

1246. szám

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTIK

JANKY KÁROLY ÉS MILETZ JÁNOS,
TANÁROK.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI TARSULAT.

I. ÉVFOLYAM.

I. KÖTET.

BIBLIOTECA CENTRALĂ A REGIUNII BANAT

LUGOSI FŐGYMN. 1892 KÖNYVTÁR

ifjusági

TEMESVÁROTT.
CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDA.
1875.

I-77.432-1

Zsebat

10

Az első kötet általános tartalma.

Lap.

Előszó 3

I. Értekezések.

I. Temesvár hadászati jelentősége történelmünkben I. Mátyás király haláláig. Miletz Jánostól 5. 61

II. A zichi és vásonkeői gr. Zichy-család idősb ága zsélyi levéltárának Délmagyarországra vonatkozó okiratai. Dr. Ortvay Tivadartól 17

III. Temesvár város tereinek és utczáinak uj elnevezése 26

IV. Szeged városának viszonyáról Délmagyarország szőllőmüvelése- és borkereskedelméhez a XIV. és XV. századokban. Varga Ferencztől. 80

V. A csanádi püspöki könyvtárban őrzött Révay kézirás és annak Janus Pannoniusra vonatkozó állitásai. Dr. Engelsz Jánostól 88

VI. Megnyitó beszéd, s erdélyi utrajzok; előadva az 1875. évi május havi közgyülésen, Ormós Zsigmond elnöktől 109

VII. Francovilla és Francohorion. Lőzsardt Nándortól 127

VIII. A Kund-kapitányság. Dr. Ortvay Tivadartól. 157

IX. Chronologiai adatok a magyar királyok tartózkodásáról Temesvárott. Miletz Jánostól 171

II. Tárcza.

1. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1874. junius 18-án 34
2. Rendes havi választmányi ülés julius 28-án 37
3. „ „ „ „ október 25-én 39
4. „ „ „ „ november 27-én 42
5. „ „ „ „ deczember 23-án 44
6. Rendes havi választmányi ülés 1875. január 28-án 95
7. „ „ „ „ február 25-én 97
8. „ „ „ „ martius 31-én 139
9. „ „ „ „ április 17-én 140
10. Negyedik évi közgyülés május 26-án 142
11. Rendes havi választmányi ülés junius 24-én 184
12. „ „ „ „ julius 23-án 186

Római emlékkövek Karánsebesen és Orsován 45

Lugos város pecsétje 1717-ből. Iványi Istvántól 46

A csanád egyházmegye püspöki, s a kegyesrend temesvári házi könyvtárának ismertetése. Iványi Istvántól 46

Temesvár város terei és utczái 47

			Lap.
A római Terminus Dentán. Ormós Zsigmondtól			9 99
A lugosi és karánsebesi bánok. Iványi Istvántól			10 100
Római váralaku épületmaradvány Uj-Moldován			10 103
Lugosi pecsétek. (Két rajzzal.) Iványi Istvántól			14 148
Lugos és Gavosdia régi határai. Iványi Istvántól			14 149
Régi iratok ismertetése a XVII. és XVIII. századból. Miletz Jánostól			18 187
A temesvári czéhek. Miletz Jánostól			19 190
A dragsinai földvár. Miletz Jánostól			19 190
Érmek leirása. Miletz Jánostól	47,	10033,	19 191
Egyveleg	58,	10066,	19 193
A társulat tagjainak névsora			15 151
Tisztviselők és választmányi tagok			15 156

ELŐSZÓ.

Két éve, hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat kedvező auspiciummal, a délvidék intelligentiájának sorakozásával s azon nemes elhatározással alakult meg, hogy szűkebb hazánk területén ápolója és terjesztője legyen a történelmi ismereteknek, gyüjtője és ismertető közege a régiségi leleteknek különösen pedig, hogy érdekserkentő intézmény legyen a multnak minden adataira nézve, melyek itt-ott rejtőzve ismeretlenül, és igy a közmüvelődésre teljesen hasztalanul lappanganak.

A kitüzött czélt a társulat nyilvánosan tartott havi ülések és évenként egy Emlékkönyvnek közrebocsájtásával törekedett elérni, igénybe vevén alkalmilag a helyi napi lapokat is az érdeklődő közönség tájékozására. Minthogy azonban ezen eljárás sem a vidéki tagok igényeinek, sem a társulat azon érdekének, hogy szellemi termékeit összfoglalatban birhassa, és használatul a tudomány müvelőinek átadhassa, megnem felelt, a választmány régi ohajtását valósitja meg, midőn a „Történelmi és Régészeti Értesitőt“ a társulati élet mozgalmainak tükre gyanánt nyilvánosság elé bocsájtja, minélfogva jövőre Emlékkönyv ki

nem adatik, melybe rendszerint ugyis csak a közgyülésen felolvasott értekezések vétetvén föl, czélszerüen intézkedett a választmány, mikor az évnegyedenként megjelenendő Értesitőbe ugy az eddig beadott mint az ezután beadandó érdemes munkálatokat, a társulati életet jellemző ülések leirását, a társulat hatáskörének terrenumán foganatba vett kutatások eredményét, az adományozott vagy esetleg vásárlott régiségeket: érmeket, okmányokot, eszközöket stb., az „egyvelegben" pedig közérdekü tárgyakról rövid jelentéseket közzétenni elhatározta.

Miután az Értesitő, menten minden hiuságtól, csupán a müvelődés szent ügyének szolgálatában kezdi meg pályáját, honfiúi üdvözlettel kérjük tisztelt tagtársainkat, hogy buzgó közremüködésökkel annak tartalmát változatossá és érdekessé tenni segédkezzenek.

Kelt Temesvárott, az 1874. év utolsó napján.

Janky Károly, s. k. **Miletz János**, s. k.

LUGOSI FŐGYM. TANÁRI KÖNYVTÁR

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

II. füzet. 1875. január hó.

Temesvár hadászati jelentősége történelmünkben az Árpád-ház kihaltáig.

Miletz Jánostól.

I. közlés.

Felolvastatott az 1874. év jun. havi vál. ülésén.

A történelmi események figyelmes szemlélete azon kétségbevonhatlan meggyőződésre vezérel bennünket, hogy a gondviselés, mely az égitestek változhatlan pályáját csodaszerüleg kimérte, kijelölé egyszersmind titokteljes elhatározása folytán a szerepet s müködési irányt nemcsak egyes nemzetek s országok missióiban, hanem az események rendkivüli körülményei között magukat kitüntetett jeles vezérférfiak-, hősök-, sőt egyes helyek-, városoknak történelmében is. Melyek a kijelelt irányban, az örök bölcseség titokteljes járszalagán vezéreltetvén, eredménydúsan betölték gondviselésszerü hivatásukat az egyetemleges jólét-, szabadság-, rend-, s tökéletesbülésnek eszközlésére.

A mondottak igazságáról könnyen meggyőződhetünk, ha — mellőzve más nemzeteket, — egyedül hazánk Magyarország letünt multjának eseménydús csarnokába betekintünk. Itt láthatunk gondviselésszerüleg kiválasztott jeles honfiakat, hősöket s a szabadság és nemzet védelmében rendithetlen bátorsággal küzdő bajnokokat; kiknek halantéka körül maradandólag, nemzedékről nemzedékre viruló érdemkoszorút füzött a hir, a dicsőség, érdemül a közjólét s nemzetök érdekében tett önfeláldozásuk jutalmául.

Láthatunk egyes helyeket, városokat, melyeknek neveit, gazdag történelmi multjoknál fogva, a harczi dicsőség nimbusa környezi; melyeknek minden köve, minden talpalatnyi földje néma tanúja letünt multunk dicsősége-, nagysága-, vagy hanyatlásának, s az egész ország és nemzet felett elviharzott szerencsétlenségeknek; melyeknek történelmi eseményei

BIBLIOTECA ... FIUMI

nemzeti multunk legdicsőbb epizódjait alkotják; mert a falaik között végbement hőstettek hire, nagysága, országos hir, nagyság lett miután dicsfényökkel besugárzák az egész országot s nemzetet.

Ily gondviselésszerüleg kiválasztott, multunkban jelentős szerepet játszott város. Délmagyarország metropolisa, Temesmegye s a csanádi püspökség székhelye Temesvár is; mely a vészes századok folyamában, hazánk véghatárinál hatalmas előörsként állott, fenyegetett nemzeti létünk függetlensége, szabadságunk, intézményeink s a polgárosult müvelt világ oltalmára, a keleti félhold barbarizmusával szemközt. Sajnos ugyan, hogy az idők-, s politikai viszonyok változtával, a közelmultban, épen ezen dicső történelmi események által szentesitett hely lett támpontja azon reakciónak is, mely innen kelt ellenünk harczra hol egykoron hőseink a haza s nemzet védelmében vérzettek el, s innen intézte támadásait Magyarország szabadsága ellen.

Ezen multunkban nevezetes hadi positiónak, jelenleg is jogosan mondhatni nagy Magyarország második városának hadászati jelentőségét szerepét, óhajtom röviden vázolni jelen értekezésemben; mely nem tartalmaz ugyan sok ujat, csupán összegyüjtve tárgyalja az ide vonatkozó szétszórt történelmi adatokat, néhol az elavult nézeteket kiigazitva s a hiányokat pótolva, a jelenkor ujabb történelmi buvárlatai nyomán.

Nem sok hely van hazánkban, melynek nevéhez oly tiszteletreméltó fényes mult és soktekintetben oly végzetteljes szerep füződnék, mint Temesvár nevéhez. A multban ez levén vidékünk legerősebb várainak egyike, mondhatni Délmagyarország kulcsa, a letünt századokban kiváló politikai s hadászati momentummal birt, s nem egyszer „jelentékeny irányadója lett országos s nemzetközi államügyeink fejlődésének.“ Fekvésének fontossága, s alig megközelidhető erőditett helyzete, miután a még akkor fékezetlen Bega folyónak gátat nem ismerő rakonczátlan habjai által mértföldekre elöntött vidék posványai, lápjai között feküdt, — felkölté maga iránt a hadakozó felek figyelmét s birtoklása vágyát.

S innen van az, hogy a XVI. század elejétől 1716-ig, tehát kétszáz év alatt, nyolcz ostromot állott ki, melyek közül csak kettő sikerült, mig hat ostrommal összekötött huzamosabb megszállás eredménytelen maradt.

Temesvárnak, mint nevezetes hadi positiónak történelmi szerepe benyúlik mélyen az ösidők homályába, s őseink honfoglalása után, „százszorosan szövődik be közép- s ujabbkori történelmünk érdekelt epizódjaiba.“ Már az ókorban, a római sasok uralma alatt, katonai jelentőséggel biró hely volt, s itt nevezetes római gyarmat létezett. „Tudjuk, hogy a római Dáciához a Duna balpartján, Erdélyen kivül a Maros-

Tiszaköz is tartozott; a római hadcombinátiónak tehát e területekre azonkép ki kellett terjednie. Azt képzelni nem lehet, hogy az annyi genialitással birt világhóditó nemzet e jelentékeny földdarabokra nézve elmulasztotta volna azon katonai rendszabályok foganatositását, melyek hiánya az egységes összországvédelmet veszélyeztette, vagy legalább is gyengitette volna.“[1])

Miért is bizton következtethetnünk lehet, hogy a foglalások biztositása-, s megvédése tekintetéből el nem kerülhette figyelmét a hóditó rómaiaknak Temesvár fekvése; mely a Duna s Maros között elterülő vidék középpontján posványai miatt is, mint egy természetes védpontot képezett, s a hadászati letelepülésre a legalkalmasabb katonai telephelyül kinálkozott.

Igy találjuk tehát, biztos kutfők nyomán, hogy a rómaiak korában a mai Temesvár helyén, municipium Tibiscum állott; a mint ezt Katanchich történelmi adataival bebizonyitá. Igaz ugyan, hogy ujabb archäologiai nyomozások alapján Tibiscum fekvését a tudósok jelentékeny része, a mai Kavaran krassómegyei falu helyére teszi; hol a Bisztra és Temes összefolyásánál, egy órányi távolságra Karansebestől, feliratos római emlékkő találtatott; ezen kő után itélve, „melyen a colonia világosan meg van nevezve“, kétségbevonhatlan az, hogy itt is létezett egy Tibiscum; mit különben is bizonyitanak az itt látható kő- s földhalmok kiálló maradványai, a kibontott boltozatok, a szerte-szét heverő vastag cserépzsindelyek tört darabjai, vakolások, különböző edénydarabok, sőt egyes kis mozaik márványkoczkák. Helylyel-helylyel a régi római ut nyomai is látszanak, melyek a vaskapu felé irányultak.[2])

De ezen körülmények sem czáfolják meg azon feltevésünket, hogy egykor Temesvár is Tibiscum volt; miután hiteles történelmi adatok tanuskodnak arról, hogy vidékünkön két Tibiscum létezett, egy mansio Tibiscum és egy municipium Tibiscum. Az előbbi a Bisztra s Temes összefolyásánál a mai Kavaran falu területén feküdt; mit a felhozott római emlékmaradványok is csalhatatlanul bizonyitanak, ugy a peutingeri térkép is ide utal; mig az utóbbi a mai Temesvár helyén létezett.[3])

Igazolja ezt Lövenberg és Möllner történeti térképe is, melyen a mai Temesvár helyén, ott találjuk a municipium Tibiscumot. „Kitünő Pestynk szintén megjegyzé, hogy minden ingadozás daczára, mégis meglehetősen a köztudalomba átment azon eszme, hogy Temesvár és Tibiscum közt bizonyos összefüggés létezik.“ Igy Tu-

[1]) Orthmayr és Szentkláray: Tört. Adattár. 1873. III. k. 11. l.
[2]) Böhm. Délmagyarorsz. tört. I. k. 16 jegy. 369—370 l.
[3]) Orthmayr és Szentkláray Tört. Adattár I. k. 1871. 410—411 l.

bero (Schwandtner kiadása), midőn Dósa György lázadását leirja, Temesvárt mindig oppidum Tibiscanumnak nevezi és a Báthory István által segédül hivott Zápolya Jánosról azt irja, hogy: „hosszadalmas, fárasztó utakon Tibiscum felé törekedett"; a mi itt egyértelmüleg Temesvárral van véve.[1])

Hogy Temesvárott csakugyan római gyarmat létezett, még pedig a történelmileg hitelesen kimutatott municipium Tibiscum, bizonyitja több itt talált római pénz is. Igy 1859-ben, egy szerencsétlen lőpor fellobanás alkalmával, több római császári pénz került napfényre. Sőt állitólagosan római feliratu emlékkövet is találtak már itt.[2])

Legujabban (1874) szintén több oly római pénz, szám szerint 11 darab jutott éremgyüjteményembe, melyek részint a Józsefvárosban, részint a Mehalában kert ásás alkalmával kerültek napfényre s különböző római császárok, u. m. Domitianus, Trajanus, Constantinus Magnus, Constans, Constantius és Valentinianus korabeliek.

A római Tibiscum-féle elnevezés, valamint a mai tősgyökeres magyarhangzásu Temesvár név is, a Temes folyótól lőn kölcsönözve; bár Temesvár nem a Temes folyó, hanem a Bega mellett fekszik. Mi onnan van, hogy a rómaiak ezen jelentős katonai gyarmatuknak nem a Bega nevéről, hanem a sokkal tekintélyesebb Temes folyótól adtak elnevezést, melyet ők Tibiscus-nak neveztek.

Sokan a Tibiscus elnevezés alatt a Tisza folyót értették s ezen félreértés a történelmi nyomozásokban számos anachronizmusnak lett szülőjévé. Azonban kétségtelen áll az, még pedig hiteles kutfők alapján, hogy a régiek a Tiszát nem nevezték Tibiscusnak, hanem Partiscus, Pathissus, majd Tysia, Tisianus néven. „Igy Strabo az Ister melléki népekről szólván, felemliti a Parisus folyót; melyet Plinius, Pathissus-nak és Ammianus Marcellinus Parthiscus-nak neveznek".[3]) Kiepert ókori történelmi atlasában a Tisza Tissus; Tissia, Pathissus néven van felemlitve[4]). A középkori Spruner-féle Atlas Tisia néven hozza fel[5]). Biboros Konstantin császár Titzanak, Priszkosz rhetor Tiga-nak irják[6]). „Rogerius mester Ticianak, Béla király névtelen jegyzője Thiscia-nak, Kézai Simon Ticzenek, Szerémi Thicie-nek, Ticie-nek, Tiza-nak, Tiscia-nak, Ticia-

---

[1]) Ortmayr. Szentkláray. i. m. u. o.

[2]) Böhm. Délmagy. orsz. tört. I. k. 12 jegyz. 367. l.

[3]) Orthmayr. Szentkláray. Tört. Adattár 1871. I. k. 409 l,

[4]) H. Kiepert. Hist. geogr. Atlas d. alt. Welt. Weimar. 1860. XV. sz.

[5]) Dr. K. v, Spruner. Hist. geogr. Schulatlas. Gotha. 1856. I. sz.

[6]) Szabó K. Kis tört. munka. I. k. 27. l.

nak, Titia-nak nevezik".[1]) A XIV. s. XV. századbeli oklevelekben is Ticze, Titia név alatt fordul elő.

Ezen számos idézetekből eléggé kitünik, hogy a Tibiscus elnevezés alatt nem a Tisza, hanem a Temes folyó értendő; a mit különben szintén számos, hiteles történeti adat igazol. „Igy Kiepert nagy fali abroszán a Temes Tibiscus, Graff mappáján pedig mint Tibiscos jön elő."[2]) Továbbá Priszkosz szónok s bölcsész történetiratában vidékünkről ezeket irja: „Sik térségen vezető uton menénk és hajózható folyókra akadánk, melyek közül az Isztrosz (Duna), a Drekon, a Tiga (Tisza) és a Tifésza (Tibiscos) voltak a legnagyobbak. S ezeken faderékből vágott dereglyéken kelénk át, melyeket a folyam mellett lakók használnak."[3]) Itt a Tifésza a latin Tibiscus alatt, kétségtelenül a Temes értendő. „Pestynk is figyelmeztet, hogy a Tibiscus folyó név alatt a XVI. századig, épen nem a Tiszát, hanem a Temes folyót kell érteni. A Brockhaus-féle Lexicon szintén megérinti, hogy a Temest a régiek Tibiscus-nak hitták."[4])

A honfoglalás korában azonban a római s latin hangzásu Tibiscus név elenyészni kezd, s a Temes elnevezés lép előtérbe. „Igy biboros Konstantin császár a Temest Timeses-nek, Béla király névtelen jegyzője Temus-nak, a pápai tizedszedők Berengari és Bonnofacto Dimes-nek, majd Tymissy-nek irják"[5]), melyek már a mai magyaros hangzásu Temes elnevezésnek felelnek meg.

A Temes folyó különben is a Begával folytonosan összeköttetésben volt. „A Bega már akkor nyert táplálékot a Temesből, mikor még ez nem volt Kostély-nál egy zsilipes csatorna által amazzal összekötve. A Temes ugyanis Zsábár környékén több ágra oszlik, melyek a tőlök részint fél, részint egy mértföldnyi távolságra kanyargó Begával közlekednek, mig a Temes főága a mosniczai erdő keleti oldala mellett vonul el délnyugatra. Régente ezen közelség és közlekedés még tetemesebb lehetett."[6])

Nincs tehát mit csodálkoznunk a Bega mellett elterülő Temesvár Tibiscum elnevezésén; melyre vonatkozólag elég legyen még Timon következő megjegyzését idéznem: „Többektől, kik a vidéket kikémlelték s átfürkészték, hitelt érdemlőleg hallottam, hogy Temesvár nem a Temes vize mellett fekszik, hanem a Bega folyótól locsoltatik; mely a vár körül mocsárt képezvén, ebből ismét kitör, s kelet felé a Temessel érintkezik

---

[1]) Orthmayr. Szentkláray. Tört. Adattár. 1871. I. k, 409 l. 5 jegyz.
[2]) Orthmayr. Szentkláray. i. m. 410. l.
[3]) Szabó K. Kis tört. munkái. I. k, 26—27. l.
[4]) Orthmayr. Szentkláray i. m. u. o.
[5]) Orthmayr. Szentkláray. i. m. u. o.
[6]) Orthmayr. Szentkláray. Tört. Adattár. 1871. I. k. 410 l.

s ez utóbbi, mint tekintélyesebb folyó kölcsönzött elnevezést a várnak.“[1]) A régi municipium Tibiscumnak szerepléséről s jelentőségéről a római uralom alatt adatok hiányában mi bizonyosat sem mondhatunk; de hogy ez nem lehetett valami jelentéktelen hadászati s katonai pont, mutatja azon körülmény is, hogy az akkori ismert világot majdnem egészen magába ölelő hatalmas római birodalom bukása után bekövetkezett nagy népvándorlásnak, — Európa nép-, s földrajzi viszonyait egészen átalakitó s megrázkódtató áramlatai közepett sem vesztette el fontosságát; a mennyiben az avarok korában, ezen népraj legjelentékenyebb hadászati védvonalának irányában esett vidékünkön.

Az avarok ugyanis, mint hóditó nép, jelentékeny terjedelmü föld birtokába jutván, szilárd állást iparkodtak elfoglalni hatalmuk s foglalásaik biztositására; mit az által véltek eszközölhetni, hogy a meghóditott vidékeken „sajátságos elsánczolásokat kezdtek épiteni, melyeket ők várnak, a frankok Heginnek és Rhinginek (gyürünek) neveztek, s melyek Hecca, Haga, Agana s Circuli elnevezések alatt, ezen nemzet legnagyobb miveiül magasztalva emlittetnek. E sánczolások maradványai maig is fönmaradtak, csakhogy azokat helytelenül, „római sánczoknak“ nevezik. E fölhányások párhuzamos földsánczokból álltak, melyek mindegyike 20′ magas és lejtősen pázsittal volt boritva, s könnyü haraszttal beültetve. Keskeny ösvény és a keritésen kivül mély árok nehezitette e sánczok megközelitését, melyek bejárata szük kapuval volt elzárva.“[2])

Az avar gyürük vagy sánczok száma, az avarok által birt egész területen tiz volt. Közülök egy gyürüerőditvény a mi vidékünkön huzódott végig. „E gyürüzetet Hagias Horom-nak nevezték, egy a Duna balpartján álló várról, hol a mai Uj-Palánka, az előtt Lederata áll; mely az avarok idejében ujra kiemelkedett romjaiból és Horom nevezet alatt Dáczia e részében oly jelentőségre vergődött, hogy az egész vidék attól nyerte „gyürü“, vagy „avar sánczok“ nevezetét. E gyürükbe voltak foglalva a leggazdagabb faluk s mezei birtokok.“[3]) Ezekben őrizték összeharácsolt kincseiket és nyájaikat az avarok.

Az avar birodalom gyürühálózatának egészét tekintve azt látjuk, hogy ezen honvédelmi rendszerükre nézve az avarok, az akkori Európa minden egyes népeit, messze tulhaladták. Gyürüerőditvényeik alkotása, a honvédelmi rendszer igen eszélyes és czélszerü combinatiója volt. A gyürüzetek számos védgátakkal voltak összefüggésben, folyamok által is

---

[1]) Timon. Imago novae Hung. Cap. VII. p. 34.

[2]) Böhm. Délmagyarorsz. tört. I. k. 64 l.

[3]) Böhm. i. m. u. o.

védve és hegyek által fedezve. Minden egyes erősség több körből volt alkotva, s a legnagyobb gyürünek átmérője hét geographiai mértföld volt. A legbensőbb volt a chagan ringje, melyben fejedelmi laka állt megmérhetlen kincseivel. Az egyes ringek között fekvő telepitvények csak oly távolságra voltak egymástól, hogy egyiktől a másikhoz kürtharsonákkal különböző jeleket adhattak ugy, hogy ezek által a ringek közti közlekedés föntartatott.

Az avarsánczokról levén szó; itt el nem mulaszthatom, hogy fel ne emlitsem azon érdekes leirását is az avar erőditményeknek, mely egy sz. galleni baráttól maradt fenn, ki azt, a mint mondja, mesterétől Adalberttől, egy vén katonától vette, ki Gerold grófot s svábjait az avar táborozásban kisérte volt Nagy Károly császár korában. Az érdekes barátleirás igy hangzik: „Képzeljen az ember kilencz kilencz, körül-belől kör alaku nagy sánczot vagy keritést, melyek közül egyik a másikba volt foglalva, ugy hogy az ország, szélétől fogva közepéig, egy középpontu körvidékre volt osztva; ezek voltak az avarok erősségei. E keritések, a földszin nehézségeihez alkalmazva széles gyepűből állottak, mely következő módon volt alkotva: husz láb távolságra egymástól, két egyenközü sor czölöpöt vertek le, melyek magassága is husz láb volt, s e sorok körét megtöltötték kemény kővel s mésszel, mely azzal egybeforrva egy tömeggé állt össze; az egészet azután meghordták földdel, beboritották hanttal s beültették bokrokkal, melyek egymásba fonódva áthathatatlan eleven sövényt képeztek. Két ily kerités közötti téren feküdtek a falvak és tanyák, melyek ugy voltak rendezve, hogy egyiktől a másikig a szó elhallatszott, hogy egymásnak jelt adhassanak. E körfalakon, melyek rendesen a folyók mentében és a hegylánczok hosszában vonultak, helyenként jó távol egymástól kapuk voltak hagyva, hogy a lakosok közlekedhessenek. Ha egy körfalat elfoglaltak, ingóságaikkal és nyájaikkal a másodikba, s ha a másodikat megvivták, a harmadikba vonulhattak vissza. Egyik körfaltól a másikig kürtszóval értesithették egymást, megállapitott szabályok szerint különböző jeleket adva. Ezen egymást keritő roppant várdák avar neve ismeretlen (?) előttünk; a germánok hringek-nek, vagy ringek-nek az az gyürűknek hivták. Adalbert azt állitotta, hogy egyik ring a másiktól körül-belöl oly távolságra feküdt, mint a zürichi kastély Konstanz városától, mi 30—40 német mérföldet tesz. Ezen körök átmérője annál inkább rövidedett, minél közelebb esett a kör a középponthoz, a hol állott a fejedelmi ring, melyet a longobárdok és frankok „tábor“-nak is hivtak, s a hol állott a kincstár az avar fejedelmek lakával együtt. Ez nem meszsze esett a Tiszától. — Ezen folyók által fedett s hegyektől támogatott keritések, bár nem képeztek is oly akadályt, mint valami jó kőfal, de mindazonáltal a berohanó sereget minden lépten-nyomon feltartóztatták és bátorságát

megtörhették s a védelmezők egyik partról a másikra könnyen átkelhettek, vagy visszavonulhattak.“ [1])

Ezek után visszatérve Délmagyarország, különösen Temes megyének avar sánczaira, mint több mult századi térkép u. m. a bécsi Winkler-féle[2]) Görög-Kerekes. „Magyar-Atlasza“[3]) és egy igen érdekes régi térkép 1716-ból, melynek czime: „Toppographische Charten der Gegend zwischen Alibunar, Uersecz, Ui-Palanka und Cuvin“[4]) — világosan, pontosan feltüntetik, — a Maros partjától kezdve az Al-Dunáig, az avar gyürüerődítvények három párhuzamos vonalban kigyózták át vidékünket, s igen érdekes bebizonyitására szolgálnak a régi római municipium Tibiscum, a mai Temesvár hadászatilag fontos, s védelmi szempontból biztos s előnyös fekvésének.

Az első párhuzamos vonal kezdetét veszi Lippa s Ó-Paulis között, s tova huzódik Zábrány és Ujfalu (Neudorf) környékén délnyugati irányban, Keszincz, Baricza (Charlottenburg), Greifenthalon (Luka) keresztül Bencsek s Janova mellett Remetéig, hol a Begát éri el; ezentul Mosnicza (Bessenyő) és Bukovecz között déli irányban halad és Medves, Dragsina határinál a Temest érinti. Innen megtartva ugyanazon irányt, Török Szákos felé vonul és Sztámorán keresztül futva, Birdánál a Berzavához ér. Ezentul Berekucza, Butyin, German, Kis Zsám közelében halad s Versecz és a temesmegyei Paulis között egyenesen déli irányt tartva Podporányon keresztül huzódik Grebenácz felé, melytől nem messze délkeletre, a nagy futóhomokban elvész, közel a Karas folyó partjához; hihető azonban, hogy hajdanta, mig a homoksivány be nem temette, a Dunáig nyulhatott, melytől különben is nagyon csekély távolságra tünik el.

A második párhuzamos vonal kezdődik a Maros partjánál Szépfalu (Schöndorf) és Hidegkut (Guttenbrunn) között; s huzódik Áljoson felül Máslok (Blumenthál) s Fibisen keresztül Piski (Bruckenau) és Murány között haladva Csernegyháza alá; melytől nem

---

[1]) Thiery A. Attila és utódai tört.; ford. Szabó Károly. II. k. 340—342 l.

[2]) Preyer. Monogr. d. kön. Freist. Temesvár. 2 l.

[3]) Görög-Kerekes. Magyar Atlasz. Temes vármegye.

[4]) Tekintetes Péch József mérnök ur nagyrabecsült szivességéből tekinthettem meg ezen vidékünkre nézve nevezetes régi térképet; mely valószinüleg az 1716-i hadjárat alkalmával készülhetett. Rajt több sorból álló franczia megjegyzés találtatik tisztán s olvashatólag irva, a távolságot s a térkép mértékét illetőleg. A mai Lagerdorf helyén a következő kézzel beirt, tisztán olvasható sorok is állanak még; „Kays Lager 1716 von Cavalerie.“ — A térkép a magy. kir. magas kormány tulajdona.

messze a Beregszót átmetszi s a vadász erdőt keresztül futva Temesvárt érinti; hol a Mehala és Józsefváros mellett halad el Freidorf felé és a sághi erdő alatt a Temeshez ér; azontul Liget-Zsebely, Folia, a dettai rónákon, Opaticza és a szent györgyi zárda mellett vonul el, és Omor-Denta között a Berzavát szeli át; ezentul déli irányát megtartja még Tóth Sztámora s Dézsánfalváig, melyek között elvonulván Moraviczának irányul délnyugatnak fordulva, s Vatinánál a nagy allibunári mocsár keleti oldala mellett végződik; az allibunári mocsár alsó részén ismét feltünvén, folytonosan a nagy futóhomok nyugati határa mellett huzodik délnek mig Deliblat és Kubin között a Duna partja felé vonul, s az utóbbi hely közelében éjszak felől, nap nyugotnak veszi irányát a Duna folyóval párhuzamosan.

A harmadik párthuzamos vonalnak csekély maradványai Vinga Baraczháza, Knéz s Káránynál (Merczidorf) mutatkoznak még, s Bilét, Hodony között egész Bobdáig nyulnak; ezentul a Bega balpartjától dél felé a sánczok nyomai csak szakadozottan tünnek fel itt-ott már alig észrevehetőleg kivált az ilancsai mocsár körül. Ezen párhuzamos vonal is valószinüleg szinte a Dunáig terjedhetett.[1])

Ezen avar erődítvények iránya eléggé feltünteti, Temesvár fekvésének hadászati jelentőségét; miután a második, vagy is középső párhuzamos vonal, mint a hóditó avar nép foglalásait biztositó gyürüzetek fövédvonala, s az erődítvények központja, Temesváron keresztül vette irányát. S nagyon természetesen. Mivel az avarok, mint hóditó, harczias nép nem hagyhatták figyelmen kivül azon strategiailag fontos helyet, melyet már az őket jóval előbb megelőzött hason harczias szellemtől átlengett rómaiak védelmi szempontból előnyösnek ismertek fel, s Tibiscum név alatt, jelentékeny katonai teleppé alakitottak át.

S igy találjuk, biztos következtetést vonhatván a középsánez irányából, hogy az avarok is Temesvárt, mint alkalmas védelmi pontot, központján feküdvén a Duna-Marosköznek kölönösen megerősitették, s itt erösebb telepet, jelentékenyebb védvet készitettek, melyből mint központból, minden sánez felé ügyesen irányozhatták védelmüket.

Az avar biradalom felbomlása után bekövetkezett zivatarteljes időszak, mi bizonyosat sem tartott fenn számunkra Tibiscumról; minden

---

[1]) Preyer. Monogr. der kön. Freist. Temesvár. 2—3 l. — Bárány. Temesvármegye eml. 80—81 l. — Görög-Kerekes. Magyar Atlasz. Temesvármegye. — Toppogr. Chart. der Gegend zwischen Alibunar, Uersecz Uj Palanka und Cuvin.

emléket, hagyományt megemésztett az idő vasfoga; történelmét az ismeretlenség sötét éje boritja, melyben még tapogatódznunk sem lehet, s belőle valamit kifürkészni hiú s haszontalan törekvés. Ezen egész korszak előttünk egy sötét labyrint, melyből nincs napfényre vezető Ariadnéfonál.

A honfoglalás korában, mintegy száz évre az avarok pusztulása után, midőn erőteljes, vitéz s bátor őseink „a csüggetegség és kétségbeesés e korszakában, melyben a jog s erkölcs iránti érzék mind mélyebbre sülyedt", s széltében-hosszában, mindenütt a füstölgő romok s véres csatahelyek jelelék az eláradt vadságot, — Európa szinpadán megjelentek, s napjainkig virágzó hazánknak, jelenleg közel ezredéves tartós alakját megteremtették, csak gyanithatólag állithatjuk, hogy vidékünk, a Duna-, Tisza-, s Maros közének elfoglalására Árpád által 896-ban kiküldött vezérek: Szoárd, Kadocsa és Vojta, ide s tova száguldozó vitéz csapataik élén Temesvárt s környékét is érinthették. Gyanitásunkat a névtelen jegyző azon kitételével támogatjuk, mely Szoárd, Kadocsa és Vojta vezérek foglalásaira vonatkozik vidékünkön; kikről irja hogy midőn a Bega mellékére (Beguey a mai Nagy Becskerek körül) érkeztek, itt két hétig veszteglének, mialatt azon egész földterületet, mely a Maros és Temes folyók között fekszik, hatalmuk alá vetették.

Két hét alatt pedig oly fürge, lóra termedt harczosok, mint őseink is valának, vajmi nagy térséget beszáguldhattak. Kikről tudva van, hogy ár gyanánt özönlék el az országokat. Sebességök, melylyel száguldoztak oly rendkivüli volt, hogy mint egy német évkönyv emliti, egy nap alatt ötven mértföldnyi tért pusztitottak el széltében s hosszában.[1]) Miért is állitanunk lehet, hogy portyázásaikban figyelmüket ki nem kerülhette azon egykoron fontos katonai hely, mely a rómaiak alatt municipium Tibiscum név alatt virágzott, később pedig a magyarokkal különben is vérrokon avar nép gyürüeröditvényeinek központját s e déli vidéken hatalmuk fő védhelyét képezte; mely valószinűleg fekvése s multjának fontossága, szerepe miatt is egészen elhagyatott s néptelen ekkor sem lehetett, s a honfoglaló ősöknek is, mint szinte harczias, katonai nemzetnek feltünhetett hadászatilag előnyös vidéke. S aligha hibázunk, midőn Temesvár magyaros elnevezését ezen korból származtatjuk.

Ezen időben (896) ugyanis, még egész nagyszerüségökben fennállhattak itt, az egykori római municipium Tibiscum helyén, mint a vidék

---

[1]) Horváth M. M. O tört. 1860. I. k. 61. l.

központján, a történelem szinpadáról alig egy századdal előzőleg letünt avarok által alkotott bámulatos gyürüsánczok s erődítvények; melyek a magyaroknak, kik a vidék vizhálózatát épennem, vagy csak kevéssé portyázásaik után ismerhették, — látszólagosan ugy tünnek fel, mintha a Temes folyó, vagy mint a Névtelen irja: a Tenus mellett terülnének el; mely viz különben is, mint már kimutattuk, folytonosan összeköttetésben volt a Begával, s ez utóbbit a magyarok a tekintélyesebb Temes folyó egyik kiágazásának tarthattak, s nem is volt oly emlékezetes, előttök mint a görögöktől Timeses-nek, s a nagyarok által Temesnek elnevezett folyó, melynek partjainál aratták véres döntő csatájukat Glád bolgár fejedelem ellen; mely szerencsés ütközetük eredménye lett a Duna, Tisza, Maros közének meghóditása.

Miért is bátran tehetjük azon következtetést, hogy a régi Tibiscum név ekkor enyészhetett el, s helyébe lépett a látszólagosan Temes mellett elterülö avargyürüzet, vagy „vártól" alkotott magyaros hangzású helynév Temesvár, vagy a régies kiejtés s irály szerint Temusvár; mely utóbbi nevezete városunknak fentartá magát egész a XIV. századig, mivel ezen időszakból több rendbeli oklevelet birunk, melyek Temesvárott állittatván ki, a kelet kitételénél sokszor előfordul a Temusvár elnevezés.

Igy: „Lampert" országbirónak és csanádi comesnek egy 1318-ban kelt ügy-elhalasztó levele „Datum in Temusuar", ugyanannak egy 1319-ben kelt, Becsey Imre ügyében kiállitott okirata „Datum in Temuswar" kelettel fordul elő. Találkozunk még okmányainkban a XIV. századból ily kelet kitételekkel is: Themeswar, Theneswar, Themuswar, Themusuar, Timisvar;[1]) melyek mindannyian kétségbe vonhatlan érvül szolgálnak fenntebbi állitásunk igazolására.

Temesvár multja, hadászati jelentősége, s kulturalis viszonyairól sem a vezérek-, sem az Árpádok korszakából nem mondhatunk bizonyosat; nincsenek felvilágositó adataink egészen a tatárjárásig. „Továbbra is mély homályba burkoltan marad városunk ezen hosszas történelmi korszaka előttünk; miután az első századok eddig elé összehalmozott szellemi kincseit s anyagi jólétét megsemmisiték a hazánkban viharként duló ázsiai vad harczosok, Batu, Kadán s Petakhán tatár hordái.[2])

---

[1]) L. bővebben Orthmayr. Szentkláray Tört. Adattár 1872. II. k. 385 - 386 l.

[2]) Miletz. Chron. adatok. L Orthmayr. Szentkláray. Tört. Adattár 1873. III. k. 250 l.

Vidékünk elpusztulása különösen Kadán (Kajuk) mongol vezér rettenetes nevéhez fűződik; ki borzasztó mongol csordáinak élén egész Délmagyarországot sivárrá, néptelenné, majdnem végképen semmivé tette. „Elpusztitotta Nagy Váradot egész Bihar megyével; azután a Maros és Tisza balpartján lefelé vonult pusztitva Békés-, Arad-, Csanád-, Torontál-, Temes- és Krassó megyéket“ [1]) hajmeresztő állapotokat s leirhatlan nyomort hagyván mindenütt maga után. „És épen ezen megrázó eseményeknek róható fel az, hogy Temesvár multjáról, különösen az Árpádok korában, biztosan alig, csak ugy hozzávetőleg, vagy legfőllebb gyanithatólag szólhatunk.“ [2])

„Igy gyanithatjuk csak, hogy árpádházi királyaink közül szent László II. István, II. Gyejcs, III. István, azon mozgalmas hadjáratokban, melyek hazánk e déli részében s az Al-Dunánál, az emlitett királyok alatt, részint az országot pusztitó besenyők s kunok, részint a magyarok függetlenségét veszélyeztető keleti udvar cselszövényei ellen viseltettek, — Temesvárt hadviselkedéseikben többszörösen érinthették s már ez időben feltünhetett királyaink előtt fekvésének fontossága, s védelmi, hadászati tekintetben biztos környéke, s szemeltethetett ki védhelyéül az ország déli részének.“ [3])

Hogy ezen feltevésünk nem alaptalan combinátió, mutatja azon körülmény, hogy az árpádházi királyok alatt a temesi grófok, főispánok s igy az ország ezen jelentékeny, nagy részének székhelye, központja lett. IV. Béla király pedig, ki méltán megérdemli „a városok alapitója“ megtisztelő czimet, mivel a vad mongol hordák kitakarodta után azon országosan elterjedt hallatlan inség-s nyomorban, milyet egy ország történelme sem képes felmutatni, majd nem emberi erőt felülmuló igyekezet-, s odaadással törekedett az iszonyu szerencsétlenséget s bajokat orvosolni, — szükségesnek látta hadászati s védelmi szempontból vidékünk-, illetőleg az ország déli részének biztonsága tekintetéből Temesvár megerődítését. Igy uralkodásának a tatárjárás után következett időszakában 1243-tól 1270-ig, Tymisvárt, mint régi okmányainkban irva van, a királyi parancsra meg erősitett helyek között találjuk.

Ez időtől fogva kezdett Temesvár gyorsan emelkedni s azon fontos szerepre felhivatni hazánk nemtőjétől, melynek eljátszása neki jutott feladatul. Ekkor tünt fel ujra az őt több századon át elboritó ismeretlenség homályából, s régi multja-, nagyságához méltólag elfoglalni

---

[1]) Böhm. Délmagyarorsz. I. k. 107 l.

[2]) Miletz. Chron. Adat. i. m. u. o.

[3]) Miletz. Chron. adat. Orthmayr. Szentkláray. Tört. Adatt. 1873. III. k. 251 l.

azon strategiailag fontos helyzetet, mely fekvését tekintve, őt méltán megillette Magyarország déli határinál. Ez időtől kezdve mindig sürübben emlitik nevét eseménydús multunk történelmének lapjai, s a vitézség-, hősi dicsőség babérjai ragyogják körül; melyekkel megtiszteltetett a magyar nemzet s haza védelme körül számtalanszor tanusitott oltalom s érdemekért, — az általános honfiui kegyelet s hála által.

Emlékeink szerint 1278 május 8-án már Kun László királyt üdvözlék falai; ki ugy látszik huzamosabban, majd nem egy egész hónapig, tartózkodott itt; részint vidékünk ügyeinek elintézése-, részint katona-szedés miatt, különösen azon kunok közül, kik ekkor Temesvár környékén laktak, s még IV. Béla alatt lőnek letelepitve a Maros és a Temes között.

Azonban nagysága, jelentékeny szereplése Temesvárnak multunkban, csak 1301-től kezdődik, vagy is a nagy, honalapitó Árpád sarjának kihaltától a XIV. század elején; mely dicsően uralkodó ház, három századon keresztül számos jeles uralkodót nyujtott a magyar nemzet ősi dicsőségétől fénylő királyi trónnak, melyet a felette sokszor összetornyosult zivatarok s veszélyek rohamós következése daczára is, „annyi balszerencse között, s oly sok viszály után," sértetlenül, a más népek előtt tisztelten hagytak vissza nemzetöknek.

Az Árpád-ház kihalta után, a vegyes házi királyok uralkodása alatt Temesvárnak hadászati tekintetben gyorsan bekövetkezett nagy jelentősége-, és emelkedéséről a további részletezést máskorra tartom fenn, miért is ez alkalommal befejezem értekezésemet.

A zichi és vásonkeői gr. Zichy-család idősb ága zsélyi levéltárának Délmagyarországra vonatkozó okiratai.

Dr. Ortvay Tivadartól.

Felolvastatott az 1872. év okt. havi választ. ülésén. Megjelent a „Történelmi Adattár" ugyanazon évi okt. nov. havi füzeteiben.

A magyar központi történelmi társulat, mely annyi életerélylyel szenteli magát a hazai tudományos müvelődés tekintetében oly fontos feladatának, egy igen nevezetes kiadással kezdette meg nagyobbszerü kutatásainak gyümölcseit közélvezetüvé tenni. Átvizsgálva munkabátor s szakképzett tagjai által a Zichy-család idősb ágának levéltárát s ennek okmányait, a család ez időszerinti seniorának, gf. Zichy Károlynak ál-

dozatkészségéből közzé is téve, igen fontos szolgálatot tett ugy az általános, mint a speciális hazai történelemnek. E levéltár ugyanis a hazai történelemnek egyik legdusabb kincsbányája s szerencsésen bekövetkezett hozzáférhetése országos nyereménynek nevezhető. Első felállitása Zichy Ferencz győri püspök, János és István grófok érdemei közé tartozik, miután ők voltak azok, kik 1762-ben a családi iratok rendezésével Thomka Ferenczet bizták meg. Ez, valamint hivatalutódjai, Horváth János és Némethy György levéltárnokok a rendezést sikeresen be is fejezék s a levéltár, mely kezdetben a Zichyek egyik magán birtokán, a veszprém-vármegyei Palota várában őriztetett, egy, Pozsonyban tartott család-gyülési határozat folytán a nemzetség-hitbizományi uradalom gazdasági kormányának székhelyére, a nógrádmegyei Zsélybe szállittatott át 1858. september 17—20-ik napjaiban. Az összes levéltár, mely márványnyal padolt, erős vastáblákkal zárható ajtókkal és ablakokal ellátott két nagy tüzmentes szobába, s keményfából keszült üvegajtós szekrényekbe van elhelyezve, áll jelenleg 285 vastag keménytáblák közé csatos szijjal övezett fasciculusból s együttesen 27,301 okmányból. Mindezek család- és birtoknevek szerint vannak rendezve, tartalmok A.-tól M betüig terjedő, latin nyelven készült 15 kötetnyi pontos tárgymutató-jegyzőkönyvekbe van bevezetve, s minden ily jegyzőkönyv elején, a tartalomra nézve tájékozásul szolgáló index áll. Van még azonkivül két repertorium is, melynek egyike az okmányokban előforduló személyek, másika pedig a helységek neveit tartalmazza betüsoros rendben.

A magyar tört. társulat, Hont vármegyében, Ipoly-Sághon tartott második vidéki gyülése alkalmából, bizottságilag átkutatta ezen, addig a tudomány és hazai történelem érdekében teljesen ismeretlen levéltárt, s miután meggyőződött, hogy e roppant és adatdús levéltár tartalmának tovább is ismeretlenségben hagyása, hazai történelmünk hézagainak kipótlása szempontjából érzékeny veszteség lenne, kifejezte abbeli óhaját, vajha e levéltár oklevelei sajtó utján közkincsekké válhatnának. Ezen óhaj hallatára a Zichy-család fendicsért seniora honfiui nemes lelkességgel elhatározá, hogy a zsélyi archivum közzététessék, mire a társulat részéről Nagy Imre, Nagy Iván és Véghely Dezső a kiadandó *Okmánytár* szerkesztésével megbizattak. Az azóta megjelent *első* kötetben az oklevelek szent László korától I. Károly király uralkodásának végső éveig, azaz 1093—1341-ig terjednek, s összesen 592 darabot foglal magában, melyek közől *száznál* több az Arpadianum.

A ki e vaskos kötetet végig forgatta s a pontosan másolt okmányokat átnézte, az csakugyan meggyőződhetett, hogy a hazai általános történelem bennök gyönyörü adatokkal szaparodott. De ha a történetkedvelő e tekintetnél fogva is ujongva örvendhet a szerencsés nyeremények, mennyivel inkább kell örvendenie a speciálistának, ki — mi-

után évek során át csak ügygyel-bajjal tudott az általa müvelődés alá fogott parlag talaj felett némi csekély anyagot összehordani — egyszere, a physikai távolságnál fogva nem is sejtve, gazdag forrásra bukkan, mely epedő szomját oly üditően képes lecsendesiteni. S ilyen kellemes meglepetésü helyzetbe jutnak a senioratusi levéltárban Délmagyarország történelmének kutatói. Ez okmánytár ez országterület mivoltára nézve különösen gazdagnak mondható, amint az egyébiránt a következőkből ugyancsak kitünik.

A történetbuvár előtt tudva van, hogy legtöbb izben a tartalmilag nem nagy horderejü okmányok is a történetismeret lenditésére nem csekély mozzanatot képesek adni. Az okmányokban előforduló személyek, hivatalnevek, a köz- és magánjogi jellegezések, idő- és helykelet, szóval számos apróbb körülmény gyakran nem várt világosságot ömlesztenek egyik-másik kérdésre. Ez oknál fogva épen nem vethetni félre a kevésbé fontos okmányokat sem, s azért nem hagyjuk itt emlitetlenül a Zichy-Codex azon kiadványait sem, melyeknek csakis záradékai vonatkoznak szükebb hazánk történeti viszonyaira. Nevezetesen tudjuk, hogy Szeged s a szegedi főesperesség különböző jogigények substratáját képezte. Követelte azt magának a csanádi, a váczi, a kalocsai püspöki megye, s azért a jogigények történeti tanulmányozását mi sem segitheti biztosabban elő, mint a káptalani kiadványok, melyekben a szegedi főesperes mint káptalani tag kerül elő. A Zichy-Codexben mindössze két ily okmány kerül elő. Az egyik 1255-ben kelt, kiadva a bácsi káptalan által két birtokvitató fél részére. Ebben, valamint egy későbbi, 1320-ban kelt birtokcserélő, szintén bács-káptalani okiratban a szegedi főesperes mint bács-káptalani tag fordul elő. Az elsőben Alexio Archidiacono Sceguedensi (Okmánytár. I. 9. l. 11 dar.); a másodikban Iwan Zeguediensi Archidiacono (Okm.-tár I., 189. l. 219. d.)

Egyéb záradékokra nézve felemlitjük V. István királynak egy 122-ik évi adománylevelét (Okmtár. I. 31. l. 32. d.), IV. László királynak egy 1273-ki megerősitő levelét (U. o. I. 32. l. 33. d.) és ugyanannk két 1274- d. évi donationalisait (U. o. I. 34 és 36. ll. 35. és 36.d.), melyek záradékaiban a püspökök névsorában Briccicus csanádi püspök kerül elő. Az emlitett 1273-ki oklevélben azonkivül: Larentio magistro pincernarum nostrorum comite de Kewe et de Krassu. I. Károly királynak három 1333-ik évi adománylevelét ezen clasulával; Benedicto Chanadiensi Episcopo és aztán Lamperto Judce Curie nostre comite Csanadiensi et Nitriensi. (Okmtár. I., 221 226. 246. ll. és 252. 255. 274. dd.) Épen igy kerül ez elő ugyanannk egy 1324-ki oklevelében. (U. o. I., 250. l. 278. d.) Egy 1270-ik évi okmányban, melylyel V. István király Billege és Vászon birtokokat

Igmándi Miklósnak visszaitéli, ezen záradékra találunk: Datum per manus magistri Benedicti Orodiensis ecclesie prepositi aule nostre vicecancellary dilecti et fidelis nostri anno domini M°. CC°, Septuagesimo. Quinto Kalendas Octobris (Okmtár. I., 25. l. 28. d.)

A helykeletet illetőleg szintén tudjuk, hogy a történeti események megállapitásában mily fontosak. A magyar királyok, főurak, vezérek stb. hadjáratai, utazásai és tartózkodási kelyei leginkább a helykelet alapján nyerhet kellő kiegészitést, mi aztán nemcsak az illető személy életeseményeire, hanem az azokkal összefüggő egy némely országos politikai vagy diplomatiai körülményre is nem sejtett világot vet. E tekintetből aztán épen nem felesleges még a közölt okmányok helykeletét ujabb s ujabb másolatok után szóba hozni, miután tudvalevő, hogy a helykelet leginkább lett a rosz olvasás következtében elferditve. A mi a Zichy-Codexet illeti, ebben számos okmány érdekes s eddigi ismereteinket kiegészitő helykeltezésére akadunk. Igy János, László erdélyi vajda udvarbirájának egy 1308-ban kelt levele, melylyel Zemlek mester és Angathan mester között fenforgó ügy tárgyalását elhalasztja. Datum in Zegedino emlitett évben. (Okmt. I. 122. l. 142. d.) Ugyancsak Szegeden kelt I. Károlynak egy a Tolna vármegyei szolgabirákhoz intézett meghagyó levele, melylyel Bogár Istv. ellen törvényes vizsgálatot rendel el. Datum in Zegedino, dominico die proximo aute quindenas beati Jacobi apostoli anno domini M°. CCC°. XIX°. (Okmt. I., 168. l. 194. d.)

Igen számosak a Temesvárt kiállitott okmányok nevezetesen I. Károly királynak, Becsei Imrének szóló adománylevele 1317-ből. Datum in Temeswar, in dominica Aduentus domini. (Okt. I. 158. l. 184. d.) Ugyanannak egy másik 1317-ki adománylevele, melylyel a Bihar megyei Bankegyház birtokot adományozza Iván és Simon testvéreknek. Datum in Themeswar in festo beate Lucie Virginis. (Okt. I., 250. l. 278. d.) Lampert országbirónak és csanádi comesnek egy 1318-ban kelt ügyelhalasztó levele. Datum in Temeswar. (Okt. I., 159. l. 185. d.) Ugyanannak egy 1319-ben kelt, Becsei Imre ügyében kiállitott okirata. Datum in Temoswar quarta feria proxima ante festum nativitatis beati Johannis baptiste. (A budai káptalannak I. Károly királyhoz küldött átiratában. Okt. I., 168, l. 195. d.) Ugyanannak egy másik 1319-ben kelt okirata, melylyel Uzdy István fiait, Bogár István által ellenök inditott ügyben, makacs meg nem jelenésökért, a szokásos birságban lemarasztalja. Datum in Themeswar undecimo die termini prenotati. (Okt. I., 170. l. 197. d.) I. Károly királynak egy 1319-ben kelt okirata, melyben Dózsa erdélyi vajdának és szolnoki főispánnak az Erneyektől elkobzott ujvári várat és tartozékait adományozza. (Átiratban egy e birtokokra vonatkozó megerősitő levélben.) Datum in The-

meswar feria tercia proxima post festum beati Mychaelis archangeli (Okmt. I. 171. l. 198. d.) Lampert országbirónak a csanádi főispánnak (comitis Chenadiensis Chanadiensis igy.) 1320-ban kelt levele, melylyel a Bogár István és Muchy János közötti pert a király parancsára elhalasztja. Datum in Themeswar octauo die termini prenotati. (Okmt. I., 181. l. 209. d.) Ugyanannak egy másik 1320-ban irt, Urdy Jánost és Herbordot megbirságoló itéletlevele. Datum in Theneswar (igy) nono die termini (a quindenis beati Georgy Mart. Okt. I., 182. l. 210. d.) Lampertnek ugyancsak 1320-ban kelt, az Urdyakat ismételten birságoló okirata. Datum in Themuswar octauo die termini prenotati (octav. b. Jacobi apost. Okt. I., 186. l, 214. d.) Ugyanannak egy 1320-ban kelt harmadik birságoló itéletlevele. Datum in Themusuar dicimo die prenotati termini (ab octavis omnium sanctor. Okmt. I., 187. l. 217. d.) Ugyanannak egy 1321-ik évi okirata, melylyel a Becsei Imre és Miklós temesi főispán között fenforgó peres ügyben halasztást enged. (Magister Nicolaus comes Tymisiensis, qui personaliter conparuit, contra magistrum Emericum de Bechee.) Datum in Temisvar octauo die termini (in oct. b. Georgy mart. — Okmt. I., 193. l. 225. d.) Ugyanannak egy másik 1321-ben kelt irata, melylyel a pécsváradi convent által Urdy Jánost és Herbodot megidézteti. Datum in Temuswar nono die termini prenotati (in octav. s. Johan. bapt. — Okt. I., 194. l. 226. d.) Innét I. Károly királynak két 1321-ben kelt meghagyó levele, egyik a budai káptalanhoz, másik a hévizi keresztesek contventjéhez intézve avégből, hogy jelentést tegyenek, vajjon eltiltá-e Miklós temesi főispán, Imre tárnoknagyot a pereki kápolna épitésétől? Mindkettő Datum in Themiswar, illetőleg Themeswar in dominica Ramispalmarum. (A jelentést tevő káptalan és convent a kérdést igenli. Okmt, I., 200. 201. ll. 232. 233. dd.) Lampertnek még kétrendbeli 1321-ben kelt okirata. Az elsőben Bogár Istvánt tátomi birtokának elpusztitása iránt, Mortunus fia Domonkos ellen leteendő esküre kötelezi. Datum in themuswar nono die term. prenot. (purificatio B. M. V. — Okmt. I., 203. l. 236. d.) — A másik szerint Imre barsi főispán és lévai várnagy, Kalacsai Illés comessel Bodroghmegyei Pauli birtokra nézve egyezségre lépnek. Datum in themuswar decimo die term. prenot. (omnium SS. — Okmt. I., 205. l. 237. d.) Egy 1321-ben kelt irat, melyben Pál macsói bán és bodrogi főispán bizonyitja, hogy Bácsmonostori János részére bizonyos birság elengedtetett. Datum in Temuswar in sabato Sicientes quatour temporum (Okmt. I., 207. l. 239. d.) I. Károly királynak 1322-ben kelt irata, melylyel meghagyja a fehérvári káptalannak, hogy vizsgálja meg Bogár István Roozad nevü falujának a dömösi prépost által történt elpusztitásának ügyét. Datum in Themeswar in octauis puri

ficacionis virginis gloriose. (Okmt. I., 211. l. 243. d.) Ugyane királynak ugyancsak ez ügyben a pécsváradi conventnek irt 1322-ik évi iratta Datum in Themesuar in Octauis Purificationis gloriose virginis. (Okmt. I., 212. l. 244. d.) I. Károlynak egy 1321-ik oklevele, melyben László és Donchnak Zemlen birtokukért a Trencsini Máté hiveitől, Pomgrácz- és Miklóstól elkobzott Bozchya birtokot cserében adja. Datum in Themeswar in octauis purificacionis virginis gloriose. És ugyane csereoklevél 1323-ik évi átiratában az aláirások közt: Benedicto Chanadiensi Episcopo, et Magistro Lamperto iudice curie nostre comite Chanadiensi et Nitriensi. (Okmt. I., 232. l. 260. d.) Végre I. Károlynak egy 1323-ban kelt parancslevele az egri káptalamhoz, melylyel annak meghagyja, hogy Elus János részére ujitsa meg Egerszeg birtok régi határait, s adjon aztán arról jelentést. Datum iin Themeswar in quindenis epiphaniarum domini. Ennek 1324-ik évi megerősitő átiratában a püspöki névsorban Benedicto Chanadienssi szintén előkerül (Okmt, I., 254. l. 293. d,

I. Károly királynak egyházmegyénk területére vonatkozó okmányaiból különben még felhozzuk annak 1331-ben Visegrádon kelt levelét, melylyel Bodhida és Bodgorsaya, Csanád megyei birtokokat a Haznus Miklós magszakadása folytán a királyra háromlottakat, Becsei Imrének és fiainak adományozza, kik viszont Weresmort nevü, ugyancsak Csanád megyei birtokokat a királynak adták. (Okt. I. 376. l. 381. d.) Továbbá annak egy szintén 1331-ben kelt oklevelét. melylyel Szölös és Feltimár (Zouleur et Feltymar) nevü Csanád vármegyei és Veresegyház Orod megyei birtokokat, Hasznosi Péter özvegyének és leányának életfogytiglan leendő használatra átadja. (Okmt. I., 376. l. 382. d.) Végre annak egy 1334-ki okiratát, melylyel Akács, Szt.-Miklós és Moharéve nevü Csanád megyei birtokokra vonatkozó, 1435-ben kelt megerősitő okmányát Becsei Tötös és Vesszős kértére átirja. (Okmt. I,, 424. l. 425. d.)

Lampert országbiró és csanádi főispánnak itt több rendbeli egyéb okleveleire találhatni. Igy egyre 1318-ból, mely Sz. Lőrincz vüllában kelt s bizonyos perlekedők részére ujabb kiegyezkedési határnapot tüz ki. (Okmt. I., 161. l. 187. d.) Egyre 1319-ből, mely Pétervároadon kelt s szintén perügyhalasztó. (Okmt, I.. 169. l. 196. d.) Egyre 1323-ból a váradi káptalanhoz intézve s Budán keltezve. (Okmt. I., 227. l. 256. d.) Egyre ugyanezen 1323-ik évből, Hévizen keltezve, melylyel perügyben halasztást enged. (Okmt. I., 239. l. 267. d.) Egy szintén ez évben s ugyanazon kelethelylyel ellátott iratra, melyben az orodi káptalannak egy, Csanád megyében fekvő Akács, Szt.-Miklós és Moharéve nevü birtokokra vonatkozó bizonyság levelére történik hivatkozás. (Okmt. I., 243. l. 273. d-)

Ami egyéb kisebb fontosságu, vagy egyenes vonatkozásu okiratokat illeti, registráljuk itt a váradi káptalannak egy 1314-ben keltezett okiratát, melyben Roland Dénes comes fia, ennek testvére és vérrokonai, névleg Ladislaus prepositus Orodiensis is bizonyos Bihar és Szolnok megyei birtokokra nézve osztályos egyességre lépnek. (Okmt. I., 148. l, 173. d.) A bácsi káptalannak egy 1321-ben kelt s Lampert országbiró s csanádi föispánhoz intézett, megtörtént idézésről jelentést tevő iratát. (Okmt. I., 198, l. 230. d.) Egy 1319-ik évi okiratot, Péter alországbiró által Pécsett kiállitva, melyben a Bogár Istvánra rótt birságokat azon okból elengedi, mivel procuratora, ki a birósági forum elé indult, utközben elhalálozott et in Chanadino est sepultus, amint erről a király által megkeresett pécsi káptalan bizonyságlevelet is állit ki. (Okmt. I., 167. l. 193. d.) A budai káptalannak egy 1326-ban kelt iratát, melyben bizonyittatik, hogy előtte Becsei Imre barsi föispán és fiai cum comite Jacobo filio Phyle de Sumugi de Comitatu de Turuntal Euche nevü folyó iránt osztályos egyezségre léptek. (Okmt. I., 282. 306. d.) Pál országbirónak egy 1329-ben kelt okiratát, melyből kitetszik, hogy Becsei Imre roppant hatalmaskodást vitt véghez Miklos orodi préposton és az orodi káptalanon, sőt magában Orod városában, amiért és a prépost részére az ország biró esküt itél. (Okmt. I. 335. l. 335. d.) Drugeth János Nádor egyik 1332-iki oklevelét, melylyel meghagyja, hogy Dombó a csanádi káptalan előtt Becsei Imrének Dombó ellen, bizonyos Vörösmarton elkövetett hatalmaskodás iránt folyamatban levő ügyében, esküt tegyen (Okmt I. 391. l. 396.) Drugeth Vilmos nádornak egy 1339-ik évi itéletlevelét, melynek értelmében Simánd nevü birtok az odavaló lakosoktól elvétetvén, törvényes birtokosaira, Csanád esztergomi érsekre és a Csanád nemzetségből való Pál fiára, Dénesre átruháztatik. Több izbeni hivatkozás történik benne ugy a csanádi, mint az orodi káptalanra. (Okmt. I. 550. l. 528. d.) A budai fel-hévizi keresztesek conventjének egyéb 1332-iki okiratát, melyben Salánki Dombó Mohareve nevü birtokát, 40 márkáért Becsei Imrének eladja. Ez utóbbi kötelezi magát, hogy a vételárból 25 márkát Csanádon a káptalannak fog lefizetni (in honorabili Capitulo Chanadini assumsit solvere integraliter in Octavis beati Jacobi apostoli. (Okmt. I, 390. l. 395. d.) Egy Csanádon 1341-ben kelt okiratot, melylyel Vörös Domonkos, a nádori birságok beszedője, Becsei Imre fiait, bizonyos birságokra nézve nyugtatja. Datum Chanad sabbato proximo ante festum Andree apostoli. (Okt. I. 632. l. 592. d.) Az eddig közölt okmányok mind hártyaokmányok. Ez utóbbi papir okmány.) A kalocsai káptalannak egy 1340-iki kiadványát, melylyel jelenti I. Károly királynak, hogy Becsei Tötöst Bothzortudja és Both-

anyaegyháza nevü Csanád vármegyei birtokokba ellenmondás nélkül beiktatta (Okt. I. 574. l. 546. d.) szintén papirokmány.

Igen érdekes Lodomir esztergomi érseknek egy Esztergomban 1279-1297 körül kelt megkeresö levele Bereky Tamás comeshez, hogy Mihály csanádi apát megérkezéseig ennek jószágaira gondot viseljen (Okmt. I. 43. l. 44. d.)

Legnevezetesebbek maradnak azonban s ránk nézve legérdekesebbek azon okiratok, melyek a csanádi és az orodi káptalan, mint hiteles helyek saját kiadványait képezik. Ezek száma nem csekély.

A legidösb csanád-káptalani kiadvány e gyüjteményben egy 1317-iki okirat, melyben Semlek mester, Miklós mester elleni ügyében Babnai Istvánt ügyvédjének vallja a csanádi káptalan elött. A hosszukás eredeti pecsét töredékei még megvannak. (Okmt. I, 154. l. 181. d.) Kor szerint legközelebb járul ehhez egy 1326-ban keltezett okmány, melyben az okmánykiállitó káptalan jelenti I. Károly királynak, hogy Akács és Szt.-Miklós nevü birtokok Csanád megyéhez tartoznak. Datum in chanadino, feria sexta proxima ante Purificacionem virginis gloriose. Ugyanebbe van átiratilag foglalva I. Károlynak a csanádi káptalanhoz intézett irata, melylyel annak meghagyja, hogy vizsgálja meg, vajjon a nevezett birtokok Csanád vagy más megyéhez tartoznak-e? (Okmt. I. 274. l. 296. d. Papirokmány.) A csanádi káptalan ez attestorialisát értelem szerint reprodukálva különben I. Károlynak egy 1326-iki okiratában is találhatni. (Okmt. I. 280 l. 302. d.) Ugyancsak a csanádi káptalannak egy másik 1326-ban kelt levelében az bizonyitja, hogy Semlek nevü birtok Semlek mester tulajdona. Datum quinta feria proxima post diem cinerum, helykelet nélkül. Mindkettö zárlatán kerek pecsét töredékeivel. (Okmt. I. 275. l. 297. d.) Egy 1328-ban kelt iratában jelenti e káptalan I. Károly királynak, hogy Bozát, Becsei Imre és fiai ellen megidézte. Ugyanebben átiratilag Pál országbiró a csanádi káptalanhoz, mondott ügyben, intézett megkeresö levele. Datum dominica proxima ante octauam OO. SS. helykelet nélkül zárlatán monoru pecsét töredékeivel. (Okmt. I. 319. l. 337. d.) Egy 1330-iki okiratban bizonyitja a káptalan, hogy Becsei Imre, a netán ellene és környezete ellen emelendö panaszok meghallgatása végett, Csanád vármegye közgyülése elött megjelent. Szintén kelethely nélkül, kerek pecsét nyomaival zárlatán. (Okmt. I. 361. l. 369. d.) Egy másik 1330-ik évi kiadványban pedig a káptalan azt bizonyitja, hogy elötte Zemléki Zemlék, András és Dombó, Gyós (Gyous in Comitatu Chanadyensi, juxta fluuium Morus) nevü peres birtokra nézve Becsei Imrével egyezségre léptek. Datum (helykelet nélkül) in octauis beati Jacobi apostoli. Anno Domini M.°CCC.°XXX°. per manus viri discreti, magistri petri Lectoris, Herrico cantore Emerico Custode Stephano Ty-

rysyensi, Nicolao Orodyensi, Paulo de Karasov; Petro de Turultow, Laczlao de Weltratymysyo. Archydiaconis et alys multis in ecclesia, dei iugiter famulantibus. A pecsét zöld és szederjes selyemről függött. (Okmt. I 363. l. 371. d.) Egy 1332-ik évi oklevélben bizonyittatik, hogy a káptalan előtt Salánka Dombó, Moharéve nevü Bácsmegyei birtokot, 40 márkaért Becsei Imrének és fiainak eladta. Datum per manus magstri Johannis lectoris in festo diuisionis apostolorum Anno domino M.°CCC.°XXX.° secundo; Presentibus uenerabilibus viris et discretis Petro Kathedrali, Matheo sancti Salvatoris ecclesiarum prepositis, Emerico Custode, Stephano Tymisiensi, Nicolao Orodiensi, Henrico ultra Morisiensi, Petro de Torontal, Paulo de Karasso, Archidiaconis ceterisque Canonicys in ecclesia Dei iugiter famulantibus Regi sempiterno. A függő pecsét hiányzik (Okt. I. 392. l. 397. d.) Egy 1333-iki oklevélben a káptalan arról tanuskodik, hogy előtte Tygus Miklos, szőlősi részbirtokát 3 márkáért Becsei Tötösnek elzálogositá. Datum quarto die festi beati Jacobi. Papirokmány, zárlatán kerek pecsét töredékeivel (Okmt. I. 418. l. 418. d.) Egy 1339-iki levelében jelenti I. Károlynak, hogy Becsei Tötös részére, ennek Gyós és Szőlős birtokain elkövetett hatalmaskodást illetöleg, a viszgálat teljesitetett. Datum sexta feria proxima ante dominicam Judica. Papirokmány, zárlatán kerek pecsét töredékeivel. Ebben átiratilag Károly királynak ez ügyben a csanádi káptalanhoz intézett irata (Okmt. I. 558. l. 531. d.) Egy másik 1339-ik évi iratában ugyancsak jelentést tesz káptalanunk Károly királynak, hogy Hegyes-Egyház Csanád vármegyei birtokba Bálint minden ellenmondás nélkül beiktattatott. Datum sexta feria proxima ante dominicam Judica. Zárlatán kerek pecsét töredékeivel. Ugyanebben átiratilag Károly királynak ez ügyben a káptalanhoz intézett felszólító irata (Okmt. I. 560. l. 532. d.) Egy 1340-iki iratban I. Károly királyhoz a csanádi káptalan jelentést tesz a Becsei Tötös malmában elkövetett hatalmaskodást illetőleg. Datum Sabbato proximo post festum beate Lucie virginis. Ugyanebben Károly királynak ez ügyben érintett káptalanhoz intézett feszólító levele. Papirokmány, kerek pecsét töredékeivel (Okmt. I. 590. l. 561. d.) Ugyanerre vonatkozik Csanád vármegye alispánjának I. Károlyhoz intézett s 1340-ből keltezett jelentésttevő okirata, a királyi feszólító levél átiratával (Okmt. I. 591. l. 562. d.)

Az orod-káptalani kiadványok pedig a következők:

Egy 1269-ből való s arról szól, hogy Achilles, ki a káptalan előtt megjelent, varsándi (Vosyan) részbirtokát eladta hat ezüst markáért Onpudnak és Fábiánnak. Datum per manus Philippi lectoris, Paulo Cantore, Zalando Custode, Henc decano. A tojásalaku pecsét hártyaszalagon függ. (Okmt. I. 19. l. 25. d.) Egy 1330-ban kelt iratban Drugeth János nádornak jelenti a káptalan, hogy Becsei Imre részére Lőrincz, Zemlek

és Dombó megidéztettek. Datum in dominica proxima post festum Bartholomei apostoli. Helykelet nélkül, zárlatán monorú pecsét maradványaival. Ugyanabban átiratilag Drugeth János nádornak ez ügyben az orodi káptalanhoz intézett felszólitó levele. (Okmt. I. 365. l. 373. d.) Egy 1331-ben kelt levelében jelenti a káptalan Drugeth János nádornak, hogy Becsei Imre gyósdi birtokába, Zemlék hatalmaskodva, letelepedett. Datum in festo beate Marie Magdalene. Szintén kelethely nélkül, monorú pecsét nyomaival. Ebben átiratilag Drugethnek az orodi káptalanhoz intézett felszólitó levele (Okmt. I. 375. l. 380. d.) Egy 1332-ik évből való promemoriális a felett. hogy az orodi káptalan elött Mihály, Péter fia, Varsányi Márkkal és Tatár Miklóssal, a testvére halála miatt közöttök keletkezett viszályos ügyben kiegyezik. Datum in festo Annunciacionis virginis gloriose. Helykelet nélkül, zárlatán a káptalani pecsét nyomaival. (Okmt. I. 387. l. 391. d.) Egy 1338-ban kelt levél, melylyel a káptalan bizonyitja, hogy elötte Varsányi Jakab és fiai, Keszi, Páli és Mátyás-Varsány zarándmegyei birtokokra nézve Varsányi Márkkal és fiaival egyezségre léptek. Datum sexta feria proxima ante Rogaciones. Hátlapján monorú pecsét nyomaival. (Okmt. I. 536. l. 511. d.) Végre egy 1340-ben kelt okirata I. Károlyhoz, a Becsei Tötös malmában Orrós Miklós nevü jobbágyon elkövetett hatalmaskodás iránt jelentést téve. Datum dominica proxima ante festum beati Thome apostoli. Papirokmány, hosszukás pecsét töredékeivel. Ugyanebben Károly királynak az orodi káptalanhoz intézett s ez ügyre vonatkozó felszólitó levele. (Okmt. I. 592. l. 563. d.)

Ime ezek azon kincsek, melyeket egy gazdag, de eddig rejtett bányából egy munkas társulat jeles tagjai napszinre hoztak, s a közhasználatnak már át is adtak. Örömmel értesülünk, hogy a jeles Zichy-Codex második kötete is nemsokára elhagyja a sajtót, s egy az eddigi eredmény alapján keletkezett bensö előérzet sugallja, hogy ez is sokat tartalmazand, mi Délmagyarország történeti multja felderitésére nemcsak érdekes, de becses is. Ugy legyen!

Temesvár város tereinek és utczáinak uj elnevezése.

A vegyes bizottság, melyet egyrészről a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat választmánya, másrészről Temesvár város képviselö testülete kiküldött, hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat inditványa folytán a Temesvár belvárosi tereknek és utczáknak a hazai, különösen pedig a helyi történelmi események és

viszonyok alapján uj elnevezést adjon, Szentkláray J. munkálata fonalán a következő tervezeti javaslatot nyujtotta át 1874. évi márcz. hóban a tek. városi hatóságnak szives elfogadás és életbeléptetés végett.

A vegyes bizottság sz. kir. Temesvár városa várbelterjemén levő nyocz tere számára, a város dicső multjával összefüggésben, a következő elnevezéseket tartja illetékeseknek.

I. A Székes-egyháztér (Dom-Platz) a temesi grófok egyik örökké emlékezetes ősének, a Temesvár szabadságáért 1552-ben élete feláldozásával küzdött Losonczi Istvánnak hálás emlékezetére „Losonczi-térnek“ (Losonczi-Platz) neveztessék.

II. A Disz-tér (Parade-Platz) Savoyai Jenő herczegnek 1716-ban e városért s a magyar hazáért szerzett hallhatatlan érdemei megörökitésére „Jenő-tér“ (Eugen-Platz) legyen, amint az a régibb városi mappák tanusága szerint a várnak rekonstruktiója idejében III. Károly király alatt is tervezve volt.

III. Az eddigi Papnevelde-tér (Seminär-Platz), mely mostani nevét pusztán azon véletlen körülménynek köszöni, hagy egyik oldalán a csanádi egyházmegye papi nevelőintézete épült, „Szent-György térre“ (Sanct Georg-Platz) változik át, mert a jelenlegi seminariumi templom helyén állott Temesvárnak a történelemben már 1323-ban ismert Szent György-ről ezimzett első plébánia-temploma, mely később a török hódoltság korszakában az ozmanok főmoscheája volt, s melynek tágas kriptájában Temesvár első polgárnagyjai és előkelő férfiai aluszszák a halál álmát.

IV. Minthogy történelmi kombinatiók alapján kétségbevonhatlan, miszerint a jelenlegi „erdélyi“ vagyis gyárvárosi várkapunál állott ama nevezetes „vizi torony“ (Wasser-Thurm), melyet a történelem a Temesvárt ostromló Achmet stratégiájának czélpontja gyanánt ismer, s melynek romjain 1552 julius 25-én a hires Balázs vitéz hős csapataival 3000 muzulmánnak életét kioltá, azért a kapu előtti jelenlegi „János-tér“ (Johanni-Platz) az itt végbement hősi események iránti kegyeletből méltán fog ezentul „Balázs-tér“-nek (Balázs-Platz) hivatni.

V. A Ferdinánd király nevére emelt katonai laktanya előtti „Ferdinánd-tér“nek (Ferdinand-Platz) jelenlegi elnevezését továbbra is meghagyandónak véleményezi a szakbizottság Ferdinánd magyar király dicsőséges kormánylatának emlékére, ki alatt a nemzeti ujjáalakulás s a jogállapotok jobbra fejlése kezdetöket vették, s egy uj korszak hajnala hasadt Magyarország politikai egén.

VI. A bécsi kapu előtti szabad tér, a mai „buza-piacz“ (Frucht-Platz) hálás kegyeletből József császár iránt, ki a várost a szabad királyi városok sorába emelte és nevezetes kiváltságokban részesitette, „József császár tér“-nek (Josefs-Platz) neveztessék.

VII. A dicső Hunyadiak egykori kastélya helyén épült cs. k. ka-

tonai fegyvertár tere (Zeughaus-Promenade) a törökverő Hunyadiak emlékére, kik 1441—1458. Temesvárott székeltek, kapja ezentul a Hunyadi-tér (Hunyadi-Platz) nevezetet.

VIII. Hogy pedig a szellemi munkásságnak is hálás elismerés és tisztelet adassék, és kinek bölcsője itt közelben (Csatádon) ringott, s ki költői müvei által a német irodalomban kitünő helyet, s hazaszeretete által kortársai és az utódok szivében maradandó emléket nyert, annak neve külsőleg is fentartassék, a Dikasterial-épület előtti, az Eisenstädterféle ház és „vastengely“ átellenében fekvő tér Lenau Miklós nevéről „Lenau-tér“-nek (Lenau-Platz) neveztessék.

A belváros utczái elnevezésének megállapitásánál a szakbizottság nemcsak reflektált a városunk vagy vidékünk multjában jelesebben kiemelkedő szereplőkre, és az ősi Temesvár történelmileg ismeretes helyneveire, hanem tekintettel volt a jelen körülmények korszerü igényeire is, valamint arra, hogy az egyenes vonalban elnyuló utczáknak, az eddigi apróbb részletekre osztás ellenében, természetszerüleg egy elnevezésök legyen.

Tekintve az utczák sorrendjét, először amint azok a városi térképen balról jobbra (nyugatról keletre), azután pedig alulról fölfelé (délről északra) és oldalagosan előfordulnak:

1) As „irgalmas barátok“ utczája Sz. János utczának (Johannes Gasse) neveztessék, mivel ezen utczában állott Temesvár első kórodája, a „János-hospitál“, miként arról az irgalmasoknál található kőemlék tanuskodik.

2) Azon utcza, mely az uj szinház- és genie-épülettől kezdődik és egész a hadapródoknak nem régiben fölépült tanodájaig elnyulik, s mely a megkezdett és kilátásba helyezett épitkezéseknél fogva maholnap egyike lesz Temesvár legcsinosabb utczáinak, szeretett királynőnk, Magyarország védangyala iránti kegyeletből „Erzsébet-utczának“ (Elisabeth-Gasse) neveztessék.

3) Az eddigi „pétervároradi utcza“, melyben az ujonnan épült Rudolf koronaherczeghez czimzett szállodának főbejárata van, viselje Rudolf koronaherczegről a „Rudolf-utcza“ (Rudolfs-Gasse) nevet.

4) A mostani „piárista-utcza“ (Piaristen-Gasse) és a vele egy irányban futó „teke-utcza“ (Ball-Gasse), mely a Jenő-tért a József-térrel összeköti, s melynek déli sarkán van a városháza, hivassék ezután „városház-utczának“ (Stadthaus-Gasse.)

5) A mai „bécsi utcza“ (Wiener-Gasse), mely a Jenő-tért a Losonczi-térrel összekapcsolja, a hős Hunyadi János emlékére „Hunyadi-utczának“ (Hunyadi-Gasse) neveztessék.

6) Az utcza, melyben jelenleg a halpiacz tartatik, Magyarország ős királyainak s nagynevü fiainak nyomai által van megszentelve. Ezen

vezetett az ut egy hidon a Bega folyó akkori medrén át a várból a kastély-erődbe, mely már I. Károly (1316.) óta fejedelmi szállásnak volt rendelve, megerősitve, s Róbert Károly királyunk s még később 1447-ben Hunyadi János által diszesen kiépitve. E szerint az utcza helyesen viseli ma az „erő d-u t c z a“ (Schloss-Gasse) elnevezést, melyet — mint kétségbevonhatlanul történelmi értékût — a bizottság meghagyandónak véleményezett.

7) A Hunyadi-utczával szemben, egyenes vonalban a „vadász-utcza“ (Jäger-Gasse) czim alatt egy kis köz nyilik a mai bécsi kapura, melynek helyén a régi Temesvárból a Nagy-Palánkba kivezető mortorosi kapu állott; ezen át vezetett az ut a török basák nyári lakához, a mai präsidens-kert helyén, minélfogva ezen utczát a török uralomra figyelmeztető bár szomoru emlékjelül „t ö r ö k-u t c z á n a k“ (Türken-Gasse) lehetne nevezni.

8) A Hunyadi-utczával párhuzamosan s annak szomszédságában a Sz. György-térről a Losonczi-térre a mostani „präsidens-utcza“ (Präsidenten-Gasse) fut ki. Ezen utcza az egykori temesvári tartományfőnökök s a kamarai administratió elnökeinek rendszerinti lakházától, a jelenlegi megyeháztól, veszi elnevezését. S minthogy az elnevezés okszerü és a történelmi valósággal megegyező, a bizottság készséggel javasolta volna annak mostani minőségében meghagyását, ha a tervbe vett czél szerint nyomósabb érvek nem lettek volna fölhozhatók a történelmi valósággal nemcsak nem ellenkező, hanem a kegyeletes reminiscentiák egész sorozatát fölébreszteni képes egy konkret elnevezés mellett. Érti a bizottság a konkret esetben Mercy Claudius grófot, a temesi bánság első tartományfőnökét, s a kétszáz éves török hódoltság szomoru korszaka után Délmagyarország sociális viszonyainak, anyagi és szellemi kulturájának első megalapitóját s fáradhatlan tényezőjét, kinek neve e város multjának szerencsecsillagai közt méltán tündököl, A szakbizottság megadandónak véli a valódi érdemnek azt, ami őt megilleti s legkevésbbé sem vonakodik Mercy nevét már most nyilvánosan is ünnepelni, midőn hazai viszonyaink változtával az ő egykori buzgalmának halhatatlan tettei a közös haza érdekeinek ugyanazon koszorujában diszlenek. Miért is a mai „präsidens-utcza“ (Präsidenten-Gasse) jövőben „M e r c y-u t c z á n a k“ (Mercy-Gasse) neveztessék.

9) Városunk egy csinos kis köze, mely a Losonczi-térről a Ferdinánd-térre nyilik, „hét választófejedelem utczá“-nak (7 Churfürsten-Gasse) neveztetik; miután ezen elnevezés Magyarországon, hol választó fejedelmek sohasem voltak, semmi emlékkel összeköttetésbe nem hozható, neveztessék tehát az emlitett utcza ezentul „n á d o r-u t c z á n a k“ (Palatin-Gasse) József nádorról, kinek országkormányzói működésére

szeretettel tekint vissza Temesvár város municipiuma, mely a boldogult nádor arczképét is tanácstermébe függesztette.

10. A mai „püspök-utcza“ (Bischof-Gasse), melyben 1834—1848-ig Lonovics József, a nagynevü csanádi püspök, a kitünőleg tudós magyar iró, szónok és hazafi lakott, „Lonovics-utczá“-nak (Lonovics-Gasse) neveztessék. Eltekintve ugyanis Lonovics elévülhetlen érdemeitől a magyar tudományosság terén, és azoktól, melyeket erkölcsi nagyságának fejedelmi tekintélyével mindig valódi hazafias irányban, a politikai élet legmozgalmasabb korszaka alatt szerzett, Temesvár városa közönségének még azontul elegendő oka van reá, mint egykori polgártársára is büszkén emlékezni, kinek a lyceumi alapitványt, az első temesvári takarékpénztár életbeléptetését, számtalan közoktatási és humanisztikus czélnak valósitását, a városi municipális életben őszinte lelkü s bölcs tapintatu tanácsadást és irányadó üdvös befolyást köszön.

11) A katholikusok székesegyházától a Lonovics-utczával folytatólag egyenes vonalban a Ferdinánd-térre kinyuló másik köz „kém-utcza“ (Spion-Gasse) nevet visel. Adassék ezen utczának jövőre, az igazságos Korvin Mátyás király emlékére, „Korvin Mátyás-utcza“ (Mathias Corvinus-Gasse) nevezet.

12) A jelenlegi „3 szerecsen-utcza“ (3 Mohren-Gasse), melyhez szintén épen semmi történelmi emlék nem füződik, neveztessék a vitéz Kinizsi Pálról, Temes vármegye egykori hős főispánjáról, „Kinizsi-utczá“-nak (Kinizsi-Gasse).

13) és 14) Nem kevésbbé jelentékeny városunk történelmében Zápolya János erdélyi vajda személye, ki, miután a Temesvár sánczai közt szorongatott magyarság 1514-ben nála keresett Dózsa negyvenezernyi pórhada ellen oltalmat, bár vezérök Báthory, ellenséges viszonyban élt vele, habozás nélkül hozta seregét városunk megmentésére és emlékezetes diadalban győzte le falaink alatt a szerencsétlen kuruczkirályt. Városunk történeti multjának e nevezetes férfiai megérdemlik nevök megörökitését, miért is a tisztelettel aluljegyzett szakbizottság az eddigi „papneveldei utczát“ (Siminär-Gasse) „Báthory-utczá“-nak (Bathory-Gasse), az eddigi „erdélyi utczát“ (Siebenbürger-Gasse) pedig „Zápolya-utczá“-nak (Zápolya-Gasse) véli elnevezendőnek.

16) Hasonlólag az érdem elismerése és az önmagát megörökitett nagyság iránti hódolatteljes tisztelet vezérlé a bizottságot, midőn Délmagyarország történetiradalmának atyjáról és első megalkotójáról, a városunk történetéhez is megbecsülhetlen tudományanyagot gyüjtött Griselini Ferenczről sem feledkezvén meg, utczáink elnevezésénél inditványozza, hogy az eddigi „Flórián-utcza“ (Florian-Gasse) ezentul „Griselini-utczá“-nak (Griselini-Gasse) neveztessék.

16), 17) és 18) Hogy a nép ajkai is hiven megőrizzék utódaink

számára az elviharzott idők emlékeit és az azokhoz kötött eseményeket, a bizottság nem akarta hallgatással mellőzni, sőt a régi nevek felfrissitésével megörökiteni óhajtotta a régi Temesvár situatiójának már csak a történetbuvár előtt ismeretes egyes pontjait is, midőn a hajdani „praykói kapu"-ról a „kis proviant-utczát" (Kleine Proviant-Gasse) „praykói utczá"-nak, (Praykoer-Gasse) a „koszoru-utczát" (Kranz-Gasse), a hajdani kis palánk városrészről és annak fekvési iránya szerint, „kis palánk-utczá"-nak (Kleine Palanka-Gasse) a „kanonok-utczát" (Domherrn-Gasse) pedig a mostani vár körül hajdan elterült nagy palánk városrész emlékére és annak fekvési iránya szerint „nagy palánk-utczá"-nak (Grosse Palanka-Gasse) javasolja elnevezendőnek.

19) A háladatos érzelmek kifejezéséül, melyekkel Temesvár városa b. Mária Terézia királynő emléke iránt viseltetik, ki a gyárvárosi kapun kivül álló hajdani Katalin templomnak ugyanezen nevezet alatt a mai „plébánia utczába" (Pfarr-Gasse) áthelyezése alkalmával nevezetes kiváltságokat és szabadalmakat adni hajlandó volt, a kegyelmes királynő nevéről ezután a „plébánia utcza" (Pfarr-Gasse) „M. Terézia utczának" (M. Theresia-Gasse) neveztessék.

20) A Jenő térről a Károly kaszárnya felé benyuló „törzskaszárnya utcza" (Stabs Kasern-Gasse") III. Károly királynak, a jelenlegi vár s az erdélyi katonai laktanya épitőjének emlékére „Károly utczának" (Karl Gasse) neveztessék.

21 és 22. Az előbbivel balról átellenes utcza sem maradhat meg továbbra „posta utczának" (Post-Gasse), mert a postahivatal, melytől elnevezését származtatja, ma már nincs többé ezen utczában. A „posta utczát" tehát s annak szándékolt kiépitése alkalmából leendő folytatását egész az irgalmasok hospitálja mögötti várfalig, a magyar alkotmány visszaszerzője és őréről, Deák Ferencz nagy hazánkfiáról „Deák Ferencz utczának" (Franz Deák-Gasse) lehetne nevezni; mig a rajta tulnan futó köz, mely „Jenő tér" (Eugen-Platz) nevezet alatt ismeretes, a legnagyobb magyarról, a délmagyarországi aldunai halhatatlan müvekről nálunk is örökké feledhetlen gróf Széchenyi Istvánról „Széchenyi utczának" (Széchenyi-Gasse) neveztethetnék.

23) A régi „főörs utcza" (Hauptwach-Gasse), melyen a József-város és Gyár-város közti élénk közlekedés történik, helyesen neveztetett el „takarékpénztár utczának" (Sparcassa-Gasse) mert Temesvár mindkét takarékpénztára benne épült.

24. Temesvárt a török iga alól felszabaditó Jenő herczegnek 1716. évben október 13. a forforosi (később Jenő herczeg) kapun át történt diadalmas bevonulása megörökitéseül az eddigi „Jenő herczeg utcza" (Prinz Eugen-Gasse) ezen elnevezés alatt jövőre is meghagyatnék, hoz-

zácsatoltatván nyugot keleti irányban egész hosszában a korona, egyszarvu, kulcs, trombitás és éléstár utczák.

25. Nem kerülte ki a bizottság figyelmét az egyházi szerb Quarré (négyszög), melyből még maig is fennáll az eddigi „szinház utczában“ (Theater-Gasse) szinházul felhasznált hajdani rácz (szerb) városház, hol is 1790. évben az igen nevezetes egyházi gyülés tartatott, s minthogy a szerb püspöki lak mai nap is ezen utczát ékesiti, azért az eddigi „szinház utcza“ (Theater-Gasse) „szerb utczának„ (Serben-Gasse) neveztessék.

26. A „bécsi laktanya utcza“ (Wiener Kasern-Gasse) minthogy az abban épült laktanya is ami dicsőségesen uralkodó apostoli királyunknak I. Ferencz Józsefnek nevét viseli, az ő tiszteletére ezentul „I. Ferencz József utczának“ (I. Franz Josef-Gasse) hivassék.

27. A mai „templom utcza“ (Kirchen-Gasse) analog okoknál fogva, mint az a Lenau térnél elmondatott, a haza elsőrangu lyrikus költőjének, Petőfi Sándornak neve után „Petőfi utczának“ (Petőfi-Gasse) jelöltessék.

28. Kérdésen kivül levén végre, miszerint a VI. (III.) Károly által 1719-ben épittetni kezdett s 1729-ben befejezett erdélyi kaszárnya Temesvár délkeleti bástyái felett emelkedik, s szegletes kanyarulatai annak ez oldali alaprajzát mutatják, azért is az ó Temesvár ezen ősi emlékének tiszteletben tartása szempontjából véleményezi a bizottság, hogy a Hunyadi tér végsarkától az erdélyi kaszárnya egész hosszában elnyuló eddigi „kaszárnya utcza“ (Kasernen-Gasse) „régi vár utczának“ (Alte Festungs-Gasse) neveztessék.

Miután a bizottság, megbizatása alapján, Temesvár történelmi multjának kegyeletes visszaidézésével hozta kapcsolatba városunk nyilvános tereinek és utcáinak elnevezését, a jelen igények szerinti módositásokat egyelőre elegendőnek tartja; nem terjeszré ki a külvárosokra is feladatát, annál kevésbbé nem, mivel az ezen tervezeti előterjesztésben ajánlatba hozott tér- és utczanevek [már is lehetőleg bőven meritenek városunk történelmi reminiscentiáinak tárházából, s a javaslottak által a tisztelet és háládatosság ujabb szükségleteinek is egyelőre elég van téve. A külvárosok ujabb keltezetüek s még most kivül esnek városunk történelmi keretén, de különben sem fog azok hazafias polgársága, mely magyar érzületének melegével karolja fel mindazt, ami szép és nemes, sokáig késedelmeskedni nyilvános helyeinek a mostani viszonyokkal és helyrajzokkal megegyező magyar elnevezése által befolyásos példaadást nyujtani Délmagyarország többi helyhatóságainak.

Ugyanezen jó reménnyel van a bizottság Temesvárnak kereskedelmet és ipart üző hazafias érzelmü polgárai felől is, hogy czimtábláikon a magyar felirásnak rövid idő alatt szintén helyet engedendnek.

Fontolóra vevén a belvárosi terek és utczák uj elnevezésére a jelen tervezet alapján készitendő czinláblák költségeit, köteleségének tartotta a bizottság a tekintetes szab. kir. Temesvár városi képviseletnek, az igények szerinte biztos és számszerinti tájékoztatással szolgálni.

Szükséges ugyanis mindössze 180 magyar és német felirattal ellátandó czimtábla, melyekhez az átfestésnél nagyrészban a jelenlegi czimtáblák bádoglemezeit lehetne felhasználni a következő katalogus szerint:

„Jenő tér“ (Eugen-Platz) felirással 8 tábla; „Losonczi tér“ (Losonczi-Platz) felirással 11 tábla; „Szt. György tér“ (Sanct Georg-Platz) felirással 4 tábla; „Ferdinànd tér“ (Ferdinánd-Platz) felirással 5 tábla; „Balázs tér“ (Balázs-Platz) felirással 4 tábla; „József tér“ (Josefs-Platz) felirással 3 tábla; „Szent János utcza“ (Johannes-Gasse) felirással 4 tábla; „Lenau tér“ (Lenau-Platz) felirással 4 tábla; „Hunyadi tér“ (Hunyadi-Platz) felirással 6 tábla; „Erzsébet utcza“ (Elisabeth-Gasse) felirással 12 tábla; „Rudolf utcza“ (Rudolfs-Gasse) felirással 2 tábla; „Városház utcza“ (Stadthaus-Gasse) felirással 12 tábla; „Hunyadi utcza“ (Hunyadi-Gasse) felirással 8 tábla; „Erőd utcza“ (Schloss-Gasse) felirással 4 tábla; „Török utcza“ (Türken-Gasse) felirással 4 tábla; „Mercy utcza“ (Mercy-Gasse) felirással 8 tábla; „Nádor utcza“ (Palatin-Gasse) felirással 4 tábla; „Lonovics utcza“ (Lonovics-Gasse) felirással 8 tábla; „Korvin Mátyás király utcza“ (König Mathias Corvinus- Gasse) felirással 4 tábla; „Kinizsi utcza“ (Kinizsi-Gasse) felirással 6 tábla; „Báthori utcza“ (Bathori-Gasse) felirással 2 tábla; „Zápolya utcza“ (Zápolya-Gasse) felirással 6 tábla; „Griselini utcza“ (Griselini-Gasse) felirással 2 tábla; „Praykói utcza“ (Praykoer-Gasse) felirással 2 tábla; „Kis Palánk utcza“ (Klein Palanka-Gasse) felirással 2 tábla; „Nagy Palánk utcza“ (Gross Palanka-Gasse) felirással 2 tábla; „Mária Terézia utcza“ (Maria Theresia-Gasse) felirással 2 tábla; „Károly utcza“ (Karl-Gasse) felirással 2 tábla; „Deák utcza“ (Deák-Gasse) felirással 4 tábla; „Széchenyi utcza“ (Széchenyi-Gasse) felirással 4 tábla; „Takarékpénztár-utcza“ (Sparcassa-Gasse) felirással 1 tábla; „Jenő herczeg utcza“ (Prinz Eugen-Gasse) felirással 10 tábla; „Szerb utcza“ (Szerben-Gasse) felirással 6 tábla; „I. Ferencz József utcza“ (I. Franz Josef-Gasse) felirással 4 tábla; „Petőfi utcza“ (Petőfi-Gasse) felirással 4 tábla; „Régi vár utcza“ (Alte Festungs-Gasse) felirással 6 tábla.

Egyuttal a bizottság munkálatához mellékelte Temesvár geografiai abroszát két példányban, amint azokon a belváros tereinek és utczáinak jelenlegi és az ezen előterjesztés vezérfonalán kitüzendő uj elnevezései láthatók, továbbá a történelmi és régészeti érvelés hiteléül Szentkláray Jenőnek „Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarositásához“ czimü munkáját.

Kelt Temesvárott, az 1874. évi márcz. 9-én tartott vegyes bizottsági ülésből. Preyer János társ. alelnök; Rácz Athanáz társ. biz. tag; Strasser Albert városi biz. tag; dr. Stefanovics Sándor városi biz. tag; Galgon Mihály városi biz. tag; Janky Károly társ. biz. tag, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat id. titkára.

TÁRCZA.

A Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése junius 18-án.

Elnök: Preyer János, társ. alelnök.

Jelen vannak a választmányból; Janky Károly titkár, Odor Samu, pénztárnok, Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, dr. Despinits Péter, Dobó László, Horváth Pius, Miletz János, Péch József, Zeh Ferencz.

Elnök rövid üdvözlete után a titkári jelentés olvastatott föl, melyet imitt közlünk:

Tisztelt választmány! A legközelebbi közgyülés különféle ügyek elintézésével bizott meg, melyekről ezennel beszámolok a t. választmánynak.

I. Az ujonnan megválasztott vál. tag urak értesitve vannak, hogy a társulat ügyei iránt tanusitott buzgó érdeklődésök szolgált alkalmul arra, miszerint a közgyülés teljes elismerésének kifejezésével zajos éljenek között sorolta őket választmányába, kikérvén hathatós közreműködésöket a nemes czél és a társulati eszmék terjesztése érdekében. Ugyszintén az uj évdijas tagok is értesitve lőnek megválasztatásukról, s vették okmányukat és könyvilletményeiket.

II. A májusi közgyülés alkalmából kiadandó „Emlékkönyv“ ügye elrendezés végett a t. választmányra van ruházva. E tekintetből azt vagyok bátor előterjeszteni, hogy a szükséges kéziratok, ha ugyan a mult évi „Emlékkönyv“ tartalomjegyzéke meghagyatik, rendbe szedve azonnal átadhatók a nyomdásznak. Nincs ennélfogva egyéb hátra, mint hogy a nyomdai költségek iránti megállapodás végett intézkedjék a t. választmány.

III. Van szerencsém különféle adományozásokat bejelenteni. Nemrégiben Boleszny Antal vál. tag ur ajándékozott a társulatnak három római téglát, melyeket az ő jelenlétében Szőrénytoronyban három lábnyi mélységből emeltek ki a vasuti munkások. A téglák közől kettő koporsónak részét képezte, és pedig a 11.2□ decimeternyi a sirnak alapját, az 5.6 □ decimeternyi annak födelét. A harmadik téglának alakja elüt a fönnebbiekétől, amennyiben közepén szélességében arányosan domboru, és hosszában szélein pereme van, ennek nagysága 20.28 □ dc. Beküldő ur ugy véli, hogy ez utóbbit a rómaiak házak fedésére használták. — Egy kalapács idomu rozsdaette vasdarabot Grossmann Ign. váczi gymn. tanár és társ. tag ur volt szives küldeni a társulati muzeumnak. Ezen eszköz Selmecz tájáról való, és állitólag sziklák repesztésére használták a bányászok, mikor még a lőport nem ismerték. — Az éremgyüjte-

mény bővitésihez járultak adományaikkal: Dr. Ehrenfest Mór társ. tag ur 3 darab római rézéremmel; Péter Emil gymn. V. oszt. tanuló 44 darab éremmel; Hauptvogel Károly gymn. V. oszt. tanuló 3 darab régi rézpénzzel. Továbbá a t. választmánynak utólagos jóváhagyása mellett 20 darab igen értékes és ritka görög és római ezüst- és rézérmet szereztünk meg dr. Despinits Péter vál. tag urral 2 frtért egy egyéntől, ki a délvidéki vasuti munkálatoknál felügyelt, és ezen érmeket Philippopolis határában gyüjtötte. Halavács Gy. selmeczi bányászakadémiai hallgató ur egy ujabbkori, de forgalomban nem levő 5 frtos bankjegyet adományozott a társ. muzeumnak.

IV. Társulati müködésünk egyik iránya: a társulatot bármi oldalról érdeklő iradalmi müveket figyelemre méltatni, és azokat birálatos ismertetéssel a szakkedvelőknek bemutatni. A mü, mely teljes figyelmünket megérdemli, s mely sok érdekes adatot tartalmaz ugy életrajzi, mint müvészet-történeti szempontból, a mi fáradhatlan buzgalmu elnökünknek, Ormós Zsigmond ő mlgának nem régiben sajtó alól kikerült mügyüjteményi katalogusa, (8. r. 68 l.) melyben betüsoros rendben le vannak irva mindazon mübecsesel biró tárgyak, melyek ő mlgának termeit olaj-, porczellán-, üveg-, aquarell- és tusfestészet, gobelin-szőnyeg, selyem- és arany-himezés alakjában kitünően ékesitik. A mü érdeméhez szólanom a titkári jelentés határain kivül esik, és közrebocsájtását jelezni annyiból tartottam mulaszthatatlannak, hogy ezáltal a szakkedvelők figyelmét annak méltatása és tanulmányozására mintegy fölhivjam. A mügyüjteményi katalogus második füzetét, mely a régi érmek- és eszközöket, egyáltalán a mürégészeti tárgyakat fogja tartalmazni, vajha minél előbb üdvözölhessük!

A jelentés tudomásul vétetik, és a benne fölemlitett „Emlékkönyv“ ügye az inditványok között tárgyalandónak határoztatik.

Odor Samu társ. pénztárnok ur havi jelentéséből kitünt, hogy mult havi május elsejétől kezdve, a Scharmamm S. ur által alapitói tagdijul földtehermentesitési kötvényben átadott 100 frt értéket ide nem számitva, a pénztárba összesen befolyt 894 frt 36 kr., melyből a kiadásokat levonva, 595 frt 26 kr. készlet marad a társulati választmány rendelkezésére.

Sorra került ezután Miletz János vál. tag urnak étekezése ezen czimen: „Temesvár hadászati jelentősége történelmünkben az Árpádház kihaltáig,“ melyet maga a szerző élénken és értelmesen olvasott föl.

Az értekezés behatólag tárgyalja az ujabb történelmi buvárlatokat, és nyomozások alapján Temesvárnak strategiai fontosságát Magyarország déli határainál, és hogy hadászati szereplése százszorosan szövődik be történelmünk legérdekteljesebb epizodjaiba. Erődített fekvését eléggé feltünteti azon körülmény, hogy a 16. század elejétől 1716-ig, tehát két rövid század alatt nyolcz ostromot állott ki, melyek közől csak kettő sikerült, mig hat nehéz ostrommal összekötött huzamosabb megszállás eredménytelen maradt.

Már a rómaiak alatt nevezetes katonai telepet képezett és municipium Tibiscum név alatt virágzott, mely elnevezés a Temes folyónak Tibiscus nevétől lőn kölcsönözve. A középkorban a hóditó avaroknak képezte fővédelmi helyét, mivel a Temes vármegyét három párhuzamos vonalban átkigyódzó avar sánczok középső védvonala Temesvár területén huzódott végig, és innen, mint központjából a Duna-

Tisza- és Maros-köznek minden sáncz felé ügyesen irányozhatták védelmöket az avarok.

Az értekezés különben is vidékünk avar erődítvényeiről igen terjedelmes és felvilágositó részleteket közöl.

Érdekes benne Temesvár magyaros elnevezésének történelmi és nyelvészeti okadatolása a honfoglalás korából, és miért neveztetik Temesvárnak? jóllehet nem a Temes folyó, hanem a Bega mellett fekszik.

Végül az Árpádház uralkodásának korából élénken rajzolja azon viszontagságteljes körülményeket, melyeket a tatárjárás okozott és történelmünk majdnem minden szellemi kincsét megsemmisité, miáltal Temesvár ezen kori állapota továbbra is mély homályba burkolva és elrejtve maradt előttünk.

Az éljenzés- és általános elismeréssel fogadott értekezás 1301-el végződik, midőn a nagy honalapitó, Árpád kihalt sarjáról a magyar nemzet ősi dicsőségétől fénylő királyi trón „annyi balszerencse között és oly sok viszály után," is sértetlenül, a más népek előtt tisztelten ismét visszaszállt fő nélkül árván maradt nemzetünkre.

Az értekezés, amint czime is tanusitja, első része a munkálatnak, melynek folytatása szintén a társulat valamelyik választmányi ülésén lesz felolvasva.

Az értekezés folyamából felemlittetik a dragsinia vár, a Temes partján, mely szájhagyomány szerint a hajdani Temesvár lett volna; mi hogy bir-e alappal, és mi adhatott okot a köznépnek eme hiedelmére, kutatás mellett igen tanulságos eredményre vezetne.

Fölvétetik tárgyalásra Hanthó Lajos főreáltanodai igazgatótanár urnak ajánlata. melyet Miletz J. vál. tag ur közvetitett. Hanthó ur ugyanis alapos tanulmányozásról tanuskodó leirással egy őskori állatfogat küldött megtekintésül, mely Csernegyházán (Temesm.) kavics ásás közben találtatott. Ohajtaná, hogy Csernegyházán czéltudatos ásatások eszközöltetnének, mi ha épenséggel foganatba nem lépne is, legalább a kavicshordó munkások szólittassanak fel hatóságilag, hogy az efféle állatmaradványokkal, ha azok csakugyan fölszinre kerülnének, kiméletesen bánjanak, és azokat elegendő gonddal ide a társulat számára eljuttatni ne terheltessenek. Minthogy pedig a munkásnak bér is jár, ő ezennel ezen czélra a társulat rendelkezésére 10 frtot felajánl.

A választmány örömmel fogadja ezen ajánlatot s határozatilag kimondja, hogy kérvénynyel keresi meg az illető tek. szolgabirói hivatalt, miszerint ezen ügyet közbenjárásával támogatni sziveskedjék, egyszersmind jutalmazásban részesiteni kész mindazokat, kik bármely érdekes régiségi lelettel a társulati muzeumot gyarapitani fogják.

Közszemlére volt kitéve egy igen érdekes régi térkép, mely a délvidéket az 1716. év előtti időszakból ábrázolja, s valószinüleg az ugyanazon évi hadjárat alkalmából készült. Czime: „Toppographische Charten der Gegend zwishsen Alibunar, Versecz, Uj-Palanka und Cuvin." Ez alatt 4–5 rövid sorból álló franczia jegyzés van, és a mértékmutató. A mai Lagerdorf helyén ez a fölirás olvasható: „Kays. Lager. 1716, von Cavallerie." A térkép a magy. kir. magas kormány tulajdona, s Péch J. mérnök, vál. tag ur volt szives bemutatni.

Az „Emlékkönyv" a mult évi tartalomjegyzék megtartásával fog közzététetni. A kiállitási s a nyomdai költségek iránti megállapodás végett Dobó L., Janky K. és Miletz J. urak kéretnek föl; ugyanők bizat-

nak meg, hogy a jövőre kiadandó szakközlöny tárgyában a legközelebbi választmányi ülésen minden oldalról tájékozott előterjesztést tegyenek.

Az ülésen bemutatott régiségi tárgyakért az illető szives adományozóknak a választmány jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott.

Uj tagul ajánltatik és megválasztatik: Dr. Bécsi Gedeon, városi főorvos, Temesvárott.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés julius 28-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Janky Károly titkár, Odor Samu pénztárnok, Barách József kir. tanácsos, dr. Coda Sándor, Dobó László, Horváth Pius, Miletz János, Rácz Athanáz kir. tanácsos, Rötth László.

Elnök ő mlga megnyitójában örömét fejezi ki afölött, hogy erdélyi utjából visszaérkezvén, a választmányi ülést vezetheti. Előadja, hogy utazása leginkább Erdély régészetileg nevezetes helyeinek megtekintése szempontjából történt, s ami tapasztalatokat szerzett, azokat irásba foglalva óhajtja a társulatnak bemutatni. A választmány a szerencsés visszaérkezés és a társulati érdekekért lankadatlan buzgalom fölött érzelmeinek zajos éljenekben ad kifejezést. Nyilvánitja továbbá elnök ő mlga, hogy a békésmegyei régészeti és művelődési egylet őt, mint a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat elnökét, julius 18-án megtartott alakuló közgyülésében tiszteletbeli tagjai közé sorozta, mit a választmány örvendetes tudomásul veszen.

A mult havi vál. ülés jegyzőkönyvének felolvasása után a titkári jelentés következőleg adatott elő:

Tisztelt választmány. A szellemi tevékenység, mely mult havi választmányi ülésünk óta a társulat kebelén belül nyilatkozott, kiterjed a társulat néhány tagja által bejelentett történelmi tárgyu munkálat kidolgozására. Ugyanis Varga Ferencz, gyoroki plebános, vál. tag ur „A czéhrendszerről", Miletz János vál. tag ur pedig „Temesvár hadászati jelentőségéről a vegyes házból származott királyaink alatt" fognak értekezni legközelebbi havi választmányi üléseinken, s ide sorolom azon haladást is, mely egy társulati értesitő életbeléptetése érdekében kifejtve lőn. Ezen értesitőről a kiküldött albizottság mai ülésen terjeszti elő jelentését. — Mindenesetre üdvös vivmány leend, ha a körülmények szigoru tekintetbe vételével ezen értesitő pályáját megkezdi és akképen folytatja, hogy lappangó tehetségek általa munkára serkentetnek, és a távolabb vidéken lakó társulati tagok a szellemi mozgalom központjával összeköttetésbe hozatnak. Ezáltal egy régi óhajtás fog megvalósulni, és fölöttébb kivánatos, hogy ezen vállalat fölvirágoztatásán minél nagyobb buzgalommal fáradozzunk.

A májusi közgyülés alkalmából kiadandó „Emlékkönyv" augusztus hó első napjaiban hagyja el a sajtót, s azonnal meg is küldetik a társulati tagoknak. Ezen mü csinos kiállitása és a nyomdai költségek iránti megállapodás végett kiküldött hármastagu albizottság hiven eljárt tisztében, s a müvet „Magyar testvéreknél", mint legjutányosabb vállalkozónál bocsájtotta sajtó alá.

Az éremgyüjteménynek értékes példányokkal gyarapodásáról van

szerencsém értesiteni a t. választmányt. Szentkláray plébános ur Preyer társulati alelnök urnak közvetitésével nyolcz darab romai ezüst érmet adott át muzeumunk számára, melyekhez én egy angol fémert és 21 darab különböző korbeli rézérmet csatoltam.

Még a mult május havában vettem át elnök ő méltóságától egy csomag nyomtatványt, hogy azok közől a duplumokat a társulati könyvtár részére különválaszszam. E nyomtatványok proclamatiók az 1848-ki magyar szabadságharczból, s Karnay Alajos tanár urnak gyüjtése, ki velök ő mlgának kedveskedett. A társulati könyvtár részére megtartottak rövid kivonatának megismertetését fölvettem a mai ülés tárgysorozatába.

Mult havi vál. ülésünkön Hanthó Lajos m. kir. főreáltanodai igazgató ur régiséggyüjteményéből egy őskori állatfog volt közszemlére kitéve, mely a csernegyházi kavicstalajban találtatott, s melyhez mellékelt szakavatott jelentéssel o. é. 10 frtot ajánlott fel nevezett igazgató ur a társulati választmány rendelkezésére, ezzel akarván járulni a jövőben megejtendő czéltudatos ásatások költségeihez. A t. választmánynak ezen ajánlat alkalmából kifejezett köszönetét jegyzőkönyvi kivonatképen Hanthó igazgató urnak irásbelileg átadván, a tőle átvett 10 frtot van szerencsém a tek. társulati pénztárnok urnak ezennel tisztelettel kézbesiteni.

E hónapnak elején a napi sajtó egy ránk nézve érdekes munkára hivta föl a közönség figyelmét, mely Boleszny Antal vál. tag urnak legközelebb kiadott müve: „A Duna kataraktáiról és az ősi Peth váráról.“ A nyolczadrétben 113 lapon sürün nyomtatott mü sok még eddig ismeretlen adatot közöl a fölkarolt vidék mult és jelen viszonyairól, s a fáradhatlan szerző sok helyütt saját buvárlatainak és történelmi combinatióinak eredményét hozta abban nyilvánosságra. A munkához egy pontosan tájékozó térkép is van csatolva, mely a Veteráni barlangot s annak vidékét az 1788. évből állitja elénk.

A választmány tudomásul vette a jelentést, és a benne előterjesztett szives adományokért jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott.

Ezután Odor Samu társ. pénztárnok ur számolt be a pénztár állásáról, mely szerint 600 frt 11 krral rendelkezhetik a választmány a kiadások fedezésére.

Értekezésül felolvastatott Csorba Ákos munkálata: „Vinga viros iskoláinak történelmi kifejlődéséről“, melyet szerző, mint részletet mutat be Vinga város történetéből. Értekező szerint a bolgárság b. e. Miria Terézia kormánya alatt nyert engedélyt iskoláinak saját költségen leendő megalapitására, mely iskoláknak az idők folyamában sikeres működése tanuságául szerző több jeles honfit sorol föl, kik ezen iskolákban nyerték nevelésök első alapját. Az értekezés az iskolák érdekében ujabb időben felmerült mozgalmakat részletesen rajzolja. A választmány tudomásvétel mellett az értekezést a társulat irattárába elhelyezendőnek rendelte.

Az 1848-ki magyar szabadságharczban kibocsájtott különféle proclamatiók s ezeknek rövid ismertetése szintén az irattárba helyeztettek el.

A kiadandó társulati értesitő ügyében kiküldött albizottság jelentését beható tárgyalás alá vette a választmány s határozatilag kimondotta, hogy az értesitő jövő 1875. év elején három havi időközben, tehát éven-

ként négyszer, három-három ives füzetekben kezdi meg pályáját. Tartalmát teszik a vál. üléseken felolvasott s a választmány által közlendőkül kimondott értekezések, a beterjesztett jelentések, és hogy a társulat fenállása óta kifejtett szellemi munkásságról a társulati tagok mindnyájan értesüljenek, mindazon értekezések, melyek eddig az „Adattárban“ és a helyi napi lapokban szórványosan megjelentek, mint társulati termékek, továbbá egyveleg rovat alatt a társulat hatáskörének terrenumán felmerült régiségi tárgyaknak ismertetése és egyéb szakbavágó közlemények. Czimül elfogadtatott: „Történelmi és régészeti értesitő.“ A Temesvárott székelő délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. Szerkesztik Janky Károly és Miletz János tanárok. A nyomdai költségek megállapitása, előleges utasitás mellett, a mult ülésen kiküldött albizottságra ruháztatik. Az értesitő a társulati tagoknak ingyen küldetik, nem tagok számára az előfizetési ár annak idején köztudomásra hozatik.

Felolvastatik Benyovszky P. dézsánfalvai gazdatiszt urnak levele, melyben 2 magyar és egy orosz ezüstéremnek beküldése mellett egy régi kardot csekély árért ajánl fel a társulati muzeumnak. A választmány köszönettel fogadja az érmeket, a kardot pedig, minthogy annak ára, alakja, lelhelye stb. iránt nincsen tájékozva, különben is látatlanul a muzeum számára nem veszi meg.

Uj tagul ajánltatik és megválasztatik: Buczurka Ferencz, körjegyző, Ménesen, Aradm.

Rendes havi választmányi ülés október 25. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Preyer János alelnök, Janky Károly titkár, Odor Samu pénztárnok, Ardeleán György, Dobó László, Horváth Pius, Miletz János, Péch József, Rötth László, Wimmer József. Tagok is szép számmál, ugy szintén a karzaton hölgyek és nemes törekvésü ifjak.

Elnök ő mlga megnyitójában örömmel üdvözli a választmányt, s kéri annak jelenlévő tagjait, hogy jövőre is a havi üléseken megjelenni sziveskedjenek, minthogy a vidéki tag urak, kik a választmánynak két harmadát teszik, különösen a télí hónapokban akadályozva lehetnek a megjelenésben.

Ezután a julius havi vál. ülés jegyzőkönyve felolvastatik és hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Ugy hozza magával hivatalos kötelességem, hogy a legutóbbi választmányi ülés óta fölmerült eseményeket összefoglalva terjeszszem elé a t. választmánynak, azért is kerülök minden kitérést, mely elméleti téren mozogva, a szakmánkul fölvett történelmet és régészetet magasztaló szavakkal állitsa előtérbe. Nem is emlitem a mindinkább élénkülő szorgalmat, mely hasonirányu tudományszeretető társulatok megalakulásában hazaszerte mutatkozik, nehogy minmagunkat látszassam azokhoz utasitani példáért, kik bizonyára a mi működésünk eredményéből lelkesültek, s lehet, hogy a mieinknél kedvezőbb viszonyok közt gyüjtik össze hatáskörük területén fölszinre került régiségeiket; azt azonban mégsem hagyhatom érintetlenül, hogy ugy a napi sajtó, mint a tudomány elismert tekintélyü férfiai figyelemmel és meleg pártfogással kisérik tevékenységünket, melyet legutóbb ezévi

májusi nagygyülés alkalmából kiadott „Emlékkünyvünk“ elfogadásából tapasztalni szerencsések lehettünk. Fölöttébb ohajtandó tehát, hogy a dermesztő közönyösség, mely sok üdvös eszmét sirba temetett már, ne hozzon közénk lankadást és elcsüggedést, hiszen a kutatásunk alá vett talaj nem meddő, s a kő-, bronz- és vaskorszaki gyönyörü leletek, melyeket elnök ő mltga a legutóbbi társulati közgyülésen bemutatott, vidékünk gazdagságának megczáfolhatlan bizonyságai. Most tehát, midőn a viszonttalálkozás örömérzetével ujult lelkesedéssel lépünk ismét a tett mezejére, ragadjunk meg minden módot és alkalmat, hogy társulásunk eszméjének hiveket szerezzünk, s a közmüvelődés érdeke szoritson háttérbe minden szerénységet, minden önzést, minden kicsinylési viszketeget, hajtván a költő szavára, aki azt mondja, hogy:

„Hass, alkoss, gyarapits, s a haza fényre derül!“

Az ezen évi julius havi vál. ülés óta a következőkről értesithetem a t. választmányt: A nagygyülés határozatából megjelent „Emlékkönyv“ minden egyes társulati tagnak ingyen megküldetett, s miután néhány példány fönmaradt még, azok a jövőben beválasztandó társulati tagoknak egyéb könyvilletményekkel szokás szerint ki fognak szolgáltatni.

A társulati éremgyüjtemény becses példányokkal gyarapodott S t o j a n o v i c s H. Bazil, fehértemplomi tagtársunknak adakozásából. Ezen küldemény 25 darab ezüst és réz római és ujabbkori különféle érmekből áll, melyeket nevezett adományozó ur jövőben is szaporitani igért. S z u k Lipót, pesti conservatoriumi tanár ur pedig két fémert ajándékozott, melyeknek egyike Milán szerb fejedelem nagykorusitására 1872. évben, a másik Rajacsics szerb patriarcha halálára 1861-ben veretett. Dr. D e s p i n i t s Péter vál. tag ur egy római négylábu téglának sarkdarabjával és egy peremes tégladarabbal járult a társulati gyüjteményhez, mindkét példány Viminatiumból való.

S z á s z Károly, főreáltanodai tanár ur és az orsz. régészeti bizottság lev. t., hét mozaik darabot adományozott a társulati muzeumnak, melyek a székesfehérvári ősi templom kiásott romjai között találtattak.

Könyvtárunk is gyarapodott és pedig: Jerney János keleti utazásával stb. (4-rétü 2 kötetben), melyben szerző az 1844/5. évben Morvaországban, továbbá a fekete és azovi tengerek vidékein és Krimiában, a hajdani Etelközben, tett utazásának tapasztalatait tüzetesen leirta, s mindazt összefoglalta, mit a magyarok ősszékei és rokonságaira vonatkozólag bizonyost vagy hihetőt hazai vagy külföldi történetirók állitottak. A müvet I v á n y i István tagtársunk, helybeli főgymnásiumi tanár ur, adományozta, kinek munkássága jeles termékét, Karánsebes, Lugos és Lippa városok történeti vázlatát az 1571—1604. évekből egyik választmányi ülésünk melegen fogadta. Birjuk a tanár ur szavát, hogy Lugosra és vidékére vonatkozó okmánytárából, melynek gyüjtésével évek óta foglalkozik, választmányi ülésünkön jövőre személyesen fog felolvasni. Dr. R e i n e r József tisztb. megyei főorvos ur egy jogügyi iratot adott a könyvtárnak, mely a mult század második felében kelt Budán, Lányi József, a királyi ügyek igazgatójától, Kapuváry Ignácz lugoskerületi ügyészhez intézve. A szegedi izraelita hitközség előljárósága pedig megküldötte L ö w Immanuel egy alkalmi ünnepi beszédét.

Ezen tárgyak járultak a lefolyt idő alatt a társulat éremgyüjteménye és könyvtára gyarapodásához. Ide számitom még a munkálatot, mely a mai ülés tárgysorozatába fölvéve, a régi pogány sirokról értekezik,

s Miletz János és Varga Ferencz vál. tag uraknak a társulat érdekében a paulisi temetőben eszközölt ásása ötletéből kerül napvilágra. Ebből is kitetszik, miszerint az ügybuzgalom mindig talál helyet és alkalmat, hogy valamely nemes és szent czélnak szolgálhasson.

Dr. Despinits Péter vál. tag urnak kir. táblai pótbiróvá történt kegyelmes kinevezésével és városunkból elköltözésével sajnos veszteség érte társulatunkat, jóllehet a szoros viszonyt, melylyel hozzánk szövődött, a távolban is föntartani őszintén igérte. Ő mint jeles régész és numismata, mindenkor a legjobb szolgálatokat tette a társulatnak. A nála letéteményezett társulati régiségi tárgyakat Miletz János vál. tag ur volt szives átvenni, ki szintén lelkes és szakavatott művelője lévén a régészetnek, gondosabb kezekre aligha bizathattak volna a társulat műkincsei.

A jelentésben foglalt több rendbeli adományokért a választmány külön-külön minden adományozónak jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott; a könyveket és okmányt átadja a titkárnak, a többi régiségi tárgyakat pedig Miletz J. vál. tag urnak a gyüjteménybe elhelyezés végett. Az érmek meghatározásához szükséges segédkönyvek megrendeltetnek.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő számadását a pénztár állásáról, miből kiderült, hogy 887 frt. 03 kr. készpénz szolgál a kiadások födözésére. Sajnosan vette azonban tudomásul a választmány, hogy többen a sajátkezüleg bejegyzett és önmagukat lekötelezett társ. tagok közől tagdijaikat az alap szabályok értelmében befizetni vonakodnak, miért is az ügy a társ. ügyésznek további eljárás végett átadatni határoztatik.

A titkári és pénztárnoki jelentések az irattárba tétetnek.

Erre ő mltga, Ormós Zsigmond társ. elnök urnak értekezését ezen szimen: „Visszaemlékezés Kölcsey Ferenczre," Dobó László vál. tag ur kellemes csengő hangon olvasta föl. Az értekezést, mely a jeles költő és classicus magyar iró, kitünő szónok és státus-férfiu életéből eddig még nem hallott igen érdekes vonásokat hozott napfényre, a jelenlevők mindvégig feszült figyelemmel hallgatták, s a fáradhatlan munkás szerzőt zajos éljenekkel üdvözölték. Az értekezés a „Temesi Lapok" (245 és 246 sz.) tárczájában egész terjedelmében közöltetett.

Következett Miletz János vál. tag urnak: „Archaeologiai ismertetése a régi pogány temetőkről, tekintettel vidékünkre," mely értekezésben szerző teljes tájékozottsággal jellemezte az ősi korszakokat, és részletesen tárgyalta a Délmagyarországon különösen pedig Temes, Arad és Torontál megyékben fölfedezett pogány siroknak minéműségét, elősorolván az eszközöket is, melyek e sirokban találtattak. A választmány érdekkel hallgatta a jeles felolvasást.

Elnök ő mltga ezután három fényképet köröztetett a választmányi tagok között, melyeket ujabb időben kapott Lambartenghi Ferencz urtól, jelenleg trapezunti olasz consultól. A képeken gyönyörüen conservált régiségek vannak ábrázolva Kis-Ázsiából, és pedig a) egy sziklába vésett lépcsőzet, b) egy tisztán olvasható görög felirás az angorai kapuzatról, és c) egy dombormü, melyen férfi és nő jabb kezöket fölemelik egy emlékkő előtt. E régiségek nem régen lettek ismeretesek Kis-Ázsiában. A görög feliratos fényképet Iványi tanár ur volt szives átvenni a jövő vál. ülésen leendő megmagyarázás végett. Közszemlére

voltak még kitéve Miletz J. vál. tag urtól régi kori cserépedények aradmegyei Paulis község határából, és egy régi pecsétnyomó hieroglyf felirással.

A választmány a régiségek bemutatásáért köszönetet szavazott.

A Halavács Gyula bányász ur által a társulatnak megvétel végett fölajánlott éremgyüjteménynek áttekintése és megbecslése czéljából Ardeleán Gy. Janky K. és Miletz J. tagok küldetnek ki, kik is a megbizást elfogadván, jelentésöket a nov. havi vál. ülésen terjesztik elő.

Uj tagokul ajánltattak és megválasztattak: Berker Nándor, főreáltanodai tanár Temesvárott; Magyar Salamon Dávid, nyomdatulajdonos Temesvárott.

Rendes havi választmányi ülés nov. 27. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Preyer János, alelnök, Janky Károly, titkár, Odor Samu, pénztárnok, Baráth József, kir. tanácsos, Csorba Ákos, Dobó László, Miletz János, Péch József Rácz Athanáz, kir. tanácsos, Rötth László, Varga Ferencz, Zeh Ferencz. A társulati tagok is igen szép számmal voltak képviselve.

Elnök ő mltga rövid megnyitója után az okt. havi vál. ülés jegyzőkönyve olvastatott fel és hitelesittetett, azután pedig a titkári jelentés adatott elő, amint következik:

I. Tisztelt választmány! A felolvasott jegyzőkönyv tanusága szerint a mult havi választmányi ülésünkön kiküldött albizottság a Halavács-féle éremgyüjtemény tárgyában, továbbá Iványi tanár ur a Kis-Ázsiában feltalált görög vésetü emléktáblának fényképe kommentálásá érdekében megbizatásukhoz hiven mai ülésünkön fogják előterjeszteni jelentésöket, mihez azon megnyugtató nyilatkozatot veszi még tőlem a t. választmány, hogy a mik az ugynevezett folyó ügyekhez tartoznak, azok lelkiismeretes pontossággel teljesitvék. Igy a mult ülésen megválasztot uj tagoknak könyvilletményök és okmányuk kiszolgáltatott. s a juliusi tanácskozmányban megállapitott szaklap ügye, annak nyomdai költségét illetőleg a t. választmány jóváhagyása reményében elintéztetett. E szerint a 300 példányban negyedévenkint három-háromives füzetekben megjelenendő szaklap finom papiron boritékkal ellátva 50—60 frt nyomdai költséggel lesz kiállitva, mely egy éven át 200—240 frt. erejéig veszi igénybe a társulati pénztárt; ezen kiadás azért sem vehető tulságosnak, miután a társulat eddig kiadott emlékkönyveinek költsége e számot tetemesen felülhaladta.

II. A könyv- és régiséggyüjtemény a legközelebbi ülés óta a következő adományokkal gyarapodott: Rötth László vál. tag urtól Schoenwisner éremisméjével; Boleszny Antal vál. tag urtól, mint szerzőtől: a) Az Al-Dunán stb, utazók számára kiadott kézi könyve és b) A Duna kataraktái és Peth vára czimü munkájával; Bilszky Ferencz tagtársunknak két füzetnyi ajándékával, melyek Érdy János régiségtani közleményei és a boszna és szerb érmek leirása; Králik László temesvári birtokos urnak egy őskori állat két csonttöredékével, melyek a mehalai határban a csókai erdő alatt két lábnyi mélységben f. hó elején találtattak, Várnay Géza mérnök urnak 7 db régi magyar bankjegyével, én tőlem pedig egy bankjegygyel és 29 db. nem épen

becses, de különböző nemzetiségü rézéremmel, mely adományokat van szerencsém a t. választmánynak megtekintésül bemutatni.

III. Társulatunk a tudomány és közmüvelődés tényezője lévén, örömmel üdvözöl minden jelenséget, mely Temesvár város szellemi értékének emelésére irányul, s e tudományos vivmányok iránti lelkesedésben nyilatkozik, azért is testületileg ohajtott résztvenni a kitüntetésben, melylyel Temesvár városa és annak egyik tudományápoló testülete a nemes érdekekért életével játszó északi sarkexpeditio derék orvosát, dr. K e p e s urat kebelében fogadta.

IV. Amint az eddig is szokásban volt társulatunknál, a kegyeletnek akarok kifejezést adni, t. választmány, midőn B u r g e r Zsigmond és K a p p l e r János tagtársainknak halálát szomoru megemlékezéssel jelentem.

A választmány köszönetet szaváz a beküldött adományokért, s a megnyitandó szaklap ügyében felkéri elnök ő mltgát a még felmerülhető esetek elintézésére.

Ezzel kapcsolatban jelentés adatik a Halavács-féle éremgyüjteményről, és a választmány helybenhagyja a kiküldött albizottság véleményét, mely oda nyilatkozik, hogy a kivánt ár mellett a gyüjtemény megvételébe nem bocsátkozhatik. A Kis-Ázsiában lelt görög feliratos emlékkő fényképéről is felolvastatott a jelentés, mely azonban sajnálattal mondja ki, hogy összefüggő értelmét a szavaknak adni teljes lehetetlen, miután az emlékkő czéljáról felvilágositó ige kibetüzhetlen. Az emlékkő Antoninus Pius római császár korában állittatott.

Erre O d o r Samu pénztárnok ur számolt be a pénztár állásáról, mely szerin 908 frt 63 kr. áll a választmány rendelkezésére, mi tudomásul vétetvén, V a r g a Ferencz vál. tag ur olvasta fel ismertetését: „A csak imént eltörlött czéhrendszerről.“ Értekező előadja, hogy az ipar, melyet hajdan kézmünek, mesterségnek neveztek, hathatós eszköze a nemzeti müvelődés fejlesztésének és az anyagi jólét előmozditásának. A czéhrendszer Németországból ültettetett át hozzánk s eredetileg önvédelmi intézmény volt. A czéhek első királyaink idejében már ismeretesek voltak és élénk lendületet nyertek Nagy-Lajos korától kezdve, aki 1376-ban a külföldiekkel leginkább érintkező szepességi és erdélyi szászok czéheinek szabályozása végett az erdélyi hét szászszék előljáróiból és követeiből egy bizottságot alakitott, mely bizottság az erdélyi püspök és az általa e végből kiküldött királyi biztos elnöklete alatt bizonyos czéhszabályzatot dolgozott ki, mely szabályzat azután az összes magyarországi czéhekre kiterjesztetett. Valamely mesterségre felvett inas több-kevesebb évek alatt felszabadult, azaz legénynyé lett, s csakis vándoréveinek és ugynevezett remekjének alapján juthatott be a czéhbe. — Igen érdekes, amit értekező egyik-másik czéhlevélből ezen remekekre nézve felsorolt. A czéhek időnként gyüleseket tartottak, melyeket rendesen lakozások zártak be. A szegedi szabóczéhnek 1700-ban kezdett jegyzőkönyveiből választékos adatokat tárt fel értekező, melyek tárgyának megvilágitására szolgáltak, előadta továbbá a czéhek eltörlésének okait.

Ugy maga az értekezés, mint annak kerekded és ügyes előadása a hangulatot élénken és vidáman tartotta, s a választmány éljenekkel halmozván szerzőt, munkálatát nyilvános közlés végett a titkárnak átadja.

Uj tagul ajánltatik és megválasztatik: H u b e r Samu, haszonbérlő Vattinán, Temes megyében.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés decz. 23. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Janky Károly titkár, Odor Samu pénztárnok, Ardeleán György, Barách József kir. tanácsos, Dobó László, Horváth Pius, Miletz János, Wimmer József.

Elnök ő mltga megnyitójában általános pillantást vetvén a társulat működésére, örömmel konstatálja annak bár csendes, de biztos sikerü előhaladását, miről bizonyságot tesznek a választmányi ülések látogatottsága, a társulatnak folyton uj tagokkal gyarapodása, és a társulati szakközlöny, mely néhány nap mulva hagyja el a sajtót. Üdvözli a választmányt, mely a közmüvelődés utját buzgalommal egyengeti.

Azután felolvastatik a nov. havi ülés jegyzőkönyve és hitelesittetik.

A titkár jelentést teszen a társulat muzeumának érkezett két monumentáról, melyeknek egyike Karánsebesen az 1872. év nyarán ásatott ki egy birtokos kertjében több téglával és márványlappal egyetemben, másika pedig Orsován adatott föl, hova a Karánsebes melletti Slatináról került. Mindkettő Schwerer orsovai harminczad- és adófelügyelő ur intézkedése folytán jutott ide, kinek a választmány jegyzőkönyvileg köszönetet szavaz. Bemutatja továbbá a titkár Patala Károly gattájai lelkész ur adományát: Constantius Fl. Julius római érmét, mely 1842. évben a temesvári seminăriumi épületnél történt ásatáskor találtatott; továbbá Varga F. vál. tag ur bronzból öntött szabályos idomát, mely a borosjenői határban találtatott, s tökéletes negyedfontnyi sulyánál fogva valószinüleg mérlegeléseknél használtatott; azután elnök ő mltga kegyességéből egy Szakálházán talált Theodosius-aranynak lenyomatát, és Iványi ur ismertetése szerint Lugos városnak egy 1717-ből való régi pecsétnyomatát.

A választmány az adományokért és azok ismertetéseért köszönetet szavaz.

Ezután Odor Samu társulati pénztárnok ur számolt a társulati pénztár állásáról, mely szerint 922 frt 62 kr. áll készletben folyó kiadásokra.

Erre Miletz János, vál. tag ur olvasta fel értekezését: Temesvár hadászati jelentőségéről a vegyes ház trónraléptétől I. Mátyás király haláláig (1301—1490.) Az értekezés folytatása a jun. havi vál. ülésen felolvasott munkálatnak, melyben szerző ismét fényes tanuságát adta történetirói talentumának, s a délvidékre vonatkozó és tárgyának megfelelő adatok buvárlásában lankadhatlan buzgalmának. A választmány zajos éljenekben adott kifejezést elismerésének, és az értekezést a társulati „Értesitő"-ben közleni elhatározta.

Miletz János, vál. tag ur irásban adja be inditványát a dentai iromány és oklevelek tárgyában, melyek állitólag a tiszttartói épület egyik padlásán letéve vannak, s felhivja ezekre a választmány figyelmét és áttekintésük iránt teendő intézkedését. Mi végből a t. cz. jószágigazgatósághoz megkeresés fog intéztetni.

Odor Samu pénztárnok ur kettős inditványát: a társulat hivatalos küldeményei kihordójának megjutalmazását és egy lap megrendelését elfogadja a választmány.

A tagilletményekkel hátralékban lévő tagok névsora beterjesztett jelentés folytán a társulati ügyésznek intézkedés végett ujolag kiadatni határoztatott.

Uj tagul ajánltatik és megválasztatik: Malcsek Gusztáv, kir. tanácsos, m. kir. kincstári jószágkormányzó ur, Temesvárott.

Ezzel az ülés elnök ő mltgának a küszöbön álló ujév alkalmából mondott szives jó kivánatai és azoknak illő viszonzása között véget ért.

A régiségi müemlékekben gazdag Karánsebesről érkezett a mult nyár derekán a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat részére egy fogadalmi oltár alaku római feliratos emlékkő, mely ugyanott állitólag az 1872. év nyarán egy román birtokos kertjében ásás alkalmával került fölszinre. Az ép kapitállel biró emlékkő, melynek magassága 4', szélessége $1^1/_2$', vastagsága 1', nagyon hasonlit kisebb községek templomaiban felállitott keresztkutakhoz, s egy köblábnyi medenczéjéből oldalnyilás vezet ki. A fehér kovagból faragott emlékkő csonkitatlan, sulya 9 mázsa. Előlapján következő jól konservált felirás olvasható:

I· O M·
I·V·LIVS
VALENTIN
LAMEN MT
PRO SALVTE(M)
SVA(M) SVORVM
QVE OMNIVM
CONTVBERNAL . . .
V· L· M· P·

Érdekes emlékkövet kapott a társulat ugyancsak a mult nyáron Orsováról is, mely ketté törve csonka felirással érkezett meg. A törés következtében hiányzik a felirás a negyedik sortól a hetedikig, de ezt Ackner szerint, ki a felirást egy évtized előtt a Karánsebes melletti Slatinán lejegyezte, ki lehet egésziteni. Összeillesztve az emlékkőnek nagysága egy öl, szélessége 3'. Felső részén 6 négyzet lábnyi területen itt-ott faragott alakok nyomai látszanak, de a kopás miatt meghatározhatlanok. Teljes felirása a következő;

D· M·
P· AELIO
ARIORTO
IuI· VIR· AN M
DINIER· H C·
A LATRONIB
VIX. AN. LVII
DIGNA CON
PIENTISSIMO
ET· P· AEL· FIL· ET. P
AEL. VAL. FIL. ET. V
DARVS. N. B. . P

Mindkét emlékkő Schwerer, orsovai harminczad- és adófőfelügyelő urnak intézkedése folytán jutott a társulat birtokába, kinek szivességéért ezennel a nyilvánosság előtt is köszönetet mondunk.

Lugos város pecsétje 1717-ből. A kerek idomu pecséten két magas templomtorony között, melyek egyszerű keresztben végződnek, gúla-alaku fal emelkedik kettős kereszttel ékitve. Első pillanatra minden lugosi azonnal ráismer a román részen épült s az 1842-ki nagy tűz előtt oly diszes görög keleti templomnak homlokzatára, jóllehet ezen templom 1759 és 1766 között épült, a pecsét pedig körirata szerint már 1717-ben vésetett. Hogyan került tehát a templom már épitése előtt 40 évvel ezen pecsétre? — Vagy azt kell mondanunk, hogy a pecsét nem is *ezen* templomot ábrázolja, hanem mást, mely a pecsétnél régibb; vagy pedig hogy ezen pecsét nem *egészen* eredeti. — Első esetben nem is sejthetni, mit jelentsen tulajdonképen ama pecsét? Azon időben ugyanis még nem létezett Lugoson nemcsak ily alaku, de egyáltalában — a most romban heverő egytornyu kis Rácz-féle templomot kivéve — semmiféle templom. Ez szakértők állitásai szerint a 16. századból reánk maradt ereklye és latin felirása szerint 1726-ban Rácz János kerületi főnök által (harmadszor s utoljára) renováltatott. Hogy ennek a renoválás előtt két tornya volt volna, nehéz elhinni. A *német* részen épült minoritatemplomot pedig épenséggel nem jelentheti; ezt 1733-ban kezdették épiteni s 1735-ben végezték be, ennek csak egy kis három öles tornyocskája volt. — A második esetben azt hihetné valaki, hogy ez a 18. század közepe táján megujitott pecsét, melyen csak az évszám maradott a régi, és az előbbi jelvény helyett egy időközben épült ujabbat, t. i. az akkorában oly hires grg. kel. templomot az oláh részen, vésték reá. Ez annál valószinübbnek látszik, mert e pecsét kétségkivül épen Lugos városának akkor önálló községet alkotott oláh részének pecsétje. Német-Lugos t. i. épen a pecsét kelte idején, az 1718-ki passarovici béke után kezd bontakozni és 1793 nov. 18-ig maga is külön biró alatt volt. Van még külön német feliratu pecsétje is (az évszám nem olvasható), mely egy 1792. dec. 16-án kiállitott okmányon fordul elő, s mely hihetőleg ujabb keletü amannál.

De ha az utóbbi esetet elfogadjuk, az a kérdés merül föl, mi lehetett ama pecsétnek ezen templom által kiszoritott régibb képe? Talán az Izabella királynő által Lugosnak 1551-ben privilegium kiséretében adott nemesi cimer? Arról azonban határozott adat nem szól, hogy az akkori zavaros időben e kiváltságokat és cimert egyáltalában használták volna. Az 1717-dik év Lugos város pecsétjében valószinüleg a török iga alóli végfelszabadulást akarja jelenteni.

A pecsét körirata: Lugosch: × Varesch: 1717. (Iványi I.)

Történelmiekkel foglalkozó olvasóink kedvéért igtatunk ide néhány jelesebb szakmunkát, melyek drágaságuknál fogva magán könyvtárakban ritkábban találhatók. Teszszük ezt egyrészt azért, hogy a magyar történelmet tüzetesen buvároknak a források lelhelye iránt tájékozást nyujtsunk, másrészt pedig, hogy az effélék birtokosait irányadás mellett arra kérjük fel, miszerint unicumaiknak vagy becsesebb régi könyveiknek czimét közlés végett velünk tudatni ne terheltessenek.

A csanád-egyházmegyei püspöki könyvtárban megvannak: *Bonfinius, Istvánfy, Kazy, Pray, Timon, Katona:* magyarországi történetei. — *Fejér:* Codex diplom. Hungariae. és Joh. Corvinus de Hunyad. — *Pray:* Epistolae procerum regni Hung. Specimen Hierarch. Hung. Annales sat. — *Schwandtner:* Scriptores rerum Hung. — *Bethlen:*

Hist. de reb. Transilv. — *Palma*: Catalogus nummor. Hung. — Appendix ad catal. numm. — *Eder*: Scriptores rerum Transilv. — *Erdélyorsz.* tört. tár. — *Káprinai*: Hung. diplomatica temp. Mathiae de Hunyad. — *Kovachich*: Vestigia comitiorum. — *Miller*: Epistolae Ferd. I. et Maxim. II. — *Köleszer*: Avaria romano-dacica. — *Severini*: Conspectus Hist. Hung. — *Vallaszky*: Consp. reipubl. literariae in Hung. — *Batthányi*: Scti. Gerardi scripta et acta. — *Theiner*: monumenta vetera Hist. Ungar. Romae 1849. — *Fuchshoffer*: Monasterologia regni Hung. — *Vlad*: Alaj., a román nép és ügye. — *Griselini*: Gesch. d. temescher Banats.

A kegyesrendiek temesvári könyvtárában: *Fessler* és *Engel* Gesch. der Ungarn. — *Gebhardi*: Gesch. des Reiches Ungarn. — *Benkö*; Transilvania. — *Vályi* András: Magyarország leirása. — *Timon*: Imago ant. et novae Hung. — *M. Kovács J*: Magyar kronikák 1742-ig. — *Horányi*: Nova memoria Hungarorum. — *Geschichte der Pest* 1738—10 im Temesch. Banat. — *Schwandtner*: Scriptores rer. Hung. — *Schoenwisner*: Not. Hung. rei nummariae. — *Palma*: Heraldica Hung. — *L. Túróczi*: Ungaria suiscum regibus. — *Vallaszki*: Consp. reipubl. literar. in Hung. — *Szvorényi*: Historia relig. in Hung. — *M. Horvát*: Hist. arcana belli Turcici, anni 1737—39. — *Desericius*: de initiis ac Majoribus Reg. Hung. — *Kazy, Bonfinius, Isthvánfi, Pálma* és *Pray* munkái. — *Math. Bél*: Adparat. ad Hist. Hung. — *Math. Bél*: Notitia Hung. Novae. — *Stilting*: Vita S. Stephani. — *Palatini* Regni Hung. — *Hammer- Purgstall*, Gesch. des osmann. Reiches. (Iványi I.)

Temesvár város terei és utczái a történeti és helyi viszonyok alapján nyert uj elnevezések, illetőleg az uj táblák alkalmazása által valóban kellemes meglepetésül szolgálnak a szemlélőnek. A piros szegélyü fehér vastáblákon magyar és német nyelven kiemelkedő csinos fekete sorok a készitő mesternek jó izléséről tanuskodnak. De nem kevésbbé tanuskodnak a városi hatóság hazafias érzületéről és nemes áldozatkészségéről is, mely a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat által megpenditett eszmét magáévá tevén, azt a város dicső multjának és tisztes jelenének megfelelőleg foganatositotta. A jó példa bizonyára nem lesz hatás nélkül egyéb délmagyarországi városokra is.

Érmek.

A délmagyarországi történelmi s régészeti társulat muzeuma, a társulat keletkeztétől kezdve eddigelé, részint egyes tudomány barátok s társulati tagok áldozatkészsége folytán, részint vétel s csere utján is, — igen szépen gyarapodott különféle régiségi tárgyak-, különösen pedig érmekben, melyeknek egy nagy részét, miután az 1873 s 1874 években megjelent társulati „Emlékkönyv“ már szakavatottan ösmerteti egész 1873. év végeig, jelen sorokkal azon érmek s régiségi tárgyak leirását kezdem meg, melyek 1874. jánuár 1-től kezdve jutottak társulati muzeumunk birtokába. Jelen közlemény egész márczius hó végeig tárgyalja az érmek leirását, a többiek is közöltetni fognak időnként a társulati folyóiratban.

A.

Dr. Keszler K. társulati tag és soproni lyceumi tanár ur a következő érmekkel gazdagitotta a társulati muzeumot.

A) Rómaiak.

I. Constantius. (337 — 361.)

1. a) Előlap: A császár balra néző mellképe; Körirat: D (ominus) N(oster) Constantius P (ius) F (elix Aug(ustus). Hátlap: sisakos Constantius paizszsal és lándzsával jobbra fordulva az előtte lovastul lerogyott harczost átdőfni készül; körirat: Fel(ix) Temp(orum) Reparatio. — Bronz,

2. b) Előlap: A császár balra néző mellképe diademmal; körirat: alig kivehetőleg D(ominus) N(oster) . . . . Constantius Nob(ilissimus) Caes(ar). Hátlap: Sisakos Constantius paizszsal és lándzsával jobbra fordulva, az előtte összeroskadt lovast leszurja. Körirat: Fel(ix) Temp(orum) Reparatio. — Bronz. Az egész érem nagyon kopott.

II. Constans (337 — 350.)

3. c) Előlap: a Caesar balra néző mellképe, fejét diadém köriti. Körirat: alig olvashatólag Constans P(ius) F(elix) Aug(ustus. Hátlap: Egy harczos alig kivehető balra fordult alakja látszik; a körirat olvashatlan.

III. Valentinianus. (364 —375.)

4. d) Előlap; A császár balra fordult mellképe diademmal; körirat: alig olvasható Valent(inianus), a többi sorok elinlettek a régiségtől. Hátlap: Egy harczos látszik jobbra fordulva felemelt jobb kézzel s baljában paizsot tart. Körirata teljesen olvashatlan. Lent a pénzverdei helyet megjelölő felirat: A- Sisc=officina prima Sisciae, — még látható. — Bronz.

5. e) 15 darab római pénz, a régiség- és rozsda miatt teljesen olvashatlan; közülök némelyek, a caesárok arczképei után itélve, Constans, Constantius és Valens császárok korából valók lehetnek.

B) Magyarok.

I. Negyedik Béla (1235—1270)

6. f) Előlap: A király fiával V. Istvánnal, arczczal felénk fordulva trónon ül; mindkettő fején négyszögletes föveg 3 kereszttel; mindkettejök jobbjában liliomos jogar, balkezökben pedig a királyi jelvények közül az országalmája kereszttel. Körirat: jobbra lefelé, Rex Bela, balra lefelé, Rex Sts. (Stephanus). Lent, félkör alatt, értékjelölő római szám: III. Hátlap: trónon ülő Mária, feje körül szent sugár koszoruval, s mindkét oldalon egy-egy kereszttel, jobbjában liliom-jogarral, mig balkeze a mint kivehető, ölében nyugszik; körirata: Sancta Maria széthányt betükkel. — Réz.

7. g) Negyedik Béla-féle tatár érem. — Réz.

II. Első Ferdinánd. (1527—1564.)

8. h) Előlap. Magyar czimerpaizs, két részre osztva, jobb felöl a magyar czimerbeli négy pólya, balfelöl pedig hármas halmon a kettös kereszt látható; körirat alig kivehetőleg Fer(dinandus) D(ei) G(ratia) R(omanorum) I(mperator) S(emper) A(ugustus) G(ermaniae) H(ungariae) B(ohemiae) R(ex). Jobbra a mezönyben K(örmöcz) balra pedig B(ánya) látható. Hátlap: koronás Mária, jobbjában a gyermek Jézussal. Körirata. Patrona Ungariae alig olvasható. Év száma olvashatlan. — Ezüst. — Dénár.

III. Első Rudolf király (1576—1608 junius 27.)

9. i) Előlap: Öt osztályu magyar czimerpaizs, melynek felső jobb osztályában a magyar czimerbeli 4 pólya, felső bal oldalán pedig a magyar czimerbeli kettös kereszt, közepén az austriai főherczegségi pólya, alsó jobb osztályában elmosódva a dalmát koronás fejek, alsó bal részében alig láthatólag a cseh oroszlány szemlélhető. A paizs fölötti év szám 1579; körirata: Rudo(lphus) II. RO(manorum) I(mperator) S(emper) A(ugustus) G(ermaniae) HU(ngariae) BO(hemiae) R(ex). — Hátlap: koronázott Mária a gyermek Jézust jobbján tartva, jobbra a mezönyben K., balra B. = Körmöcz Bánya; körirat: Patrona Hungarie (sic). — rosz ezüst — Dénár.

IV. Második Rákóczy Ferencz féle érem (1703—1711.)

10. j. Előlap: Koronás czimer paizs kétrészre osztva, jobbra a magyar czimerbeli 4 pólya, balra pedig hármas halmon a kettös kereszt látható: a mezönyben jobbra 17-balra pedig 06 év szám olvasható. Hátlap: a mezönyben felül, két sorban ezen felirat áll: Pro Libertate, ez alatt czifrázattól kürnyezve az érték jelölö X = tiz poltura látható. — Réz.

V. Az 1848—1849. évi szabadságharcz idejéből.

11. k) Előlap: A magyar korona, magyar czimerpaizson nyugszik, mely két részre van osztva, jobbra a magyar czimerbeli 4 pólya, balra pedig a hármas halmon nyugvó kettös kereszt látható; körirat: Magyar királyi Váltó Pénz. — Hátlap: a mezönyben legfelül csillag, ezalatt 3 sorban következö felirat: Egy krajczár 1848. alant czifrázat. — Réz.

C) Osztrákok.

a) Cseh.

I. Első Lipót. (1657—1705.)

12. l) Előlap: A császár babér koszorús balra néző mellképe, alul értékjelölö 3, körirat: Leopoldus D(ei) G(ratia) R(omanorum) Imper(ator) S(emper) A(ugustus). — Hátlap: a császári korona alatt kétfejü sas és, ennek mellén a csehországi koronás czimer paizs, jobbra lépő kétfarku oroszlánnyal. Körirat: Ger(maniae) Hun(gariae) Bohemiae Rex. 16—99. — Ezüst.

b) Osztrák.

II. Mária Terézia (1740—1780.)

13. m) Előlap: A császárné balra néző mellképe, fején, melyről dus hajzata csigákban leomlik, diadémmal. Körirat: M(aria) Theres(ia) D(ei) G(ratia) H(ungariae) B)ohemiae) R(egina) Arch(idux) Aust(riae). Hátlap: a rozsdától egészen elkopott, csak az évszám 1761. vehető ki. — Réz.

III. Első Ferencz József (1848 decz. 2-a óta.)

14. n) Előlap: A császári korona alatt, császári koronás kétfejü sas, mely mellén több osztályu czimer paizsra van osztva; alul a sas jobb lába kardot s fejedelmi páleczát, a bal pedig arany almát kereszttel tart. Körirat: K. k. Oesterreichische Scheidemünze. — Hátlap: egyes pontokból alkotott körben 4 sorban következő felirat: 1 Kreuzer 1851. B — Réz. 2 darab.

15. o) Előlap: mint az n) alatti. Hátlap: Szinte mint az n) alatti azzal a különbséggel, hogy itt a felirat: $^1/_2$ Kreuzer stb. — Réz.

D) Salzburgi érsekségi.

I. János Ernő érsek.

16. ő) Előlap: Kardinális kalap alatt, s bal részről hosszu lecsüngő bojok között papi, több osztályra osztott czimer paizs; Körirat: Jo(annes) Ern(estus) Dei G(ratia) Archi Ep(iscopus). — Hátlap: Egy nyolcz sugárból álló kereszt közepén kör, két mezönyre osztva, melynek jobb felén oroszlány áll, jobbra fordulva; Körirat: Salisburgensis. 1695. — Ezüst.

E) Német Birodalmi.

17. p) Előlap: Czimerpaizs czifrázattal, két mezönyre osztva, melyben jbb felöl oroszlány áll, balról pedig két pólya látható — Hátlap: nagyon kopott, középen egy kis körben értékjelölő 2 olvasható. — Körirat: elkopott, valamennyire kivehető még ez: Landminz.— Ezüst.

F) Romániai.

18. q) Előlap: Koronás mennyezet alatt, a fejedelmi koronával fedett egyesült moldva-oláhországi négy osztályu czimer paizs, közepén az 5-ik osztályban a fejedelemnek családi czimere látható; Körirat: felül Romania. — Hátlap: jobbra félig babér, balra félig tölgy koszoruban a következő 3 sornyi felirat: 5. Bani. 1867. Alul a koszorun kivül a vésnök neve: Watt & Co. — Réz.

Ezen elősoroltakon kivül fentirt adakozó muzeumunk számára még 2 darab kopott érmet s 3. darab játékpénzt (Spielmark) ajándékozott.

G) Mária Immaculáta emlékérme.

19. r) Előlap: Az istenanya áll egy földgömbön nyugvó félholdon, jobb s bal felől diesfénytől környezetten s e körül felhözet látszik mindkét oldalon háromhárom angyalfejjel; Körirat: Pius. IX. P(ontifex) Max(imus) Declarat Immaculatam 1854. — Hátlap: az egészen sima mezönyben a következő felirat áll 6 sorban: Virgini Sine Labe Conceptae. Magnae Suae Dominae Regnum Marianum. Anno 1865. Prid(ie) Non(arum) Maji. (Májushó 6-ika) — Öntvény.

B.

Borgátai Szabó József társulati tag s nyugalmazott tanár Sopronban, a következő érmeket adományozta:

A) Rómaiak.

I. Coccejus Nerva (Marcus Coccejus 96—98.)

20. a) Előlap: A császár koronázott mellképe balra fordulva. Körirat: alig kivehetőleg Co . . . us . . . va Aug(ustus) P(ontifex) M(aximus) Tr(ibunitia) P(otestae) Cos. — Hátlap: jobbra néző, személyesitett Uberitas állva, előre nyujtott jobbjában lefelé zacskót tart baljában bőség-szarut; a mezönyben jobbra S=6, balra C láthaó. Körirat: olvashatlan. — Bronz.

II. Nagy Constantin (306—337.)

21. b) Előlap: A császár koszoruzott mellképe balra fordulva. Körirat: Constantinus, a többi olvashatlan. — Hátlap: nagyon elkopott felirata olvashatlan — Réz.

III. Contans (337—350.)

22. c) Előlap: A császár balra néző diademmal ékesitett mellképe; felirata Constans; tovább olvashatlan. — Hátlap: két sisakos harczos áll lándzsával, az egyik

jobbra, a másik balra néz közöttük egy katonai jelvény (signum militare); körira / Gloria Exercitus alig olvasható. — Réz.

23. d) Előlap: A császár balra néző mellképe diademmal. Körirata: Constans P(ius) F(elix) Aug(ustus.) — Hátlap: két harczos egy mással viaskodni látszik. Körirata: csak ez vehető ki: Victoria . . . , — Réz.

24. e) Előlap: A császár mellképe, diademmal, balra fordulva: körirat: Constans Nob(ilissimus) Caes(ar). — Hátlap: két sisakos harczos áll lándzsával, az egyik jobbra, a másik balra néz; közöttük két katonai jelvény; felirat: Gloria Exercitus. — Réz.

IV. Constantius (337—361.)

25. f) Előlap: A császár balra néző mellképe diademmal. Körirat: D(ominus) N(oster) Constantius P(ius) F(elix) Aug(ustus). — Hátlap: Sisakos Constantius állva, az előtte lovastul lerogyott ellent lándzsával leszurja. Körirat: Fel(ix) Temp(orum) Reparatio. Lent a pénzverdei helyet megjelölő következő felirat: A. Sisc = Officina prima Sisciae. — Réz.

26. g) Előlap: Nagyon kopott; a császár balra néző mellképe a diademmal s körirattal alig vehető ki. — Hátlap: mint a 25. alatti. — Réz.

V. Valentinianus (364—375.)

27. h) Előlap: A császár balra néző mellképe, fejét diadem köriti; felirat: D(ominus) N(oster) Valentinianus P(ius) F(elix) Aug(ustus). — Hátlap: nagyon kopott, egy vitéz álló alakja látható, balkezében lándzsát tart, jobbjával pedig egy térdelő alakra támaszkodik. Körirata: Gloriæ Romanorum. Lent a pénzverdei helyet megjelölő felirat: A. Sisc = Officina prima Sisciae. — Réz.

VI. Valens. (365—378)

28. i) Előlap: A császár diadémmal ékitett balra néző mellképe. Körirat: D(ominus) N(oster) Valens P(ius) F(elix) Aug(ustus) — Hátlap: a személyesitett Gloria áll jobbra fordulva, jobbját egy térdelő alak fölé tartva, baljában egy jelvényt (signum) tart, mellette csillag van. Körirat: Gloria Romanorum. — Réz.

29. j) Előlap: A császár mellképe, balra foldulva fején diademmal. Körirat: D. N. Valens P(ius) F(elix) Aug(ustus). — Hátlap: a személyesitett Securitas szárnyakkal; Körirat: Securitas, a többi olvashatlan; lent a pénzverdei helyet jelölő felirat: A. Sisc = Officina prima Sisciae. — Réz.

VII. Ismeretlenek.

30. k) Előlap: A császár arczképe jobbra fordulva. Körirat: olvashatlan; — Hátlap: egy álló, nemez nélküli női alak jobbra fordulva, jobbjában kis Victoriát tart s alatta egy koszoru látható, baljában lándzsát tart s a mezönyben B. látható; Körirat: Jovi Conservatori. — Réz.

31. l) Előlap: Egy sisakos vitéz alakja jobbra fordulva látható lándzsával; Körirat: Constantinopolis. — Hátlap: nagyon elkopott. — Réz.

32. m) Ezeken kivül még 10 darab római pénz, melyek a régiség s elkopott állapotuk miatt, meg nem határozhatók, adományoztatott.

B) Zsidó pénz.

33. n) Előlap: Jobbra félig babér, balra félig tölgy koszorúban zsidó betük állnak. קיבוד — Hátlap: félig babér, félig tölgy koszorúban következő betük láthatók: I. G. M. — Réz.

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ TIMIȘ R-77432

C) Magyarország.

I. Negyedik Béla (1235—1270.)

34. o) Előlap: Béla király fiával V. Istvánnal arczczal szemközt felénk fordulva trónon ül; fejökön 4 szögletes fövegek 3 kereszttel, mindakét király jobbjában liliomos jogar, balkezükben pedig az ország almája kereszttel; körirat jobbra Rex Béla, balra Rex Sts = Stephanus; legalul kis félkörben értékjelölő III. — Hátlap: Mária trónon ül; arczczal szemközt a néző felé fordulva, feje körül szent sugár koszorú, s mindkét oldalon kereszteczskével, jobbjában liliomos jogar, balját keblén nyugtatja körirat: Sancta Maria. — Réz.

35. ö) Negyedik Béla féle tatár érem. — Réz.

II. Második Mátyás (1608 nov. 19—1619 mart. 20.)

36. p) Előlap: Magyarország czimer paizsa, jobbra a 4 pólya-, balra pedig a hármas halmon nyugvó kettős kereszt látható, a mezönyben jobbra K, balra B, betükkel = Körmöcz Bánya. Körirat: Mat(hias) D(ei) G(ratia) RO(manorum) I(mperator) S(emper) A(ugustus) . . . . HU(ngariae) B(ohemiae) R(ex). Hátlap: nagyon elkopott sz. Mária alakjával. Körirat: Patrona . . . Ga(riae); ezután az év szám 1616. — Ezüst — Dénár.

37. q) Előlap: Mint a 36. p) alatti. — Hátlap: szintén, csak hogy ezen sz. Mária trónon ülve, baljában a kisded Jézussal s jobbjában a jogarral tisztán kivehető; azután ezen az év szám 1618. — Ezüst — Dénár.

III. Második Rákóczy Ferencz (1703—1711.)

38. r) Előlap: Magyarország czimerpaizsa a koszoruval, jobb felöl a 4 pólya, balfelöl a koronás 3 halom a kettős kereszttel látható; a mezönyben jobbra 17 — balra pedig 05 év szám. — Hátlap: két sorban ezen felirat: Pro Libertate; ez alatt czifrán fonott keretben értékjelölő X = 10 poltura. — Réz. két példány.

39. s) Előlap: Mint a 38 r) alatt, csupán itt az év szám 1706. Hátlap: szintén, mint a 38. r) alatti. — Réz.

40. sz) Előlap: Magyarország koronás czimerpaizsa, jobb felöl a 4 pólya-, s balról koronás három halmon a kettős kereszttel; körirat: balról: Poltura, alul A(nno), jobb felöl 1706. — Hátlap: az istenanya koronával fején trónon ül, lábai félholdon nyugosznak; jobbjában jogart, baljában a gyermek Jézust tartja, kinek fején korona s baljában az ország keresztes almája látható; körirat: balról Patrona, jobbról: Hungariae. — Réz.

IV. Mária Terézia (1740—1780.)

41. t) Előlap: Magyarország czimerpaizsa a koronával, jobb s balfelöl czifrázat; körirat: M(aria) Theresia. D(ei) G(ratia) R(omanorum) Imp(eratrix) Ge(rmaniae), Hu(gariae) Bo(hemiae) Reg(ina). 1763. — Hátlap: koronázott sz. Mária, fénysugarak között ülve, lábainál félhold, fejét szent sugárkoszoru környezi, jobbjában jogart, baljában a gyermek Jézust tartja; körirat: balról Patrona, jobbról Hungariae. — Dénár — Réz. 2 példány.

42. ty) Előlap: mint a 41 t) alatti, csupán az év szám itt 1766. — Hátlap: mint a 41 t) alatti példánynál. — Réz.

D) Osztrák.

a. Általaban

I. Első Lipót (1657—1705.)

43. u) Előlap: A császár mellképe, arczczal balra fordulva fején koszoru; körirat: Leopoldus D(ei) G(ratia) R(omanorum) I(mperator) S(emper) A(ugustus) Ge(r-

maniae) H(ungariae) B(ohemiae) R(ex). — Hátlap: a császári korona alatt kétfejü sas s ennek mellén az austriai czimer paizs; körirat: Archi Dux Aus(triae) Dux Bur(gundiae) Com(es) Tyr(olis) — 16 a többi olvashatlan. Ezüst.

II. Első József (1705—1711)

44. ü) Elölap: A császár koszoruzott, balra fordult arczképe; körirat: . . . eph(us) D . . . I. S. A. G. H. B- R. — Hátlap: a császári korona alatt kétfejü sas, s ennek mellén az osztrák czimerpaizs, körirat: Archi Dux Austriae ect. 17 — a többi olvashatlan, — Ezüst.

b. Osztrák-cseh.

45. v) Elölap: a császár babérkoszorus arczképe balra fordulva; körirat: Josephus D. G. Ro. Impe. S. A; alul az értékjelölö 3. — Hátlap: a csá szári korona alatt kétfejü sas s ennek mellén a cseh czimerpaizs a kétfarku oroszlánynyal; körirat: Ger. Hung. Bohemiae Rex. — Évszám 1709. — Ezüst.

III. Hatodik Károly. (1711—1740)

46. w) Elölap: A császár dushajzatos mellképe balra fordulva. Körirat: Carol(us) VI. D(ei) G)ratia) R. I. S. A. G. Hun. Bo. Rex. alul az értékjelölö 1. — Hátlap: Császári korona alatt a kétfejü sas s ennek mellén a cseh kétfarku oroszlány körirat: Archi D. Aus. Dux. Burg. Styriae, Évszám 1727. — Ezüst.

IV. Mária Terezia (1740—1780.)

47, x) Elölap: Mint a 13. m) alatti. Hátlap: szintén ugyanaz. — Réz,

V. Második Ferencz (1792—1806)

a. mint német császár.

48. y) Elölap: Koronás kétfejü sas, mellén czimerpaizs több osztályra osztva; Körirat: Kai. kön. Erbländische Scheid. Münz. — Hátlap: 3 sorban következő felirat áll: 6 kreuzer 1795. B. Ezalatt keresztbe fektetett tölgy s borostyán ág. — Ezüst.

49. z) Elölap: A császár babérkoszorus balra néző mellképe; körirat: Franc(iscus) II. D. G. R(omanorum) I, S(emper) A. Ge. Hu. Bo. Rex. A(rchidux) A(ustriae) — Hátlap: a korona alatt kétfejü sas, s ennek mellén félkörben az értékjelölö 1. (t. i. krajczár) ettől jobbra a mezönyben 18 balra 00 évszám. — Réz.

50. zs) Elölap: Koronás czimerpaizs, több osztályra osztva; körirat: Franc(iscus) II. D. G. R. I. S. A. H. B. Rex. A(rchidux) A(ustriae) M. B. — Hátlap: czifrázatban ezen felirat: Ein Kreuzer. 1802. H. — Réz.

51. aa) Elölap: Egy négy szögben korona alatt kétfejü sas, s ennek mellén korora alatt megint czimerpaizs; jobbra a mezönyben értékjelelö V. balra II. körirat: Franc. II. D, G. R. Imp. S. A. Ge. Hu. Bo(hemiae) Rex. A. A. — Hátlap: négyszögben értékjelölö 7, ez alatt keresztbe fektetett babér s pálmaág; ezek alatt az év szám 1802. — Ezüst.

b. Első Ferencz név alatt mint ausztriai császár (1806—1835)

52. bb) Elölap: A császár babérkoszorus balra néző mellképe, körirat: Franz. Kais. V(on) Oest. Kön. Z. Hu. Bo. Gal. U. Lo. — Hátlap: kis karikákból álló kör. s ebben következő felirat 3 sorban: 3 Kreutzer. 1812. kivül körirat: Scheidmünze Der Wiener Waehrung. — Réz.

53 cc) Elölap: Mint az 52 bb) alatti; hátlap; is ugyanaz azzal a különbséggel, hogy itt az értékjelölö szám 1 — Réz.

54. dd) Elölap: Mint az 52, alatti; a hátlap is, czak az értékjelölö szám $^1/_2$. — Réz.

e. Osztrák-olasz.

55. ee) Előlap: A császári korona, ez alatt a lombard vas-korona, körirat: Regno Lombardo Veneto. Hátlapon: következő 3 soros felirat 5. Centesimi. 1822. — Réz.

56. ff) Osztrák. Előlap: a császár babérkoszorus mellképe, balra fordulva; körirat: Franciscus I. D. G. Austriae Imperator. Hátlap: a császári korona alatt kétfejü sas, s ennek mellén czimerektől körül vett körben az értékjelölő 3 körirat: Hun. Boh. Lomb. Et Ven. Gal. Lod, Il. Rex. A. A. 1828 — Ezüst.

VI. I. Ferdinánd (1835—1848)

57. gg) Előlap: A császár babérkoszorus mellképe arczczal balra fordulva; körirat: Ferd. I. D. G. Austr. Imp. Hung. Boh. R. H. N. V. — Hátlap: korona alatt kétfejü sas, s ennek mellén czimerektől környezett körben értékjelölő 3, körirat: Rex Lomb. Et Ven. Dalm. Gal. Lod. Ill. A. A. — 1838. — Ezüst.

VII. Első Ferencz József (1848. dec. 2-a óta.)

58. hh) Előlap: Mint a 14. n) alatti Hátlap: szintén ugyanaz. — Réz. — két példány.

E) Bajorország.

I. Miksa József.

59. ii) Előlap: A fejedelem balra néző arczképe, körirat: Max(imilianus) Jos(ephus) H. I. B. C. &. Hátlap: fejedelmi korona alatt, arany lánczról képezett körben a több osztályra osztott bajor czimer; körirat: Land — Münz. Év szám. 1766. — Ezüst.

60. jj) Előlap: A bajor czimer paizs. — Hátlap: a következő értékjelölő felirat, 3 sorban: 1. Pfenning. 1798. — Réz.

61. kk) Előlap: A király balra néző arczképe, körirat: Max Joseph. König. von Baiern. Hátlap: a királyi korona alatt a bajor több osztályu czimerpaizs; körirat: Land—Münz; a mezönyben jobbrá 1. balra K(reuzer); alul az év szám 1807 — Ezüst.

62. ll) Előlap: királyi korona alatt a bajor czimerpaizs; Hátlap: következő értékjelölő felirat: 1. Pfenning.. 1815. — Réz.

F) Baden Nagy Herczegség.

63. mm) Előlap; A nagy herczegi koronával diszitett czimerpaizs; körirat: Gross Herzogthum Baden; alul év szám 1817. — Hátlap: babér s tölgyágtól képezett koszoruban következő felirat: 3 Kreuzer. — Ezüst.

G) Németországi.

64. nn) Előlap: Korona, ez alatt R és F betükből alkotott monogramm jobbra az évszám jelölő 17-balra 80. — Hátlap: kopott, kivehető még ezen felirat: 24 Einen Thaler. — Réz.

65. oo) Előlap: Korona, ez alatt szív alaku czimerpaizs, benn 2 águ farkkal egy álló oroszlány, jobb lábát egy emelkedésen nyugosztja. Hátlap: következő felirat: 3 Pfennig. F. R. P. Kreizer L. M. — 1816. — Réz.

H) Hessen-Darmstadt.

66. öö) Előlap: Korona, ez alatt egy koszoruban álló oroszlány két ágú farkkal; körirat: Hessen—Darmst. Hátlap: elkopott még kivehető ez: Pfennig.—Réz.

I) Németországi.

67. pp) Előlap: A fejedelem balra néző arczképe, fején parókával; körirat: Fridericus. D. G. M. B. D. P. Hátlap: sas koronával, mellén egy kis körben értékjelelő 1 körirat: M. C. I. B. S. P. G. W. M. S. G. P. N. Pr. H. Évszám 1748.—Ezüst.

68. qq) Előlap: Egy koronás sas kiterjesztett szárnyakkal; alul ezen betük vannak: G (F) B. —Hátlap: két csillag közt I. ezalatt Pfening s legalul az évszám 1802. — Réz.

69. rr) Előlap: Négy szögben gömb egy kereszttel. Hátlap: különféle betükből álló monogramm, a közök más-más czimerpaizsokkal kitöltve; kopott; évszáma 1623 — Ezüst.

70. ss) Előlap: Korona ezalatt egy czifrázatban LG betükből álló monogramm; körirat: jobbra F. S. R. balra L. M. Hátlap; kopott, rajt egy gomb vehető ki czifra kereszttel; évszáma felül 1779. — Rosz ezüst.

K) Papi fejedelmi.

a. Olmützi püspökségi.

71. sz sz) Előlap: A püspök balra néző arczképe; körirat: Carolus. D. G. Fppus. Olomucens, alul az értékjelelő 3. — Hátlap: több osztályu czimerpaizs, melyen felül püspök süveg s korona nyugszik, körirat: Princeps. Reg. Cab O. Com. évszám 1670 — ezüst.

b. János-Antal püspök.

72. tt) Előlap: Korona alatt ovál alku több osztályra osztott czimerpaizs: körirat: Joh(annes) Ant(onius) D. G. Ep(iscopus) Cur. S(acri) Romani) I(mperii) P(rinceps.) Hátlap: kopott egy kereszt látszik rajt egy kisebb körben, körirata olvashatlan. — Ezüst.

73. uu) Meghatározatlan papi fejedelmi. Előlap: korona alatt czifra keretü paizsczimer több osztálylyal; jobbról kardmarkolat, balról a püspökbot felső görbitett része látszik; évszáma. 1764; alul ezen betük vannak jobbra: M. egy körben W. és balra P. — Hátlap: korona ez alatt egy monogramm F. A. L, betükből; körirat: Conventions Land. Münz. — Ezüst.

L) Olaszország.

I. Napoleon.

74. üü) Előlap: A császár jobbra néző mellképe; alatta horgony s megforditott csésze közt az évszám 1808; körirat: Napoleone Imperatore E Re. — Hátlap: hét águ nyilt korona, alatta ezen felirat: Soldo, s ez alatt V(elencze)) körirat: Regno D' Italia. — Réz.

Velenczei forradalmi érem.

75. vv) Előlap: Sz. Márk szárnyas oroszlánya jobbra fordulva, alatta, Z. V; körirat: Governo Provisorio Di Venezia. — Hátlap: értéket jelölő 1; évszám alig olvashatólag 1849. — körirat felül: centesimo, vonatkozással az 1. számra; alul más körirat: Di Lira Correute — Réz.

M) Osztrák-Lengyel.

76. ww) Előlap: Koronás kétfejü sas, mellén paizsczimer melyen korona nyugszik, alul jobbra, balra három-három keresztbe fektetett hadi zászló látszik, felső félkörben a következő felirat van: Monet. Aer. Exercit. Caes. Reg. — Hátlap: körirat: III. Grossi Pol. 1794, ez alatt keresztbe fektetett pálma s cserfa ág. — Réz.

N) Oroszország.

77. xx) Előlap: Korona alatt kétfejü sas; mellén szintén korona alatt czimerpaizs czimer koszorutól környezve; a sas ballábával keresztes országalmát, a jobbal pedig jogart tart, alul ezen évszám 1820. — Hátlap: felül korona, ez alatt 1. alatta orosz betükkel: Kopjeka; a felirást cserkoszóru köriti. — Réz.

O) Török.

78. yy) Előlap: a Sultánnak névjegye falevelekkel diszitett körben — Hátlap falevelekből font koszoruban több sor török irás, alatta ezen évszám 1200 a Krisztus születése utáni 622-ben (Hedgira) történt futása után Mohammednek — Ezüst.

79. zz) Előlap: Mint a 78. yy) alatti. Hátlap: ezen a Hedgira évszám 1223. — Rosz ezüst.

Ezeken kivül fentirt adakozó ur még 11 darab ezüst s 6 darab réz érmet ajándékozott, melyeket azonban kopottságuk miatt részint nehéz, részint lehetetlen meghatározni.

P) Franczia forradalmi emlékérem.

Szövetségi ünepély emlékére (1790 jul. 14.)

80. a) Előlap: Ovál alaku mezönyben jobb részről egy oszlop mellett Minerva ül trónon, fején sisakkal, arczczal balra fordulva, jobbjában iratot tart, bal részen a felfegyverzett francia polgárok megszámlálhatlan sora áll arczczal jobbra fordulva zászlókkal és szuronyos fegyverekkel; az első sorban levök jobb lába előre van téve balkezök kard markolaton nyugszik s kinyujtott jobbjaikkal az iratra mutatnak; körirat: felül: Pacte Federatif; alul: 14 Juillet s ez alatt 1790; körirat jobb felöl: Vivre Libres, balfelöl: Ou Mourir. — Hátlap: kisebb körben a következő felirat van 9 sorban: Medaille De Confiance De Cinq-Sols Remboursable En . . . . . , ts . . . . . két sor olvashatlan s ezek után L' An I Vie La Liberte. körirat: Monn . . . . . Freres Negocians a Paris 1792. — Ezüst.

R)

A lunevilli béke emlékérme 1801 febr. 9.

81. b) Előlap: Ceres istenasszony virágokkal diszlő mezőben, arczczal jobbra fordulva áll, jobbjával gabonát szór s baljában olaj fa ágat tart; körirat: Im Frieden keimt Des Guten Saat. — Hátlap; következő felirat 9 sorban: Dem „zwischen. S. K. K. Maj. Franz II. Und der Französ. Republik. D. IX Ferbr. MDCCCI. Zu Luneville Geschlossnen Frieden. Ez alatt két csillag közt virágcserép virággal. — Ezüst.

S)

Osztrák, Orosz, Porosz fejedelmi emlékérem az 1813-ik évről.

82. c) Előlap: I. Ferencz császár. I. Sándor czár és III. Frigyes Vilmos porosz király babér koszoruzott mellképei egymás mellett rézsutosan, arczczal balra fordulva; körirat; Franciscus I. Alexander I. Friedric. Wilhelm. III. alant apró betükkel a vésnök neve: I. Lang. F. — Hátlap: következő felirat 10 sorban: Vota Publica Pro Incolumitate Principum Quorum Consilio Virtute Unanimitate Germania Jugo Externae Dominationis Depulso Libertatem Juris Et Nominis Dignitatem Recuperavit. MDCCCXIII. — Ezüst.

C.

Karnay Alajos társulati tag s főreáltanodai tanár ur következő érmeket adományozta:

A) Magyarok.

a) III. Ferdinand (1637 febr. 15— 1657. apr. 2-ig.)

83. d) Elölap: Magyarország czimerpaizsa, kétrészre osztva, jobb oldalon az ismeretes pólyák, balrészen pedig 3-as halmon a kettős kereszt látható; a mezönyben jobb felöl K, bal felől pedig B. betük = Körmöcz Bánya láthatók; körirat: Ferd(inandus) III. . . . a rozsda miatt olvashatlan. Hátlap: az istenanya koronázott fövel, baljában, a gyermek Jézust s jobbjában jogart tart, lábai félholdon nyugosznak; körirat: Patroni(a) Ung(ariae) A(nno) 1641. — Dénár — Ezüst.

b) II. Rákóczy Ferencz (1703—1711.)

84. e) Elölap: Mint a 10. j) alatti; Hátlap: szinte, csak hogy ez kopottabb s felül ki van lyukasztva. — Réz.

B) Ausztriai, Burgundi és Stiriai.

a) I. József (1705—1711.)

85. Elölap: A császár babérkoszorus mellképe, balra, mellén az arany gyapjas rendjellel, lent értékjelölő (3); körirat: Josephus. D. G. R. I. S. A(ugustus). — Ger. H. Bo. Rex. — Hátlap: az ausztriai tartományi, burgundiai és styriai czimerpaizsok, lent (I. A.); körirat: Archid. Aus. D(ux) Burg(undiae) Styriae. 1710. — Ezüst.

C) Bajorország.

a) Miksa József fejedelem.

86. g) Elölap: A fejedelem mellképe, balra fordulva; körirat: Max(imilianus) Jos(ephus) H. I. B. C. &. (ect) Hátlap: fejedelmi korona alatt nehéz arany lánczról környezett körben a több osztályra osztott bajor czimer; körirat: a mezönyben jobbra Land, — balra Münz; alul az értékjelölő (3) évszám 1765. Ezüst.

Ezeken kivül még, fentirt adakozó, két darab kopott ezüst érmet ajándékozott.

D.

Janky Károly társulati titkár s főgymnásiumi tanár úr a következő érmekkel járult az éremgyüjtemény gyarapitásához:

A) Rómaiak.

I. Alexander Severus (222—235.)

87. gy) Elölap: A császár balra néző mellképe fején sugaras koronával; körirat: Severus . . . Divus . . . annyira kopott hogy olvashatatlan. — Hátlap: kopottsága miatt nehezen határozható meg. — Réz.

II. Constantinus Magnus (306—337.)

88. h) Elölap: A császár mellképe balra fordulva diademmal; körirat: Constantinus. Nob(ilissimus) Caes(ar). — Hátlap: egy körben két harczos alakja látszik, köztök valami katonai jelvény forma; körirata: kopott. — Réz.

III. Constans (337—350.)

89. i) Elölap: A császár balra néző mellképe diademmal; körirat: Constans P(ius) F(elix) Aug(ustus) — Hátlap: két álló harczos lándzsákkal, közöttük katonai jelvény (signum) körirata: elkopott. — Réz.

90. j) Elölap: A császár diademmal ékesitett, balra néző mellképe, körirata:

Constans P. F. . . . Aug(ustus). — Hátlap: a mezőnyben egy tornyos várfal a középen kapuzat látható; körirata: elmosódott. — Réz.

IV. Constantius (337—361)

91. κ) Előlap: A császár diademmal diszitett, balra néző mellképe, körirat: D(ominus) N(oster) Constantius P(ius) F(elix) Aug(ustus). — Hátlap; jobbra egy sisakos alak, talán Minerva áll jobbjában kis Victoriát tart s baljával hosszu lándzsára támaszkodik: körirata olvashatatlan. — Réz.

92. l) Előlap: A császár koszoruzott balra néző mellképe, körirat: Constantius . . . . a többi betü teljesen lekopott. Hátlap: a sisakos Constantius az előtte lovastul lerogyott vitézt lándzsával leszurja; körirata: olvashatlan; az egész érem nagyon el van kopva. — Réz.

V. Ismeretlen görög pénz.

93. ly) Előlap: olvashatatlan; Hátlap: egy koszoruban ezen betük olvashatók: NIKAIE. ON. — Réz; nagyon kopott.

Ezeken kivül fentnevezett adakozó ur adott még 5 darab nagyon kopott s a rozsda miatt nehezen meghatározható római pénzt.

MILETZ JÁNOS,
muzeum-őr.

Egyveleg.

Két rokon irányu társulat évkönyvét mutatjuk be a t. tagtársaknak.

Az egyik: A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése. 1874. Szerk. Lipp Vilmos, tanár. Második évfolyam. Szombathely. Bertalanffy könyvnyomdája. 1874. A 127. lapra terjedő füzet következő érdekes tartalommal bir: Közép- és ujkori érmek. Lipp Vilmostól. — Megalith, vagyis őskori kőemlékek és sirhalmok. L. V. — Nehány szó a bronzkorról. L. V. — Felirattanulmányok. III. IV. L. V. — Kőszeg város történelme az alkotmányos és vallási villongások korszakában. Chernel Kalmántól. — A vasmegyei régészeti egylet római felirattára. L. V. — Az egylet tisztviselősége és igazgató választmánya. — Az egylet alapszabályai. — Titkári jelentés. — Pénztári kimutatás. — Az egyleti tagok névtára. — A vasmegyei régiségtárban kiállitott tárgyak számjegyzéke.

Az egyletnek összesen 501 tagja van. A régiségtárban van 81 kőkori, 43 bronzkori, 35 vaskori tárgy, bárbár érem (11 faj), 12 ezüst, 2 bronz, ó-görög érem 4 ezüst, 16 bronz, római régiségi érem 1252, faragott és feliratoskő 71, téglaféle és hasonló 90, agyagmű 263, bronzféle 138, üvegféle 29, csont- és ékszertárgy 143. Ezeken kivül számos közép- és ujkori tárgy. A kézirat gyüjtemény 240 darabból áll.

A másik jelentés: A felsőmagyarországi muzeumegylet első évkönyve $187^2/_3$-ról. Az igazgató választmány megbizásából szerkeszté s közrebocsájtá Károly Gy. Hugo, tanár. Kassa 1874. Tartalma: I. A régi agyagmüvek, majolica, fajence és porczellán különféle nemeinek rövid ismertetése. Mytkovszky Viktor. — II. Egy elhallgatott költönkről. Károly Gy. Hugo. — III. A felsőmagyarországi Muzeum-egylet alapszabályai. — IV. Az egylet tiszteletbeli-, alapitó- s tisztviselő tagjai. — V. Titkári jelentés az egyesület $187^2/_3$. évi müködéséről. — VI. Az első rendes évi közgyülés. — VII. Közgyülési kérvény a felsőmagyarországi Muzeum-egylet helyiségeinek érdekében.

— VIII. Ajándékozások az egyleti tárak számára. — IX. Általános kimutatások a tárgyak mütáráiról. — X. Pénztárnoki jelentés. — XI. Az összes tagok névsora. — XII. Figyelmeztetés és kérelem.

Az egyletnek 201 tagja van. A régiségtárban van agyag- és porczellánból való mütárgy 120, érczből készült tárgy 320, bronz 75, kőkorszakbeli tárgy 7, fegyver 60, szövöttmü 88, üvegtárgy 38, fafaragvány 45, s más tárgy 360, összesen 1110. Az éremgyüjtemény 1206, a könyvtár 1395, a képtár (festmény, rézmetszet, szobor stb.) 1570, természetrajzi tárgy 8735, mindössze 14016 darabot foglal magában.

Dr. Ortvay Tivadar igen jeles tanulmányt olvasott föl a magyar történelmi társulat 1874. évi julius 2-diki választmányi ülésen ezen czimen: „Dácziа feliratos emlékei és térképe Mommsen kiadásában," mely tanulmány önálló füzetben is megjelent. A régészet barátjai feszült érdekkel és szellemi élvezettel forgatják végig az alapos birálat és gazdag szakismeretről tanuskodó munkálatot. A nagy 4. r. 36. l. füzet nyomatott Buda-Pesten, 1874. az Athenaeum nyomdájában.

Azon t. tagtársainknak, kik archaeologiai ismereteiket gazdagitani és rendszeresiteni akarják, hozzánk intézett szives kérdésökre ajánljuk a magyar tudományos akademia archaeologiai bizottsága által kiadott „Mürégészeti kalauzt", mely különös tekintettel van Magyarország műrégészetére. A 414 fametszettel ellátott mű bármely hazai könyvárusnál megrendelhető. Ára 2 fr. 50 kr. Ajánljuk továbbá ugyanazon bizottság által kiadott „Archaeologiai közleményeket" és a Dr. Henszlmann Imre főszerkesztősége alatt megjelenő „Archaeologiai értesitőt."

Magyar királyi muzeum. Kiki tudja, hogy Bécs mai nagyságát részben annak köszöni, hogy három századon át egy hatalmas és gazdag dynastia székhelye volt, s főkép a mi mükincseit illeti, ezek nagyrészt még ma is az uralkodóház tulajdonát képezik. Magyarország, nevezetesen Budapest e tekintetben igen szegény; a trón azelőtt mitsem tett érte, a nemzet pedig, mely filléreit ujabban e czélra adogatja, nem képes századok mulasztásait egyszerre kipótolni. Muzeumunk elég érdekes ugyan, de nem oly gazdag, mint lehetne. Oka ennek az is, hogy számtalan magyarországi tárgy, mely századok óta Magyarországban készült vagy találtatott, Bécsbe vitetett, s igy elmondhatjuk, hogy tulajdonképeni nagybecsü mükincseink Bécsben vannak. Most mint a „N. H." hallja, ő Felségeik legmagasabb kezdeményezése s elhatározása folytán mindazon tárgyak, melyek magyarországi eredetüek, kiválasztatnak s az örökös tartományokban több helyeken felesleges számban lévő középkori s nálunk oly ritka páncélok s hozzátartozó fegyverek néhány szebb példányával kiegészitve a budapesti várba fognak szállittatni, hogy egy kisebb, a kir. család magántulajdonát képező kir. muzeumnak képezzék alapját. A magyar közönség azon hálával fogja fogadni ezen uj jelét a királyi pár kegyének, melynek nyilvánitására ő Felségeik oly gyakran adnak neki alkalmat.

Régészeti lelet a Fertő tavában. Mult évi junius hó 18-án gróf Széchenyi Béla, gr. Erdődy György és érdemdus régészünk, Paur Iván társaságában a Fertő tavának kiszárított medrében egy kirándulást tévén, ez alkalommal ott ásatásokat tétetett és számtalan agyag-edény- és urnadarabokra, valamint egy kova-szilánkra és egy szép serpentin-szekercére akadt. Ennek következtében gróf Széchenyi Béla elhatározá, hogy a Fertő tavának azon területén, mely birtokához tartozik, rendszeres ásatásokat fog eszközöltetni.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

II. füzet. 1875. aprilis hó.

Temesvár hadászati jelentősége történelmünkben a Vegyesház trónraléptétől Mátyás király haláláig. 1301—1490.

Miletz Jánostól.

II. közlés.

Felolvastatott az 1874. év decz. havi vál. ülésén.

Temesvár hadászati s országos jelentőségének kora történelmünkben a vegyes házi királyok, különösen az Anjou királyi háznak, mely az Árpádok kihaltával a fejetlenségnek nyolc évi zavargása után a magyar trónra emeltetett, — uralkodásával kezdődik. Temesvár nagy jelentősége és országos szerepléséről az Árpád-ház férfi sarjának kihaltától egészen nagy Mátyásunk elhunytáig terjedő, s kevés hiján két századot magába ölelő időköz eseményeinek rohamos egymásutánjai hangosan tanuskodnak. A felőle fenmaradt, s a végenyészettől szerencsésen megmentett irott emlékekből „bűfény áramlik“ reá s képét megfrissülve, egykori szinpompájában állitják elénk, melyre nemcsak vidékünk, de az egész haza polgárai „a nemzeti érzelem, s a mult iránti hazafias tisztelet ihlettségével tekinthetnek.“

Jelentős nagyságát s országosan strategikus fontosságát eléggé feltüntetik a nép ajkain napjainkig élő mondák, hagyományok, a dalnokok énekei, melyek nevének, eredetének mintegy mythicus szint kölcsönöznek. „Eredetével, — irja jeles történetbuvárunk Pesty Frigyes, — a hazai mythologia foglalkozik, mert a Jerina császárnéről szóló monda, mely szerint Szendrőből a római sáncokon át kézről kézre adattak a kövek Temes várának felépitésére, mely több nemzedékek korát vette igénybe, nagyon hasonlit a Csörszárkáról szóló mondá-

hoz. Mindkettő azt akarja kifejezni, hogy ott Csörszárkának készitése, itt Temesvár falainak épitése óriási munka volt. Tudjuk Ipolyi magyar mythologiájából, — folytatja jeles történészünk, — hogy Kampo táltos itt lakott és hogy innét eljárt Mátyás királyhoz, hogy ott büvészetének rendkivüliségével az egész udvart csodálatra gerjessze. Tinódi Sebestyén nem volt az egyedüli magyar troubadour, a ki a költészet arany szálait himezte a történet muzsája által csókolt falak körül; sőt azon eseményeket is, melyeknek mi kortársak tanui és részint inditó szereplői voltunk, már a népdal karolta fel és viszi kunyhóról kunyhóra, faluról falura.“ [1]) De nem csak a magyar mondakör, még a külföld is, alig háromszázaddal előzőleg „Temesvár vidékéről fellengző képzeletében azt hitte, hogy az itt elvetett rozs háromszoros termés után buzává változik; Temesvárról akkor (XVI. század) még oly férfiak is, kik az udvarhoz közel álltak és diplomatikai szerepet viseltek, azt hitték, hogy ez kősziklán épült vár.“ [2]) Igy 1551-ben egy királyi udvari tisztviselő elbeszéli, hogy „Tomaschwar (mint közlő irja) róna mezőségen, kemény kősziklán épült, és már magában a természet által bevehetetlen erőséggé tétetett; a vár belsejében hosszas és mély ásás után a kemény kősziklában jó forrásvizet találtak, mellette jó cisternák is vannak, melyek ritkán szenvednek vizi fogyatkozást. A „Tomisch“ (Temes) folyó a vár mellett hömpölygeti bő vizeit és a vár erősségét nem kissé emeli. Közvetlen a vár aljában fekszik a város, mely 2000 házból áll, népes és elég szépen épült.“ [3])

Mindez fényesen tanuskodik arról, hogy Temesvár századokon át fontos, s nagyjelentőségü város volt, nemcsak az alvidéken, de országosan, sőt a külföld előtt is, tekintve „akár mint hadászati positiót“, akár mint a társadalmi és szellemi élet körülményeit magába foglaló centrumot.

Geographiai fekvésénél fogva központi városa levén azon terjedelmes vidéknek, mely a Marostól le az Al-Dunáig, a Tiszától pedig Erdélyig terül el s éppen ezen előnyös fekvése hozta magával, hogy ezen hely, „mint a véggrófságok egyik legnevezetesebbikének széke“, oly fontos lőn, s hazánk délvidéki városai között oly hamar nagy jelentőségre vergődött.

A XIV. századtól kezdve „királyaink többször s huzamosan tartózkodtak falai között, melyek több nagyszerü s országos eseményeknek lettek néma tanujelei.“ [4]) Sokszor az egész magyar haza tekintete feléje

---

[1]) Délmagyarorsz. tört. és régészeti társ. Emlékkönyve. 1874. 41. l.

[2]) U. o. 41. l.

[3]) Pesti Frigyes: „Temesvár mint kősziklán fekvő fellegvár.“ Századok 1867. 196. l.

[4]) Miletz. Chronologiai adatok. L. Adattár. 1873. III. 251. 252. l.

volt fordulva, miután falai között döntettek el nem egyszer Magyarország legfontosabb államügyei.

Temesvárt különösen kedvelni látszott Róbert Károly király, ki részint geographiai positiójának és környékének strategikus jelentősége, részint a hely kedélyessége által is vonzatva, örömest tartózkodott itt, s ezt majdnem 16 év tartamáig székhelyévé, „vagy legalább ideiglenes tartózkodásának és visszavonulásának biztos révévé választotta“, oly időben, midőn az ország éjszaki s nyugati része Csák Máté és pártosai által zaklatva s elfoglalva tartatott.

Ezen királyunkat 1307 martius 31-én már itt találjuk;[1]) az államböles magyar király, mikép Róbert Károlyt Engel történetiró nevezi, csakhamar átlátta éles esze s mint a következmények fényesen igazolták nagy uralkodói képessége folytán azt, hogy Temesvár, mely abban az időben jó német mértföldnyire csupán csak hanság, gázlók és álló vizek által volt környezve, melyeken keresztül sem gyalogolni vagy lóháton menni, sem kocsin járni nem lehetett, a közlekedés is egyedül csak hosszu hidakon volt lehetséges, melyek ha felgyujtattak s leégettettek az ellenségnek hozzá közelitése tökéletesen lehetetlenittetett, — mily fontos positio, strategiai és diplomatiai szempontból reá nézve az ország ezen alsó vidékén, miért is a várost előző állapotához képest még inkább megerődítteté, hogy itt a hadrendszernek szabályozása s a bekövetkezendő ujitásoknak végrehajtására elég erőt, „s a támadható lázadások ellen királyi székének s állami vívmányainak biztositást nyerjen.“

Igy soroltatott Temesvár Róbert Károly által Magyarország elsőrangú erődei közé, midőn általa ujabb hadászati felszerelésben részesittetett, hogy az eddiginél ujabb s fontosabb politikai jelleget nyervén, Magyarország déli határinál mintegy előőrsként szolgáljon; a király talán előérezni látszott ezen intézkedése által azt, hogy ezen vidék még a közel jövőben nagy vérsikja leend hazánknak, „s felvirágzott virányait gyakran legázolja a különféle konok ellenség kegyetlen dühe.“ Tehát valamint a lippai vár meg lőn uralkodása alatt a Maros vidék ellenőrzésére erődítve, éppen úgy izmosultak ekkor minden eshetőleges támadások meghiusitására a temesvári védmüvek is, hogy hazánk ezen vidékének mintegy kulcsául szolgáljanak.

Róbert Károly uralkodásának azon tartamát tekintve, vagyis azon 16 évi időközt, mely 1307 martius 31-től 1323 junius 15-ig lefolyt, midőn ezen királyunk rövid megszakitások kivételével folytonosan Temesvárott székelt, mondanunk sem kell, hogy ekkor élte Temesvár létének legfényesebb korszakát. Ha megemlékezünk a falai között végbe

[1]) Miletz. Chron. adat. Adattár. III. 252. l.

ment udvari ünnepélyekről, nagyobszerű tornákról, melyeknek egyikén maga a király is küzdtérre lépve, bizonyos Hunt Pázmán Istvánnak három fogát kiüté dárdájával, s fogfájdalma enyhitésére csillapitó fogcseppekül neki ajándékozá örök birtokjoggal a terjedelmes, biharmegyei Pósa nevü földet“ [1]); — ha megemlékezünk továbbá az országos közigazgatási és törvénykezési ügyeket elintéző tanácskozmányokról és törvényszékekről, diplomatiai tárgyalásokról, annyi kétségtelen, hogy Temesvár e kori társadalmi physiognomiájának jellege hiven ecsetelve előttünk lebeghet; akár tekintsük azt, mint királyi székhelyet, vagy mint „a municipális élet és az autonomia, akár pedig mint a király korlátlan hatalma alatt állott várintézmény: a feudális institutio gyupontját.“

Itt nyüzsgött Róbert Károly itt tartózkodása alatt a királyi fegyveresek nagy sokasága; itt tarkállott a vár, vagy megyei tisztviselők többrendbeli elökelő osztálya, ősi szokás szerint nagy fényt s pompát kifejtve; itt sürgölődött a királyi palotában, s a királyi udvar fényének emelésére ide vonult elökelőbbek udvarában a miniszteriálisok, udvaronczok nagy számu serege különféle fokozatban felülről lefelé; némelyek közülök művészetet és mesterséget gyakorolva, vagy mint fegyverhordó és apród, asztalnok, pohárnok, ajtónálló vagy szakács, vadász, udvaros vagy kertör szolgálva, a város társadalmi életének emelésére s élénkitésére különféle módon befolytak.

De Temesvár még 1323 junius 15-e után sem veszitette el a nagy városi friss pezsgő élet jelenségeit s jelentékeny szerepét; azután tudni illik: midőn Róbert Károly felcserélte temesvári ideiglenes székhelyét a visegrádi várhegy bájos völgyében diszelgő királyi palotájával, mely körül Magyarország leggazdagabb zászlós urai is a legdiszesebb lakokat emelték, s miként egy régi rajz tanusitja, az előbb igénytelen helység, mely a várhegy alján elterült, palotákkal ékes várossá lőn; — mert Temesvár továbbra is székhelye maradt a temesi főispánoknak, kik mint hazánk ezen végvidékének határőrei azon előnynyel birtak a más megyei főispánok felett, „hogy az ország zászlós urai közé számittattak, grófok voltak, és rangban a vajdákat és bárókat követték.“ A temesi főispáni méltóság rendszerint a legelőkelőbb s leggazdagabb családok tagjaira, vagy országosan hires s érdemekben tündöklő férfiakra ruháztatott. Sorrendjükben országszerte nevezetes családnevekkel s az egész haza hálájára méltó hős honfiak neveivel találkozunk.

Ezen előnyön kivül még nagyobb jelentőséget kölcsönzött városunknak strategiai fontossága, erődített helyzete s hadászati tekintetben

[1]) Miletz. Chron. adat. Adattár. III. 253. l.

mint ezen déli vidék legkiválóbb katonai positiója; melynek biztonságára nemsokára Róbert Károlynak is támaszkodnia kellett, Temesvárról elköltözte után alig hét évre, midőn 1330-ban Farkas Tamás erdélyi vajda és Szécsy Dénes asztalnoka rosz tanácsadása által rábiratva megindítá tragicus hadjáratát Bazarád Mihály havasalföldi fejedelem ellen.

A király Temesvárt tevé hadmiveleteinek központjává; nagy s fényes kisérettel jelent itt meg 1330 őszén, szeptember havában, s visszaidézni látszott Temesvár egykori élénk s ünnepélyes napjait. Gyönyörü seregével innen még ugyanazon hóban kiindulván, a nélkül hogy csak egy embere is elveszett volna elfoglalta Szörény várát s a szörényi bánságot Szécsy Dénesre ruházta. A Motru folyó mellett megjelentek a király előtt Bazarád békekövetei s hadi kárpótlásul 7000 márkát ajánlottak és a Szörénység átengedését, valamint azt is megigérték, hogy az eddigi hűbéradót a fejedelem ezután is pontosan fizetni fogja s fiai egyikét kész Károly király udvarába küldeni túsz gyanánt. A király azonban szerencsétlenségére kevélyen elutasitá a követeket s fenyegeté a békét ajánló Bazarádot, hogy nem sokára „szakállánál fogva huzza ki rejtekéből," Bazarád azonban ideje korán gondoskodott országa biztonságáról; a lakosoknak megparancsolta, hogy minden élelmiszereikkel és nyájaikkal a meredek hegyekben s járhatlan erdők sűrűjében keressenek menekvést. A fejedelem ilyetén intézkedései által, mint a következmények megmutatták teljesen czélt ért, mert a király az országot néptelenül, elpusztitva s feldúlva találván, seregével a borzasztó éhség eshetőségeivel állott szemközt s a folyton visszavonuló Bazarád által pedig járhatlan hegyes s rengeteg erdős vidékre csalatott seregével, melyben a borzasztó éhhalál jelenségei már mutatkozni kezdettek; ily szomorú s kétségbeejtő körülmények között kénytelen volt az előbb lenézett Bazarádtól békét kérni, ki őt hadseregével együtt, adott szava ellenére hütlenül, mély erdős hegyi utakra kalauzoltatá, melyeknek nyilásai el voltak torlaszolva, és a sziklafalakról az előre elrejtett ellenség ezrei nyil és kőzáporral iszonyú vérontást okoztak a magyarok soraiban. Négy napon át november 9—12-ig dúlt közöttök a halál angyala, „mert oly állapotba jutottak, — ugymond egy egykorú krónikás, — mint a hálóba zárt halak." Ott veszett a kun-daliák virága, számos úr és vitéz férfiú, Endre székesfehérvári prépost s alkancellár, több más egyháziakkal együtt, miután ezen iszonyú helyzetben, harcra, ütközetre gondolni nem lehetett, s az elővigyázat, fegyver, harci készlet mi biztositékot sem nyújthatott, mivel az ellenség elérhetetlen volt magas meredek tetőin. A tolongásban, melyet a szabadulni törekvés mind nagyobbá tett iszonyú volt a király helyzete, hogy tehát szabadulhasson Szécsy Dezsővel, Dénes bán fiával cserélt fegyvert s ruházatot; s igy aztán fedve Domokos főispán s fia László, Berendi Márton s más udvari lovagjaitól, kik a nyilak s kö-

vek záporát saját testeikkel fogták fel, nagy nehezen valahára megszabadulhatott, de a nemes önfeláldozású Szécsy Dezső életével fizette meg a fegyvereserét, mert az ellenség őt vélvén a királynak, kegyetlenül agyonverte. Az egész királyi tábor minden hadi készlettel, a királyi pecsétnyomó, nagy összeg pénz, sok drága arany s ezüst edény az ellenség kezébe került, azon szerencsétlenekkel együtt, kik vagy sebeik miatt, vagy különben is az utóhadba szorulván elfogattak. A foglyok a halál különféle kegyetlen nemeivel ölettek meg, sokaknak faékeket vertek agyukba, s „a számtalan elesettek hullái a csatamezőn várják a feltámadás napját," mondja a krónikás; mert azokat még kiváltani sem lehetett a ravasz s dühös ellenségtől.[1])

A tragikus kimenetelü hadjárat után fájdalmasan leverő, sőt mondhatni szivrázó volt a király bevonulása Temesvárra, melyet néhány hét előtt a legválogatottabb délczeg vitézekből álló sereggel hagyott el, hová most alig nehányad magával érkezhetett vissza; kiséretében alig volt annyi, a hány egyént rendesen a vadászatra szokott magával vinni. Azonban a szerencsétlen királynak itt sem volt nyugta, miután már ekkor ide is megérkezett az iszonyú szerencsétlenség s a borzasztó veszteség hire; innen az özvegyekké lett nők jajveszékelése, az árvákká lett gyermekek sirása és zokogása sietteté távozását s rövid pihenés után Visegrádra utazott,

Róbert Károly szerencsétlen havasalföldi hadjárata után 59 évre, Zsigmond királynak nyujtottak enyhülést Temesvár falai, midőn 1389 deczember 1-én a tél beálltával ide vezette vissza hadait pihenőre Szerviából. Ezen évben ugyanis a király hadjáratot vezetett István szerb fejedelem ellen, ki a Murad szultán által megfojtatott Lázár fejedelem fia volt s Magyarország déli részeit háborgatta. [2])

Ezután 7 évre, a szerencsétlen nikápolyi csata után, a hosszas bujdosás és szenvedések által kimerült Zsigmond királynak 1397 aprilis 5-én ismét Temesvár adott menhelyet; hová a király részint a forrongó kedélyek lecsillapitása, részint az ország belnyugalmának helyreállitása tekintetéből mint biztos helyen, ugyanezen évi szent Mihály napjára országgyülést hirdetett; mely annyiban igen nevezetes, hogy itt Zsigmond kényuralma korlátozására s a honvédelemre nézve igen nevezetes törvények alkottattak [3]); valmint a határszélek biztositása is szőnyegre került a mindinkább fenyegetővé lenni kezdő törökök ellen.

---

[1]) Horváth M. M. o. tört. II. 56—58 l. — Kerékgyártó A. M. o. tört. kézikönyv. II. 14. l. — Preyer: Monographie der k. Freistadt Temesvár. 8. 9. l. — Böhm: Délm. tört. I. 119. l. — Adattár III. 310. l.

[2]) Miletz. Chron. adatok. Adatár. III. 311. l.

[3]) U. o. 312. l.

De nem is volt fölösleges az intézkedés, mivel ez időtájt már a török portyázó csapatok mutatkozni kezdettek Temesvár vidékén, s ez volt a törökök első megjelenése Dél-Magyarországban; minden nyilt helyet kifosztottak nagyszámu lakost magukkal hurcoltak sanyarú rabszolgaságba, további előnyomulásukat csakis Temesvár hatalmas védművei akadályozták meg s az akkori temesi gróf, Losonczy Istvánnak sikerült erélyes fellépése által a rabló portyázásoknak véget vetni s az ozmanok szerencsére kiüzettek.[1])

Temesvár, mint az ország délkeleti vidékének kulcsa, a török első megjelenésétől kezdve mindig sürübben lett felhiva az őrködésre, s csak ekkor kezdett igazán feltünni hadászati fontossága ezen vidék, sőt mondhatni az egész ország biztonságára nézve. Igy 1416-ban a török Ikács boszniai bég vezérlete alatt tetemes sereggel a Temesközt ismét dúlni kezdette s Temesvár felé közeledett; azonban Zsigmond bátor hadvezére Macedoniai Péterfy Miklós alispán, ki valószinüleg a mai, Torontálmegyében, Temesmegye nyugati határvonalán fekvő Macedonia nevü falutól, mely hajdanta az ő nemesi birtokát képezhette, kapta ezen előnevét, — a megye haderejét hirtelen összeszedvén, Ikács béget aránylag kisebb hadával megtámadja, s a csata hevében magát a béget fölkeresvén, lándzsájával lováról leszurja, majd maga is gyorsan leugrik nyergéből, s lábát a bég nyakára tevén megöli, a megrémült rablósereget pedig az országból kiüzi.[2])

Nem sokára ezen vereség után a törökök ismét bekalandoztak a Dunán át a Temesközbe; de a vitéz Péterfy Miklós által másodizben is megverettek, a hagyomány szerint nem messze a Marostól, a mai Nagy szent Miklós táján. Ezen alkalommal Péterfy minden fegyverfogható parasztot hadra szólitott s ezekkel a vad ellenséget éjjel nagy zaj s lárma közt megrohanta, ő maga kevés harcostól környezve a középen foglalt helyet s a borzasztó lárma által megriasztott ellent szerencsésen megszalasztotta és gazdag zsákmánynyal terhelten tért haza.

Állitják némelyek, hogy ezen éjjeli ütközet alkalmával a magyarok egymás kölcsönös felismerése tekintetéből ezen jelszót használták: „Isten és szent Mihály“; a törökök is megtudván ezt, ezen jelszavak használata által igyekeztek a szorult helyzetből menekvést keresni, de csak „Mihályt“ tudták kimondani s ez által elárulván magukat, az őket üldöző magyarok kardcsapásai alatt hullottak el.[3]) Azon helyen, hol ezen győzelem történt, később szent Mihály tiszteletére kápolna emeltetvén kö-

---

[1]) Böhm. I. 131 l.

[2]) Horváth M. M. o. tört. 1860. II. 272. l. — Adattár. II. 453. l. — Böhm. Délmagy. orsz. I. 134. l.

[3]) Böhm: Délmagy. orsz. I. 134. l. — Horváth. M. i. m. u. o.

rüle népes falu keletkezett, mely kezdetben Szent Mihály utóbb pedig Szent Miklós nevet nyert s a mai Nagy szent Miklósban tekintélyes várost képvisel Torontál megyében.

Ilyetén becsapások, melyek habár a török részre eddigelé szerencsétlenül végződtek is, mindazonáltal mindig fenyegetőbbek kezdettek lenni, ehez járult még, hogy a hódoltatásában telhetetlen török mindinkább közelebb és közelebb fészkelte meg magát az ország déli határihoz; Zsigmond tehát, hogy a temesi grófságot, mely a török dulásainak leginkább ki volt téve, védelmi szempontból annál inkább biztosithassa, az al-dunai részen erős védpontokról gondoskodott, melyek a vidék legerősebb hadi positiójának Temesvárnak mintegy előre tolt bástyáit képezvén a fenyegető konok ellenséget a határoktól annál távolabb lehessen tartani. E végből az 1428. év legnagyobb részét Temesvár környékén töltette el a király, különösen galambóci veresége után; midőn ugy látszik attól tartott, hogy a győzelmes török a Temesközbe is átcsaphat, vagy foglalást tehet s nem csak maga időzött itt vidékünkön az év végeig hanem hadseregét is együtt tartá s az Al-Duna környékét szorgalmasan erődítteté; ily erődített hely lett ekkor Lászlóvár is; Galambóccal szemközt, Temesvárnak mintegy elővédjét képezve, megerősitett sáncaival nagy akadályára volt a török becsapásainak.[1])

A Hunyadiak dicső korszakának kezdetével I. Ulászló király uralkodása alatt, a török részről a fenyegető veszély mind inkább nagyobbodott; a török félhold halálsápadtsága mindig sürübben jelentkezett hazánk láthatárán, „s egymásután következnek az ozman elleni hadjáratok, melyek az évek hosszu során át kisebb-nagyobb megszakitással annyi siralmas kárvallásába, oly sok drága vérébe kerültek nemzetünknek.“[2])

I. Ulászló királynak ily fenyegető körülmények között minden gondját a temesi grófság s az ország délvidéki legerősebb védelmi s hadászati positiójának Temesvárnak biztositására kellett forditania. E végből Hunyady Jánost, nemzetünk fényét s dicsőségét és a vad ozman rémét temesi gróffá s Belgrád kapitányává nevezte ki 1441-ben. Temesvár a délvidék kulcsa s védhelye biztosabb kezekbe alig kerülhetett volna; a király szerencsés választása s elhatározása égi sugallatnak mondható, mert Hunyadynál a reá bizott nehéz feladatot egy halandó sem lett volna képes fényesebben, magasztosabban és szerencsésebben megoldani; ő az ozmanoknak kérlelhetetlen ellensége levén szeme előtt mindig csak szeretett hona dicsőségét, boldogságát és a vallás szent ügyének védelmezését tartá, s nem csak a hazafiság, hanem a kereszténység emelkedettebb lelkü kép-

[1]) Ortmayr. Szentkláray: Tört. Adattár. III. 313. l. Böhm. i. m. I. 137. l.

[2]) Ortmayr. Szentkláray: Tört. Adattár I. 310. l.

viselője is volt. Mint korának legnagyobb hadvezére, az ellenség előtt bátor vakmerőség nélkül, előre látó, rettenthetetlen volt s a töröknek egyedüli félelme s háboruiban mindaddig nem nyugodott mig hazájának s a kereszténységnek ezen kérlelhetlen elleneit tökéletesen össze nem zuzta.[1])

Ily jeles tulajdonokkal biró hősnek kezeibe lön letéve Temesvár s az alvidék védelmezése. Azt mondanunk sem kell, hogy nem csak a Temesköz, de az egész ország kimondhatatlan lelkesedéssel üdvözölte őt ezen uj méltóságában, mely érdemeit tekintve érdemlegesen csak is őt illethette. Hunyady Temesvárt választá lakhelyül; mivel a még Róbert Károly által épittetett ideiglenes királyi palota, melynek kinézéséről, rajzáról semmi emlék sem maradt vissza reánk, valószinűleg a százados elhagyatottság alatt pusztulásnak indult, Hunyady 1441—1447 között hadi operatióinak biztosabb elintézése s családja kényelmének tekintetéből a nagy nevéről emlékezetessé lett Hunyady kastélyt épittette a már fenállott erődben, mely azóta „kastély erődnek“ neveztetett s a halhatatlan nevü hős családja ide tevé át lakhelyét Kolosvárról. Magyarország s a kereszténység nagy nevü hősének ünnepélyes bevonulása temesvári fő hadipositiójába 1447 Mária mennybemenetele napján történt, s ez időtől kezdve valahányszor tettdus élete és harcias tevékenysége megengedték, mindannyiszor itt keresett enyhülést és uj erőt családja körében.[2]) Innen indult meg sokszor délceg vitézeinek élén midőn a harci riadó a tett mezejére szólitá; innen küldött egy derék sereget Csupor Péter vezérlete alatt Román moldovai fejedelem ellen; itt szerelte fel legtöbbször hadseregét s itt készité a török elleni haditerveit; itt volt 1451 május havában főhadiszállása, midőn a szerb despot Brankovics ellen hadat akart inditani Szerbiába. 1456 aprilis 7-én Temesvár Hunyady János nevére iratott zálogképen minden hozzá tartozandóságaival és az azzal összekötött temesi grófsággal együtt V. László király által Dénes bibornok s esztergomi érsek, Garay László nádor és Ujlaky Miklós erdélyi vajda jelenlétében, bizonyos 12,000 arany forintban melyet már előbb és ismét 8000 arany forintban melyet utóbb Hunyady János beszterczei örökös gróf és ország kapitánya a királynak kölcsönzött.[3])

Ugyanezen évben ezen zálogbirtoka körül tartózkodott a hon s kereszténység védelmében lankadatlan hös egész junius havában, leginkább hadszedéssel foglalkozva, „hogy a török által szorongatott Nándorfehérvárt a hazának megmenthesse; mely csüggedetlen honfiui törekvéseinek s bajnoki erőfeszitésének eredménye lett a magyar

[1]) Teleky: Hunyadyak kora. II. 448 l. — Salamon: Magyarorsz. a török hóditás korában. 32. 33. 58. l.

[2]) Ortmayr. Szentkláray: Történelmi Adattár, III. 314 l. — Böhm: Délmagyarorszag. tört. I. 146. l.

[3]) Teleky: Hunyadiak kora X. 497. l.

fegyverek azon egyik legnagyobb s legdicsőbb tette, melynek fénysugarai a honfiérzelmet századokról századokra maradandólag fellelkesitendik".[1])

A nagy Hunyady elhunyta után 1456-ban Temesvár ujabb nevezetes eseményeknek lön szinhelyévé V. László király ittléte által. Hunyady László temesi gróf s belgrádi várparancsnok „az ifju királyt arra birta, hogy Nándorfejérvárról utját Temesvárnak vegye, és itt özvegy anyját meglátagossa." A király tehát fényes kisérettel, melyet Garai László nádor, Gúthi Ország Mihály, Lendvai Bánfy Pál főajtónálló és több főemberek jelenlétükkel emeltek, november közepe táján megindult Nándorfejérvárról, nagy bátyja a gonosz, fondorlelkü Czilleynek megöletése után Temesvárt látni; azon várost, mely nem annyira erőditményei s hadászatilag fontos fekvése, mint inkább Magyarország s a kereszténység legnagyobb hősének huzamos itt tartózkodása s dicső fegyvertényei által nyert Europa szerte hangzó hirnevet. Horogszeghi Szilágyi Erzsébet, a halhatatlan nevü elhunyt hős lelkes özvegye, maga körül gondosan nevelt kisebb fiával, a 13 éves Mátyással, gyászruhában és kesergő barátaitól körülfogva, az illendő tiszteletet fejedelmi vendégének megadandó, a kastély erőd kapujában fogadá a királyt, kegyelmet esdve gyermekei számára. „Ez igen kegyesen fogadá a bánatos özvegyet mondván: Nem illik gyászruhát viselni azon férfiuért, ki a halálról most ment által az életre, ki Magyarországot a szent vallásnak és nekem megtartotta, és most azon Krisztussal uralkodik, kinek szentelt nevéért harczolt." Egyébiránt a király itt tartózkodása alatt, ezen nemesen érző család körében egészen feledni látszott Czilleyt, csábító nagybátyját. A Hunyadyak mindent elkövettek a király fényes fogadására, ez pedig őket drága biborköntösökkel ajándékozta meg. „Fényes vendégségek rendeltettek, kocsizások és vadászatok váltották fel a fényes táncvigalmakat és vitézjátékokat s tomboló vigság közt folytak le a napok."[2])

Mindenki örült, csak a besztercei grófok illedelmes özvegy s epekedő anyja látszott az örömtől elzárva lenni. Ez alkalmasint a királynak végre szemébe tünt, vagy talán Veronai Gábor, különben Kapisztrán Jánosnak egykori barátja s bajtársa, ennek halálától fogva pedig Hunyady özvegye Szilágyi Erzsébetnek gyontatója és tanácsadója, vagy pedig Guthi Országh Mihály zászlós úr s a Hunyady ház régi hü barátja, figyelmeztették öt a nemes házi asszony elvonultságára s értésére adták, miként remeg egy gyengéden érző asszonyi sziv oly fejedelemtől, ki kegyencének gyilkosait nevetve öleli meg, és ezeknek aggodalmas anyját, midőn számukra kegyelemért esdeklik, fényes ruhákkal képzeli megengesztelhetni;

---

[1]) Miletz: Chron. adat. Adattár III. 314. l.

[2]) Teleky. Hunyad. kora. II. 483. l.

miként kéri magába zárkózva, sirva a mindenhatótól azon segedelmet, melyet emberektől többé már nem reménylhet.[1])

A fiatal király meghatva ezen felvilágositások által ünnepélyesen kivánná kijelenteni megengedését s bocsánatát a Hunyadyaknak és e végre november 23-át, Szent Kelemen napját választá. Ezen nap reggelén nagy fénynyel jelent meg a Hunyady kastély keleti szárnysarkán levő várkápolnában a király; karjain vezetve az özvegy Hunyadynét s Garay nágor igéző szépségü leányát, az idősb Hunyady kijelölt mátkáját; kiséretében voltak még: Garay nádor, Országh, Bánfy s több más országnagyok Veronai Gábor mondá a misét s ez alatt a király a mindenhatónak oltára előtt megölelte a kórmányzó özvegyét és az oltári szentség felett mondott esküvel fogadta Czilley halálának elfelejtését, ebből eredt sérelmének és keserüségének elfojtását, valamint azt is, hogy nagybátyjának megöletését soha és semmi szin alatt sem boszulja meg; egyszermind pedig Erzsébetet anyjának, fiait testvéreinek fogadja.[2])

A király ünnepélyes esküje után kivánta, hogy a család gyászruháját tenné le s a két Hunyady fiu az általa nekik ajándékozott drága bibor öltönyöket venné fel. Erre a kastélyban tovább folytak a vig lakomák, lovagjátékok s táncmulatságok s az ifju király oly jól találta magát, az őt kitünő vendégszeretetével elhalmozó Hunyady család körében, hogy az egész novembert Temesvárott töltötte. Még ezen hónap utolsó napján Temesvárról parancsolta meg Kassa városának, hogy a Thalafuz-, cseh rabló vezértől általvett jászói várat semmi esetre se rontsa le, hanem tartsa meg egész épségében és ügyekezzék kitelhető erővel oltalmazni. Itt éreztette Hunyady Lászlóval több kegyelmeit, őt nem csak királyi fölovászmesternek, hanem ország kapitányának is nevezvén ki. A király csak december 1-én vett bucsút Temesvártól s ugyanazon hónap közepén érkezett Szegeden és Kecskeméten át Budára.[3])

V. László eltávozása után 2 évre, a nagy Hunyady nagyreményü fia Mátyás, akkor már mint Magyarország megválasztott fiatal királya látogatta meg Temesvárt atyja dicső lakhelyét s az ő gyermekkori édes örömeinek szinhelyét 1458-ban. Itt volt november 15-től e hó 30-áig, leginkább a törökök szemmel tartása végett, kik az Al-Duna körül mozogni kezdettek, melynek azonban ekkor semmi komolyabb következménye nem lett. Innen irta ki a király még november 15-én az országgyülést Szegedre december 6-ikára minden megyéből négy követ küldését rendelvén el. Innen kelt november 29-én egy sürgős felszólitása az erdélyi szász szé-

[1]) Teleky: Hunyad. kora. II. 484. l.

[2]) Teleky. i. m. u. o.

[3]) Teleky. Hunyadyak kora. II. 485—486. l.—Miletz: Chron. adatok. Adattár. III. 315. l.

kekhez, melyben előre bocsátja, hogy miután már őket a Szegedre jövendő bosnya király és német császártól a korona iránt kapott válasz ügyének és több más országos dolgoknak tárgyalása végett a Szegedre Szent Miklós napjára kihirdetett országgyülésre, — egy külön levelében meghivta volt, most ujabban ismét meghagyja nekik, hogy miután a bosnya király már holnap (november 30) Szegeden lesz és ő is holnap oda megindul, ezen levele vételével rögtön küldjenek négy vagy több előkelő követet kik ha előbb nem, Szent Miklós napján okvetlenül Szegeden legyenek.[1])

Mátyás király itt léte után 5 évig Temesvár és környéke békét, nyugalmat élvezett; nem zavarta a harci zaj s riadó a lakosok csendes életének folyamát. Azonban 1463-ban a törökök fenyegető mozgalmai az előbbeni békés hangulatnak csakhamar harcias szint kezdettek kölcsönözni. II. Mohamed szultán parancsot adott Ali bég szerb szandzsáknak, hogy egy erős haddal Szendrőből a temesi területre törjön. A harcra mindig kész bég ezen parancs következtében a kubini homokdombok és a Temes balpartja mentében huzódott Temesvár, mint a vidék hadászati kulcsa felé; Mátyás által Temesvár s a vidék védelmezése tekintetéből ide rendelt erdélyi vajda, Dengelegi Pongrácz János, ki a királynak különben közel rokona volt, gyalog dandárával, mely a váraikat szerződésileg átadott csehekből alakitatott,[2]) szándékosan, nagy vigyázattal folytonosan hátrált az őt mindig nyomban követő bég előtt a homokdombok között a Temes balpartjáig. Pongrácz a törököt a Dunától elvonni és igy visszavonulását megnehezíteni kivánná ezen hátráló mozdulatai által; mit kivánsága szerint elérvén Temesvár és a Temes folyó között megállapodik s állást foglal és az ellenséget ütközettel megkinálja, melyet Ali mindjárt el is fogad, de egy vakmerő s nyakas csata után tökéletesen megveretik, és nagy veszteséggel kénytelen szép serege maradványaival a Dunán vissza vonulni.[3]) Ali bég ezen kudarca után Szendrőbe huzódott, mely már akkor erős védhelyök volt a törököknek a Duna mellett Temesvárral szemközt.

Ezen szerencsés ütközet után a Temesnél; melynek helyét pontosan meghatároznunk emlékek hiányában nem lehet, Temesvár s környéke több mint tiz évi háboritatlan békét élvezett; ezen látszólagos nyugalom azonban hasonlitott azon vihar előtti szélcsendhez, mely midön kitör annál borzasztóbban dühöng. A török a szenvedett kudarczok után nem rettent vissza az ujabb kisérletektől az alvidék, különösen Temesvár, Magyarország védfála s a Temesköz ellen, melynek birhatása már ekkor

---

[1]) Teleky: Hunyad. kora. X. k. 604. l. — Adattár. III. 315. l

[2]) Horváth M. m. o. tört. 1860. II. 444. l.

[3]) Teleky; Hunyad. kora. III. 322. l. — Böhm. Délmagyarorsz. I. 160. l. — Adattár. I. 467. l. II. 389, l,

egyik legkiválóbb óhaját képezte a török hóditni vágyó politikának; és éppen ezen intentióból 1476-ban a szultán egyenes parancsára a Mihaloghli testvérek Ali és Iszkender 4000 spahival Szendrőnél a Dunán átkeltek s ismételve berontottak a Temesközbe és Temesvár vidékét kezdték pusztitani; mely midőn ideje-korán tudtára esett Onoffri Imre és Csepelyi János belgrádi parancsnokoknak, ezek tüstént sebes futárokkal meghagyják Vuk szerb despotának, Nagy Albert és Ambrus temesvári várnagyoknak, Jaksics Demeter, Jób Ferencz, Dóczi Péter, Imre és László nevezetes lovag kapitányoknak, hogy seregeikkel tüstént jönnének hozzájok. Ezeken kivül előszóliták még a mint a sürgetős körülmények között lehetett, Pécsi Mihály, Ábrafi Sebestyén, Ádámfi János, valamint Henyei Márk és László Tiszán túl tanyázó nehéz-lovas kapitányokat is. Mindezek a legnagyobb gyorsasággal összegyülvén, a nándorfehérvári lovagokkal együtt tüstént az ellenség után erednek, azt harmad napra egy hegy-oldalban elérik, a szemben levő hegy tövében későn estve táborba szállanak, és más napra az ellenség megtámadását elhatározzák; egész éjjel talpon levén az ütközetre a legnagyobb vigyázattal, minden előkészületeiket megtették.[1])

Kora hajnalhasadtával az ozmanok megpillantván őket, a hegytetőre vonják magukat, hirtelen némely erősségeket vetnek fel, minden podgyászukat a nagy rablott zsákmánynyal a tulsó völgybe takaritván. Mind a két fél használta különben az előző éjjeli csendet a másik erejének, állásának és szándékának kikémlelésére. Ali bég kémjei a magyar seregnek, az övéhez aránylag csekély számáról kedvező tudósitást hozván, ő is elhatározta a más napon ajánlandó ütközet elfogadását. Hajnal hasadtakor 50 előre küldött magyar lovas nyitja meg a csatát; ezeket azonban az ozmanok könnyen visszanyomják és azután egész erővel a magyaroknak esnek. Dóczi Péter a jobb, Jób Ferencz pedig a bal szárnyon vitézül fogják fel első rohanásukat; makacs és véres harcz fejlődik ki mindkét részről, melyben a magyarok egy hirtelen és ügyesen vezetett fordulattal oldalba fogják a pogányságot, megszaggatják annak rendeit és az előre nyomuló magyar lovasságra vetik. Igy nem sokára nagy lőn a zavar, közönséges a futás; sokan szabdaltatnak össze a csatamezőn, később szaladás közben sokan fulnak a Dunába. Ali bég egy kis csolnakon menté meg életét, Iszkender pedig Ali testvére elfogatott. A táborból sok zsákmány jut a győztesek kezébe, sok keresztény fogoly szabadittatik meg és a zsákmányból részesittetve bocsáttatik haza. Ezen nevezetes csata a volt oláh-illyr ezredben fekvő Rácz vagy Oláh Pozsezsenánál történt az Al-Duna partján, Baziás és Ó-Moldova között, a Szerb földön fekvő Török Pozazinnal szemközt, épen ott, hol Szilágyi Mihály és

[1]) Teleky: Hunyad. kora. IV. k. 467. l.

Lábatlani Gergely kétségbeesett ellentállás után 1460 őszén a törökök által elfogattak. Mátyás királyhoz 250 török fogoly küldetett, sok szép drága kövekkel kirakott kard és az ellenségtől elfogott öt zászló.[1])

A pozsezsenai vagy másképp pozazini csata tagadhatatlan, hogy a legfényesebb eredményekkel végződött; mindazonáltal tekintve a török gyakori pusztitó portyázásait, az ország déli része, különösen Temesvár vidéke, jólét, személy s vagyonbiztonság tekintetéből rendkivül veszélyeztetve volt. Mátyás király tehát, hogy Temesvárt az ország délvidéki legfontosabb védhelyét s az annyira fenyegetett Temesközt minden eshetőségek ellen biztositsa, 1478-ban temesvári parancsnokul, egyszersmind temesi gróful a törököktől nagyon rettegett hires Kinizsy Pált nevezte ki, felruházván őt egyuttal „főkapitány“ czimmel is s a Dunán túli várakat, jelesül Belgrádot felügyelete alá rendelte. Történelmünk ezen kiváló hősének nem lesz érdektelen rövid életrajzát bemutatnom, annál is inkább, miután tettdus s fényes epizódokkal telt életének jó hosszu időszaka Temesvárott s ennek vidékén tölt el, városunk, a haza s a nemzet védelmezésében.

Kinizsy Pál Temesvár parancsnoka, temesi gróf s az alvidék főkapitánya, történelmünk ezen nagy nevü hőse, kit kortársai rendszerint, kifejlett roppant testi ereje miatt magyar Herculesnek neveztek, hagyományaink szerint a Hernád folyó balpartján fekvő Kinis helységben született Abauj megyében szegény nemes szüléktől. Ifjuságában molnár legény volt, s rendkivüli erejénél fogva, ha a Hernádon a viz csekélysége miatt őrölni nem lehetett, atyja malmát egymaga is elhajtá; egy malomkövet a legnagyobb könnyedséggel vállán tova vitt; egy akós hordót tele borral szabadon szájához emelt s ugy ivott belőle. Rendkivüli testi kifejlődése s erejénél fogva nagy hire szárnyalt nem csak Abaujban, de országosan is s különösen érdeklődött felöle Magyar Balázs, Mátyás király hirneves vezére, ki vele megismerkedvén, őt seregébe felvette; hol megkezdvén katonai pályáját rövid idő alatt hőstettei és személyes bátorsága által oly hirre tett szert, hogy a király őt vezérré nevezte ki, Magyar Balázs a gazdag, hatalmas ur pedig annyira megkedvelte, hogy leányát a szép Benignát hozzá adta nőül, kinek kezével az előbb szegény molnár le-

---

[1]) Teleky. Hunyad. kor. IV. 465—468. l. — Adattár I. 467. l. U. o. II. 389. l. — Böhm: Délmagyarorsz. I. 164. — Böhm ezen csata helyét a Poczazin név által tévedésbe hozatva, Pancsova mellé helyezi; pedig Pancsova jól tudjuk sik területen fekszik, nincs környékén sem hegy sem völgy; a csata pedig mint a leirásban láttuk hegyes vidéken történt az Al-Duna mellett, s ebből biztosan következtethetjük, hogy az állitás tévedésen alapszik. Különben Pozsazsin, ma Posaschena, három van: Rácz és Oláh Posaschena, a volt Oláh-illyr ezredben a Duna partján és Török Posaschena már a Dunán tul Szerbiában. Az ütközet, mint kimutattuk az előbbieknél történt.

gény gazdag s több uradalmak urává lett, melyek közül Nagy Vásony Veszprém megyében történelmileg nevezetes lett annyiban, hogy ez nyujtott a nagy hősnek, eseménydús élete befejeztével, örök nyugodalmat.[1])

Kinizsyről katonai pályáján 1468-ban tétetik legelőször említés, midőn Mátyás király a cseh háboruban Spielberg szikla vár megszállását reá s Magyar Balázsra bizta; melylyel azonban, miután az álhatatosság dacolt vitézségökkel semmiképp sem tudtak boldogulni mindaddig, mig Mátyás seregével meg nem érkezvén, a megszálláshoz régi római mesterséggel fogtak s az erős várat csakhamar feladásra szoritották.[2]) Itt megjegyzendő, hogy Kinizsy ekkor már nem csak hirneves vezér, de Máramaros megyének főispánja is volt, mit bizonyit Mátyás királynak egy okmánya, mely Brassóban 1467 december 31-én kelt, melyben meghagyja Kinizsy Pál máramaros megyei főispánnak, hogy bizonyos Dolhai Ambrust, kit minden törvényes birtokára és jogaira nézve különös oltalma alá vett, minden törvénytelen megtámadó ellen pártolja és védelmezze.[3])

A cseh háború hosszasan tartó folyamában ujabb kitüntetésekben s adományozásokban részesült Kinizsy Pál. Mátyás király egy okmányának értelme szerint, mely 1474 szeptember 19-én Boroszlóban lőn kibocsátva, Kinizsy előbb a magyar szent korona, azután a király részére majd a törökök, majd a cseh eretnekek és az ország más ellenségei ellen, a legkeményebb csatákban, várak és erősségek vivásában, gyenge korától fogva vére bő omlásával tett hű szolgálataiért, a trencsény megyei Lietava várával, az ahhoz tartozó 26 helységgel és az ujhelyi vám fele részével adományoztatik meg; mely trencsény megyei birtokaiba a nyitrai káptalan által még ugyanazon évi október 18-án minden ellentmondás nélkül ünnepélyesen beigtattatott s utóbb szeptember 5-én 1476-ban a király által is véglegesen megerösittetett.[4])

A cseh-lengyel háboru alatt 1474 folyamában, Kinizsy Pál Szapolyay István társaságában Mátyás király által Szileziából Lengyelország pusztitására küldetett ki; a magyar sereg egy része Schwibusnál, más része pedig Rosenbergnél rontott ezen országra s Krakkóig, mindent elpusztitott sőt a fővárost is fenyegette oly hirtelen, hogy a lengyel királyné által kiállitott testőrök a külvárosokból csak nagy bajjal tudtak a várba menekülni; ezen a királyné annyira megijedt, hogy férjét sietö tudositással unszolá a hazajövetelre.[5])

1477-ben az osztrák háboruban látjuk szerepelni Kinizsyt, ki az or-

---

[1]) Teleky: Hunyad. kora. IV. 29 l. — Horváth M. M. O. tört. II. 465 l.

[2]) Teleky: Hunyadyak kora. IV. 58. 87. l.

[3]) Teleky i. m. XI. 293. l.

[4]) Teleky: Hunyad. kora. IV. k. 410 l. XI. k. 513. 516. 558. l.

[5]) Teleky: Hunyadyak kora. IV. k. 378. 392. l.

szágtanácsban a legmelegebben ajánlá ezen háboru megkezdését, mely ellen Báthori István különben igen keményen kikelt a jelen volt egyháziakkal együtt. Kinizsy Pál ellenben egy hosszu beszédben ügyekezett őket megcáfolni, azt fejtegetvén, mennyire kivánja most az ország becsülete a háborut, a sértést sértésre halmozó Frigyes császár ellen. Ezen véleményt fogadá el maga a király is és vele egyesültek a dicsőséget szomjazó nagyok majd mind.[1]) A háboru megkezdetvén a táborban igen tevékeny részt vett Kinizsy, mint a hadban különben is gyakorlott s bajnok tetteiről ismeretes férfiu. Igy Krems és Stein megszállása ugyanezen évi október 9-én egészen reá bizatott s az egész hadjárat alatt mint erélyes, kitünő hadvezér mutatta be magát.[2])

De leginkább a törökök elleni küzdelmekben vonta magára a közfigyelmet s bámulatot mint temesvári várparancsnok, temesi gróf és alvidéki kapitány, különösen 1479-ben, midőn a török ismét készülni kezdett hazánk ellen és czélját gondosan titkolva, feles számmal gyülekezett össze Szendrőnél; de gyanitani lehetett, hogy mindez Magyarország ellen történik; hogy a gyanitás nem volt alaptalan, a következmény csakhamar igazolta; midőn Ali bég és tiz más basa 60,000 emberrel október elején hirtelen Erdélybe rontott s Báthorit, Kinizsy Pál régi bajtársát a Kenyér mezején Fel-Kenyér és Romoz között már-már semmivé tette; midőn az elhatározó pillanatban a tárogatók nyers rivallása, trombita harsogások és rémitő harczaj között a szomszéd dombok ormain megjelenik Kinizsy. Alig pillantja meg a temesi gróf a magyarok veszélyét, vágtatva rohan a győzelemben már tomboló ellenségre. Szokása szerint mindegyik kezében szablyát tartva halált szór mindenfelé hol megjelenik, vitéz serege által segitve a törököknek legbátrabb sorait összedönti és mindenfelé kedves bajtársát keresi. Erős mellének kemény hangja, az irók egyező állitása szerint a trombiták harsány szaván, a fegyverek csattogásán, a dühös harc zaján is keresztülhat barátja- s bajtársáig az ozmánok ijedelmére az éledni kezdő magyarok buzditására. A győzelem tökéletes volt. — A napi munkában kifáradt magyar sereg még azon estve a csatatéren nagy lakomát tartott és igy kivánta erősiteni lankadt erejét, mely alkalommal a törökök hullái pótolták az asztalok hiányát. A vig estebédet, mely alatt a szerény tábori dalnokok az ősök vitéz tetteit és a nap dicsőségét egyszerű, de a hallgatókra mélyenható énekekben magasztalák, követte a tomboló toborzó; még a különben mindig komoly Kinizsy is a közkivánságra megfuvatta tárogatóját és kicsattant örömében táncnak eredt; játszi jókedvében egy meghizott vaskos ozmán hullát kapván fel fogaival, kezeinek minden segitsége nélkül és azzal lejtvén bajtársai nem kis örömére és bámulására közöttük alá s fel.[3])

[1]) Teleky: i. m. V. k. 15. l.

[2]) U. o. i. m. 22. 28. 29. 33. l.

[3]) Teleky: Hunyadyak kora. V. k. 116—123. l.

A kenyérmezei fényes győzelem, melyet egyedül a temesi gróf, Kinizsynek hősies kardja s hadvezéri lángesze döntött el, nem csak Magyarországon hanem az egész keresztény világban, különösen Rómában, hol e miatt fényes hálaimák, diszmenetek tartattak, — igen nagy örömet okozott. A török azonban nem látszott okulni a szenvedett keserű kudarcból. Kinizsynek, a török elleni harcok diadalkoszorus vezérének sulyos kardja nem nyughatott sokáig hüvelyében. A töröknél nem igen volt szükséges valamely politikai kérdés a háborura. Minden nép, mely nem mozlim, már ellenség, ezt tartá a mohamedán törvény, mely még azt is tartalmazza, hogy a háború szükséges sőt elkerülhetlen, midőn isten igéjének s a mohamedanismusnak terjesztése avagy politikai bajok eloszlatása forog fenn.[1]) A töröknek időnként meg-megujuló támadása hazánk ellen ilyetén fanatikus elven s a telhetetlen hóditásvágyon nyugodott, és 1481-ben ujra kisérletet tön Temesvár s a Temesköz elfoglalására, midőn Iskender bég Szendrőből a határokon átcsapott. Kinizsy Pál temesi gróf azonban résen állt; Vuk despot- és Jaksicscsal egyesülve 1481. november 2-án, épen „Halottak napján", mely pénteknapra esett, hirtelen megindult Temesvárról a vad ellenség ellen, mely ennek hirére gyorsan átkelt a Dunán. A temesi gróf azonban elhatározta a törököt saját földjén is üldözni. Rozgonyi László belgrádi kapitánynak és Vuk rác despotnak kellett a szükséges hajókat a harami révhez szállitani a sereg átköltözése végett. Tököly Miklós és András testvérek 100 lovassal a mondott révhez, mint kitüzött gyülhelyhez szándékozván, a főuttól vigyázatlanul eltávoznak és egy erdő mellett 400 török lovas közé jutnak, a nagyobb erő megszemlélésére ugyan szekérvárak mögött keresnek menedéket, de az ozmánok az erdőt meggyujtván, a szél csakhamar a szekereket is lángba boritja, ezt tehát elhagyni és a had szerencséjét a sik mezőn megkisérteni kénytelenek. A véres és egyenetlen tusa reggeli 9 órától estig tarta, 200 a törökök, 50 a magyarok közől maradt a csatamezőn; amazok közől egy sem, ezek közől csak három jött sértetlen az illető táborba. Tököly Miklós még azon éjjel megholt sebei következtében s András testvére is igen veszedelmes állapotban volt. Mindakét fél magának tulajdonitá a diadalt, de az erkölcsi benyomás a magyaroknak kedvezett. Mig a magyarok az egyenetlen harc kimenetelében dicsőségök előjelét tekinték, a törökök elvesztek bizodalmukat sokaságukhoz.[2])

Ezután Iskender bég is megtámadta a magyar hajókat, de az azok őrzésére rendelt sereg őt megverte és Szendrőbe visszanyomta. Igy azután Kinizsy Pál temesi gróf vezérlete alatt a magyar sereg a

[1]) Salamon: Török hóditás. 88. l.

[2]) Teleky: Hunyadyak kora. V. k. 222. 223. l.

Dunán szerencsésen átment és majd minden ellentállás nélkül hatott Galambócig, három kölönböző csapatban; a sereg zömét maga a fővezér Kinizsy vezérlé, a másikat Jaksics, a harmadikat Rozgonyi László. Az első minden baj nélkül nyomult a várig, itt pedig az onnan kiütött 1000 ember rohanását felfogta, azt visszanyomta, sokakat a csata mezőn összevagdalt közölük, másokat elfogott, de a táborban ezek sem kerülték el a többiek sorsát. Az ifjabbik Jaksics a galambóczi basát, ki 1000 lovassal elejébe veté magát őt feltartóztatandó, megtámadja, megveri, lovasainak nagyobb részét ott helyben összevagdalja; némelyeket közölük elfog, a fővezér Kinizsyhez küld, hol ezek is életökkel lakolnak, magát pedig a basát, ki futással kivánja életét megmenteni, egész Galambócig üldözi és itt elérvén, annak koponyáját a várkapu előtt saját kezével hasitja ketté. Rozgonyinak is volt baja némely lapróbb ozmán csapatokkal, melyeket azonban mind széllyelvert. Galambócnál igy megint egyesült a három sereg és innen folytatá utját a Morava vize mentében, melyen sikerült Kinizsynek és Rozgonyinak 24 ellenséges hajót elsülyeszteni. Igy elért Kinizsy fővezérlete alatt az egész had Krussovácig, nem földet, hanem embereket hóditandó. Kinizsy 12 nap tartózkodék itt táborban; messze földre mindent feldulatott, mi az ellenségé volt; 50,000 szerb és 1000 török mind derék férfi, feleségeivel együtt csatlakozék itt hozzá, ezen siralmas elpusztult vidéket odahagyandó és a nagy hirü vezért, mint egy leendő uj gyarmat benépesitői a boldogabb Magyarországba követendő, egy része a csöndesebb földmivelés- és kereskedésben szerzendő élelem, a másik a királyi szolgálatban nyerendő babér kedveért.[1])

Az alatt Iskender bég, Ali basa és Mankocsevitz[2]) török vezérek, kik a magyarokkal a sik mezőn többé nem meréneк összeütközni, a Duna szigetében Szendrő mellett egy erősséget állitának fel, innen reménylvén a győztes és zsákmánynyal terhelt sereg átszállását a nagy folyamon akadályozhatni. De midőn a hős temesi gróf- Kinizsynek serege, a bátor kivándorlók által 80,000-re szaporodva, a Dunánál megjelent, a kis őrség a nagy számon megijedve minden ellentállással felhagy, Szendrőbe inkább futva, mint vonulva keres menedéket. Az elhagyott erősség széllyel hányatik, és a basák kénytelenek a magyar sereg átmenetelét a Dunán a vár falairól csöndesen és háboritás nélkül nézni. Igy azután a diadalhős Kinizsy a harami, kevi és pozsezseni révek oltalmára és az ozmanok jövendő átcsapásainak gátlására a palánkai erősséget épitvén fel, diadalmasan, gazdag zsákmánynyal tért meg a lakosok legnagyobb tisztelet s öröm nyilvánitásai között Temesvárra. Mátyás király a Kinizsyvel átjött szerbeket szolgálatába fogadta és leg-

[1]) Teleky: i. m. u. o. 224. l.

[2]) Hammer Mankocsevitzet Malkodsoglinak nevezi a törökökről irt művében II. d. 283. l.

nagyobb részét több csapatokra osztva a temesi grófság területén telepitette le.[1])

Ezen fényes diadalai után az ozmán verő Kinizsy a török csaták hirneves vezére, nem sokáig nyugodhatott temesvári hadi positiójában harci babérjain. A törökok gyakori kiütései s ismételten megkisérlett dúlásai Szendrőből csakhamar az általa hőn szeretett honi föld védelmére szóliták. A török nem okulva semmiképen az imént szenvedett kudarcokból, 1482. őszén megint egy tetemes sereggel jött által a Dunán a Temesköz dulására. Kinizsy a török harcok kipróbált mestere ezt nem nézhette tétlenül, midőn eleve tudositást nyert a gondjaira bizott országrész fenyegetett állapotáról; szeptember eleje körül hirtelen magához vonván Dóczy Pétert és több más hadnagyokat, székhelyéről Temesvárról a legnagyobb sietséggel a törökök ellen robog. Becserem mezején, mely valószinűleg Bonfin névrontó leirásából következtetve a mai Nagy Becskerek vidéke lesz,[2]) nem messze Szendrőtől csapott össze a két ellenséges sereg; Kinizsy temesi gróf a magyarok jobb, Brankovics Vuk szerb despota a balszárnyat vezérelvén. A vigyázatlan ozmanok minden felől egyszerre körülfogattak. Mind e mellett sokáig kétséges maradt az ütközet, a törökök egész erejök megfeszitésével keresztül akarván magokat vágni; de végre mégis Kinizsy ügyes vezérlete s elszántsága ellenében minden ügyekezetök sikeretlen maradt és nagy veszteséggel vettettek vissza. Most már kétségbeesés-elevenitette tüzzel nem a menekvésért, mely lehetetlen volt, hanem halálnak szánva magukat a boszuért harcolnak, de a nem várt ellentállás s a győzelem bizonyos reménye kettőztette a magyarok vitézségét is. A várbeli őrsereg megszemlélvén honfitársai veszélyét, segitségökre kiván robogni, de Kinizsynek tartalékul felállitott nehéz lovassága által tetemes veszteséggel utasittatik falai mögé vissza. Az igy magára maradt had tökéletesen semmivé tétetik, 3000 török hullott el a csatamezőn, a magyarok közől pedig 500 vitéz váltá meg életével a diadalt. Nagy volt emellett a foglyok száma, sok a felszedett fegyver, gazdag a zsákmány, melynek egy része az ekkor III. Frigyes császárral harcban álló s Haimburgnál táborozó királynak küldetett el, az elfogott zászlók pedig az egyházaknak osztattak szét.[3]) A hős Kinizsy halantéka körül ezen fényes győzelem következtében a nyert csaták dicskoszoruinak száma

[1]) Teleky: Hunyadyak kora. V. k. 222—224. l. — Böhm: Délmagyarorsz. tört. I. 167—169. l.

[2]) Bonfin: Decad. IV. Lib. VI. p. 451 Becseremnek. — Siegler Bélnél 62 l. és Feszler V. k. 381. l. Becskereknek, — Heltay. Magyar krón. II. k. 195. l. Becsemezejének nevezik az ütközet helyét. — Becskereket fogadja el az Adattár is I. 468 l.

[3]) Teleky: Hunyadyak kora. V. k. 241. 242. l. — Böhm: Délmagyarország I. 169. l. — Adattár. I. 468. l.

egy ujabbal szaporodott s nagy nevéhez a vad ellenség ellen annyiszor tanusitott védelmezésekért nem csak a közelebbről érdeklett alvidék lakóinak, de az egész nemzetnek hálája füződik.

A Becserem vagy talán helyesebben Becskerek mezején nyert fényes győzelem végre valahára véget vetett Temesvár vidékén a sanyaru állapotoknak, s annyi kiállott rettegés és szenvedések után az egész temesi grófság fölé lehajolt egyszer a sokaktól rég hőn várt béke olajága, midőn Mátyás király II. Bajezid szultánnal 1483-ban öt évi fegyverszünetet kötött, mely még 1484-ben további három évre meghosszabbittatott; Mátyás király hátralevő uralkodása alatt nem zavarta meg többé vidékünk nyugalmát a harci zaj s a török beütések rémes hire; azt mondanunk sem kell, hogy a béke nyugalmas ölében, habár rettenetes ozmanverő kardját hüvelyébe dugta is Temesvár s az alvidék hirneves kormányzója Kinizsy, nem szünt meg azért tevékenysége a gondjaira bizott temesi kerület s Magyarország hadászati védfala Temesvárnak jólétén s virágzásának előmozditásán közremüködni, miután szerencsésen sikerült neki a törökök annyiszor megkisérlett invásióinak dacára is minden szerencsétlen catastrophák bekövetkezése nélkül ezen erős hadászati positiót az ország s a nemzet védelmére megtartani.

Mátyás király, Magyarország legnagyobb s legnevezetesebb uralkodójának 1490. aprilis 6-án, keddi napon reggeli 7 és 8 óra között, kétnapi rettenetes haláltusa után bekövetkezett elhunytával, mily fontos szerepet játszott Temesvár történelmünk hadászati viszonyaiban, annak elbeszélését máskorra tartom fenn, s ezzel értekezésemet befejezem.

Szeged városának viszonyáról Délmagyarország szőllőmüvelése- és borkereskedelméhez a XIV. és XV. századokban.

Varga Ferencztől.

Felolvastatott az 1873. év febr. havi vál. ülésén. Megjelent a „Történelmi Adattár" ugyanazon évi apr. havi füzetében.

„Minthogy a királyok dicsősége—igy kezdi I. Mátyás a szegedieknek 1462-ben adományozott szabadalom-levelét —a népek sokaságában s az országok fénye és ereje-, a városok gazdagsága és nagyságában rejlik; — szükséges, hogy a fejedelmek gondjaikat a népesség fentartására s a városok — — — gyara-

pitása s ápolására fordítsák, hogy ezáltal a fejedelmek kiváló gondoskodására dicséret, a népek s városok állapotára pedig haszon s gyarapodás háromoljék.“ [1])

Alig van város Magyarországban, mely e valóban fejedelmi szavak áldását annyiszor érezte volna, mint Szeged; alig nép, mely első királyaink alatt több kedvezményben részesült volna, mint Szeged élelmes népe! Csak belé kell markolnunk hajdankori szabadalmai s kiváltságai halmazába, hogy napfényre hozzuk azon számtalan szebbnél-szebb okmányokat, melyeknek védelme alatt ez ősrégi város mindenkor tősgyökeres magyar lakói, majd mint halászok bárkáikkal a Tisza folyam habjait több mértföldnyire szeldesve, majd, mint mezei gazdák, földeiket művelve, gulyáikat, nyájaikat s méneseiket úgy szólván egy egész országrészen, a téres Duna-Tisza közén szabadon legeltetve, majd végül mint izgó-mozgó kereskedők, mesteremberek és kupeczek, árúczikkeikkel az ország minden részét bejárva, szorgos méhekként gyüjték rakásra a vagyont s jólétét, mely városukat a XV. század második felében, majdnem hihetetlen fény- és dicsőségre emelte.

E hajdani fény s dicsőség tényezői közől fönebb egyet szándokosan elhallgattam, de csak azért, hogy most annál tüzetesebben szólhassak róla; értem Szeged polgárainak szerémi szőllőmüvelését, s az itt, valamint hazánk más alvidékein termelt borokkal üzött kereskedését a XIV. XV. században.

Nem levén czélom a szerémi szőllőhegyek leirását adni, azok történetéről sem szólhatok bővebben; meg nem állhatom mégis, hogy említésbe ne hozzam, miszerint azok keletkezésének érdeme a jámbor, de katonai fegyelemre szigorú Probus (Marcus Aurelius) római császárt illeti.[2]) E szőllőhegyek terménye narniai Galeotti Martius szerint már dicső Mátyás királyunk idejében oly kitünő volt, hogy az akkor ismert világon alig lehetett hozzáfoghatót találni; még egy más, valóban csodás tulajdonságot is beszél e szőllőhegyekről az emlitettem Mátyáskori iró. Szavai eredeti latin nyelven ezek: „Unum referemus inauditum et mirabile, quod nusquam gentium esse fertur. Nascitur enim ibi aurum ad similitudinem virgulti, simile asparago: nonnunquam vero sicut capreoli, circa truncorum vitis intorti ad magnitudinem plerumque duorum cubitorum, quod nos vidimus saepae.“ [3])

A szerémi szőllőhegyek ezen szép és jeles tulajdonságait tekintetbe véve, épen nem csodálhatjuk, hogy az élelmes szegedi nép, nem elégedve meg a közelebb vidék nyujtotta bő jövedelmi forrásokkal, vizsga szemeit

---

[1]) Eredeti oklevél Szeged titk. levéltárában.

[2]) Joannis Severini Hung. Pannonia veterum monumentis illustrata L. III. 157.

[3]) Scriptores min. rerum hungaric. 268. Comment. de Math. Corv. Regis Dictis et Factis c. XXVII.

a bortermő Szerémség szőllőkoszorus hegyei felé fordítá, s ott, névszerint Kamenicz és Péterváradon terjedelmes szőllőbirtokokat vásárolt. Mikor kezdődött e birtokvásárlás, biztosan meg nem határozható, minthogy azonban I. Mátyás királynak 1471-iki levele, melylyel a pétervárad apát a szegedi polgárok szerémi borszállitmányának meggátlásától eltiltatik,[1]) Béla, András, Károly, Lajos és Zsigmond királyoktól nyert hasontartalmu levelekre hivatkozik, bizton feltehetjük, hogy a nevezett polgárok már IV. Béla korában birtak ott szőllőkkel.

Ezen birtokokról régi okmányaink igen sok szép adatot szolgáltatnak. Többi közt elmondják, hogy a leszüretelt fürtök, az ugynevezett „szürethelyeken“ (locis Colatoriis, mondja az okmány) tapostattak ki és szürettek el, mely helyekért aztán a szegediek, mint Mátyás királynak 1471-iki s II. Lajosnak 1521-iki oklevelei tanusitják, szőllőőrzetési dijfejében 4—4 denárt tartoztak fizetni.

Szólnak továbbá egy bizonyos mennyiségű „csöbörpénzről“ is, mint a pétervárad apátnak évenkint fizetni szokott papi tized váltságáról. — Elmondják végül, hogy a szegediek Szerémségben termelt boraikat Kameniczről Kőszentmártonig (Kevi) kocsikon, vagy a Dunán Titelig s innét a Tiszán Szegedig hajókon szálliták el, még pedig egy pár hely kivételével egészen rév- és vámmentesen.[2])

S ép ez utóbbi kiváltság volt oka azon temérdek villongásnak, mely a szegediek s az útközben eső birtokosok közt sokszor egész az elkeseredésig fokozódott.

Első, ki a szegedi polgárok ez ősrégi kiváltságát megsértette, Marothi János machói bán volt, ki nem tekintvén azoknak számos királyi oklevelek által megerősitett rév- és vámmentességét, tőlök a pétervárad határban „minden egyes átalag (helyesebben tonna, tunella) bor után 100 — minden egyes rakomány után (oppositio, vagyis inkább appositio singillaris) 10, s minden félteher (az okmány szerint félréwkelések, medium navigium) után egyenkint szintén 10- a hivatalnokai által alájegyzett borszállitmányi okmányért pedig, (signetum circulare ad dictas tunellas vini) szintazonképen 10 új dénárt csikartatott ki; sőt még ezenfelül a pétervárad területen átszállitott boraiktól is bizonyos fokwám nevezetü szokatlan vámot s a nevezett városba betérő üres kocsijaiktól hasonló szokatlan fizetést követeltetett, ezek lefizetése nélkül nem engedvén meg, hogy boraikat Kameniczről Szentmártonba (Kevi) átszállithassák.“[3])

A kiváltságaikban sértett szegediek, birájokkal Geges Györgygyel élö-

---

[1]) Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

[2]) Eredeti oklevelek ugyanott.

[3]) Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk levéltárában.

kön az 1407. vége felé Temesvártt tartózkodó [1]) Zsigmond elé vitték panaszukat, ki is az ügy megvizsgálását Scolari (neje nevén Ozorai[2].) Pipó temesi grófra bizta. „Ez, mint az okmány mondja, a szerémi birtokosok, városok és szabad-községektől, különösen pedig a nevezett városok határosaitól iparkodott tudomást szerezni, és pedig amennyire szabadott és illett, titkos úton-modon; minek eredménye az lőn, hogy a szegedieken elkövetett zsarolás csakugyan beismertetett, s a nevezett bánnak s embereinek szigorúan meghagyatott, hogy ezentúl „a szőllőbirtokos szegedi polgárok-és jövevényektől, senki közölük más vámot, mint a rokomány s borszállitási levél dijaul eddig is fizetni szokott 2—2 denárnyi összeget követelni, vagy őket ősi szabadalmuk ellenére boraiknak Kameniczről Szentmártonba leendő átszállitásában meggátolni ne merészkedjék.“ [3])

A szőllőbirtokos szegedi polgárok kamenicz-pétervàradi rév- és vámmentességét bizonyitja még I. Mátyásnak fönebb emlitettem 1471-iki erősitvénye is, melyben a pétervàradi apátnak, ugy szintén ezen apátság időszerinti kormányzóinak is erősen lelkökre köttetik, hogy „a szegedi polgároktól, Béla, András, Károly, Lajos és Zsigmond királyok hosontartalmu kiváltságleveihez képest, se szárazon, se vizen, semminemű adót, vagy vámfizetést (nullamve solutionem Thelonei) követelni, nem külömben tőlök szüret alkalmával a szokásos 4—4 denárnyi szürethelypénzen felül valamit kicsikarni, vagy boraiknak Kameniczről Kőszentmártonba szándokolt átszállitásában őket megakadályozni ne bátorkodjanak.“ [4])

Ugyanily, még pedig tökéletes rév- és vámmentességet élveztek a szegediek a szerb deszpot becsei s egyéb tiszaparti uradalmaihoz tartozó réveken is; nyilván bizonyitja ezt ugyanesak Mátyás királynak 1458-ikban kelt védlevele, melylyel a becsei várnagyokat s az emlitett szerb fejedelem többi uradalmainak révfelügyelőit, néhai György deszpot kiváltságlevele alapján a határaikon átevező szegedi polgároknak „s azok minden javainak megadóztatása- és vámoltatásától sulyos felelősség terhe alatt eltiltja.“ [5])

Kiterjedt-e e-gyönyörü kiváltság eredetileg a többi révekre is — valamint állitani, ugy tagadni sem merem. Vannak ugyanis okmányok és pedig nem csekély számmal, melyek Szeged-város polgárainak általános vámmentessége mellett bizonyitanak, minő a többi közt Borbála királynénak 1415-iki védlevele, melylyel a birtokához tartozó Kecskemét város adószedőit „az áruczikkeikkel ide- s tova utazgató szegedi kereskedők mega-

[1]) Az okmány Budán 1408. vizkereszt utáni hétfőn kelt, s igy kezdődik: „Quod nobis pridem in Themesvár constituti etc.“

[2]) Magyar tört. tár VI. k. 63. l.

[3]) Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

[4]) Eredeti oklevél ugyanott.

[5]) Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

dóztatásától azért tiltja el, mert őket férje Zsigmond az ország határai között mindenütt adómentesekké kiváltságolta.“ [1]) Találtatnak azonban olyanok is, melyek a nevezett város polgárainak vámkötelezettsége mellett tanuskodnak.

Ezen ellentét csakis azon aligha téves föltevés által egyeztethető ki, hogy, habár a szegediek általában saját személyök, személyzetök, boraik s egyéb javaikra nézve fel is valának mentve a rév- és vámfizetés terhe alól, mindazonáltal voltak egyes birtokok, kivált a papiak, melyeknek révés vámpénzszedési joga százados gyakorlat, vagy különös szabadalom folytán mindenkire, igy a szegediekre is egyaránt kiterjedt; példa erre mindjárt a titeli prépost és káptalan birtokához tartozó titeli rév.

Hogy itt a szegedieknek bizonyos mennyiségü révpénzt kellett fizetniök, az alább előadandókból nyilván kitünik; minthogy azonban a titeli káptalan s annak prépostja guthi Országh Péter a szokásos és törvényes összeggel meg nem elégedvén, tőlök nagyobb fizetést követeltek, az elkeseredett szegedi polgárok Hunyadi János akkori országkormányzóhoz folyamodtak oltalomért. Ez az ügy megvizsgálását a csanádi káptalanra bizta, mely is a tanuvallatás megejtése végett kebléből Kecskeméthi János kanonokot küldte ki. Az általa eskü alatt kihallgatott tanuk közől (mindössze 12-en voltak) tiz, egymással tökéletesen megegyezőleg, kettő pedig némi eltéréssel ugyan, de önmagokra nézve annál kedvezőbben azt állitá: „hogy a szegediek Zsigmond király korában a titeli réven minden egyes fekvő bor után, akár nagyobb, akár kisebb, vagy mint az első tanu mondja, középszerü lett légyen az, ugyszintén az üres hajóktól is, melyek borral megterhelve nem voltak 10, akkori dénárt fizettek révpénz fejében; a megtöltés végett magokkal szállitott üres, vagyis álló hordók ellenben, valamint az élelmi szerek is egészen vámmentesek voltak;“ [2]) minek valóságáról Hunyadi a csanádi káptalan által beküldött tanuvallomások s ezekhez kapcsolt jelentés alapján magának meggyőződést szerezvén, 1450-ben az egész tanuskodási levelet helybenhagyta, sőt meg is erősitette, s az itéletet annak értelme szerint a titeli prépost és káptalan ellen a szegedi polgárok javára kimondta.[3])

A fekvő bor alatt ugy látszik a borral megtöltött s hajókra rakott hordók értetnek; az állók alatt pedig a megtöltés végett leszállitott üresek. Hány akó bort ért az okmány ezen kifejezések alatt: „nagy“ „közép“ vagy „kisebb bor“? nyilván kitünik az 1475-iki egyezmény-levélből, mely

---

[1]) Eredeti oklevél ugyanott.

[2]) Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

[3]) U. a. u. ott. A tanuk s más szegediek által eskületételök meghallgatása végett személyesen meghitt Withroch Sebestyén és Szegedi Benedek titeli kanonokok az okmány szerint megjelenni nem akartak.

szerint 20 hordó tett egy egész, vagy mint a fönebbi tanuk mondják, nagy bort s ennek fele, vagyis 10 egy tunellát.

Már most, ha minden hordó, mint biztosan feltehető 10 akós volt, ugy 20 hordó 200 s 10 hordó, azaz egy tunella 100 akót tett ki, s ez annál hihetőbb, miután az 1408-iki okmány szerint a machói bán s annak emberei a szegediektől minden egyes tunella után 100 denárt csikartak ki, mely összeg, ha a tunellát (átalag) mai értelemben 2 és fél akónak vennők, roppant nagy vám lett volna, mig ellenben, ha azt tonna (100 akó) gyanánt veszszük, akkor csak egy denár jut minden akóra.

Hogy a titelin kivül még a budai káptalannak is jogában állott a birtokához tartozó zenthai réven Szeged-város polgárait megvizvámoltatni, több mint kétséglen; csak az nem bizonyos, hogy vajon eredetileg menynyi volt itt az általok fizettetni szokott vámpénz? talán meg sem volt határozva, hanem csak a rév felügyelők önkényétől függött, majd többet, majd kevesebbet követelni; legalább ezt sejteti velünk az 1475-iki egyezménylevél tartalma, mely a többi közt elmondja, hogy „a budai káptalan s Szeged-város polgárai közt fölmerült viszálkodások, ellenkezések és egyenetlenségek okai, egyedül az utóbbiaknak szokatlan megadóztatásai s vámoltásai voltak, minek következtében Szeged polgárai, a király tudtával s beleegyezésével fegyverre kelnek, s a királyi szóra sem hajló káptalan zenthai birtokát magával a várossal együtt elfoglalják, s mindadig lezálogolva tartják, mig e hazai történelmünkben valóban páratlan esemény folytán megdöbbent budai káptalan vele ki nem egyez.“[1])

Ezen egyezség szerint Szeged bortermelő gazdái „ezentul minden 20 hordó bor után csak egy forintot, a félhordót számító kisebb edényü boroktól, vagyis tunelláktól azonban mitsem tartoztak fizetni. Ellenben, ha a Tiszán boraikkal együtt utaztak, tekintet nélkül a hajón levő üres hordókra, ugy saját személyök mint szolga személyzetökért is 10, nagy hajóiktól kölömbség nélkül, bármiféle tárgyakkal valának is azok megterhelve 25, az evezős, jóllehet terhes ladakoktól (az okmányban is igy neveztetik) 1, s a középszerüleg megrakott nagy hajoktól végül 12 denárnyi vámfizetésre köteleztettek; mig a halászsajkák vagyis csolnakok (az okmány szerint Cholnok) továbbra is vámmentesek maradtak.“[2])

Ugy látszik, hogy a titeli s budai káptalanok kivételes állapota szemet szurt a pétervaradi apátnak Péternek; mert a szegedieket ujra vámfizetésre kezdte szoritani, s midőn később ez iránt a zaklatottak panaszára az akkori nádor Guthi Országh Mihály által kérdőre vonatott, eljárásának jogosságát

---

[1]) Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

[2]) Ezen egyezmény levélben az is kiköttetett, hogy a mely fél az egyezséget bármi tekintetben megsértené: 100 márkányi pénzbirságban marasztaltassék el.

okmányilag is igazolhatónak állitá, s a nevezett polgárok eddig élvezett rév- és vámmentességét csakis az apátság ősi jogait elidegenitő apáteldődei hibájaul rótta fel; de miután erről az 1481-ben tartott nádori itélőszéken, amazoknak okmányokkal támogatott kiváltságai ellenében semmi irott bizonyitékot felmutatni képes nem volt, felperes város régi szabadalmai értelmében felmentetett, illetőleg alperes apát eltiltatott: „nehogy annak polgárait saját hatósága területén, személyök vagy vagyonukra nézve valami adóztatással, vagy szokatlan fizetéssel továbbra is terhelni merészkedjék.“ [1])

Ily visszaélések, ennyi önkényszerü zaklatás közepette, szinte jól esik látnunk a nemes gondolkezásu Gábor bács-kalocsai érseknek s királyi főkanczellárnak 1477-iki intézkedését, ki mint a pétervaradi apátság ez idő szerinti kormányzója, a kamenicz-pétervaradi szőllőbirtokos szegedi polgárok kérelmét meghallgatván, azok könnyebbsége végett megengedte, hogy ezentul „a csöbörpénzt ők is aszerint fizessék, amint azt a kameniczi polgárok régi szabadalmuknak fogva fizetik.“ [2])

Ezen korának csak dicséretére váló oklevelet a szegediek kérelmére Osvald László birósága alatt egy évvel később maga I. Mátyás király is megerősitette, s azt kiváltság alakjában mind reájok, mind az ő utódiakra kiterjesztette.[3])

A szegedi polgárok terjedelmes szerémi szőllőbirtokai, de legkivált az alföldi borok ez időszaki jelessége főtényezőkül szolgáltak Szeged borkereskedésének kifejlesztésére. Minő magas fokon állott ez a XV. század második felében, kézzel fogható bizonyitványát adja I. Mátyás királynak 1484-ben kelt itélőlevele, melyszerint: „a szegediek már ekkor boraikat a hatalmas pesti kereskedők társaságában s mintegy azokkal vetekedve szállitották világpiaczra.“ [4])

De ugyanezen okmányban a szerémi borok mellett még más alvidéki borok is emlittetnek, anélkül azonban, hogy a termelő (producens) országrész vagy megye neve kitétetnék.

Hogy tehát erre nézve is mielőbb tisztába jöhessünk, majdnem egy egész századdal, a Tinódi által keservesen megénekelt 1552-iki szegedi veszedelemig kell előbbre mennünk.

Ezen valóban borzasztó szerencsétlenség legfőbb okául Istvánffy Miklós jeles történészünk azt adja, hogy „a Tóth Mihály vezérlete alatt Szeged-városát elfoglaló hajduk, a törökök elüzetése illetőleg várba szóritása

[1]) Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

[2]) Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

[3]) Ugyanaz, ugyanott.

[4]) Ugyanaz, ugyanott.

[5]) Istvánffy M: Historia Regni Hung. L. XVII. p. 195—196.

után, a földalatti vermeket s pinczéket felkutatván, az azokban talált nagy mennyiségü s kitünö szerémi, baranyai és somogyi boroktól annyira megrészegedtek, hogy midön a szegedi várbasa segélyére sietö Ali budai basa seregével e város alá megérkezett, tökéletesen harczképtelenek voltak.“[5])

Eszerint a fönebbi okmányban jelzett „más alvidéki“ alatt alig érthetünk mást, mint az Istvánffy által ugyancsak a szerémiek társaságában felemlitett jeles minöségü somogyi és baranyai borokat. Minthogy pedig ezek Szeged veszedelmekor e város vermei és pinczéiben tetemes mennyiségben találtattak, kétségtelen, hogy azok inkább kereskedés, mintsem magán fogyasztásra voltak szánva.

A szegediek borkereskedésének fövonala, mint a már többször idézett Mátyás-féle itélölevél nyilván elárulja, kezdettöl fogva mindvégig az ország szivén Buda-Pesten át Kassa és Bártfa városoknak, majd ismét Gácsvagyis inkább Lengyelország felé huzódott.

Ismerve a kereskedelmi viszonyok kényes természetét, épen nem csodálhatjuk, hogy az utvonalba eső városok, különösen a már ekkor hirneves Kassa és Bártfa kiváltságai a szintén szabadalmazott szegedi és pesti kereskedök érdekeivel nem egyszer összeütközésbe jöttek.

A többszöri összekoczczanás tárgyát, mint az 1484-iki itélölevélből kiveszszük, azon minden esetre igaztalan tény tevé, hogy t. i. a nevezett kereskedök az emlitett városoknak bizonyos időre szóló tilalmát figyelembe nem véve, tömeges eladásra szánt boraikat azok falai között is méregetni kezdették.

A panasz Mátyás füleihez jutott, ki is azt saját törvényszékén tárgyaltatván, a felmerült nehézségeket aként oszlalá el, hogy „a szerémi s más alvidéki borok Kassán s más olyan városokban, melyekben a vidéki borok kimérése évenkint bizonyos meghatározott ideig, különös királyi szabadalomnál fogva tiltva van, le ne rakathassanak, természetesen minden kimérés nélkül; de a nevezett városokon kivül s az azoktól távolabb eső szabad mezön még ez is megengedtetett; sőt a tilalom idö leteltével már magokban a kiváltságolt városokban is szabadnak nyilvánittatott az elárusitás, de csak nagyban, hordonkint.“[1])

Ezek után még csak egyetlen okmányunk van, mely tüzetesen Szeged-város hajdani szerémi szöllömüvelésére vonatkozik, és ez II. Lajosnak 1521-iki oklevele, melylyel a nevezett király „a szegedi polgárok s Kamenicz-Pétervárad közönsége között kötött egyezséget megerösiti.“[2]) Jóllehet pedig ez okmányban a borkereskedésről szóval sem tétetik említés, mindazonáltal tekintetbe vévén a csak imént idézett 1484-iki itélölevél tartalmát, erös meggyözödésemmé csontosult, „hogy a szegediek ez időszaki szöllömüvelésével együtt azok borkereskedése is virágzott, és pedig, hogy

[1]) Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

[2]) Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

az időpontot is megnevezzem, egész az Istvánffy és Tinódi által vázolt 1552-iki szegedi veszedelemig, mely a most emlitett város lakhelyeit tetemesen elpusztitván s szerte futott tősgyökeres lakosságát huzamosb időre elszélesztvén, ezek szerémi szőllészetének s ezzel kapcsolatban volt hatalmas borkereskedésének is utolsó s igy halálos döfést adott; legalább ezentul hasztalan keressük azok nyomát krónikáinkban; a behóditott részekre nehezült sulyos török iga, folytonos háboruk és villongások, de legkivált a korán szigoru bortilalma végkép kiölték azokat, s a kevéssel előbb még virágzásuk főfokán álló szerémi szőllőhegyeket annyira tönkre tették, hogy csak némileges helyrehozásuk is közel két század fáradalmaiba került, régi hiröket nevöket azonban még ma sem kapták vissza; ott nyugosznak azok a pártviszály ásta közös sirban, mely a XIV.—XV. század annyi sok szép iparágával együtt Szeged egykor hires alvidéki szőllőmüvelését és borkereskedését is eltemette.

A csanádi püspöki könyvtárban őrzött Révai kézirás, és annak Janus Pannoniusra vonatkozó állitásai.

Dr. Engelsz Jánostól.

Felolvastatott az 1872. év nov. havi vál. ülésén. Megjelent a „Történelmi Adattár" ugyanazon év decz. havi füzetében.

A csanádi püspöki könyvtár egyik kincse gyanánt őriz egy bőrkötésü foliáns Kőszeghy püspök czimerével ékesitett kéziratot, mely a czimlap után, latin nyelven szól szépen, az őszinteség megragadó hangján Csanádmegye 1778. volt püspökéhez Krisztovich Imréhez, és egy elegiában siri hangon énekel Csanád romjairól. 12 kemény papir lapon közli továbbá az összes csanádi püspökök névsorát, abba persze olyanokat is foglalván, kik soha azok nem voltak. Szent Gellértnél kezdve Krisztovich Imre püspökig 80 püspököt számit, és ez utóbbi irányában azon óhajt fejezi ki, hogy az Isten őt hosszu élettel áldja meg, s erőt adjon neki, miszerint a csanádi egyházmegyét mentse meg mindazon szennytől, melyet barbárdüh és az idők viszontagságai hoztak reája, és romjaiból kiemelve, uj diszszel és fénynyel ékesitse ezen oly nagy bajokon átment egyházmegyét. — A második részben (vagyis a 15-ik laptól a 40-ig) szent Gellért életrajzát adja ékes latin nyelven. — Kinek müve ezen kézirat? és mily becscsel bir? Ezen kérdésekre felelek. — A kézirat, a czimlap és az előszó szerint bizonyos Révai Miklós János tollából ered, és az ő ifjukori tanulmányainak, gyüjtő szorgalmának gyümölcse. A czimlap ugyanis igy hangzik: Illustris-

simo ac Reverendissimo Domino Emerico Krisztovich Episcopo Csanádiensi, Domino et Patrono Benignissimo. Joannes Nicolaus Révai. A matre Dei Clericus Regularis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum.“ Az előszó pedig, melyet itt több okból szabad magyar fordításban közlendőnek tartottam, azt mondja: „Ugy szólván gyerek voltam, midőn hazám leírásának eszméje villant meg agyamban. A szép tudományok, melyekbe fiatal koromban beavattattam, más egyében kivül különösen azt is szivembe vésték: „A föld, melyen születtél, szent legyen előtted, és minden erődből oda törekedjél, hogy ennek hasznára és diszére légy.“ Midőn láttam hogy épen anyamegyém van megfosztva a külcsintől, és barbárdüh romba dönté annak hajdani fényét és méltóságát, — midőn ezt láttam, keserv szállotta meg szivemet, és Sannazart (a 15. század egy latin költőjét) utánozva, ily érzettől áthatva készitém szegedi deákkoromban a Kun-romokról szóló első elegiámat. A hazaszeretet lángja azonban még inkább fellobbant bennem, midőn a piarista rend tagja lettem. S alig végeztem el a novicziátust, s alig határoztam el egész éltemet a tudománynak szentelni, midőn már is felvetém a kérdést: mit tehetnél te már most szülőfölded dicsőitésére,? mi volna mindenekelőtt az, mit a piszoktól megmenteni, és diszszel felszinre juttatni kellene. „Quae illae essent res, quae ex squalore merito eruerentur, illustrataeque ederentur?“ Ekkor annyi akadt, hogy csodálom, miszerint szándékomban meg nem lettem ingatva. Először is anyamegyém iránti kegyeletből a csanádi püspökök névsorát készültem összeirni, később tárgyalandó a Csanádmegyére vonatkozó többit. Két évig foglalkoztam evvel, és mit hazai irókban könnyen föllelhettem, azt mind összeirtam. De most a titkos levéltárakban szerettem volna kutatni, és minden reánk vonatkozó adatot összegyüjteni. Azonban fiatal voltam és ismeretlen, hiányzott másoknál a bizalom hozzám és a pártfogás. Felhagyva első szándékommal másra tértem át, jobb időkre halasztván a folytatást. — Minap azonban Nagyváradról magán ügyeimben Csanádra menvén, méltóságod ott volt. Szerencsétlenségemre annyira el el kellett sietnem, hogy csak fél napot tölthettem ott, de méltóságodat meglátogatni el nem mulaszthattam. Azon érdekeltségből, melylyel a történt ásatás folytán napfényre hozott márványkövet tanulmányozta és vizsgálta, én nagy örömemre láttam, mily figyelemmel van minden iránt, mi megyéjére és püspökelődeire vonatkozik. És ez megérlelé bennem a szándékot, hogy a csanádi püspökökre vonatkozó tanulmányaimat méltóságoddal közöljem. Jelenleg azonban csak Gellértet ajálhatom fel teljesen; a többi püspöknek egyedül nevét közölvén. „Cuperem vero singula tibi ostendere, si purius describi possent per mea negotia, quibus occupor.“ — Óhajtanám egytől egyig ily alakban adhatni, ha tisztára leiratnának, de ezt teendőim nem engedik.“ Tudom, — igy fejezi be Révai az előszót — tudom: müvem tökéletlen, tudom, hogy az, az idők folytán nyerendő adatok után sokban lesz javitandó; de engem a ha-

zaszeretet nem tudom miként, de naponta ösztönöz, és minthogy égő üszköt tart lángolva keblemben, mely buzdit, hogy irjak és tegyek már valamit, mi szülőföldem iránti forró szsretetemnek adjon legalább egynémi kifejezést. — Ha méltóságod ezen hazám iránti szeretetnek lángját bennem táplálni kivánná, vegye ezen iratot mint emlékét ép ezen hazaszeretetnek. Legyen gyámolóm és pártfogóm. Nagyváradon 1778." — A felolvasott előszó e kéziratról tehát azt mondja, hogy azt Révai Miklós János, kegyesrendi tag sajátkezüleg leirta, hogy ő, mint csanádmegyei szülött, azt szülőföldje iránti szeretetből irta és hazája iránti szeretetének zálogaként Krisztovich püspöknek felajánlá. — A főkérdés most az, vajon e kéziratnak szerzője Joannes Nicolaus Révai ugyanaz-e avval, kit mi a nagy Révai néven tisztelünk? Nekem ez szilárd meggyőződésem. Legyen szabad e meggyőződésemet a következő érvelés által támogatni[1]). Első érvem: A kézirat szerzője Joannes Nicolaus Révai nevet visel. — Ugyanaz a nagy Révai neve is, és korszakot alkotó müveinek czimlapjain, hozzája intézett levelekben, róla irt versekben igy neveztetik ő; — tehát a név megegyez. — Második érvem: Révai Miklós János a kézirat szerzője Csanádmegyénk szülöttje, ki szülőföldje iránti előszeretetből irta össze a csanádi püspökök névjegyzékét. A nagy Révai szintén Csanádmegye fia. Csanádmegye területén nevelkedett, itt élt, és ha igaz, mit az irodalmi történetek mondanak, ő Torontálmegye Nagy-Szent-Miklós nevü mezővárosban született. Méltoztatnak észrevenni, hogy én apodictice nem mondom, miszerint ő Csanádmegyében született; én ezt hiszem ugyan, és nézetem mellett érveket fogok hozni, melyeket a t. választmány becses figyelmébe ajánlok; de vannak, kik Révai születési évének és helyének kérdését eddig megoldatlannak tartják. En, jól tudva, hogy a t. választmányt e kérdés már azért is igen érdekli, mivel nem szivesen látná, ha Torontálmegye megfosztatnék a dicsőségtől, mely Révai születése által neki kijut, bátorkodom kissé bővebben tárgyalni ezen pontot. — Szalay Pál apát csanádi kanonok, ki Nagy-Szent-Miklóson Révai Miklósnak, a közhiedelem által kijelölt szülőhelyén sok éven át lakott, 1862. márczius hó 13. (az „Idők Tanuja" hasábjain) ezeket irá: „Az eredeti anyakönyvet, ugy Csanádon, mint Nagy-Szent-Miklóson figyelmes szorgalommal átvizsgáltam. Ezek nyomán azon nézetben vagyok, miszerint a kérdésben forgó Révai Miklós, ha nem ugyan ő az, ki 1752. évi julius 23-án Nagy-Szent-Miklóson, Csanád filiálisában születvén, ugyanaz napon a csanádi parochiális egyházban Mátyás és Jakab névvel kereszteltetett meg, — és később, midőn a kegyesrendiek szerzetébe lépett, Miklós nevet vett föl, — ha mondom nem ő az, akkor Révai Miklós nyelvészbajnokunk nem is született Nagy-Szent-

[1]) Forrásaim voltak „Idők Tanuja" 1862. évfolyam, és Szalay Pál kanonok szives közlései.

Miklóson. Mert ennél régibb adatok a Révai családról sem a csanádi, sem a nagy-szent-miklósi szülöttek anyakönyvében nincsenek. De hogy az itt emlitett Révai Jakab Mátyás nem a nagy Révai, kiderül abból, hogy Révai maga február 24-két mondja egy levelében születése napjának, és Jakab Mátyás neveket soha nem viselt. Tehát N.-Sz.-Miklós nem volna Révainak születési helye? — Bizonyos Méry Etel benczés e kérdést tisztába kivánván hozni, Szalay Pál ezen szavaira Csaplár Benedek szegedi kegyesrendi taghoz fordult, sziveskednék ő ez ügy tisztábahozatalán közreműködni. Csaplár Benedek erre Jaeger Ágostonhoz, a piarista rend kormánytanácsosához fordult Pestre, megkérvén őt, irná ki a szerzet irattárából azt, mi benne Révaira vonatkozik. Jaeger ezeket közlé: „Nicolaus Révai, ignobilis, natus Nagy-Szent-Miklosini, die 24-a Februarii, 1750. patre Nicolao Révai matre Anna Palásthy. Keresztnevét a szerzetben is megtartotta. Szülei, midőn a kérdésben lévő Révai a szerzetbe lépett, N.-Szt.-Miklóson laktak. Atyja mi volt légyen, annak itt semmi nyoma.“ — A szerzet irattára tehát azt bizonyitja, hogy Révai csakugyan N.-Szt.-Miklóson született, és pedig 1750. évi február hó 24-én, és csak azt nem tudja, mi volt az atyja. Ezt ugyan megmondja a n.-szt.-miklósi szülöttek anyakönyve, midőn az emlitett Jakab Mátyásnál azt jegyzi meg: „Filius Nikolai Révay coturnarii et uxoris Annae. Levantibus: Mathia Öxl et Conjuge Margaretha;“ — de ez a dolgot csak bonyolitá, mert a kegyesrend pesti irattára 1750. évet és február 24-ét mondja, mig a Révaiakról szóló legrégibb adat N.-Szt.-Miklóson 1752. évi julius 23-ról, szól A nagy-szt.-miklósi és pesti adatok a vitakérdést tehát el nem döntötték. — Hozzá járult még az is. hogy Horányi, szintén kegyesrendi tag, tehát Révainak rendtársa, azt állitá, hogy Révai Temesvárott született. Most tehát ide fordultak. Az ez ügyben tett kutatásnak eredménye a következő temesvári tudósitás lőn: „Az 1747 — 1760 közti esztendőkben kereszteltek névsora a bel- és külvárosokban figyelemmel átnézetvén, Révai név nem találtatott. — Tehát fenakadtak, de kutatni meg nem szüntek, hanem nyomról nyomra tovább haladtak a lelkes férfiak, kik Révai ügyét felkarolták. A szt.-miklósi plébánia halotti könyvében Révai gyanitólagos atyjáról ez áll: „Anno 1776. 2. sept. obiit in calidis febribus provisus Nicolaus Révai, incola Nagy-Szent-Miklósiensis. Anno aetatis 46. Natus in Békés. Sepultus per Georgium Friss Capellanum localem.“ — Natus in Békés. Tehát azt tartották: meglehet, hogy midőn Révai szülei N.-Szt.-Miklósra költöztek, Miklós fiukat már magukkal hozták Békésből, és e szerint nagy nyelvészünk Békésben született talán. — Kérdés tétetett azért a békési róm. kath. plébánosnál, Richter Mihály czimz. kanonoknál, ki azonban azt irta: Minthogy a békési róm. k. egyház kereszteltek-anyakönyve csak 1783. évtől veszi kezdetét, a kivánt sokkal régibb tárgyban semmi felvilágositást sem adhattam; hanem nyomban a helybeli helv. vallásu lelkész urakat szólitottam fel, kiknek anya-

könyvök 1732. évtől veszi kezdetét, de itt sem találtam Révai Miklós családjának nyomára, miért ugyan e tárgyban megkerestem Békésmegye levéltárnokát, — de ott sem találtatott semmi. stb.“ — Tehát ismét viszsza kellett jönni N.-Szt.-Miklósra. Itt Szalay Pál, egykor a magyar irodalomnak a temesvári lyceumban tanára, és mint ilyen Révainak hő tisztelője, tudományos érdekeltséggel járt el időközben e dologban, és Révai rokonságának nyomait s ujabb viszonyait gondosan kutatta. Az utczát is megmondotta egy igen öreg csizmadia, ki Révait ismerte volt, de a házat nem birta már az sem megmondani; az Aranka kiöntései által hihetőleg átváltozott az egész térség[1]). A végeredmény, melyre a lelkes urak mindezen kutatások után eljutottak, ez: Révai Miklós nem 1749-ben született, mint az irodalmi történetek rendesen mondani szokták; nem 1752-ben, mint Szalay kanonok vélé; nem Temesvárott, mint Horányi állitja, hanem — miután Csaplár Benedek nézete szerint „a szerzet hivatalos könyvébe való beirás kétség kivül hiteles okmány gyanánt vehető“ — Révai 1750. február hó 24-én Nagy-Szent-Miklóson született. — De ekkor felmerült a megoldatlan kérdés: Miért van, hogy sem a csanádi anyakönyvben, sem a nagy-szent-miklósiban sehogy sem található fel Révai Miklós bejegyeztetése? Ez felötlő ugyan—ugy itél Csaplár- de nem páratlan eset. Most is történik elég ilyetén mulasztás.“ És e szavakat felvilágositotta Szalay Pál még ezzel: „A nagy-szent-miklósi parochia alapittatott 1767. évben. Anyakönyvei azonban 1753. óta iratnak, átvétetvén számára az adatok a csanádi parochiáról.“ Meglehet tehát, hogy Nagy-Szent-Miklós filiális lévén Csanádhoz, itt a bejegyzés feledékenységből kimaradt. — Mindezek után saj-

[1]) Szalay kanonok szóval igy mondá el nekem kutatásai folyomának történetét. Nagy-Szent-Miklóson inditványomra megindult a Révai melletti mozgalom, fokozódott az érdekeltség. Duka László, ma Torontálmegye m. kir. törvényszékének egyik birája, igen jártas lévén a rajzolásban, felkértük őt, hogy Révai szülői házát, ha azt a nép véneitől kitudhatjuk, rajzolja le. — Erre ő készséggel vállalkozott is. Én pedig egy napon a csizmadiák legöregebbjét, Szkorán Mitát kerestem fel, tőle némit kitudandó. Az utczán gubbaszkodva találtam a körülbelül 84 éves, akkor lázban szenvedő aggastyánt. Amint meglát megijed, de teljes lett zavara, midőn megszólitám: „Uram, azt mondja, én már megfizettem a stájért;“ — akkori időben ugyanis kérlelhetlen szigorral hajtották be az adót. — Szegény Mita engem hát, mint afféle uri embert, adószedőnek vélt. De lecsillapitottam aggodalmait s azt kérdeztem: „Emlékszik-e arra, hogy Nagy-Szent-Miklóson bizonyos Révai csizmadia lakott volna?“ — „Hogyne emlékezném, uram, felelé Mita, arra a büszke tót Révai csizmadiára. — Olyan szegény volt, mint a templom egere, és magamféle csizmadia emberrel még sem akart azért társalkodni, ő mindig urakat keresett. Különösen pedig nagyra tartotta azt a fiát, a kit Csanádon iskolába járatott, mert Nagy-Szent-Miklóson iskola akkor még nem volt. De az ifiur bizon maga is gyakran eljárt velünk csizmadia inasokkal a szemétdombokra boritást szedni.“ — Megkérdeztem továbbá az öreget, a ház helyét megtudná-e mondani. De ezt már nem tudta, mert az a jelenlegi „Magyar utczában“ lévén, az Aranka partján, ennek többszörös kiöntése által a hely szine egészen megváltozott. — Ugyanazt, mit most elmondottam, közölte Szalay Csaplár Benedekkel és Méry Etellel.

nálom ugyan, hogy biztos irott adatot nem nyujthatok Révai születési éve és helye iránt, ha elfogadom a fentebbi okoskodást, miután Révainak sehol másutt semmi nyoma, miután továbbá bizonyos, hogy Révai szülei csakugyan Nagy-Szent-Miklóson laktak — és mind a szerzeti hivatalos könyv, mind a nagy-szent-miklósi kivonat az atya és anya nevében teljesen megegyeznek. — E szerint mig ellenem positiv adat fel nem hozatik, azt mondom: Révai Nagy-Szent-Miklóson született. Bizonyitja ugyanazt kéziratunk is. — Az előszó, mint hallottuk, ugyanis azt mondja: „Minapában magán ügyeimben Nagyváradról descendi Csanádinum, leutaztam Csanádra, már t. i. Nagy-Szent-Miklósra menet; — itt a descendi Csanádinum nem azt mondja, véleményem szerint, hogy csak Csanádra ment, hanem utjába ejté azt is. Azon Révai tehát, ki kéziratunk szerzője és Csanádmegyénk fia volt, tökéletesen az lehet, kit mi a nagy Révai nevén tisztelünk, mert ez, felhozott adatok után itélve, szintén Csanádegyházmegyénk fia. — Harmadik érvem, hogy kéziratunk szerzője és a nagy Révai egy személy, azaz: hogy ki kéziratunk szerzője, az egyszersmind piarista és volt. Az előszóban a kézirat ugyan is azt mondja: „A hazaszeretet lángja még inkább fellobbant bennem, midőn a piarista rend tagja lettem, — és egész életemet hazaszeretetből a tudománynak kivántam szentelni.“ — Hogy a nagy Révai kéziratunk szerzőjével ebben teljesen megegyez, átalán tudva van; de bizonyiték nélkül ezt sem akarom hagyni. Felhozom erre nézve azon okmányban foglalt személyleirást, mely 1791-ben a nagyméltóságu helytartótanácshoz menesztetett, és melyben közöltetnek azon férfiak nevei és érdemei, kik az alapitandó magyar tudós társaság tagjai lehetnének. Az ide vonatkozó hely igy hangzik: „30-ik tagja lenne Révai Miklós kegyesrendi, Győrött rajztanár.“ — Tehát Révai kegyesrendi volt, noha később secularizáltatván, Győr-egyházmegyei áldozár lett. De folytassuk ama személyleirást, mert általa azon negyedik jellemvonáshoz jutunk, melyet kéziratunk szerzője közösen bir a nagy Révaival, és ez ama termékeny munkásság, melyet másképen meg nem magyarázhatni, mint az által, hogy volt ennek oly rugója, oly ösztönzője, volt ezen termékeny munkásságnak oly talaja, mely csak a legnemesebb érzetből eredhetett. Ezen rugó, ez ösztönző erő, ezen talaj Révainak hazaszeretete. Azt mondja ugyanis azon leirás: „Előbb a nagyváradi akadémiában a bölcselet rendkivüli tanára, mely állásától egyedül a hazai nyelv felvirágoztatásáért vett bucsút. Ezen fáradalmaiban számtalan viszontagsága daczára is állhatatos. A Ráth Mátyás kezdeményezte legeslegelső hirlapot egyedül azért folytatja, hogy e közegen alkalma legyen a magyar tudós társaság eszméjét tovább fűzni. Tervrajzát Bessenyei szándékától lelkesitetve, még 1784-ben terjeszté József császár elé, ki azt, mint közjóra törekvést, kegyelmesen fogadta. Miután pedig az egyesek fondorlatai miatt megakadt, fonalát jelenleg uj hévvel ragadja meg, a hazai irók véleményét s tanácsát összeszedve esz-

méjök képviselőjeként a társaság alaprajzának szerzője. Eddigi művei a nemzeti iskolára vonatkoznak: A-B-C könyve, nyelvtana, gazdászattana Szilágyi után. S a mire eddig nincs példa: hazai építészettant irt. A mennykövekről Makó után. Összeszedi költeményeit s jeleseinket, közölük már 4 kötetet adván ki. Ezek egyike a halhatatlan Faludié; másik: Téli éjszakák. E művekben bizonyitékot bir a német arra, miszerint hazai nyelvünk nemcsak népszerü, hanem latin-hellén ódákban irt költeményekre is alkalmas. Készen van nála: „Amaltéa a Jó Iz és Magyarság Gyarapodására" czimü folyóirat. Anacreon szellemét ő ülteti irodalmunkba, kinek Ódái fordítása külön kötetet képez; — a második kötet: „Szerelem nyájaskodásai" görög, latin, franczia, németből való forditásokat tartalmaz. Külön kötetben: Józanabbszerü Gerjedelmek Latin klassikusokban való mélységéről alagyái s M.-Teréziáról való halotti beszéde tanuskodik, ezeket is külön kötetben adja ki. Jól beszél németül, járatos a görögben és héberben. Tanulmánya: hazai nyelvészet-, nevelészet-, természet- s mennyiségtan" — és mi hozzá tehetjük, a hazai történelem. — A csanádmegyei könyvtárban őrzött kézirat tehát, mely Révai nevét viseli, saját kezeirása azon Révainak, kinek emléke áldott e hazában, kinek nevét ragyogó enyészhetlen dicsőség környezi. — Hogy e kézirat ezért nagybecsü, azt ugy hiszem, a t. választmány ezek után szivesen elismeri. — És most még egy inditvány, vagy ha kell kettő. 1862-ben megindult, mint mondám, Szalay Pál kezdeményezésére N.-Szent-Miklóson a mozgalom, mely Révai számára emléket akart szorgalmazni. A lelkes ifjuság tánczra is kelt hazafias lendületet adandó a szobor felállitására szükséges pénzösszeg megszerzésének. A befolyt összeg 320 frt volt. Ez Toldy Ferencz nagynevü tudósunknak elküldetett. Azóta, mint hallani, országos bizottság is kezébe vette az ügyet, és remélhetni, hogy a háromszor szegény Révainak talán mégis lesz emlékszobra. Első inditványom tehát ez lenne: A „délmagyarországi történelmi és régészeti társulat" kellemes kötelessége legyen Torontálmegye nagy szülöttjének felállitandó szobra iránt szintén érdeklődni, s Toldy Ferencz urnál a Révai szobor ügye iránt behatóan tudakozódni. Második inditványom ez: Miután Szalay buzgolkodása folytán kitudatott, hogy Révai szülei N.-Szt.-Miklóson a mostani „magyar utczában" laktak, intézkedjék a „délmagyarországi történelmi és régészeti társulat," hogy a „magyar utcza" „Révai utcza" nevet nyerjen, és a magyar utcza első házának falán ilyen kőlapba vésett főlirat alkalmaztassék: „Ezen utczában született 1750. február 24-én Révai Miklós, a legnagyobb magyar nyelvész." — De térjünk immár át értekezésem másik tárgyára. A Révai kézirat az általa felsorolt csanádi püspökök névsorában 36-iknak Janus Pannoniust mondja, róla ezt jegyezvén meg: „I. P. Hungaris est Joannes Vitézius, vir liberalibus disciplinis egregie excultus. Poëta magni nominis, transivit ad Episcopatum Quinque-Ecclesiensem, variam fortunam exper-

tus est.“ Mit mond Révai Janus Pannoniusról? — 5 pontba összefoglalhatni mindazt, mit kéziratunk róla tartalmaz. Az első pont azt állitja: Révai „Hungaris est Joannes Vitézius.“ Nem gáncsoskodási viszketeg, de a történeti adatok tekintélye indit arra, hogy kéziratunk ezen állitását helytelennek mondjam. De annál igazabb, mit Révai róla a 2-ik és 3-ik pontban mond: „Vir liberalibus disuplinis egregie excultus, Poëta magni nominis.“ De ismét nem fogadhatjuk el azt mit kéziratunk a 4. pontban hoz fel Janusról: azt t. i., hogy ő a csanádi püspöki székről átment volna a pécsire. Én soha egy műben sem találtam Révai ezen állitását. Koller: „Historia Episcopatum Quinque-Ecclesiarum“ czimű kitünő és a részletekbe is bocsátkozó művében azt, hogy Janus valaha csanádi püspök lett volna, egy szóval sem emliti; azt igen, azt mondja, hogy Janus ideiglenesen a nagyváradi püspöki megyét kormányozta volna; de a csanádiról ilyféle emlitést soha sem tesz. Batthányi gróf „Series Episcoporum Csanádiensium“ czimü kitünő művében egy szóval sem emliti e körülményt. Átalában erről minden honi történetiró mélyen hallgat, csak Révai kézirata mondja. — Bár mennyire szeretném is Csanádmegyének a dicsőséget megszerezni, hogy Janust nagy püspökei egyikének vallhassa: Révai ezen állitását a bizonylatok teljes hiányában azonban, sajnálom, el nem fogadhatom. — De még valamit kivánnék mondani. Köszönöm a kegyes figyelmet, a szives türelmet, melylyel meghallgatni méltóztattak. De nem annyira engem tisztelt meg vele a m. t. választmány, mint inkább Janus Pannonius 400 éves halálának emlékét. Mert mig a haza egyéb tudós körei hallgatnak, a „délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ ma egyedül állá körül kegyeletesen Janus Pannoniusnak sirját, és serdülő tavaszának, ha igy szabad társulatunk zsenge korát neveznem, serdülő tavaszának egy igen szerény virágával hinté meg századok óta elnémult lantját.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése január 28. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Preyer János alelnök, Janky Károly titkár, Odor Samu pénztárnok, Barách József kir. tanácsos, Miletz János, Rácz Athanáz kir. tanácsos, Zeh Ferencz.

Elnök ő mltga rövid megnyitója után a decz. havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatott fel és hitelesittetett, azután pedig a titkári jelentés terjesztetett elő következőképen:

Tisztelt választmány! I. A dentai okmányok tárgyában ö ngánál a kincstári uradalmi kormányzó urnál kérdést tevén azon kedvező választ nyertem, hogy a kincstári lak padlásán lévő okmányok áttekinthetése semmi akadályba nem ütközik, s maga az otthelyi derék tiszttartó ur is teljes készséggel igérkezett segédkezet nyujtani azoknak átvizsgálására, ha a társu-

lat kebeléből valaki e munkára vállalkozik. Az okmányok hir szerint a kincstári uradalmi hivatal megalapitása idejéből, a mult század elejéről valók, s jövő vál. ülésünkön valószinüleg már mint szemtanu szólhatok felölök.

II. Bertalan Alajos, társ. tag ur irattárunknak egy boszorkánypör másolatot ajándékozott. A pör Kőszegen folyt az 1743. évi november hó 22., 28. és 29. napjain. A tárgy szinhelye tőlünk távol esvén, az irat tartalmából elegendőnek tartom megjegyezni, hogy az ügy egy babonás asszony vallatása és vallomásai körül forog, amilyen babonáskodás a nép alsó rétegeiben napjainkban sem ritka, és nem annyira az asszony őszinte feleleletei, mint inkább a birák furfangos kérdéseiből tetszik ki, milyen stádiumban volt akkor a müveltségi állapot, mikor a birák, mint a nép értelmesebbjei, ahelyett, hogy a homályt oszlatták volna, azt inkább terjesztették.

III. Történelmi és régészeti Értesitőnk I. füzetét minden társulati tagnak megküldöttem, s amint abban, ugy jelenleg is, és minden alkalommal arra kérem a t. választmányt, használja fel befolyását társulati érdekeink mennél serényebb előmozditására, hogy a kigöngyölitett zászló diadalmasan lengjen előttünk, mert bármily követelők legyenek is a tudomány igényei, nem leküzdhetlenek azok, ha a közöny és tétlenség vádját elháritottuk magunktól.

IV. Ugy hiszem, t. választmány, nem veszem hasztalanul igénybe az időt, ha Miletz J. vál. tag urnak jegyzetei szerint rövid vázlatban előterjesztem a szerb telepitések történetét. Ebben és hasonnemüekben első sorban társulatunk van kivatva kutfők alapján szolgálatára lenni a t. cz. közönségnek.

A választmány a jelentést tudomásul vevén, a dentai okmányok tárgyában felkéri a titkárt, hogy azokat alkalmilag a helyszinén nézze meg, s tartalmok felől a jövő vál. ülésen lehetőleg tájékozó jelentést tegyen. Bertalan A. tanár urnak adományáért köszönetet szavazott, továbbá az „Értesitő“ I. füzetének egy példányát az irattárba helyeztetni rendelte, Miletz J. vál. tag urat pedig a szerb telepitések történeti vázlatáért megéljenezte.

Ezután Odor Samu pénztárnok ur adott jelentést a társulati péntár állapotáról, mely szerint 733 frt. 56 kr. áll készleben folyó kiadásokra.

Erre Iványi I. tanár és társ. tag ur olvasta fel értekezését, előadván eddig még nagyobbrészt fel nem dolgozott adatok és okmányok alapján: „Vidékünk történetét, tekintettel Lugosra és Káránsebesre 1604 — 1658-ig.“

A lugosi és karánsebesi vidék 1603. végén Székely Mózes kezéből átment Básta, a ném. császár hadi főgenerálisa hatalmába, de azért mégis sokan Bocskay István zászlajához szegődtek, ki Erdélyt, hová akkor e vidék is tartozott, a németektől meg akarta tisztitani. Ez 1605-ben Keresztesi Pált tetti lugosi és karánsebesi bánná. — Báthori Gábor erdélyi fejedelem 1609-ben megerősitette a lugosiaknak 1457. és 1551-ben kapott régi privilegiumát; de azért talán már egy-két hét mulva is egyik tanácsnokának ajándékozta a várost, mi ellen Lugos nemessége óvást tett. Karánsebessel együtt továbbra is Erdélyhez tartozott, melylyel azentul is viselte közös sorsát. A török óhajtotta volna ugyan e vidéket, de résen állott az erdélyi bán, Nagy Pál. Ez időben a lakosság nagyon szaporodott, igen sok jobbágy a török területről ide szökött enyhébb kormány alá, hiába panaszkodik e miatt 1620-ben több izben a temesvári pasa. 1625-ben

Karánsebesen iskolát kaptak a jezsuiták, kik a vidékre is eljártak oktatni és a magyar foglyokat kiváltani. Nagy Pál azonban nem szivesen látta őket Lugoson.

1654-ben Lugos privilegiumot kapott, mely a lakosokat mind az eddig viselt parasztközmunkáktól felmenté és fegyverrel engedé a hazát szolgálni. II. Rákóczy Györgynek elpártolása a portától, nagy veszélybe sodorta Erdélyországot, minek következtében Barcsay Akos nyerte el a fejedelemséget, de Lugost és Karánsebest, melynek épen ő volt bánja, át kellett szolgáltatnia a töröknek 1658. szept. 14. Evvel az 1552. óta fennállott lugosi és karánsebesi bánság végképen megszünt önálló közigazgatási területet képezni. Beosztatott Piri defterjébe és csekély kivételekkel a 17. század végeig török iga alatt nyögött.

Értekezőt a választmány szives éljenekkel halmozta, s vidékünkre vonatkozó történelmi adatoknak további buzgó gyüjtésére felkérte.

Elnök ő mltga bemutatta a választmánynak J. Overbeck diszes és vaskos munkáját Pompeji romjairól; Miletz J. vál. tag ur pedig 7 török levelet köröztetett 1809. évből, melyekre esetleg bukkant egy szatócs csomagoló papirjai között, és egy pesti igen pompás órásczéhlevelet 1806. évből.

Uj tagul ajánltatik és megválasztatik: Fodor Péter, birtokos és t. szolgabiró ur Paráczon, Temesm.

Rendes havi választmányi ülés február 25. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Preyer János, alelnök, Janky Károly, titkár, Odor Samu, pénztárnok, Ardeleán György, Horváth Pius, Péch József, Rácz Athanáz, kir. tanácsos. És néhány társulati tag.

Az elnöki megnyitó után a titkár felolvasta a mult havi vál. ülés jegyzőkönyvét, mely hitelesittetett, azután pedig előadta jelentését következőképen.

Tisztelt választmány! Eleget teendő a szives megbizásnak, melyet a t. választmány mult havi választmányi ülésünkön reám ruházott: hogy a dentai régi iratok foglalatjáról és azoknak a tudomány érdekében leendő értékesitése szempontjából terjeszszek elő jelentést, f. hó 8-án Iványi tagtársunkkal a hely szinére rándultam, hol is Horvát tiszttartó ur vendégszerető nyájassággal fogadott, s házigazdai előzékenységgel kitüzött czélunkhoz, egy melléképület padlására kalauzolt. Előttünk hevertek az iratok oly rendetlenül és összehalmozva, amint az csakis valamely elhagyatott lomtárban lehetséges, s igen valószinüleg állithatjuk, hogy épen a legrégiebbeket el is használták már közölük gyujtogatásra. Mintha csak épen a szántszándékos, lassu de biztos enyészetnek volnának az iratok martalékul kitéve, oly védtelenül nyugosznak ott — uralkodván felettök a kedvezőtlen időjárás mindenféle szeszélyei. Hó, eső és por kénye-kedve szezint dúl a szellős padláson. Ily körülmények között csakis véletlen szerencséből lehetne jelentékenyebb történelmi adatra bukkanni, s hiu lesz ott minden fáradozás mindaddig, mig valamely rendező kéz az idestova szórt csomagokat legalább is évsor szerint osztályozni nem fogja. Első teendője lenne társulatunknak odahatni, hogy ezen iratok évsor szerint rendbe szedetnének, mit a kincstári uradalom, mint ezen okmányok által legközelebbről érdekelt fél, jelenlegi lelkes és derék igazgatósága alatt bizonyára csakhamar teljesedésbe menni siettetne. Ez segitené elő jövőben a sikeres buvárkodást, s némileg lemosná rólunk a szégyent, mely a tisztes antiquitások elhanyagolása miatt méltán szennyez-

heti nevünket. — A mult század végéről és a jelennek elejéről kezünk ügyébe eső indexeket és csomagokat áttekintvén, azokban főleg az uradalom házi ügyeire: árverezésekre, gabona és egyéb áruk szállitására, örökségre stfélekre vonatkozó iratokat találtunk, s némelyekről érdekes pecséteket másoltunk, melyeket ezennel van szerencsém bemutatni a t. választmánynak.

Nem kerülte ki figyelmünket ezen alkalommal a tiszttartói lak déli sarkába falazott római feliratos emléktábla, melynek szakavatott ismertetését elnök ő mltga még a mult év május havában „Római Terminus Dentán“ czim alatt a társulat részére általadta. (Az ismertetést l. alább.)

A választmány köszönetet szavaz illetőknek a dentai okmányok fürkészéseért, és a római emléktábla leirásáért, és határozza, hogy a kincstáruradalmi igazgatósághoz kérvény intéztessék az okmányok lehető rendbeszedése végett.

Ezután Odor Samu pénztárnok ur számol be a társulati pénztár állásáról, melyszerint 748 frt 56 kr. áll készen folyó kiadásokra.

Következett az értekezés ezen czimen: „Zimony város történetének legérdekesebb részletei,“ mely a társulatnak ajándékozott Kümmer-féle gyüjteményből jól sikerült monografiai összeállitás; felolvasta Ardeleán Gy. vál. tag ur.

Zimony, a római Taurunum, mely nevét a Tauruskoktól vette, állómáshelye volt az V. legionak, mit a határában talált kövek feliratáról következtetnek a történetirók. 1789. év körül, amint Katanchich irja, még a város nyugoti oldalán láthatók valának a sánczok, melyeket a rómaiak vontak vala. Mint határváros számtalanszor volt kitéve az ellenség dulásainak, s a rómaiak korában népes és virágzó város a hunnok és avarok romboló dühének esett áldozatul. Nagy Károly (791. Kr. u.) az avarok hatalmát megtörvén, szláv eredetü nép alkotott ott magának telepet, s ettől nyerte a város Zemlin (Zemla, Zemlja, Zemljengrád, Zemunica) elnevezését. Az 1096. évben hazánkon keresztül vonult keresztesek magaviselete Zimony alatt ismeretes. II. István király alatt kőfallal kerittetett a város, melynek omladványai ittott mai napig észrevehetők. IV. István király Zimonyban halt meg 1163. évben, s innen vitetett át holtteteme Sz.-Fehérvárra. III. Béla király idejében praemontrei prépostság székhelye volt, mely II. Szolimán hóditásaival elenyészett. 1456. évben, a belgrádi dicső küzdelem után a hős Hunyady János mint lázas beteg Zimonyban végezte viszontagságos életét. 1526. évben Zimony volt kénytelen első megadni magát II. Szolimán ellenállhatlan hatalmának.

Az értekezésben élénk szinezéssel ezen egymásutánban adatik elő a város eseménydus multja a honi történelemmel párhuzamosan, s a választmány annak folytatólagos felolvasását a jövő ülésre elhalasztotta.

Elnök ő mltga bemutatta a választmánynak az időközben a társulat részére nála begyült adományokat. Ezek:

1) Maior Atlas Scholasticus 36 térképpel, 1752. évből, nagy ivrét, teljesen ép. Merkl Ede ur ajándéka.

2) Hat darab rézérem, melyeket Móriczföldről Pallaster ur küldött a társulati muzeumnak.

3) Továbbá Schwerer János, orsovai harminczad- és adófelügyelő urnak három rendbeli küldeménye: a) Orsovától egy és fél mértföldnyi távolságra a Kazán felé hajdan fennállott szerb kolostorhoz tartozott temp-

lom alaprajza, melynek mai neve Brakony; b) ezen kolostor 1735-ik évi eredeti pecsétének két spanyolviasz-lenyomata. Maga az eredeti rézpecsét Lázár Izbit orsovai kereskedő birtokában van; c) az Uj-Moldova közelében létező régi romok alaprajza. A romokról azon hagyomány kering, hogy azok hajdan egy római Proconsul lakását képezték. Az alaprajz a cs. kir. bányászati igazgatóság által eszközlött felvételek másolatát képezi.

Horváth Pius vál. tag ur egy Rákóczyaranyat ad a társulati muzeumnak, 1704. évből. Tiszta, ép példány.

Mely adományokért a választmány jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott.

Uj tagokul ajánltattak és megválasztattak: Bús Károly, lelkészhelyettes, Temesvár belvárosban; Löwinger János üzér, az omo-tégla feltalálója, Temesvárott; Siprák Tamás ügyvéd, Temesvárott.

Ezzel az ülés véget ért.

A római Terminus Dentán. A vidékünkön már régóta létező vagy ujabban fölfedezett régészeti emlékek minőségének meghatározása, valamint az ezen emlékek irányában fölmerülő hibás vélemények helyreigazitása egyiránt a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat kötelességeihez tartozván, a temesmegyei dentai tiszttartói épület déli sarkfalába beillesztett római tábla irányában ujabban fölmerült téves közlemények helyreigazitását szükségesnek tartom.

A helyben megjelenő napi lapok, s ezek után a fővárosi hirlapok ezen feliratos római kőlapra nézve állitják: hogy az emlékkő nagysága körülbelől 35 négyszeg-hüvelyk, s az elmosadott betük közől tisztán olvasható Sabinianus római császár felirása. A hirlapok hallomás után még hozzá teszik: hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat kérvényt nyujtott be a kincstár kirtok-igazgatóságához, hogy e római jeles emléket muzeuma számára átengedni sziveskedjék.[1])

Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy a hirlapi közlemény nem valamely ujonan fölfedezett, hanem mostani helyén már jó régóta befalazott, s avatottak szintugy mint avatlanok által már gyakran megszemlélt római emlékkő körül forog, melyet Böhm Lénárd a délmagyarországi részekről német nyelven kiadott művében régibb irók alapján szintén fölemlit.[2])

A tiszttartói lak, melynek déli alsó sarkán a kőtábla befalazva van, a mult század közepén épült, midőn Denta a politikai és kamarai igazgatást egyesitve kezelő hatóságnak székhelye volt.

Böhm Lénárd közlése szerint a római kőtábla a Detta- és Denta közötti országuthoz közel ásatott ki a földből. A kiásás s az emléknek az épület falába beillesztésének idejére nézve a tiszttartósági irattárból bővebb felvilágositásokat nem szerezhettem. Végre önmagam az 1864-ik év nyarán egy látogatásom alkalmával szemléltem először a kőlapot, s annak római eredete azonnal szemembe ötlött.

Az emléklap nagysága a hirlapokban hibásan van mintegy 35. négyszeg hüvelykre téve, mert az saját észlelésem után 18 négyszeg hüvelyknél többre alig tehető.

---

[1]) Temesi Lapok 1874 évi május 9-ik 106. sz.

[2]) 2.ik kötet 289. lap.

A betük nincsenek elmosódva, hanem ha a felirás a netán rajta levő mészrétegtől megtisztittatik, jól kivehető betükben könnyen olvasható.

Sabinianus római császár neve a kötáblán elő nem fordul, és miután Sabinianus név alatt római császár nem is volt, hanem e nevet némely császárok, mint Tiberius, Titus és Vespasianus csak melléknév gyanánt használták, ily római császári név a kötáblán elő sem fordulhatna.

A kőlap véleményem szerint határkő volt, melyet a rómaiak Terminus isten tiszteletére ezen istenség után Terminusnak neveztek. A határmesgyék kijelölésére szolgáló ezen jelek rendesen durva kőből vagy fatörzsből készültek, és minden tetőzet nélkül a szabad ég alatt álltak. Az istenség nevét azért kötötték össze a rómaiak ezen határjelekkel, hogy az isteni szentség iránti kegyeletnél fogva ezek elmozdithatlanságát és sérthetlenségét biztositsák.

A kérdésben forgó határkő következő felirást mutat:

I · O · M·
I R· M· T· M·
C· I A N I N I V·
S A B I N I A N ·
D^e M. II V P

Habár igen távol vagyok attól, hogy a régi római feliratok kimagyarázásában egy Mommsen tekintélyével birjak, az érintett kötáblán olvasható felirat kimagyarázását még is megkisérelve, azt hiszem, hogy annak következő magyarázatot lehetne adni:

I (ovi) O (ptimo) M (aximo)
I (unoni) R (eginae) M (aximae) T. M (terminum)
C (ajus) Ianiniu (s)
Sabinian (us)
D^e (decurio) M (unicipalis) II (duum) V (vir)
P (osuit) vagyis

Jupiternek, a legjobbnak, legnagyobbnak, Junonak, a legnagyobb királynőnek ezen határkövet Cajus Ianinius Sabinianus, a helyhatóság decuriója, duum vir állitotta.

A decurio-intézmény a mai városi képviselői testülethez hasonló volt. A duum vir egyenlő hatáskörrel felruházott választott magistratusi két személyek egyikét jelenti. Duumviri municipiorum és coloniarum a legfőbb magistratusi személyek voltak a municipiumokban és coloniákban, s a római consulokhoz hasonlók, azért illetéktelenül consuloknak is czimeztettek.

Tudtommal a délmagyarországi régészeti és történelmi társulat ezen római határkő megszerzésére eddig lépéseket nem tön; azonban ha a társulati muzeum biztos helyen felállitva leend, az érdekes római régiségnek ezen muzeumban elhelyezése iránti lépéseket megtenni el nem mulasztandja. (Ormós Zsigmond.)

A lugosi és karánsebesi bánok. A mohácsi csata után 1526-ban vidékünk Zápolya Jánost ismerte el királyának, ki néhány évvel később rokonát Petrovics Pétert tette temesi gróffá, és kit e rangban 1541-ben a török Sultán is meghagyott. Az ő kezében volt Temesvár, Lippa,

Solymos, Lugos és Karánsebes, az ezekhez tartozó várakkal s helységekkel, tehát az egész alsó vidék egészen a Dunáig. Egy 1549-ben kelt okmányon ezen aláirása olvasható: Nos Petrus Petthrowytth de Swraklyn, Comes de wracz et Comes Temesiensis, partiumque Regni Hung. inferiorum Capitaneus generalis, Banusque sebesiensis etc. Tehát a „karánsebesi bánság“ már külön cime volt, s alatta bizonyosan Lugos is értendő, csakhogy még eddig nem külön czim alatt. — 1551. jul. 18-án Losonczy István mint temesi kapitány vette át tőle e várakat Ferdinánd nevében.— 1552. jul. 26 Temesvár és az egész vidék török kézre került, de Lugos és Karánsebes még egyelőre pénzen váltotta meg szabadságát. Tényleg még Ferdinándé maradt. A Sultán 1554. márczius elején e két várat Petrovicsnak ajándékozta, ki mint e vidék szandzsákja az erdélyi zavarok alatt Miskolczról szerencsésen bejött és Lugoson vett lakást. Meghalt Kolozsvárt 1557. okt. 13-án. Ő volt az első bán. — Pesty (a tem. Bánság eln. jog.) nem említi.

Kit nevezett ki utána az erdélyi fejedelemnő Izabella, nem tudni; de hihetőleg mindkét helyre ismét csak egy bán tétetett, s 1566-ban Orbai Miklós mint sebesi bán emlittetik. Utána 1568-ban Berendi György és talán már 1573 óta 1575-ig Tompa István szerepelnek a Gerlistyeiek birtokpöreiben (Arpádia I. 1834) mint „bani districtus Karánsebes.“— A lugosi bánság czime talán azért maradt el, mert ezen ügyek kizárólagosan a karánsebesi districtust illettek; meglehet azonban, hogy még eddig nem is használtatott.

Tompának utóda lett Karánsebesen 1575-ben Barcsay Gáspár, ki azonkivül Lippa várának kapitánya is volt. Ezen évi aug. 8. Kolozsvárt kivégeztetett, mint Békes Gáspár párthive. — Sebesi bán emlittetik 1577-ben is, de neve nem ismeretes.

1578-ban Ecsedi Báthori István neve fordul elő, mint lugosi báné, s utána közvetlenül-e, határozottan nem állithatom, de 1594-ben (Lehoczky már 1590-re emliti) Palatich György volt a lugosi kerület hirneves bánja.

1595. máj. 27-én a derék Borbély György lett karánsebesi bán (Pestynél: Gergely). Istvánffy Hist. pag. 411. mondja: Karansebessum, castrum Barbelii. — Szalay (M. tört. IV. 401) az Erdélyhez tartozó magyar részek főkapitányának mondja. Decsi (bpesti szemle 1868. X. köt. 141.) szerint lugosi parancsnok. Hihetőleg lugosi és karánsebesi bán volt egy személyben; lakott Karánsebesen. — E véleményemet nem ingatja meg azon körülmény, hogy Timon (imago nov. Hung. c. 5.) és utána Pesty Frigyes épen ezen évre külön lugosi bánt is emlitenek Békés Istvánt. E becsületes férfiu Borbély György veje volt és ez év vége felé Báthory Zsigmond fejedelemtől Facset várát kapta örök joggal (Bethlen, Hist. Tr. V. 185.). Nem valószinütlen, hogy mig Borbély seregével távol, ő azalatt otthon volt elfoglalva. — Borbély meghalt Kolozsvárt 1603. dec. 15. — Hogy ez idő tájban Bocskay István (1592. jun. óta nagyváradi főkapitány) volt volna lugosi és karánsebesi bán, mint Griselini, Bárány, Böhm mondják, nem hihető.

Az 1598. évi lugosi affaireben Barcsay András volt a lugosi bán. Istvánffy Barcianus-nak, Fessler Bártzy-nak irja; mindkettő Lugos és Karánsebes parancsnokának nevezi; Böhm lugos-karánsebesi bánnak, Pesty „Bárczy András lugosi bán“-nak mondja, Decsi (Osmanogr. III. 575.) Bárczy Andrást a karansebesi és lugosi várak fővigyázójának mondja. Wolf,

Bethlen Hist. Trans-ban mindig Baresay Andrásnak és lugosi bánnak mondja (IV. köt. 124): Lugosino cum praesidio praeerat officio Banatus Andreas Baresai, vir militaris. Ugyanezen iró (IV. köt. 389) még 1599-re is banus districtus Lugosiensis-nek irja. Bizonyosan őt érti az 1599-iki medgyesi országgyülés egyik törvényczikkelye, melyben Facsétot a lugosi bán iránti engedelmességre utasitja. Még 1600-ban is mint bán a jenői, lippai, lugosi és karánsebesi csapatokat vezérli Mihály oláh vajda segitségére Erdélybe (Hidv. Mikó Fer. Hist. és Bethlen IV. 567.) — 1602-re említtetik, de nem mint bán (Bethlen V. 138.), meghalt 1602-ben márcziusban a Básta elleni ütközetben.

Utána (legkésőbben 1602 jul. vagy aug.) Huszár Péter lett a lugosi bán. Annak mondja: Enyedi Pál, Simigianus, és Bethlen V. 210. Griselini Székely Mózes által téteti mind a két helyre! Böhm az egész 1603-ki lugosi és karánsebesi expeditiót hallgatással mellőzvén Huszárt sem említi; Pestynél is hiányzik. Istvánffy ksebesi bánnak mondja, ki ottan halt meg; de ez világos hiba. — Huszár Péter előbb Pápa városának kapitánya volt, de nagyobb jutalom reményében a császárt elhagyta és Báthory Zsigmondhoz szegődött Erdélyben. Később ujra a német párthoz állván, Bástától e bánságot nyeré, hol azonban 1603 apr. 11-én Lugos bevétele után a Székelylyel egyesült törökök kezeibe kerülvén a Gavosdia melletti táborban kegyetlenül kivégeztetett. Karánsebesen ekkor nem lakott bán; s valószinüleg Huszárhoz tartozott mind a kettő. Lugos és Ksebes most egy két hónapig Székelynek hódolt; kit helyezett a bánságba, nem ismeretes.

Székely halála után ismét Básta lett az ur és 1603. okt. vagy nov.-ben a durva Lódi Simont tette karánsebesi, Andrián Pált pedig lugosi bánná (Bethlen V. 525.). Lódit kegyetlenkedése miatt Kendi István elfogatván Gyaluban fogva tartá, mig Bocskay fejedelem szabadon nem bocsátja; a lugosiról nevén kivül egyéb nem ismeretes.

Az imént elkülönitett két bánságot Bocskay István ujra egyesitvén 1605-ben Keresztesi Pált tette mindkét helyre (Bethlen VI. 227.). Mint bán említtetik 1608 és 1609-ben is A Báthory Gábor és II. Mátyás közt létrejött béke okmányának (1610 sept. 6-ról) aláirásai közöt van: Paul Keresztesi, Banus civitatis et districtus Karansebesiensis (Tud. Gyüjt. 1817. 6. köt. 48. lap.), ami a föntebb érintett egyesitésnek ellentmond. Szilágyi Sándor (Erd. tört. II. 103.) 1611. évre Keresztesi Andrást(?) emliti mint lugosi bánt; de egy Pál nevűt lippai kapitánynak mond. Mikó is (Erd. tört. ad. I. 225.) 1615-re annak mondja Keresztesi Pált.

Csak az 1620. évre ismerünk uj bánt. Ez az erélyes Nagy Pál (Paulus Magnus). Pesty Lehoczky után „banus in Krassó-nak nevezi, méltán megütközvén Lehoczky ezen önkénytes elnevezésén, és 1642-re a lugosi bánokhoz sorolja. Timon (im. nov. Hung. c. 5.) a Karánsebesen lakott bánok utolsójának tartja. Kazy (Hist. Reg. Hung. II. 30.) az 1640. évi surlódásokban „Praefectus Lugosiensis"-nak mondja. De hogy Nagy Pál már sokkal korábban volt bán, világos Ibrahim temesvári pasának 1620. jan. 4-ről hozzá irt leveléből, mely szószerint igy van czimezve: Adassék ez levél Sebes és Lugas várának főbánjának, Nagy Pálnak, néköm mindenkor jóakaró szomszéd vitéz barátomnak, szeretöttel. (Mikó, Erd. tört. adat. III, 335 és 337.). Hogy Nagy Pál Lugoson lakott, abból is vélem következtethetni, mert ifj. Rákóczy György 1644. jun. 10-én apjához irt

levelében sajnálkozva említi Nagy halálát: „kivántatnék Lugosra való vigyázásért.“ (Ötvös Ag. Rejt. lev. I. Rák. Gy. korából, 53.).

Egy 1654. sept. 29-én kiállitott okmányon, mely Lugosnak némi szabadalmait foglalja magában, Barcsay Akos szerepel mint „Lugos és Karánsebes kerületének bánja.“ Ez volt a két vidék utolsó bánja. 1658. szeptemberben bánságát az erdélyi fejedelemségért a töröknek adta át.

Igy szünt meg végképen a lugosi és karánsebesi bánság, mely ugy látszik, egy két esetet kivéve, mikor t. i. határozottan két külön bán emlittetik, csak egy bán alá tartozott; mert egyidőben rendesen csak egy bán fodul elő, jóllehet majd lugosi, majd meg ksebesi bán nevével. Menynyire nem megbizhatók az irók feljegyzései, eléggé mutatják a gyakran egymásnak ellentmondó s önkényes elnevezések. Ezt azonban adataim eddigi hiányossága daczára véglegesen eldöntenem korai volna.

Ezen bánok joghatóságára némi fényt vethet az 1599. márcz. 21-én tartott főntebb emlitett medgyesi országgyülés, mely Facset és Mardsina helységeknek meghagyja, hogy „a régi szokás szerint a törvényekben is a lugosi bánhoz hallgassanak.“ — (Iványi István).

A bányaművelésről már a rómaiak korában nevezetes Uj-Moldován mai napig láthatók rommaradványai egy váralaku épitménynek, melynek alaprajzát a jelenlegi cs. k. bányaigazgatóság évek előtt mérnökileg fölvétette, s melynek hiteles másolata tek. Schwerer ur szivességéből jutott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat irattárába. Az 1800□ ölnyi terület négyszög alakban öt láb szélességü kőfallal volt keritve, s a határában elporlott épületek helyett itt-ott ujabbkoriak emelkedtek. A fölszinre került emlékkövek majdnem kétségtelenné teszik, hogy itt hajdan római Proconsul székhelye volt. Az ujabb épületek alakitásánál fölmerült leletek különfélék: igy egy pinczeásás alkalmával öt lábnyi mélységben négy darab, tizennyolcz hüvelyk hosszu, 14 hüvelyk széles és fél hüvelyk vastagságu, összesen 140 font sulyú, valószinüleg házfödésre használt ólomlemez találtatott, továbbá egy rövid aranyláncz, s több más-más faju római ezüst-érem. Egyik szögletét a hajdani erődítménynek a vaskohókból kihányt salak födi el.

Érmek.

II. közlés. Miletz Jánostól.

Az alább leirt érmek, összesen 38 darab, a mult 1874. évi april havi választmányi ülésen voltak bemutatva.

I.

Karnay Alajos tanár s társ. tag ur a következő érmeket adományozta:

A) Magyarország.

a) II. Rákóczy Ferencz (1703—1711.)

1. Előlap: mint az Értesitő I. füz. 49. l. 10 j. alatti. Hátlap szintén. Réz.

B) Bajorország.

2. Előlap: a bajor czimerpaizs koronával; körirata jobbról: K. Bayerische, balról Scheidemünze. Hátlap: cserkoszorúban az értékjelölő 1 Kreuzer. Évszáma: 1868. Ezüst.

3. 4. 5. Előlap, hátlap mint a 2. szám alatti, azon különbséggel, hogy itt az évszámok 1856. 1863. 1865. Ezüstök.

C) Németország.

6. Előlap: Koronás czimerpaizs, több mezőnyre osztva. Hátlap: értékjelölő felirat 1 Heller. 1770. Réz.

D) Osztrákok.

a) Mária Terézia (1740—1780.)

7. Előlap s hátlap mint az Értesitő I. füz. 49. l. 13. m. alatti. Réz.

b) I. Ferencz ausztriai császár (1806—1835)

8. Előlap: császári korona alatt czimerpaizs, közepén két fejü sassal; körirata: k. k. Oestereichische Scheidemünze. Hátlap: értékjelölő felirat: Ein Kreuzer, s két keresztbe fektetett borostyánág között az évszám 1816. Réz.

9. 10. Előlap, hátlap, mint az Értesitő I. tüz. 54. l. 56 ff. alatti, csak hogy ezeken az évszámok nem vehetők ki. Ezüstök.

11. Előlap: a császár balra néző mellképét cserkoszorú köriti; körirata: Franciscus I. D. G. Aust. Imperator. Hátlap: koronás kétfejü sas, felette a császári koronával, alatta babér ágak között az értékjelölő 5. körirat: balról Hun. Boh. Gal. Rex. A. A. Jobbról a felirat kopott. Évszám 1815. Ezüst.

c) I. Ferencz József. (1848 decz. 2-a óta).

12. Előlap, hátlap mint az Értesitő I. füz. 49. l. 14 n) alatti. Réz.

Osztrák-olasz.

13. Előlap: koronás kétfejü sas; körirat: Imp. Venet. Moneta Provinciale. Hátlap: babérkoszorúban a következő értekjelölő felirat: Due Lire Venete 1801. Ezüst.

E) Pápai birodalmi pénz.

a) XVI. Gergely pápa. (1830—1846.)

14. Előlap: czimerpaizs függélyesen két mezőnyre osztva, jobb részen kehely látszik felette csillaggal, baloldalon bibornoki kalap, alatta három csillag; a paizs felet két, keresztbe fektetetett kulcs között a tiara látható. Körirat jobbról: Gregorius XVI; balról Pont Max. A(nno) VI. Hátlap: cserkoszorúban ezen felirat: Mezzo Bajocco. 1836. Réz.

F) Orosz birodalmi.

15. Előlap: a császári korona alatt a czár nevének monogrammja (Nicolaus); ez alatt I. Hátlap: ezen felirat oroszul: $^1/_2$ kopjek. Évszám 1840. Réz.

G) Szász királyság.

16. Előlap: koronás czimerpaizs öt vizszintes pólyával harántosan két egyenett len részre osztva; a paizs alatt ezen évszám van két csillag között: 1855. körirata: K S. Scheide-Münze. Hátlap: ezen értékjelölő felirattal: 1 Neu Groschen, ezután vonás, alatta 10 Pfennige. Ezüst.

Gy) Szász Meiningen.

17. Előlap: koronás czimerpaizs 5 pólyával vizszintesen s harántosan két kisebb nagyobb részre osztva; jobbról S balról M. betük, alul az évszám 1829. Hátlap: felirata felül félkörben Landmünze, középen értékjelölő 6, alul szinten félkörben Kreuzer. Ezüst.

H) Törökország.

18. Előlap: a szultán név aláirása: Hátlap: török felirirat az értéket jelölőleg; alul ezen évszám 1222. (Hedzsra év) Réz.

I) Magyar királyi koronázási emlékérem.

19. Előlap: kisebb körben I. Ferencz József babérkoszorúzott, s Erzsébet királyné gyöngykoronával ékitett jobbra néző mellképei láthatók rézsutosan; a nagyobb körben felül két sorban ezen felirat áll: A buda-pesti koronázás emlékeül 1867; ez alatt jobb s bal részen két bőségszarú látszik, telve különféle gyümöles- szőllőfürt- s buzakalászokkal; legalul a két szarv között a magyar czimerpaizs van elhelyezve. Hátlap: a kör közepén a magyar koronával, felette jobbra, balra öt-öt zászló mint jelvényei a magyar birodalom jelenlegi s egykori melléktartományainak; az első félkörben egy babér s tölgyág között a királyi alma kettős kereszttel s az ország czimerével s felette keresztbe fektetve a kard s királyi jogar látható. — Öntvény.

Fentirt adakozó ur ezeken kivül még 8 darab játék pénzt s 2 darab egyházi emlékérmet ajándékozott muzeumunknak.

XI.

Siprák Tamás ügyvéd úr és Szekeres Kálmán főgymnasiumi tanuló a következő érmekkel gyarapitják a muzeumot.

A) Magyarország.

a) I. Rudolf király (1576—1608)

20. Előlap, hátlap, mint az Értesitő I. füz. 49. l. 9. i) alatti, azon különbséggel, hogy itt az évszám 1590. — Ezüst.

b) I. Ferencz király koronázási emlékérme.

21. Előlap: legfelül a magyar korona paizs nélkül, alatta ezen felirat áll 6 sorban: „Franciscus. D. G. Hun. Boh. Rex. Archid. Austriae. Coronatus Budae VI. Jun. 1792. Hátlap: egy kétfarkú koronás oroszlány, hátulsó két lábán állva, első jobb lábával kettős keresztet tart, a ballal pedig czimerpaizsra támaszkodik. — Ezüst.

c) Zsigmond király. (1387—1437)

22. Előlap: a közepén kisebb körben kettős goth idomú kereszt; körirata: Mon. Sigismundi; a kereszt két ága között jobbról K. balról L. betük. Hátlap: egy körben czimerpaizs a pólyákkal; körirata: Regis Ungariae Etc. — Ezüst.

B) Németország.

a) I. Ottó császár korabeli pénz (936—973)

23. Előlap: a szabálytalan négyszögletes pénzen kisebb körben mennyezet alatt egy szent feje látszik feje körül diesfénnyel; körirat alig kivehetőleg: Eberhart. Hátlap: kettős körben felül kereszt, alatta trón, melynek két oldalt levő oszlopai liliomokban végződnek; a trón beljében durva metszetü emberfő látható derékig. — Ezüst.

C) Lengyelország.

a) Róbert lengyel király.

24. Előlap: kisebb körben a lengyel egyfejű sas kiterjesztett szárnyakkal; körirat: Moneta. I. Roberti †. Hátlap: kis körben királyi korona; körirata: Regis Polonie (igy) † — Ezüst.

D) Romániai.

25. Előlap, hátlap, mint az Értesitő I. füz. 50. l. 18. q) alatti. — Réz.

26. Mint a 25. sz. alatti, azon különbséggel, hogy ezen az érték jelölő szám 2. — Réz.

E) Szerb fejedelemségi.

III. Obrenovits Mihály.

27. Előlap: a fejedelem jobbra fordult mellképe alatta a bécsi vésnök nevének kezdőbetüiként A. S(chaff); körirat: Obrenovits III. — balról: Knyáz szrbszki. (Szerbia fejedelme) — Hátlap: felül középen fejedelmi korona, alatta jobbról pálma, balról tölgyágból álló koszorúban 3 sor felirat: 1 Para. 1868. — Réz.

F) Törökország.

28. Előlap: a szultán névjegye. Hátlap: több sornyi török felirat, legalul a Hedgira évszám: 1200. — Réz.

Egyveleg.

A budai Mátyás-templom alaprajzait, terveit, átmetszeteit, mint az „Archaelogiai értesitő“ második számában olvassuk, Schulek müépitész már teljesen elkészítette, s azokat a vall. és közokt. miniszter urnak be is mutatta. E tervek szerint a dom lehetőleg az eredeti styl szerint fog megujittatni a még meglevő maradványok alapján. Egyébiránt az épitkezés már megkezdetett, s a déli oldal három szakasza a XIII-ik század végén készült portáléval s három ablakkal még az idén fog elkészülni. Ezen ablakok közől az egyiknek költségeit Kruesz Chrizostom pannonhalmi főapat viseli.

A vatikáni levéltárból, melyhez, mint tudva van, nem könnyű a bejutás — a mult nyáron Rómában járt Tárkányi Bélának sikerült engedélyt eszközölni hazánkra vonatkozó okmányok lemásoltatására. Ezekből most érkezett meg hozzá huszonhárom okmány hiteles másolatban az 1518—41 időközből, néhány levél az akkori esztergomi érsektől, zágrábi püspököktől, továbbá hét levél Brodarics Istvántól, egy Werbőczy Istvántól. VII. Kelemen pápához egy olasz nyelven irt repraesentatio is van „Catholicorum Scimandricasium“ 1584-ből.

A nemzeti muzeum nem régen nagy éremleletet kapott Szathmár megyéből, mintegy 490 darab római consuláris pénzt. E lelet is bizonysága annak, hogy a kereskedelem a balti tenger borostyánkő kincseiért Magyarországon, és a többek közt Szathmármegyén is keresztül ment. Igen érdekes továbbá azon ezüst lelet, melyet szintén a muzeum kapott Hunyadvármegyéből. E lelet kiválóbb darabjai: egy igen csinos

római bronzedény, két fibula a 3—5-ik századból, néhány szép, fonott karperecz, nyaklánez, gyűrűk stb. A lelt tárgyak azon korból valók, melyből a nemzeti muzeum különösen szép példányokkal bir, a midőn t. i. a római kultura a barbárokkal érintkezve azoknál is fölébresztette az érzéket a művészet iránt.

Régiségek a vandalok és alánok idejéből. Fonzassóban, Velencze mellett egy pékmester kertjében egy tál ezüstöt talált, melyek mindegyikére a következő szavak voltak vésve: „Geilomir Vandalorum et Alahorum rex.†“

Egy régi okmány birtokában van Pongrácz Gyula r.-szombati lakos; ez okmány szent-miklósi sóvári Pongrácz Miklósnak, a jelengi birtokos elődének 1508. évből Ulászló magyar király által adományozott pallos jogról szóló eredeti adománylevele, mely adománylevél kutyabőrön latinul van irva, sárga viaszba foglalt királyi pecséttel ellátva, melyet sárga és vörös szinü vastag selyem zsinor tart össze. Ezen okmány régi irályánál fogva a tudományos világ előtt becscsel bir, a miért is Pongrácz Gyula ez okmány mostani tulajdonosa, hajlandó azt a magyar muzeumnak adományozni, ha az tőle elfogadtatnék.

A legősiesebb kinézésü kastély hazánkban jelenleg a Berényiek várkastélya Bodokon, Nyitramegyében. Van benne 103 terem és szoba, érdekes levéltár, melyben még a mohácsi vész előtti időkből származott magyar iratok is találtatnak. Van továbbá a kastélynak három ágyuja is a Berényiek czimerével.

Esztergomban muzeumot okarnak állitani, s az ügynek a herczeg primás is támogatást igért. A muzeumi helyiség a primás könyvtári épületében lesz.

Egy történeti emlék. Lithvániában Poppie községe egy muszka tiszttől ezüst kelyhet kapott ajándékban, melyen Losonez város czimere s 1663. évszám volt; a falusi consistorium irt Losoneczra, hogy a községet tudósitsa, vajjon nem a magyar szabadságharcz alatt került-e e régi ereklye idegen kezekre? mely esetben azt a losonczi ref. községnek kész ingyen visszaszolgáltatni. A losonczíak igazolván tulajdonukat, köszönettel elfogadák a derék falusi consistorium szép ajánlatát, s viszonzásul hasonló templomi ékességet inditandnak utra Oroszország felé.

Szabadság harczunk becses ereklyéjéhez jutott a nem régiben megnyilt jászberényi muzeum, mint a Szegedi H. irja. A tisztán jászkunokból alakult Lehel-huszárezred zászlója, illetőleg zászlómaradványa ez, mely már sok viszontagságon ment keresztül, mégis annyira épen maradt, hogy egyik oldalán a magyar czimer, másikon a Máriakép a kis Jézussal felismerhető. A bekövetkezett katasztrófa előtt a nyeléről lebontott lobogót a jászberényi születésü néhai Pintér László, akkor nemzetőrkapitány vette magához és haza vitte Jászberénybe; itt azonban az akkor gyakori házkutatások idejében nem érezvén magánál biztonságban, elvitte azt a hevesmegyei birtokán tartózkodó néhai Korda János nemzetőr ezredeshez, Szeged egyik szépemlékü polgárához, kinek neje szül. Vedres Rózália készséggel magára vállalta a becses ereklyé megőrzését, s azt jóideig ágya párnájába bevarva őrizte. Nemsokára azonban Korda titkon megtudta, hogy nála is házkutatás lesz, a két jó öreg tanácsot tartott, hogy hol rejtsék el a rájuk bizott ereklyét, s abban állapodtak meg, hogy az üvegházban az egyik kádból kiveszik a narancsfát a földdel együtt s annak fenekére helyezik el. Ugy is történt. A zászló maradványt kellő elővigyázattal a kádba helyezték, hol mindaddig (jó hosszu ideig) maradt, mig a veszedelmes házkutatások szünni kezdtek. Itt természetesen nagyon megron-

gálódott. A Kordapár ezután elhalálozván, — miután már előbb Pintér László is elhalt, az ereklye megőrzésének kötelessége örökségül leányukra Dáni Ferenczné úrnőre maradt, ki e hon-leányi kötelességét hiven teljesité egész mostanáig, várván az alkalmat, hogy azt illetékes helyre juttathassa. A jászberényi muzeum létrehozatalával az alkalom megjött, mert csakugyan ennél illetékesebb helyre a zászló nem kerülhetett volna.

A Bihar megyei régészeti és történelmi egylet, mely 200-nál több tagot számlál és Nagy-Váradon saját muzeummal bir, legközelebb elhatározta, hogy a tervben volt évkönyv helyett havi röpivekben megjelenő szakközlönyt indit meg, f. é. április 1-jével. A közlönyt, melynek egy évi folyama 15 nyomott ivből álland s ifj. Gyalókay Lajos egyleti titkár fogja szerkeszteni, a tagok évdijaik fejében kapják, külön előfizetés utján pedig 1 frt. 50 krért lesz megszerezhető.

„Tájékoztatás sz. Gellért, másképsz. Bernát, valamint a Bold. Szüz állitólagos csanádi apátságaik iránt, tekintettel a csanádi régi romokra s a szándékolt ásatásokra. Tanulmány, irta dr. Ortvay Tivadar.“ A jeles szerző czimzett munkájában szembe száll azon, eddigi történetiróink által elfogadott állitással, hogy „a fényesmultu Csanádon, egykori püspöki székvárosban, egy sz. Gellértről czimzett önálló monostoros apátság létezett, mely másképsz. Bernát apátságnak is neveztetett volna.“ S kritikai apparátussal bebizonyitja, hogy sz. Bernát-apátságról szó sem lehet, a sz. Gellért-apátságra nézve az elnevezés csak átvitt értelmü, amennyiben egyházában sz. Gellért holttestе eltakarittatott, — hanem, a mit sz. Gellért-apátságnak neveznek, az minden valószinüség szerint csak kisded Mária-kápolna volt, mely a sz. János-monostor apátságához tartozott.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

III. füzet. 1875. julius hó.

Megnyitó beszéd

ORMÓS ZSIGMOND

elnöktől.

Tartatott az 1875. évi május havi közgyülésen.

Tisztelt közgyülés!

A mulandóság mindent emésztő ölében egy év ujra elenyészett azon idő óta, hogy e helyen s ezen teremben a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat nevében a tekintetes közgyülést üdvözölni szerencsém volt.

Ha ezen idő alatt nem is nőttünk óriássá, ha országra kiható müveleteket nem is tettünk, szeretett honunk délkeleti részeinek közmüvelődési érdekeiben még is tettünk annyit, mennyi tőlünk, a tudomány dilettáns müvelőitől, a közmunka napszámosaitól kitelt.

Hivatkozhatnám arra, hogy havi választmányi üléseinket rendesen megtartottuk, hogy egy választmányi ülés sem mult el a régészet vagy tudomány körébe tartozó felolvasás nélkül, hogy tagjaink száma s a közönség adományai muzeumunk számára szaporadtak, hogy a szakmánkhoz tartozó tudomány-ágakat magyar nyelven magyar nemzeties irányban müveltük, mi honunk ezen vegyes ajku vidékén nem megvetendő körülmény, végre felemlithetném azt is, hogy társulatunk állandó közlönyében az „Értesitő“ évnegyedes füzeteiben oly szellemi vállalatot inditottunk meg, melynek értéke maradandó, mely a társulaton kivüli tagokra is kihat, és melynek megjelent első füzetét honunk tekintélyes régésze Rómer Flóris ur saját szavai szerint örömmel üdvözölve annyira érdekesnek talalálta, hogy éjjeli álmát a füzet olvasásának feláldozta.

Ámde mivel az elért eredményekben, mint a társulatnak inkább jóakaró, mint tehetséges munkása önmagam is közreműködtem, a dicséretet és megismerést, melyet társulatunknak nyujtok, némelyek öndicsőitésnek

tekinthetnék, azért az érdemek és eredmények elősorolásával felhagyva, a tekintetetes közgyülést e részben társulati derék titkárunk jelentésére utasitom, ki részletesb előadásban ecsetelni fogja mindazt, mi a lefolyt év alatt társulatunk körében megemlitésre méltó történt, és ki találólag fogja lerajzolni társulatunk egyes vonásait, melyeket én fentebbi szavaimban csak vázlatosan ecseteltem.

Való, hogy a társulatok fennállása az alapszabályok által nincs biztositva. Ezek holt betük, melyek életet nem adnak. A társulatok lelke a munka, s a cselekmény, mely az életet, s a kitartás, mely az eredményt biztositja.

Mi a lefolyt év alatt munkát végeztünk, s igy éltünk, de hogy eredményt lássunk, az oltárra folyvást tömjént kell raknunk; kitartóknak kell lennünk, mint amilyen kitartó volt Petrarca szeretetében.

Legyen szabad ezuttal becses figyelmüket nehány perczre honunk távolabb eső vidékére, a régészeti tekintetben classicus Királyhágón túli vidékekre kikérnem, melyet mult évi junius havában beutazni szerencsém volt.

Kőváry László, ki Erdély történetével és régi emlékeivel sokat foglalkozott, ezt gazdag, de ismeretlen muzeumnak nevezi. Igaza van. Uj meg uj tapasztalások naponta bizonyitják, hogy Ulpia Trajana, Apulum, Salinae és más helyei a hajdankornak, az igénytelen Veczel és Várhely, még ma is oly aknái a régészetnek, melyek kimeritve nincsenek.

A szép Erdélyt némelyek Skocziához hasonlitják. E hasonlatossság csak annyiban helyes, mennyiben földkutatók, mint Ritter Károly is, a „felföld“ melléknevet adták ezen vidéknek. Mások Helvéczia regényes tájaira emlékeznek látásánál, és habár a természet, mely keleten feltünik, nem oly nagyszerü, mint Helvécziában vagy Tirolban, minthogy a Kárpátok kiágazásai az Alpesek nagyszerüségét fel nem érik, és csak Románia határai felé Brassó vidékén a Bucsecs, Szebennél délkeletnek a Szurul, végre Hátszegen a Retyezát kopár bérczein válnak havasokká, Guileaume állitása még is való: hogy nincs ország, melynek egyes szép részletei nem volnának, de egyetlen országot sem látott, mely mint Erdély, egészen szép volna.

Azonban Erdély szép tájait, vendégszeretetét, változatos népéletét, és vasutainak hiányos menetrendét érinteni nem szándékozom. A régészet terén akarok maradni szorosan.

Kolozsvár volt az első hely, melyben megállopadtam. A kedvezőtlen benyomás, melyet Kolozsvár kezdetben a megérkezőre teszen, a város belsejében mind inkább elenyészik. A belvárost az omladozó falgafalak részben még mindig környezik ugyan, de egészben véve a város szebb magyar városaink közé tartozik.

Ajánló leveimmel szerencsétlenül jártam. A holt idény volt gróf Mikó Imre és gróf Eszterházy Kálmán főispán jószágaikon. Szász Béla egyetemi tanár, a „Kelet“ szerkesztője és Finály muzeumi titkár távol, s az utóbbi

a károlyfehérvári katholikus autonomicus gyülésen voltak. Brassay, a tudományok veteránja, a muzeum igazgatója s az egyetem tanára hon volt, szivesen fogadott, és szolgálatomra kész volt ugyan, de őt már éltes koránál fogva sem vehettem oly mértékben igénybe, minőben tudvágyamtól kitelt volna.

Még nyomtatott kalauzt sem találtam Kolozsvárott. A város és nevezetességeinek leirása monografiai alakban meg nem jelent. Jakab Elek történelmi műve Kolozsvárról számos könyomatú tábláival, maga nemében jeles, de nem arra való, hogy a kiváncsi idegent vezesse s utba igazitsa, Baedekert nem pótolja.

A mit Kolozsvárott a művészet és régészet köréből láttam, azt Pap Miklós ur utbaigazitásainak, és Finály titkár szeretetre méltó előzékeny neje személyes fáradozásainak köszönhettem, ki férje távollétében a kisded muzeumot felnyitni, s ennek ritkaságait megmutatni kegyes volt.

A muzeumi gyüjtemények magánosak hazafias adományaiból keletkeztek. Az egyetem keletkezése óta ennek gondviselése alá adattak, s jelenben mint az egyetem kiegészitő része, a muzeum ennek költségvetésében foglaltatik. A muzeum növénytani és zoologiai osztálya a gróf Mikó által adományozott kert épületében, a könyvtár külön, az ásványgyüjtemény, kép-, régiségtár végre az egyetem épületében vannak elhelyezve.

Az osztályozás daczára a gyüjtemények nem jelentékenyek. Az egyetemi épület földszinti szerény helyiségei bármily jeles gyüjteménynek hátrányára volnának.

A régiség-érem- és képtár az egyetemi épület földszinti sötétes kisded szobáiban van kiállitva.

A képtár mintegy 60 darabból áll, csak nem egészen az 1875-ik évben Bécsben meghalálozott gróf Bánffy Dénesné, született Kanstadti Schilling Johanna báróné hagyományából származik. A grófné Oroszországban született német származásu nő, ennek daczára a Bánffy névre büszke és magyar érzelmű nő volt, ki a hatvanas években a közügyek terén a magyar felfogás érvényesitésére Bécsben közreműködött, s az előkelő körökben befolyással birt. Szerencsém volt ismerni a grófnét, házánál gyakran megfordultam, és már 1860-ik évben kijelentette volt előttem, hogy képtárát a keletkezőben levő kolozsvári muzeumnak hagyandja, mely igéretét teljesítve tapasztalám.

A kisded képtárban Rafael Fornarinájának másolata, Rubens, Széchenyi gróf és Kazinczy arczképei leginkább szemembe tüntek.

A régiségtárban Mikó Imre gróf, Thorma Károly, Splényi, Radák Istvánné adományozók neveivel találkozunk leginkább. A gyüjtemény kőbronz- és vaskori, kelta, romai és ujabb müvekből, fegyver-, edény- és több más nemüekből áll. Rendezve van, de lajstromozva nincsen.

Áron Gábor, a székely ágyuöntő, szivartárczája, Bem altábornagy lo-

vagostora, terczerol pisztolya és nagyitó üvege a ritkaság gyüjteményébe tartoznak.

Az érem-gyüjteményben a galanthai gróf Eszterházy-féle különös felemlitést érdemel. Ezen országos éremtár három részre oszlik, ugymint: I. magyar királyok folyó pénzei; II. emlékérmek; III. napoleoni emlékérmek az első Napoleon korából. E részben e gyüjtemény nálunk páratlan és felette érdekes.

Marosvásárhelyen a Teleky könyvtár és a református collegium a főnevezetességek.

A vár 1602. évben egy leégett kolostor helyén a várostól délkeletre emelkedő dombfokán Borsos Tamás nógatására a marosvásárhelyiek költségén épült, hadtani jelentősége nincsen, de kilátása igen szép.

A Teleky-könyvtár őre Horváth Gáspár, egyenes jellemü, előzékeny ur. Marosvásárhelyen a könyvtár-őrt röviditett „thekarius“ czimmel ruházták fel. A könyvtár Teleky Sámuel kanczellár által lőn alapitva, mintegy 40.000 kötetből áll és diszes szép épületben van elhelyezve. A 25 öl hosszu s 8 öl széles főterembe a bejárás a földszinről történik, s magassága a felső emeletet is befoglalja. Négy szögletein emelkedő ivek a karzat alaku felső emeletet tartják a terem mind a négy oldalán, hova keskeny lépcsőkön van feljárás. A terem felső emeleti karzatai az épület első emeleti szobáival és termeivel összefüggésben vannak, melyek szintén könyvtári s részben lakhelyiségekül szolgálnak. Ezen helyiségek falai régi selyem szőnyegekkel bevonva és ódon butornemüekkel megrakva vannak.

A könyvtári őr Cornelius Tacitus müveinek pergamenti kéziratát, mint a könyvtár legnevezetesb darabját, felmutatá. Erről állitják, hogy Corvin Mátyás hajdani hires könyvtárából származik. Ezen vélemény a bőrtáblák egyszerü ékitései közepén látható hollóra, valamint a mü első lapjának felső és alsó részein ugyanazon egy kéztől származó következő feljegyzésekre van alapitva;

Felül. Beati Rhenani sum
— Rhenanus Bódogé vagyok:
Nec muto Dominum
— Uramat föl nem cserélem
Ex dono Jacobi Spiegellii jure consulti.
— törvénytudó Spiegellii Jakab ajándokából.
An. salut. 1518.

Alul: Hic liber sumptus est ex bibliotheca Budensi, jussu impensaque Mathiae Corvini Hungariae Bohemiarumque Regis scriptus.

Horváth ur előadása szerint a codexet Teleky Sámuel gróf Németországból Zweibrückenből hozta, hol 3 éven át tanulmányait folytatta.

Tekintetbe véve, hogy a könyvnek valamint belső ugy külső kiállítása nem oly diszes, minővel a Mátyás-codexeknél találkozunk, hogy bekötése egyszerü bőr, kapcsok nélkül, s a táblák közép ékesitését a hollót más is alkalmazhatá, szintugy mint az első lap alján oda festett kisded czimerecskét, — továbbá, hogy a lapok miniatur ékesitések és kezdőbetük nélkül egyedül az első oldalon tüntetnek fel egy jelentéktelen kezdőbetüt szinezve, — végre, hogy a fentebb idézett felirat a könyv későbbi birtokosától származik, kinek állitása bizonyitékot igényel, ugy a kérdésben forgó Cornelius Tacitus-féle codexnek Corvinus Mátyástól való származását erősiteni nem merem.

Régészeti tekintetben érdekes leletek Marosvásárhely környékén nem igen fordulnak elő. Horváth könyvtári őr ur előadása szerint ez előtt néhány évvel a közelfekvő Hagymás-Bodon érdekes romai érmekből álló lelet találtatott, mely a collegiumi éremtár birtokába jutott.

A gróf Lázár család meglátogatása végett Marosvásárhelyről a fél órai távolságra fekvő Megyesfalvára kikocsiztam.

Megyesfalva a termékeny Marosvölgyben fekvő román falu. Lakosai szalmával fedett, keskeny ablaknyilással ellátott, alacsony kunyhókban laknak. Ezen kunyhók kivülről fehérre vannak meszelve, s ennyiben a külcsin bizonyos látszatával birnak, különben egészen a mi románjaink lakházaihoz hasonlók.

Az uri-lak az egyetlen épület volt, mely kastélyszerü alakjával már a távolból kimagaslott. Az egyemeletes épület homlokzatát következő felirat ékesiti: „Isten a fő gondviselő“ mely felirat a kolozsvári unitarius templom „Soli Deo“ feliratára emlékeztete. Az uri lakot a parkká alakitott terjedelmes telek közepén a gazdasági épületek környezik. Az épitkezésnek három különböző korszaka a figyelmes vizsgáló szemébe tünik. Az épület legrégibb földszinti bolthajtásos része a 17. ennek toldása a 18-ik és végre a kiszögellő homlokzat, a fedett terasse, s a lépcsőház a jelen századból vannak.

A család feje özvegy gróf Lázárné a fejedelmi Baresay vérből származik, mire sokat tart. A grófné büszke önérzettel emlékezett meg arról, hogy a Borszékhez közel fekvő Székely falu Szárhegy, melynek még most is fenálló régi várkastélyában Bethlen Gábor született, az ő családi birtoka, praedicatuma, és hogy Bethlen Gábor anyja Lázár hölgy volt. Az aristokratiának azon ambitióját, hogy az ősök nagy nevére kegyelettel visszaemlékezik, s ezeket utolérni törekszik, becsülöm. Ily magatartást nem csak az olasz Doria családnál kell dicsérnünk, melynek tagjai az afrikai Scipioval kötik össze leszármazásukat, és ezen önérzetükben Pierin del Vaga világhirü müveinek a genovai Doria palotában megalkotására alkalmat nyujtottak, mely müvekben Scipio hőstettei remek frescókban megörökitve vannak, hanem nálunk is kegyelettel kell viseltetnünk ezen érzelmek iránt, midőn

ezekkel régi családaink körében találkozunk. Ily érzületek sok nemes tettek kutforrásaivá lettek. Byron a hires angol költész régi nemességére szintén büszke volt.

A tiszteletre méltó urnő ősei emlékezetét folytonos jótéteményeivel és grófi családja, körében a hazafiui érzelmek ápolásával fentartja, mig fia Jenő a gazdasággal foglalkozik, s e mellett a régészet iránt is előszeretetet táplál.

Szebenhez közel Samfalván — Hammersdorf — 1870. évben felfedezett kelta régiségek néhány darabja gróf Lázár Jenő birtokába jutott. Ezen samfalvi leletet egy czigány fedezte fel. A lelet összesen 9 mázsa volt, és 80 frton Fabriczius szebeni rézöntő birtokába jutott. Azon vélemény áll fen, hogy a lelhelyen bronz eszközöket készitő gyár létezett, miután beolvasztásra való töredék és érczdarab volt a leletben. A lelet legszebb darabjai Ackner által a szebeni, másik része a kolozsvári muzeumba jutottak, s a használható többi darabokat Römer Flóris jeles régészünk a nemzeti muzeum számára szerezte meg.

Gróf Lázár Jenő régiségeinek legnagyobb része ceramique, poterie, fayence és porczellán darabokból áll. A régi edények, tányérok, csészék, kancsók és kupák száma a tulajdonos állitása szerint 2000 darabra felrug.

A gyüjtemény becsét nem csak nagy száma, hanem ritkasága is növeli. Vannak bécsi, szász porczellán, delft, hollandi, nolai, urbinoi, olasz és másféle fayence darabok, de legtöbbnyire régi erdélyi szász darabok.

Egy nagy szines zománczos kupa alján Ádámot és Evát tünteti fel a paradicsomban, közép domborodásán szarvas vadászatot ábrázol, s a vadászok nem puskákkal, hanem lándzsákkal vannak ellátva felső körfelületén végre angyalfejecskéket mutat.

Másik erdélyi szász kancsón 1752. évszámmal a mester Johann Fredel neve van megörökitve.

A grófi család körében kellemesen töltött perczeim emlékéül Lázár Jenő gróf ur néhány erdélyi szász kancsóval ajándékozott meg.

Brassóról azt irtam naplómba, hogy egy darab földi paradicsom. Fekvése igézően szép, jellege élénk és magyar.

Szebenben Friedenfels Jenő udvari tanácsos ur szivességéből kellemes, s a müvészet valamint régészet iránti vonzalmaimat teljesen kielégitő napokat éltem.

Friedenfels ur felkért, hogy egészen az ő vezetésének engedjem magamat át, és csak az általa kijelölendő körben érintkezzem, mert ohajtja: hogy a szászok kirekesztőleges barátságtalanságáról elterjedt balvéleményt megczáfolva találjam. Követtem tanácsát, s az eredmény kielégitett.

A báró Bruckenthal Sámuel-féle palota az ő gyüjteményeivel valódi muzeum, és Szebennek kétségtelenül főnevezetességét képezi.

Reisenberger tanár és muzeumi őr előleges értesités után várakozott reánk. Ezen tudós és udvarias férfiu mindenek előtt a könyvtárba vezetett.

A könyvtár 20,000 kötetből áll, s a német irodalom ujabb nevezetes müveivel folyvást szaporittatik.

A könyvtár egyik ritkasága Altenberger Tamás polgármester és királybirónak 1481-ik évben kiadott műve következő czimmel: Sammlung des Magdeburger, Nürnberger und Iglauischen Staatsrechtes.

Ezen államjog-gyüjtemény, a Statuta Jurium municipalium Saxonum behozataláig, vagyis 1583. évig törvény volt. Báthory István a statutákat ezen évben megerősitvén, ezeket törvénynyé emelte, s ezáltal Altenberger államjogának érvényét megszünteté. Báthory statutái Frohnius Mátyás munkájában foglaltatnak.

Altenberger műve német nyelven 1481. évben pergamenre van irva. Kezdőbetüi igen diszesek, s a mű végén miniatur festménye van, mely Krisztust a keresztfán, ennek tövében a szent szüzekkel ábrázolja. A festmény alatt egy eskü-forma olvasható, mely a művet berekeszti.

A másik pergamen mű ennél még sokkal érdekesb. Imakönyv ez, melynek keletkezési ideje és helye, szövegének irója, gyönyörü parányfestményeinek szerzője ismeretlenek. Előttem feküdt a drága mű, minden egyes lapját gondosan átvizsgáltam, miután Reissenberger ur kivánságom iránt türelemmel volt. Meg kelle vallanom, hogy ennél gazdagabb kiállitásu pergamen-művet még a vatikáni könyvtárban sem láttam, melyben Corvin Mátyás codexeit és Giulio Clovio miniaturiát szorgalmasan tanulmányoztam.

A könyv utolsó lapjára egy bélyeg van benyomva, mely után a morvai régiségbuvár Dudik állitá, hogy ezen rejtélyes pergamenmű a Prága melletti szent Margit kolostor tulajdonához tartozott. Dudik a művet provenszálinak tartja.

A festmények és irmodor után itélve a könyv valószinűleg a XV. században keletkezett. Szövege latin; betüi kisded goth idomuak. Finom pergamen lapjainak száma 630. A könyv végén több lap, habár miniatur festményekkel szintén ékesitve van, de beirva nincsen, és a könyvben még két helyen tapasztaltam, hogy a czimer számára fentartatott mezők kiszinezve nincsenek, mely körülményekből alaposan azt lehet következtetni, hogy a hártyamű a reá forditott nagy munka, fáradság és pazar kiállitás daczára még nem volt végleg befejezve.

A bekötés későbbkori, disztelen s a könyv belértékével nem hangzik össze. Maga az imakönyv oly diszes, annyi szorgalommal, művészi felfogással, izléssel és olykor csodálatos naivitással van kiállítva, s annyira pazarul, hogy valóban nagy becsü.

A megváltó szenvedéseinek, Mária életének, az ó- és uj-testamentumnak kitünőbb mozzanatai s egyénei gazdag aranyozásu diszitések körében

a könyvben szemlélhetők. A miniaturák a lapot gyakran egészen betöltik, s a festmények közt levő minden egyes lapoldal gyönyörű initialékkal diszeskedik, a lapok szélein pedig virág, állati, épitészeti s egyéb ornamentátiók — vagy képzeményes szörny-alakok vannak.

Az imakönyv oldalain levő következő két felirást érthetlensége daczára feljegyeztem, ugymint: AVNSI — KANS — s a másik oldalon ANS — ICMAI. — Ezen felirások a mű eredetére nézve tán felvilágositást fognak nyujthatni.

Nehezen tudtam a kedves mű szemlélésétől megválni, s Reissenberger tanár ur türelmét azzal viszonoztam, hogy társulatunk „Évkönyvét" a könyvtár számára neki átadtam.

A régiségtár Szebenben szintén sok érdekest nyujt.

Nagy-Ekemezőről — Gross-Propsdorf — kőkori — Samfalváról — Hammersdorf — bronzkori leletek vannak, melyek 1870. évben a közelfekvő falu határán véletlenül nagy mennyiségben feltaláltatván, az erdélyi földismertető társulat által a muzeum részére megvásároltattak. A lelet érdekességét azon körülmény növeli, hogy horgany-réz vegyitékű érczdarabok, összeszegezett lemez töredékek találtatnak a leletben, melyek az őskor elbánására az érczczel világosságot nyujtanak.

Fenyőfalván felfedezett 50 hunnsir leletei, s a hajdani Apulium környékén talált római régiségek a tárlatban szintén kiállitva vannak.

A szász templomok régi oltárképeit, melyek ujabbkori művekkel felcseréltetnek, a muzeum régiség osztályába kezdik beszállitani. Igy Ekemezőről góth-idomú szárnyas oltárképet tettek a muzeumba, mely 1524. évből származik.

Umbo nevet viselt a római korban mind az, a mi egy felületen körvagy kup-alakban kiáll. Szebenben a muzeumban egy paizsra alkalmazott könyökvéd Umbo nevezet alatt tartatik. Ritka érdekes példány a romai korból rézből, melynek felületén mythologiai ábrázolások vannak. Bendorf nevű prágai tanár ezen régiség leirását közzé tette.

A képtárt ismételve meglátogattam, mert képtárak felett első látogatásra itélni nem igen lehet. Csodálkozással teltem el báró Bruckenthal Samu erdélyi kormányzó műszeretete, kiterjedt ismerete és fenkelt lelkülete iránt, melyekkel az elhunyt Mecaenásnak birnia kellett, hogy ily jeles gyüjteményeket megalapitson.

A képtár maga 1098 darabból áll. Ezekből 199 darab az olasz — 429 darab a németalföldi — 470 darab pedig a német iskola műveihez tartozik. A galeria leirása 1844-ik évben nyomtatásban megjelent, de ezen mű most már nem kapható.

Sajnálni lehet, hogy a jobb darabok külön választva nincsenek, hanem hogy a kitünőbb művek a nagyobb számu jelentéktelen darabok közt szétszórva a szemlélő figyelmét kikerülik. A képek különben igen megrongált

állapotban javitást igényelnek, szakmester által ujra osztályozandók, és a festészek nevei megállapitandók volnának.

Az elősorolt nehézségek daczára a képtár néhány jobb darabját időtani, rend és iskolai osztályozás nélkül, ugy a mint szemembe akadtak, felemlitem.

Meytens, Mária Terézia udvarfestészétől több darab létezik a képtárban, s ezek közt mint leginkább kitünő Eszter Achasverus előtt. — Ferg miniaturszerű tájképeket festett, tábori élettel változatossá tévén műveit, melyeken önkezű monogrammja látható. — Hamilton állatképei és Stock Márton művei fölemlitésre méltók. Stock erdélyi szász művész volt. Művei a szászok közt nagy számban vannak elszórva. Szebenben a városháza tanácstermében Salamon itélete jól fentartott műben látható Stocktól. — A képtárban Rákóczy Ferencz arczképe Stock nevére van irva. Vannak, kik ezen művet Kupeczky művének lenni állitják. Ez állitás azonban téves, mert a mű Stock által festett másolat Rákóczynak Kupeczkytől származó eredeti arczképe után, mely Zichy Edmund gróf ur birtokában van. — Hasonló tévedéssel Kupeczky arczképét ennek legjobb korából, mely szintén a képtárban van, Kupeczky önkezű művének állitják, holott ezt hasonlólag Stock festette Kupeczky műve után.

Éltesb Kranach Lukácstól 4-ik Vilmos bajor herczeg és neje Jakobea arczképei — Kulmbach Jánostól Mária születése — Rottenhammer Jánostól pedig az utolsó itélet vannak festve. Sandrart Joachim művei öt festményben az öt érzéket férfiu mellképek alakjában ábrázolják. Brandi Domenico több darabjainak eredetiségét az 1730. évszám mellett monogrammja bizonyitja. Brandi festményei vadászatokat és állat-küzdelmeket élénk jelenetekben tüntetnek szembe.

Egy fatáblára festett Endymion, mely valószinűleg egy nagyobb kép kiegészitő része volt, Corregio műve gyanánt mutattatik. A kezességet ezen állitás valódisága iránt elvállalni nem lehet, de való, hogy a mű virtuózitással van festve, és Corregio modorára emlékeztet.

Nem igy a ballábával egy almát érintő kisded Megváltó, melyet Lionardo da Vincinek tulajdonitanak. Itt már a kékesbarna szinezés Carlo Dolcera visz gondolatunkban. Guido Reni művei közől szent Jeromos életnagyságban ülve, a leirásokban a képtár legkitünőbb művei közé soroltatik. Jeromos feje azonban teste arányához képest igen kicsiny, mely körülmény a mű eredetisége iránt kételyt támaszt. — A mezitelen testtel fához kötözött sz. Sebestyén hasonlólag nem eredeti, hanem másolata Guido Reni Bolognában lévő hasonló művének, melynek csak felső részét ábrázolja. — A harmadik mű, mely a Philisteusokat leverő Sámsont a szamár állcsontjával szintén csak fél alakban ábrázolja, Feti Domenico eredeti műve gyanánt van felirva, holott ez Guido Reni bolognai műve felső részének másolata.

A német-alföldi van Bronkhorst János — „Ein emblematisches Preisstück für eine Schützengesellschaft“ — czime alatt egy nagy képet festett, mely jó szinezésével kitűnik.

Saftleuen Cornelius 1606—1673. a Mesopotámiából hazatérő és istennek hálát mondó Jakabot festette szép állatcsoportozattal.

Van der Venne Adrian fogorvosa csak alárendelt festés, de azért becses.

Bramer Lénárt műve a kezét mosó Pilatus, vázlat, de azért becses mű. Bramer Rembrandt tanitványa volt, s ezen művében mestere szellemét megközelitette. A mű hatása igen jó, s a művész monogrammjával van ellátva.

Ifjabb Teniers Dávidtól két eredeti szép festményt láttam. Az egyik a dohányzó társaságot, a másik a lepárolót az ő műhelyiségében ábrázolja. A képek Teniers monogrammját birják.

Mieris Ferencz művésztársa van Douw Gerard arczképét festette kisded alakban, a mint egy ablaknyilásban áll. A képecskén 1658. évszám olvasható.

A Rubens neve alatt előforduló festmények közől Diannát a Nymphákkal vadászaton legjobbnak, s a művész jellegét leginkább kifejezőnek tartom.

Végre van Dycknek tulajdonitott első Károly angol király és neje hasonlólag a képtár jobb művei közé tartozik.

A természettudományi társulat gyüjteménye szintén a Bruckenthal palotában van elhelyezve. Áll ezen gyüjtemény ásvány- s állattani, népismei, régészeti s könyvtári osztályból. A társulat tagjai évenkint 3 frtnyi csekély dijt fizetnek. A társulat 1849. évben az akkori válságos viszonyok közt, sőt tán ezek daczára keletkezett, mi a szászok magatartására jellemző. Hasonló társulatok nálunk akkor vagy elenyésztek, vagy legalább vonaglásban voltak.

Az ethnografiai részt, melyben Ázsia és Afrika népeitől is láttunk darabokat, Binder szebeni származásu honpolgár dicséretes buzgalommal gyarapitotta s mintegy alapitotta.

A régészeti tárgyak az elhunyt Ackner hagyatékából származnak.

Mivel a természettudomonyi társulat ezen gyüjteményei igy elkülönitve jelentékenységökben alább szállnak, ezen gyüjteményeknek a Bruckenthal-féle hasonló nagyobb gyüjteményekbe beolvasztása nemcsak tervben, hanem közel kilátásban is van.

Seivert Gusztáv, városi tisztviselő, ki a város régészeti emlékeinek fentartása körül magának nagy érdemeket szerzett, és ki Szeben városa történetét megirta, a régészetileg is érdekes városháza részleteit, levél- és fegyvertárát megmutatni szives volt. A városháza későbbkori hozzáépité-

sekkel és toldásokkal bővitve alapjaiban a XV. századból származik. A Prol család épitteté, és későbbi birtokosainak kihalása után a város vétel utján birtokába jutott.

Szeben városának régészetileg és történelmileg kétségtelenül legnevezetesebb épülete az evangelikus nagy templom, melynek leirását Mokesch Sámuel hittan-jelölt 1839. évben nyomtatásban kiadta.

A templom a XV. században épült. A chorus, a hajdani Mária kápolna, az épület legrégibb részei. Épitészeti anyaga homokkő, idoma ó-német. Déli oldalán az épület közepén torony áll, mely 228 láb magas. Ugyanezen oldalon az épület hét csúcsorommal bir annak jeléül, hogy a szászok hajdan hét erősitett várossal birtak. E hét város Szeben, Brassó, Medgyes, Szász-Sebes, Beszterecze, Segesvár és Kolozsvár. A csucsok hajdan koronával voltak ékesitve, melyekből azonban az idő kettőt megsemmisitett, és valóban a hajdani szász városok közől kettő, ugymint Kolozsvár és Enyed szász jellegét elejtve, magyar városokká lettek. Az éjszaki oldal kevésbbé érdekes. Egyébként az épület szabálytalan alakja, a két oldal különbözősége, az ormok, előcsarnokok, s a lépcsős feljárások az egészet sajátos eredeti és komoly szinezetűvé teszik.

Belülről a góth idomu épület hatását fehérre meszelt falai csökkentik. Három hajója van; a déli es nyugati oldalon hol, az orgona áll, karzat huzódik, mig az éjszaki oldal siremlékekkel van elboritva. A Ferula a templom azon részét képezi, mely a torony által a többitől elkülönitve van. Itt szintén siremlékek tartatnak. Az erdélyi szász nemzet és Szeben városa egész történelme mintegy személyesitve van ezen régészetileg is becses emlékekben.

A szorosan vett magyar és szász emlékeken kivül az oláhországi Mihály vajda siremléke említésre méltó. Felirata következő: Sculptura Magnifici Domini Michaëlis Waiwode Transalpini, hic Cib die beati Gregorii per Jalilchit dolose interfecti a. D. 1510.

A dolog története röviden következő. Mihály vajda honából elüzetvén, Szebenbe vonult. Itt Jaxith rácz kapitány nővérével ismeretségre lépvén, ezt elcsábitotta. Jaxith ezért bosszut forralván, 1510. évi márczius 12-kén, midőn a vajda ájtatossága után a templomból kilépve mészáros utczai lakására menni készült, a paptorony — Priesterthurm — alatt Jaxith által véletlenül megtámadtatva, legyilkoltatott. A közbiztonságot ezen merénylete által veszélyezettnek hivő polgárok e miatt feltámadtak, és Jaxith lakára rohanva, ennek kétségbeesett védelme daczára őt agyonlőtték. Mihály vajda siremlékén az oláh kereszt a félholdon fekszik.

A nagy orgona honi mű 2700 sippal 1672. évben, Vészt János bártfai mester által készitre, ki két és fél évig dolgozott rajta.

A kehely alaku keresztelő medenczе harangérczből 3 láb és $9^1/_2$

hüvely magas 1438-ik évben évben Lénárt nevü müvész által lön készitve Felirásai következők:

Descendat libans plenitudine fontis virtus spiritus sancti.

Sit fons vivus aqua regenerationis unda purificans.

Oadonai Sabaoth detragarmaton Emanuel Anno Domini 1438. Leonhardus. Jhesus Christus o rex gloriae veni nobis cum pace.

Az érdekes medenczén sok apró ékesitések vannak.

De mind ennél a szentély éjszaki falán levő szép falfestmény sokkal érdekesebb. Ezt Joannes von Rosenau festette 1445. évben. Kevés ily jól fentartott falfestményt birunk honunkban ezen korból. Rosenau nem a magyarországi Rozsnyó, hanem Erdélyben Brassóhoz közel fekszik. A szebeni falfestmény a lőcsei s kassai freskofestményeknél idősb.

A festmény alkatójának neve kétségbevonhatlan határozottsággal a falon felirva szemlélhető: Hoc opus fecit Johannes de Rozenaw, Anno domini millesimo quadringentesimo XLV. Más országban a müvész neve dicsőitve, emlékezete megörökitve, az életére vonatkozó körülmények felderitve volnának. Nálunk nevét, müvészetét és életét egyiránt homály fedi, pedig a templom fala négy század óta hirdeti, hogy Rozenau János élt, és jeles honi müvész volt.

A falfestmény három részre oszlik:

Első, felső részében a középen Krisztus feltámadását azon sajátos felfogással szemléljük, hogy a magasba felemelkedett megváltó lábnyomai a sziklába, melyről felemelkedett, benyomva látszanak. A hagyomány szerint ez valóban megtörtént, és Jeruzsálemben a feltámadott Krisztus lábnyomait a sziklában az idegeneknek mutatják. A felső rész oldalfestményeit Krisztus születése és keresztelése képezik.

A középen levő nagy ábrázolás mellett jobb oldalon góthidomu baldachin alatt „Humilitas“ aláirással Ecce homo; — jobbra hasonló baldachin alatt pedig „Gloria“ aláirással Krisztus feltámadva van festve, a müvész sajátos eredeti felfogását itt szintén feltüntetve, mert a feltámadott Megváltó mellett égő gyertyák vannak, s az apocalipsis egy tételére vonatkozással Krisztus szájából egy tör kisugárzik.

Ugyancsak a középfestmény alsó oldalain balra szent István koronával, palliummal, jobbra pedig szent Lipót osztrák védszent van festve, miből következtetni lehet, hogy az osztrák uralkodóház trónkövetelési igényei a szászoknál már akkor viszhangra találtak. A czimer-jelvények, melylyekkel a közép nagy kép környezve van, szintén ezt mutatják, mert ezek négy külön mezőkben a magyar és osztrák czimereket tüntetik fel.

Maga a középfestmény a két lator közt keresztre feszitett Krisztust ábrázolja. Longinus rendkivül hosszu lándzsával Krisztust oldalba szurja, mire a vér kiömlik. A két lator görnyedt testtel kötéllel van a kereszthez erősitve A keresztfák alatt népsokaság gyalog és lóháton szemlélhető. A

keresztfa tövén összerogyó Máriát két nő istápolja, mig Magdolna a keresztfát átkarolja. A gyalogosok közt egy alak infulával van, s az alakok mind a müvész korában szokásos öltözeteket tüntetik szembe, mely körülmény a mű jelmeztani értékét nagy mértékben növeli.

Végre a festmény harmadik alsó részének közepén vasrácsos ablaknyilásban a Megváltó fél alakját szemben kinyujtott két karjaival, és oldalán a lándzsa-szurás nyomaival szemléljük. Ezen mű általános vélemény szerint a pokolból kijövő Krisztust ábrázolja. Az oldalokon balra a donator, jobbra pedig ennek neje, mind a kettő térdelő helyzetben s az akkori viseletben vannak feltüntetve.

Ezen szép festménynyel szemben csodálni kell mind azt, hogy a XV. század első felében ily jeles művész honunk azon vidékén tartózkodott, mind pedig azt, hogy a festmény ily jó állapotban fentartva van. Sztorno derék régészünk, midőn ezelőtt nehány évvel a magyar akadémia megbizásából körutazást tőn, a festményt lemásolta. Valószinü, hogy a főoltárt környező apsismész rétegei alatt még több ily mű van eltakarva, s ez okból kivánatos, hogy a mészrétegek eltávolitása után a műkincsek, melyek a reformátio után bemeszeltettek, felderittessenek.

A sekrestye papi öltönyökben, mint misemondóruha, pallium és casula, valamint gazdag aranyozásu ezüst egyházi szerekben a reformátio előtti időkből gazdag gyüjteménynyel bir. Az 1649-ik évből egy biblia is van a sekrestyében, mely Richter rajzai után Dürer János metszéseivel illustrálva van. A biblia Luther tanitásai után Norinbergában nyomatott.

Az idegen ha Szebenig eljutott, a kirándulást Nagy-Disznyodra — Heltau, s az ehhez igen közel eső Kis-Disznyodra — Michelsberg — el ne mulaszsza. — E kirándulás a természet szépségei, művészeti és régészeti emlékei által élvezetet és gyönyörüséget nyujt. A kirándulás, melyet Friedenfels udvari tanácsos ur rendezni szivesked ett, mindössze fél napba került. Riesz Károly ur a kitünő természetbuvár a rovarok számára szeszes üvegével harmadik gyanánt csatlakozott.

Nagy-Disznyod előttem nem azért volt érdekes, hogy hires cseresznyéi, városias kinézése, szorgalmas szász lakosai vannak, kik az erdélyi posztó készitésében kifejtett iparuk folytán a románok népviseletére országszerte a fehér, a többi nemzetiségek számára a sötétkék kelmét készitik, hanem inkább regényes vidéke, ódon temploma, régiségei és végre lelkésze Waldstock ur miatt, kinek jó kedélyüségét Friedenfels ur előre kidicsérte, Nagy-Disznyod vidékét valóban látni ohajtottam.

A templom a szász templomok jellegét hiven feltünteti. Későkori goth idomban három hajóval a XV. században keletkezett, s a három időszaki épitkezésre mutató paplakkal együtt kőfalgával körül van véve. Az egész háromszoros kőfallal és tornyokkal ellátott erődszerü alkotás, melybe

a bejárás a két kapuzaton történik. A lelkészlakot csak egy, mig a templomot mind a három falazat körülövezi. A harmadik erődfalat külről szintugy, mint belről fedett folyosók köralakban környezik. A község minden családja ezen folyosók alatt saját éléskamarával bir, melyekbe az illetők élelmiszereik feleslegét s egyéb nélkülözhető holmiaikat lerakják, hogy ezeket tüz, rablás, kártétel s a régi időből fenmaradt hagyomány szerint ellenséges betörések ellen biztositsák.

A főoltáron nagy tripticon fa oltárkép áll goth idomban, maga a festmény 1525-ik évben, s igy közvetlenül a reformatio előtt lőn festve Vincze festész által, miután a monogramm következő: Vincentius pinxit. A festmény közép ábrázolása Krisztus keresztelését mutatja, mig a szárnytáblákon belülről szent Severus csodatettei vannak festve. A nagy festményt környező aranyozott oltárékesitések későbbkoriak.

A templomtorony magaslatát négy kisebb torony környezi, és minthogy szász szokás szerint csak a városok birnak azon előjoggal, hogy a torony csucsát négy toronykával ékesithetik, ezen ékesités végett a nagy-disznyodiak a szebeniekkel hosszasan perlekedtek, mig a kisded toronykákkal együtt a város elnevezését kivivták.

Az udvarias Waldstock lelkész ur szivesen fogadott, azonban feltünt előttem, hogy a bécsi „Deutsche Zeitung“, és a hirhedt magyarfaló Löher Ferencz „Die Magyaren und andere Ungarn“ czimü jókora vastag könyve dolgozó asztalán hevert, melyet a jókedélyü lelkész ur bizonyára nem azon szándékból olvasgatott, hogy Löher ellen czáfolatot irjon.

A templom paramentjei valóban szépek és értékesek. Nálunk püspöki székesegyházak is ritkán vannak ily kincsek birtokában. Különböző nagyságu, de egyenlő ékesitésü három kehely, góth idomu ereklyetartó kristály üveggel és emaillirozott talapzattal, diszes goth kereszt hasonlólag zománczozva, melyeken az évszám hiányzik. Egy vert mü ostyatartó 1692-ik évről, az ur vacsora kettős alakbani vételére, egy vert mü kupa a bor számára 1675. évszámmal. Mind ezen kincsdarabok ezüstből vannak gazdag aranyozással.

Nagy-Disznyod 2600 lakossal bir, román és czigány lakosainak száma a szászokét felülmulja. A szászok 7 osztályu felekezeti iskoláik számára emeletes nagy palotát épitenek, és tudakozásomra Waldstok ur kijelenté, hogy román iskola nincs a községben, miután a románok a szász iskolába járhatnak, s igy ily iskolának szüksége fenn nem forog.

A kis-disznyodi hegy szent Mihály kápolnájánál a kilátás, melynek hátterét a havasok képezték, valóban élvezetes volt. Visszautazásunk a szebeni erdőn át történt, mely a városhoz közelebb eső végső részeiben a szebeniek mulató helyévé van átidomitva.

Szebent elhagyva a hajdani Apulum helyére Gyula-Fehérvárra, Erdély fejedelmi korszakának szék- és temetkezési helyére siettem, hogy hires templomát, mely hagyomány szerint a hajdani pogány imola romjain Sz. István király alatt épült, és mostani alakját Hunyadi János vajda alatt nyerte, s az ezen nagyhirü templomban fájdalom igen romladozott állapotban levő emlékeit a Hunyadiaknak, Isabella királynőnek és fiának János Zsigmondnak, valamint Bethlen Gábornak márvány sirkövét megszeléljem.

A kőalkotásu templom remek mű, belsejét azonban az izléstelen korszak meszeléseivel, kékre festett lágy fafölszereléseivel, későbbkori oltárjaival egészen elferdítették. Mig az áldozatra kész és müvelt szellemü Hajnald a püspöki székben ült, addig ez egyháznak régi jellege szerinti helyreállítására tetemes összeg fordíttatott. Távozása után a dolog megakadt, s a szép egyház most nem egyéb, mint egy anachronismus.

Innen a regényes fekvésü Déván, hajdan Decidaván, és Vajda-Hunyadon át, hol az ujra épitkezés alatt álló nagyszerü Hunyadivárat megszemléltem, erdélyországi utazásaim Mekkájába, Hátszeg vidékére siettem.

Dévaról a hagyomány azt tartja, hogy Decebal legyőzetése után ezen helyen végezte ki magát. Annyi bizonyos, hogy Déva környékén romaikori régiségek gyakran találtatnak. Kaszkadin György derék megyei főjegyzőn kivül Spanyik orvos és Gergelyfi kereskedő gyüjtik a régiségeket. Kaszkadin urnál cameakat is láttam karniolkőből, melyek Veczelen találtattak. Az egyik kő Hygeát, a második Delphinen Amort, a harmadik pedig Janus-főt ábrázolt. Kaszkadin ur gyüjteményemet nehány érdekes érem darabbal gazdagitani szives volt.

A fenkölt szellemü Hajnald érsek, mint erdélyi püspök, Hátszegre jövén, egyházi beszédében kijelentette, miképen a város előtti hegymagaslatról leereszkedése közben a regényes Hátszeg völgye isten temploma gyanánt tünt fel szemei előtt, melyben a hegysor a falakat, az égbolt a boltozativet, s a völgyben szétszórt faluk istennek ugyanannyi oltárait képezik. Köztiszteletben álló egyháznagyunk ezen költői hasonlatosságát enmagam igazolva tapasztaltam, midőn Szilvást a Nopcsa család bölcsőjét elhagyva, a hegy lejtőségéről Hátszegre leereszkedtem.

A Hátszeg völgye keletről nyugatnak huzódó és minden oldalról hegyektől környezett hosszukás völgyet képez, melyen a Strigy patak sebesen átszalad. Keleten Hátszeg városka a völgy kulcsát, nyugaton pedig Dáczia hajdani fővárosa Sarmisegethusa, a római korban Ulpia Trajana, elenyészett fényéből szegényül emelkedő Várhely vagyis Gredistie román falu zárkövét képezi.

A völgy déli oldalán a Picuj és Retyezát havasai a hátszegvölgységig emelkedő védfalát képezik.

Hátszeg vidékén szerzett tapasztalásaimat s éleményeimet Pára Antal törvényszéki elnök ur lekötelező barátságának köszönhetem, ki midenüvé személyesen elkisért, és kitől elválásom nehezen esett.

A civilisatio alkotásai az idők mulandóságával daczolnak, fentartják magukat és szinhelyöket jókora távolságban még akkor is kegyeletes visszaemlékezésekkel töltik el, midőn a dolgok élén állott nemzedékek régen elenyésztek.

Igy azon fény, mely hajdan Sarmisegethusa és Ulpia Trajana városaiból a vidékre kisugárzott rom-maradványaiban mai napon fenmaradt Hátszegen, Óralja — Boldogfalván, mely Kendefy Árpádé, és melynek ősi vártornyát Jósika Miklós regényeiben megörökitette, Naláczon, mely előbbi birtokosáról Bethlen Olivér grófról Teleky György grófra szállt, Farkadinon, hol előbbi birtokosa Nopcsa László báró római régiségek, feliratos táblák és szobrok egész gyüjteményét szerezte egybe a várhely romokból. A birtok jelenben Lónyay Menyhért gróf tulajdona, s a régiségek nagy részét a grófnenál tett tisztelgésem alkalmával az uri kastélyon befalazva szemléltem. Sarmisegethusa nagy foku civilisatiójának emlékeivel találkoztam továbbá Demsuson, hol jelenleg román templomnak használt ókori épületet szemléltem, mely hajdan valószinüleg Longinus sirboltja volt. Longinus hajdan Traján császár hadvezére volt, kit békealkudozás végett Decebalhoz küldött, de ki ez által hitszegőleg letartóztatván, magát méreggel kivégezte. Észleléseim szerint a demsusi templom jelen alakjában magában foglalja ugyan a romai kor maradványait, azonban eredeti szervezetében lényeges átidomitásokat szenvedett. Oszlop-felirásait Kővári László és Seivert kimagyarázták.

Poklisán Pogány Ádám urnál szintén érdekes régiségeket láttam a várhelyi romokból. Egy oltár alján következő felirást olvastam:

QVADRI . . .
GLYANIO.
SARMI.
METROP
EXVOTO.

Egy márványból vésett szobor Vestát ábrázolja. Ezen szobrot 1836. évben találták Várhelyen. Midőn feltalálták, ép volt, de az emberek azon alkalommal három darabra törték. A szobor-mű becsesel is bir, a testéről leömlő redőzetet melle felett jobb kezével összetartja. Az alak fülbevalókkal és nyakán gyöngysorral van ékesitve. Ezen szobornak párdarabját látogatásom ideje előtt két héttel találták fel ugyanesak Várhelyen, de az többé megszerezhető vagy látható nem volt, mert azt Teleky György gróf olcsó áron a feltalálóktól azonnal megvásárolta. Egyáltalában a mint a régiségek feltünnek, magánbirtokba jutva, el is tünnek.

Egy harmadik nőszobrot állitólag ezelőtt nyolcz évvel találtak, mely Dévára Nopcsa László ur birtokába jutott.

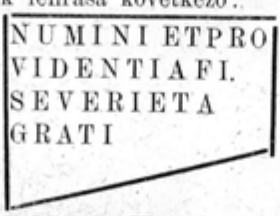
Pokliesáni látogatásom emlékeül a mellékelt följegyzésben foglalt szép patinás érmet hoztam magammal Aurelius Commodus császártól. Az óraljaboldogfalvi templomot, melyről szintén azt állitották, hogy a romai korból származik, hasonlólag megszemléltem, azonban az egyházat a XV. századból származó jelentéktelen épületnek, állitólagos fresco festményeit pedig byzanti modoru vizfestményeknek találtam. Kendeffy Árpád ur diszes uri kastélyt épittetett ezen jószágán.

A hajdani Ulpia Trajána rommaradványai a mostani Várhely keleti oldalán elterülő sikon, s a falu belterületén tünnek fel.

A régi épitkezések falai s alapjai csatorna alaku üregek, melyek vizvezetőül szolgálhattak, többnyire kőből alkottattak. Vannak azonban téglák is, melyeken X alaku bélyeg látható.

Az amphitheatrum Várhelytől északnak fekszik. Az egészet mintegy $2^1/_2$ ölnyi magas és 5 öl széles földpárkányzat futja körül. A tojásdad alaku küzdhomok 80 lépés hosszu és 50 lépés szélés. A szinkör négy oldalán egymással szemben négy kapu bejárása volt. Ha a romai colosseumra, a veronai, polai vagy pompeji amphitheatrumokra visszaemlékezünk, hajdani alakját a sarmisegethusai szinkörnek képzeletünkben szintén megalkothatjuk.

Várhely jelenben Lónyay gróf, Tornya és Licsek birtokos urak közt megoszlik, de az amphitheatrum s a hajdani város szinhelye nagy részben a földmivesek birtokában van, kik a hajdankor emlékeinek fentartására nem gondolnak. A kövek, épitkezési anyagok, márványdarabok, melyek hajdan a szinkör ülőhelyein voltak, széthordattak. Tornya ur háza előtt az ülőhelyet az amphitheatrumból hozott nagy márvány darab képezi. A lakosok a változatos alaku apró mozaik-tégladarabokat nagy mennyiségben szedegetik fel a romokból, és nemcsak darab — hanem vékaszámra árulják Licsek birtokos urnál szépen formált bronz kéz felső részét s ujjait, hiányosb kivitelű nőszobrot fej nélkül, oszlopfőket és márvány darabokat láttam, melyek Sarmisegethusa romjaiban találtattak. Haver Mihály várhely lakos csendőri laktanyául szolgáló házának kapubejárása mellett egy régi kő van befalazva, melynek felirása következő:

Egy másik felirásos kőtábla Várhelyről Bécsbe a cs. kir. udvari könyvtárba jutott, melyet Ackner és Müller a Dácziában létezett római fel-

irásokról kiadott müvében megismertetett. Az ókor felirásai a régészek előtt nagy becsesel birnak, azért a márvány kő felirását megismertetem, mely e következő:

SEX · PILONIVS.
SEX · F · STE · MODE
STVS · BENEVENTO
> LEG · ⌈||⌉ · F F etc.

Sextus Pilonius, Sexti filius, Stellatina tribus Modestus Benevento natus, Centurio legionis quartae Flaviae Felicis etc.

Sarmisegethusa szinhelyén jelenben a román nép szalmafedeles fakunyhói állanak, a lakatlan rész pedig szántóföldül és kaszálóul szolgál. Az amphitheatrum azon része, melyben hajdan a gladiatorok elvérzettek, buján tenyésző rozszsal volt bevetve.

Redony János 127. szám alatti háza udvarán egy faszin üregében mozaik padozatot mutattak a hajdankorból, mely azonban a kellő felügyelet hiányában, s az üregbe folyvást beszivárgó nedvesség miatt valószinüleg a kivánesiságot nem fogja sokáig kielégiteni.

Utazásomat Várhelyről a vaskapu hegylánczolatán át Szörény vármegyébe, s ennek regényes vidékein át a Herkules fürdőig folytatám.

Tisztelt közgyülés! Társulatunk czélja alapszabályaink 2-ik §-ban körvonalozva van oly módon, hogy a történelmi multat és jelent lehetőleg felderiteni, a történettudomány és archaeologia müvelése iránt minél szélesb érdekeltséget ébreszteni feladataink közé tartozik. Közleményeim habár az utivázlatok szerény körén tul nem emelkednek, jobbadán még is a történelmet és archaeologiát érintik, következéskép alapszabályaink ellen nem vétettem, midőn mult évi erdélyi utazásom közzétételére ez utat választottam.

A mellékelt kimutatásokban egyuttal azon régészeti tárgyak jegyzékét van szerencsém bemutatni, melyeket érintett utazásom közben megszerezni alkalmam volt.

Társulatunk lefolyt három évi tevékenységének, ha tetszik, életének ismertetését tásulati titkárunk adni fogja. Ezen titkári jelentéssel tevékenységünk első három évi korszaka bezáródik. Az uj korszak előttünk van. Engedjék azon ohajtással fejezni be előadásomat, hogy ez uj időszak társulatunkra nézve eredménydusabb legyen, mint a lefolyt három évi időszak volt.

Francovilla és Francohorion.

Lőzsardt Nándortól.

Olvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat jun. vál. ülésén, 1873. — Közölve volt a „Tört. Adattár“ 1873. évi jun. jul. havi füzeteiben.

Délmagyarország történelmében némi említésre talál egy Francovilla nevü gyarmat és vidéke, melynek létezte a mily nagy jelentőséggel birt a hajdan korban, ép oly homálylyal van elfödve a jelenben. Francovilla és Francohorion azon sajátságos sorsban részesült, hogy minél jobban iparkodnak vidékünk történetbuvárai levenni róla a majdnem ezeréves fátyolt, annál jobban kuszálják azt össze, olyannyira, hogy mai napság már hollétét sem tudjuk.

Nagy Károly, a frank nemzet hatalmas királya, miután sikerült neki az avarokat minden előbbi szövetségeseiktől elkülöniteni, magának pedig a görög császárság barátságát biztosítani, 792-ben hadat indíta a hatalmilag már hanyatlásnak indult avar nép ellen, és összes erejét összeszedvén, három hadsereggel Csehországon, Bajorhonon és Istrián keresztül vonulva, megtámadta az avar birodalmat. Hét évi véres háboru után, fia Pipin, a legdélibb hadosztály vezére, az avarok birodalmának, ez ország harmadfél-százados fenállása után, csakugyan véget vetett. Griselini állitása szerint, az avarok fékentartása czéljából a Tisza torkolatánál, Titellel szemközt („gegenüber von Titul“) várat kelle épittetnie, hova frankokat szállitott. E vár Francovillanak (Frankavilla), a téres vidék pedig, melyen az feküdt, Francohorionnak (Frankarion) neveztetett,[1])

Kérdés, hol feküdt Francovilla, hol terjedt el Francohorion?

Midőn Griselini ezen frank gyarmat keletkezését előadja, elfelejti a forrást megnevezni, melyből meritett, a mit pedig ritkán mulaszt el, némelykor a legcsekélyebb dolgoknál is. Ő csak azt mondja, hogy Francovilla „an der Mündung der Theiss gegenüber von Titul“ feküdt, mit ő határozottsággal a mai ugynevezett Bánságra ért. Még Francohorionť is, melyet különben helyesen a Francovillához tartozott vidéknek mond, ide helyezi, s a későbbi „ducatus Horomiensis-sel azonositja.

Ő utána indultak többi történetiróink. Nevezetesen Bárány[2]) annyira megy, miszerint Francovillában szörnyü halállal kimult, mert nyom nélkül eltünt torontáli várat (?) sejdít, melyet aztán a később ke-

[1]) Griselini; Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temesvarer Banats. I. 13. l.

[2]) Torontál vármegye hajdana. 82. és 84. l.

letkezett olnasi várrá változtat át, ugy hogy Francovilla helyét előbb egy torontáli, ennek helyét azután az olnasi vár foglalta volna el. Mily erős hit szükségeltetik az ily hozzávetések elfogadására!

Értekezésünk czélja Francovilla és Francohorion kérdését lehető biztonsággal megoldani, miután elég érdekesnek tartjuk oly történeti névvel foglalkozni, melyhez egy harmadfélszázadig fenállott, erős birodalom bukásának emléke fűződik, s mely Délmagyarországon egy uj ország keletkezésére alkalmat szolgáltatott. Czélunkat azáltal véljük elérhetni, ha a frank avar háboru tényállásából kiindulva, előbb annak szinhelyét és történeti eredményét tekintjük meg, azután pedig az ily uton nyert előtételt a ránk hagyományozott egyenes emlékkel hasonlitjuk össze.

Ami a frank-avar háboru szinhelyét illeti, köztudomású, hogy e háború a Duna és Tisza közti sikságon, az avar fő-rhingnél és a khagan székhelyén döntetett el. Eginhardus, Nagy-Károly életirója és kortársa világosan mondja, miszerint Pipin, „Hunnis trans Tiziam fluvium fugatis,“[1]) seregével 796-ban a Tisza partjáig nyomult elő. A rhingek romjain köttetett a béke. Az avarok nagyobb része a csatákban elveszett, és csak kevesen voltak azok, kik Tudun khagannal a győzőnek hódoltak s őt Achenbe kisérték. E háborunak legfontosabb erdménye azonban az lett, hogy az avarok ereje megtöretvén, a szászok, bajorok és frankoknak többé ellen nem szegülhettek, s igy N.-Károly világtörténeti monarchiája meg lőn alkotva. Tudunnak csak egy kis, igen jelentéktelen terület hagyatott, melyet a király kezéből mint hűbért kapott. A nemzeti megalázás és a frankok durva és gunyos bánásmódja az avarokat egy utolsó lázadásra ingerelte 799-ben, melynek, legyőzése 803-ban, amint végeseménye volt az avar történetnek,[2]) ugy alkalmat szolgáltatott a Francovilla vár épitésére.

Ha fontolóra veszszük, hogy a frankok hadjárata az avaroknak Duna-Tisza közti fő-ringhje feldulásával végződvén, a Tiszán túlra a mai ugynevezett Bánságba át nem csapott, s az avarok inkább itteni rhingjeik maradványai közt kerestek menhelyet, s 799-ben talán épen innen szitották a lázadást, s hogy ennélfogva az ily ellenséges törekvések fékentartására várat kellett épiteni: ugy lehetetlen e várat, mely Francovilla nevet viselt másutt, mint a Tisza jobb partján valamely emelkedettebb helyen keresnünk. Tekintve továbbá, miként a titeli felsik mind kiterjedésre, mind magasságra nézve a frankoknak természetes s igen erős fekvésü vár gyanánt szolgálhatott,[3]) vagy azt kell

---

[1]) Eginhardus ad annum 796. Griselini után.

[2]) V. ö. Egyetemes magyar encyclopaedia, IV. 615, 616.

[3]) Ezen felsik (Plateau) strategiai fontosságát illetőleg lásd Rüstov: Geschichte des ung. Insurrektionskrieges 1848, 1849. I. 79. Azonkivül v. ö. Griselini I. 112. l.

mondani, hogy ők az avar főrhing feldulása után, noha sem emberi hatalom, sem helyi vagy természeti akadályok utjokat nem állták, az alsó Tiszáig még sem hatoltak, vagy ha idáig eljutottak volna is, a titeli felsik strategiai fontosságát egészen félreismervén, Francovillát a bácskai lapály valamely más pontján alapitották legyen. De mindkét föltevés igen valószinütlen, s igy feljogosit Francovillát okszerüen a titeli felsikon keresni.

Alább látandjuk, hogy itt csakugyan nyomaira akadunk e várnak még ma is.

Ezen Francovillán kivül létezett-e még más ily nevü frank gyarmat, nevezetesen: illeti-e ezen név a szerémi Mangjalos — helyesben Nagy-Olasz — (az oklevelekben Nagioloz) helységét, azt kereken tagadni nem merjük, ámbár nem hiszszük, miután az e névhez tapadt kevés emlék mind a Tisza-torkolati felsikon egykor létezett gyarmatról értelmezhető.

Mily terveket kötött N.-Károly Francovilla alapításához, az azon korbeli évkönyvekből nem vehető ki. Hogy azonban egyedüli és főczélja lett volna az avar ország ujra feltámasztását meggátolni, alig hihető. Mert e czél elérésére sokkal hatályosabb eszköz lett volna a mai Ausztriában rendszeresitett keleti márka, mint az ilyen messzire kihelyezett határgrófság (mert egy ilyen székhelyének kell e gyarmatvárat tekintenünk), de másrészt az avar felsőség alatt élt bolgár-szláv törzsek szabadságvágya is, melyek csak nagynehezen türték nyakukon az avar igát. E nép utolsó fölkelése alkalmasint csak ürügyül szolgált, fékentartása csak alkalmul Francovilla alapitására, melynek tulajdonképi rendeltetése egészen más lehetett. Merő sejtelemnél többet mondunk, midőn oda nyilatkozunk, miszerint a természetes, nagyobb hadtestek befogadására is alkalmas várat képező francovillai (mai titeli) felsik, támpontul volt kiszemelve egy később tovább vezetendő hadjárat számára, az avar birodalom Dunán- és Tiszán-tuli részeire is. Hogy a Dunán-tuli Szerémség valóban meghóditttatott, tanusítja Eginhard, ki Nagy-Károly életiratában e tájékról beszélvén említi, hogy a frankok birodalma Dácziában a Dunántuli részekre is kiterjedt. Ezen hóditás alkalmasint csak később, már a 9-dik században (803 után) történt, minthogy az előbbi frank hadjáratok szinhelye Pannonia volt, egészen a Tiszáig. Igaz ugyan, hogy e tekintetben Francovilla csak félig teljesitette volna feladatát, miután mint megmutatandjuk, a Tiszán-tuli részeket, a mai ugynev. Bánságot, a frankok soha sem birták.

De Nagy Károly lángelméje Francovillának talán még más meszszebbható szerepet is szánt, melyre nézt csak sejtelmünk lehet ugyan, de e sejtelmünk sem nélkülözi a történeti alapot.

Az avaroknak megtörése után Nagy Károly világtörténeti monarchiája meg volt alkotva, s midőn 800-ban III. Leo pápa a császári koronát fejére tette, ez nemcsak az ujonan született keresztény európai állameszmének volt külső jele, hanem egyszersmind az egész világ előtt hirdette azt, hogy az avarok bukása után nincs már hatalom, mely a nyugati császárnak sikerrel ellentállni képes volna.[1]) Ki tudja, vajjon nem ébresztett-e Nagy Károlyban Francovilla alapítása előtt római császárrá történt felavattatása egy a római birodalom egész régi kiterjedésének helyreállitására czélzó tervet, melynek valósitását a könnyen meghódíthatónak gondolt, mert felette gyönge bizanczi trón elnyerésével vélte eszközölhetni. Konstantinápolyban azon korban nemcsak az történt, a mi addig hallatlan volt, hogy egy asszony, Iréne saját nevében uralkodott a római birodalomban, hanem ez asszony egyszersmind szörny is volt, mely saját fiát, a jogszerü Constantin Porphyrogenitus császárt megvakíttatta s a halálnak áldozta. Ily esemény még nem fordult vala elő. Sohasem ismertetett el vagy gyakoroltatott a római birodalomban az asszonyok trónöröklési joga. Ez most oly szokatlan volt, hogy Rómában a közvélemény felháborodott ellene, megürültnek mondván a császári trónt, melynek elfoglalására Nagy Károlyt majdnem unszolták.[2]) A római pápa által megkoronázott frank király az összes ősrómai birodalomnak jogi örököse lett, s hogy ez örökségnek teljes kiterjedésbeni elnyerésére lépések tétettek, bizonyos, miután nemcsak a jeruzsálemi patriarcha ismerte el őt a szent sir fővédnökének, hanem maga Iréne császárné is, mint mondják, kezével kinálta meg. Szabad lesz tehát róla, — ki a szó magasabb értelmében hóditó volt — föltenni, hogy erőszakos eszközökre is gondolt, melyek által a bizanczi trónt megszerezni és az uralkodó közvéleményt kielégiteni lehetett.

Az erőszak utját egyengetni talán hivatva volt Francovilla. A bizanczi birodalom határa közelében, majdnem hozzáférhetlen positióból az Al-Dunát uralván, vajmi könnyüvé

---

[1]) Egyetemes magyar encyclopaedia i. h.

[2]) E nézet igazolására hivatkozunk egy majdnem egykorú forrásra, melyben ez áll: „Et quia jam tunc cessabat a parte Graecorum nomen imperatoris et femineum imperium habebant apud se, tum visum est Apostolico Leoni et universis sanctis patribus, qui in ipso concilio aderant, seu reliqui Christiano populo, ut ipsum Carolum regem Francorum imperatorem nominare debuissent, qui ipsam Romam tenebat, ubi semper Caesares sedere soliti erant, seu reliquas sedes, quas ipse per Italiam, seu Galliam, nec non et Germaniam tenebat, quia Deus omnipotens has omnes sedes in ejusdem potestatem dedit; ideo et iustum videbatur, ut ipse cum Dei adjutorio et universo Christiano populo petente ipsum nomen haberet.“ Chronicon Moissiacante anni 801. E szavakkal N.-Károly nyiltan jogszerü örökösnek mondatik az ősrómai birodalomban. V. ö. Sporschil J. Populäre Geschichte der katholischen Kirche. Lipcse 1847. II. k. 194. és 195. l.

tehette a Konstantinápoly ellen megindítandó hadjáratot!

E nézetünk igazolja Francovilla alapításánál a hely megválasztását. Ha egyedüli rendeltetése lett volna az avarok fékentartása, akkor inkább az ország belsejében, a Tisza vidékén kellett volna azt alapítani.

A körülmény, hegy a győztes Pipin az alsó Tiszán megállapodott s Tudun országának Tiszán-tuli részeit diadalittas hadával be nem járta, gyaníttatja velünk, miszerint az itt lakó avar alattvalók, a bolgár-szláv törzsek, önmaguk vetvén véget az avar uralomnak, a frankokban természetes szövetségeseket láttak, s a francovillai telepitvény elé nemcsak semmi gátot nem vetének, hanem annak létezésében inkább saját önállóságuk kezdeményét és védbástyáját ismerék föl. S valóban legott a IX. század elején, még Nagy Károly uralkodása korában sikerül Krumusnak (800—815) valamennyi szláv-bolgár törzseket a Tisza és Dniester, a Hämus és Kárpátok közt egy nagy országgá egyesiteni.

Nagy Károly országának feloszlásánál a francovillai határgrófság is, mint más frank tartományok, alkalmasint függetlenité magát az anyaországtól, megtartván frank jellegét és nevét. Ez lehet oka, hogy ezentul hallgatnak róla a nyugat évkönyvei. Hogy azonban az anyaországtól elszakadtával nem szünt meg a frank dicsőség- és talán müveltség hirdetője lenni, kitünik abból, hogy a görögök e vidéket Francohorion név alatt még sokáig emlegetik. Ugyanis e név alatt mást csakugyan nem érthetni, mint a vidéket, mely Francovilla várához tartozva, a nyugati Európa előtt ily néven volt ismeretes. Mert a görög „horion“ szó határt, véghelyt jelentvén, világos, miszerint Francohorion a frankok határát, véghelyét, vagy végvidékét jelenti. Tudván pedig azt, hogy a hadviselő frankok kelet felé a Tiszánál tovább nem haladtak, és hogy még Nagy Károly idejében a Tiszán-tuli részek Krumus († 815) bolgár király országának alkatrészét képezik: Francohorionot is azon vidéken kell keresnünk, hol Pipin Francovillát épité. Tanusitja ezt Albertus Aquensis, ki határozottan állitja,[1]) hogy Francohorionban Francovilla nevü városnak a mai titeli felsikon létezése bebizonyittatik, ugy könnyü lesz Francohorion hollétét is meghatározni.

Kire bizta Nagy Károly ezen végtartomány védelmezését, arról szintén nem találunk a synchron forrásmüvekben legcsekélyebb adatot is. Ha szabad azonban föltenni, hogy az uralkodó család e véghely birtokában később is, miután az az anyaországtól elvált, fen tudta magát tartani, mely föltevésre azon körülmény jogosit, hogy e vidéket a magyarok által majdnem 100 évvel később történt elfoglalásáig, nagyobb háboru nem érte; ha továbbá személynévből, ugy mint hely- és tájne-

[1]) Bárány után lásd: Lucii Johan. D. R. Dalm. et Cront. Schwandtnernél T. II.

vekből is szabad történelmi következtetéseket vonni: ugy alig vélünk tévedni, ha állitjuk, miszerint a fontos francovillai positio az uralkodó házhoz közel álló valamely személyiségre bizatott.

Mindenki előtt ismeretes, hogy 888-ban Árpád, a honfoglaló magyarok hős vezére, a Duna-Tisza közt „Salanus“ nevü fejedelemmel találkozott, kit az alpári mezőn véres csatában legyőzött és tartományából kiüzött. Ezen Salanus bolgár fejedelemnek mondatik ugyan, de ez ki nem zárja, hogy azért más nemzetből származhatott. Béla király Névtelen-jének értesitésében ez az egyetlen latin hangzásu személynév, mely a Szvatopluk, Zobor, Maróth, Glád stb. tisztán szláv hangzásu nevek mellett e vidéken szembetünik. Nem lehetséges-e, hogy e fejedelem, kiről tudjuk, hogy a titeli felsikon székelt, ugyanott, hol állitásunk szerint ama század elején Francovilla alapittatott, nemzetségéről, melyből származott, neveztetett igy; hogy tehát sarjadéka volt a frankok szäli törzsének, melyből a frankok királyai vevék eredetöket? „Salanus“ bolgár fejedelem lehetett, a mennyiben bolgár nép felett uralkodott, de származása szerint igen is szäli frank, mire neve látszik czélozni. Megerősit bennünket e véleményben magas foku hadviseleti módszere, melylyel a „dux Salanus“ a többi szláv-oláh vajdák felett kitünt, s melyre hagyományaink utalni látszanak, midőn az alpári csata ecsetelésénél ellentétképen kiemelik, miszerint a bolgár segédcsapatok, kik Salanus főerejét képezték, a magyarokéhoz hasonló fegyverrel s hasonló módon harczolván, Árpádnak a győzelmet átengedni kénytelenültek; — mintha azt mondanák, hogy az nem történt volna oly hamar, ha Árpád saját magas véleményét Salanus hadviselési módszeréről, annak egész hadseregében valósulva találta volna.[1])

Ha a mondottak megitélésénél különösen arra figyelünk, hogy a frank-avar háboru közt, mely Francovilla alapitásával végződött, és az alpári csata közt, melyben a „dux Salanus“ legyőzetett, egy egész század sincs; hogy továbbá e fejedelem ugyanazon felsikon székelt, melyen állitásunk szerint Pipin seregei táboroztak és a francohorioni határgrófságot rendszeresiték: ugy lehetetlen föl nem ismerni Salanusban az első határgrófnak a frank anyabirodalomtól elpártolt, és a szomszéd Bolgárországgal szövetkezett utódját. — Ő legfölebb unokája lehetett amannak.

---

[1]) Egylet m. encyclop. IV. 958. — Hogy Árpádnak csakugyan magas fogalmai voltak Salanus hadmüveleti módszeréről, valamint azon nagy körültekintést föltüntető előkészületekből, melyeket a magyarok Salanus-sali megmérkőzésökre tettek, ugy ama fontos körülményből is következtethető, miszerint Árpád nem tartá czélszerünek a hóditandó hon szervezéséről előbb gondoskodni, mig Salanus, kiben főellenségét fölismeré, legyőzve nincs. Csak a „dux Salanus“ legyőzése után tartatott a pusztaszeri szervező gyülés.

Mily sors érte Francovillát, miután uralkodója legyőzve kiüzetett a honfoglaló magyarok által, csak gyanitani lehet. A virágzó frank várost és várat alkalmasint nem dulá föl a győztes Árpád, mivel azokat országa fontos és erős pontjaiul ismerte föl, a mint más hatalmába került várakat sem pusztított el. Habár az alpári catastropha után az önállóságát vesztett Francovilláról a történelem többé mitsem mond, a történelem e hallgatása mégsem vehető siri csendnek.

Fenállott e város még a XIII. században is, és daczára annak, hogy akkor szomoru csapás érte, még sem tünt el Francohorionból. 1241-ben a Kuthen vezérök legyilkoltatása miatt fellázadt kunok dulák azt föl, midőn kétségbeesetten harczolva, a frank vidéken Bulgáriába költözködtek ki.[1]) Azonban a keresztes háboruk korában nem maradhatott ily város e vidéken romban, — és azért kevéssel e gyásznapok után Francovillát ismét emlitve találjuk, és pedig az akkori müveltség egy gyarmatával t. i. egy zárdával kapcsolatban.

Sz. Ferencz szerzete Magyarországon terjeszkedvén, IX. Gergely pápa, hogy IV. Béla királynak némi kedvezést tegyen, János szerzetest küldé Magyarországba, ki az itteni ferenczes kolostorokat a németektől függetlenitvén és az esztergomi custodiatus alá egyesitvén, a ferenczesek magyar tartományának 1239-ben első főnöke lön, s mint ilyen nagy tiszteletben részesült a magyar kereszténységnél. Ezen Jánosról, kit halála után a katholika egyház a boldogok sorába emelt, Wadding régi iratok nyomán a többi közt azt jegyzé fel, hogy ő halálának napját előre megjövendölte, kijelölvén a helyet is, hová temettetni kiván. A megjövendölt napon csakugyan kimult, és teste szekérre tétetett, de mielőtt a lovak befogattak volna a szekérbe, az magától elindult, és a folyamom keresztül hatolva, a kijelölt francovillai zárda előtt állt meg.[2])

Ezen Francovilla hollétét illetőleg szintugy szétágaznak a vélemények, mint a karolingi Francovillát illetőleg. A mint azt némelyek Griselini nyomán a Bánságba, mások a szerémi Mangjalos helyére tették s igy most e név alatt Csevapovics szerint Baját,[1]) a diakovári megye névtára szerint[2]) pedig ismét Mangjalost kellene értenünk. Mind megannyi tévely.

Miként az avar-frank háboru tényállásából kiindulva a történeti összefüggés fonalán a frank gyarmatot másutt, mint a Tisza melletti titeli felsikon alig kereshetjük, ugy a francovillai zárda hollétezését ille-

---

[1]) Lásd Bárány: Toront. hajdana 10. l. **) jegyz. és Schwicker: Geschichte des Temeser Banats 1861, 53. l.

[2]) Wadding Annal. T. 2. 1287. évnél. — V. ö. Zalka: Szentek élete. 1. 285 l.

[1]) Recensio Prov. Capistr. 481. l.

[2]) 1856. 75. l.

tőleg a b. János temetkezéséről szóló tudósítás maga is, ha azt legendaszerü alakjából kibontjuk, a legbiztosabb utmutatást szolgáltatja, mely a IX-ik századbeli emlékekkel egyetemben figyelmünket szintén a titeli felsikra irányozza. Ugyanott, hol a karolingi Francovillát kell keresnünk, és hol nyomát találjuk, ugyanott kell b. János sirját is keresnünk, s annak is ott találjuk nyomát.

B. János legendájában az áll, hogy holtteste lovak nélkül ment át a folyamon s egészen Francovilláig jutott. Ez csak ugy értelmezhető ha a folyam alatt az Esztergam mellett elfolyó Dunát értjük, melynek partján valahol, Esztergomtól lefelé, Francovilla feküdt. Már most, ha mi a francovillai zárdát ugyanoda teszszük, hol Pipin ötödfél század előtt Francovillát a Tisza torkolata táján alapította, t. i. a titeli felsikra: akkor szépen van igazolva az, a mi a legendában áll; mert e felsik a Tisza torkolatánál mocsárok közt emelkedvén, ugy a Duna, mint a Tisza hullámai által mai napig is mosatik, s ha b. János holtteste Esztergomból a Dunára szállíttatott, mihez annak közelségénél fogva lovak épen nem szükségeltettek, ugy az továbbá is lovak nélkül a Dunánhajózhatott lefelé egészen Francovilla falai alá,[1]) mihez lovak szintén nem szükségeltettek.

Midőn ismételve megjegyeztük, miszerint ama vidéken még mai napig nyomai találhatók a régi Francovillának, ne várja senki, hogy valami érdekes romokról vagy egy uj régészeti leletről fogunk szólni: az elmult századok sulya s az emberi közöny ugy nehezedtek e hajdan hires frank gyarmatra, hogy még az időt sem határozhatjuk meg, mikor tünt az le e vidék történeti egéről.

Csak neve maradt fen, az is eltorzitott alakokban.

Ha Titelből Ujvidékre utazunk, egy körülbelől négyszög mértföldnyi területen több igénytelen szerb helységre találunk, melyek Francovillának megcsonkított nevét tüntetik fel. Van t. i. a többször nevezett titeli felsik nyugati oldalán egy Villova egy Alsó-Kovila, egy Felső-Kovila és egy Kovila-Szt.-Iván, azonkivül még egy (gör. kel.) klastrom Kovila.[2])

Ki ne ismerne a Kovila nevezetben, — mely ezuttal nemcsak

---

[1]) Minthogy napjainkban épen azon ártér, mely a nevezett felsik és a Duna-Tisza közt elterül, töltések által mentesíttetik, jó lesz itt constatálni, hogy nagy vizálláskor ezen ártéren még gabona hajók is járhattak.

[2]) Ezen nevek másképen is iratnak, ugymint: Covila, Cobila, Kobila, Kobil, Kovil, valamint az ősi név Griselininél „Frankavilla"-nak is iratik. Mi azonban mind b. János legendája, mind a fenlevő Kovila név, mind a latin szóképzés alapján következetesen „Francovillát" tartottunk irandónak. Griselini mappáján a mai Kovila „Hobila"-nak iratik, de hiba lehet, miután a szavoyai Jenő korában, melyben ez a mappa szerkesztetett, e helynek neve szintén Cobila volt. Lásd Schwicker 253 l.

helynév, hanem oly gyakori és egymás melletti előfordulása miatt tájnév is, — a hajdani Francovillára?

Azonfelül Kovila-Szt.-Iván-ban ki ne gyanitaná b. Jánosnak, a sz. ferenczrend első magyar tartományi főnökének temetkezési helyét? A mig tehát e helynevek mikénti keletkeztéről másképen hitelesen nem értesülünk, addig azt állitjuk, hogy a hajdani Francovilla tükrözik belőlük vissza, melynek vára a titeli felsik nyugati szélén ott állott, hol ma Villova helység létezik. „Francovilla vár"-ából igen könnyen lett a sokkal rövidebb és a szerb lakosságnál szokásosabb és kiejthetőbb „Villova." Kovila-Szt.-Iván pedig b. János (szerbül Iván) sirjának köszönheti nevét, kiről tudjuk, hogy Francovillában temetkezett.[1])

Érezzük a felelősséget, melyet magunkra vállalunk, midőn e tárgyra nézve az eddigi véleményekkel ellentétben uj nézetnek vitatunk jogosultságot, s azért szükségesnek tartjuk ennek további támogatására az ellenvéleményeket sorban kissé bonczkés alá venni.

Csevápovics alkalmasint azon alapgondolatból indult ki, hogy a Ferenczrend első magyar főnöke csak ferenczrendi zárdában temetkezhetett, s azért a legrégibb ferenczrendi zárdák közt tekintett körül, ha vajjon melyik lenne a francovillai. S igy Baját vélte e név alatt rejtőzni, mint a mely Esztergom alatt a Duna mellett fekszik. De eltekintve attól, hogy Csevápovics eljárása mellett semmi történeti adat nem szól, nézete még a IX-ik századbeli, a Tiszavidékre utaló tudósitásokkal (Griselinivel) sem egyeztethető meg, hacsak két Francovillának létezését nem akarjuk fölvenni. János atyának fontos okai lehettek, melyeknél fogva ő inkább a francovillai zárdában kivánt örök nyugalomra tétetni, habár e zárda talán nem tartozott is az ő rendjéhez. Tudnunk kell ugyanis, hogy ő állitólag III. Fülöp franczia király vérszerinti testvére volt, s Frankországból származott. A keresztes háboruk alkalmával, melyek többnyire az Al-Dunán át indittattak a szentföldre, kétségkivül ismét föléledt e távol vidéken lévő frank város hire az európai nyugaton, annál inkább, ha felteszszük, hogy földi zarándokok számára itt is zárda alapittatott, — minek következménye okvetetlenül az lett, hogy Francovillában ujból számos frank telepedett le. Lehetetlen, hogy minderről b. Jánosnak tudomása nem lett volna. Ha pedig tudomása volt, ki roszalná, ha ő inkább francovillai földiei közt akart örök nyugalomra tétetni, mint

[1]) A francovillai város alkalmasint a vár alján ama lapályon terjedt el, mely terjedelmes felszigetként a körüllevő mocsárok közé nyujtózkodik, olyképen, hogy a mai Kovila nevü helységek a városhoz tartozott terület határain belül feküdhetnek, mert nem hihető, hogy az aránylag mégis csekély terjedésü s mindenünnen mocsárok által határolt földdarabban a nevezetes és virágzó várossal hajdan más helység is osztozkodott volna. Továbbá ha Kovila-Szt-Iván csakugyan b. János sirja körül keletkezett, akkor a francovillai zárda a várostól nyugat felé annak területén létezett.

idegenek közt, saját rendjének valamely zárdájában? Nem szükséges tehát, hogy Francovillát ama helységekben keressük, hol akkori időben ferenczrendi zárdák léteztek.

A mi a szerémi Mangjalost (Mitrovicz közelében) illeti, nem sikerült tárgyunkhoz való viszonyát tüzetesebben kipuhatolni. De ha ott létezett is egy Francovilla, — a mit miután Bárány azt elhiszi, mi sem akarunk tagadni, habár létezésén kételkedünk,[1]) akkor azon Francovilla nem lehetett sem a Karolingi sem a XIII-ik századbeli, melyben b. János temetkezett. A karolingi nem, mivel ez Griselini szerint a Tisza-torkolatnál feküdt, és főhelye volt Francohorionnak, mire Mangjalos, hol alig volt vár, azon körülménynél fogva sem volt alkalmas, mivel a tortomány határszélén feküdt, melyen tul ellenséges szomszédok laktak; de a XIII-ik századbeli Francovilla sem lehetett itt, mivel oda b. János holtteste lovak nélkül alig juthatott. Mangjalos alkalmasint ugy kapott szerepet a történelemben, hogy sokan, s igy a diakovári schematismus is Francohoriont csak a Duna-Száva közé szoritották, a mint azt mások Griselini nyomán a Bánságba tették. Pedig az egyik eljárás oly hibás, mint a másik. Bárány, nem tudni, mi adat nyomán Felső-Magyarországba helyezi azon Francovillát, melyet 1241-ben a kunok feldultak.[2]) De köztudomásu dolog, hogy a kun lázadás szinhelye a magyar alföld volt, melyen számos kun telepek léteztek, hogy továbbá a kunok menekülése Bolgáriába Francohorionon keresztül dulás és pusztitással történt, hogy végre e Francohorionban Albertus Aquensis állitása és Griselini tudósitása szerint valóban egy Francovilla nevü város létezett. Minek keressük tehát a kunok által földult várost Felső-Magyarországban?

Ámde elértünk a „fortissimus virorum"-hoz, kinek a karolingi Frankovillát illetőleg mindent köszönünk, ki személyesen járt e vidékünkön, s a legnagyobb szorgalommal gyüjté az adatokat munkájához. S ime Griselini leginkább szól véleményünk mellett, ő fenszóval megerősiti azt. Ugyanis mi azt tartjuk, hogy bárhonnét meritette is tudósitását, ezt helyesen adta vissza, s csak egyedül ő maga értette azt roszul. Ő arról tudósit minket, hogy Francovilla nevü vár a Tisza torkolatánál. Titul átellenében épittetett. Már pedig azt senki sem tagadhatja, hogy a mai Villova és Kovila helységek tájékán a Tisza hullámai a Dunáéival összecsapdosnak. De Villova a mai Titel átellenében is fekszik, csakhogy nem, mint Griselini alkalmasint a latin forrás „e regione," vagy „ex adverso," kifejezését vevé, a Tisza másik partján, sem a Duna másik partján, ha nem a sokszor nevezett, délkeletről éjszaknyu-

---

[1]) Ős neve az oklevelekben — Nagiolsz — inkább olasz mint frank eredetre enged következtetni.

[2]) I. h. l. 10 l.

gatra elnyuló, körönded alaku (elipsen förmig) felsik másik végén, melynek innensö végén Titel van.

Látjuk tehát, hogy állitásunkat semmi sem czáfolja meg, sőt inkább, hogy az különös világot vet az ellenkező nézetekre, melyek részint tarthatlanokká lettek, részint pedig, mint Griselini tudósitása, helyreigazittattak.

Ámde, ha a mai Kovila vidékén feküdt a hajdani Francovilla, a francohorioni tartománynak központja, mennyire téved Griselini, midőn Francohoriont még legott a kilenczedik században átváltoztatja a „ducatus Horomiensis"-sé! Ha a frank végvidék valaha politiko-territoriális egyedlényt képezett, ugy az csak akkor történhetett, midőn Francovillában még az eredeti frank határgrófok uralkodtak. De azoknak székhelye, mint azt lehető biztonsággal kimutattuk, a Tisza jobb partján feküdt; a baloldalon pedig legott a IX-ik század elején Krumus alapitja meg a bolgárok függetlenségét, miután a frankok e folyót át nem lépték. Ama század elején tehát a Tisza képezte a határt Bolgárország és a frank terület közt, s azért egy bánsági Francohorionról szó sem lehet. De később sem igen terjeszthették a frank vitézek hatalmukat a horomi vidékre, mert nekik is, mint a szomszéd bolgár fejedelmeknek, ugyanazon politikai külellenségeik lévén, egymás barátságára és állandó szövetségére voltak utalva, hogy a Dunántul részint a bizanczi császárság, részint az önállóság és kiterjedés után törekvő Szerbia részéről fenyegető veszélyeket elhárithassák, szövetségesekről pedig fel nem tehető, hogy az egyik a másiknak birtokába markolt volna. Tudjuk továbbá, hogy ama század végén, a magyarok bevándorlásakor, más fejedelem uralkodott a Tiszán innen a titeli felsikon, s más a Tiszán tul Kevében. Azonfelül, ha a karolingi frankvidék csakugyan a „Ducatus Horomiensis"-be olvadt volna, hogyan lehetne még a XII-ik században a görög-magyar háboruk alkalmával a francohorioni vidékről, s pedig mint Horomtól megkülönböztetett vidékről szó? Hogyan a XIII-ik században a IV. Béla alatti kunlázadás alkalmával, ugyanazon korszakban, midőn Francovilla, daczára hogy a felbőszült kunok földulták, uj lendületet nyert olyannyira, hogy a frank eredetü János szerzetes főnököt is áhitatra lelkesité maga iránt?

Ha a bánsági részek valaha Francohorionhoz tartoztak, azok alatt legfölebb ama posványok és ingoványok értendők, melyek a Tiszamentében egészen le a Temes torkolatáig terjedvén, az épen nevezett folyó által határoltatnak, mert a száli fejedelem — dux Salanus — korában, annak kortársa Glád, a Temes homokrévénél saját tartományát, vagy talán épen annak határait védelmezi a magyarok ellen. A frank vidéket alkotó főrészek, mint történelmi okokból következtettük, és némi positiv bizonyitékokkal megmutathatjuk, a Tisza-torkolat felőli Al-Dunának mindkét partján, a mai Bácskában és Szerémségben egészen le a Száva folyóig terjeszked-

tek. Hogy a mai Bácska Francohorion alkatrésze volt, azt Francovilla város holfekvését ismervén, ujból is bizonyitani fölösleges volna. De a Szerémségnek is Francohorionhoz kellett tartozni, ha azt nem akarjuk vitatni, hogy a francovillai uralkodók egy idegen, ellenséges érdekektől vezérelt országnak terjeszkedését egészen székhelyök faláig eltürték. A történelem tanusága szerint t. i. azon időben, melyben a nagy Bolgárország alakult, a Száva jobb partján Szerbia is, mint külön ország tünik fel, és nem siker nélkül védelmezi szabadságát a hatalmas bolgárok ellen. Ha akkor a francovillai határgrófok a Duna és Száva közti területet el nem foglalják, annak okvetetlenül szerb kézre kellett volna kerülni, s ez esetben a szerb terület egészen a Dunáig, hol a francovillai székhely létezett, kiterjedt volna. Nem tehetjük fel, hogy a frank vitézek, kik mint az avar ország hóditói annak Dunán-tuli részeire még jogi igényt is tarthatának, az ily terjeszkedést könnyen eltürték volna. S hogy valóban nem türték el, már azon tényből is kiderül, miszerint a „dux Salanus“ székhelye biztosabb védelmezésére, melyhez leginkább vizen a Tisza-torkolaton át lehetett hozzáférni, e folyótorkolat átellenében a róla nevezett Szalankamen várát épité, mely vár nemcsak elzárta a Tiszát, hanem kulcsot is képezett a Duna-Száva közti gazdag vidék birtokához. Egyébiránt Nagy Károly életirója is emliti, mint fentebb megjegyeztük, hogy a frankok birodalma Dácziában nemcsak a Dunán innen, de azon tul is kiterjedt, mely egész tartomány, mint Nicetas mondja, a görögöktől Francohorionnak neveztetett.[1])

Ezt szemelőtt tartva, könnyen magyarázható, mikép fordulhatott meg még XII-ik és XIII-ik században az Al-Dunán Francohorion nevezete. Egyszerüen azért, mivel az soha sem változott át a „Ducatus Horomiensis“-sé, hanem létezett ott, hol a keresztes háboruk korszakában Comnenus hadseregei, és a nyugat Európából a Szentföldre sereglő kesztesek találák.

Clio ajkainak hallgatása daczára Francohorionnak a természet által ajánlott határszéleit ekkép lehetne meghatározni: kelet felől a Tisza és Duna (vagy alsó Temes), dél felől a Száva, nyugat felől ismét a Duna, mely folyamnak Dráva-Tisza közti része a tartományt középen átszélte. Szomszédországai pedig következők voltak: Éjszakról, hol természetes határa nem volt, a nagy Morvaország, keletről a bolgár birodalom, délről Szerbia, nyugaton pedig összefüggött a pannoniai frank tartományokkal.

Előadtunk e helyi kérdés megfejtésére mindent, mit Francovilla történetéről ránk hagyományoztak. Csak fájlalni lehet, hogy oly nevezetes helyről többet nem tudunk. Mikép és mikor tünt el a hajdan e városa

---

[1]) Lásd Lucii Johan. de R. Dalm. et Croat. p. 83., 87., 205. — Schwandtnernél. T. III.

és vára Dél-Magyarország történeti egéről, alkalmasint örök titok maradand. Lehetséges azonban, hogy a kereszthaboruk megszünése után lassu és azért senki által észre nem vett halállal mult ki, miután fekvésénél fogva már a XII-ik században virágzásnak indult szomszéd Titel fénykörébe esvén, s egész veszteségét annak átengedni kénytelenülvén, saját dicssugarai mindinkább halaványultak. De emlékezetes nevét a Villova és Kovila helységek még a török uralom alatt is némileg megőrizték.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése márczius 31.

Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Preyer János, alelnök, Janky Károly, titkár, Odor Samu, pénztárnok, Ardeleán György, Baráth József, kir. tanácsos, dr. Coda Sándor, Miletz János, Péch József, Rácz Athanáz, kir. tanácsos.

Az elnöki megnyitó után a mult havi vál. ülés jegyzőkönyve felolvastatik és hitelesittetik, azután tárgyalásra felvétetnek a társulat részére időközben érkezett iratok, s megtekintetnek a beérkezett adományok és szerzemények. Elsőben is Pulszky F., congressusi elnök, és dr. Römer Fl., congr. főtitkár aláirásával ellátott körözvény olvastatik fel, melyben fölhivatnak a magyarhoni régészeti társulatok és a régészet barátjai, hogy az 1876. évi „őstörténelmi és embertani congressus" iránt mennél melegebb rokonszenvet és serény közreműködést tanusitsanak, hogy igy a külföld előtt e téren eddig szerzett jó hirnevünket megállapitsuk, és még inkább gyarapitsuk.

A választmány teljes részvéttel kisérte a felhivást, de mielőtt annak érdemleges tárgyalásába bocsátkoznék, egy e végből választott négyes tagu albizottságnak véleményét elvárja, mely is a jövő választmányi ülésen teendő jelentésében a felvetett pontokra, illetőleg kérdésekre nézve a társulat álláspontját a congressus iránt körvonalozni, s arról a választmány utólagos helybenhagyásával a congressus elnökét értesiteni fogja.

Fölovastatik továbbá Schauer Adolf beküldött munkálata a békésmegyei Gyulavárról, melyet szerző főleg azért küldött be a társulatnak, hogy ez az általa tett tapasztalat nyomán a kutatásokat tovább folytassa. Ő ugyanis többször hallotta emlittetni, hogy Gyulán a b. Wenckheimféle kastély területén egy ősrégi kutnak oldalán terjedelmes üreg van, melyről a nép babonás dolgokat mesél. Meg akarván személyesen győződni a dolog mibenlétéről, a kut mélyébe ereszkedett, s abban csakugyan egy két öl hosszu és egy öl széles sütőkemencze alaku, kővel kirakott üregre akadt, további buvárlásra azonban: egy belebb vezető elfedett nyilás kipuhatolására eszközök hiánya miatt nem vállalkozhatott. Fölhivja tehát a társulatot e tekintetben teendő további kutatásra.

A választmány érdekkel hallgatta végig a felolvasott munkálatot, s beküldő urnak jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott. Minthogy azonban Békés-Gyulán szintén működik egy „régészeti és közmüvelődési egylet“, azért is a választmány a munkálatot ezen egyletnek átküldeni elhatározta.

Ezután bemutatja a titkár a társulat által kiadott „Történelmi és régészeti értesitő“ II. (ápril) füzetét, és Grässe, a könyvtár részére megszerzett „Numismatikáját,“ melyek a társulati könyvtárban elhelyezendőknek rendeltettek.

Köszönetet szavazott a választmány Sztuiber József orsovai főtanitó urnak a 28 db. régi, főkép romai ezüst és rézéremért és apróbb tárgyakért, és Fekete Boldizsár, m. k. törv. irnok urnak a két db romai ezüstéremért, melyeket a társulati muzeumnak adományozni sziveskedtek.

Erre Odor Samu. pénztárnok ur terjesztette elő jelentését a bevételek és kiadásokról melyből végeredményül kitünt, hogy 726 frt. 86 kr. áll készletben folyó kiadásokra.

Az értekezést: „Zimony város történetének legérdekesebb részletei a mohácsi vésztől ujabb időkig“ Ardeleán Gy. vál. tag ur olvasta fel általános érdeklődés között.

Az értekezés folytatása a febr. havi vál. ülésen felolvasott munkálatnak; benne érdekes képe tükröződik vissza a nyilvános és házi viszonyoknak a mohácsi vészt közvetlenül követő török uralom idejéből. Előadja továbbá, hogy Zimony hadászatilag kedvező fekvésénél fogva mennyi és mily kimenetelü háboruknak volt szinhelye az 1688—1807 időszakban. Politikai jelentősége pedig azon körülményből is kiviláglik, hogy II. József császár, I. Ferencz király, s jelenleg dicsően uralkodó I. Ferencz József királyunk magas látogatásaikkal kitüntették. A mi ujabb időben a város csinosodására és müvelődésére befolyással volt, azt az értekezés részletes és élvezetes modorban adja elő. — A tanulságos munkálat iránt a választmány teljes elismeréset nyilvánitotta.

Ezután a választmány a fönebbi albizotságot a f. é. május havában megtartandó közgyülés programmjának összeállitására fölkérte. Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés ápril 17.

Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Preyer János, alelnök, Janky Károly, titkár, Odor Samu, pénztárnok, Barách József, kir. tanácsos, dr. Coda Sándor, Dobó László, Miletz János, Rácz Athanáz, kir. tanácsos. És egy két társulati tag.

Elnök ő méltósága megnyitván az ülést, a mult havi választmányi ülés jegyzőkönyve felolvastatott és hitelesittetett, azután az állandó albizottság, melyet a választmány a mult ülésen a congressus és a f. é. május havi társulati nagygyülés tárgyában kiküldött, terjesztette elő jelentését. A jelentésből felemlitésre méltónak találjuk, ami következik:

„Az országos körözvény, melyet Pulszky Ferencz congressusi elnök és dr. Römer Flóris congr. főtitkár urak minden hazai régészeti társulathoz és ügybuzgó régiség gyüjtőkhöz megküldöttek, hogy serény tevékenységre szólitsák fel ezeket a congressus érdekeinek támogatására, főleg pedig a vidéken felmerült történelem előtti leletek, és ezek szaktérképekre felvett helyeinek beküldésére, mint mely által eleddig a külföld

szemében általánosan kivivott tudományos reputatiónknak adjuk meg kézzel fogható bizonyitékát, az albizottság véleménye szerint annyival inkább kell, hogy örvendetes viszhangra találjon a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnál, minthogy az albizottság határozottan meg van győződve, miszerint csakis vállvetett buzgalom képes megfelelni e tekintetben a méltányos igényeknek, s óhajtja ennélfogva, hogy a társulat működő tényezőként vegyen részt nevezett congressuson.

Ha nem lesz is képes a társulat megfelelni mindazon kivánatoknak, melyek pontonkint a felhivásban elősoroltatnak, mégis azon jó reményben, hogy a társulat a kitüzött határidő alatt a követelményekhez hiven sikeres ásatásokat eszközölhet, hogy az eddig kéznél levő tárgyak lelhelyeinek szaktérképét benyujthatja, különösen pedig, hogy elnök ő mltgát a társulat congressusi képviselőjéül megnyerheti, mint kinek gazdag gyüjteményében épen a kivánt történelem előtti korból e vidéknek gyönyörü példányai foglaltatnak: minden esetre nem utolsó tényező lesz társulatunk az érintett congressuson. Miben midőn az albizottság jelentését röviden körvonalozza, Pulszky Ferencz congressusi elnök urat ugyanezen értelemben értesiteni ajánlja."

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést. A társulatot a congressuson elnök ő mltga fogja képviselni, ki is azon óhaját fejezi ki, hogy a titkár és a muzeumőr is hozzá csatlakozzanak, és az előleges mukálatokban, mint az igényelt szaktérkép számára a régészeti tárgyak lelhelyeinek kijelölésében stb. segédkezzenek, kik is a szives felhivásnak teljes készséggel engedve odamüködni igérkeznek, hogy a társulat eddig szerzett jó hirneve a congressusi részvevés által is mennél inkább gyarapodjék. Miről a congressusi elnök értesittetni fog.

Ugyanazon albizottságnak a májusi nagygyülés tárgyában tett jelentéséből kiemelendőnek tartjuk, hogy az a választmány helyeslésével az eddig alkalmazásban volt programm szerint fog rendeztetni. A nagygyülés május havában fog megtartatni, összhangzó megállapodással azon napon, melyen a helybeli „magyar dalkör" első hangversenyét adandja. Miről előleges hirdetmény és a napi lapok által értesül a t. cz. közönség.

Odor Samu pénztárnok ur jelentéséből kiderült, hogy a társulati pénztárban 671 frt. 86 kr. készlet vagyon folyó kiadásokra.

Preyer János, Schopf Antal és Janky Károly urak a közelgő nagygyülés alkalmából számvizsgálókul kiküldettek.

Ezután Preyer János alelnök ur kéretett fel: „Tollrajzok az éjszak-amerikai forradalomról" czimü értekezésének felolvasására, melynek értelmes előadásával szerző a figyelmet mindvégig lekötette, és többszörösen megéljeneztetvén, jeles munkálata a választmány határozatából a társulati „Értesitő"-ben lát napvilágot.

Elnök ő mltga három darab régészeti okmányt mutatott be a választmánynak, melyek a budapesti postán névtelenül feladva, f. hó elején küldettek be. Az egyik 1614. évben magyar nyelven irt bizonyitvány, Kurtton keltezve; a másik 1729. évből Ordöge községének dézsmálásról szóló jegyzéke, a dézsmával tartozó felek neveivel és a hátralékban levő gabonanemüek mennyiségével; a harmadik 1753. évből követelésekre vonatkozó három följegyzés.

Minek bemutatásáért a választmány köszönetet szavazván, az ülés véget ért.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat negyedik évi közgyülése május 26-án, 1875.

A biztos léptekkel előhaladó tudományos törekvésnek magával ragadó példáját láttuk a társulat negyedik évi közgyülésén. Mindig is örömmel feldobog kebelünk, ha intézményeket, melyek közmüvelődésünk érdekét előmozditják, nemes pártolásban és ügybuzgó támogatásban részesiteni szemlélünk. Ebben látjuk ugyanis nemzeti fenmaradásunk legbiztosabb garantiáját, mert irva vagyon, hogy: elvész a nép, mely tudomány nélkül való.

A vármegyeház diszterme a nagyszámu társulati tagok megjelenésével kedvező képét tüntette fel az egy czélra törekvők lelkesedésének, mely hangos éljenekben tört ki, midőn a társulat elnöke, Ormós Zsigmond ő méltósága a terembe lépvén, az elnöki széket elfoglalta.

A közgyülést ő méltósága a főnebb közlött és zajos éljenekkel kisért beszéddel nyitotta meg. (109. l.)

Ezután elnök ő méltósága a közgyülés elé terjesztette a távolból érkezett üdvözlő táviratokat, mint a vasmegyei régészeti egyletét, Varga, Boleszny és Balás Fr. vál. tag urakét, mire a közgyülés szives köszönetének adott kifejezést. — Lelkes szavakkal adta elő továbbá elnök ő méltósága, hogy hálás tisztelettel és hazafiui elismeréssel tartozunk azon férfiak iránt, kik a hazában, mint a történelem és régészet apostolai, erélylyel és sikerrel fáradoznak, minek értelmében tett inditványra: Pulszky Ferencz, magyar nemzeti muzeumi igazgató ur, Szabó Imre, szombathelyi püspök ur, a vasmegyei régészeti egylet elnöke és Göndöcs Benedek, apátplébános ur, a békésmegyei régészeti és közmüvelődési egylet elnöke, a közgyülés által közfelkiáltással egyhangulag a társulat tiszteletbeli tagjaivá megválasztattak.

A tárgysorozat szerint azután Janky Károly titkár terjesztette elő jelentését a társulat szellemi mozzanatairól a lefolyt évben:

Méltóságos elnök ur!

Tisztelt társaság!

Hivatalos kötelességem hozza magával, hogy egy általános pillantást vetve társulati életünk imént lefolyt évének szellemi mozgalmaira, azt himes szavak nélkül, csupán az egyszerü tények előrorolásával terjeszszem elő a t. társaságnak. Könnyüvé és kellemessé teszi nekem e foglalkozást a t. társaságnak mult évi május havában tartott közgyülésén valóságba átment azon elhatározása, miszerint a társulat kebelében felmerült minden rendü életjelenségek egy időszakonkint megjelenő „Értesitő"-be felvétessenek, és ez által nyilvánra hozassanak. A t. társulati tagok kezén forgó „Értesitő" két füzete, mely köztudomás szerint negyedévenkint három-három ives füzetekben tétetik közzé, különböző időbeli értekezéseket hoz, s gyüjteménye lesz idővel a társulat minden szellemi vivmányainak. — Örömmel jelenthetem a t. társaságnak, hogy az „Értesitő"-ben kifejezést nyert felhivások nem maradtak a siker minden jutalma nélkül, s ha a szellemi támogatás nem vala is eddig oly mérvü, mint a milyet a nemes ügy méltán megérdemel, annak oka bizonyára nem annyira az érdektelekség, mint inkább a tulszerénység felülkerekedésében keresendő. Mert vannak, t. társaság, és pedig nem kevesen mai napig is, kik különösen a régészetet, mint elvont tudományt tekintik, s magas szempontjukból itélve feledik, hogy anyag- és adatgyüjtés nélkül a tudományt gyarapitani, annak itt-ott fennlevő hézagait uj találmányok nélkül kitölteni, s ami abban

hiányos vagy hibásnak mutatkozik, azt mennél több analog esetnek feltüntetése nélkül kijavítani majdnem lehetetlen. Pedig épen ezen irányban működni vannak hivatva a vidéki tudományos társulatok, s ki sem kötheti létük feltételeül, hogy egy Mommsen, Lubbock vagy Overbeck és más kitünő szakférfiak müveivel versenyre keljenek.

Vannak társulati életünk lefolyt évében oly jelenségek is, melyek a körülmények beszámításával körültekintőt megnyugtathatják, s ugy a történelem, mint a régészet mezején tett tarlózatok és ismertetések által a hazai müvelődés ügyének nem jelentéktelen tényezőiül tekinthetnek. Mert, hogy havi választmányi üléseinken a rendszerint felolvasott értekezések mellett vidékünket érdeklő régészeti tárgyakat több izben azoknak tüzetes leirásával bemutattunk, hogy némely romban heverő ősi épületmaradványnak területi fekvését mérnökileg felvétettük, és azok hajdani rendeltetését meghatározni iparkodtunk, hogy a régi iratok és okmányok megőrzése és figyelembe vétele iránt szóval és tettel sikeresen buzditottunk, arról tanuságot szolgáltatnak „Értesitő"-nk lapjai, melyeken az értekezések egyelőre rövid vázlatban adva, egy régi szerb kolostor (a mai Brakony) s az uj Moldova közelében levő ősi romok alaprajza tárgyilagosan leirva, s a dentai okmányok tárgyában választmányi kiküldetés folytán véleményes jelentés előterjesztése olvasható.

Romai feliratos emlékköveinket kettővel gyarapitottuk s azoknak leirását alkalmilag a társulati „Értesitő"-ben be is mutattuk. Az egyik Karánsebesről származott ide, s feliratával Karánsebest, mint a hajdani municipium Tibiscumot látszik jelenteni; a másik pedig Slatinárol eredt, s szakférfiak által nevezetes monumentális példányul van elismerve; közölve lőn továbbá még a dentai emlékkő leirása, mely ugyan még nincs a társulat birtokában, de kedvező alkalommal átszállitása kilátásba van helyezve.

Nem hagytuk figyelmen kivül a régi pecséteket sem, mint melyek nem ritkán nevezetes történeti események megvilágositására szolgálnak. Bemutatva lőnek választmányi ülésünkön a fennebb emlitett (Brakony) szerb kolostor 1735-diki pecsétviasz lenyomata, Lugos városáé pedig az 1717. évből, mely utóbbinak vésetét a társulati „Értesitő" szakavatottan ismerteti.

Régiségi szertárunk a lefolyt évben a következő tárgyakkal gyarapodott, ugyanis 157 darab régibb és ujabbkori különböző nemzetiségü, nagyobbrészt romai ezüst és rézérmekkel, 1 darab Rákóczi-aranynyal, 1 angol és 2 szerb és 1 pápai fémerrel. Két — egy 10 és egy kétforintos, — ugynevezett fekete bankjegygyel. Ezenkivül még 9 darab különféle értéket képviselő magyar bankjegygyel. Továbbá három darab romai téglával Szörénytoronyból, melyeknek ketteje koporsó oldalát képezte, a harmadik pedig pereménél fogva házfedő tégla lehetett. És még egy kalapácsidomu vasdarabbal Selmecz tájékáról, melyről, amint mondják, szikla-repesztő volt, mikor még a lőpor fel nem találtatott.

Könyv- és irattárunk is szaporodott néhány értékes példánnyal, melyek másutt név szerint felemlitve lévén, imitt ezt csak érinteni elégségesnek tartom. Az 1848-diki különféle proclamátiók, mint szives ajándék, szintén a könyvtár tartalmához járultak.

A negyedévenkint 300 nyomatott „Értesitő"-ből fenmaradt példányok a titkári irodában vannak letéteményezve. Vannak csere példányaink

is, mint a magyar tud. akadémia által kiadott „Archaeologiai Értesitő“; továbbá az erdélyi muzeumegylet szakközlönye; a biharmegyei régészeti egylet közlönye; a „Székesfehérvár és vidéke“ ismeretterjesztő lap.

Szándékosan mellőztem eddig, t. társaság, nevöket felemliteni azon t. tagtársaknak és jótevőknek, kik a társulat iránt melegen érdeklődve, annak gyüjteményét becses adományokkal gazdagiták, nehogy szerénységöket azzal talán megsértsem. Most azonban, midőn a munkálatok sorát adom, melyek megtartott üléseinken bemutatva és felolvasva voltak, s a tisztelet adóját rovom le e munkások iránt, kik szellemi termékeikkel társulati életünknek üdeséget és tekintélyt szerezni sziveskedtek, a t. társaság előtt névszerint kell feltüntetnem a férfiakat, hogy nyilvánuljon iránt mindnyájunk elismerése és tisztelete ezen ünnepélyes alkalommal is.

Mult évi közgyülésünk után a választmányi ülésen felolvasók sorában elsőben is Miletz János vál. tag urnak nevével találkozunk, ki amellett, hogy két izben alkalomszerüen a szerb telepitések történetét vázlatosan ismertette és a Paulison (Aradm.) eszközlött ásatás alkalmából a Délmagyarországon eddig napfényre jutott ősi pogánysirok leirását a bennök talált eszközök és diszitményekkel előadta, „Temesvár hadászati jelentőségéről a legrégibb időktől I. Mátyás király haláláig“ gazdag adatgyüjteménynyel és alapos szakismerettel kétszer terjedelmesen értekezett. — Egyik választmányi ülésünkön Csorba Ákos vál. tag ur olvasott fel részletet, sajátos könnyüd modorával, kéziratban levő nagyobb terjedelmü munkájából ezen czimen: „Vinga város iskoláinak történelmi kifejlődéséről.“ — Október havában fáradhatlan buzgó elnökünk ő mltgának „Visszaemlékezését Kölcsey Ferenczre“ meleg honfiui érzelmekkel hallgattuk, s örömmel teltünk el a gondolattal, hogy mig az elköltözött korának és hazája jeleseinek szeretetét vitte sirjába, addig saját szavaival ellenkezőleg, nem tüntek el a nép emberei közől azok, kik róla megemlékezzenek. — Egy alkalommal Varga Ferencz vál. tag ur részesitett bennünket kiváló szellemi élvezetben, midőn „A csak imént eltörlött czéhrendszerről“ eredeti okmányokkal támogatott értekezését ékes felolvasással bemutatta. — Máskor pedig Iványi István tagtársunk: „Lugos és Karánsebes történetét az 1604. évtől az 1658-dikig“ a kutfők szorgalmas és tüzetes felhasználásával oly lelkesedéssel vázolta, amint azt a jól felfogott honszeretet sugallata parancsolja. — Leghitelesebb adatok alapján összeállitott és széles körü történelmi tájékozást tanusitó értekezésből ismertük meg „Zimony város történetének legérdekesebb részleteit“, mint a Kümmer-féle gyüjteményből a társulat irattárában lappangott figyelmet érdemlő monografiát. — A legutóbbi v. ülésen pedig a történetirodalmi téren jeles Preyer J. alelnök ur az események lánczolatos összefüggésében világosan értekezett „Az észak amerikai forradalomról“, s ennek az ujabbkori művelődésre hathatós befolyását kétségbevonhatlan tényekkel bebizonyitotta.

És igy eljutottám, t. társaság, mai közgyülésünk tárgysorozatához. Értekezésül Zeh Ferencz vál. tag ur: „A magyarhoni művészetek állapotát I. Mátyás királyunk idejéből“ fogja bemutatni, Iványi István tagtárs ur pedig: „Lugos és Karánsebes történetét a két Zápolya alatt 1527—1571,“ vagyis a már fentebb érintett letárgyalt résznek előzményeit.

Visszapillantván e szerint lefolyt évi munkásságunkra és azt a t. társaság, valamint az igen tisztelt részvevő közönség előtt feltárván, jövőre nézve is hazafiui kérelemmel fordulok az érdeklettekhez becses támogatá-

sért. Erre kért fel mindnyájunkat, kik hazai jó hirnevünknt szeretjük, egy országos körözvény is, hogy a jövő év augusztus havábnn Budapesten az „őstörténelmi és embertani congressust“ tevékeny részvevésünkkel mi is támogassuk. Hogy e tekintetben e vidékben már eddig is tett fáradozások nem épen sikertelenek, arról meggyőznek bennünket elnök ő méltóságának e nembe tartozó gyüjteménye, és azon őskori állatfog, melyet Hanthó Lajos főreált igazg. ur a csernegyházi kaviestalajból előttünk e teremben bemutatott. Ha mi e felhivásnak ugy általános hazai, mint társulati szempontból is megfelni óhajtunk, — amint hogy ez érdekben legutóbbi ápril havi vál. ülésünkön lelkes szavak visszhangzottak, s tevékeny részvevés által a központi bizottság támogatása határozatilag kimondatott, — akkor, t. társaság — minthogy a történelem előtti időből kevés lelettel dicsekedhetünk, — elkerülhetlenül ásatásokat kell eszközöltetnünk, melyek tetemes kiadást vevén igénybe, a biztos siker iránt csakis a tagilletmények pontos beszolgáltatása mellett lehet kilátásunk, mit a fontos ügy érdekében szives kérelemmel ezennel felemliteni el nem mulaszthattam.

Őszinte óhajtásom, hogy a társulat lelkes pártfogói és munkásai napról napra szaporodjanak, s hogy ő méltósága, fáradhatlan buzgó elnökünk, a társulat felvirágoztatására meg igen-igen sokáig éljen!

Ezután Odor Samu, társulati pénztárnok ur számolt be a társulati vagyon állapotáról következőképen:

Tekintetes történelmi és régészeti társulat!

1874. évi május 1-től kezdve bezárólag 1874. évi ápril hó 30-áig terjedt III. évfolyamban a társulat pénztárába befolyt jövedelmekről és kiadásokról vezetett nyilvántartásommal egyező számadás gyanánt mindenek előtt tiszteletteljesen kimutatni szerencsém van, hogy a mult évi május 21-én tartott III. közgyülésben tárgyalt felmentésemmel tudomásul vett II-od évi számadásom szerint a társulatot alapitó 11, évdijas 196, összesen 207 tag képezte, kiknek azóta 22 évdijas taggal felszaporodott létszáma

az időközben elhalt: Burger Zsigmond, szegedi nyomdatulajdonos ur kötelezettségének megfelelése előtt mint évdijas 1, — Kappler János ó-budai tanár ur 1 évi kötelezettségének megfelelése után mint évdijas 1, — Wodeczky Lajos, verseczi tanár ur 2 évi kötelezettségének megfelelése után mint évdijas 1, — a társulatba beléptét megtagadása miatt: Tóth Valér, ó-aradi tanár ur, mint évdijas 1, — okadatolt kérelme folytán: Grossmann Ignácz, váczi tanár ur 1 évi kötelezettségének megfelelése után mint évdijas 1, — dr. Kakujay Gyula ur, a „Nemzeti hirlap munkatársa“ 1 évi kötelezettségének megfelelése után mint évdijas 1, — Kiss Károly, nagy-becskereki nevelő ur 1 évi kötelezettségének megfelelése után mint évdijas 1, — Lád Károly, kecskeméti tanár ur 1 évi kötelezettségének megfelelése után mint évdijas 1, — Ortvay Tivadar ur, történelmi adattár szerkesztő Budapesten 1 évi kötelezettségének megfelelése után mint évdijas 1, választmányilag felmentettekkel összesen 9 tag leszámitásával a társulat ma 220 tagból áll; — kik közül a nyilvántartásommal megegyező kezelési naplóm szerint 2 alapitó tag által földtehermentesitési kötvényben à 100 frt, 200 frt, 1 alapitó tag által szőlőváltsági kötvényben 100 frt, 6 alapitó tag által készpénzben egyenkint à 100 frt, 600 frt, 1 alapitó tag által készpénzben egy évi kamattal együtt 105 frt. Összesen 10 alapitó tag által fizettett

1005 frt alaptőkéből, a temesi takarékpénztárba gyümölcsözőleg elhelyezett 705 frtot tevő készpénz tőke után járuló fel nem vett kamatok még egyelőre számitásba hozatván, csakis a szükségletek fedezésére felhasználhatott

bevételként: 1-ör a II-od évi számadásom szerint kitűnt pénztári 383 frt 35 kr. fenmaradványhoz alólirt napig 2-or 163 évdijas tag által 5 frt illeték szerint fizetett 815 frt; — 3-or Kümmer János Henrik, kir. tanécsos, nagyváradi kanonok ur ő nga már az 1875. évi szeptember 1-től 1876. évi augusztus 30-ig terjedő IV. évre tagsági dij fejében fizetett 5 frt, — 4-er 22 tag által diplomák dija fejében 2 frtal 44 frt, — 5-ör 2351. számu földtehermentesitési kötvény tőke alap után 1874. évi deczember hó végével lejárt 1 évi kamat fejében adólerovás szerint 4 frt 88 kr. — 6055. sz. földtehermentesitési kötvény tőkealap után 1874. évi julius-deczemberi félévre kamat fejében felvett adólerovás szerint 2 frt 44 kr. — 15,614. sz. szőlőváltsági kötvény tőkealap után 1874. évi deczember végével lejárt 1 évi kamat fejében adólerovás szerint 4 frt 64 kr., összesen felvett 11 frt 96 kr.; — 6-or a mult 1874. évi május 21-én tartott közgyülés alkalmából a gyárkülvárosi „gyárudvar" vendéglőben rendezett diszebédre jelentkezett 61 tag urtól 3 frt szerint befolyt s fel is használt 183 frt; — 7-er ugyancsak a fennebbi napon tartott közgyülés alkalmából vállalkozott működvelő jeles hazafiak és honleányok hangversenynyel összekötött szini előadása után 287 frt 25 kr, s később kifizetett 1 páholy árába 4 frt, — összesen befolyt 291 frt 25 kr.; — 8-or Hanthó Lajos, temesvári föreáltanodai igazgató ur által régiség buvárlatra ajándékozott 10 frt; — 9-er társulati 52 kültag által postai küldemény utánvételi költségeibe 10 krral fizet 5 frt 20 kr.; — mindössze befolyt 1748 frt 76 kr. jövedelemből

kiadásként. 1-ör. Janky Károly, társulati titkár urnak a kezelési napló 38. és 185. száma szerint 1874. évi márczius 1-től 1875. évi február utolsóig illetékes évi tisztelet dija fejében 2 darab nyugtái mellett 200 frt; — 2-or Janky Károly, társulati titkár urnak napló 29. és 205. száma szerint elnökileg kiutalványozott nyugtái mellett iroda költségei megtérítésébe 42 frt 66 kr.; — Janky Károly, titkár utján előde Szentkláray Jenő, titkár által lelépése előtt vásárolt irodai szerekért Magyar testvérek papirkereskedő czégnek elnökileg kiutalványozott nyugtája mellett napló 163. száma szerint kifizetett 12 frt 50 kr.; — Janky Károly, titkár urnak a társulati kültagoknak megküldött 140 darab emlékkönyvekre póstai bélyegekért elnökileg kiutalványozott nyugtája mellett napló 40. sz. szerint kifizetett 11 frt 20 kr.; — 3-or Az alapszabályok 20. §-a értelmében a társulat tagjainak megküldendő felvételi okleveleinek kiállitásáért — jelesül Reznicek Alajos, temesvári könyomdásznak napló 16., 19., 152., 173., 186. és 197. száma szerint 21 darab felvételi okmányért elnökileg kiutalványozott nyugtái mellett 36 frt 60 kr. — Ugyanezen okmányoknak pecsételéseért és postai utánvét mellett kiküldés költségeibe napló 20., 79. és 80. száma szerint 8 frt 46 kr.; — 3-er a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat emlékkönyvei kiállitásáért, — jelesül Magyar testvérek temesvári nyomdatulajdonosnak 250 példány kiállitott emlékkönyvekért napló 36. száma szerint elnökileg kiutalványozott nyugtája mellett 130 frt.; — ugyancsak napló 164. száma szerint 500 darab pénztári nyugtáért elnökileg kiutalványozott nyugtája mellett 4 frt.; — ugyancsak napló 191. száma szerint 300 példány évne-

gyedes emlékkönyvért elnökileg kiutalványozott nyugtája mellett 91 frt 50 kr.; — a Csanád-egyházmegyei nyomdának napló 209. száma szerint 300 példány évnegyedes emlékkönyvért 75 frt; — ugyancsak a m. é. közgyülési programm kiállításáért elnökileg kiutalványozott nyugta mellett 2 frt; — ugyancsak napló 42. száma szerint 300 darab meghivó levelekért elnökileg kiutalványozott nyugta mellett 5 frt; — 5-ör választmányi intézkedés folytán a társulati kültagok tagsági dijai beszedésére postai utánvétel mellett megküldött pénztári nyugtáknak többek által el nem fogadása miatt a pénztárnak okozott postai költségei fejében napló 115, 123., 124., 129., 141., 149., 150., 153., 156., 157. és 190. száma szerint kimenesztett 17 frt 11 kr.; — 6-or a társulat számára választmányi intézkedés folytán Polatsek könyvkereskedő utján megszerzett Numismatica könyvért napló 206. száma szerint elnökileg kiutalványozott 12 fri. 60 kr.; — ugyszinte a társulati muzeum számára Baziásról szállitott régiségi sirkőért vasuti bér fejében elnöki utalvány folytán napló 180. száma szerint kimenesztett 3 frt 17 kr.; — 7-er választmányi intézkedés folytán a társulat érdekében szolgálatot tett Forák István „Társaskör" szolgának jutalomdij fejében kimenesztett 10 frt; — 8-or a mult 1874. évi május hó 21-én tartott III. közgyülés alkalmából a gyárkülvárosi „gyárudvar" vendéglőben rendezett diszebéden részt vett 61 tagért egyenként 3 frttal fizetett 183 frt; — 9-er ugyancsak a fenebbi napon tartott közgyülés ünnepélyessé tétele ötletéből vállalkozott működvelő jeles hazafiak és honleányok hangversenynyel összekötött szini előadás költségeibe választmányilag számvizsgált számadás eredményeként napló 9., 11. és 13. száma szerint elnökileg kiutalványozott 100 frt 10 kr.; — összesen kiadott 941 frt 90 kr.; — a fenebb jövedelemként elszámolt 1748 frt 76 kr.; — bevétellel összehasonlitása szerint a pénztárban találtató 806 frt 86 kr.; — fenmaradvány — készpénz készlethez — a külön vezetett nyilvántartásom tanuságaként 1 alapitótag urnál kötelezettségének meg nem felelése miatt gyümölcsözetlen kintheverő 100 frt tőke alapon kivül 4 évdijastag urnál 1872. évi szeptember hó 1-től 1873. évi augusztus hó 31-ig terjedt I. évre fizetni vonakodása miatt egyenként 5 frttal kintheverő 20 frt; — 37 évdijas tag urnál 1873. évi szeptember 1-től 1874. évi augusztus 31-ig terjedt II. évre fizetni vonakodása miatt egyenként, 5 frttal kintheverő 185 frt; — 160 évdijas tag ur által 1874. évi szeptember 1-től 1875. évi augusztus 31-ig terjedő folyó évre még egyenként 5 frttal fizetendő 800 frt; — behajtandó követelés hozzászámitásával összesen 1811 frt 86 kr. fog a pénztár folyó évi kiadásai fedezéseül a tekintetes társulatnak rendelkezésére alapként szolgálni.

Temesvárott, 1875. évi május hó 3-án.

Ódor Samu,
a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat pénztárnoka.

A számadásokat és azoknak kiadási és bevételi tételeit pontról pontra átvizsgálván és a csatolványokkal összehasonlitván, az egészet teljes rendben találtuk.

Temesvárott, máj. 17. 1875.

Schopf Antal,
vizsg. biz. tag.

Freyer János,
alelnök.

Janky Károly,
biz. tag.

A számadásokra a helyeslő előterjesztés megtétetvén, s a pénztárnok urnak a társulati vagyon önzetlen hű kezeléseért a közgyülés köszönetet szavazvan, számára a felmentvényt kiadatni rendelte.

Ezután az értekezésekre került a sor és pedig először Zeh Ferencz, vál. tag urnak ily czimü munkálatára: „A müvészetek állapota Magyarhonban I. Mátyás király idejében.“ — Szerző hivatalos elfoglaltsága miatt meg nem jelenhetvén, helyette a titkár olvasta fel a munkálatot. A kitünő készültséget tanusitó müvészettörténeti fejtegetés a felvett tárgy terjedelménél fogva a kitüzött kornak csupán épitészeti jelességeit adta elő, a festészet és szobrászat azon korbeli állásának tárgyalása más alkalomra halasztatott.

Második értekezés gyanánt Iványi István urnak, „Lugos és Karánsebes története a két Zápolya alatt 1527—1571-ig“ szolgált, melyet szerző az adatok szorgalmas összegyüjtésével és rendszeres egybeállitásával személyesen adott elő.

Mindkét értekezőt a közgyülés megéljenezte, és munkálataikat az „Értesitő“-ben közleni elhatározta.

A tisztviselői kar megujitása kerülvén szőnyegre, Rácz Athanáz, kir. tanácsos, vál. tag ur elnök ő mlgának a társulat körül szerzett kitünő érdemeit élénk szavakkal ecsetelvén, a gyülés közóhajtásának adott kifejezést, midőn Ormós Zsigmond ő mlgát, mint társulati elnököt, a jelenlevők viharos éljenei között üdvözölte. Ő mlga a bizalmat köszönettel fogadván, az alelnöki tisztség terheinek megkönnyitése végett még egy alelnök megválasztását hozta javaslatba, mi a közgyülés helyeslésével találkozván, Rácz Athanáz kir. tanácsos ur a társulat második alelnökeül közfelkiáltással megválasztatott, s e szerint a társulat alelnökei: Preyer János és Rácz Athanáz urak. Titkárul Janky Károly, pénztárnokul Odor Samu urak választattak. A társulat ügyésze, dr. Vargics urnak lemondása miatt, dr. Niamessny Gyula ur lett közfelkiáltással.

Választmányi tagok: Ardeleán Gy., Balás F., Barách J., Boleszny A., dr. Coda S., Csorba Á., Dobó L., Horváth P., dr. Löw L., Lőzsardt N., Miletz J., Péch J., Pesty F., Rötth L., Strasser A., Varga F., Wimmer J., Zeh F., Vargics I., Vogel I., Szandics I., Iványi I., Bilszky F. és Bethlen J. gróf urak.

Uj tagokul megválasztattak: Peres György, városi főszámvevő, Rutkay Samu, megyei t. főügyész, Schuller Fr. Vilmos, kereskedő és Zsutty János, megyei árvaszéki elnök urak, mindnyájan Temesvárról.

Ezzel a közgyülést elnök ő mlga lelkes éljenek között bezárta.

A közgyülés alkalmából a gyárudvarban rendezett társasebéd körülbelül 40 tag részvevése mellett tartatott meg, hol is a vidám hangulatot talpraesett toasztok és egy jó zenekar fokozták. Poharak ürittettek a dicsően uralkodó királyi párra, a társulat elnökére, Bonnáz Sándor megyés püspökre, a társulat munkás tagjaira, a temesvári magyar dalkörre stb. A kedélyes társaság az ünnepély legjobb emlékével oszlott szét, hogy este a dalkör által rendezett hangversenyen résztvegyen.

Lugosi pecsétek. Az Értesitő 46. lapján közöltem Román-Lugosnak egy magyar feliratu régi pecsétjét az 1717. évből, amint azt egy 1808. jan. 15. kelt és az egész magistratus aláirásával ellátott külömben

értéktelen, német nyelven irt bizonyitványon a csanádi püspöki levéltárban találtam. Bemutatom imitt I. sz. alatt a pecsét sikerült mását.

I.

II.

Azóta a még takkorában önálló községet alkotó Német-Lugosnak is két pecsétjére akadam. Az egyikre, mely részben olvashatatlan, egy 1792. dec. 16. kelt német bizonyitványon, s ugyanennek bár nem egészen tiszta, de mégis világosabb lenyomatára egy 1789. dec. utolsó napján kiállitott rk. templomi számadáson. A körirat, amennyire elolvashattam, ez: SIG (. . .) TEUTSCH: LUGAS: GEMEINT· 1781. — A pecsét belseje három részre van osztva. A felsőben háromszög van emberszemmel; jobbra az alsóban keresztes zászló M. R. betükkel, balra pedig kettős kereszt. — A másikra, szintén német-lugosi pecsét, egy 1787. évi templomi számadáson akadtam, melynek, minthogy teljes épségben maradt fenn, hü rajzát is mellékelem a II. sz. alatt.

A két utóbbi pecsét hasonlósága szembetünő, a különbség csak abban van, hogy az utóbbinak vésete csinosabb, betüi kisebbek és egészben véve jobban össze vannak szoritva, mint amazon. Az előbbiben van Lugas, itt pedig Lugos; és ami fődolog, ez régibb vésetü, 1764-ből, mig amaz 1781-ből származik. — Az 1780-as években mind a kettő használtatott; a régibb előfordul 1764—1787, az ujabb 1781—1792. A régibb hihetőleg 1781-ben egy időre elveszett, amiért is uj pecsétet kellett vésetni. A régibbnek körirata, mint a rajzból is látni, ez: SIGILL: TEUTSCH: LUGOS: GEMEINDE: 1764. Különben e két pecsét megegyezik. (Iványi István.)

Lugos és Gavosdia régi határai. A lugosi magistratus kérelmére II. Ferenc császár 1800. aug. 19. Kolozsvárról kelt rendeletében meghagyta a gyulafehérvári káptalannak, hogy a levéltárában található s Lugosra vonatkozó bármilyen okmányt hiteles másolatban e város küldötteinek általadjanak. Ennek folytán még azon évben megjelentek ott Stefanovics Sima, lugosi biró; Szaszu Ioon és Stefanovics György tanácsnokok; Popovics Mojses, jegyző. Ezek öt régibb okmányt hoztak magukkal Lugosra, amelyek mai napság is hitelesitett másolatban a lugosi grg. nem egyesültek egyházi iratai között őriztetnek. — Az egyik 1609-ből van. Ebben Báthory Gábor megerősiti Lugosnak már 1457 és 1551-ben kapott s e helyen szószerint leirt régibb privilegiumait. A második 1654-ből Lugosnak Rákoczi Györgytől kapott uj szabadalmait tartalmazza. A harmadik 1609-ből a lugosi nemesség óvása a városnak szándékolt elajándéktatása ellen. Ezek mind latin nyelven vannak irva. — Az ötödik 1658-ból Barcsai Ákos magyar levele a lugosiakhoz a törökhódolás ügyében. A negyedik, szintén magyar nyelven, 1557-ből való és a Lugos és Gavosdia közötti határokat jelöli ki.

Ennek még eddig kiadatlan szövegét közlöm, azon célból, hogy a helyszinén lakó és a helyi viszonyokat jobban ismerő olvasó ezen okirat geographiai szempontból teljes megértését becses jegyzetek és észrevételek által eszközölni sziveskedjék. — A szöveg betü szerint igy hangzik:

„Én Beokeos László és Beokeos Jakab, Fyatth Janos, ez mult időkben, mikoron irnának Ezer ötszáz ötvenhét Esztendőben Zent kereszt napján, mikoran Lugoson Fő Biró volna Anka Gáspár, Fő Polgárok penig volnának Luka Péter. Bogár Mihály, Marsina Gyorgy, Fetul Laczko, Toplitzna György, Máté Balás, Vlád Bálinth, Vajda Mihály, Bukur Nyereggyártó Miklós, Indultatánk azért akkor az megnevezet Lugasi Birákkal, és mind az Várassal egyenességben, némű némű villongo föld miatt, ki volna Lugas között, és Galosgya között, mely föld miatt gyakorlatossággal sok háborúságok az Lugasiak és az Galosgyak között estenek. Ezt azért meggondolván, hogy veszedelem és ember halál köztök ne esnék, ez felyül meg mondott Atyafiakkal tönk egyenességet és Jegyeket. Első Jegy azért a Derék Tömös mellet az Ambrus mester Kuluien (?) alol hányatott egyenest egy Falkaygh nap nyugott felé, az Fetul Latzko földe mellet megyen fel. Az második halom az ország uta közepett, mely Magurárul megyen Galusgyára. Harmadik az mely ut Lugasrul jő Galosgyára, annak mellette. Negyedik jel egy Füzfa és egy Egerfa mellet. Ötödik jel az Patakon által egy Füzfa mellet hántak halmot. Hatodik mégis nap nyugotra egy Egerfa és egy Füzfa, egy gyökérből jöttenek ki, és az mellett hántanak halmot. Hetedik a hol Galosgyára az Lugasi Derék ut jő, ott egy meg retthett füzfa vagyon. Nyolczadik onnat indultatik fel, az Sárospatakon felől az Lugos felől való Parton. Kilenczedik Jel Délre az Sárospatakon felől, az Lugas felől való Parthon, az Rachok erdeje felé. Tizedik határ az Bányászok fokának a partyán, és ugyan ott vagyon egy Szilfa. Tizenegyedik a Bányászok fokántul az Andrii András Szállásánál egy Mezötskén. Tizenkettődik Jel ugyan ott közel Délre. Tizenharmadik ugyan Délre egy Körtvély fa mellett az Chykul földét ketté szakasztya. Tizennegyedik az Stinta*) pataka pártyán, tul Dél felöl egy füzfa, és egy Egerfa mellet vagyon hányás. Tizenötödik ugyan Délre egy Vad Almafa mellet. Tizenhatodik ugyan ottan tsak közél. Tizenhetedik Ugyan mégis Délre egy Gyermegdigh Vad Alma fánál. Tizennyolczadik az Reketties tonál egy vad Almafa mellet. Tizenkilenczedik ugyanazon Tonál egy Tölgyfa határa. Huszadik tsak ugyanottan az mezőn egy uton feleöl. Huszonegyedik a Rachok Erdeje felől az Szárazpatak mellet vagyon Jechese (talán: jegyzése?) az nap kelet valo partyán. Huszankettődik az Porkolát Kapunál a' hol a' Derék ut o Lugasrul jő által az Racz Erdeő mellet. Mi azért ez felöl meg mondott három személyek, adtuk ez mi Levelünket Lugas Várossának fel vévén minden Atyánkfiainak terhét mostaniaknak és utánunk léendőknek, hogy ha mű, avagy utánnunk valok ez egyenességet fel bontanák, valaki Lugas Varossának fejedelme lenne; annak Ezer Forintal tartozzunk."

Hogy ezen okmány a magyar nyelven kivül más szempontokból is nevezetes, emliteni is fölösleges; de a ritkitott betüvel szedett helyek még magyarázásra várnak. (Iványi István.)

*) Vagy talán Sciuca-nak kellene olvasni? Ez az ugynevezett vashid alatt elfolyó kis patak.

A társulat tagjainak névsora.

Alapító tagok.

Bonnáz Sándor, csanádi püspök, belső titkos tanácsos stb. Temesvarott.
Dr. Coda Sándor, temesmegyei főorvos, Temesvárott.
Dobrán János, birtokos, Lukareczen. (Meghalt decz. 26-án 1873.)
Buziási Eisenstädter Ignácz, nagykereskedő, Temesvárott.
Karácsonyi Guido gróf, birtokos, Budapesten.
Ormós Zsigmond, Temes megye főispánja, magy. akad. tag, Temesvárott.
Dr. Parlagi Márton, es. k. törzsorvos, Temesvárott.
Sak Fülöp, Temes megyei birtokos, Temesvárott.
Schármann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos, Temesvárott.
Dr. Vargics Imre, ügyvéd, országgyülési képviselő, Temesvárott.
Zselinszky Róbert gróf, birtokos, Uj-Aradon.

Tiszteletbeli tagok.

Fiorelli József, a muzeum igazgatója, Nápolyban.
Dr. Römer Flóris Ferencz, apát, kir. tanácsos, a m. t. akademia r. tagja stb. Budapesten.
Göndöcs Benedek, apát-plébános, a békésmegyei régészeti és közművelódési egylet elnöke, Gyulán, Békés m.
Pulszky Ferencz, a m. t. akademia t. tagjai, a m. nemz. muzeum igazg., a hazai műgyüjtemények és könyvtárak főfelügyelője stb. Budapesten.
Szabó Imre, megyés püspök, a vasmegyei rég. egylet elnöke, Szombathelyt. Vas. m.

Rendes tagok.

Aladics István, a temes-begavölgyi vizszabályozási társulat igazgatója, Temesvárott.
Adler Vilmos, gyárnok, Verseczen.
Ardényi Pál, magy. kir. kincstári ügyész, Temesvárott.
Ardeleán György, városi alügyész, Temesvárott.
Bakalovits Mihály, hivatalnok, Temesvárott.
Babich József, uradalmi ügyész, Zsombolyán, Torontál m.
Balás Frigyes, lapszerkesztő, Elleméren, Torontál m.
Barách József, kir. tanácsos, magy. kir. pénzügy igazgató, Temesvárott.
Barray Kajetán, magánzó, Fehértemplomban.
Benedek Ignácz, tanár, Verseczen.
Beniczky Dénes, kir. járásbiró, Verseczen.
Bercsán János, gör. kath. főesperes, Aradon.
Bersuder Lajos, egyetemi joghallgató, Bécsben.
Bertalan Alajos, k. r. főgymn. tanár, Selmeczbányán.
Bessenyei Ferencz, ügyvéd, Temesvárott.

Bethlen József gróf, birtokos, Török-Becsén.
Billmann Márton, gymn. igazgató, Lugosan.
Bilszky Ferencz, plébános, Szakálházán, Temes n.
Blau Manó, kereskedő, Temesvárott.
Bissingen Nándor gróf, birtokos, Jámban, Krassóm.
Boleszny Antal, plébános, Orsován.
Böhm Lénárt, birtokos, Fehértemplomban.
Brettner József, ügyvéd, Temesvárott.
Brosteanu Péter, bányatiszt, Resiczán.
Buday Antal, kir. telekkönyvvezető, Verseczen.
Buczurka Ferencz, jegyző, Ménesen, Arad m.
Dr. Bécsi Gedeon, városi főorvos, Temesvárott.
Berker Nándor, főreált. tanár, Temesvárott.
Bús Károly, plébános, Temesvár-Józsefvárosban.
Clement Gy. m. k. távirda igazg. Temesvárott.
Csorba Ákos, ügyvéd, Vingán.
Chapó Elek, kir. aljárásbiró, Verseczen.
Czveits Svetiszláv, árvaszéki jegyző, Verseczen.
Czvetkovics Sándor, városi tanácsnok, Temesvárott.
Dániel János birtokos, országgyülési képviselő, Elleméren.
Dáni Ferencz, Szeged, Arad és Kecskemét sz. k. városok főispánja, Szegeden.
Demeter György, ügyvéd, Verseczen.
Demetrovits Mihály, városi főorvos, Verseczen.
Demetrovits Tima, ügyvéd, Verseczen.
Despinits János, földbirtokos, Kubinban.
Dr. Despinits, Péter kir. táblai pótbiró, Budapesten.
Despinits Vazul, földbirtokos, Kubinban.
Dobó László, temesmegyei főjegyző, Temesvárott.
Dr. Ehrenfest Fülöp, orvos, Temesvárott.
Dr. Ehrenfest Mór, ügyvéd, Temesvárott.
Dr. Eisinger Ferencz, plébános, Fehértemplomban.
Dr. Engelsz János, plébános, Német-Czernyán.
Fábián Gábor, birtokos, magy. akad. tag, Aradon.
Dr. Fekete Alajos, krassómegyei főorvos, Lugoson.
Folly Emil, püspöki szertartó, Temesvárott.
Fuchs János, főgymn. k. r. tanár, N.-Kanizsán, Zala m.
Frohmann Ödön, kir. járásbiró, Vingán.
Fröhlich Gusztáv, országgyülési képviselő, Füskuton.
Fodor Péter, birtokos, tiszt. szolgabiró, Paráczon.
Galgon Mihály, ügyvéd, Temesvárott.
Gavrilovits Uros, városi főjegyző, Verseczen.
Dr. Gettmann József, csanádi apát-kanonok, Temesvárott.
Gröber Károly, levéltárnok, Verseczen.
Gruits Z. J. kerületi tanfelügyelő, Fehértemplomban.
Gyika Szilárd, birtokos, Lugoson.
Haag Ferencz, tanító, Temesvárott.
Hajnik János, magánzó, Budapesten.
Hagn Károly, telekkönyvvezető, Verseczen.
Hampel József, a magy. nemz. muzeum érmészeti osztályának őre, Budapesten.
Herczog Ferencz József, polgármester, Verseczen.

Henny Sebestyén, plébános, Nagy-Zsámon.
Hertelendy Imre, birtokos, Török-Becsén.
Hess Fridolin, fenyképész, Temesvárott.
85. **Hoffmann Károly**, czukrász, Verseczen.
Hidegkuty József, számvevő, Temesvárott.
Horváth Pius, k. r. házfőnök, tanár, Temesvárott.
Humburg Vilmos, Pesten.
Hubert Samu, birtokos, Vattinán.
90. **Istvánfi István**, közjegyző, Török-Becsén.
Ivacskovics György, krassói főispán, Lugoson.
Iványi István, k. r. főgymn. tanár, Temesvárott
Jaeger Ádám, püspöki titkár, Temesvárott.
Jakabfy Miklos, birtokos, Zugusénen, Karánsebes mellett.
95. **Janky Károly**, k. r. főgymn. tanár, Temesvárott.
Jakabfy Pál, kir. járásbiró, Uj-Aradon.
Kassovics Mór, plébános, Bogsánban.
Kastály Károly, uradalmi kasznár, Török-Becsén.
Kovachich Gyula, megyei I. aljegyző, Temesvárott.
100. **Kadics György**, k. alügyész, Verseczen.
Karnay Alajos, főreált. tanár, Temesvárott.
Kassics Károly, püspöki igtató, Temesvárott.
Keblovszky Lajos, birtokos, Gyulán, Békés m.
Kellermann József, főelemi tanitó, Verseczen.
105. **Keresztes Antal**, számvevő, Temesvárott.
Dr. Keszler Károly, főgymn. tanár, Sopronban.
Killer Károly, ügyvéd, Temesvárott.
Kiss Ferencz, birósági végrehajtó, Vingán.
Ittebei Kiss Miklós, birtokos, Sz.-Györgyön, Torontál m.
110. **Kyrják György**, inspektor az első magy. ált. biztositó társulatnál, Temesvárott.
Kisfaludy Zsigmond, árvaszéki előadó, Temesvárott.
Klevetay Lajos, tanácsnok, Verseczen.
Kohn Áron, volt minta elemi tanoda igazgató, Temesvárott.
Kopcsányi József, ügyvéd, Aradon.
115. **Korbonics János**, főgymn. tanár, Temesvárott.
Kovács Albert, gyógyszerész, Szegeden.
Kövér Gusztáv, birtokos, Megyesen.
Kramár Béla, evang. esperes, Temesvárott.
Kádár József, ügyvéd, Verseczen.
120. **Kriniczky Ferencz**, főgymn. tanár, Temesvárott.
Kruesz Vilmos, minorita rendű házfőnök, Lugoson.
Dr. Kuktay S., megyei tiszteletbeli főorvos, Verseczen.
Kümmer János Henrik, k. tanácsos, apát-kanonok, Nagy-Váradon.
Lazarovits Bazil, kir. tanácsos, birtokos, Szrediistyén.
125. **Dr. Littahorszky Károly**, torontáli főesperes-plebános, Nagy-Kikindán.
Liviu András, gör. kath. kanonok, Lugoson.
Losonczy Alajos, községi tanitó, Aradon.
Dr. Löw Lipót, főrabbi, Szegeden.
Lőzsardt Nándor, plébános, Rudolfsgnadon.
130. **Lugosi cassinó.**
Láng Károly, jegyző, Hernyákován.

Löwinger János, üzér, az omo-tégla feltalálója, Temesvárott.
Dr. Magyary Alajos, esperes-plébános, Pankotán.
Máli István, törvényszéki elnök, Fehértemplomban.
135. **Markovits Gyula**, birtokos, Zsenán, Lugos mellett.
Marosfy János, ügyvéd, Temesvárott.
Marx Antal, kir. tanácsos, ker. tanfelügyelő, Temesvárott.
Menczer Armin, a temesi takarékpénztár igazgatója, Temesvárott.
Mihajlovits Ferencz, közbirtokos, Verseczen.
140. **Mihajlovits Ádám**, járásbiró, Buziáson.
Mihaleszku Döme, gör. kath. esperes, Lugoson.
Milecz János, főreáltanodai tanár, Temesvárott.
Mokry István, vizszabályozási társulati titkár, Temesvárott.
Moldoványi Sándor, gyógyszerész, Verseczen.
145. **Molnár Vid**, katonai lelkész, cz. kanonok, Temesvárott.
Mülbach Károly, ügyvédjelölt, Temesvárott.
Magyar Salamon Dávid, nyomdász és papirkereskedő, Temesvárott,
Malcsek Gusztáv, kir. tanácsos, m. kir. kincstári jószágkormányzó, Temesvárott.
Nagel Károly, községi tanitó, Temesvárott.
150. **Nagy Lajos**, árvaszéki főkönyvvezető, Temesvárott.
Neustadl Vilmos, főelemi tanitó, Verseczen.
Niamessny Mihály, közjegyző, Pancsován.
Dr. Niamessny Gyula, ügyvéd, Temesvárott.
Novákovits Emil, ügyvéd, Verseczen.
155. **Németh József**, püspök, Temesvárott.
Odor Samu, temesmegyei főszámvevő, Temesvárott.
Olteanu János, gör. kath. püspök, Nagy-Váradon.
Ormós János, birtokos, Békés-Gyulán.
Ifj. Ormos Zsigmond, temesmegyei alügyész, Temesvárott.
160. **Orody Nándor**, jegyző, Glogováczon, Arad m.
Pálffy Ferencz, polgármester, Szegeden.
Pausz János, főjegyző, Lugoson.
Péch József, mérnök, Temesvárott.
Percs György, városi főszámvevő, Temesvárott.
165. **Péscha Svetozár**, ügyvéd, Verseczen.
Pesty Frigyes, magy. akad. r. tag, Budapesten.
Dr. Petrus József, ügyvéd, Temesvárott.
Podhradszky Andor, ügyvéd, Lugoson.
Pottyondy Ferencz, kir. törv. elnök, Temesvárott.
170. **Preyer János**, kir. törvényszéki biró, Temesvárott.
Rákits János, ügyvéd, Temesvárott.
Ráácz Pál, monostori jegyző.
Rátz Athanáz, kir. tanácsos, ügyvéd, Temesvárott.
Reiner Géza, ügyvéd, Temesvárott.
175. **Dr. Rezy János**, orvos, Zsombolyán.
Dr. Reiner József, főorvos, Temesvárott.
Rezucha Venczel, tanár, Verseczen.
Rollmann József, orvos, Sz.-Andráson.
Rónay Móritz, birtokos, Kis-Zomborban.
180. **Rőtth László**, temesmegyei alispán, Temesvárott.
Rumler Ignácz, tanár, Verseczen.

Ruttkay Samu. m. t. főügyész, Temesvárott
Raisz László, megyei árvaszéki könyvvezetősegéd, Temesvárott,
Szandics István, ügyvéd, Temesvárott.
Schäffer Antal, plébános, Zádorlakon.
Schäffer Károly, községi tanító, Temesvárott.
Schlemmer József, tanácsnok, Verseczen.
Schopf Antal, földsorozati felügyelő, Temesvárott.
Schuller Fr. Vilmos, könyvvezető, Temesvárott.
Schurits Nándor, kereskedő, Verseczen.
Steinbach Antal, másodtanfelügyelő, Temesvárott.
Dr. Stefanovits Tamás, orvos, Temesvárott.
Sternberg József, kereskedő, Verseczen.
Stojanovits H. Bazil, birtokos, Fehértemplomban.
Strasser Albert, lapszerkesztő, Temesvárott.
Szegedi szabadelvü kör.
Szende Béla, honvédelmi miniszter, Budapesten.
Szentkiáray Jenő, plébános, Török-Becsén.
Szepessy Lajos, a „Tisza“ biztositó és jelzálogbank főügynöke, Temesvárott.
Dr. Szmolay Vilmos, orvos, Temesvárott.
Szöllősy István, ügyvéd, Fehértemplomban.
Siprák Tamás, ügyvéd, Temesvárott.
Steiner Ferencz, polgárnagy, Temesvárott.
Takáts Manó, hely. szolgabiró. Vingán.
Dr. Tauszik Aladár, orvos, Török-Becsén.
Telbisz György, takarékpénztári elnök, Zsombolyán
Tiszty Lajos, városi levéltárnok, az „Alföld szerkesztője“, Aradon.
Tokin István, városi aljegyző, Verseczen.
Török Béla, földbirtokos, Simándon, Arad mellett.
Turcsányi Rudolf, jegyző, Klopodián.
Uy Kálmán, szolgabirósegéd, Temesvárott.
Vannay Gusztáv, ügyvéd, Lippán.
Varga Ferencz, plébános, Gyorokon.
Varga János, ügyvéd, Aradon.
Várnay Ádam, állami főmérnök, Temesvárott.
Várnay Ernő, ügyvéd, Temesvárott.
Várnay Imre, ügyvéd, Zsombolyán.
Véber Ágoston, plébános, tiszt. cs. k. udvari káplán, Bruckenauban.
Verzár József, közjegyző, Verseczen.
Vogel István, ügyvéd, Temesvárott.
Wimmer József, pénzügy igazgatósági titkár, Temesvárott.
Wittos Dániel, városi főkapitány, Verseczen.
Dr. Weisz Lajos, ügyvéd, Temesvárott.
Zeh Ferencz, m. k. távirdász, Temesvárott.
Dr. Zsidák Ágoston, főorvos, Lugoson.
Zsifkovits Theofán, püspök, Károlyvárott, (Karlstadt.)
Zsutty János, m. árvaszéki elnök, Temesvárott.

Tisztviselők.

Elnök:

Ormós Zsigmond.

Alelnökök:

Preyer János. Rácz Athanáz.

Titkár:

Janky Károly.

Pénztárnok:

Odor Samu.

Ügyész:

Dr. Niámessny Gyula.

Választmányi tagok;

Ardeleán György.
Balás Frigyes.
Baráth József.
Bethlen József gróf.
Bilszky Ferencz.
Boleszny Antal.
Coda Sándor dr.
Csorba Ákos.
Dobó László.
Horváth Pius.
Iványi István.
Löw Lipót dr.
Lőzsardt Nándor.
Milecz János.
Péch József.
Pesty Frigyes.
Rötth László.
Strasser Albert.
Szandics István.
Varga Ferencz.
Vargics Imre.
Vogel István.
Wimmer József.
Zeh Ferencz.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

IV. füzet. 1875. október hó.

A Kund-kapitányság.

DR. PRTVAY TIVADARTÓL.

Felolvastatott az 1873. év január havi választ. ülésén. Megjelent a „Történelmi Adattár“ ugyanazon évi febr. mart. havi füzeteiben.

Azon anachronismusok között, melyek Dél-Magyarország politikai, egyházi és polgári történetének fonalaival összeszövődtek, a legeredetibb, legfeltünőbb s a történelem mai positiv tárgyalása mellett egyszersmind legkiáltóbb a — Kund-kapitányság. Mig a magyar történelem universalistái: Szalay, Horváth, Bartal, Pray, Katona, Jászay, Engel, Fessler, Majláth, Péczely, Virág, a Budai testvérpár és mások, kik hazánk multjának egyetemes megirásával rótták le a haza oltárán tehetségök s kötelességök adóját, mélyen hallgatnak ez intézményről, addig annál sürübben találkozunk vele speciálistáink munkáiban. Nincs részletirónk, ki fel nem említené; egy s ugyanazon alakban előkerül az mindegyiknél, bár egysem bizonyitotta be egykori létezettségének történeti valóságát. Mint átalában a történeti regék, feltevésen vagy fogalomzavaron alapulva, állandósulnak: ugy állandósult szükebb hazánk területének történetében is a „Capitaneatus Cund“, a nélkül, hogy keletkezte, honnan jötte, történeti alapja s tarthatósága nyomoztatott vagy felderittetett volna. Elfogadták azt, a mint közkézben forgott s vitatásában nem valami megbizható forrásra, hanem kölcsönösen egymásra hivatkoztak. Egyik a másik után indulva, az ujabbak a régiebbek tévelyét átörökölték s még azok is, kik különben szigoru kritikával válogatták az általuk emelendő történeti propyläumhoz a tényanyagot, megjegyzés nélkül, vagy csak igen kevés meggondolás mellett magukévá tevék azt, felékesitve vele épületök homlokzatát.

Egyetlenegyet tudunk, ki ezen speciálistáinknál közönségessé lett tan ellen szabatkozott; de ez nem tudta felhozni azon érveket, melyek állitását diadalra segithették volna.

Legelőbb is az olasz Griselini, külön történelmünk úttörője az, kinél a regével találkozunk. Ő a névtelen jegyző előadása alapján elmondván Glad tartományának meghódoltatását a magyar honfoglalók által, előadását ekként rekeszti be: „Von diesem Zeitpunkt her nahm das Land den Titel **Capitaneatus Kund** an, nach dem Namen einer der sieben Anführer der ungarischen Nation, welcher mit hinlänglicher Mannschaft zurückblieb, um solches völlig zum Gehorsam zu bringen u. die Regierung zu verwalten. Doch diese Benennung hörte bald auf.“ [1])

Bárány, Griselinire támaszkodva, annyira igaznak tartotta állitását, hogy azt egyszernél többször is teljesen positiv alakban hirdette. Igy irja ő egyik helyen: „Árpád korától kezdve e tájakat „**Capitaneatus Kund**“ névvel czimezék, ama hét magyar vezér egyikétől, ki elegendő katonasággal maradt itt, e vidéket teljes hódolatra birni s kormányozni. De e nevezet csakhamar megszünt.“ [2]) Más helyen pedig: „E tájakon, mint az ország szélén, már Árpád idejében katonai lábon álla minden; s ezt a **Capitaneatus Kund**-nevezet eléggé tanusitja.“ [3]) Majd egy harmadik helyen is ugyanazon munkában azt irja: „Kund vezér, ki itt a vidék őrzésére maradt hátra, magyarjaival a Dacia ripensisi tereket szállá meg, mi annál hihetőbb; mert eleinte a mely vár magyar kézre került, az azonnal meghóditójára bizattatott; s innen magyarázhatni: hogy Árpád alatt, a Maros s Tisza közti tartományt, **Capitaneatus Kund**-nak nevezék.“ [4]) Végre szóba hozza a dolgot még egyszer, ekkép irva; „Kund magyar vezér, első ki a Boyta által meghóditott temesi környék fődözésére s kormányára ide küldetett Árpád által. Ennek nevétől **Capitaneatus Kund**-nak czimeztetett e tájék.“ [5]).

Mit Bárány ily vérmesen hirdetett, arról azon időben sem mondott le, midőn történeti ismereteit még nehány évi tanulmánynyal fejleszté.

---

[1]) Versuch einer polit. u. natürl. Gesch. d. temes. Banats. I, 16.
[2]) Torontál vármegye hajdana. I. r. 12 l.
[3]) U. o. I. r. 128. l.
[4]) U. o. I. r. 145. l.
[5]) U. o. I. r. 152. l.

Temesvármegye Emléké-ben ép ugy adott a regetannak kifejezést, mint tette volt azt a három évvel előbb közrebocsátott Torontál hajdaná-ban. Ez ujabb irodalmi termékében ugyancsak elől kezdi, hogy e tájék meghódoltatása óta „**Capitaneatus Kund**-nevet vön föl azért: mert Kund magyar vezér küldeték később ide hadaival, teljes hódolatra birni e vidéket s fölötte őrködni.“ [1]) Majd másutt: „Árpád alatt e környék is **Capitaneatus Kund**-nevet viselt.“ [2]) Aztán megint: Mint az ország határaira, e környékre Kund vezért küldé magyarjaival Árpád: a Boyta által elfoglalt vidéket, a bel- s külmozgalmak ellen födözendőt s kormányzandót. Igy nyert rövid időre e tájék **Capitaneatus Kund** nevezetet.“ [3]) Végül a vidéki főnökök felsorolásában még egyszer megérinti, hogy e vidéknek első tudható parancsnoka Árpád alatt „Kund vezér volt, ki magyarjaival e tájra küldeték: a rendet s közbátorságot föntartandó.“ [4])

Preyer, az érdemes és müvelt iró, hasonlóan nyilatkozik monographiájában. „Diese Gegend — irja ő a Maros és Temes közötti területre vonatkozólag — wurde später mit dem Namen **Capitaneatus Kund** belegt, nach dem Namen eines ungarischen Anführers, dem dieser Theil zur vollständigen Sicherung und Verwaltung anvertraut wurde.“ [5])

Schwicker, kinek munkáján amugy is erös nyomokat hagyott Griselini buvárlata, a dolgot változás nélkül ép ugy adja elő, mint azok, kik előtte irtak. „Der unterworfene Landstrich zwischen der Maros u. Temes — mondja ő — führte von Árpád her nach einem der sieben ungarischen Anführer den Titel **Capitaneatus Kund**, welchem Führer, versehen mit einem hinreichenden Heere, die vollständige Unterwerfung, Sicherung und Verwaltung dieses Landtheiles anvertraut wurde. Nicht lange jedoch erhielt sich obiger Titel für diese Provinz und er verschwindet mit dem Faden der Geschichte in der dunklen Zeit der ungarischen Herzoge“ [6])

---

[1]) Temesvármegye Emléke. I. r. 9. l.
[2]) U. o. I. r. 78. l.
[3]) U. o. I. r. 145. l.
[4]) U. o. I. r. 167. l.
[5]) Monographie der königl. Freistadt Temesvár. 3. l.
[6]) Geschichte d. Banats. 33. l.

Annyira biztosnak tekintetett e tan, hogy Böhm Lénárd, kinek tehetsége és alkalma is volt ezen irodalmilag gyéren müvelt vidék történetének szerkesztésében a kritikai tárgyalást a meglevö elömunkálatok alapján mindjobban foganatositani, ugyanazon megnyugvással fogadta azt el történeti tényül, mint tették volt elötte a derék uttörök. Legujabb munkája, mely a koraibb német hasondolgozat birálati megrostálásának sikerteljes eredményeül tekinthető, a szóban forgó kérdést illetöleg ép ugy jár el, mint ama német kiadás, melyet évek elött Wigand vállalkozási szelleme juttatott nyilvánosságra Lipcsében. A mint ebben elökerül a Kund kapitányság meséje, ugy van az hangsulyozva amabban is. Hiszen egyébütt tanusitott kritikai józansága daczára is mondja benne: „A Maros és Temes közötti leigázott rész Árpád parancsára a hét vezér egyike után **Kund kapitányság** czimet nyert, kinek, elegendö sereggel lévén ellátva, e terület igazgatása teljes hatalommal átadatott. A fönnebbi czim azonban e tartományra nézve nem sokáig maradt fön, és a történelem szálaival elenyészik a magyar fejedelmek homályos korszakában.“ [1])

Böhm különben annál nyugodtabban fogadhatta el e tanitmányt, minél alaposabbaknak bizonyultak Pesty Frigyes tanulmányai és irodalmi dolgozatai. E kitünö speciálistánk, ki hivatva van e történetdús vidék multját egy nagyszerü diplomatikai készlet alapján teljes fényben feltüntethetni, a szóban levö politico katonai intézménynyel szemben, minden itészete és elövigyázata mellett mégis ugy járt, hogy azt szintén történeti ténynek elismerte. Nyomozva Temesvármegye politikai fönökeinek elsö csiráit, Kundot mutatja be ilyenül Árpád korából. Szerinte a „Duna, Tisza és Maros közti tájék elfoglalására Árpád által kiküldött Kadusa, Szoárd és Bojta feladatuknak megfelelvén, Kund elegendö katonasággal maradt itt, hogy a tartományt teljes hódalat alatt tartsa és kormányozza. Ez idötöl fogva e vidék „**Capitaneatus Kund**“ nevet nyert, de a „**Capitaneatus Kund**“ neve csakhamar megszünt.“ Mondja aztán még: „A nagy homály daczára, ugy látszik, hogy Kund volt e vidék elsö parancsnoka a magyarok korában, ki a fennevezett hadvezérektöl annyiban különbözik, hogy nemcsak hóditani és hóditás után távozni jött ide, hanem

---

[1]) Délmagyarország vagy az ugynevezett Bánság kül. történelme. I, 73.

székhelyét itt állandósitá, hogy a rendet és közbátorságot fentartsa.“ [1])

E szerint tehát speciálistáink egyhangulag hirdetik az adoptált tant, mely épen ily nevek által aláirva, nem csoda, hogy mi meggondolást sem keltett az irodalom ifjabb művelőiben. Ugy magunk, mint baráti szaktársunk szintén regisztráltuk a Kund kapitányságot. Szentkláray azt irá Török-Becse monographiájában: „Ez időtől fogva e tájakat „**Capitaneatus Kund**“-nak nevezték. E czim azonban a tartományra nézve nem sokáig maradt fen és a történelem szálaival elenyészik a magyar fejedelmek homályos korszakában.“ [2]) Mi pedig Becskerek városa történetében hangsulyoztuk, hogy „joghatósági tekintetben nagyon valószinü, jobban mondva bizonyos, miszerint a torontáli Tiszavidék Kund magyar vezérnek, később talán Bulcsnak rendeltetett alá.“ [3])

A mint az eddig közlöttekből kitetszik, ugy hát nyilván Griselini az, kinek nyoma minden iró munkáján meglátszik. Mégis tévely volna állitani, hogy ő volt egyszersmind első alkotója a regének s első árusa a koholmánynak. Ha utána nyomozunk, ugy találjuk, hogy a tan már évtizedekkel megelőzte Griselini munkájának megjelentét. Ott van Pelcz, ki 1755-ben kiadott koriratában mondja, hogy Cund „terras intra Crisium, Danubium et Transylvaniam usque ad fluvium Alutam“ kapta és birta. [4]) Ő sem gyártotta a tévelyt, hiszen ennek felemlitésében hazai irókra hivatkozik, kiktől azt kölcsönözte, tehát bizonyosak lehetünk benne, hogy középkori irodalmunk szorgosabb átkutatása még sokkal koraibb keletü adatokra is vezetne. Ott van továbbá Severini, ki Griselini munkája megjelente előtt épen tiz évvel, vagyis 1770-ben bocsátá közre egyik tanulmányát, állitva benne, hogy a Tiszától az Alutáig terjedő földet Cund kapitány kapta volt.“ [5]) De Tomka-Szászky is nemcsak hirdeté azt, hanem illustrálta is egy geographiai térképpel, melyet e czélból mellékletként szövegéhez csatolt. E könyvben irja: **Capitaneatus Cun** a Crisio

---

[1]) Temesvármegye főispánjai, a temesvári pasák és tartományi elnökök. Közzétéve a Magyar Történelmi Tár-ban. XII. köt. 161—162 ll.

[2]) Történelmi Adattár I, 300.

[3]) U. o. I. 445.

[4]) Hungaria sub Vaivodis et Ducibus. I. 29.

[5]) Severini Hungari: Pannonia Veterum Monumentis illustrata, cum Dacia Tibiscana. Lipcse 1770. pag. 373.

ad Alutam amnem, inter Thisciam, et Vltransilvaniam prolatus iacuit.“ De még közelebbről is megismertet vele, ekként folytatva szövegét: „Cuius erant Castra et oppida: Zarand Comitatus; Sonad castrum; Kewe castrum; Horom castrum; Vrscia, Orsova; Nyir Graecorum. Incolae: Hunni, Avares, Blachi seu Volochi, Bulgari Hungaris permixti.“ [1]) Mindezt aztán fel is tünteti a térképen. [2])

Ismerünk még azonkivül két irodalmi terméket, mely a tévely terjesztésére szintén hozzájárult. Gr. Teleki Domonkosé az egyik, mely touristai fáradalmainak képezte gyümölcsét. Utleirásában mondja többi között: „Kuntról, a régi Magyarok Kapitányáról **Kunti Kapitányságnak**, későbbre Temesi Vármegyének neveztetett az egész Banatus.“ [3]) A másik egy vidéki közlöny, mely egyik tanulmányczikkében szükebb hazánk területére vonatkozólag ugyancsak hirdeti, hogy az, **Capitaneatus Kund** volt egykor. [4])

Egyetlen kivételt csakis Wlad Alajos képez, ki a Temesi Bánságról irt egyik politico-történeti tanulmányában oda nyilatkozott, hogy „hibáznak azon irók, kik aztállitják, hogy ... a Maros és Temes közti föld Kund magyar vezérről **Kund Kapitánysága** (Capitaneatus Cund) nevet viselt.“ [5]) Okadatolása azonban nem lévén a kellő apparatussal támogatva, de az anachronismus szülemlését sem lévén képes kimutatni: természetes, hogy szabadkozása épen minden hatás nélkül maradt még azoknál is, kik dolgozatát ismerve, annak egyes részleteit fel is használták. Különben ellenmondása mutatja legjobban, hogy mily kézzelfogható az incorrektség, melyet egymaga a névtelen jegyző előadása alapján is kiforgathatni.

Egyébiránt az legott ki fog tünni.

Ha ugyanis ez irodalmi böngészet után azt kutatjuk, hogy a Kund-kapitányság történetirásunkban tulajdonkép mi alapon nyugszik? lehetetlen nem tapasztalunk, hogy annak történeti

---

[1]) Introductio in Geographiam Hungariae Antiqui et medii Aevi. Pozsony 1781. pag. 34.

[2]) Hungaria seu Turcia in Octo Capitaneatus divisa. Pozsony 1751. Tab. VI.

[3]) Egynehány hazai utazások leirása. Bécs. 1796. 153. l.

[4]) Győri Közlöny. 1862. évf. 15. sz. „Nagy-Becskerek és vidékének ismertetése“ czimü czikkben.

[5]) A temesi Bánságról. Közzétéve a Román nép és ügye. czimü gyüjteményben. 114 s kk. ll.

a l a p j a — **nincsen!** Griselini, ki mégis idézetekkel szokta a forrásokat, melyekből meritett, kijelölni, a Kund-kapitányságot illetőleg a b s o l u t e állit, szóval sem tájékoztatva, hogy állitását honnan s kitől vette. Bárány Griselinire hivatkozik, a nélkül mégis, hogy szokásához hűen ez alkalommal is koczkáztatná csillag alatt a satyrikus megjegyzést: honnan vette a jámbor e tudományt? E körülmény tehát ismét csak azt állitja, hogy bízott a Kund-kapitányság létezettségének történeti tényében. Preyer és Schwicker egyetlen szóval sem hivatkoznak forrásra, bár mi kétség sem foroghat fen arra nézve, hogy állitásukat ugyancsak Griselinitől kölcsönözték. Ettől vette azt át Böhm, őt emliti első sorban Pesty, és rája hivatkoznak az „Adattár" szerkesztői. A mi pedig a többi szerzőt illeti, mig Severini és Teleki hivatkozás nélkül közlik a dolgot, és Pelcz csak amugy átalánosan a hazai irókra támaszkodik, azalatt a „Győri Közlöny" czikkirója plane az Anonymusra, Tomka-Szászky ellenben, mindegyiktől eltérőleg, még feltünőbben egy nagytekintélyü byzantini forrásra, Konstantinosz Porphyrogenetusra utal.

Ebből tehát eléggé kitetszik, hogy az állitók egyátalán — csak három kivételével — Griselini nyomán indultak. Náluk nyoma sincs a tulajdonképen vett történelmi érvelésnek, mi pedig egy ily nevezetes historicummal szemben mindenesetre feltünő. Ők az adatot kézből kézbe vették, bizva in ultima analysi egy tudós, bár mégis sokban gyarlón tévedt férfiu becsületességében, kire nem bizonyult rá, hogy a történelmi igazság rovására tényeket költene. És — mint mondva volt — ő nem is költötte azt, de a körülmény, hogy forrását ki nem jelelte, azt okozta, hogy valamennyien, kik ő utána irtak s a Kund-kapitányságot tényként terjesztek elé, elveszték bátorságukat egy oly tan kétségbevonására, vagy határozott elvetésére, melynek hamisságát legelőbb is csak akkor fogták volna felismerhetni, ha Griselini idézettel él. Ekkor a hivatolt forrást nyomozva, az idézett könyvet felütve, legott rá jöhettek volna a tévelyre. De minthogy ez nem történt, ki sem merészelte a Kund-Kapitányságot Klio táblájáról egyszerüen letörülni, tartva attól, hogy azt törülve, a netalán az illető döntő érv birtokában levő itészet ezt nekik könnyen mulasztásul fogná felróhatni. Különben is ugy tetszhetett előttök, hogy ez adatot mellőzni annyi volna, mint még inkább szegényiteni az ugy is elég tényüres történeti korképet. Azért is mindenkép koczkáztatottnak tünhetett a megtámadás, melylyel Wlad a Kund-kapitányságot megdönteni igyekezett.

Hogy állitásunk valóban igazolt, azt épen azok eljárása mutatja, kikben mégis némi bizalmatlanság támadt ez ügy iránt. Pelcz János registrálva a Kund-kapitányságot, oda nyilatkozik, hogy feltétlen hitelt

neki azért még nem tud adni.[1]) Severini is egyátalán kétesnek itéli mindazt, mit egyes irók Magyarországnak hét kapitány közötti felosztásáról mondanak, de utána teszi, hogy ezt mindaddig, mig valaki bizonyosabbat nem tanit, nem tarthatja elvetendőnek. [2]) Ők tehát csakis az okadatolt ellenkező állítás hiányánál fogva hiszik s vallják a Kund-Kapitányságot, egykor létezettnek.

Ugyanezt tanítja Pesty Frigyes eljárása is.

Mindnyájan tudjuk, hogy e kitünő férfiu állításainak formálásában a lehető legalaposabb s mégis, midőn a Kund-kapitányságról szól, nem meri azt a mesék országába utasitani, bár feltünt neki, a mint meg is jegyzé, hogy azon Griselini, ki után ő és Bárány a dolgot tudják, állitása hiteleül semmi forrásra nem hivatkozik. [3])

De van azonkivül még egy másik körülmény is, mely a Kund-kapitányság tanának felkarolására hozzájárult. E körülmény egy fogyatkozásban rejlik, t u d n i i l l i k a h o n f o g l a l á s k o r D é l m a g y a r o r s z á g r a v o n a t k o z ó r é s z l e t é n e k i s m e r e t h i á n y a. Másképp fogták fel iróink a dolgot, semmint kellett volna, s ez okozta, hogy a Kund-kapitányság politico-történelmi szempontból is valószinünek tünt fel, mely a honfoglalók alkotta helyzet viszonyainak tökéletesen megfelelt' sőt azok egyik főkövetelményét képezte.

Ezt tudva vizsgáljuk már meg magát a dolgot.

Legelőbb is feltünik a különböző szerzők előadásában észlelhető ama belső ellenmondás, mely az alak- s kifejezésre nézve egy s azon ténynek előterjesztésében nyilvánul. Első pillanatra azt hinnők, hogy mindenki é p e n a z t állitja, pedig tény, hogy az egyik többet mond a mámásiknál. Csak maga a K u n d-k a p i t á n y s á g ténye határozott valamennyinél, mig a tény egyes részletei iránt jelentékeny eltérés szemlélhető. Igy az egyik rész azt vitatja, hogy a Kund-kapitányság a Maros-Tisza-közre szoritkozott, a másik kiterjeszti azt a Maros-Temes-közre, egy harmadik rész aztán még jelentékenyebbé teszi annak geographiai területét, kiterjesztve azt egész Délmagyarországra oly formán, hogy Capitaneatus Kund az egész Bánság volt a Marostól kezdve le az Oltig. Az egyik rész továbbá azt vitatja, hogy a kapitányság élére állitott Kund magukkal a honfoglalókkal jött e tájra, holott a vitatók másik része akként tünteti őt fel, mint ki c s a k k é s ő b b e n ide küldetett. Ez ellenmondás különben egy s ugyanazon szerzőnél is előfordul. Mit valamennyien K u n d-kapitányságnak neveznek, azt egyik csak Capitaneatus C u n-nak mondja.

---

[1]) I. h. e. l.
[2]) I. h. e. l.
[3]) I. h. e. l.

E körülmény tehát, hogy hiányzik náluk a szabatosság, mely a tevőleges történeti tényeket a jól informált történetirásban jellegezni szokta, mutatja legbiztosabban, hogy nem eredeti forrásból meritettek s igy már e tekintetből is gyanu alá vonható az állitás megbizhatósága.

Ám hogyan is merithettek volna eredeti forrásból, midőn könynyen meggyőződhetni, hogy állitásuk eredeti forrásra vissza nem vezethető. Ezt mindenki be fogja látni. hogy oly historicummal van dolgunk, melynek szükségképen egy régi krónikai feljegyzésen, de távol sem feltevésen avagy combination kellene alapulnia. Mi csak alkalmazását és hirdetését ismerjük e historicumnak, de nem az első forrást, melyből az az utókorra került. Kézai Simon mester a dolgot szóval sem emliti, s ha mindjárt igaz is, mit Toldy és Kerékgyártó e krónikás mulasztásairól mondanak Engel, Bartal, Horváth István, Endlicher és Jerney tuláradozó dicséretei ellen, ugy viszont mégis kétségtelen, hogy Kézai a Kund-kapitányságot annál kevésbbé mulaszthatta volna el felemliteni, mivel magáról a Kund-kapitányságról egy külön, ha mindjárt csak rövid fejezetben is ugyancsak megemlékezik. Képzelhető-e, hogy róla beszélve, mi több, tartózkodási helyét is kijelölve, épen azt hallgatná el, mit el nem hallgatnia annyira szükséges volt ? A pozsonyi krónika azonkép mit sem tud róla, de hallgat erről a budai krónika is, mely pedig valamennyinél bővebb, tartalomdusabb és pontosabb. Ugy az egyik, mint a másik magát Kund kapitányt felemliti, szerepelteti mint Scythiából kijött nemzetőst, ki résztvett az álladalom és alkotmány alapjának megvetésében, de épen nem mondják azt, hogy Dél-Magyarországon, akár a Maros-Tisza, akár a Maros-Temes, akár a Maros-Olt-közben kapitányságot viselt volna. Ugyan miként hallgathatták volna ezt el, a mikor látjuk, hogy már amugy is emlitést tesznek róla ? Még feltünőbb, hogy a XIV. századi Képes-Krónika mely Thuróczy krónikájában Róbert Károly király haláláig szóról szóra van felvéve, a Kund kapitányságot nem ismeri. Kund személyéről ebben is tétetik emlités, az is megmondatik, hol tartózkodott, ám arról, miről speciálistáink regélnek, egy betünyi igazolást sem ad. Tudjuk továbbá, hogy Thuróczy a Képes-Kronika adatait bővitette, már pedig, ha a Kund-kapitányság történeti alapon nyugodnék, az általa felvett krónikának Kundról szóló fejezetéhez sem mulasztotta volna el a nevezetes intézmény felemlitését hozzácsatolni. És a mit valamennyi krónikánkról mondottunk, azt mondhatjuk legifjabb kiadásu krónikánkról is. Márk krónikája beszél Kundról és letelepedéséről, de mélyen hallgat a délmagyarországi Kund-kapitányságról.

Krónikáink e szerint tényleg mitsem tudnak a kérdésben forgó intézményről és ez a gyanut, melylyel a józan itészet szükségképen a Kund-kapitányság iránt viseltetik, a meggyőződés fokára emeli. Be van

vele bizonyitva, hogy mindazon krónikák, krónikás müvek, királyok történetei, codexek és legendák, melyekre az emlitettük krónikák mint forrásokra annyiszor hivatkoznak, a Kund-kapitányságról épen ugy nem tartalmaztak feljegyzéseket, mint azon későbbkori történetek, melyek amazok alapján szerkesztettek. Ez kézzel mutatja, hogy a Kund-kapitányság egy a történetirás csak magasb stadiumában szülemlett anachronismus, mely, mint a történeti regék átalában, csak félreértésen vagy fogalomzavaron alapulva, állandósult. Egy oly relatiónak, melynek nem lehet helyet jelölni a történeti forrásokban, annak magában a történelemben sem vitathatni józanul ilyet, — egy ily relationak nincs helye a történelemben.

Különben a történeti forrásokról beszélve, még tovább is mehetünk. Ugyanis azon krónikák, melyek a Kund-kapitányság ténye mellett semmi bizonyitékot sem nyujtanak, ellenkezőleg épenez ellen tanuskodnak a leghatározottabban, mi magában véve is már oly bizonyiték, mely minden egyéb bizonyitást feleslegessé tehetne. Igy mondja Kézai: „Az ötödik sereg kapitányát Kund-nak hivták. Ez a Nyir — circa Nyr — körüllakott; fiait Kücsidnek és Kopjánnak hivták.“ [1]) A pozsonyi krónika: „Quartus Capitaneus fuit Kund, cujus filius Kysid et Cupan, prope Nye[2]) fixit tentoria, ubi post baptismum monasterium construxit.“ [3]) A budai krónika: „Quarti siquidem Capitanei vocabulum fuerat Kund, cuius filii Kusid, et Cupa prope Nyir fixere sua castra, ibique post babtismum Monasterium fundavere.“ [4]) A Képes-Krónika: „Quarti siquidem Capitanei vocabulum fuerat Cund, cujus filius Kusid et Cupan, qui prope Nyr fixere sua castra, ibique post Baptismum, monasterium fundavere.“ [5]) És végre Márk: „Quarti siquidem capitanei fuerat vocabulum Cund, cuius filius Kusyd et Cupan, qui prope Nyr fixere sua castra, ibique post baptismum monasterium fundavere.“ [6])

Kund tehát fiaival a Szabolcs és Szatmár vármegyei Nyir, vagy Nyirség nevü vidéken lakott, ott voltak ők birtokosok, ott alapitottak mo-

---

[1]) Kézai Simon Mester Magyar Krónikája, ford. Szabó Károly. I. k. IV. f. 9. §. Magyarország Történetének Forrásai. I. k. III. f. 47. l.

[2]) Ez a bécsi codex-példány alapján N y r-re javitandó, mit a krónika kiadói is megjegyeztek.

[3]) Chronicon Hungaror. Posoniense e cod. Ms. chartaceo Capituli Poson editum. Buda 1852. Lib. II. cap. I. §. 7. p. 23.

[4]) Chronicon Budense. Podhráczky kiad. Buda. 1838. P. II. p. 43.

[5]) Joannis de Thurócz: Chronica Hungaror. P. II. c. IV. Schwandtnernél: Scriptor. Rer. Hungaricar. I 104.

[6]) Marci Chronica de gestis Hungaror. ab. origine Gentis. Pest 1867. 16 dar. XXIII. l.

nostort, a mint azt épen ezen krónikai tudósitások alapján helyesen hirdetik történetmüvelőink is, mint Bonfin,[1]) Timon,[2]) Sigler,[3]) Podhráczky,[4]) Szabó,[5]) Lányi[6]) és mások. Azt mondani, hogy a Nyirség birtokosai nem Kund, hanem csak annak fiai lettek volna, magukból a krónikákból, akár miként vegyük is, kihozni nem lehet. Hiszen Kézai nyiltan Kundról és nem fiairól mondja: Hic circa Nyr habitavit. A krónikások mondatszerkezete tehát ugy veendő, hogy az Kézai szövegénél se mondjon többet, vagyis, hogy a Nyirségben letelepedők, ott birtoklók és monostort épitők a Kund-család tagjai voltak, — nemcsak a fiak, de ezek atyja is.

Különben mi azon esetre sem jöhetnénk zavarba, ha Kundban csakugyan nem pillanthatnók meg a Nyirség birtokosát. Akkor kizárólag a Névtelen jegyzőre támaszkodnánk, ki Kundnak Attila király városától Százhalomig és Diódig, vagyis Buda tájékától a Fehérvármegyei kun halmokig a Duna melletti batai és érdi határokban jelöli ki birtokát.[7]) Akárhogy is egyeztessük a Névtelent a többi krónikással, annyi bizonyos, hogy sem emezek, sem pedig amaz szerint Kund Dél-Magyarországon nem birtokolt s azért épen meglepő, ha a „Győri Közlöny“ czikkirója, a Kund-kapitányságot hirdetve, Béla király névtelen jegyzőjére hivatkozik! A névtelen jegyző egy árva szócskával sem igazolja az ál-tényt, ezt illetőleg egy syllabával sem mond ellent a többi krónikásoknak; de tény, hogy valamennyien megegyeznek — a hallgatásban.[8])

Hallottuk azonban, hogy egyik hirneves irónk egy byzantini forrásra, Konstantinosz Porphyrogennetasra hivatkozik, mint ki szerint a magyarok által elfoglalt ország pro Ducum et Nationum numero fel lett legyen osztva nyolcz kapitányságra.

Kérdés már most, igazolja-e a byzantini császár a Kund-kapitányságot?

---

[1]) Historia Pannonica. Kölni 1690. kiad. Decad. I. Lib. IX. p. 90.

[2]) Imago Antiquae Hungariae. I, 195.

[3]) Chronologiae Rer. Hungaricar. Lib. II. c. III. Bélnél: Adparatus ad Hist. I, 46.

[4]) A budai Krónika kiadásában. 43. l. [1]) jegyz.

[5]) Tud. jegyzeteiben Kézaihoz. Magyarorsz. Forrásai I. köt. III. füz. 48. l. *) jegyz.

[6]) Magy. Egyháztört. I, 241.

[7]) Béla király névt. jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. XLVI. fej. S ehhez l. Szabó jegyzeteit i. k. 67. l. [1]) és [2]) jegyz. Horváth Mih. Magyarorsz. tört. I, 44. Budai: Magyarorsz. polgári Lexicona, II, 499, Jászay: A magyar nemzet napjai az arany bulláig, I, 214.

[8]) Ép a Névtelenre vonatkozólag jegyzette meg Pesty a „Győri Közlöny“ hivatkozásának meghiusitására, hogy: A Capitaneatus Kund említését hiában keressük Anonymusban. (Történelmi Tár. XII, 161.)

Ha e hivatkozás alappal történt, akkor kétségkivül azon eset áll be, hogy a külföldi forrásokat ellenkezésbe jönni látjuk a belföldiekkel, mi elég gyakori eset. Konstantinosz Porphyrogenetasra nézve elismerjük, hogy ő mint a X. század első felében, tehát a magyar állam még eredeti korszakában élt iró, sokat tudhatott, miről saját nemzeti forrásainkban említés nem tétetik. Az is elismert dolog, hogy ő azon hitelt, melyet neki Szalay, Bartal, Katona, Jerney és Szabó Károly, irodalmunk e coriphäusai tulajdonitanak, kiérdemli, sőt azt tőle magyar dolgokra nézve is annál kevésbbé tagadhatnók meg, mivel tudvágyó s a részletekig kutatni szerető szelleme a lehető legjobban informáltatá magát. Ép a magyar dolgokat illetőleg tudjuk, hogy ő tudósitásait nem csacska kalmároktól, hanem maguktól a magyaroktól nyerte. Udvarában éveken át magyar főemberek tartózkodtak mint békekezesek, nála fordult meg Árpád egyik unokája, Bulcsesal, a nemzet birájával, — s Gyulával, egyik nemzetség fejedelmével ő közvetlenül érintkezett, az ő testörségében császári asztalához is méltatott magyar előkelő vitézek szolgáltak s magát a magyarokkal folyton diplomatiai összeköttetésben tartá.[1]) Tehát tagadhatatlan, hogy ő a Kund-kapitányságra nézve is teljesen informálva lehetett, következőleg okkal hivatkozhatnának rája a kapitányság létezettségének vitatói.

Azonban felütve mindenkép érdekes és tanulságos munkáját s annak a magyar dolgokra vonatkozó részleteit végig forgatva azt tapasztaljuk, hogy nála a Kund-kapitányságnak ugy nem kerül elő semmiféle nyoma, mint saját nemzeti forrásainkban! A mit ő a nyolczas beosztásról mond, az nem a magyarokra, de a besenyőkre vonatkozik! A besenyők országát és állami szerkezetét leirva mondja ő: „Tudni kell, hogy az egész Patzinakia nyolcz tartományra van osztva s ugyanannyi fejedelme van. A tartományok ezek: az első tartomány neve Értém, a másodiké Sur, a harmadiké Gyula, a negyediké Kulpeé, az ötödiké Kharoveé, a hatodiké Talmat, a hetediké Chopon, a nyolczadiké Csopon.[2])

Hol van hát itt a Kund-kapitányság?!

Konstantinoszt olvasva, sajátos fény dereng a titokszerű születésü anachronismusra. Ha csakugyan ő az, kire e dolog tekintetében középkori historiographiánk támaszkodik, akkor végre megérthetjük, miként lett a Kund-kapitányság a történetkönyvek papirján, mely sohasem létezett magában a történelemben.

Előre bocsátottuk, hogy a történeti regék félreértésen vagy fogalom-

---

[1]) V. ö. Szabó K. Biborban született Konstantin császár munkái magy. történeti szempontból ismertetve. Közzétéve a Magy. Akad. Értesitőben. Uj folyam. I, 166. l.

[2]) De Administrando Imperio. cap. XXXVII.

zavaron alapulva, állandósulnak. Épen Konstantinosz könyve az, mely a legtöbb félreértésre s a legnagyobb fogalomzavarokra szolgáltathatott alkalmat. Tudva van, hogy a byzantinus azon kiadása, melyet Meursius János leydeni tanár a pfalzi könyvtár codexéből vett másolata után közrebocsátott, a lehető legroszabb, miután hemzseg a hibáktól. De Bandurius Anselm kiadása is, bár ő Meursius kiadásának szövegét a párizsi királyi könyvtár állitólag XIII. századbeli codexével összehasonlitotta, még sem kerülhette ki a jelentékenyebb mérvü eltéréseket összesen. Ebben is számos a fogyatkozás, számos a hézag, számos helyen gyarló maradt a forditás, a mint az most már legjobban kitünik azon legujabb kiadással való összevetése által, melyet Bekker Immanuel éber kritikával rendezett. Már pedig, midőn ez megjelent, akkor az anachronismus már rég megvolt; azok tehát, kik a Kund-kapitányságot vitatva, a császár történetkönyvére hivatkoztak, ennek legroszabb kiadását használhatták.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a császár még a hét magyar és az ezekhez csatlakozott nyolczadik Kabar nemzetségről is emlékszik [1]; továbbá, hogy a besenyők az egy törzsből eredő magyar nép-ágazatnak szintén egyik ágát képezik [2], vagyis Szabó Károly szerint a magyarral rokon s egy nyelvü kún faj volt, mely maradékaiban ma is él köztünk [3]; ha végre nem ignoráljuk, hogy a besenyők X. századi hazájában a turkok, azaz a magyarok lakoztak, [4] és másrészt, hogy a császár a Temest, Marost, Kőröst, Begát és a Tiszát mondja az egész Turkia szállása folyóinak [5]: ezt tekintetbe véve valóban érthetni, hogy az eredeti forrást ugy sem olvasó középkori történészeink, időt s geographiát szemelől tévesztve, az idő és térszerinti külön adatokat összeelegyitve és hazai krónikánk hasonalaku és hangzásu adataival azonositva, végre is olyant sütöttek ki, mint minő a Kund-kapitányság.

Miután tehát sem az egykoru, sem pedig a közelkoru történeti források, melyek különben a traditionális történelmet is magukban rejtik, a Kund-kapitányságról mitsem tudnak: világos és észszerü, hogy tényül mi se fogadjunk el egy oly adatot speciál — történelmünkben, mely hazai történelmünk egyetemes mivelői részéről ignorálva van, s mely épen azért, mivel történeti alapra vissza nem vezethető, mellőzve lön egy oly munkában is, melynek kizárólagos czélja s feladata volt a honfoglalás és vezérek korának minden momentumát elbeszélése keretébe felvenni,

---

[1]) U. o. cap. XL.

[2]) Jerney: Keleti Utazása. I, 74.

[3]) A X. századi besenyőkről. Közzétéve az Uj Magy. Muzeum. 1853. évf. I, 101.

[4]) Konstantinosz: De Administrando Imperio, cap. XXXVIII.

[5]) U. o. cap. XL. s v. ö. Szabóval: Magy. Akad, Értesitő. Uj foly. I. 140.

De végre is mondhatná valaki, hogy a források hallgatása még nem képezheti direct érvét valamely történeti factum nem létezettségének. Azért szükségesnek tartjuk itt befejezésül röviden még feltüntetni azon pragmatikai összefüggést, mely a források hallgatása s történelmünk positiv előadása között létezik. És e tekintetben valóban nem is marad fenn még kivánni való. A névtelen jegyző oly adatokat szolgáltat kezünkbe, hogy valóban kevés kérdésre nézve birunk oly döntő, oly tökéletesen meggyőződtető megoldást, mint épen a Kund-kapitányság kérdésére nézve. A névtelen jegyző előadása, átalán a honfoglalás Dél-Magyarországra vonatkozó epizódjainak helyes ismerete a lehető legtevőlegesebb bizonyitékát nyujtja a Kund-kapitányság regeségének.

Számos adattal rendelkezünk arra nézve, hogy Glad tartománya, annak meghóditása után, nem semmisittetett meg, hanem megmaradt hűbéri függés mellett saját autonomiájában. S e tény ugy hisszük szintén kizár minden ellenvetést s feloszlat minden gyanút; mert ha Glad nem fosztatott meg fejedelemségétől s a honfoglalók megelégedtek annak hűbéri függésével, nem bizonyos-e akkor az is, hogy itt absolute szükségtelen volt egy oly intézményt létesiteni, melynek állitólagos czélja volt volna a tartományt féken tartani és administrálni? A harcz szerencséjétől elhagyatva önkényt hódolt meg az, s a vállalt hűbéri függés biztositékául tuszokot kiszolgáltatva, valóban nem volt szükség egy fékező katonai parancsnokságra. A fejedelem is megmaradván, valóban egy administrativ közegre sem volt szükség, szóval a Kund-kapitányság minden tekintetben felesleges volt — s a források együttes hallgatása igy hát csak legszebb igazolása magának a történelmi valónak.

A névtelen jegyző felemliti, hogy Árpád Szoárdot, Kadocsát és Vajtát küldé ki Glad tartománya ellen, kik feladatuknak megfelelve, meghódoltaták a Maros-Duna közet. Szoárd és Kadocsa Görögországba menve, ott kerestek maguknak hazát, a visszamaradt Vajtát pedig Árpád hű szolgálatairt megjutalmazá, nagy földet adva neki a Tisza mellett, Taras nevezetűt.[1]) Nem volt-e volna méltányos, hogy Vajtát állitsa a kapitányság élére? Vajta ép e hadjárat alkalmával is eléggé megmutatta, hogy tökéletesen képes megfelelni egy katonai missiónak, s azért mi igazolhatta volna Árpád azon eljárását, hogy Vajtát egy a munkában részt sem vett másik strategának utána tegye?

A honfoglalás története e szerint határozottan ellentmond a Kund-kapitányság léteztének. Megjegyezzük különben, hogy Vajta kun lévén s kunjaival Taras földjén letelepedve,[2]) a Kund-kapitányság ez oldalról is

[1]) L. a névtelent cap. XLIV.

[2]) Ezen föld (terra Torhus) Szabó Károly szerint a mai Taras helység Torontál vármegyében a Tisza mellett. (Magyarorsz. tört. forrásai. I, 63. [1]) jegyz.)

nyerhetne magyarázatot. Különben a mily ismeretlen az irodalomban keletkezténck tulajdonképeni története, épen oly ismeretlennek vallja a vitató irodalom maga az intézmény elenyésztét. Mi azon nézeten vagyunk, hogy ez észrevétlen eltünés a történelemben ismét egy biztos criterion az anachronismus felismerésére.

Chronologiai adatok a magyar királyok tartózkodásáról Temesvárott.

Miletz Jánostól.

Felolvastatott az 1873. év julius havi választ. ülésen. Megjelent a „Történelmi Adattár“ ugyanazon évi jul. aug. és szept. okt. havi füzeteiben.

Jelen értekezésemben egyik főfeladatomul tüztem ki királyaink tartózkodási idejét meghatározni Temesvárt illetőleg, támaszkodva különösen a királyaink által kibocsájtott oklevelekre, továbbá a történetirók, krónikák, s egyéb történeti források feljegyzéseire.

Nem tartom itt szükségesnek bővebben részletezni Temesvár jelentékeny szerepét letünt multunkban; hiszen ismeretes az mindenki előtt, miután történelmünk lapjai telvék a gazdag történelmi multtal dicsekvő vidékünkön lezajlott eseményekkel.

Sok öröm s bánatteljes nap virradt itt fel hazánk s nemzetünkre nézve; mert e hely, valamint napjainkban: ugy a letünt századokban is, hazánk e délkeleti részének kulturai, politikai s földrajzi tekintetben folytonosan gyúpontja volt, s királyaink által különös figyelemre lőn méltatva. Már Bonfin irja róla a XV. században, hogy „szép épületekkel diszeskedő s nagyon megerősitett város vala“[1])

E hely fontosságát azonban leginkább azon körülmény mutatja ki, hogy királyaink századokon keresztül, egész a török foglalás koráig, Temesvárt többször nemcsak tartózkodásuk helyeül jelölék ki, de egyszersmind az egész országot s nemzetet érdeklő intézkedéseiknek is főhelyévé s központjává tevék, mint ez, az imént közlendő történeti adatokból kitünik.

Temesvár multját, s kulturai viszonyait az Árpádok korszakából nem részletezhetjük bővebben egészen a tatárjárásig. Továbbra is mély homályba burkoltan marad az előttünk, miután az első századok eddig-

---

[1]) Bonfin. Dec. III, Lib. VIII. p. 357, Köln 1690.

elé összehalmozott szellemi kincseit s anyagi jólétét megsemmisiték a hazánkban viharként duló ázsiai vad harczosok, Batu Kadán s Petakhán tatár hordái; és épen ezen megrázó eseménynek róható fel az, hogy királyaink itt tartózkodása, vagy átutazásáról, különösen az Árpádok korában biztosan alig, csak ugy hozzávetőleg, vagy legföllebb gyanithatólag szólhatunk.

Igy gyanithatjuk csak, hogy árpádházi királyaink közül szent László, II. István, II. Gyejcs, III. István, azon mozgalmas hadjáratokban, melyek hazánk e déli részében, s az Al-Dunánál, az emlitett királyok alatt, részint az országot pusztitó besenyők s kunok, részint a magyarok függetlenségét veszélyeztető keleti udvar cselszövényei ellen viseltettek, — Temesvárt, hadviselkedéseikben többszörösen érinthették, s már ez időben feltünhetett királyaink előtt fekvésének fontossága, s szemeltethetett ki védhelyéül az ország déli részének; mert csak igy fejthető meg azon gyors emelkedés és fontos szerep' melylyel már a XIV. század elején feltünni látjuk, midőn Róbert Károly 1316-ban méginkább megerődítteté.

II. Endre, IV. Béla s V. István uralkodásának korát át futva, melyről nincsenek határozott adataink egész 1278. május 8-áig;[1]) midőn határozottan tudjuk, hogy Kun László Temesvárott tartózkodott, s ugy látszik huzamosabb ideig; mert csak junius 9-én[2]) találjuk Csanádon, hol az alsó részekről fölfelé vonulván megállapodott.

Kun László ezen év tavaszán Temesvár környékén hadszedéssel foglalkozott, különösen azon kunok közül, kik ekkor vidékünket lakták, s még IV. Béla korában lettek letelepitve, a Maros és a Temes között.[3])

Ezen időben történt ugyanis azon ismeretes szövetség Kun László és Habsburgi Rudolf közt, melynek eredménye a stilfridi győzelem s egyszersmind a habsburgi dynastia uralmának megszilárdulása lett a magyar segély következtében. Mert Kun László azon seregével, számszerént 60,000 emberrel, melyet a fenemlitett év tavaszán Temesvár környékén gyüjtött, a nyár folytában felfelé vonult Győr s Pozsonyon keresztül a Morva mezejére Ottokár ellen, s eszközlője lett Habsburgi Rudolf győzelmének; ki az öröm legáradozóbb kifejezéseivel magasztalta a segélyzésért Lászlót, kinek egyedül győzelmét köszönhette; mit Rudolf is a következő hálálkodó szavakkal ismert el: „A nyelv meg nem mondhatja, a toll le nem irhatja véghetlen örömünket, hogy oly

---

[1]) Cod. dipl. V. 2. p. 443.
[2]) U. o. p. 448.
[3]) Horváth M. M. o. tört. 1860. I. 458. l.

nagylelküleg s oly hatalmas erővel keltetek közös sérelmeink megboszulására stb.[1])

1290. april 29-én[2]) Kun László ujra vidékünkön Karánsebesen időzött; hogy érinté e ekkor Temesvárt, meghatároznunk nem lehet. —

Az Árpád-ház kihalta után a vegyesházi királyok alatt Temesvár gyorsan nagy jelentőségre emelkedett. Királyaink sokszor s huzamosan tartózkodtak falai között, melyek több nagyszerü s országos eseményeknek lettek néma tanujelei.

Temesvárt különösen kedvelé Róbert Károly; ki itt, mint az időben biztos helyen, mivel az ország éjszaki s nyugati része Csák Máté és pártosai által zaklatva s elfoglalva tartatott, — királyi kastélyt építtetett a jelenlegi cs. kir. fegyvertár s tüzérlaktanya helyén, s környékét nagyobb biztonság okáért megerősittetvén jelenlétével Temesvárt évek során át diszesité.

Igy 1307. márczius 31-én[3]) már itt találjuk őt; ugyanazon évtavaszán, melyen a még akkor uralkodó Bajor Ottó király mátkája, Apor vajda leányáért Erdélybe utazott, hol azonban Apor őt elfogta s a koronától, melyet ő mindenfelé magával hordozott, megfosztván Gyulafehérvárott elzáratta.

Itt volt 1313-ik augusztus 29-én,[4]) azon időben, midőn Csák Máté az ország éjszaki s nyugati részét le egész Esztergomig sanyargatta.

Itt tartózkodott 1315. junius 27-én,[5]) s ugy látszik egész julius folytában, mert augusztus 1-én[6]) még Lippán találjuk őt.

1316-ban itt ünnepelte az ujévet, mert január 7-én[7]) itt tartózkodott s ugyanezen évben szeptember 16-án[8]) is, s alkalmasint innen bocsátá ki azon oklevelét a magyar kereskedelem emelésére, mely szerént minden délvidéki kereskedőnek szabad közlekedést s minden bántalom és károsodás ellen védelmet biztosit[9].)

1317-ben február 22-én Lippán,[10]) s február 24-én[11]) ismét Temes-

---

[1]) Horváth M. M. o. tört. 1860. I. 455. l.
[2]) Cod. dipl. V. 3. p. 487.
[3]) Cod. dipl. VIII. 1. p. 228.
[4]) Cod. dipl VIII. 7. p. 105.
[5]) Cod. dipl. VIII. 1. p. 557.
[6]) Török J. M. o. primása. II. 44. l.
[7]) Cod. dipl. VIII. 1. p. 596.
[8]) Cod. dipl. VIII. 6 p. 39.
[9]) Horváth M. M. o. tört. 1860. II. 47. l.
[10]) Cod. dipl. VIII. 2. p. 43.
[11]) Cod. dipl. VIII. 2. p. 73.

várott időz, s ugy látszik több hónapon át, mert csak junius 6-án[1]) találjuk Pankotán. Temesvárott volt ez évi advent első vasárnapján,[2]) továbbá decz. 13-án[3]) s itt érte őt két nappal később azon gyász, hogy első neje Mária, vagy némelyek szerént Katalin királyné, Kázmér lengyel herczeg leánya decz. 15-én elhunyt.

Ezen években ugy látszik Károly keveset gondolt a kormány ügyeivel; megzsibbasztá tevékenységét a még mindig tartó lázongások s hanyaggá lett a kormány ügyeiben,[4]) Temesvárott gondtalan, vig életet kezdett élni.

1318. január 19-én[5]) január 20-án,[6]) február 9-én,[7]) február 24-én,[8]) márczius 14-én,[9]) márczius 15-én,[10]) itt tartózkodott; miből következtetnünk lehet, hogy az egész telet s tavaszt folytonosan itt tölté; mert csak junius 30-án[11]) találjuk Budán.

Itt élt pompa s vigalom közepett egy Csallóközből származott szép magyar nő oldala mellett, kitől 1318-ban Kálmán nevü fia is született városunkban. Itt élt szerelmi kalandok s lovagjátékokkal töltve idejét.

Károly, mint az ábrándos olasz éghajlatt szülöttje, kedvelé a pazarfényüzést, s a daliás mulatságokat: ezt ohajtá felkölteni s megkedveltetni a magyar nemességgel is, mi okból maga köré gyüjté a főurakat és nemes ifjakat Temesvárra, s nekik olasz szokás szerint fényes czimereket kezdett osztogatni, mik eddig a magyaroknál nem igen voltak szokásban; fényes ünnepélyeket s lovagjátékokat rendezett, hogy azok iránt még nagyobb érdeket gerjeszszen, sokszor ő is a küzdtérre lépett s a nemesekkel vivott. Egy ily lovagjáték alkalmával bizonyos Hunt-Pázmán Istvánnak három fogát kiüté dárdájával s fogfájdalma enyhitésére, csillapitó fogcseppekül, neki ajándékozá örök birtokul a biharmegyei Pósa nevü földet.[12])

Itt alapitá a lovagjátékok s vigalmak emelésére az aranysarkantyús vitézek s a szent György lovagok rendét s társulatát. Igy iparko-

---

[1]) U. o. p. 43.
[2]) Okmánytár. I. 158. l. 183. d.
[3]) U. o. 250. l. 278. d.
[4]) Horváth M. M. o. tört. 1860. II. 38. l.
[5]) Szopori Nagy Imre gyüjteményében.
[6]) U. o.
[7]) Békássy Lajos család. levéltára Hőgyészen.
[8]) Cod. dipl. VIII. 2. p. 155.
[9]) U. o. p. 164.
[10]) U. o. p. 165.
[11]) U. o. p. 148.
[12]) U. o. 2. p. 210.

dott meghonositani földieinknél ja középkori lovagias szellemet és szokásokat.

Károlynak azonban ilyetén életmódja Temesvárott, közmegdöbbenést szült az országban, különösen a főpapoknál, kik attól tartottak, hogy a király botrányos élete káros hatásu lesz a Kun László ideje óta elszilajult közerkölcsiségre és meggyengült hitéletre[1]; miért is az 1318-ik évi márcziusi kalocsai zsinatból egyenesen felszólitandónak vélték őt, egyházi átok fenyegetésével, hogy az egyházak védelmére tartson országgyülést, mit már nyolcz év óta tartani elmulasztott, s egyszersmind kebelökből, e végzésöket a király tudtára adandók, két követet küldöttek hozzá Temesvárra.

A két követ, László pécsi, s Iványka váradi püspökök sikeresen jártak el küldetésökben; Károly készséggel engedelmeskedett a zsinat intéseinek. Azonnal két nevezetes rendeletet bocsátott ki Temesvárról az országba, az egyiket a királyi tisztviselőkhöz, a másikat pedig az országrendeihez.

Az elsőben a főispánoknak, várnagyoknak s biráknak meghagyja, hogy a hatóságuk alá tartozó egyházak javait, ha netán idegen kézben volnának, az illető püspök felszólitására azonnal visszaadassák; a jogtalanul ellentmondókat lázadók gyanánt büntessék; ha pedig az ellentmondás méltányos, az illető feleket a közel tartandó országgyülésre utasitsák.[2])

A második rendeletében, melyet az ország rendeihez menesztett,[3]) országgyülést hitt össze még a folyó 1318-ik évi julius 1-re a Rákosra, mely ugy látszik megtartatott, de végzéseinek semmi nyomát sem találjuk emlékeinkben.[4])

A főpapok erélyes föllépésének a királyra nézve még más sikere is volt, a mennyiben magán életmódjában nagy változás állott be. Még az országgyülés előtt fényes kisérettel Tamás aradi, barsi és szerémi főispánt s kunok biráját Simon gróffal Csehországba küldé János cseh királyhoz leánykérőbe. A cseh király két fiatal hugát, az elhalt luxemburgi Henrik német császár leányait a követnek bemutatván, közülök Tamás főispán az ifjabbat a szép Beatrixet jegyzé el urának, s őt az eljegyzési szertartások után Magyarországba hozá. Károly arája elé egész Bécsig ment, mert 1318. október 4-én[5]) Bécsben találjuk őt.

---

[1]) Horváth M. M. o. tört. 1860. II. 38. 39. l.
[2]) Cod. dipl. VIII. 2. p. 165.
[3]) U. o. p. 164.
[4]) Horváth M. M. o. tört. 1860. II. 39. l.
[5]) Eredetije Szopori Nagy Imre gyüjteményében.

Károly örömét nemsokára ismét ujabb gyász váltotta fel; második neje a szép fiatal Beatrix is kisded magzatával együtt a következő 1319-ben elhunyt. Ezen év tavaszán Károly márczius 27-én,[1]) Temesvárott volt. Innen indult Szerviába Milutin Uroz szerb fejedelem ellen, ki fenhatóságát elösmerni nem akarta, s a határszéleken a magyar alattvalókat is háborgatta. Károly a nyugtalankodót az Obona folyó mellett megvervén, Nándorfehérvárt, Macsó várát s kerületét tőle elvette, s vele a magyar korona felsőbbségi jogát megismertette. Ezen év folytán itt találjuk még őszkor Sz. Mihály nap táján.[2])

1320. folytán többször s huzamosabban tartózkodott Károly Temesvárott; itt volt januàr hóban, [3]) aprilis 6-án, [4]) s ugy látszik junius hó 2-án is [5]); továbbà augusztus 29-én, [6]) s városunkba hozá harmadik nejét Erzsébetet, Lokietek Vladiszláv lengyel király leányát is mèg ugyanezen év folytán. Ezen házasság veté meg alapját Magyar és Lengyelország egykori egyesítésének.

Ezen házasság után Károly uralkodói életében nagy fordulat állott be. Miután az országban a belzavarokat lassanként lecsillapította, a rendet, tekintélyét s hatalmát némileg megszilárdította, — tekintélye s hatalmának befolyását a szomszéd országokra kezdé kiterjeszteni. Ezen beavatkozása és sokoldalu összeköttetései a nyugoti s éjszaki fejedelmekkel támasztották benne azon elhatározást, hogy lakhelyét az ország délkeleti vidékén fekvő Temesvárról eltevén, az ország éjszaknyugati határaihoz közelebb vonuljon.

E végből mindjárt harmadik házasságának megkötése után, tehát még 1320. folytában megkezdé épittetését fényes királyi lakának, mely 350 teremből állt, a regényes fekvésü visegrádi várhegy tövében, oly pazar pompa és királyi fényüzéssel, hogy a később látogatására jött fejedelmeket bámulattal tölté el. [7])

Ezen királyi fényes épitkezés 1320-tól 1323-ig tarthatott, mert még ez idő alatt sokszor s huzamosan időzött Temesvárott, melyet Visegráddal csak 1323. nyarán cserélt fel. Okmányaink szerint 1321-dik február 9-én, [8]) a nagybőjtben Virágvasárnapján [9]) s november 23-án,[10]) Temes-

---

[1]) Cod. dipl. VIII. 6. p. 44.
[2]) Okmánytár. I, 171. l. 198. d.
[3]) Cod. dipl. VIII. 2. p. 282. 283.
[4]) U. o. p. 256. — Wagner. Annal. Scep. l. p. 404.
[5]) U. o. p. 279.
[6]) U. o. p. 248. 259.
[7]) Dr. Kerékgyártó Á. M. O. tört. kézikönyve II. 13. l.
[8]) Cod. dipl. VIII. 2. p. 358. és Okmánytár. I. 232. l. 260. d.
[9]) Okmánytár. I, 200. 201. l. 232. 233., d.
[10]) Cod. dipl. VIII. 7. p. 136.

várott lakott, s ugy látszik, hogy ekkor az egész telet itt tölté; mert a következő 1322. év január 23-án [1]) s febr. 9-én [2]) még mindig itt találjuk s ez évben még augusztus 3-án [3]) is, s innen az alsó részekről indult Brebiri Mladin tengermelléki s bosnya bán ellen.

1323. folytában itt tölté január 6-át, [4]) január 20-át, [5]) martius 10-ét, [6]) s junius 15-ét [7]) és csak ezután szakad meg itt tartózkodásának fonala, felcserélvén temesvári lakhelyét állandóan a visegrádi várhegy bájos völgyében diszelgő királyi palotával, mely körül főuraink is a legdiszesebb lakokat emelték, s miként egy régi rajz tanusitja, az előbb igénytelen helység, mely a várhegy alján elterült, palotákkal ékes várossá lön. [8])

Károly király ezután egész 1330. őszeig nem látogatta meg Temesvárt. 1330. szeptember havában Tamás erdélyi vajda és Szécsy Dénestől rábiratva, városunkat tevé hadmiveleteinek központjává Bazarád Mihály havasalföldi fejedelem ellen. Nagy s fényes kisérettel jelent ekkor meg itt Károly s visszaidézni látszott Temesvár egykori élénk s ünnepélyes napjait.

Innen még ugyanazon hóban kiindulván, elfoglalta Szörény várát s fenyegeté a békét ajánló Bazarádot, hogy nem sokára „szakállánál fogva huzza ki rejtekéből“; de Bazarád járatlan hegyes s erdős vidékre csalta őt seregével, hol Károly hadait meglepte az éhség s békét kellett a lenézett Bazarádtól kérni, ki őt seregével együtt mély erdős hegyi utakra kalauzoltatá, melyek nyilása el volt torlaszolva és a sziklafalakról az előre elrejtett ellenség ezrei nyil és közáporral iszonyu vérontást okoztak a magyarok soraiban. Négy napon át november 9—12-ig [9]) dult közöttök a halál, „mert oly állapotba jutottak, ugymond egy egykorú krónikás, mint a hálóba zárt halak.“ Ott veszett a kundaliák virága, számos ur és vitéz férfiu; az elfogottak a halál különféle kegyetlen nemeivel ölettek meg, sokaknak faékeket vertek agyukba, s „a számtalan elesettek hullái ott a csatamezőn várják a feltámadás napját“, mondja a krónikás.

A király csak Szécsy Dezső önfeláldozó hüségével menekülhe-

---

[1]) Cod dipl. VIII. 2. p. 364. — Wagner. Dipl. Com Sáros. p. 327.
[2]) Okmánytár. I, 212. l. 234. d.
[3]) Magyarorsz. tört. tár. II. 184. l.
[4]) Cod. dipl. VIII. 7. p. 154.
[5]) Okmánytár, I, 254. l. 283. d.
[6]) Cod. dipl. VIII. 3. p. 459.
[7]) Cod. dipl. VIII. 2. p. 426.
[8]) Horváth. M. M. O. tört. 1860. II. 54. l.
[9]) Kerékgyártó A. M. O. tört. kézikönyv. II. 14. l.

tett nehányad magával Temesvárra; hol kevés ideig maradott, mert már ekkor megérkezett ide is a borzasztó veszteség s ezen iszonyú szerencsétlenség hire; az özvegyekké lett nők jajveszékelése s az árvákká lett gyermekek sirása és zokogása sietteté a városból távozását, s rövid pihenés után Visegrádra utazott. [1])

Ezen szerencsétlen hadjárat után Károly még csak egyszer látogatá meg városunkat uralkodása alatt, 1332-ben deczember 27-én [2]) Miből arra lehet következtetést vonnunk, hogy ez időben Károly nem lehetett oly nagyon elcsigázott a köszvényfájdalmaktól, mint ezt történelmünk tárgyalja, [3]) midőn ez évi deczember elején 6 éves Endre fiával Nápolyba indulván, a köszvényfájdalmak annyira elővették, hogy Székesfehérvárott kellett maradnia, de azért deczember 27-ére Temesvárra, téli időben még is le tudott rándulni.

Róbert Károly elhunyta után fia Nagy Lajos 40 évi uralkodása alatt csak kétszer látogatta meg Temesvárt; 1358. október 14-én, [4]) s ez után tiz évre 1368-ban, valószinüleg október vagy november hóban.[5]) midőn a lázongó Vlajkó havasalföldi vajda ellen hadjáratot inditott. Nagy Lajos király elhunyta után 1385-ben neje, Erzsébet özvegy királyné tartózkodott itt. [6])

1389. deczember 1-én [7]) Zsigmond király időzött Temesvár falai között, midőn Szerviából a tél beálltával ide vezette vissza hadait. Ezen évben ugyanis hadjáratot vezetett István szerb fejedelem ellen, ki a Murad szultán által megfojtatott Lázár fejedelem fia volt, s Magyarország déli részeit háborgatta.

Zsigmond király ezen év őszén ugy látszik nejét a sokat szenvedett szelid Mária királynét is magával hozta Temesvárra, mert a királynét deczember 27-én, [8]) sőt a következő 1390. évi január 9-én is [9]) Temesvárott találjuk. Zsigmond király 1390. folytában szeptember 26-án [10]) is itt volt, alkalmasint azon zavargások miatt, melyek ez időben az oláh és moldovai vajdák részéről fenyegették az országot.

1396-ban Zsigmond vidékünkön át vezeté hadseregét, s kérdésen kivül Temesvárt is erintve, Nikápoly felé Bajazed ellen; hol csatát

---

[1]) Horváth M. M. O. tört. 1860. II. 57. 58. l.
[2]) Cod. dipl. VIII. 7. p. 240.
[3]) Horváth M. M. O. tört. 1860. II. 61. l.
[4]) Eredetie Véghelyi Dezső gyüjteményében.
[5]) Pesty Frigyes gyüjteményében.
[6]) Szentkláray J. Észrevételek Temesvár magyarositás. 6. l.
[7]) Cod. dipl. X. 1. p. 526.
[8]) U. o. p. 530.
[9]) U. o. p. 573.
[10]) Magy. tört. tár. IV. 26. l.

vesztvén s hosszas bujdosás után a Dráván keresztül a következő 1397. april 5-én [1]) ismét Temesvárra érkezett.

Még ugyanezen évi szent Mihály napjára ide hirdetett országgyülést, hogy a forrongó kedélyeket lecsillapitsa s az ország belnyugalmát helyreállitsa. Ezen országgyülés igen nevezetes, a mennyiben ekkor Zsigmond kényuralma korlátozására s a honvédelemre nézve igen nevezetes törvények alkottattak. [2])

Ezen országgyülés egy egész hónapig tartott, mert okmányaink szerint a király október 8-án, [3]) október 15-én, [4]) október 19-én [5]); továbbá óktober 21-én, [6]) 22-én, [7]) 25-én, [8]) 26 án [9]) és október 28-án [10]) folytonosan városunkban tartózkodott a gyülés miatt. Innen hitta össze egy levelében október 26-án a dalmát városokat Zengbe november 25-re ujabb gyülésre, hogy azok hüségét nápolyi László pártjának fondorlatai ellen magának biztositsa. [11])

1409. nyarán okmányaink szerint Zsigmond ismét vidékünkön időz; május 22-én [12]) Krassófön, s junius 9-én [13]) Temesvárott találjuk.

Két év elmultával 1411. junius 17-én [14]) ujra Temesvárott volt; valószinüleg itt lett megállapitva ekkor a Velencze ellen elkerülhetlenné vált hadjárat is; mert még ez évi november hóban a flórenczi Scolari grófi családból származott Ozorai Pipo Fülöp temesi főispánt 10,000-nyi sereggel a fondorkodó signoria ellen meg is inditotta.

Ezen időtől kezdve, Zsigmond nem látogatta meg Temesvárt 1428-ig, mely év legnagyobb részét azonban Temesvárott, vagy vidékén tölté el midőn hadseregével Galambócz elfoglalására iudult, de Murad szultántól vereséget szenvedett. Keve és Galambócz körül időzött april 10-től, augusztus 23-ig, [15]) s Temesvárott augusztus 28-án, [16]) szeptember

---

[1]) Cod. dipl. X. 2. p. 522.
[2]) L. bővebben Horváth M. M. O. tört. 1860. II. 224. l
[3]) Pesty Frigyes gyüjteményében.
[4]) Cod. dipl. X. 2. p. 477.
[5]) Pesty Frigyes gyüjteményében.
[6]) U. ó.
[7]) Cod. dipl. X. 2. p. 434.
[8]) U. o. p. 522.
[9]) U. o. p. 453.
[10]) Cod. dipl. X. 8. p. 424.
[11]) Horváth M. M. O. tört. 1860, II. 226. l.
[12]) Másolata Ráth K. gyüjteményében.
[13]) Cod. dipl. X. 4. p. 762.
[14]) Cod. dipl. X. 5. p. 134.
[15]) L. az okmányok közlését Ráth K. Magy. kir. hadjáratai. 142. l.
[16]) Aschbak. III. 467. l.

11-én,[1]) 12-én[2]); Temesvár környékén Váradján, Miháldon s Karánsebesen deczember 2-ig,[3]) és deczember 8-án[4]) ismét Temesvárott volt.

Zsigmond galambóczi veresége után ugy látszik attól tartott, hogy a győzelmes török Magyarországba is átcsaphat, vagy foglalást tehet, s innen fejthető meg hosszas itt léte s táborozása seregével együtt s ez volt oka, hogy az év végéig vidékünkön maradt s nemcsak hadseregét együtt tartá, hanem az Al-Duna környékét is szorgalmasan erődítteté.

Galambóczi szerencsétlen hadjárata után nyolcz évre találjuk még egyszer Zsigmond· királyt Temesvárott. 1436. april 10-én,[5]) s ez volt utolsó itt léte, mert a következő 1437. évi deczember 9-én Znaimban meghalt.

Zsigmond király halála után uralkodóink közül csak I. Ulászlót találjuk vidékünkön, ki 1444-ben szeptember közepén[6]) Szegedről 10,000-nyi hadával Murad szultán ellen megindulván, Temesvár érintésével szeptember 21-én[7]) Orsovára ért, hol a Dunán átszállitván seregét· Várna felé tartott.

1444. augusztus 11-én[8]) Hunyady János, nemzetünk fénye s dicsősége és a vad Ozmán réme fordult meg Temesvárott; honnan Erdélybe távozott s 5000-nyi seregével Oláhországon keresztül vonulván, Nikápolynál csatlakozott a Várna felé sietö I. Ulászló királyhoz.

Ezen halhatatlan nevü hősünk épitteté 1441-1446. között hadi operatióinak biztos elintézésére s családja kényelmére a nagy nevéről emlékezetessé lett Hunyadi kastélyt városunkban a már fenállott erődben, mely századokon át hirdeté nagy nevü épitőjének dicsőségét; mig legutóbbi szabadság-harczunk folyamában Temesvár bombáztatása alkalmával tisztes falai végleg összezuzattak, s azon helyen, „hol — mint egy tudós tagtársunk meleg honfiui érzelemmel megjegyzi — fejedelmeink árnyéka borong s hol a magyar hősök szive a hazáért fájdalmában vérzett, a német kormány fegyvermühelyeket s kaszárnyát épittetett; nem levén kedve e magyar reliquia nemzeti szellemü helyre állitásával bennünket megajándékozni, inkább leromboltatá azt.“[9])

Hazánk kormányzója s a kereszténység nagynevü hőse 1447-ben

---

[1]) Aschbak. II. 413.
[2]) Uj magy. Muzeum 1854. 29· l.
[3]) L. az okmányokat Ráth K. Magy. kir. hadjár. 142. l.
[4]) Aschbak. III. 467. l.
[5]) Cod. dipl. X. 7. p. 776.
[6]) Gr Teleky. Hunyad. kora. I. 412. l.
[7]) U. o. 412. l.
[8]) U. o. 385. l. — Katona VI. p. 296.
[9]) Szentkláray. Észrevét. Temesvár magyarositása. 9—10. l.

május 8-tól—18-ig[1]) Temesvárott időzött, s ezen évben foglalá el Mária mennybemenetele napján temesvári főhadi positióját s innen küldé vitézeinek élén Csupor Pétert Román moldovai vajda ellen.[2])

1448-ban Hunyady János az év második felét nagy részt az alvidéken s Szerviában töltötte. Augusztus 11-én[3]) Temesvárott volt; innen Karánsebesen s Kevin át szerb földre ment s október 17, 18, 19-én Rigómezején a törökkel csatázott; 19-én este indult bujdosásnak, mig szendrői fogsága után deczember 23-án valószinűleg Temesvár érintésével Szegedre érkezett, hol egész 31-ig időzött.[4])

Szegedről a hős 1449 elején Temesvárra jött, mert január 24-én[5]) már itt találjuk. Ezen év folytában hosszabb ideig tartózkodott városunkban, részint családja körében, részint a török elleni haditervek készitésével és seregeinek felszerelésével foglalkozva.

Az 1451-ik év első felét is nagyrészt vidékünkön tölté. Igy január 15-én,[6]) 18-án,[7]) april 10-én,[8]) 12-én,[9]) május 17-én,[10]) 18-án[11]) s 19-én[12]) Temesvárott találjuk őt; idejét legnagyobb részt hadszedéssel töltve el, hogy Brankovics ellen hadjáratot indithasson.

A hon s kereszténység védelmében lankadatlan hős 1456. junius 22-én[13]) Temesvárott s azután környékén ismét hadszedéssel foglalkozott, hogy a török által szorongatott Nándorfehérvárt a hazának megmenthesse; mely csüggedetlen honfiui törekvéseinek s bajnoki erőfeszitésének eredménye lett a magyar fegyverek azon egyik legnagyobb s legdicsőbb tette, melynek fénysugarai a honfiérzelmet századokról századokra maradandólag fellelkesitendik.

Hunyady János elhunyta után 1456-ban. V. László király látogatá meg Temesvárt november közepe után, s itt időzött egész november 30-ig[14]) A király ezen utazása Temesvárra, Belgrádról történt a gonosz Czilley megöletése után. Hunyadi László temesi gróf s belgrádi várpa-

[1]) Szilágyi Sándor gyüjteménye s Teleky. X. 196. l.

[2]) Szentkláray i. m. 9. l.

[3]) Kaprinay Hung. Dipl. I. p. 119.

[4]) L. az okmányokat Ráth K. Magy. kir. hadjáratai. 184. l.

[5]) Schwandtner: Script. rer. Hung. II. p. 61, s Teleky II. 114. l.

[6]) Teleky X. 290. l.

[7]) U. o. 279. l.

[8]) Pozsony város levéltár. 37. csomag.

[9]) U. o. Ebben rendeli, hogy a temesvári Csóka nevü ágyút hajón Budára szállitsák.

[10]) Pozsony város levéltára a nagy jegyzetben.

[11]) Schwandtner i. m. II. p. 104—105, s Teleky X. 295. l.

[12]) U. o. 296. l.

[13]) Teleky. X. 527. l.

[14]) Szopory Nagy Imre gyüjteménye; s Kaprinay: Hist. dipl. I. p. 113.

rancsoknak nagy pompával kiséré a királyt örökségébe s atyja hires kastélyába. Hunyady János özvegye Horogszeghi Szilágyi Erzsébet mély gyászba öltözve, a kastély kapujában fogadá fényes vendégét, kegyelmet esdve gyermekei számára. A király kegyesen válaszolt s örömteljesen mondá Hunyadynénak: „Nem illik gyász ruhát viselni azon férfiért, ki most ment át az életre, ki Magyarországot a szent vallásnak és nekem megtartotta.“

A király itt tartózkodása alatt e nemesen érző család körében egészen feledni látszék csábitó nagybátyját, s a bánatos özvegy Hunyadyné vigasztalására, november 23-án a kastély keleti szárnysarkán levő házi kápolnában, az evangeliumra s az Ur testének vételére esküt is tett, hogy az özvegy Hunyadynèt anyjává, fiát Lászlót és Mátyást testvéreivé fogadja s nagybátyja halálát soha megboszulni nem fogja. —

A király ünnepélyes esküje után kivánta, hogy a család gyászruháját tenné le s a két Hunyady fiut drága bibor öltönyökkel ajándékozta meg. Erre a kastélyban, a király mulattatására vig lakomák, lovagjátékok s tánczmulatságok rendeztettek, melyekben a király nagy megelégedéssel mulatott. Deczember 1-én vett búcsút Temesvártól, mert e hó 3-án[1]) már Szegeden időzött.

Hunyady Mátyás 32 évi országlása alatt csak egyszer látogatta meg atyja dicső lakhelyét s gyermekkori édes örömeinek szinhelyét s családi lakásukat Temesvárott, mindjárt országlása első évében 1458-ban.

Itt volt november 15-től november 30-ig, mely napon elindult Szegedre az országgyülésre, melyet Temesvárról hirdetett ki.[2])

Mátyás elhunyta után a tunyálkodó dobzse Ulászló 1494. szeptember 25-től 30-ig[3]) Temesvárott időzött. Ide Erdélyből jött ekkor a király, Belgrád veszélyének hirére. Fényes kiséretéből megemlitendők az egri, pécsi, váradi püspökök s Drágfy Bertalan erdélyi vajda. Kinizsy Pál a néma hős és temesi főispán fényesen felszerelt csapatai élén egészen a temesi határokig a király elé ment, őt üdvözlendő, s szivemelő látvány volt, midőn az agg vitéz, ki szólani nem tudott, a nyelvét ért szélhüdés folytán, jelekkel mutatott a török határokra és nyakára, az által értetni akarván, hogy életét a török ellen kész a hon s királyáért feláldozni. Az öreg vitéz örömére Ulászló szemlét tartott serege fölött, mi Kinizsyt annyira fellelkesitette, hogy ifjult erővel forgatta rettenetes pallosát, mintha a leghevesebb csatában lett volna a törökök ellen, mi közben térdre borult a király előtt, ki őt a meghatott-

---

[1]) Birk: Quell. und Forsch. 231. l.

[2]) L. az okmányokat Ráth. K. Magy. kir. hadjárat. 211. l.

[3]) Ráth Károly: Magyar királyok hadjáratai. 257. l.

ságtól könyezve felemelte s megölelé.[1]) Ezen alkalommal Ulászló had-járatot is intéztetett Kinizsy s Drágfy által Szerviába; mely kaland jól sikerült, a sereg nagy martalékkal tért meg, de utána nem sokára a törökök ostora, a rettenetes Kinizsy november 24-én meghalt. 1495 folytában, az ekkor dühöngő mirigyhalál miatt, az ország különböző vidékein tartózkodott Ulászló, jobbára erdőkben vadászva tölté idejét; ez évi november 5-én s 6-án Temesvárott is megfordult.[2])

Midőn II. Ulászló király 1516. márczius 13-án este 7 órakor Budán elhunyt,[3]) az utána következő királyok közül csak Szapolyay János ellenkirály látogatá még meg Temesvárt; ki 1533. őszén Budáról egy körutra indulván, Papi révnél a Maroson átjött, s október 31-én[4]) Temesvárra érkezett. Innen nehány napi tartózkodás után Lippán, a Kovászi-makra hegy alatt, Simándon, Gyulán, Decsén, Mesterszállásán s Tisza-Varsányon át Budára visszatért.[5])

Ezután alig két évtized lefolyásával szomoru napok következtek Temesvárra midőn 1552. julius 30-án a török által elfoglaltatott s hosszas 164 évig a hon kebléről, melynek dicsősége s bánatában századokon át hiven osztozott, erőszakkal letépve lőn. Visszafoglaltatván a török iga alól s visszaadatván az anyahazának, ujjászületése ezen uj stadiumában a XVIII. század közepétől napjainkig, ötször érte a legmagasabb kitüntetés uralkodóinkat falai között tisztelhetni.

Igy 1767-ben II. József császár, Mária Terézia lángeszü és nemesszivü fia, „gróf Falkenstein név alatt érkezett Temesvárra, hogy megismerkedjék a délmagyarországi nép jellemével, az itteni mindennemü viszonyokkal, az igazgatás ágaival s a népállapot részleteivel,“[6]) s ittlétének nagy következményei lettek vidékünk kulturalis fejlődésére nézve. II. József császár 1773-ban másodszor is szerencsélteté jelenlétével városunkat, s ezen alkalommal történt, hogy a Begacsatorna balpartján még 1744-ben „uj német Majorok“ néven épülni kezdett külváros az ő nevéről Józsefvárosnak neveztetett el.[7])

II. József császár ittléte után 34 évvel utóbb 1807. nyarán I. Ferencz király látogatá meg Károly főherczeggel Temesvárt, s a trombita czimü vendéglőben szállott meg.“[8])

---

[1]) Bonfin. Dec. V. Lib. IV. p. 524. Köln. 1990. — Böhm Délmagy. tört. I. 174. l. — Tört. Adattár. 1871. 382. l.

[2]) Ráth Károly: Magy. kir. hadjáratai. 259.

[3]) Katóna: Hist. Crit. R. Hung. T. XVIII. p. 941.

[4]) Magy. tört. emlékirók. I. 305—307. l.

[5]) U. o. 305—307. l.

[6]) Szentkláray J, Észrevét. Temesvár magyarositásához 14. 15. l.

[7]) Preyer. Monogr. der kön. Freist. Temesvár. 85. l.

[8]) U. o. 91. l.

Jelenleg uralkodó apostoli koronás királyunk I. Ferencz Józsefnek. először 1852. junius 14., 15. s 16-án, s legujabban mult 1872. évi május 6. és 7-én történt örömteljes és fényes fogadtatása s itt tartózkodása alkot egy ujabb ragyogó fénypontot Temesvár történelmében; mely ünnepélyes körülmény még mindannyiunknál friss és élénk emlékezetben levén, nem szorul bővebb részletezésre, s egyszersmind befejezi királyaink itt tartózkodását, ugy szinte chronologiai értekezésemet is.

TARCZA.

A dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése junius 24-én.

Elnök: Preyer János, társ. alelnök.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos alelnök, Janky Károly titkár, Odor Samu pénztárnok, Bilszky Ferencz, Iványi István, Miletz János, dr. Niamessny Gyula.

Az elnöki rövid megnyitó után a mult havi közgyülés jegyzőkönyve olvastatott fel és hitelesittetett, azután a titkári jelentés terjesztetett elő a következőképen:

Tisztelt választmány! Mult hó 26-án a megtartott évi közgyülésünk óta több rendbeli adományok érkeztek hozzám a társulat muzeuma részére, melyeket ezennel van szerencsém a t. választmánynak bemutatni.

I. Barách József kir. tanácsos ur egy pápai érmet (II. Miklós pápa 1058—1061.) ajándékozott, melynek revers felén a 16 sornyi felirásból a kopás miatt nehány sort lehet kibetüzni: avers felén II. Miklós pápa képe, Nicolaus II. Pont. Max. körülirással tisztán kivehető. Nt. Kassics Károly püspöki igtató ur egy római ezüst-, egy XVII. századbeli lengyel ezüst-, egy római rézérmet és két — egy 10 és egy 2 frtos — régi bankjegyet ajándékozott a muzeumnak; ehhez járult Iványi István vál. tag ur egy 2 frtos Kossuth-bankjegygyel, továbbá Csorba Ákos vál. tag ur egy 10 frtos Kossuth-bankjegygyel és egy Mária Terézia korabeli rézéremmel. Csorba Ákos vál. tag urnak közbenjárása folytán valószinű, hogy Máramarosmegyében Rátón lakó fivérétől régészeti tárgyak érkezendnek társulati muzeumunk részére. Boleszny Antal vál. tag ur 9 darab római réz és egy háromfülű, 13½ decimeter magasságu s nyilásán 10 dec. átmérőjű, közepén kevéssé öblös bögrét, mely az orsovai plébánia laktól éjszakra 20—30 ölnyi távolságban kút-ásás alkalmával öt ölnyi mélységben találtatott. Tulajdonosa mázzal vonatta be, s szobájában igy mint ékszert tartogatta; továbbá egy kis vaslapát alaku eszközt, mely Visegrád várában az 1871-ki ásatások alkamával került felszinre, honnan azt beküldő ur magával hozta.

II. Társulati könyvtárunk a vasmegyei régészeti egylet évi jelentésével (1875. 8. r. 146 l.) és Miletz János választmányi tag ur: „Gizela, első koronás magyar királyné élete“ czimű művével gyarapodottt szerző ajándékából. A munkás szerző művében, mely nehány nap előtt hagyta el a sajtót, Kézay és Thuróczy ellentétes állitásaival szemben, egykoru irók adataival támogatva hitelesen kimutatja, hogy „Péter magyar király nem ármány vagy cselszövény, hanem sz. István és az országnagyok akaratával s közmegegyezésével jutott a magyar trónra“, s kétségbe vonhatlanul bebizonyitja, „hogy Gizela királyné — — semmiféle összeköttetésben nem volt Vazul (megvakittatása) esetével.“ — Az alapos birálattal és világos nyelven irt művet a magyar történelem barátjai élvezettel fogják végig olvasni.

III. Nem kerülte ki figyelmünket azon igen érdekes régészeti lelet, melyről Csorba Ákos vál. tag ur a mult hó végén a helybeli magyar napi lap utján értesitette a közönséget. A lelet egy 6 és fél font súlyú bronz csákány, mely Zsifkov Miklós vingai lakosnak a Murány felé vezető ut melletti szöllejében ásás alkalmával találtatott. A csákány alakja hajtott, csucsos vége le van törve. Leiró ur kétségtelennek tartja, hogy ezen emlék középkori, s erősen hiszi, hogy a lelhely környékén eszközlött ásatás szép eredményekre vezetne, mire lelkesen buzditja a vingai hatóságot.

IV. Bemutatom végre a t. választmánynak a temesmegyei Dragsina közelében, a Temes folyó mellett fekvő váracs romjainak alaprajzát, a mint azt a helyszinén a mult hó 6-án Ardeleán, Miletz vál. tag urak és a társ. tikár jelenlétében, Weisz Károly főreáltanodai tanár és mérnök urnak vázolnia sikerült. Az állitólagos török várat vastag televény és a cserjék rengetege boritja, melynek aljából kivájt tégladarabok rendszeres épitkezésre engednek következtetni. A szabályos ötszögben épült váracs nyugati oldalát a Temes folyó kiáradásával teljesen elmosta.

A jelentést a választmány tudomásul vevén, az elősorolt többrendbeli adományokért köszönetet szavazott s a pénznemeket Miletz J. muzeumőrnek, a könyveket pedig a titkárnak gondozására bizta és illető helyökre eltétetni rendelte.

Felolvastatik azután Szabó Imre szombathelyi püspök urnak, a vasmegyei régészeti egylet elnökének, Ormós Zsigmond társ. elnök ő méltgához intézett levele, melyben jelentve van, hogy a vasmegyei rég. egylet f. é. juniushó 6-án tartott közgyülése, elnök ő mltgát tiszteletbeli tagjává egyhangulag megválasztotta; továbbá Göndöcs Benedek apát s plébános urnak átirata, melyben mint társulatunk tiszteletbeli tagja, annak érdekeit hatáskörében előmozditani igéri. A választmány mindkét levelet éljenekkel fogadta s az irattárba elhelyeztetésöket elrendelte.

Ezután Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állapotáról, melynek értelmében 849 frt 86 kr. van készletben a választmány rendelkezésére.

Értekezésül Iványi István vál. tag ur olvasta fel folytatólagosan Lugos és Karansebes történetét a két Zápolya alatt 1527—1571. melyért a választmány értekezőt megéljenezte, s már a közgyülésen ki-

mondott határozat szerint a munkálatot az „Értesitö“-ben közlés végett a titkárnak átadta.

Ezután Iványi István vál. tag ur inditványozta, hogy a társ. szünidö közeledtével az alapszabályok értelmében kirándulás volna teendö akár okmányok gyüjtése, akár régi monumenták kutatása szempontjából, mely mozgalom által olyanok is, kik az eféle munkálkodáshoz kevésbbé értenek, a munkakörbe vonatván az érdek felserkentetnék s meglehet, hogy a tudomány becses adatokkal gyarapodnék; kéri továbbá a választmányt, hogy a magyar tud. akadémia és az országos történelmi társulat által kiadott régi emlékeket a társulati könyvtár részére rendelje meg, s ezáltal a történetbuvárolónak a munkálkodást könnyitse meg. Mire Rácz Athanáz alelnök ur kijelenti, hogy megegyez előtte szóló vál. tag ur nézetével, s óhajtja miszerint a tudomány érdekében kutatások történjenek, biztositja azonban inditványozót, hogy e vidéken a török uralom alatt annyira elpusztult minden irott emlék, hogy az ő legszorgosabb nyomozásai ez irányban az 1727. évnél korábbi történelmi adatra vissza nem vezettek; a mi pedig a régészeti monumentákat illeti, azok kipuhatolása ügyében teendö kirándulási inditványt kéri a jövö vál. ülésig fentartani, mikor majd elölegesen megbészélt combinátiók alapján hozathatik határozat. Az akadémia és a tört. társulat kiadványait szóló szintén megrendelendöknek véleményezi a leginkább hasznavehetökre szoritkozással, mely értelemben a határozat kimondatott.

Uj tagul ajánltatik s megválasztatik Dr. Cserey Zsigmond tiszt. orvos ur Vingán, Temesmegye.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés julius 23-án. Elnök: Rácz Athanáz kir. tanácsos.

Jelen vannak a választmányból: Janky Károly titkár, Odor Samu pénztárnok, dr. Coda Sándor, Miletz János, Zeh Ferencz.

Az elnöki rövid megnyitó után a junius havi vál. ülés jegyzökönyve olvastatott fel és hitelesittetett s azután a titkári jelentés terjesztetett elö következöleg:

Tisztelt választmány. Örömmel jelenthetem, hogy a társulati muzeum s könyvtár részére ujabban több rendbeli adományozások történtek. Ugymint:

I. Egy nyolcz decimeter hosszu és két decimeter magas vaslap, melyen domborművileg elég jól kivehetöen azon bibliai kép van ábrázolva, a mint Judit Holofernes fejét levágja. A lap balfelén egy hegyes szögalakban felállitott sátor alatt Judit látszik néhány egyéntöl környezve, jobb felén pedig a zsidósereg amint lóháton és gyalog a sátor felé vágtat. A kép alatt a három sornyi latin nagy betükből álló irásból nehány szó elolvasható. Az első sorban az első szó „Judith“, a második sor első szava „Holofernes“, ugyanazon sor végszavai: „Schlug ihm das Haupt ab.“ A harmadik sor nagyon le van kopva, s valószinüleg az évszámot tartalmazta. A vaslap a majorokban találtatott az ugynevezett „basa“ háznál, mely régi török épület ma is fennáll mint sajátos török épitmény. Ugyanesak ennek szomszédságában látható egy kemény kőből négyzet alakban faragott hat decimeter magas törökkori viztartó öblös medenczével.

II. Radiszlovits János ur egy csomag okmányt juttatott a társulat részére a mult század végéről. Az okmányok a len- és kendertenyésztés e videken meghonositásának és művelésének történetéhez szolgáltatnak adatokat. — Böhm Lénárt társ. tag úr is többrendbeli tárgyakat küldött a rég. muzeum részére. Ugyanis egy római lándzsát, melyet halászok találtak Szerbiában Vinczénél, O-Moldovának átellenében. Beküldő ur azt Belgrádban szerezte 1874-ben. Egy török nyilat szintén a belgrádi várból, melyet a törökök elvonulásuk alkalmával hagytak a várban vissza; továbbá két darab különböző korszaki rézérmet, egy ezüst antik gyűrűt és több darab apró borostyánt és festett üvegecséket.

A választmány tudomásul vette a jelentést és a szives adományokért köszönetet mondott s az okmányokat a titkárnak, a régészeti tárgyakat pedig Miletz muzeumőrnek gondozására bizta.

Ezután Odor Samu pénztárnok ur számolt be a társulati pénztár állásáról, mely jelentés szerint 769 frt. 96 kr. van a választmány rendelkezésére folyó kiadásokra.

Erre Zeh Ferencz vál. tag ur olvasta fel értekezését ezen czimen: „A magyarhoni régi szobrászati müemlékekről“! Szerzőt a választmány többszörösen megéljenezte s érdekes és tanulságos munkálatának folytatólagos felolvasására a jövő oktober havi vál. ülésen felkérte, mit szerző ur megigérni szives volt.

Előterjesztetett Radnay Károly lippai t. szolgabiró urnak ajánlata, mely szerint egy mellékelt kimutatásban jelzett régi könyveket kész a társulati könyvtár számára átszolgáltatni. — A választmány szivesen fogadta az ajánlatot, s megbizta a titkárt, hogy nevezett szolgabiró urat, valamint Natali Dávid, nyug. bányaülnök urat, ki hasonlókép régi könyveket ajánlott fel a társulatnak, — erről értesitse s a könyvek beküldését kérvényezze.

Felolvastatott továbbá Bessenyei Ferencz temesvári ügyvéd s Magyari Alajos pankotai plébános és társ. tagoknak a társ. pénztárnok urhoz intézett lemondási leveleik a tagságról; a választmány az illetők jelentéseit tudomásul vette s véleményadás végett a társ. ügyész dr. Niámessny Gyula urnak kiadatni elrendelte.

A mult havi vál. ülésen függőben maradt azon inditvány, hogy a bekövetkezendő szünidőben tudományos czélú kirándulás tétessék és ásatások eszközöltessenek, minden oldalról meghányatván, miután jelenleg kedvező kilátások a jó eredmény felől nem kecsegtetnek ez idő szerint, tekintettel arra is, hogy az inditvány későn történt, társulatilag foganatba nem vétethetik; felkéretnek azonban a régészet barátjai, hogy alkalmilag szerzett tapasztalataikat a társulat javára értékesitsék.

Uj tagul ajánltatott s megválasztatott Radnay Károly t. szolgabiró Lippán.

Ezzel az ülés véget ért.

Régi iratok ismertése a XVII. és XVIII. századból. Miletz Jánostól.

F. évi april hó 1-én, egy ismeretlen egyén három régi iratot küldött Budapestről, elnök Ormós Zsigmond ő mltsága nevére czimezve, a délmagyarországi tört. és rég. társulat részére. A rejtélyes beküldő neve

mai napig ismeretlen, miután a régi iratok mellé semmi kisérő levelet sem mellékelt. Az iratok következők:

I. Horváth Micholla biztositó levele bizonyos zálog birtok elintézése tárgyában. Kelt Nagy-Kürtön 1615 junius 6.

„En Horvath Mycholla Vallom ezen levelemnek rendjben, hogj az Mynemő hatt hold földett adott volt Erdy Martton Uram, az kossotti[1]) Hattarban Harmyntz kett forjntt ertt, azt az 32 forjnttott epen megh atta Erdy Martton Vram, es az Hatt Hold földett megh viszszaereszthettem eő keghnek, (kegyelmének) az melett (melyet) adott Volt eő keglme, es az mel napra fogatta Volt eő kglme Ugjan azzon napra megh atta en nekem azt az 32 frt: kyrul Quyettallom eő keglmett. (kegyelmét) Jolehett az mynemű levelett adot Volt eo kglme. Noha megh nem attam, es hogj ha Valla ky (valaki) ezen levelemmel keresné eo kegielmett, annak az levelemnek semmj ereji ne legijen. Attum Nagj Kurtt[2]) 6 Juny 1615."

Idem Quis supra m. p.
(P. H.)

Ugyanezen levél hátán a következő felirat áll: „Az minemő köwetelesse volt Balogh Janos Uramnak, eleget tettem. Kossotth 5. Maij. 1609. Nevem Quis supra."

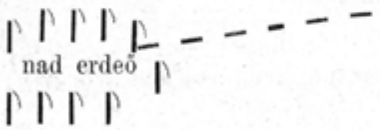
II. Egy ismeretlen vár rajza papirszeleten, mely 8 helyen be van égetve, mi által sok helyt olvashatlanná válik. A vár, vagy helyesebben földerődítvény egyenetlen hatszöget képezett a péteri puszta közelében[3]), nádas ingoványok s vad kiöntések között. Jelen irat a vár titkos utját magyarázza meg s a mi az iratot még feltünőbbé teszi, rajt két sor irás rejtélyes betükkel látható. A papir szelet a XVII század elejéről való lehet s tartalma a következő:

„Palatinus . . . . . ga (talán nagysága) Cifrát (két sor irás titkos betükkel következik.)

Vár tikos utya

pince helj . . . . van érsz nad erdeobe

nad erdeő

[1]) Kossot, Kossolth (Kossuth) falu Pozson vármegyében, külső járás, 925 magyar lakossal, 123 házzal. Határterülete 2648 kat. hold. Fekszik Galanta s Diószeg között.

[2]) Nagj Kurth (Nagy-Kürt vagy Kürt) falu Pozson vármegyében, alsó csallóközi járás, 613 magyar lakossal, 111 házzal. Határterülete 2548 katast. hold. Fekszik Szerdahely s Vásárut között.

[3]) Peteri puszta (Péteri puszta.) Ily nevü puszta három létezik. Az első fekszik Pest vármegyében, pesti alsó járás, Soroksár közelében. A második Puszta Péteri névvel szinte Pest vármegyében terül el, pusztai község, kecskeméti alsó járás. Kun-Félegyházától nem messze. Végre fekszik még egy Péteri puszta Vasvár megyében,

Peteri puszta vad kiöntesekkel . . . kuth . . az irtason . . . kit montam.

III. Egy dézsmálásról szóló jegyzék, mely végbement Nyitra vármegye érsekujvári járásához tartozó Özdöge[4]) községében 1729. aug. 21-én. Rajt láthatók feljegyezve a dézsmával tartozó felek nevei, s a hátralékban levő gabonanemüek mennyisége. A jegyzék latin nyelven van irva, s az okmányon a dézsmajegyzék után följegyzések foglaltatnak hasonlólag latin nyelven. Az irat beltartalma következő:

„† Anno 1729 die 21 mensis Augusti in Possessione Özdöge modo et ordine facta est decimatio sequens". Ezután következnek a dézsmások nevei s mindegyik név után a gabonanemüek, u. m.: rozs, árpa, zab mennyisége. A következő tized-adósok nevei fordulnak elő: „Judex Martinus Kopecz. Franciscus Vasko. Martinus Vasko. Joannes Majornik. Martinus Vojtek. Joannes Szucsány. Joannes Timoraczky. Ezen név után az Ave (=Avena. Zab) alá ezen sorok vannak irva: „Ave van, de hun (hol) a Maria? Parochus Loci". — Andreas Severda. Martinus Manzak. Georgius Kájdos. Martinus Bachorcsek. Martinus Buránszky. Michaël Kmeth. Stephanus Vojtek. Martinus Plojcsicsa. Joannes Gábris. Adamus Szoller. Georgius Szvecs. Stephanus Bobák. Martinus Födemessy. Georgius Motilla. Joannes Gren. Michaël Mosovszky. Ezután a következő feljegyzések vannak:

„Anno 1727 diruto cellario jnventa st (sunt) varia ossa humana et equina, unde collineare licet quondam hic fuisse stragem illam de qua dicit Registrum ad annum 1642 Itten ment véghez a veszedelem, mi koron is az halomnál elesett a pap is ki bekéltetnj jütt de hát dühös volt a vadas Németh, sem emberre sem Inre (Istenre) nem hajtott.

Ira furor brevis est.

Anno 1729 vettem az erdőben levő csősz házat 21 frton és két pár gatyára való házi vaszon(on), kit szegén feleséghem fonallyából az Hostyinai[5]) robot fejibe fontak."

Ezek után két követelési följegyzés fogtaltatik a hostyinaiak ellen latin nyelven, egy harmadik pedig 1753-ról magyarul a következőleg:

„Az 1753-iki Computusnál Pécsi Márton volt adós ft 6. Remess n. tartozik már. Provisornak fizetését megh attam. Zebos János tartozik mégh XII. 16 dezsma fejibe".

Az irat külső oldalán a következő felirások találtatnak: „Fas(ciculus) 16. N. 109. Historia Localis de Eözdeöge", irónnal mellé irva: „Hostyina".

Végre ugyanezen oldalon a következő régi feljegyzés áll, valószinüleg a XVII. század elejéről: „Palatinus Eő Nadsága(nak) illen irása van .... kit nem tudott olvasni Kértics. (Ezután 3 sor irás rejtelmes betükkel.)

---

szombathelyi járás. Hogy melyik péteri puszta vétessék itt, bővebb adatok hiányában meghatároznom nem lehetett.

[4]) Eözdeöge (Özdöge.) falu Nyitra vármegyében, érsekujvári járás, 672 tót lakossal, 66 házzal. Határterülete 1000 katast. hold.

[5]) Hostyina (Hostin, Hoszcina) falu Trencsén vármegyében, puchói járás 451 lakossal, 66 házzal. Határterülete 1740 kat. hold.

Kilicsinitül kell megh tudni, az olvasta a réghi irást is, a ki Eőzdeöghrül van.“

— **A temesvári czéhek.** Legujabban a temesvári czéhek hatóságilag felszólitattak, hogy ipartársulatokká alakuljanak; mely körülmény alkalmából nagyon kivánatos volna, ha a czéhek, nem csak a temesváriak, hanem a vármegye többi nagyobb helyeiről is felszerelvényeiket, melyek között történelmi és régészeti szempontból sokszor nevezetes példányok találhatók, u. m.: pecsétnyomók, okmányok, czéhrendszabályok, régi czéhládák, czéhtáblák, czéhpoharak, czéhkannák, korsók, cserép s czintálak, — a „Délmagyarországi történelmi s régészeti társulat“ régiségtárába beszolgáltatnák, annál is inkább, miután ezeknek az uj ipartörvények életbelépte óta ugy sincs semmi gyakorlati hasznuk s a czéhek megszüntével a régészet — történelmiegyleteknek feladata hazai müvelődés — történetünk ezen volt tényezőinek emlékeit összegyüjteni, okmányait, adatait megőrizni, melyek különben is a czéheknél divó szokás szerint elszoktak osztatni a czéh tagjai között, kiknél azután rövid idő alatt elpusztulnak. (Miletz).

A dragsinai földvár. Az „Archaeologiai Értesitő“ f. évi 6-ik számában „Temesvár-buziási cserépleletek“ czim alatt olvassuk, hogy Dr. Despinits Péter kir. táblai pótbiró ur társulatunk tagja, többrendbeli érdekes ágyagtöredékeket küldött a nemzeti muzeumnak, melyek tényleg igen primitiv agyagmivességről tanuskodnak, s Temesmegyében, Dragsinától nem messze a Buziásra vezető országuti csárdától, menet alig $^1/_4$ órányira fekvő, ugynevezett „pogány vár“ közelében csekély vizálláskor a Temes folyó medrében s a homokban találtattak. Ezen pogány várat, vagy inkább földerődöt, mely Dragsina nevü, román ajku község határában fekszik, társulatunk, mint az „Értesitő“ jelen füzetében közölt junius havi vál. ülés titkári jelentéséből kitünik, — körülményesebben megvizsgáltatta s mérnökileg felvétette; a térfelvétel szerint ezen pogány vár, vagy helyesebben, a régibb emlékek tanuskodása szerint török váracs szabályos ötszögben épült, mint az itt látható rajz mutatja.

A dragsinai vár rajza.

s a vár belrészét két, a legbelső falakkal párhuzamosan futó — védmü,

melyek között a Temes folyó kiöntése képezett áthatlan gátat, tette nehezen megközelithetővé. Szögtornyainak alapja, daczára a vastag televény föld s iszapnak s a cserjék rengetegének, mely a beltalajt elboritja, még ma is tisztán kivehető s az aljából kivájt vastag tégladarabok s mész-rétegek rendszeres épitkezésre engednek következtetni. Nyugat felől sánczait a Temesfolyó kiáradásaival teljesen elmosta. Ezen török földvárat a dragsinai nép románul „cseta czujkának“ nevezi, mi magyarul annyit jelent, mint: kis város, s azt babonás félemmel kerüli. Dr. Despinits ur ezen váracs körül szedte a cserépdarabokat a Temes folyam medréből, melyek valóban anyaguk durvasága, czifrázatuk eredetisége által, mint mi is tapasztaltuk, minden jelenleg e tájékon gyártatni szokott cserép-edényektől elütnek. A dragsinai földvár véleményünk szerint nem volt egyéb, mint védhelye a Temesvár vidékén elhelyezett török figyelő csapatoknak; mire enged az is következtetni, hogy ily földerődök több helyt előfordulnak Temesmegyében. Igy: Csákovárott (Csakova), a Gyirok melletti erdőben, Sz.-Andráson, továbbá Iktár, Knéz és Obád helységek határain. (Miletz.)

Érmek.

Miletz Jánostól.

A következő, alább leirt 50 darab érem az 1874. évi junius havi választmányi ülésen mutattatott be; melyek közül 3 darab római rézérmet Dr. Ehrenfest Mór társulati tag úr, 44 darab érmet Péter Emil s 3 darab rézpénzt Hauptvogel Károly gymnasiumi tanulók ajándékoztak a társulati museumnak.

I. Franczia ország.

a.) XVI. Lajos (1774—1793.)

1) Előlap: a király jobbra néző mellképe; körirat: Ludovic(us) XVI. D(ei): Gratia. — Hátlap: koronás czimer paizs, a mezőnyben három liliommal; körirat: jobbról Franc. Et, balról Navarr(ae) Rex; a korona felett az évszám 1785. — Réz.

b) Franczia köztársasági 1795.-ből.

2.) Előlap; egy sisakos alak jobbra néző mellképe; körirata jobbról: Republique, balról Francaise, a mellkép alatt a vésnök neve s egy csillag. — Hátlap: egy koszorúban ezen felirat áll: Un decime L. An 7=1795; ez alatt BB. — Réz.

II. Lengyelország.

a) Poniatowski Szaniszló (1764 szept. 4.—1794.)

3.) Előlap: a király balra néző mellképe; körirata: Stanislaus Aug. D. G. Rex Pol(oniae) M(agnus) D(ux) L(ithvaniae). Hátlap: cserfa ágak között koronás 4 osztályú czimer paizs, közepén 5-ik osztályként a Poniatowski család czimer paizsa, jobb felső és bal alsó osztályában a lengyel sas, jobb alsó és bal felső osztályában a lithvániai lovag; körirata: Grossus Polon(iae) Triplex: évszáma: 1787 — Réz.

4.) Előlap a király nevének monogrammja S.A.R.=Stanislaus Augustinus Rex; felül korona; év száma 1790. Hátlap: mint a 3 szám alatti; körirata I. Grossus Reg(ni) Pol(oniae M(agni) D(ucatus L(ithvaniae) — Réz.

5.) Előlap; Hátlap, mint az Értesitő I. füz. 55 l. 76 ww. szám alattié. — Réz.

III. Maczedoniai.

a) Nagy Sándor (336—323 Kr. e.)

6.) Előlap: a király balra néző mellképe, fején disz hajzattal; Hátlap: a rozsda és kopottság miatt ki nem vehető — Réz.

IV. Magyarország.

a) Maria Therésia (1740—1780.)

7.) Előlap: a királyné balra néző mellképe, fején diadémmal, körirata; M(aria) Theres(ia) D(ei) G(ratia) R(omanorum) I(mpevatrix) Ge(rmaniae) Hu(ngariae Bo(hemiae) Reg(ina). Hátlap: félhold felett szent sugaraktól környezetten trónon ülő istenanya, arczczal a néző felé fordulva, jobbjában jogart tart, balkezén a gyermek Jézust; a mezönyben fent jobbra P(atrona), balra H(ungariae), ez alatt jobbra s balra osztva az évszam 17—63. ez alatt K(upfer) M(ünz), egész lent a középen: Poltura. — Réz.

b) Az 1848—49 évi szabadság harcz idejéből.

8.) Előlap, hátlap, mint az Értesitő I. füz. 49 l. 11 k alatti — Réz.

9.) Előlap: a magyar korona alatt czimer paizs; jobbra 3, értékjelölő szám, balra K(rajczár); körirata: Magyar Királyi Váltó Pénz. Hátlap: csillag alatt 3 sorban ezen felirat: Három Krajczár 1849; ezalatt cser és pálma ág keresztbe fektetve; legalul N(agy B(ánya) — Réz.

V. Moldva fejedelemségi.

10.) Előlap: a fejedelmi korona alatt két tojásdad alakú czimerpaizs; a jobb oldaliban bika fej, a bal részen levőben félhold alatt galylyat tartó madárral; alattuk vonás és legalul az évszám 1772; felirata felül félkör alakban, cyrill betükkel, Mon. Mold. I. Calock. Hátlap: négyszögben a következő felirat 3 sorban: Para 3 Dzngi. — Réz.

VI. Németország.

a) Berg herczegségi.

11.) Előlap: herczegi korona alatt a fejedelem nevének monogrammja MI.-Murat Joachim. jobbra, balra kereszt; az alsó félkörben ezen felirat áll: Bergische Landmünze. Hátlap: kopott. — Ezüst.

b) Poroszország.

12.) Előlap: koronás czimerpaizs, a mezőnyben egyfejü sas kiterjesztett szárnyakkal, jobb lábával jogart, ballal keresztes almát tart; körirata: 90 Einen Thaler. Hátlap: felül félkörben ezen felirat: Scheide Münze, ez alatt 3 sorban 4 Pfennige 1827: legalul egy vonás, alatta A betü — Réz.

13.) Előlap; mint a 12 alatti, csak hogy ezen a körirat: 180 Einen Thaler. Hátlap: szinte, csak hogy ezen az értékjelölő felirat: 2 Pfennige és az évszám 1839. — Réz.

VII. Olaszország.

a) Pápai birodalmi. VI. Pius. (1775—1799 aug. 29.)

14.) Előlap: vonalakkal köritett körben felül a pápai tiara, alatta 2 keresztbe fektetett kulcscsal, alul a pápai czimerpaizs; körirat: jobbról alulról a középig Pius Sextus balról Pon(tifex) M(aximus) A(nno) XVIII (1792). — Hátlap: vonalokkal köritett körben pálma galyak között a következő értékjelölő felirat áll: Bajocco Gubb . . . — Réz.

15.) Előlap: kisebb körben az istenanya jobbra néző mellképe, fején dics fénynyel; körirata: Sancta Dei Genitrix — Hátlap: közepén kisebb körben ezen

fölirat csillag alatt: Bajoc. Cinque. Civita Vecchi; e fölött nagyobb körben: Pius Papa Sextus Anno XXIII. alul az évszám 1797. — Réz.

16.) Előlap: mint a 15 sz. alatti. — Hátlap: szinte csak hogy ezen az értékjelölő felirat: Bajoc. Cinque. Perugia, s az évszám hiányzik. — Réz.

b) Római köztársasági.

17.) Előlap: egy oszlop felett Jakobinus föveg csüng, alatta az oszlopba bárd van ütve; legalul nyil látszik; körirat: jobbról Republika balról, Romana. — Hátlap: vonalzott körben pálma galyak között ezen értékjelölő felirat: Due Bajocchi. — Réz.

c) Victor Amadaeus szárd király.

18.) Előlap: a király balra néző mellképe; körirat: Vict(or) Amed(aeus) D. G. Rex Sard(iniae)), alul az évszám 1794. — Hátlap: sisakos szent Móricz állva, balra néz, jobbjában zászlót tart, balján csipején nyugtatja; körirat: S(anctus) Mauritius Pat(rónus) Tot. Dit. — Alul az értékjelölő felirat Sol. 5. — Réz.

VIII. Oroszország.

19.) Előlap: felül korona, alatta kétfejű sas kiterjesztett szárnyakkal. — Hátlap czifrázott czimerpaizs, alatta keresztbe fektetett pálma ágakkal; a mezőnyben az értékjelölő felirat áll cyrill betűkkel s az évszám 1735. — Réz.

Folytatása következik.

Egyveleg.

— Janky Károly egyletünk derék szorgalmas titkára, szerkesztőtárs és tanár, továbbá Iványi István vál. tag s főgymnasiumi tanár urak körünkből a kegyesrendi kormány által elszólíttatván, az első Máramaros-Szigetre gymnasiumi igazgató s rendi házfőnök minőségben, az utóbbi pedig Selmeczbányára távozott, hogy ismert széles ismeretségük- s tudományos képzettségüket rendeltetésük ezen ujabb terrenumain az ifjuság hazafias nevelése körül minél jobban érvényesithessék. Eltávozásuk körünkből annál fájdalmasabban esik, minél inkább kénytelen lesz őket jövőben, mint derék, szorgalmas s a tört. rég. társulat szellemi érdekeit mindenkor előmozditani törekvő, buzgó tagokat, — társulatunk a központban nélkülözni. Reméljük azonban, hogy eddig tapasztalt buzgalmuk s tevékenységük társulatunk iránt a messze távolban sem szünend meg, hanem ismert neveikkel az „Értesitő“ hasábjain sokszor találkozni fogunk.

— Régészeti muzeumunk Trefort Ágoston vallás s közokt. miniszter urtól igen becses ajándékban részesült. S ez Mátyás király s Beatrix királynő arczképeinek hű másolatai, az ambrazi gyüjtemény dombormü arczképei után, melyeket Radniczky Károly bécsi jeles művésnök alabastromgypszben kitünőleg másolt le. Az érdekes ajándék megemlitésekor el nem mulaszthatunk kifejezést adni azon hő óhajunknak, vajha mielőbb sikerülne egy oly alkalmas helyiség feltalálása, hol a délmagyarországi tört. s rég. társulatnak évről-évre szaporodó műkincsei s emlékei érdemlegesen elhelyeztetnének, melyek eddigelé alkalmas helyiség hiányából, a nyilvánosság elől elzárva tartattak.

— Római cserépedények Bogsán mellett. Az ugynevezett Kraku ku auer nevü hegyen, nem messze Bogsántól, legközelebb művelés alá vett granitkőbánya egyik részének feltárása alkalmával a munkások több római ép cserépedényre akadtak, melyek a szakértők véleménye szerint a rómaiak által az aranynyerésnél

voltak használatban. Sajnos azonban, hogy ezen érdekes leletek az ottani tudatlan munkások által, mint fájdalom legtöbbször történni szokott, széttörettek s egyetlen példány sem maradt épen a régészet nagy kárára; mi annál elszomoritóbb, mivel ily vandalismus legtöbbször csakis a kellő felügyelet hiányának róható fel. Ormós Zsigmond elnök őméltósága irásilag felkereste az illetékes közegeket, hogy a lelet mibenlétéről bővebb felvilágositást nyerhessen; sorai azonban a régészet, régi emlékek s leletek iránt ugy látszik nagy kegyelettel (!) viseltető bányatulajdonosok által mindeddig válasz nélkül hagyattak.

— Nevezetes lelet Detta tájékán. Nem régen, a most folyamatban levő Temes-Bega szabályozási munkálatok alkalmával Dettán alul a munkások igen érdekes s nagy értékű leletre bukkantak; mely nagyszámu római aranypénzből állott a császárok korából. Az érdekes arany pénzdarabok, melyeknek számát biztosan nem tudhattuk meg, itt is felügyelet hiánya miatt a találók által székoboztattak s valószinűleg potom áron, miután azok értékét s műbecsét a legtöbb nem érti, lelketlen űzérek kezei közé kerültek. Egyleti elnökünk, Ormós ő mltsga a régészet érdekében itt is mint a bogsáni leletnél megtette a kellő lépéseket, azonban fájdalom, a Temes-Bega szabályozási társulattól a lelet miben létéről mindeddig semmi felvilágositást sem nyerhetett. Felkérjük ujból a Temes-Bega szabályozási társulatot, hogy a közmüveltség iránti tekintetből ezen leletről a délmagyarországi tört. s régész. társulatot, mielőbb tudósitani sziveskedjék.

— Földalatti kőépitmény Liget közelében. A Radisics ur tulajdonához tartozó jenőházai pusztán nem messze Ligettől (Temesm.) nem rég egy épület kijavitásánál ásatás vált szükségessé. Ennek foganatba vételénél az ások egy föld alatti kőépitményre bukkantak, de mivel a mélyebbre való ásás nem lőn szükséges, a munkát abban hagyták; másrészt a puszta haszonbérlője szerződésében is van egy pont, melynek folytán meg van neki tiltva a haszonbérelt pusztán akárminemű ásatásokat eszközölni. Hogy a régészetre nézve óhajtandó és sikeres is volna a kutatás, onnan is kitünik, mivel a munkások a csekély ásás közben is régi ezüst pénzekre akadtak, melyek közül egynek az előlapján a következő felirat áll: „Leopoldus D. G. R. I. S. A. GE. H. B. Rex, alul értékjelölő (VI). — A hátlapon pedig: „Patrona Hungariae 1673.“ A hely körülményesebb megvizsgálására valóban szükséges volna a kellő lépsek megtétele.

— Ereklye a szabadságharczból. Dr. Reiner Dániel cs. kir. főorvos a kis-szent-miklósi katonai kórház területén ásatás alkalmával egy kis fabödönt talált, melyben valami irásfélén kivül egy épen maradt pecsétnyomó is volt, mely a rajt látható körirat szerint az 1848-iki 6-ik honvédzászlóalj 5-ik századának hivatalos pecsétje. A pecsétnyomó sárgarézből van; közepét a koronás országczimer foglalja el, mig kerületén következő körirat látható: „Honvéd 6-ik zászlóalj 5-ik századja pecsétje 1848.“ A fabödönben levő irás sajnos olvashatlanná vált.

— Régészeti leletek. Az Erdődy István gróf vörösvári uradalmához tartozó Német-Cziklin falu határában egy szántóföldön a béresek munkaközben egy tágas négyszöget képező vastag kőfalra akadtak. A régiségek iránt kiváló szeretettel viseltető birtokos azonnal elrendelte az ásatást, mely a következőket eredményezte: találtak fehérmárványból faragott gyönyörű relief mintáju oszloptöredékeket; továbbá szinte fehérmárványból készült nagyon érdekes jelképet, a mint az oroszlán erős tarmait egy kosfőre illeszti; végre egy római arczvonásokat előtüntető gyermekfőt, több colossális római téglát és nagy mennyiségű állatcsont maradványokat.

— Az emberek első nyoma Magyarországon. Römer Flóris igen érdkes czikkében fejtegeté azon kérdést, hogy a kova eszközök korszakában léteztek-e Magar-

országon emberek. Eddig erre az volt a felelet, hogy nem éltek, mert a kovaeszközöket szilánkokat, melyek hazánkban találhatók, nem méltatták nálunk elég figyelemre. Römer felszólítása folytán az eddig fellelteken kivül ujabb időben is több kovaszilánkot találtak. Széll Farkas, járásbiró Kun-Szent-Mártonról szinte hozott 12 db. kovaszilánkot, melyeket a Tisza partján talált. A talált konyhahulladékok, egy sárga opálból készült, egyenlő fogu reszelő, néhány opálból való kés; egy fekete végein lyukakkal ellátott próbakő; több csontból készült lyukasztó; bordából csinált vonókés; üres csonttöredékből köszörült nyilhegy, haluszonytüskéből csinált reszelők, eléggé tanuskodnak e telep régiségéről. De vannak még az étkezésnek egyéb nyomai is. Négy lábunk eddig határozatlan csontjai, hamuval, korommal, kénnel telitett föld, kezdetleges, durva füles cserépedény, oldalain egész halpikkelyréteggel; igen számos laza halpikkely stb. melyek dr. Karl muzeumi segédőr szives meghatározásai szerint, Cyprinus carpio, ponty; Silurus, harcsa; Lucioperca sandra, fogas stb. maradványainak bizonyultak be. Van ezeken kivül egy sor nyakékességrészlet, mely az indiai tengerből kerülhetetett ide. Egy kerek, közepén átlyuggatott sima nőnyakék és nehány üveggyöngy. Römer ezután emliti, hogy b. Nyáry Jenő, ki Básthon levő igen érdekes gyüjteményét a nemzeti muzeum régiségtárában fogja fölállitani, nemrég Heves megyében tett kutatást. Mezőkövesden futólagos ásatás után kovaszilánkokat, sajátságos régi cserépedényeket, csonteszközöket talált. Ily sikerek után Römer ur melegen ajánlja, hogy keressenek régiségeket a Nyitra, Vág, Garam, Ipoly, Zagyva, Latorca, Sajó, Tisza és a Körös partjain s a várható eredmények azután még nagyobb positivitással kilehet mutatni, hogy a kovaeszközök korában nálunk, Magyarországban is éltek emberek.

— Megjelent s beküldetett „A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése.“ 1875. Szerkeszté Lipp Vilmos tanár, egyleti titkár. Szombathely. Bertalanffy könyvnyomdája. 8. r. 146 l. A jeles mű következő, igen érdekes és változatos tartalommal bir: A római köznép az első császárok alatt. Lipp Vilmostól. — Hazai iparczikkek a vasm. régiségtárban. L. V. — A vasmegyei régiségtár fémerei. L. V. — A római agyagipar a vasm. régiségtárban. L. V. — Néhány szó a római utakról. Bubics Edétől. — Fölirattanulmányok. V. (rész). Katonai diploma Traján császártól. L. V. — Lelhelyeink. L. V. — A vasm. régészeti egylet római fölirattára. (folytatás.) L. V. — Az egylet alapszabályai. — Az egylet tisztviselősége és igazgató választmánya. — Titkári jelentés. — A vasm. régiségtárban kiállitott tárgyak számjegyzéke. — Az egyleti tagok névtára.

Az egyletnek összesen 577 tagja van, tehát 76-al több mint a mult évben. A régiségtárában van I. Kőkori tárgy: 93. Bronzkori: 67. Vaskori: 53. Barbár érem: 14 ezüst, 2 bronz. Barbár edény: 28. Ó-görög érem 4 ezüst, 16 bronz. II. Római régiségek. Éremgyüjtemény: 1443. Kőemlék: 84. Téglaféle: 90. Agyagedény: 251. Üvegféle: 31. Csont s ékszertárgy: 151. Bronzféle: 148. Cameallenyomat: 325. III. Közép s ujkori tárgyak. Zászló: 12. Ütő, szuró s vágófegyver: 38. Lőfegyver: 35. Tatárfegyver: 36. Nyereg: 2. Panczélrész és sarkantyu: 31. Egyéb hadiszer: 16. Edény: 70. Különféle: 123. Könyv: 162. Okmány: 282. Bankjegy: 90. Kéziratgyüjtemény: 254. Fémergyüjtemény: 213. Éremgyüjtemény: 1368. Összesen: 5532 darabot foglal magában.

Vettük továbbá „a biharvármegyei régészeti s történelmi egylet“ közlönyének april, máj., jun., s julius havi számait. Ezen folyóirat megjelenik minden hó 1-jén 1—1½ ivnyi tartalommal. Az ig. vál. megbizásából szerkeszti: ifj. Gyalokay Lajos titkár. A közlöny eddigelé megjelent számai dus tartalommal birnak, melyből kiemeljük a következőket: Adalékok a váradi ostromzárlat történetéhez. 1703—1710. Thaly Kálmántól. — Őskori műtárgyak Nagyváradon. Ifj. Bölöni Sándortól. — Régészeti levelek I. K. F. — A kő- és bronz-korszak Biharvármegyében. Szántay Ala-

dártól. — Várad szükségleti érme. Ifj. Gyalokay Lajostól. — Adatok Sarkad történetéhez. Márki Sándortól.

Ezeken kivül minden szám becses adatokból összeállitott tárczát tartalmaz s az egylet ig. vál. üléseinek jegyzőkönyveit, végre igen élénken s érdekesen szerkesztett „Vegyes közlemények“ czimű rovatot.

Az egyletnek van 7 tiszteleti, 12 alapitó, 111 rendes, 125 pártoló, összesen 255 tagja. A régiségtárában a tárgyak száma összesen: 2930. Ezek közül régi tárgy van 503. Érem: 1854. Okmány: 100. Könyv: 11. Természetrajzi tárgy: 462 darab.

Mindkét rokon irányu társulat kiadványait legmelegebben ajánljuk a régészet s történelem kedvelőinek figyelmébe. (Miletz.)

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ,

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI:

MILETZ JÁNOS,
TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

II. ÉVFOLYAM.

II. KÖTET.

LUGOSI FŐGYM. TANÁRI KÖNYVTÁR

TEMESVÁROTT.
CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDA.
1876.

ELŐSZÓ.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat „Értesitő“-jének I. kötete immár át levén adva az irodalmi nyilvánosságnak, mindössze igen kevés az, mit a II. kötet, vagy is ez uj évfolyamhoz előszókép megjegyezhetünk.

Midőn a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat ez előtt három évvel megalakult; keletkezésének indoka azon legnemesebb intentió volt, hogy szükebb hazánk területén ápolója, terjesztője, gyüjtője és ismertető közege legyen a történelmi s régészeti ismereteknek, leleteknek stb. Hogy a társulat e tekintetben mennyire felelt meg feladatának a nem épen legkedvezőbb körülmények között, megnyugvással s nem minden önérzet nélkül hivatkozhatik eddigi kiadványai-, s az „Értesitő“ I. kötetére, melyről az országos szakférfiak, elismert történész tekintélyek, szaklapok s közlönyök a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak.

Igy a „Századok“, a magyar történelmi társulat közlönye a következőket irja: „A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat .... saját tört. és régészeti „Értesitő“-t inditott meg, Janky Károly és Miletz János temesvári tanárok szerkesztése alatt .... Tartalmáról elismeréssel szólhatunk .... Szóval e szakközlöny komoly irányú, tartalmas és életrevaló. Ajánljuk tehát t. olvasóink figyelmébe, és hosszú életet, hatásos működést óhajtunk számára.“ (Századok, IX. 141 l.)

Az 1875 évi Irodalmi Értesitő“ 7. szám. 112 l. pedig igy nyilatkozik: „Történelmi és régészeti Értesitő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye .... januárban indult meg .... Délmagyarország eseményteljes multja gazdag bánya a kutatóknak; Ortvay Tivadar

már előbb gondolt is arra, hogy ennek számára közlönyt alapitson, s Adattára csak a mult évben szünt meg: ezt váltja fel az „Értesitő“, melynek változatos tartalma hazánk azon részének történeti ismeretét nagyban elősegiti .... Bár ne állana e becses szakfolyóirat felvirágzásának utját az indokolhatatlan közöny!“ Hason becses, elismerő nyilatkozatokat tettek még más szak folyóiratok s lapok is, melyeket hogy társulatunk a jövőben is kiérdemeljen, s az „Értesitő“ II. kötete is hasonlólag megfeleljen a tudomány igényeinek s méltó helyet foglaljon el a hasonirányú szakközlönyök mellett, szükséges: hogy társulatunk minden egyes tagja tehetségéhez képest közremüködni törekedjék. Megfeszitett erőre, buzgó kitartásra van szükségünk; rajtunk nem fog mulni a buzgó igyekezet s szent akarat, közremüködni a társulat legnemesebb intentióinak s az alapszabályokban kijelölt müködési czéljának kifejtése-, növelése- és elérésére.

Értesitőnk feladata jövőben is figyelemmel kisérni minden történelmi és régészeti mozzanatot vidékünkön: közölni fogja a választmányi üléseken felolvasott érdemes munkálatokat, a társulat üléseinek leirását, az alapszabályokban kijelölt terrenumon megejtett kutatások eredményét, az adományozott, vagy vásárlott régiségeket, érmeket, okmányokat, eszközöket; „Egyveleg“ cim alatt pedig vidéki, vagy országos közérdekü tárgyakról rövid jelentéseket.

Hogy Értesitőnk ennyi feladatnak minél inkább megfelelhessen, ujból kikérjük a társulati tagoknak buzgó támogatását; támogassák a társulatot ne csak anyagilag uj tagok szerzése által, de szellemileg is, értekezések, régi iratok, okmányok, könyvek beküldése által; mert csak igy érheti el társulatunk azon befolyást s elismerést, melyet neki, mint a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak elérnie okvetlenül szükséges.

Temesvárott, 1876 január 1.

Miletz János,
titkár.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

I. füzet. 1876. január hó.

Visszaemlékezés Kölcsey Ferenczre.

ORMÓS ZSIGMOND

elnöktől.

Felolvastatott az 1874. évi október havi vál. ülésén.

Vajda Victor a Pesti Napló september 14-ki esti lapjában „Kölcsey sirjánál“ czim alatt egy czikket közölt, mely az elhunyt nagy férfiu emlékezetét élénken fölidézte elmémbe. E czikk eszembe juttatá: hogy ifju koromban az 1834-ik évi országgyülésen közelebbi viszonyban állottam hozzá, ki bennem a jóra és nemesre törekvés magvait feltalálni vélte; hogy életemben azon időpont midőn Kölcsey szónoklatát hallám, és demokratikus irányú elveit ismerni tanultam, korszakot alkotó volt, mert a politikai életre való ébredésem korszaka volt, és végre eszembe jutott: hogy azon időben midőn az egyes ismerőseinek adakozásaiból felállitott siremléke Kölcsey nyughelyét még nem diszitette, midőn a drága hamvak jeltelenül nyugodtak még a csekei reformatus temetőben, az 1855-ik év téli szakában buziási magányomból, a sulyos időviszonyok daczára fölkerekedtem Szathmárba és Csekére, hogy az elhunyt nagy férfiu lakházát és sirját megszemléljem, végre hogy akkori utazásom tapasztalatait és éleményeit egy rövidke czikkben leirtam. Ezen visszaemlékezéseim folytán jegyzeteimből előkerestem az érintett igénytelen czikket, és mivel ezt társulatunknak a történelmi szakma müvelésére vonatkozó czéljával szintugy: mint az elhunyt nagy költő és hazafi emlékezete iránt fennálló kegyeletemmel összhangzónak találom, az érintett czikket ugyan azon alakban a mint az akkori följegyzéseimben foglaltatik ezennel nyilvánosságra hozom.

Családi ügyeim elintézése végett az 1855-ik év téli szakában honunk észak keleti megyéibe, honnan elődeim leszármaztak felutazásom szükséges volt; s a következő év kezdetén a magyar nép által lakott Szabolcs megye székhelyéhez Nagy-Kállóhoz közel a Nyiren, vendégszerető rokonom K . . . . E . . . . falusi lakásán Kállósemjénben tartózkodtam.

Szabolcs vármegye honunk azon megyéi közé tartozik, melyekben a magyar elem a vele együtt lakozó idegen ajkuakat magába beolvasztá. Szabolcs vármegyét régente a magyaron kivül német orosz, tót és román népesség lakta, s jelenleg a szorgalmas nyiregyháziak kivételével, kik tót jellegüket még fentartják, a többi lakosok magyarokká lettek és származásuk nyelvét nem csak nem beszélik, de nem is értik többé.

A ki nemzetünk fenmaradása iránt kétségeskedik, utazzék Szabolcsba az ugynevezett Nyirre, mely a Kraszna, Ér és Tisza folyamok közti homokos téreket le Debreczenig magában foglalja, s' az idegen származású népek megmagyarosodását tapasztalva, nemzetünk életrevalóságáról következésképp fenmaradásáról meg fog győződni.

A törvény utjára terelt örökségi ügyeim lassusága, nem csak arra engedett időt, hogy azon vidéki ismerőseim névsorát elmémben átfussam, hanem azt is megengedé, hogy ezek meglátogatására nehány napra kirándulásokat tegyek, s igy ifjukori némely barátaimat ujra láthassam.

A visszaemlékezésre érdemes ismerőseim közt mindenek előtt a nagy halott Kölcsey Ferencz emlékezete ujult meg elmémben, kit testileg kiragadott volt a halál élő nagyjaink soraiból, de kinek nagybecsü művei az örökkévalóság babérjait számára kivivták, kinek politikai elvei, oktatásai a nemzet keblébe bevésve maradtak, jelleme pedig mocsoktalan tiszta mint a svéd Loka patak vize, mely a tudományosan megvizsgált vizek közt a legtisztábbnak tartatik.

Nagy halottainkra, kikhez a személyes ismeretség, a tisztelet és kegyelet lánczai csatolnak, visszaemlékezésünk szomoruan édes érzéseket szül. Engemet a kedvező szerencse az 1832/6 évi országgyülés folyama alatt közel ismeretségbe hozott Kölcseyvel. A szerénysége és magába vonultsága miatt ez ideig kevéssé ismert férfiu, ezen országgyülésre Szathmár megye által követül megválasztva Richard Henrikéhez hasonló jelleme felett, mirabeaui ékesszólást és higgadt szabadelvüséget tüntete fel, mely sajátságai őt akkor a követekháza vezérévé, s a közvélemény felkarolt bajnokává felavaták.

Kálló-semjén, hol akkor tartózkodtam $3^1/_2$ állomásnyi távolságra volt csak az elhunyt nagy költő és honpolgár csekei nyughelyétől, s ez okból a sir megszemlélése nélkül a vidéket elhagyni bünnek tartottam volna.

A deczemberi hidegek enyhülte, s a földet takaró nagy hó tömegek elolvadása után, borongós esős időben 1856. évi január 19-kén keblemben magasztos visszaemlékezéseket táplálva, Kölcsey lak- és nyughelye a Tur partján igénytelenül fekvő tiszaháti falu Cseke felé, vándoroltam.

Nagy-Kállótól Csekéig az út, a nyirség homok buczkái közt, kevés említésre méltót tüntet fel. Mária Pócson csodatevő szűz Mária képet őriznek az orosz zárdabarátok. A byzanti idomú templom több tekintélytelen toronynyal ékeskedik; de a helységtemplom és zárda távolról sem mutatják a jólétnek és csinnak azon küljeleit, melyek hasonló bucsúhelyeken például nálunk Radnán is mutatkoznak. Mária-Pócson egyetlen valamire való koresma nincsen, mely az utazót szükség esetében befogadhatná, és önmagamat kérdezém hová száll meg, hova tér be az ezerekre menő áhitatos nép, mely e helyet évenkint látogatja.

Kocsordon Szathmár megyében, az emberi és főuri tulajdonságainál fogva egyiránt tisztelt, azonban honleányaink legjelesbjei közé tartozott nője Beck Paulina kimulta miatt méltó fájdalomba merült Degenfeld grófnak, az ecsedi-láp közelében fekvő jól rendezett birtokán megelégedéssel tapasztaltam: hogy a marha tenyésztésre, a mezőgazdaságnak nálunk mind inkább hanyatló ezen ágára, nagy gondot forditanak.

Tunyog és Matócs közt lovaim veszélyeztetésével a szamosi réven átvergődve, a gubakészitésről hires, de különben is szorgalmas nép által lakott Matócson viztenger boritotta a láthatárt. A Szamos kiöntése s a messze vidéknek az országuttal egyetemben jégtorlaszokkal elboritott helyzete miatt idegennek tovább haladni lehetlen volt. Kalauzt fogadtam, ki félóráig tartó térségen, a nem ritkán sebes rohanásu vizet és egymásra halmozott jégtáblákat gázolva, az utat előttem kijelölte. Nélküle nem haladhattam volna és segélyével is csak életveszélylyel folytathattam az utat.

A vizelem rombolásainak látására sajnálkozásomat fejeztem ki vezetőm előtt, a tetemes kár miatt, melyet az árviz az igyekező matócsi nép vetésein okoz.

Kalauzom mosolyogva válaszolá: „Ezen földek nincsenek bevetve. Hasonló áradások a Szamos mentén évenkint előfordulnak, és ha a föld be is van vetve, télen az áradás még is kárt nem okoz, sőt az árviz után maradó iszap a földet trágya gyanánt javitja.“

A matócsi ember okoskodása daczára, életveszélyes vándorlásom még is azon ohajtást sajtolta ki belőlem: hogy a Tisza és mellékfolyóinak s igy a Szamosnak is szabályozása minél előbb megtörténjék.

Ez után Nagy- és Kis-Szekeres szomszéd helységeken utaztam át. Ezen falvak a diszes urilakkal biró Gécz községgel együtt azon

birtokot képezik, melyet az előtt nehány évvel Haynau báró táborszernagy Majláth Antal gróftól örök áron megvásárlott és melyben hir szerint unokaöcsesei számára hitbizományt felállitani akar, mig egyetlen leány gyermekének a birtok jövedelme élte fogytáiglani használatát kivánja engedni.

Végre Kölcsére értem, mely Csekével határos, hajdan tisztán a Kölcsey család birtoka volt, de néhai Kölcsey Györgytől leszármazó nő ágon más családokra átszármazott. Itt a Szamos és Tur folyamoknak egyesült kiáradása miatt tovább utazásom lehetlenné vált. Kölcsén egy ifjukori barátom Oszlányi Péter házába száltam, ki szives vendégszeretettel fogadott

Ha utánam Kölcsey Ferencz csekei lak- és sir-helyének megszemlélésére a kegyeletes vágy valakiben felébredne, tapasztalásom után figyelmeztetni kivánom: hogy vándorlását azon évszakban, melyben a Tisza, Tur és Szamos rendesen kiárad, meg ne kisérelje, mert ezen időszakban valamint Csekéből a kijövetel, ugy a hozzáférés egyiránt lehetetlen.

Tiz napig vesztegzárban voltam Kölcsén, barátom házánál. Csekét naponta láttam szemeim előtt, láttam fáit, házait, hallottam harangját de ohajtásaim Mekkájához nem juthattam, a viz mely tőle elválasztott végtelennek, feneketlennek látszott; és miután azon tiz nap alatt, melyet Kölcsén töltöttem az eső szüntelenül szakadt, mely a viztömeget folytonosan szaporitotta, ohajtásom teljesitésének reménysugara is elenyészett.

Végleges tehetségemmel az Andobaták harczát vivni nem akartam, s igy a resignatióhoz folyamodtam, melyet már a nagy német költő oly szépen megénekelt.

Cseke szomszédsága, a tizenhét év előtt elhunyt Kölcseynek lakhelye vidékén még mindig fenállott fris emlékezete, és hitelt érdemlő tekintélyes férfiakkal találkozásom, kik Kölcseynek vagy tisztelői vagy rokonai voltak, Kölcsén veszteglésem alatt egyébiránt több oly adatnak ismeretére juttatott, melyeknek közlése érdekes lehet.

A polgári érdem legtöbbnyire az elhalás után osztja babérkoszoruit. Garayt, Vörösmartyt, Petőfit és másokat haláluk után dicsőitették leginkább. Nem igy Kölcseyt. Ő mig élt Szathmár megye bizalmából a kitünő főjegyzői állással ruháztatott fel; azután követi diszes megbizásra érdemesitették, melyről barátai erőfeszitése daczára az 1835. évi február 9-ki kerületi ülésben történt lelépése, mint az alkotmányos párttusának eredménye, és jellemszilárdságának kifolyása, hirnevét el nem homályositá, hanem még inkább növelé. Követségéről lemondása alkalmával a keserű bánat annyira erőt vett a kerületi ülésben együtt volt

követtársain, hogy Balogh János barsmegyei követ inditványára a tanácskozmányt azon napra befejezni kényszerültek. A tudományos akademia őt rendes tagjai sorába iktatá. Honunk legkitünőbb egykorú államférfiainak becsülése és barátsága az élőt boldogitá, kik őt Csekén magányában is gyakran meglátogatták. Szathmár megye honi derék festészünk Einsle által őt életnagyságban lefesteté, az élethű arczképet gyüléstermében kifüggeszté, sőt Kölcsey arczképe az 1832/6 évi országgyülési ifjuság által már előbb levétetve, különböző kiadásokban honszerte annyira elterjedt, s annyira népszerüvé lön, hogy müveltebb családaink közül bizonnyára kevés lehetett a honban, mely a népszerü arczkép példányát nem birta volna. Kölcsey Ferencz tehát már élve részesült azon szerencsében, hogy érdemeit kortársai megismerték. Azon kevesek közé tartozott, kik a közvélemény rokonszenvét életükben élvezték.

A kérlelhetlen halál 1838 ik évi augusztus 27-kén adta át az enyészetnek az éjjeli és nappali munka által megtört férfiút, hogy szellemét örökkévalóságba röpitse, s a Tur vidéki jóindulatú, éperejü, de egyszerü nép ajkán Kölcsey halála után azonnal különbnél különb adomák és mondák keringtek a nagy férfiúról.

Kölcsey halála előtt kevés idővel sokat foglalkozott volt meghitt barátja b. Wesselényi Miklósnak akkoron honszerte hirhedt politikai perével, melyben alperes barátja számára védiratot készitett.

Szövevényes törvényeink mellett ezen védirat, kitünő hosszas fáradság eredménye volt; mi Kölcseyt gyakran éjszakai munkára kényszerité. Ilyenkor irószobájába vonult, és magánosan dolgozott egész éjszakán át, mig erejéből végkép kifogyott. Testi erejét ilyenkor theaivással frissitette fel.

A kivánesi házi cselédek, kiknek a szobába lépni tilos volt, az ajtó kulcslyukán át őt egy izben térdre hajolva irni szemlélték. Ezen jelenet után a falusi lakosok, kiknek felfogása magasabb szellemi szempontra fel nem vergődik, és kik az erőt kimeritő éjjeli munkát anyagi érdekkel kapcsolják össze, a költők királyáról azon hirt költötték: hogy aranycsinálló. Mint tudva van, a tulfeszitett szellemi munkásság, mely a gyönge testtel nem volt arányban, ha nem is közvetlenül okozója, de minden esetre siettetője volt Kölcsey halálának.

S a turvidéki köznép, mely Kölcsey nevével mindig rendkivülit kötött egybe, midőn halálhire elterjedt, elhiresztelé: hogy Kölcsey nem halt meg, hanem hogy éjszaka titkon, fekete bőrernyős szekérre pakkolták, és fogságra czipelték, melyből soha többé vissza nem jön; végre hogy mindezek folytán a koporsó Kölcsey teteme nélkül lön eltakaritva.

Mérsékletessége, melyet Hierax az ép elme legbiztosabb jelének tekint, igen nagy vala. Anyagi tápot mindig csak kis adagban vön.

Midőn Csekéről Nagy Károlyba, vagy innen visszautazott, az előfogatok állomáshelyein csak annyi ideig vesztegelt, mennyit a lóváltás elkerülhetlenné tön. Kocsijáról le nem szállt, ételt italt nem kért, és szemtanúk állitása szerint utközben egész tápláléka rhummal nedvesitett darabka czukorból és egy zsemléből állt.

A kitüntetések melyek Kölcseyt életében érték, halála után szintén el nem maradtak. Szathmár megye felhivására tervezett emlékére honszerte adakozások történtek. Nemzeti muzeumunk Ferenczy hazai szobrászunk által ülő alakban életnagyságú fehér márvány emlékét birja. És csak közelebbről 1854. évben, mily szépen újitá fel a feledhetlennek emlékét Vahot Imre a „Magyarország és Erdély képekben“ czimű munkája 2-ik kötetében?

Charmettes Rousseaunak, Ferney Voltairnek, Vaucluse Petrarcának, Cseke pedig Kölcseynek köszöni hirnevét. Csekét, a tiszaháti falut ugyan is, nem erőteljes romlatlan magyar népe, nem a 25 öl magas, talpig zsindelyezett református egyház tornya, vagy minden kellem nélküli vidéke, sőt még rendkivüli árvizei sem, miknek folyóvizeink szomszédságában fájdalom sehol sem vagyunk hijával, hanem Csekét az teszi nevezetessé: hogy keblében örzi azon szerény falusi lakot, melyben Kölcsey Ferencz hon és emberszerető szive vert, melyben kedvelt rokonaival, Kölcsey Ádámnő született Szuhányi Jozefával, ennek fiával Kálmánnal és nevelőjével Obernyik Károlylyal boldogsága napjait élte. „melynek falai közt költői müitészi és bölcseleti halhatlan müveit irta“ s a közügy javára czélzó működéseit megérlelé, és melyben végre szerető karok ápolása mellett örök álomba szenderült.

Ez Csekét és benne Kölcsey Ferencz házát és sirját, örök emlékűvé teszi.

Kölcsey fitestvérével Ádámmal és ennek özvegyével osztatlanul élt; szeretett unoka-öcscsét Kálmánt általános örököséül rendelte, s a sógornői hivatását több éven át nemes önfeláldozással teljesitő özvegyről végrendeletileg gondoskodott volt. A gyönge testalkotása, s gyermekkori betegsége óta egy szemére vak, e mellett pedig nőtlen Kölcsey Ferenczneк, e nő mindig gondos ápolónője, és házi ügyeinek rendezője volt.

Kálmán az ifju, kiről nagybátyja a számára irt Parainesisben irta volt: „A fiu, ki karjaimban forró szerelem ápolásai között nevelkedik, szivem megszentelt tárgyai iránt hideg nem marad; s erényért, hazáért és emberiségért olthatatlan lánggal égni megszokik“, — mondom Kálmán az ifjú, lakhelyétől, szerető anyjától távol és nem is a béke pálmáját tartva kezében, tartós életre kilátást nyujtó virágzó korban, az élők soraiból kiszólitva lőn.

Kölcsey Ádámnő férje, rokona és gyermeke halála után, fia iránt

különös fellengős szeretettel eltelt keblével mint Niobe kesergett. A sors csapásai után a kiürült ősi lakházban haláláig zárda-életet folytatott. Látogatásokat nem tőn és ritkán fogadott. Egész életén át az urilak udvarából többé ki nem lépett. Kölcsey-Szuhányi Jozefa szende, kitűrő, övéit forrón szerető és fellengős nő volt. Élete végszakában láthatólag fokonkint közeledék feloszlásához. E nő, kit a sógora körül szeretetteljesen tett szolgálatai örök emlékezetűvé tettek, az 1853-ik év végével az előtte elhunyt kedveseihez vándorolt.

Mig ez özvegy élt, addig Kölcsey Ferencz hagyománya érintetlenül maradt. A magasztos szellemű urnő arra gondot forditott, hogy az irószoba, könyvtár, és butorzat azon állapotban a mint ezeket Kölcsey Ferencz maga után hagyta, fentartassanak, s ezen körülménynek lehet köszönni: hogy Vahot Imre az 1854-ik évben kiadott fentebb idézett művében Kölcsey emlékét az irószobával együtt rajzban kiadhatá, s örök emlékül fentarthatá.

Az egyenes lemenő örökös nélkül elhalt Kölcsey Ádámnő, mint értesültem, a rendelkezésétől függő vagyont, a könyvtárral együtt Obernyik Károlynak hagyta, ki Kálmán nevelője, az özvegy meghitt barátja és Kölcsey Ferencz végperczeinek szemtanuja volt. Obernyik Károly a tanár, ki az irodalmi téren is szép nevet vivott ki magának, az 1854-ik évi cholera dühöngésének áldozatául esett. Halála előtt az örökséget, melyre Miskolczy Lajosnő, Kölcsey Péter után unokahuga Ferencznek jogigényt formált, Obernyik mielőtt átvehette, végintézetileg testvérére hagyta.

A Kölcsey Ferencz által birtokolt vagyon, a jogi kérdés eldöntéseig igy uratlanná lőn. Az irószoba butorai, könyvek s egyéb ingoságok, melyeket hajdan Kölcsey Ferencz használt, árverés alá jutottak. A vidék értelmesebb lakosai ezen körülmény felől értesülve, Kölcsey után maradt emlékek szerzésében egymással versenyeztek, s igy az ingóságok legalább nem adattak el értékükön alól. Az iróasztalt, melynek a muzeum legillőbb helye volna, Kende Lajos ur vásárolta meg 60 forinton.

Kende Lajos ki Csekén lakik, az ingatlanokat is kibérelte, melyeket azután egy izraelitának alhaszonbérbe adott. Igy Kölcsey Ferencz hajdani lakában egy alhaszonbérlő lakik. Hol hajdan magasztos költőiség és honszerelem honolt, ott a számitás és üzérkedés ütötte fel tanyáját, s a szerény urilak boltives pitvaráról, Kölcsey Ferencznek hajdan kedves ülhelyéről, idegen haszonbérlő rendelkezik és kormányoz.

Ez a világi dolgok változandóságának természetében fekszik. Igy midőn az I-sső Napoleon tetemei után küldött Joinville királyi herczeg fényes kiséretével szent Ilona szigetére érkezett, Longwoodon a

ház, melyben Napoleon lakott volt omló félben, a falak repedezve voltak, s az ablaktáblák hiányzottak.

Azon teremben, melyben a császár 1821-ik évi május 5-kén meghalt és melyben halálos ágya állt, az 1840-ik évi október közepén a longwoodi haszonbérlő által felállitott malom volt elhelyezve. A háló s dolgozó szoba istállóvá alakittatott, jászollal, és ganajrakással és a hol a világrenditő férfiu kardja lógott a falon, ott az öszvér kantára csüngött.

Longwoodon ezen változásokat 19 év befolyása idézte elő. Kölcsey 17. év előtt szóllittatott ki az élőksorából, de az elősorolt jelenségek után tartani lehet tőle: hogy a végeredmény Csekén hasonló leend.

Az emberek gyöngéi közé tartozik, hogy mig a mult kor rom maradványai körül buvárkodnak, addig a létező emlékeket veszni engedik.

A csekei sirbolt farácsos keritéssel körülvett helyzetében, egyszerűségére nézve a szent Ilona gerely-geranium-völgyi sirhoz hasonló, csak hogy azt a történelmi nevezetességre felvergődött szomorú füzek nem árnyékolják körül. Kölcsey Ferencz ugyanazon egy boltozatos sirban nyugszik fivérével ki előtte mint egy 12. évvel halt meg, és sógornőjével Szuhányi Jozefával, Kálmán anyjával. Azok, ki'-et az életben a szeretet és rokonság egyesitve tartott, egyesülve maradtak haláluk után is.

A mély érzületü Kölcsey Ádámnő végakarata szerint egy kisded vánkos helyeztetett koporsójában feje alá, melyben közbeszéd szerint fontos családi irományai elrejtve voltak. Ezen vélt családi irományokhoz a törvényes örökös jogot formált. Ennek kivánságára Kölcsey Ádámnő sirja az 1854-ik évben felhányatván, a vánkos a koporsóból ki vétetett, s a vánkosban a nagyértékü jogügyi iratok helyett, az elhunyt nőnek sógorától, fiától s ennek nevelőjétől gyöngéd emlékei voltak elrejtve.

A Kölcsey családról állitják, hogy ennek ősei a bevándorláskor telepedtek meg a honban. A Kende család ugyanazon egy családi törzs sarja. A Kende családfeje Kende Zsigmond úr inditványára, a család tagjai egyesültek, hogy Kölcsey Ferenczne k Csekén emléket állittatnak. Ennek következtében Gerenday Pesten az emléket már elkészitette, s ez Csekére szállittatván Kende Lajosnál letéve van addig: mig rendeltetése helyén ünnepélyességgel fel fog állittatni.

Az emlék izletes, egyszerü, igénytelen mint a férfiú volt, kinek sirját jelölni fogja, és elég arra hogy a drága nyughely el ne enyészszék ugy, mint sok jeleseink sirja fájdalom már elenyészett. Hir szerint az emlék tört márványoszlopot képez illő talapzaton, s ezt vas rácsozat fogja környezni. A márvány mü maga 500 frt. értékü, s ebből készitője Gerenday, az elhunyt emléke iránti kegyeletből 200 frtot. elengedett.

Lamartine keleti utazásában irja: „Isten, szerelem és költészet azon három szavak, melyeket sirkövemre iratni ohajtanék, ha sirkövet valaha megérdemelni fogok.“ A franczia Lamartine és a magyar Kölcsey közti hasonlatosság magát önként feltolja. Mindakettő nagy költő, államférfiú és szónok volt, és mindakettőnek jellemén a költői eszményiség vonala huzódik át. Hallomás szerint azonban Kölcsey sirirata a fölemlitettnél még egyszerűbb leend, s az oszlopra csak ez fog reá iratni: „Kölcsey Ferencz emlékéül.“ Elég ez is, mert mig magyar van addig a Kölcsey név ismeretes leend.

Einsele festménye Kölcseyt nemzeti öltönyben ülve, mint törvényhozót ábrázolja. A festmény hátterén a függöny nyilásán, Pozsony városa látható. A hasonlatosság jó. Ezen festmény ez előtt Szathmár megye gyüléstermét ékesitette, de mivel a mostoha viszonyok a terem rendeltetését megváltoztatták, az arczkép a levéltárba vándorolt, mi valószinüleg annyi mintha lomtárban volna. Ezen hely az ábrázolt férfiúhoz s a festmény becséhez nem illik, s ezért ha eredeti helyén megnem maradhatott, véleményem szerint annak legillőbb helye a muzeum volna.

Kölcsey Ferencz emlékének szentelt ezen soraimat Obernyik Károly következő szavaival zárom be: „Kik őt személyesen ismerték, ez ismeretséget bizonyosan életük kincsének tekinték.“ — Én szerencsés valék Kölcsey Ferenczet személyesen ismerni, ő a politikában mesterem volt.

E czikket 1856-ik évi april havában irtam.

Több évvel ezelőtt irt ezen közleményeim kiegészitéseül hozzá adom: hogy Kölcsey Ferencz sirja felett az emlékkő a hazafias érzelmű s egy törzsről származó Kende-Kölcsey családok buzgalma folytán 1856. évi május 18-kán ünnepélyesen leleplezve lőn.

Az időviszonyok nemzeti ünnepek megtartására akkor nem voltak kedvezők, és még is ennek daczára közelről távolról oly nagy száma gyült össze Kölcsey Ferencz tisztelőinek ezen ünnepélyre, hogy Cseke az ország különböző vidékeiről oda sereglett idegenek befogadására kicsiny volt.

A siremléknek Vajda Viktor ezen rövid ismertetését adja: „A temető keleti csucsán repkénynyel befutva és csinos vasrácsozattal körülvéve egyszerü márvány talapzaton egy tört oszlop áll, s rajta a következő felirat: „Kölcsey Ferenczenek emlékül 1856.“

Kölcsey hajdani lakházának jelenlegi helyzetéről Vajda következő soraival emlékezik meg: „A ház, melyben az a sajátságos szótalan és titokteljes férfiu lakott, még most is fenáll régi alakjában, és beren-

dezése szerint, de megfosztva régi butoraitól, könyveitől. Egy tekintélyes alház, a község derekán, a nagy-uri ut irányában, öt szobával, egy előszobával, s egy előcsarnokkal, honnan lépcsők vezetnek a tágas udvarra, melyet a jelenleg csak gazdasági czéloknak fenntartott kerttől egyszerű sövény különit el. Az egész telek és helyiség különben nagyon is rászorul a gondozásra és arra, hogy mielőbb szeretetteljes kezek ápolása alá kerüljön."

A nyolczvanöt éves tiszteletes ur Kovács Mózes, ki Kölcseyt 1838-ik évben a református egyház szertartása szerint örök nyughelyére kisérte még most is életben van. Ezen tiszteletes ur, mint Vajda Viktor fölemliti ép elmével és tele kedélyességgel, sok érdekes adat szolgáltatásával kötelezte őt le.

Midőn 1856-ik év kezdetén Kölcsey sirjához vándoroltam, a nagy árviz miatt Csekéhez nem közeledhetvén, Kölcsey Ferencz magán körülményeire vonatkozó följegyzéseimet azon közlemények után tettem, miket az elhunyt nagyférfiunak Kölcsén lakozó ismerőseitől, s a Kende családnak azon alkalommal ott megjelent tagjaitól nyertem. Most Vajda urnak Kovács Mózessel érintkezése után azon helyzetben vagyok, hogy érintett czikkéből némelyeket idézhetek, melyek az én régibb följegyzéseimet kiegészitik. — A falu vénei még jelenleg is jól emlékeznek arra a különös emberre, — irja Vajda — kit csak ritkán lehetett látni; ki egész nap otthon ült, egy kényelmes tarka haczukában, tarka házi papucsban, és tarka házi sipkával; ki egész éjeket virrasztott iróasztala mellett, sőt gyakran ott virradt fel, aztán lefeküdt s tiz óránál előbb ritkán kelt fel; ki nem ismerte cselédjeit, és házi dolgait egészen inasára bizta; ki egy időre eltünt, aztán megjött, s néhány évi ittlét után egyszerre hirtelen meghalt majdnem minden betegség nélkül: kinek sirját évek multán is látogatták közelről, távolról s mindannyian egy egy maroknyi földet, hantot vagy virágot vittek el róla emlékül.

Hirt és dicsőséget vadászni hiuság. A való nagyságnak épen ugy következése a dicsőség: mint jámbor életnek a becsület; kereset nélkül jön mindegyik—irja Kölcsey, s valóban e férfiu a dicsőséget és becsülést mig élt nem kereste, hogy halála után mind a kettőnek részesévé lőn, ez nagyságának és jámbor életmódjának csalhatlan bizonyitványa.

A nem rég eltörült honi czéhrendszer rövid ismertetése.

Varga Ferencztől.

Felolvastatott az 1874. évi nov. havi vál. ülésén.

Elismert dolog, hogy a nemzeti művelődés fejlesztésének s az anyagi jólét előmozditásának egyik leghathatósabb eszköze az ipar, melyet hajdanában kézműnek vagy mesterségnek neveztek.

A mesterségek hazánkba Olasz- főként pedig Németországból szivárogtak át; ez utóbbiból ültettetett át a czéhrendszer is, melyről most már, a midőn róla csakis mint voltról beszélhetünk, értekezni annál czélszerűbbnek látom, miután ujabbkori történetiróink véleménye szerint egy teljes hazai történelem megirása csakis akkor válhatik lehetségessé, ha majd egyszer annak legkisebb morzsalékai is összeszedegetve lesznek.

A czéhszerkezet eredetileg önvédelmi intézmény volt. Tudjuk ugyanis, hogy a középkorban Németország jogbiztonsága igen szomoru lábon állott. Az elhatalmasodott nemesek, papok és lovagok rendei egyedül saját érdeköket tartván szem előtt, másokéval keveset, vagy épen nitsem törődtek. Ily körülmények között mi volt természetesebb, minthogy a rendkivül hatalmas lovagok önkénykedésöket, egy hathatós központi kormány hiányában a védtelen pór és iparososztály ellen irányozták; minek következménye az lőn, hogy ez utóbbiak megunva a folytonos zaklatást, közös érdekök védelme tekintetéből szintén társulatokat alakitottak, mely társulatok aztán saját czéhászlójaik köré csoportosulva, elöljáróik a czéhmesterek vezetése alatt védelmezték, még pedig — ha a szükség ugy kivánta, — fegyverrel is érdekeiket, s üzték mestersségeiket.[1])

Az eként harczias jelleget nyert czéhrendszabályok a békésebb idők beálltával is változatlanul megmaradtak s Németországból az egész világra elterjedtek.

Nálunk a czéhek már a XI. században, tehát mindjárt első királyaink idejében ismeretesek voltak; nagyobb kifejlődésre azonban csakis Nagy Lajos korától kezdve vergődhettek; aki, — mint a történelem-

[1]) Hogy a czéhgyülések s mulatozások alkalmávali fegyveres megjelenés később sem tartozott a ritkaságok közé, mutatják az erre vonatkozó czéhtilalmak. — L. a kecskeméti ötvösök 1557-iki czéhlevelét; Hornyik János: Kecskemétv. tört. II. k. Okleveltár 35. sz. a 276. l. és a pozsonyi takácsok czéhlevelének erősitvényét Győri tört. és régész. füzetek. 1861. I. köt. 53. lapján.

ből tudjuk, — 1376-ban a külföldiekkel leginkább érintkező szepességi s erdélyi szászok czéheinek szabályozása végett az erdélyi hét szászszék elöljáróí és követeiből egy bizottságot alakitott, mely bizottság az erdélyi püspök és az általa e végből kiküldött királyi biztos elnöklete alatt bizonyos czéhszabályzatot dolgozott ki, mely szabályzat aztán az összes magyarországi czéhekre kiterjesztetett.[1])

Ezen szabályrendelet szerint: „Minden czéh tartozott évenként kebléből két czéhmestert választani, kik eskü által köteleztettek a müvek eladásában, az ország vagy város rendelte igaz mértékkel való élés fölött felügyelni s azt sürgetni, igazságtalanságot czéheikben semmi tekintetből nem tűrni s azt büntetlenül nem hagyni. Kötelességökké tétetett továbbá, a czéheket évenkint négyszer az úgynevezett kántorböjtök táján összehíni s a czéhszerkezetnek netalán mutatkozó hiányait és hibáit czélszerüleg megorvosolni. Aki továbbá a szászközönség kereskedésében résztvenni óhajtott, tartozott a czéhek valamelyikébe beállani, a meghatározott dijt letenni és a czéhszabályoknak magát alája vetni. Csak ezen föltételek mellett volt szabad a czéhbeli tagoknak müveiket mind a piarczon, mind a háznál árúba bocsátani, annyi legényt és inast fogadni, amennyit mesterségök üzésére szükségesnek láttak. Ugyanazon időben egynél több mesterséget üzni, tiz márkányi birság terhe alatt senkinek sem volt szabad. Végül azon czéh, mely keblében más szabályokat alkotni, vagy a meghatározottaknál magának több jogot elsajátitani, vagy valakinek, a czéhtestületbe fölvételét elégséges okon kivül megtagadni merészkedett, húsz ezüst márkányi birság alá vettetett.

Később ezen általános czéhszabályzat a mesterségek különfélesége szerint majd több, majd kevesebb módositáson ment keresztül, főbb vonalai mindazonáltal továbbra is ugyanazok maradtak.

Ezek szerint: egy és ugyanazon mesterséget üző kézmüvesek társulatot képeztek, mely társulatnak, vagy másként czéhnek, majd egy majd két elnöke (czéhmestere) jegyzője és egyéb tisztviselői valának, kik évről évre ujra választattak. A czéhbeli tagok jóléténck s előmenetelének biztonsága végett, nem csak az egyes mesteremberek által felfogadhatott legények és inasok, hanem néha még a mesterek száma is meghatároztatott. Nehogy pedig az egyik czéh érdeke a másikával összeütközésbe jöjjön, még magok a mesterségek is szigorúan meghatároztattak s az eként kiszabott határokon kivül más kézmübe kapni keményen tiltatott. Más mesterséget képezett ugyanis a nyeregcsinálás, mást a szijjgyártás; külön állott a fehér s külön a fekete sütemény készités, más volt a kovács, más a szegesi-

[1]) Horváth Mihály: Magyarország történ. II. k. 174. l.

náló sat. sat. Szintigy meghatároztatott a terület is, amelyen kivül bizonyos czéhnek müködnie tilos volt.[1]) A nem czéhbéli tagok kontárokul tekintettek s ha munkán kapattak, sokszor igen szigorúan büntettettek.

A mesterségek kellő elsajátithatása tekintetéből elrendeltetett, hogy minden czéhbélivé avatandó egyén előbb bizonyos mesternél majd több, majd kevesebb inasévet töltsön. Majd többet, majd kevesebbet mondom; mert a czéhek kézzelfogható részrehajlása mindig különbséget tön a mesterember és nem mesterember fia közt s mig az előbbiek bizonyos körülmények között kevesebb, az utóbbiak általán véve több évig inaskodtak.

Ha az inas felszabadult, azaz legénynyé lett, látkörének szélesbitése és ismereteinek gyarapitása végett bizonyos meghatározott ideig vándorolnia kelletett. Útközben tartozott magát minden városban a czéhmesternél bejelenteni, ki aztán nemcsak szállásáról, hanem arról is gondoskodott, hogy ott tartózkodása alatt munkát kaphasson. Letelvén a vándorlási idő, haza mehetett; de előbb mesterré nem lehetett, mig kellő képzettségét az ugynevezett remek által a czéh előtt gyakorlatilag ki nem mutatta. Valóban érdekes, mit e remekekről egyik-másik czéhlevélben olvasunk. Igy például a szegedi pusztulásból Kecskemétre menekült ötvösöknek remek fejében: egy pecsétnyomót, aranygyürüt drágakő foglalványnyal s egy magában álló közönséges poharat kellett elkésziteniök;[2]) — mig a pozsonyi takácsok remeke 1552. körül egy szövőszéknek kellő fölhúzásán s egy himsorral áttört münek elkészitésén kivül, még egy kis himnek, vagy mint akkor nevezték, — kigyófutásnak keszkenőbe szövéséből,[3]) a szintén odavaló csizmadiáké pedig egy papucsból s hozzávaló kapczából[4]) állott.

Sokkal különösebb a régi borbélyczéh remeke, melyről a győri káptalan által 1593. julius 3-án megerősitett czéhlevél eként szól: „Az mi Mestersegunk Zerint való proba imezeknek meg chinálása Zwrke Deakorium, Nagi Erleleo, Deaquillum

[1]) E rendszabály alól csakis akkor volt kivétel, ha valamely nemesember vagy saját cselédje, vagy más mesterember által saját házánál valamely munkát készittetett; ily esetben sem a czéhnek, sem a városnak nem volt szabad az olyan embert háborgatni, vagy elfogatni l. az 1723. 74. tv. czikk 3 §-át Czövek Istvánnak: Magyarhazai polg. magányos törvényről irt tanitások czimü munkáját I. k. Pest. 1822. a 212 lapon.

[2]) L. Hornyik: Kecskemét v. tört. II. k. 275. l. Oklevéltár 35. sz. a. a kecskeméti ötvösök kérelmére Debrecenből átküldött czéhszabályok erősitvényét 1557-ből.

[3]) A pozsonyi takács-czéh 1552-ik évi szabályainak 1579-iki erősitvényét az 1861-ik évi Győri tört. és régész. füzetek I. k. 52-ik lapján.

[4]) A pozsonyi csizmadiák magyar czéh szabályait 1602-ből az előbbi füzetek III. köt. 274. lapján.

Grattia Dey, veoreos Ir, Czibak flastroma, Eöklelö Ir, Vnguentum Regis, Cinobrium sebtucium, Apostolicon és Gyapiws Ir.“[1])

A remekes mesternek a czéhszabályok értelmében egy évnél tovább nőtleneskednie nem volt szabad és pedig azon egyszerü okból, nehogy ily állapotában valami kihágást tegyen, vagy botrányos életbe keveredjék s ez által az érdemes czéhnek szégyenére váljék.

Intézkedett továbbá az özvegy mesternék jövendőbeli sorsáról is és pedig akként, hogy mig azok özvegyen maradtak szabadságukban állott elhunyt férjeik mesterségét tovább folytatni és ez esetben a czéh még segédet is rendelt melléjök; ugyanily előnyben részesültek akkor is, ha az övékhez hasonló mesterséget üző kézmüvesekhez mentek férjhez; ha ellenben más féle mesteremberhez mentek nőül, előbbi mesterségöket abba kellett hagyniok.

A szellemi és erkölcsi élet fejlesztését az úgynevezett czéhgyülések eszközölték, melyek rendszerint a négy évszak kántorbőjtjei körül egy, az országczimerét magában foglaló kétfejü sasra ragasztott körlevél által hivattak össze. E gyülésekben vitattak meg a nézetek, adattak elő a tapasztalások s foganatosittattak a szükséges újitások.

Ép oly üdvös volt a czéhek azon intézkedése is, mely szerint a huzamosb betegségben sinlődő szegényebb sorsú mestert és mesternét saját mestertársaik és társnőik, a legényt vagy inast pedig mások által közös pénztáruk segélyével ápoltaták; ha pedig netalán elhaltak, tisztességes temetésökről gondoskodtak.

A vallás-erkölcsiség föntartása s ápolása fölött szigoruan őrködtek s az ez ellen vétőket kérlelhetlenül büntették. Ezen büntetések legsujtóbbika a czéhből kicsapás s mesterségtöli felfüggesztés volt, a többi részint bizonyos sulyú viasz, részint több, vagy kevesebb pénzbirságból állott; a viaszt a czéhfáklyák újraöntetésére, a pénzt pedig a czéhszükségletek és mulatságok (lakozások) költségeinek fedezésére forditották.

Különös, hogy a lakmározási vágynak minden czéhlevélben, még a Boldogságosszűz tiszteletére alakult kecskeméti „Deák czéh“-ében is[2]) élénk kinyomatát látjuk.

A felszabadult inasoktól követelt beköszöntő, — közös, vagy társ-

---

[1]) U. ezen mü I. k. 158. lapján a győri borbélyok czéhrendszabályainak 1593-iki erősitvényét.

[2]) L. Hornyik I: Kecskemét v. tört. II. k. 212 és 213 ll. úgyszintén u. a. köt. Oklevéltár 13 sz. a. a 240—242. lapig.

pohár, mely többnyire egy jó tál ételből, u. m. pecsennye és kenyérből s bizonyos mennyiségü borból állott; úgy szintén a remekes mesterek által fizettetni szokott s olykor több tál ételt s nagyobb mennyiségü bort magában foglaló fölöstököm és mesterasztal, vagy ebéd,[1]) mindmegannyi kicsinyitett képei azon mulatozási hajlamnak, mely az ugynevezett czéhlakozások alkalmával érte el tetőpontját.

Még gyermekkoromból emlékszem ezen czéhlakozásokra, melyek sokszor 3, sőt több napokra is kiterjedtek. A gyönyörüen sujtásolt magyar nadrágba, ezüst gombos mellénybe; piros, vagy sárga szattyánból készült sarkantyús magyar csizmába öltözött 12 hívogató mesterlegény, remekül kihimzett bőujjú (borjúszájjú) patyolat ingével s egyik sarkánál fogva feltüzött hófehér kötényével, fejökön zsinóros kalpaggal s kezökben citronba szúrt fényes görbe karddal, valóban festői látványul szolgáltak, amidőn harsogó zene kiséretében, ujjongva, táncolva vonultak be a mulatság szinhelyére, hol már a meghivottak által roppant mennyiségben összehordott étel s italnemüek súlya alatt görnyedező asztal várta a mulatni vágyó vendégeket, kik között a város tisztviselői mindig az első helyet foglalák-el.

Az előadottakon kivül voltak ugyan még egyéb apró czéhbeli szokások is, miknek, valamint a már fönnebb előadottaknak bővebb megérthetése végett jónak látom a szegedi szabó-czéh ládájában őrzött s mindeddig nem közölt jegyzőkönyv tartalmát megismertetni. Ezen jegyzőkönyv 1700-ban vette kezdetét s három czéhkiváltságlevelet, egy czéhrendszabályt s több apró jegyzetet foglal magában. A külső boritékon maga a czim olvasható ekképen:

„A Szabad Királyi Szeged Városában
létező Magyar Szabók
Chéh Ládájában találtatott ezen három kiváltságos
Czéh-Rend-Szabályok eredetiben."

Belől pedig:

„Ezen protucolum vette kezdetét 1700-ik Eszt. Az öregség végett ujonnan köttetett 1833-ik esztendöben Mihályfi Ferencz úr czéhmesterségibe, Szabados József úr Ö czéhmesterségibe, Póka János úr Vicze czéhmesterségibe, Kováts Illés úr Notariusságába, Egresi Péter úr

[1]) L. bővebben a kecskeméti ötvösök és szücsök, pozsonyi takácsok és csizmadiák, úgyszintén a győri borbélyok és német-vargák czéhleveleiben, Hornyiknál: Kecskemét v. tört. II. k. 275 és 281. lapjain; úgyszintén Ráth K. és tdr. Römer Fl. Győri tört. és régészeti füzeteiben I. k. 51, 52. és a III. köt. 274. ll. — valamint ugyanezen mü I. kötetének 158. és II. kötetének 71-ik lapjain.

Atyamesterségibe Tóth János úr öreg Bejáró, Juhász István úr ifiú Bejáró, Géza János szolgáló Mesterségibe" Alantabb:

„Hunc mihi si ripies nebule Scelerate Volumen: Effodient Corvi lumen Vtrumque tuum." Azután kezdődik az I. Lipót király által a budai szabóczéhnek márczius hó 15-én engedményezett kiváltságlevél másolata, melyet a szegedi szabóczéh bizonnyára avégből kért át, hogy a maga rendszabályait ahhoz idomitsa vagy aszerint kijavitsa; miért is az abban foglalt pontok nagyobb része úgy tekinthető, mint é város szabómestereinek saját rendszabályai.

Nemcsak hosszadalmas, hanem fölösleges is volna ezen czéhlevél tartalmát fölolvasni, miután az a többi ugyanazon korbeli czéhlevelekhez, majdnem mint tojás tojáshoz hasonlit, mindazonáltal meg nem állhatom, hogy az 5 évre rá kiadott hasonló, de sokkal kevesebb tartalmu rendszabályokról nehány szóval meg ne emlékezzem.

Ezen rendszabályok czime igy hangzik: „Statuta Coetus Liberae Artis Sartoreae Szegedini 24 January A. 1700."

Az első pont, a czéhmester iránti tiszteletet, engedelmességet tárgyazza s az az ellen vétőket 50. pénzre bünteti.

A 2-ik pont, a czéhbeli mesteremberekнek egymás elleni panaszos dolgait illeti s azokat minden ilyes esetekben, a czéhek elé tartozóknak nyilvánitja; meg nem engedvén, hogy a mesteremberek egymás ellenében pörös ügyeiket bármi más itélő székhez föllebbezzék.

A 3-ik pont, egy forint büntetést szab a már egyszer bevégzett pörfeszegetőire.

A 4-ik Személyes bántalmazások esetén, elsöbben is a veszekedések támasztóit, azután a valódi bünöst rendeli megbüntetendőknek.

Az 5-ik A czéhtáblák késleltetőit 20; éjen át visszatartóit pedig 40 pénz birságra itéli:

A 6-ik a czéhmulatságok (lakozások) alkalmával megtartandó ősrégi czéhkövetés, vagy inkább czéhfigyelmeztetés üdvös szokásáról szól, s a garázdálkodókat kiútasittatni parancsolja s őket az egész lakozási költségek megtérítésére itéli; emelett a különféle kihágásokra is büntetést szab.

A 7-ik végül 50 pénz birságra itéli az olyan mesterembereket, akik mestertársaiknak azok büntetését szemökre lobbantják.

Ezen rendszabályokhoz még egy záradék is van csatolva, melyből mint tükörből láthatjuk az akkori magyar viseletet s azok csináltatási költségét.

Ezen záradék szóról-szóra igy hangzik:

„Az ruhák csinálásanak modgya: Gránát dolmánt ezüst Sinorral Szattyánnal béllet 2 forint. Karasia dolmánt gombos Szattyánnal béllet egy 1 Tallér. Vászonyal béllet

Karasiai dolmánt öt 5 garas. Rása dolmánt 1 Tallér. Kösz posztó dolmán egy 1 forint. Aba dolmán 3 öregh garas. Nadrág aki ezüst sinorral csinált, hoszú kapocsra egy forint Karasai nadrág 12 poltura. Aba nadrágh 10 poltura. Salavárditul aki paraszt 8 poltura, aki pedig czifra amint megalkudhatik. Posztó avatás 4 polt: Horvátos hoszúmente, alól megvagyon belőlve 2 forint. Közönséges mente egy forint. Aba mente ha egy soriával sinoros amint szokás 3 öregh garas. Köpönyegtüll 20 poltura. Kalpagtul, ha nyestel vagyon varva 12 polt: ha parasztos 6 polt: Kamuka szoknya az arany perémes az válla, az allya mereven béllet negyedfélforint. Rása Szoknya az ki meg vagyon alul felül belölve, végig megvagyon ráncsolva az allyapremés, bársony válla vagyon, arany prémes 3 forint. Közönseges Rása Szoknya. 2. fl: az ki ráncsos, vála nélkül 1 Tall. Festő Szoknya, bársony vállra arany prémes, öt vagy hat sorjával megvagyon az allya hányva 2 fl: Kerek allyu szoknya premes az alya egy forint. Csontos váltul mereven meg vagyon rakva egy Tallér. Dofla szobontol (zubbony) 2 forint. Selem paplantul gazdag materiaból és pamukból 3 forint. Kis paplantul egy Tallér, bagaria szoknyátul a ki paraszt prém nincs az allyán 20 poltura."

Ez után következnek az 1700-tól 1835-ig czéhbe állott szabómesterek nevei; majd ismét III. Károly királynak 1724. október 21-én kelt diszes czéhkiváltság levele, hivatkozva egy általa előbb (1714. május 10-én) Laxenburgból kiadott latin szövegü oklevélre, melyet a szegedi szabó czéh ugyanazon alkalommal, annak némely pontjai és záradékaiban végrehajtandó bővités, átalakitás és megerősités végett eléje terjesztett.

Az 1724-iki szintén latin szövegü oklevél 30 pontból áll s egyike a legszebb s legkimeritőbb példányoknak; csakhogy a benne rejlő felekezetesség már akkor is sejteté, hogy az úgy, amint akkor volt, sokáig meg nem állhat. Különösen ami az első czikkelyt illeti, mely kivétel nélkül minden czéhbéli tagnak, rom. katholikusnak s görög nem egyesültnek, (reformátusok s evangelikusokról szó sem tétetik) egyaránt kötelességévé teszi, hogy a sz. dömei r. kath. templomban tartandó isteni tiszteleteken s egyházi körmenetekben részt vegyen; úgy szintén a 3-ik is, mely az esedék pénzeket egyedül a sz. dömei r. kath. egyháznak engedi-át, olyanok voltak, miket a másik gör. n. egyesült vallásfelekezetüek saját lelkiismeretök s vallásos meggyőződésük nyilvános megsértése nélkül épen nem teljesithettek; miért is, hogy a további surlódásoknak, melyek csakis az iparnak lettek volna kárára, eleje vétessék, a szegedi három nemzetiségü, de

két vallású szabómesterek a fönnebbi pontokra nézve 100 arany vinculum alatt olyan barátságos egyezményt kötöttek, hogy a kétféle vallásfelekezetüek közül kiki csak saját templomában és tulajdon vallásos ájtatosságaiban tartozik részt venni, a büntetés és egyéb esedék pénzeknek pedig csak két része illesse a sz. dömei templomot, a harmadik rész a gör. n. egyesültek sz. Miklósról czimzett templomának jusson. Ez alkalommal a 3-ik czikkelyre nézve is, mely a czéhmesterek választásáról szól, tétetett és pedig gyökeres változtatás olyképen, hogy ezentúl a czéhmesterek évről-évre felváltva magyar, német és mint az okmány mondja rácz nemzetbeliek közül választassanak.

Ezen egyezményt III. Károly, az ugyanekkor szintén eléje terjesztett két előbbi kiváltságolt czéhlevélhez képest 1726. október 4-én erősitette meg, kijavitván és kibővitvén az előbbi czéhrendszabály vitás pontjait.

Ezen utolsó czéhlevél a föntnevezett jegyzőkönyvnek negyedik okmányát képezi; vannak azonban annak lapjain némi följegyzések is, melyeket szóról-szóra közölni épen nem leend érdektelen. Lássuk mindjárt az elsőt:

„Anno 1788. die 15. 10.

Városi János † Úr Czéhben bé vétetődött résztszerént az Öreg Atyjára tekintve, részt szerint pediglen a felháborodott világnak mostohaságáért félvén a katonaságtul, Czéhben állott fél esztendővándorlása után remekbemutatásával együtt."

Más: „Anno 1809. die 23. Julii.

Csikós István czéhben állott, bévetettetett rész szerént ezen háborús időnek mostohaságától, és tekintve Özvegy édes Anyának a gazdaságban fogyatkozottságát, irgallmasságból, de egy esztendei vándorlásért fizetettet a Czéhnek ajándékba 50 forintot Remeke bé mutatásával."

Ismét más: „Anno 1816. die 5-a May.

Aradi Jósef magyar Szabó bé vevödött, noha kihágásokkal volt, de mivel Becsületes mesterember leányát elvette, az tekintvén az Bötsületes Czéh és fizetett fél taxát 7 fl. 30 kr."

Megint más: Anno 1816. Die 13. Junii.

„Gáll János Hatzfeldi lakos Filiálisnak bevétetett oly móddal, hogy ö ide nem fog jönni az mesterségöt dolgozni arrul adta maga keze kereszt vonyását és fizetett taxát 15 pf."

Megjegyzésre méltónak mondja még továbbá a nevezett jegyzőkönyv, hogy Mihályfi Ferenc 81 éves magyar szabó mester, 1811-ben Szegeden remekelt és czéhbe állott, 1861. april 25-én ugyanott az aranyremeket is bemutatta.

Hátra volna ugyan még egy pár följegyzés, de azok sokkal közön-

ségesebbek, mintsem hogy azokat jelen értekezésünk keretébe befogadhatnók; lássuk inkább ezek helyett a történetileg ugyan jogosult, de a saját merevségök miatt mindinkább mélyebbre szülyedt czéhek utóbbi viszontagságait.

A czéhek kisebb nagyobb hibái közül leginkább kirítt a munkadijak önkényes megszabása, mi által egynémely kézmüvek ára olyannyira fölcsigáztatott, hogy az ellen utóbb maguk a városok és megyei hatóságok is fölszólalni kényszerültek.[1])

Nem kisebb baj volt az is, hogy a rom kath. és gör. keleti vallásuakon kivül semmi más vallásfelekezetü egyéniséget czéhükbe fölfogadniok nem volt szabad. Hihetőleg ez is egyik oka volt annak, hogy József császár a czéheket birodalomszerte eltörülte s helyette iparszabadságot állitott; de ez csak rövid ideig tartott, mert kevéssel halála előtt (1790.) többi újitásaival együtt ezt is visszavonta.

1848-ban Klauzál Gábor jeles kereskedelmi miniszterünk junius 9-én egy „czéhszabályokat módositó ideiglenes rendelet-"et adott ki, mely a mester s annak többé már nem legényei és inasai, hanem segédei és tanulói között eddig fönállott feszes viszonyt tágabbá tette; sőt még a kontároknak is megengedte, hogy saját kezökre dolgozhassanak, de csak segédek nélkül; az iparügyekből keletkezett egyenetlenségek kiegyenlitésére pedig egy 6 tagból, 3 mester és 3 segédből álló mérnökszéket rendelt felállitandónak, amely szék azután vasárnaponkint tartá üléseit.

A szabadságharcz után ezen intézkedések teljesen mellőztettek s helyettök egy magában véve igen lényeges szabályrendelet lépett életbe, mely szabályrendelet, vagy ha szabad úgy mondanunk korlátolt szabadipar, csak előkészülete volt a nálunk 1860. május 1-én kihirdetett iparszabadságnak, mely azonban diadala tetőpontját csak pár év előtt, az 1872-ik évi II. törvényczikkben érte el.[1])

Azóta a czéhrendszer utolsó nyoma is eltünt s ma-holnap már csak mint álomkép merül föl előttünk; utóbb ez is elenyészik s akkor, — akkor nem marad fön számunkra más, mint az apró morzsalék, melyet annak multjából a jövő számára lassankint összeszedegettünk.

---

[1]) E tekintetben Marmaros megye 1629-ben igen érdekes határozatot hozott.

[1]) l. Gelléri Mór munkálatát a magyar ipar fejlödése és iparosaink törekvéseiről a „Szegedi Hiradó 1874. évi 67. sz. Közgazdászati rovatában.

Lugos és Karánsebes története 1526—1658.

Jványi Jstvántól.

I. közlés
1526—1571.

Felolvastatott az 1875. évi május havi közgyülésen.

Az 1526. év a mi vidékünkre is korszakot alkotó volt. Mert a szerencsétlen mohácsi csata (aug. 29.) után az egész ország hosszú évtizedekre kiható pártoskodások- és polgárharczoknak martaléka, és majd a hatalomvágyó német császár, majd a túlhatalmas török szultán ellen folytatott szünteleni harczok szomorú mezejévé lett; mignem végre nagy része s eközött épen ezen vidék is teljesen török kézre került. Mozgalmas és hadi tettekben igen dús ezen török-korszak, erkölcstelen és jogtipró pusztitásait a köznép elvadulása, nem egy elhamvasztott helységnek romja, a vérrel áztatott talaj és a rabszijra füzött annyi lakójának fájdalom-és haragfakasztotta nyögése hirdeté.

Lugos és Karánsebes mindazonáltal mégis sokkal tovább részesült kedvezőbb sorsban, mint a korábban török iga alá került szomszédsága.

Az emlitett szerencsétlen csatában maga II. Lajos király utód nélkül elveszett; miért is a töröknek kivonulása után a nagyravágyó erdélyi vajda Zápolya János, ki e vidéken már 1514 óta a Dózsa-féle lázadás elnyomása által volt ismeretes, párthivei által Székes-Fehérvárott Magyarország királyává kiáltatta ki magát, és nov. 11. rendesen meg is koronáztatott. Erre párthiveit jutalmazá meg, többi között Perényi Pétert maga helyett erdélyi vajdává tette, és az igy megürült temesi grófságba Czibak Imrét helyezte, kinek még a nagyváradi püspökség jövedelmét és czimét is adományozta: — De az özvegy királyné Mária sem nyugodott pártjával, és Ferdinánd német császárt emelték a magyar királyságra.

Igy az országnak két királya lett, s egyik sem szándékozott visszalépni. Miből hosszan tartó s makacs polgárháború keletkezett, amely az ország erejét még inkább fogyasztá, s többi közt ez alsó vidékben (kivált a Bácskában) egy Czerni Ján nevü alacsony származásu ravasz ráznak, aki Ján czárnak nevezé magát, alkalmat nyujtott egész kényuralmat gyakorolni. Zápolya eleintén mindent megengedett neki, úgy számitván, hogy még szüksége leend reá; de miután ez nagy seregére támaszkodván reá nézve is veszedelmes lett, 1527-ben először Perényit küldé

ellene, de ez megveretett. Ezután Czibakra bizá ezen ügyet, s ennek sikerült is végre Jovánt a lugosi és karánsebesi csapatok segitségével a Maros mellet megsemmisiteni.[1])

Ezalatt a két ellenkirály seregei is többször megmérkőztek, s egy általában Ferdinánd részére hajolt a szerencse, aki 1527 nov. 4. a hozzá átpártolt Perényi koronaőr által hozott koronával meg is koronáztatott. Zápolya pedig hátrálni kényszerült annyira, hogy 1528 márc. hóban Lengyelországba volt kénytelen menekülni. Most a töröktől kért segélyt; s ez Lasky és a ravasz Gritti Alajos követeknek kijelenté, hogy a védúri szerepet készségesen elvállalja. Zápolya e feleletre várván Lippán telelt, sáska módjára mindent pusztitó lengyel katonáival és a szultán elé indult aki őt 1529. jul. 20. a mohácsi mezőn nagy kegyességgel fogadá. S miután a sept. 9. ujra bevett Budavár és az egész ország királyává tette, Bécs ellen vonult. Midőn innen távozék, nyomban követé őt Ferdinánd serege; a polgárháború ujra kitört s folyt leginkább Magyarország nyugati részeiben, mig végre az 1538. febr. 24. nagy váradi béke véget nem vetett a viszálykodásnak.

E szerződés szerint Zápolya királyi czimet kap, továbbá Erdélynek és Magyarországnak most birtokában levő részei — tehát a mi temesvári vidékünk is — övéi maradtak.[2]) — Zápolya azonban tapasztalván, hogy ezen szövetsége nem igen biztositja a török ellen, aki már mint barát is rémületes lett; folyton ingadozott a német és a török császár barátsága között, mely utóbbit csak nagy ajándékokkal és adóval lehetett erőszakoskodásoktól visszatartania. Ez okból a nagyváradi békeokmányt nem merte kihirdetni, nehogy evvel a töröket megharagitsa.

Zápolya 1539. febr. hóban Izabellával Zsigmond lengyel király leányával, kelt egybe; de nem sokára annyi viszontagság által elesigázva és a Majláth István-féle erdélyi zendülés által is elkeseritve, 1540. jul. 21. sokat hányatott életét bevégzé. Utolsó öröme volt még azon hir, hogy neje Budán fiat szült, akit János Zsigmond-nak kereszteltetett. — Végső napjait tanácsosaival tölté. Fiát ajánlá nekik magyar királynak s kéré, maradjanak a török szultán oltalma alatt. Ezután az ország kormányát is rájok bizta, különösen Frater Györgyre (Martinuzzi) és az öreg Petrovics Péterre, aki különben rokona is volt.

Petrovicsnak a királylyal való rokonsága és az alvidéki ráczoknál szerzett népszerűsége tekintélyt szerzének ugyan; de gyenge értelme s állhatatlan jelleme miatt semmi jelentékenyebb szerepet nem viselt a kormánytanácsban, kivált Frater György lángesze és erős akarata mellett.

---

[1]) L. Szerémi György krónikáját.

[2]) Horváth M. Magy. tört leguj kiad. IV. k. 136 l.

Ez az ország legfőbb polczán állva majdnem mindent saját nézpontja szerint intézett el.

Zápolya főkivánsága beteljesedett. Temetése után a Rákoson egybegyült országgyülés János Zsigmondot kiáltotta ki királynak, s nagykorúságáig anyja Izabella vigye a kormányt. Frater György lett a kincstartó, Petrovics Péter mint temesi gróf az alvidék kormányzásával bizaték meg; rábizatott tehát az egész alvidék, Temesvár, Lippa a hozzá tartozó várakkal; továbbá Lugos és Karánsebes vidékével együtt egészen a Dunáig „cum finitimis Rascianis Danubium usque et Belgradum.“ [1])

A nagyváradi szerződés szerint az egész ország Erdélylyel együtt Ferdinándé lett volna; de tervétől ilymódon elüttetvén, fegyverrel akarta jogát kivivni; Szoliman azonban megakadályozta. Ez t. i. 1541-ben azon ürügy alatt, hogy Zápolya kegybe fogadott árvájának javára teszi, Budát elfoglalá és mint teljhatalmú védúr Izabellához szept. 4. levelet irt, melynek erejénél fogva Erdélyt és Magyarországnak a Tiszán túli részét török főhatóság alatt, János Zsigmondnak ajándékozza, akinek húsz éves korában a többit is Budával együtt által fogja adni. Ekképen ir: „hogy azonközbe legyen miben megmaradnotok, fiadnak adtam Erdélyt, Lippát, Solymost, Lugost, Karánsebest és Temesvárt mindazokkal egyetemben, kiket az Frater György és Péter Petrowyth Tiszán túl János király után birtanak.“ [2]) — Továbba Frater Györgyöt gyámnoki és kormányzói tisztségében, Petrovicsot pedig a temesi grófságban meghagyja [3]) a miben őt az 1544. aug. 1. tartott tordai gyülés is megerősité.[4])

Izabella e rendelet átvétele után másnap szomorúan Budáról elindult s egyelőre Lippán állapodott meg; innen Gyulafehérvárra vonult; Petrovics pedig Temesvárra ment, mint a krónikás költő mondja:

„Az Petruit Petör mene bé az Tömösvárban,
Az alföldet szépen birja ő az ispánságban,
Az király fiának hivön szolgál ő mindön igyében.“ [5])

Frater György, aki mindjárt gyámsága kezdetén Izabellával összeveszett, sokáig habozott Ferdinánd és a török között. Végre belátta, hogy az ország békéjét másképen nem biztosithatja, hacsak Ferdinánd alatt nem egyesiti, annál is inkább: mert a török most a Temes-vidéki várakba is őrséget készült rakni.[6]) — Elkezdette tehát titkos alkudozásait Ferdinánd-

---

[1]) Forgács. Comment. — Horváth i. m. IV. 164.
[2]) Monum. Hung. Hist; irók III. 66.
[3]) Wolf Bethlen. Hist. Trans. I. 390.
[4]) Szilágyi S. Erd. tört. I. 290.
[5]) Századok. V. 39.
[6]) Horváth. i. m. IV. 216.

dal, s terve 1549. aug. elején megérvén, erős sereget kér a határszélekre; nehogy Petrovics, ki vele mellőztetése miatt — folyvást ujjhuzásban élt, a tervet megakadályozza.[1]) — De Petrovics ezen árulásnak nyomára jött; és a szultán az ő és a királyné jelentései és panaszai által valamint kéme tudositásai által a dologról értesülvén, Frater György ellen nagy haragra lobbant. A királyfinak arany lobogót, Petrovicsnak arany ruhát küldött és Györgyöt élve-halva kiadatni parancsolá.[2])

Izabella és Petrovics a szultán pártfogásában bizván parancsát azonnal foganatba venni siettek és Petrovics 1550. év elején a lugosi és karánsebesi oláhokat zászlója alá gyüjté. Lippáról felkerekedvén, hét ezer emberével Erdélybe indult és Györgynek két várát, Alvinczet és Braniskát bevévén, Gyulafehérvárra sietett a királynéhoz, mialatt Csanádot Kerepesi Miklós által ostromoltatá. György Varkocs Tamást küldé a bezárottak segitségére, aki Kerepesit teljesen meg is verte.[3]) Ezalatt György maga is sept. 29. gyorsan Gyulafehérvár alá érkezett és a királynét ostrommal bezárta. Ez kényszeritve engedett és Györgygyel szinleg ki is békült; de a segitségére közeledő budai pasát és az oláh seregeket nem parancsolhatá már vissza. György tehát ujra fegyverkezett. S mialatt Varkocs Petrovicsnak birtokait pusztitá és várait foglalgatá, ő maga is 50 ezernyi seregével a budai pasa ellen indult, aki most a királyné kérelmére Budára visszavonult.[4]) — György erre Ferdinándnál az alkudozás befejezését sürgeté, nehogy a török megelőzze, amitől lehetett is tartania. Mert 1551. febr. elején egy csausz jött Konstantinápolyból, hogy a királyfi megkoronáztatását és Becse s Beeskerek várak átadását (már öt év óta követelék) sürgesse. Györgynek azonban sikerült ezt megvesztegetni.

Hogy erdélynek átadása zajt ne üssön és nyakára ne hozza a törököt, György iparkodott a királynét és Petrovicsot tervének megnyerni. De ez nem sikerült neki. Behivta tehát Castaldo János császári tábornokot, aki cseh és spanyol seregével Eger alatt már régóta várta a hivást. Most megtört a királyné erélye; Petrovics távol, a török elámitva, ő magára volt hagyatva. Belátá ügye védelmezésének lehetetlenségét, s 1551. jul. 19.-én végre beleegyezését adta. Petrovicsot is levélben felszólitja a felügyelete alatti Temesvár, Lippa, Karánsebes, Lugos sat. feladására, aminek fejében Castaldo a munkácsi uradalmat kötötte le számára. Petrovics haragudott, de a királynénak engedvén, Temesvárból kivonult és a többi várat is átengedte,[5]) melyeket Ecsedi Báthory

[1]) I. m. 219 l.
[2]) Wolf. Bethlen i. m. I. 446 l.
[3]) Bethlen. i. m. 448 l.
[4]) Szilágyi S. Erd. tört. I. 301.
[5]) W. Bethlen i. m. 492. — Szalay M. O. tört. IV. 266. — Horváth. i. m. 227 — Szilágyi S. i. m. 304.

Endre Ferdinánd részére át is vett. Losonczy István magyar katonáival Temesvárt kapja, Lippát somlyói Báthory Endre, Lugosra Aldana Bernát jött spanyol katonákkal, és Karánsebesre Serédi György.[1])

A királyné utolsó fejedelmi tettei közé tartozik azon szabadságlevél, melylyel 1551. áldozó csütörtökön Lugost az ügye védelmében tettleg is tanusitott többszöri részvéteért megajándékozta. Lugosnak czimere lett egy koronából félig kiálló farkas, mely czimert az akkorában ilyennel járó privilegiumokkal minden alkalommal érvényesithették[2]).

A vidék átadása miatt azonban, ugy látszik, Lugos alig két hónapig élvezte e szabadalmait.

A királyné 1551. augusztusban a kolozsvári gyülésen ünnepélyesen elbucsuzott, az országot és a királyi jelvényeket Castaldónak átadta és az országból kivonult. Később Petrovics is hozzácsatlakozott és Kassáig kisérte el, ahol Izabella egyelőre megállapodott, mielőtt az Erdélyért kárpótlásul kapott sléziai birtokába ment volna.

Györgynek szerepe ezentul nagyon megnehezedett; a törököt, hogy a történteket meg ne tudja, folyvást ámitania kellett. S ez sikerült is neki annyira, hogy a szultán a különben befizetett adóval is megelégedvén, Györgyöt meg is dicsérte, Petrovicsot ellenben árulónak tartotta. Mert hisz épen az ő várait találta a szultán kéme tele Ferdinánd katonáival, és György — mint hamisan mondá — épen azok ellen volt kénytelen Erdélybe is német katonákat behivni. Azért a szultán csakis a temesi vidékbe küldötte seregét a németek kiüzésére. — Szept. közepén átkeltek a törökök a Dunán és minden nagyobb erőfeszités nélkül sorban vették be az apró várakat. Becse, Becskerek, Csanád (szept. 28.), a hozzájok tartozó várakkal együtt már török kézen valának. Okt. 8-án Lippa is, ahonnan Báthory Endre megszökött, lakosainak árulása folytán elesett.[3])

Okt. 15-én Mehemed beglerbég Temesvárat kezdé ostromolni. Losonczy vitézsége megmenté még ez alkalommal a várat, s a török az előrehaladott idő miatt okt. 27-én téli szállásra vonult[4]). — Losonczy erre Fellak ellen indult; a török őrséget leverte és a várat feldulván visszament Temesvárra.[5])

---

[1]) W. Bethlen. i. m. 497. — Böhm. Délmagy. I. 208.

[2]) Ezen okmány Gyulafehérvárból egy transsumptumról leirva 1800-ban került Lugosra és a görög nem egyesült templom iratai között őriztetik.

[3]) W. Bethlen Hist. Trans. I. 498. a töröktől elfoglalt várak között emliti ezeket: Csanád, Galedum, Arad, Sadorlak Bessenia, Nagy-Lak, Fellak, Challia, Berdorlak, Egress, Alsó-Eperjes, Horogszeg, Somlyó, Illadia.

[4]) Horváth i. m. 234. és Frater György élete.

[5]) W. Bethlen i. m. 504.

Castaldo már régóta sürgette Györgyöt, hogy tegyen valamit a temesi vidéknek a török elleni védelmezésére; de ez mindig valami ürügyöt talált, nehogy nyiltan kelljen az ámitott törökkel szembe szállania. S ez Castaldo előtt gyanussá tette őt. Végre okt. közepén mégis csak felszerelt egy sereget és Castaldóval egyesülvén megindult Temesmegyébe. A törököt már nem találták itt, s azért Lippára indultak, melyet nov. 5-én ismét visszafoglaltak, a török őrséget pedig decz. 5-én a Temes felé kisértették el. Castaldo erre Erdélybe sietett téli szállásra, György is oda ment; deczember 13-án érkezett Alvinczre, ahol — minthogy a a török iránti titkos barátságos viselete nagyon gyanussá tette — Ferdinánd meghagyásából Castaldo őt decz. 17-én orgyilkosok által megölette.

Castaldo most egy bekövetkezhető zendüléstől tartott s erre nézve intézkedéseket is tett. Nehány főur csakugyan visszatérésre szólitotta a királynét; de ez nem volt oly könnyü dolog, mert tizezer zsoldos tartá megszállva az országot. A szultán azonban 1552-ben parancsot küldött az erdélyiekhez, hogy csatlakozzanak a benyomuló török, tatár és oláh seregekhez; üzzék ki az idegeneket és hozzák haza a királyfit. E beütések nem történtek ugyan meg mind, de a temesvidéki várak foglalása tovább folyt.

Castaldo tehetetlensége és zsoldosai féktelen kicsapongásai nem akadályozták a győzelmes török sereget utjában, amely most 1552. jun. végén Achmet pasa vezérlete alatt Temesvár ellen indult. Losonczy magára hagyatva egy hónapig derekasan védte a várat; de végre kénytelen volt szabad kivonulás föltétele alatt Erdélyország e kulcsát jul. 26-án átadni. Kivonulás közben pedig (jul. 30.) a hitszegő török által mind lemészároltattak. Maga Losonczy is hősiesen esett el.[1])

Ennek hirére a gyáva Aldana, aki csak minap helyeztetett Lippára, ezt kardcsapás nélkül feladta. A gyönge és már roskadozó falakkal biró Lugos és Karánsebes pedig bizonyos föltételek alatt szintén meghódolt; a kivonuló idegen őrség bántalom nélkül távozhatott. — S ekképen 1552. évi aug. havában az egész temesi vidék a törökké lett. Első helytartója Kazim pasa volt, ki az egész tartományt török mintára kezdé átalakitani. — Ez az, amit Frater György ügyes politikájával ki akart kerülni, s ami idővel talán sikerült is volna.

Lugos és Karánsebes azonban hódolása daczára még sem tartozott a török helytartósághoz és a törökösités áldásaitól egyelőre még megmenekült. E két hely t. i. őrsége kivonulása után továbbra is Erdélyhez

[1]) Pray Epist. Procer. II. 329.

tartozott. Ezen uj helyzet minőségét nem értem még tisztán. Hogy ez azonban tény, világosan kitünik egy 1553. évi október 23-án kelt levélből, amelyből azt is meg lehet érteni, hogy a török Karánsebesre őrséget nem rakott. Hasonló sorsa volt bizonyosan testvérvárosának, Lugosnak is. — Az említett levelet Kendi Ferencz és Dobó István, Ferdinándnak erdélyi vajdái irták Haller Péter kincstárnokhoz ezen szöveggel: „A karánsebesi birónak és a többi ott valónak, kik a királynak hűséget vallottak, adjon kend hat száz forint ára sót a város kapujának a török elleni őrizésére. Továbbá én Kendi Ferenc adtam ezen karánsebesi embernek Bukosnica Miklósnak két forintot, kend is adjon hat frtot neki.“[1])

Lugos és Karánsebes t. i. talán egy még Temesvár első ostroma alatt 1551. okt. 25-én a török táborban megjelent tiz személyből álló követség alapján[2]) csak bizonyos föltételek alatt hódoltak meg Achmed pasa előtt, amint azt Istvánfy („certis conditionibus salutem et libertatem impetrarunt .... ut nimirum commeatum quantum possent exercitui subministrarent, ac singulae millenos aureos persolverent.“), utána Bethlen Farkas[3]) és Decsy Sámuel[4]) is mondja: „Lugos és Karánsebes oly föltétellel nyertek szabadságot, hogy ezer-ezer aranyat adnak és elegendő tábori eleséget szereznek a török tábornak.“ — E megváltásról megemlékezik Mehemed fővezér is egy, 1575. aug.-ban Báthori Istvánhoz irt levelében: „Mikoron Temesvárát megvöttük, akkoron Sebesiek és Lugasiak községgel hozzánk jövének, könyörögvén mondának: minket rabbá ne tegyetek, az mint annakelőtte, 12 ezer aranyat most is megadjuk. Sultan Murat is levelet adott volt nekik, ha hogy még hozzá hallgatnak, őket meg ne rabolják. Mivel hogy Sultan Murat önekiek olyan levelet adott volt, és azt a levelet megmutatták, mi őket akkoron nem bántottuk; ha akartuk volna, akkoron őket megvöttük volna.“[5])

E levélben, melyet bizonyosan csak ezen időre kell vonatkoztatni, feltünő a roppant nagy pénzösszeg; hisz egész Erdélyország adója sem volt több 15 ezer aranynál.[6]) Mit jelentsen továbbá e szó annakelőtte? Hiszen Lugos és Karánsebes eddig még nem fizetett külön adót, hanem csak Erdélylyel egyetemben. S végre az egész megváltás

---

[1]) Lásd e levelet és a nyugtatványt: Tudománytár. 1841. év, 9. köt. 69 és 70. lapján.

[2]) Monumenta okmány. II. 255.

[3]) Bethlen i. m. 543.

[4]) Decsy. Osmanogr. III. 395.

[5]) Szalay. Erd. és a Porta. 245.

[6]) Hihetőleg csak 3 ezer arany volt az évi különadó. (L. később 1554. évnél).

itt csak ugy van feltüntetve, mintha ez által városukat a kirablás- és elpusztitástól akarták volna megmenteni.

De annyi bizonyos, hogy e két város a megigért külön adóval eddigi állapotát megtartotta.

Jóllehet e szerint e két város vidékével együtt háboritatlanul megmaradt, mégis több nemes család Temesvár-, Lugos- és Karánsebesről, elveszitvén birtokait és a bekövetkező török igát előre kikerülendő, Erdélybe és Oláhországba menekült. Igy a lugosi Bruz család is Szászvárosba elszármazott. Bruz Mátyás még 1514-ben Temesvár előtt a Zápolya János alatt egyesült magyar seregben tüntette ki magát, s azért Ulászlótól decz. 6-án nemesi levelet és donatio-képen Lugoson telket és udvarházat kapott.[1]) Kún Dániel is ez alkalommal ment át Erdélybe;[2]) de azért 1603-ban ujra találunk egy Kún Dánielt Karánsebesen.[3])

Temesvár bukásával az alvidéken megszünt a küzdelem, és a törökök a védtelen szorosokon nem nyomultak be Erdélybe, ahol szintén nem kevesebb eredménynyel müködhettek volna. Castaldo seregében teljesen felbomlott a rend; Ferdinánd pártja is folyvást apadt. A szultán Izabella visszahivását megparancsolta ugyan, levele 1553. év elején érkezett Erdélybe, de a perzsa háboruval levén elfoglalva, segélyt nem küldhetett. Petrovics azonban nem nyugodott. Barátaival folytonosan váltott leveleket, és követeit a Portára, Temesvárra és Budára járatá. A kedvező hangulatról meggyőződvén, miután 1553. márcziusban Castaldo is kivonult Erdélyből, jul. 30-án ötszáz nagyobbrészt gyakorlatlan pórlovassal Debreczen vidékére jött és felkelést kisérlett meg, de visszanyomatott. Most ujra Izabellával követeket küldött a szultánhoz, kik 1554. jan. 8-án Konstantinápolyba értek s innen Ázsiába mentek át, hol a szultán őket szivesen fogadta. — Petrovicsnak Karánsebest és Lugost ajándékozta és elengedte neki a két vár után járó háromezer aranyból álló évi adót is, hogy mindig kéznél, Erdély közelében legyen. Petrovics mindjárt Legyelországból Munkácsra, Nagyváradra s innen török segélylyel „szálla Lugosra, ki sok ideig Lugoson lakik.“[4])

Bethlen Farkas[5]) azt mondja, hogy Petrovics az 1553-ki év második felében mint Izabella követe a Portára akart menni; de a reá várakozó sok veszély miatt Oláhországból visszafordult és Lugosra mén-

[1]) Kővary L. Erd. nev. család. 56.
[2]) Monum. Irók. XI. 302.
[3]) W. Bethlen. V. 208.
[4]) Monum. Irók. III. 98. — Szilágyi Erd. tört. I. 326.)
[5]) W. Bethlen. i. m. I. 553.

vén itt megállapodott s innen sürgette a reá bizott ügyet, — Fessler után Böhm[1]) pedig azt irja, hogy Petrovics 1553-ban az erdélyi zavarok alatt talált utat uj bánságába. Miképen egyeztethetők ezen állitások a fönnebbivel, nem értem. De az utóbbi legalább a kifejezésben incorrect. — Petrovics t. i. e két várat csak 1554. év márczius havában kapta[2]); hogyan mehetett tehát oda mint sajátjába már 1553-ban? Hogy ezen adományozás valóban csak 1554. év márcziusában történt, világosan bizonyitja Verancsics, Ferdinánd követének levele Nádasdy Tamáshoz, melyet 1554. apr. 1. irt Konstantinápolyból. „Turca Lugos et Karánsebes oppida contulit Petro Petrovics in Zanzakatum, remisitque ei insuper tributum trium millium aureorum nummum, quod pro iisdem oppidis quotannis pensurum se spoponderat.“[3]) Egy másik már márcz. 26. kelt levelében[4]) még hozzá teszi Verancsics: „concessit etiam tributum ei ut eo sese fovere possit.“ — És ismét más helyen[5]): „tributum . . . ei subsidio asscripsit, quod oppidani pendebant.“

A spoponderat szó ugy tünteti fel a dolgot, mintha Petrovics maga kérte volna e városokat, amiben semmi valószinütlenség nincsen; s pedig kérte ugy, hogy az adót, melyet e két város 1552. óta fizetni tartozott (quod oppidani pendebant), rendesen beszolgáltatja. Továbbá ezen évi adó csakugyan nem volt, mint fentebb emlittetett, sem 3000, sem tizenkétezer arany. Végre bizonyos, hogy az adományozás márcz. elején történt, és Petrovics akkor, vagy nem sokára (Bethlen szerint már előbb is) Lugosra jött. Az erdélyi vajdák 1554. márcz. 14-én Nádasdyhoz irt levelökben[6]) aggodalmukat fejezik ki, hogy a többi között Petrovics is Lippa és Karánsebes felől Kászon béggel s más török segélylyel Erdélybe törhet.

Még egy kérdés van hátra. Vajjon Petrovics Lugost és Karánsebest mily jogok kiséretében kapta? Jóllehet szandzsáknak tétetett oda, még sem volt török hivatalnok. Petrovics ezen a töröknek adózó, de különben annak főhatóságától nem függő két helységet inkább ajándékképen[7]) kapta szabad rendelkezési joggal, talán azon okból, hogy azokat a királyfi javára használja.

A szultán Izabella követeit meghallgatván, 1554. apr. 7-én Aleppo-

[1]) Böhm i. m. 234.
[2]) Kővary. Erd. tört. III. 141.
[3]) Pray. Eplae. Proc. III. 12.
[4]) Monum. Irók. IV. 217.
[5]) Monum. u. o. 228.
[6]) Pray i. m. 9.
[7]) Istvánfy: Petrovicio Caranum-Sebessum, et Lugossum oppida . . . donc dat.

ban egy fermant adott ki, mely az erdélyieknek a királyfi visszahozatalát parancsolja; másrészt az oláh és a moldvai vajdáknak megbagyja, hogy Petrovicsot e szándékában segitsék. — Folytonos habozás között az erdélyiek mindinkább belátták Ferdinánd tehetetlenségét, aki szükség esetében őket a törökök ellen megvédni nem lett volna képes. Egymás után elpártoltak tőle és János Zsigmondot behivni elhatározták. E czélra Petrovicshoz Lugosra követséget küldének, és őt, mint a királyfi helytartóját Erdélybe hivják. Ezen ténynyel Ferdinánd uralmának Erdélyben vége szakadt.[1])

1556. febr. végén lépett Petrovics Erdély földére, és okt. 22. Izabella is a királyfival ünnepélyesen vonult be Kolozsvárra. A nov. 25. megkezdett kolozsvári országgyülésen, melyben már a magyarországi részek képviselői is megjelentek és alkotmányos ügyekben tanácskoztak, Izabella az ügye támogatásában oly fáradhatatlan Petrovicsot a töröktől kapott lugosi és karánsebesi vidék parancsnokságában báni czim alatt megerősitette,[2]) és ezen terület Erdélyhez tartozónak tekintetett és jelentetett ki.[3]) — Fia nagykoruságáig Izabella ismertetett el teljhatalmu királynőnek. Uralkodása azonban épen nem volt nyugalmas; 1559. szept. 15. végzé be sokat zaklatott életét 38 éves korában. — Petrovics pedig már 1557. okt. 13. halt meg Kolozsvárott 71 éves korában; és minthogy nőtlen volt, mindenét a királynőnek és fiának hagyta.

Ferdinánd, valamint ügynökei Nádasdy és Verancsics, nem a legjobban emlékeznek meg Petrovicsról; sőt több izben őt indulatosan el is itélik. Petrovics a Zápolya-ház rokona és leghivebb barátja volt, jóllehet némelyek e részben is gyanusitják. De ha becsszomjával, gőgjével tehetségei nem állottak is arányban; a kitartásnak, hüségnek s becsületességnek ritka példáját mutatja vala fel oly időben, amidőn a pártérdekek miatt épen ezen erények nem voltak mindennapiak. Utolsó gondolata is e családé volt, melynek életét szentelé.[4])

Petrovicsnak tulajdonitják a Karánsebes mellett levő ugynevezett Ovidtornyának épitését, mely eredetileg a törökök ellen kém- és védtoronynak használtatott[5]), melyhez hasonlót többet is emeltetett a karánsebesi és lugosi vidékben.

[1]) Sigler: Bél. Apparat. 75. — Forgách Comment. VI. 140. — W. Bethlen I. 561. és 577. — Monumenta, Irók III. 98. — Horváth M. id. m. IV. 297 — Szilágyi, id. m. I. 330.

[2]) Griselini. I. 79.

[3]) Böhm. i. m. 235.

[4]) Szilágyi S. Erd. tört. I. 337.

[5]) L. Griselini. I. 83. — Böhm i. m. 248.

Vajjon ki lett utóda a lugosi és karánsebesi bánságban, még nem sikerült felfedeznem.[1])

János Zsigmond anyja halála után önálló uralkodó lett. Először Ferdinánd fia- és utóda Miksával alkudozásba bocsátkozott; de ezek eredménytelenek maradtak. Erre az ausztriai ház kiengesztelhetetlen ellene, az öreg és beteg Szuliman, jóllehet a nyolcz évre kötött fegyverszünetnek ideje még csak félig telt le, személyesen nyitá meg a háborút. 1566. máj. elsején hazulról elindult és Jánost Zimonyba hivta találkozásra; ez nagy fénynyel sietett pártfogója elé. Déván, Mardsinán át jun. 25-én Lugosra ért, itt egy napi pihenés után 27-én reggel tovább folytatta utját és 29-én tisztelgett a szultánnál, aki őt kegyéről és pártfogásáról biztositá.[2]) A szultán erre Szigetvár alá vonult, ahol azonban győzelem helyett halálát találta szept. 7. — Szigetvár örökké nevezetes ostroma alatt Pertev (Pertaffus) pasa elvette a németektől szept. 1. Gyulát, mire Jenő és Világosvár is megadta magát.[3])

A szigetvári kudarcz engedékenyebbé tevé a törököt, s létrejött a béke, melynek értelmében mind a három fél az akkori terület birtokában maradt. Lugos és Karánsebes tehát mint eddig, Erdélyhez tartozott. Aránylag békés állapotát a most folyamatban levő hitujitási erőszakoskodások sem igen veszélyeztették; sőt a lakossággal szaporodott a falvak száma is.[4])

János király a török pártfogást már unni kezdé és Békés Gáspárt, legtekintélyesebb tanácsosát, Bécsbe küldé, hogy az alkudozásokat Miksával ujra elkezdje. A szultán ennek neszét vette; de János egyelőre még megnyugtatta; 1571. marcz. 14. bekövetkezett halála hihetőleg egy uj török berontásnak vette elejét, melyet az ország különben alig kerülhetett volna ki.

Igy eljutottam ezen értekezésem időszakának végéhez, a midőn Lugos és Karánsebes aránylag nyugalmas állapotban élt. Kissé mozgalmasabb a következő korszak; mig végre többször változó szerencse után 1658-ban e két város is Temesvárnak már akkor száz évet is meghaladott nyomoruságába sodortatott.

---

[1]) L. Janky. Miletz. Tört. Értesitő. I. k. 100.

[2]) W. Bethlen. i. m. II. 102.

[3]) W. Bethlen. II. 101. és 145. — Horváth. id. m. IV. 323. — A „Századok" (1870. évf. 305. lapon) egy török eredetinek nyomán közli, hogy ekkor Lugos vára is török kézre került. Összes adataink erről sehol nem tesznek említést; hanem ha mégis van a dologban valami, arra módositandó, hogy a János Zsigmondnak segitségére küldött 15 ezer tatár a Maros és a Tisza közötti vidékben kegyetlen pusztitásokat vitt végbez. S ez alkalommal lehet, hogy Lugost is meglátogatta e vad nép.

[4]) Griselini. I. 83.

TÁRCZA.

Rendes havi vál. ülés október 22-én. Elnök: Ormós Zzigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Ráéz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; Ardeleán György, Barách József kir. tanácsos, dr. Coda Sándor, Rötth László, Wimmer József, Zeh Ferencz. És néhány társulati tag, ugy szinte a karzaton nemes törekvésü ifjak szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában örömmel üdvözli a választmányt s felemlíti, hogy a két havi szünidő, mely alatt a választmány nem gyülésezett, bár látszólag holtidénynek tünik fel, mindazonáltal a társulat körében merültek fel oly események, melyeket megfigyelni szükséges s általuk az előbbeni feltevés eloszlik. Végül bejelenti a választmánynak azon változást, mely a társulat tisztviselői körében Janky Károly titkárnak végleges eltávozása folytán Temesvárról beállott, s ideiglenesen a titkári teendők vezetésével Miletz Jánost bizta meg.

Ezután a julius havi vál. ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Körülbelül negyedéve lesz, midőn utolsó választmányi ülésünk ezen terem falai között megtartatott s ez idő óta a társulati választmány központi vagy vidéki tagjainak, alapszabályaink értelmében a bekövetkezett két havi szünidő folytán nem vala alkalmuk egymással hivatalosan találkozhatni. Tudományos czélu kirándulás e szünidő tartama alatt tervben volt ugyan, azonban a jelenlegi, különösen vidékünkön már évek óta ismétlődő szomoru időviszonyok folytán, mivel semmi kedvező kilátások nem kecsegtettek a jó eredmény felől, — csak pium desiderium maradt, épen ugy: mint egy más alkalommal, midőn egyik májusi ünnepélyes közgyülésünkön egy lelkesült, vállalatkész csoport alakult, melynek elnökünk ő mltga vezetése mellett feladata leendett volna a krassómegyei Sidovia romjaihoz tenni kirándulást az ismeretek gazdagitása czéljából. S hogy a jó szándéknak már két izben érvényt nem tudánk szerezni, mint jelenleg a szomoru időviszonyok léptek fel gátlólag: ugy akkor is korántsem mult rajtunk, hanem inkább a rendelkezésünkre állott szabad idő ama gyászos akadályain, melyekkel a halál szelleme fellépett országosan s igy déli vidékünkön is.

Elt kintve mindezen körülményektől, jelen összejövetelünk alkalmával, melylyel társulati évkörünk munka-idényét s a történelem, régészet mezején munkálkodásunk uj aeráját kezdjük meg, lehetetlen őszinte örömmel nem jelentenem, tisztelt választmány, hogy társulatunknál, ha mindjárt szükebb körben is, bizonyos fejlődés, haladás s gyarapodás észlelhető s társulatunk az alapszabályaiban kijelölt terrenumon már eddig is képes oly eredményt felmutatni az ernyedetlen s feláldozó munkásság s áldozatkészség által, melylyel a történelem s archaeologia szakférfiainak figyelmét magára vonó s eclatáns bizonyitékot nyujt arról: hogy a délmagyarországi történelmi s régészeti társulat megalakulása tudományos szem-

pontból véve égető szükség volt.“ „Hisz az a darab föld, — irja egy jeles régész tudósunk — melyet a Tisza, a Maros a Duna és Erdély bérezei határolnak, a történelmi életnek oly nevezetes szinpada volt; felette a történeti epochak, az ethnographia alakulásra erősen befolyván, oly rohamosan vonultak végig: hogy méltán klassikus talajnak nevezhető az, ámbár tagadhatatlan, hogy kitéve a népvándorlás erős megrázkodtatásának és a török uralom pusztitó vadságának, alig-alig maradt fenn valami, ami gazdag és nevezetes multjára visszaemlékeztetne. Am ép azért vált égető szükséggé egy oly társulat keletkezése, mely erős és szivós munkakedvvel, a nehézségekkel és anyagi fáradalmaktól vissza nem rettegő odaadással a még meglevő gyér nyomokat felkutassa s illetőleg azokra figyelő gondját kiterjeszsze s az örök enyészet elől megmentse azt, ami a viszontagságok romboló hatását szerencsésen kikerülte.“

A délmagyarországi régészet mezején társulatunk szerény kezdeményezésének és nemes igyekezetének zsenge adománya, melyet a közmüveltség oltárára rövid idejü keletkezte óta a legmostohább viszonyok és a legkorlátoltabb körülmények között lerakhatott, részben már társulati „Értesitő“-nk hasábjain közkézen forognak és eddigelé a már megjelent négy füzetben kilenez nagy értekezést és igen változatos tartalmu „Tárczát“ mutathatunk fel, melynek legnagyobb része vidékünket érdekli. Ha buvárlataink körül nem mutathatunk is fel nagyobbszerü önállóságot, ezt helyzetünk korlátolt viszonyai eléggé kimenthetik, s a vidékünkre vonatkozó, már meglevő történelmi adatok összegyüjtése és a mások buvárlati eredményeinek reproducálásával legalább elérünk annyit, hogy a meglevő eredményeket közvetitjük és azok ismeretét az olvasó közönség rétegeibe szivárogtatjuk.“ — „Értesitő“-nk IV. füzetét, mely ez év folytán az utolsó, van szerencsém ezennel bemutatni.

Hogy a julius havi választmányi ülés óta felmerült és társulatunkat érdeklő ügyekről is megemlékezzem, hivatalos kötelességem hozza magával, s ezekről a következőkben értesithetem a tisztelt választmányt:

I. Mellőzve egyéb társulati ügyeket, mindenek előtt egy szomoru és nagy veszteséget kell felemlitenem, mely legközelebb társulatunkat érte. Dr. Löw Lipót, társulatunk vál. tagja, a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ alakuló gyülésén a szervezés egyik legkitünőbb bajnoka és előmozditója, a hirneves szegedi főrabbi nincs többé! Hogy társulatunk érdekeit elhunyt jelesünk mennyire nemesen érző szivén hordta, megmutatá azáltal, hogy agg kora daczára többszörösen lerándult közénk és széles ismeretsége s mély tudományának gazdag tárházával a kezdetben fel felmerülő nehézségeket eloszlatni segédkezett. Az ő ángelméjének szüleménye „Temesvár physiognomiájának magyarositása,“ mely hazafias eszmét azután Szentkláray Jenő jeles tagtársunk ügyes tolla, széles ismerete és fáradhatlan tevékenysége „Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarositásához történelmi és régészeti alapon“ czimü, mindnyájunk előtt ismeretes jeles művében oly szépen kifejtett, s az utezák és terek magyarositása tekintetében a már meglevő eredményeket teremté városunkban. — Löw volt

az, ki már a 30-as évek elején, mindjárt letelepülése után hazánkba, egyik kiváló előharczosa lett hangzatos nyelvünk és irodalmunk terjesztésének hitsorsosai között, s igy tette „a magyar nemzet iránti hő szeretete a magyar szó meghonositójává a magyarországi zsinagógában.“ Löwben a tudomány legkitünőbb bajnoka és a legjelesebb honfiak egyike hunyt el, kinek elvesztése országos és nemzeti veszteségeink közé tartozik, s nem kétlem, hogy a társulat érzelmeinek adok kifejezést, midőn elhunyt tagtársunk és elköltözött jeles hazánkfia emlékének tizteletére részvétnyilatkozatunkat jegyzökönyvbe igtatni kérem.

II. El nem mulaszthatom felemliteni azon változást sem, mely julius havi választmányi ülésünk óta a társulat tisztviselői és választmányi körében fölmerült azáltal, hogy Janky Károly társulatunk derék szorgalmas titkára és szerkesztőtárs az „Értesitő“-nél, továbbá Iványi István vál. tagtársunk, rendkórmányuk által körünkből elszólittatván, az első Mármaros-Szigetre, az utóbbi pedig Selmeczbányára távozott, hogy ismert széles ismeretségük és tudományos képzettségüket rendeltetésük ezen ujabb terenumain az ifjuság hazafias nevelése körül minél jobban érvényesithessék. Eltávozásuk körünkből annál fájdalmasabban esik, minél inkább kénytelenek leszünk őket jövőben mint derék, szorgalmas és társulatunk szellemi érdekeit mindenkor előmozditani törekvő, buzgó tagokat a központban nélkülözni. Janky Károly eltávozása folytán a titkári teendőket jelen sorok közlője vette át.

III. Örömmel jelenthetem továbbá, hogy régészeti muzeumunk is érdekes ajándékban részesült Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő excellentiája áldozatkészségéből, ki is I. Mátyás király és neje, Beatrix királyné arczképeinek gypszmásolatait küldte meg az ambrazi gyüjteményben őrzött eredeti domborművek után.

IV. A szünidő alatt vidékünkön felmerült régészeti leletek iránt sem volt társulatunk közönyös, jóllehet e tekintetben mint legilletékesebb közeg egy oldalról sem informáltattunk. Mindazonáltal elnökünk, Ormós Zsigmond ő méltósága ismert tevékenysége és lankadatlan buzgalma a régészeti és történelmi emlékek iránt itt sem szünt meg befolyását érvényesiteni, hogy társulatunk a leletek mibenlétéről minél körülményesebb tudósitást nyerhessen; legnemesebb intentióit csak részben koronázta siker, amennyiben a közmüveltség és tudomány érdekében tett felszólitására csupán a „Temes-Béga vizszabályozási társulat főmérnöksége“ válaszolt azon igen érdekes leletre nézve, mely a dentai határban f. évi augusztus hó 16—18-a között a vasut ugynevezett Rojga hidja alatt, a Rojga csatorna ujonnan ásott medrében találtatott; hol egy elkorhadt emberi csontváz körül, mely arczczal keletnek volt fektetve, a munkások állitása szerint 13 darab régi romai császári arany érem került elő, nagyrészt Valentiniánus, Valens és Gratiánus császár korabeliek. Mig a bogsáni leletről, hol legközelebb egy müvelés alá vett granit kőbánya egyik részének feltárása alkalmával több romai ép cserépedényre akadtak, mely a szakértők véleménye szerint a romaiak által az aranynyerésnél voltak használatban és hallomás szerint a régészet nagy kárára a tudatlan munkások által szétzuzattak, — mindeddig semmi felvilágositást sem nyerhettünk.

jóllehet elnökünk ő méltósága itt is irásilag intézkedett, de a bányatulajdonosok által sorai válasz nélkül hagyattak. Végül jelen soraim kapcsában el nem mulaszthatom még felemliteni azon kiváló buzgalmat és érdekeltséget sem, melylyel Boleszny Antal választmányi tagtársunk és orsovai plébános ur tőlünk távol, hazánk legkeletibb pontján társulatunk iránt viseltetik; ki is minden felmerülő régészeti körülményt lakhelye vidékén a legéberebb figyelemmel kisér, sőt költséget, fáradtságot nem kimélve, maga személyesen megfigyel. — Igy legközelebb, midőn értésére esett, hogy Szörénytoronyban egy romai sirboltra akadtak a duna gőzhajózási ügynökség épületeitől, nem messze a városi főtérre vezető országuton, melyben ólomból készült koporsót és benne egy hullamaradványt arany ékszerekkel találtak, — azonnal lerándult Szörénytoronyba és utazásának s tapasztalatainak eredményét elnökünk ő méltóságával irásilag körülményesen közölte. Ezen buzgalom, tisztelt választmány, szerény véleményem szerint nagyon megérdemli, hogy Boleszny Antal választmányi tagtársunknak a régészet érdekében tett fáradalmaiért jegyzőkönyvileg köszönetet szavazzunk.

Ezekben összpontosul tisztelt választmány jelentésem, melyet azon hő óhajjal zárok be, hogy a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat" legnemesebb hivatásában hazánk ezen déli részén, a tudományos és közmüvelődési érdekek előmozditására, tagjainak növekedése és munkásainak nemes buzgalma által minél inkább felvirágozzék.

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést és Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nagyméltóságának igen becses küldeményeért jegyzőkönyvileg fejezi ki nagy köszönetét, miről a miniszter ur irásilag értesitendő; továbbá dr. Löw Lipót szegedi főrabbi és felejthetlen választmányi tagtárs elhunyta felett is jegyzőkönyvileg nyilvánitá legmélyebb részvétét, Boleszny Antal orsovai plébános és választmányi tag urnak azon szives készsége és buzgalmáért, hogy a szörénytoronyi leletet társulatunk tudomására juttatni sziveskedett, szintén jegyzőkönyvileg szavaz köszönetet, egyszersmind felkéri őt, hogy a jelentésében igért régiségeket a társulat muzeuma részére küldje be. Adentai határban, a Rojga patak medrében felmerült leletekre vonatkozólag a temes-bégavölgyi viszabályozási társulat fő mérnöke Menczer Rezső urnak elnök ő mltgához utólagosan beküldött szives tudósitása nagy köszönettel tudomásul vétetett. A bogsáni leletet illetőleg megjegyzé elnök ő méltósága, hogy erről a bogsáni tiszttartóságtól is értesittetett és az nem oly figyelemreméltó, mint a lapokban nagyon nagyitva emlitve volt; csupán egy romai cserépedényre akadtak, de már az is egészen szét volt mállva. Végül a választmány megbizta a titkárt, hogy az „Értesitő" IV. füzetét a társulati tagoknak és a csere-példányokat az illető helyekre megküldje.

Ezután elnök ő méltósága felhivja a választmányt, hogy a volt titkár, Janky Károly ur eltávozása folytán megürült titkári állomás betöltéséről intézkedjék; a választmány Rötth László választmányi tag ur ajánlata folytán egyhangulag Miletz János vál. tag és muzeum-

őrt választja meg és részére a titkári díjt f. évi szeptember hó 1-jétől folyóvá teszi, miről Odor Samu társulati pénztárnok ur irásilag értesitendő. Egyuttal az „Értesitő“ szerkesztése továbbra is a titkárra bizatik. A dr. Löw Lipót elhunyta és Iványi István elmenetele folytán támadt ür a választmányi tagok sorában egyelőre betöltetlen hagyatott. Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő számadását a pénztár állásáról, miből kiderült, hogy 740 frt 84 kr. készpénz szolgál a kiadások fedezésére.

Következett Zeh Ferencz vál. tag urnak értekezése, melyet szerző maga olvasott fel. A magyarhoni régi szobrászati müemlékekről; mely értekezésben szerző élénk és vonzó előadásral kimeritően ismerteté középkori szobrászati müemlékeinket az Árpádok korszakából; a nagyon tanulságos, tartalomdus értekezést nagy érdekkel hallgatták a jelenvoltak és a munkás szerző iránt elismerésöket zajos éljenekkel fejezték ki; a választmány a munkálatot az „Értesitő“-ben közleni elhatározta.

Ezután Rácz Athanáz kir. tanácsos és alelnök ur jelenté, hogy Radnay Károly t. szolgabiró ur Lippáról a társulat könyvtára részére beküldött hozzá 15 darab könyvet és hogy legközelebb Natali Dávid nyug bányatiszt urtól is fognak könyvek érkezni; a választmány köszönettel fogadta a küldeményeket és azok átvételével a titkárt bizza meg, oly kijelentéssel, hogy a könyveket a jövő havi vál. ülésen kimeritően ismertesse meg.

Ugyancsak Rácz Athanáz kir. tanácsos és alelnök ur egy kis 8-ad rét alaku, 11 lap tartalmu füzetkét mutat be, melynek czime: „Eine kunsthistorische Reise durch Siebenbürgen“; mely fáradhatlan elnökünk, Ormós Zsigmond ő méltóságának a régészet érdekében tett 1874-diki erdélyi körutját ismerteti német nyelven; a füzetke, mint az erdélyi német „Tageblatt“ külön lenyomata, nemrég Nagy-Szebenben jelent meg Drotleff József és társa könyvnyomdájában. A választmány köszönettel fogadta a jelentést és a társulat részére felajánlott füzetkét az irományokhoz csatolni rendelte.

Közszemlére volt kitéve egy 63 centiméter hosszu és tövénél 34 centiméter vastagságu, 16½ font sulyu ős bölényszarv, mely a halászok által Moholnál, Bácsvármegyében a Tiszából vonatott ki hálóval és Baranyi János moholi lakos ajándékából a titkár birtokába jutott.

A bölény hajdan egész Európában tenyészett, mint ezt részint a régibb irományokból tudjuk, részint a legujabb képzetben az áradmányban talált csontmaradványok bizonyitják. Hazánkban ily maradványok főleg a Tisza mentében bőven találtatnak; mint az itt bemutatott érdekes példány is tanusitja. Hallomás szerint Moholona városházánál egy igen érdekes bölénykoponya őriztetik, mely valóban ritka e nemben és magába foglalja a bölény egész koponyáját a két szarvval együtt.

Bemutatott továbbá a titkár egy Damascusban készült, 83 centiméter hosszu, sarló alakban görbitett kardot, melynek pengéjén és fokán a nap, hold és csillagok, továbbá palmyr betükkel

felirat látható; a felirat értelmét még eddig meghatároznom nem lehetett; a kard kosara ujabbkori készitmény; találtott Beregszón Temesmegyében pinczetisztitás alkalmával f. évi junius hóban.

A bemutatott régiségekért a választmány köszönetét nyilvánitá.

Uj tagokul ajánltattak és egyhangulag megválasztattak: Szepsy Lajos postamester Vingán, Palla József körjegyző Kapruczán (Aradmegye), Durmaun Imre lóvaspályai pénztárnok Temesvárott. Weiss Károly tanár a Wiesner-féle intézetnél Temesvárott. Bergmann Ágost, Berky Gusztáv, Rusz Vilmos, Szász Károly kir. főreáltanodai tanárok Temesvárott, miről a megválasztattak jegyzőkönyvileg értesitettek.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi vál. ülés november 26-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niamessny Gyula, társulati ügyész; gróf Bethlen József, dr. Coda Sándor, Dobó László, Péch József, Varga Ferencz, s a társulati tagok közül: Korbonics János, Molnár Vid; a karzaton pedig nemes törekvésü ifjak igen szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s egyuttal felkéri, hogy Varga Ferencz vál. tag ur a rendes tárgysorozattól eltérőleg, jelentését az aradmegyei ujpaulisi ásatásokról, melyeket emlitett vál. tag ur legujabban megfigyelt, felolvashassa, miután hivatalos teendői sürgetősen haza szólitják. A választmány helyeslőleg fogadván elnök ő mltga. jelentését, Varga Ferencz vál. tag ur felolvasta buvárlatainak eredményét ezen czimen: „Értekezés az ujpaulisi ősemberkori leletekről," az ő kellemes előadási modorával.

A jeles értekezés, nagy éljenzéssel fogadtatott s a választmány közlését a társulati „Értesitő-ben elrendelte s egyersmind felkéretett értekező vál. tag ur, hogy a lakhelyéhez ugyis közel fekvő uj-paulisi ős telepen kutatásokat tegyen s buvárlatainak eredményét a társulattal közölje; mit Varga vál. tag ur meg is igért oly kijelentéssel, hogy a jövő évi tavaszszal ezen nevezetes őskori telepet bővebb és behatóbb kutatása tárgyává teendi saját költségén, s a talált őskori emlékeket a társulati muzeumnak fogja beküldeni, a duplumok közül pedig egyet a magy. nemzeti muzeumnak fog juttatni; mely kijelentés a választmány által nagy köszönettel fogadtatott.

Ezután az október havi vál. ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

A válvetett munkásság s a kitüzött közös általános érdekü czél felé való buzgó törekvés nyujt biztositékot valamint az egész emberi társadalomnak, ugy egyes társulatoknak is az életrevalóságra. Hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat mennyire felel meg a közös müvelődés érdekében kibontott zászlójára irt legnemesebb intentióknak, mutatja azon fokozatos gyarapodás, mit a jelen alkalommal titkári jelentésemben a tisztelt választmánynak bejelentek társulatunk köréből.

Mult okt. hó 22-én megtartott vál. ülésünk óta több rendbeli ado-

mányok érkeztek be hozzám a társulat muzeuma részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni.

I. Csorba Ákos vál. tagtárs ur, ki bokros teendőinek halmozottsága daczára társulatunk érdekeit a legbuzgóbban előmozditani törekedik, 9 darab ezüst s 2 darab réz ujabbkori érmet ajándékozott. Nt Horváth Pius kegyesrendi házfőnök s vál. tag ur egy I. Lipót korabeli ezüst érmet, mely Szombathely mellett, a vasvármegyei Szentkereszt határában f. évi szeptember hó 14-én szántásközben találtatott, ehhez járult Heliszek V. dentai községi jegyző ur Traján császár korabeli ezüst éremmel, melyet Horák József dentai lakos talált ásásközben házi kertjében; a pénz a „Temesi Lapok“ szerkesztőségének közvetitése folytán küldetett be; továbbá Clement György m. kir. távirdai igazgató s társ. tag ur egy régi réz gyürüvel, szaporitá muzeumunk gyüjteményét, mely a Báziás melletti Uj-Palánkán ásatások alkalmával találtatott. Végül biztos helyre szállitottam azon érdekes vaslapot is, mely dr. Szmolay Vilmos ur szivességéből jutott muzeumunk birtokába s a f. é. julius hó 23-án tartott vál. ülés titkári jelentésében bőven ismertetve volt. Ezen vaslap a Judith és Holofernes között lefolyt bibliai jelenetet ábrázolja s valószinüleg Német Bogsánban a mult század elején készülhetett, hol nem csak vasolvasztással, de vasöntéssel is foglalkoztak már; mit igazol azon körülmény, hogy itt, midőn 1859. egy régibb huta lerontatott, falaiban két ily nemü öntött vastáblát találtak. Az egyik tábla a sárkánynyal küzdő Szent-György lovagot ábrázolta e német felirattal: „Georgius mit Heldenmuth, den giftig Drachen toden thut. 1727.“ — A másik tábla azon jelenetet tünteti fel, midőn Jézus az adás-vevéssel foglalkozókat a jeruzsálemi templomból kiüzi. Rajta ezen felirat vala: „Jezus kommt in Tempel, und macht aus Strick Geisel, und drieb aus die Vexler und Verkäufer. Joa. 21. 1721.“

II. Társulati könyvtárunk is igen szépen gyarapodott. A helybeli „Természettudományi társulat“ minden eddigi kiadványait megküldé, s ezen társulattal jövőre a kiadványokat illetőleg csereviszonyba léptünk, ugy a központi „Történelmi társulattal“ is; honnan a „Századok“ ez idei folyama könyvtárunknak megküldetett. Továbbá Kuhn Lajos helybeli főgymnásiumi tanár ur: „A Polynom tétel, vagy soktagi tantét“ czimü művét ajándékozta a könyvtárnak.

A mult havi választmányi ülésen megbizattam továbbá azon könyvek átvételével is, melyeket Radnay Károly t. szolgabiró ur Lippáról, Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök urnak beküldött; ezen küldemény számszerint 15 darabból áll s következő müveket tartalmazza: 1) „Oesterreichische militärische Zeitschrift.“ 1840. 2) Egy elől hátul csonka, képekkel illusztrált evangeliumos könyv a mult századból. 3) „Anfangsgründe der angewandten Mathemathik“ von Abrahám Kästner“ Bécs. 1783. 4) „Gazophylacium Latinitatis.“ König György Mátyástól. Nürnberg. 1668. 5) „Grammatisches Wörterbuch der deutschen Sprache“ von Joseph Richter. Bécs. 1794. 2 kötet; az egyiknek czimlapja hiányzik. 6) Schoenvisner István; „Antiquitatum et historiae Sabariensis Libri novem.“ Pest. 1791. 7) Conradi Gesneri Tigurini: „Historia animalium“ 2 kötet Frankfurt 1617. 8) Woyts János Jakab:

„Gazophylacium Medico Physicum, oder Schatzkammer“ Lipcse. 1722. 9) Horváth János: „Institutiones Physicae particularis“ Eger 1774. 10) „De curandis vulneribus“ Antwerpen 1583. 11) Corpus juris Hungarici“ Nagy-Szombat 1751. 2 kötet. 12) Egy régi térkép-gyüjtemény az általános földrajzhoz a mult századból. A czim hiányzik. Mindezen könyveket a társulat könyvtárába már elhelyeztem.

III. Társulatunk eddigi szokása szerint, a kegyeletnek óhajtok kifejezést adni tisztelt választmány, midőn Wittos Dániel Versecz városi főkapitány tagtársunk halálát bejelentem; kinek elhunytáról csak ugy értesülhettem, hogy a legközelebb neki megküldött „Értesitő“, „gestorben“ felirattal a czimszalagon, Verseczről hozzám visszaküldetett.

IV. Társulati alapszabályaink egyik főkövetelménye a történelmet, vagy régészetet bármely oldalról érdeklő s felmerülő körülményt figyelemre méltatni s az eredményt birálatos ismertetéssel köztudomásra juttatni. Jelen vál, ülésünkben Varga Ferencz vál. tag ur, ép ily véletlenül elmerült érdekes régészeti leletről fog értekezni; melyet legujabban az aradmegyei Paulis mellett, egy magyar nemzeti muzeumi kiküldött s Buczurka Ferencz tagtársunk társaságában sikerült felfedeznie.

V. Végül tudomásvétel végett bejelentem a tisztelt választmánynak, hogy a következő 8 tag, miután kilépési szándékukat a kellő időben bejelentették s a társulat iránti kötelezettségeiknek eleget tettek, — megszünt társulatunk tagja lenni; u. m: Bessenyei Ferencz, Blau Manó, Iványi István, dr. Magyari Alajos, Nagel Károly, Rumler Ignácz, Szepessy Lajos, Tiszty Lajos.

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést s a beküldött régi pénzeket s könyveket a titkár gondozására bizta s illető helyökre eltétetni rendelte; az ajándékozóknak pedig, kik a társulat iránt figyelem- és elismeréssel voltak, jegyzőkönyvileg fejezte ki legnagyobb köszönetét.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról; miből kiderült, hogy 700 frt. 22 kr. készpénz szolgál a kiadások fedezésére.

Következett Miletz János titkár értekezése ezen czimen: „Délmagyarország történelmi és régészeti emlékei.“ Ezen értekezésben szerző felsorolta mindazon nevezetesebb emlékeket, zárda, föld- és hegyi vármaradványokat, melyek az anyi viszontagságot átélt Temesvármegye területén még fellelhetők, a Maros vidéktől kezdve le az Al-Dunáig. A választmány nagy köszönettel fogadta az értekezést s felhivta szerzőt a többi délvidéki vármegyék emlékeinek is folytatólagos összegyüjtése s leirására; az értekezés az „Értesitő“-ben fog közöltetni.

A vidékünkre nézve különösen érdekes értekezés több nevezetes megjegyzésre szolgáltatott alkalmat. Igy elnök ő mltga megjegyzé, hogy Temesvármegye északi részén a Maros mentében egy történelmileg nevezetes hely van, s ez a bodrogi zárdarom, a Maros közelében Fönlak és Zádorlak között; melyet az I. Mátyás király alatt bovándorolt Jaksich család alapitott s igen érdekes részét képezi egy torony, mely az olaszországi campanillák szerint van épitve és ma is a Jaksich család épen megmaradt czimere disziti; továbbá a templom északi fala majdnem egészen megmaradt. Felemliti továbbá, hogy megyénk területén Liget igen nevezetes lelhely s határában, különösen Radisics

ur birtokán föld alatti boltozatokra akadtak s több ezerre megy az itt talált dénárok száma. Azután Janova mellett is ez előtt 4—5 évvel talált több száz darabra menő magyar korszaki pénzre akadtak, melyek elnök, Ormós-ő mltga nevezetes éremgyüjteményében őriztetnek. Végre Denta s a közelében fekvő Rojga patak környéke igen nevezetes hely lehetett a rómaiak korában, mit a legujabban felfedezett leletek is fényesen igazolnak.

Elnök ő mltgnak igen érdekes megjegyzései után Péch József vál. tag ur hivta fel figyelmét a választmánynak a következőkre: hogy az iktári határban egy földvár, s egy domb tetején régi kastély alapja s kövei látszanak; továbbá a remetei határban a bégaparti szőllők között valamely kisebb erőd vagy őrtorony lehetett; azután a Karas mentén Grebenácz körül, mint egy régi mult századi térképen, melynek czime: „Toppographische Charten der Gegend zwischen Alibunar, Uersecz, Uj-Palanka und Cuvin", mely valószinüleg az 1716-i hadjárat alkalmával készülhetett, hiven feltüntetve van, szinte egy erős hely létezett Gidó vár név alatt.

A Rojga patak féle lelhelyre szinte megjegyzi, hogy ugy látszik, ezen hely a leletek tekintetéből egy kimerithetlen aranybánya, miután nem régiben az előbbeni lelhelyen ismét találtak egy III. Zsigmond legyel király korabeli aranyat; miért is a vizszabályozási társulat ugy intézkedett, hogy ezen hely különösen a szakmérnök felügyelete alatt ásassék, a netán lelendő régiségek pedig a délmagyarországi történelmi és régészeti mezeumnak megküldesseuek. Mit a választmány nagy köszönettel vett tudomásul.

Péch vál. tag ur felemlité még, hogy Dettáról menet Nagy-Gáj felé egy halom van, mely emberi kezek müvének látszik s a kincskeresők által össze-vissza van turkálva; mire felhivja a választmány figyelmét. Végül megemlékszik a titeli régiségekről s felemliti, hogy azon alkalommal, midőn ezen régiségek a társulat muzeumába szállittattak a viz oly csekély volt, hogy a szállitók 3 darab kőoszlopot kénytelenek voltak a partra kitenni a nagytoráki határban; melyeket mihelyt a viz állása nagyobb lesz, kész saját-költségén a Józsefvárosig elszállittatni. A választmány nagy köszönettel s örvendetes tudomással vette a jelentést.

Sorrendre kerülvén az inditványok tárgyalása, ugyancsak Péch vál. tag ur azon inditványt teszi, hogy intézkednék a választmány, miszerint a havi vál. ülések bizonyos meghatározott napon tartatnának, mely inditványt gr. Bethlen József vál. tag ő mltga is melegen felkarolván, határozattá lett, hogy a vál. gyülések ezentul mindig a hónap utolsó szerdáján tartatnak s ha ez ünnepnap volna, a következő nap délutánján a szokott időben.

Uj tagokul ajánltattak s egyhangulag megválasztattak: Reviczky Bay Ilona urnő, földbirtokos Puszta Bagason Szabolcs vármegye, Csurgai Soma ügyvédjelölt Temesvárott, Nebauer Ferencz lottóhivatalnok Temesvárott, Bukó Kálmán, Sasváry László, Zimmermann Gyula kir. főreáltanodai tanárok Temesvárott; miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesitettek.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi vál. ülés deczember 30-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társ. ügyész; Ardelean György, Barách József, kir. tanácsos, Péch Jozsef, Wimmer József, Zéh Ferencz, s a társulati tagok közül: Bergmann Agost, Korbonics János; a karzaton pedig a helybeli tanintézetek nemes törekvésü növendékei szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt, s felemliti azon veszteséget, mely a társulatot dr. Coda Sándor feledhetlen s nagyérdemü alapitó s választmányi tagnak hirtelen, rövid, néhány napi betegség után bekövetkezett elhunyta folytán érte; mely előterjesztést a választmány mély megilletődéssel vett tudomásul.

Ezután a november havi választm. ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Mult november havi választmányi ülésünk óta a társulat körében felmerült mozzanatokról a következőkben van szerencsém előterjesztést tenni:

I. Ez előtti ülésünkön felolvasott értekezések társulatunk irattárába elhelyeztettek, s adandó alkalommal az „Értesitő"-ben közöltetni fognak. A mult ülésen bejelentett uj tagok a társulatunkba történt megválasztatásukról értesitve lőnek, s mindegyiküknek megküldettek a társulat alapszabályai s eddigi nyomtatott kiadványai.

II. Mult november 26-án megtartott vál. ülésünk óta több rendbeli adományok érkeztek be hozzám a társ. muzeum részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni.

Az adományok közül legelsőbben is Boleszny Antal orsovai plébános s vál. tagtársunkat emlitem, ki bár eléggé mostoha körülmények között, de lankadni nem tudó buzgalommal küzd a haza déli határszélén a magyar kulturális eszmék s hazafias érdekekért, ismét igen érdekesen gyarapitá muzeumunkat, beküldvén a f. évi augusztus hó 15-én Szörénytoronyban felfedezett romai sirboltból az általa megszerzett részleteket, u. m. 1. Egy nagyobb, 42 centimeter, s egy kisebb, 27 centimeter hoszu és széles épnégyszög alaku romai téglát, melyek a romai sirbolt falazatát képezték. 2. Ezen sirboltban talált ólomkoporsóból egy elélenyült darabot, mely a koporsó fedélrészéből való s beküldő állitása szerint csak ezen rész volt rozsdás s hihető, hogy ezen élenyülést a sirbolt ivének bevégezte alkalmával a koporsó fedelére hullott vakolat cseppjei okozták, miután a koporsó többi oldalrészeit most is sima tiszta ólom képezi, melyeket Bukarestbe a muzeumba küldöttek. 3. Az ólom koporsóban talált hullának két fogát. 4. Egy 38 centimeter hosszu és 32 millimeter vastagságu régi fegyver vagy karabély töltő vesszőt, mely szinte Szörénytoronyban, a városi parkban létező Severus tornyának romjai között találtatott a folyó év folytán. Végre 5. éremgyüjteményünket 7 példánynyal, u. m.: Trajan császár bronz, I. Antoninus réz, Aurelius Commodus ezüst, Philippus réz, Nicea bronz, IV. Béla király réz és Bethlen Gábor esüst dénárféle érmével gazdagitá, mely utóbbi 1621 felirattal bir.

Varga Ferencz gyoroki plébános s vál. tag ur beküldé rajzát több bronz baltának, melyek Uj-Paulison, Aradmegyében találtattak sirásás alkalmával a temetőben s az országos muzeumnak lőnek megvásároltatva; továbbá a f. évi október hóban ugyancsak Ujpaulison megejtett ásatások alkalmával lelt serpentin kövésöknek rajzait is; végre egy gránit csiszolókövet s két félig meddig csiszolt kőbaltát vagy kövésőt s egy tojásdad alaku paritytyakövet, melyeket a sirások kevéssel ezelőtt egyik ujpaulisi sirból emeltek ki.

III. Társulati könyvtárunkat egy névtelen adakozó II. Rákóczy Ferencz fejedelem s Bethlen Miklós emlékiratainak két, franczia nyelven irt kötetével gyarapitá. A mü 1739-ben jelent meg s Rákóczy fejedelem eredeti, igen diszes metszésü arczképével ékeskedik.

IV. Végre tisztelt választmány szomoru s leverő tiszt teljesitésével zárom be havi jelentésemet, midőn ecsetelem azon érzékeny csapást, mely megyénk s városunkkal egyetemben egy nappal előzőleg társulatunkat is sujtotta; dr. Coda Sándor, megyei főorvos, társulatunk alapitó s választmányi tagjának rövid, néhány napi betegség után bekövetkezett halálával. Társulatunknak a boldogultban annál nagyobb a vesztesége, minél jobban ismertük mindnyájan e teremben sokszor kicserélt nemes eszméit, szeretetét a társulat iránt, s áldozatkész buzgalmát, melylyel annak érdekei iránt viseltetett. Az elhunytban a társadalom kitünő orvost, páratlan emberbarátot, a tudomány egy kitünő, buzgó müvelőt gyászol s vesztett el; temetése f. hó 29-én a megyei s városi intelligentia, az általa buzgón pártfogolt tudományos társulatok tagjainak és számos tisztelőinek jelenlétében a derék férfiuhoz méltó gyásszal ment végbe. Áldás legyen emlékének.

A titkári jelentés a választmány által helyesléssel fogadtatott s elnök ő mltga inditványára azon nagy veszteség felett, mely dr. Coda Sándor feledhetlen alapitó s vál. tag elhunyta miatt a társulatot érte, jegyzőkönyvileg fejezte ki legnagyobb részvétét s fájdalmát; továbbá a beküldött régi pénzeket, régi tárgyakat, kőkorszaki eszközöket s könyveket a titkár gondozására bizta s illető helyökre eltétetni rendelte; az adományozóknak pedig, kik a társulat iránt figyelem- s elismeréssel voltak s a társulat muzeumának gyarapitására ily érdekesen befolytak, hasonlólag jegyzőkönyvileg szavaz nagy köszönetet s a Varga Ferencz vál. tag ur által beküldött — az ujpaulisi legujabban megejtett ásatásokra vonatkozó — rajzok közlését a legközelebb megjelenendő „Értesitő“-ben elrendelte.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állapotáról; miből kiderült, hogy 1005 frtot tevő, gyümölcsözőleg elhelyezett tőke alapon kivül 732 frt 75 kr. készpénz szolgál a kiadások fedezésére.

Következett Iványi István beküldött értekezése ezen czimen: „Mióta laknak a piaristák Temesvárott?“ melyet Miletz János titkár olvasott fel. A választmány nagy köszönettel fogadta, a különösen helyi szempontból érdekes közleményt s közlését az „Értesitő“-ben elhatározta.

Sorrendre kerülvén az inditványok tárgyalása, a titkár inditványozza az „Alapszabályok“ ujbóli kinyomatását, miután az eddigi készlet végképen elfogyott, mely inditvány helyesléssel fogadtatván, titkár utasit-

tatott, hogy magát Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök urral érintkezésbe téve, az alapszabályokat az eddig tett módositásokkal egészitse ki, s egész terjedelemben legközelebb az „Értesitő“-ben közölje s fölös példányban külön lenyomatot is eszközöljön.

Uj tagokul ajánltattak s egyhangulag megválasztattak: Bervanger Henrik csanádegyházmegyei áldozár s kir. főreáltanodai hittanár. Temesvárott; Kelety János főszolgabiró Temesvárott; Kornis Géza csanádegyházmegyei áldozár s ügyvédjelölt Temesvárott; Pick János könyvvezető Gombó Béla urnál Temesvárott; Schopf Kálmán m. kir. postaigazgatósági fogalmazó Temesvárott; miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesittettek.

Ezzel az ülés véget ért.

Mikor jöttek a piáristák Temesvárra? A kegyes tanitórendüek évenkint kiadatni szokott névkönyve e tekintetben eddig hibás évszámot közölt. A régibb névkönyvek t. i. azt mondják, hogy a piáristák 1788-ban jöttek által az aradmegyei szt. Annáról, s ezen adat szerepelt a rend névkönyvében a legujabb időig; midőn valaki egy hibás régi jegyzet alapján 1790-re igazitja ama számot, mely a legujabban kiadott névkönyvbe fel is vétetett. Én mult nyáron a temesvári társház régi irományait forgatván meggyőződtem, hogy mind a két évszám hibás, és határozottan állitom, hogy a piáristák az 1789/90. tanév, tehát 1789. aug. eleje óta vannak itt.

Az 1790. évszám mellett szól egyedül a „Historia domus“-ban foglalt megfoghatatlan könnyelmű jegyzés, mely ezt mondja a piáristák temesvári tartózkodásuk első esztendejének. A következő adatok kétség kivül felderitik a hibát.

A piáristákat Dévai Bibics Jakab és neje Margit, szül. Tomején alapitotta az arad-megyei Szt. Annán 1750. nov. 23. Az intézet ünnepélyes átadása, az installatio 1751. nov. 8. történt. Első házfőnök volt Hulinyi Jónás és az utolsó Szomi Lajos lett 1788. febr. 21. — II. József ez intézetet Temesvárra helyezte át, hová a rendtagok 1789 aug. 1-én kezdettek átköltözködni. S minthogy a házfőnök a templomi szereket is magával vitte, emiatt a szt. annai község 1789. aug. 30-án kelt panaszlevelet adott be Temesvárt a püspökhöz, mely most is feltalálható a levéltárban.

A háztagok névsorában, mely külön könyvbe iratott, az 1788/9. tanév még Szt. Annára szól; de a következő 1789/90. tanévre már temesvári familia van bejegyzve ezen hozzátétellel: primo anno habitationis nostrae in hac domo. Ekkor összesen heten voltak és egy Fráter. A teljes névsor: Szomi Lajos házfőnök; Kossik Vazul gymn. igazgató; Berzátyi Ádám és Simoncsics proff. Huttis., Endrődy János. Szűcs István és Cler. Gida István proff. gram.

A liber sacrorum-ban, melybe az elmondott misék jegyeztettek, az 1789-ik év minden napjára vannak misék bevezetve julius végéig. Aug. hóra egy mise sincsen beirva, de septben ismét minden napra. Tehát aug. hóban a költözködés miatt nem misézhettek rendesen.

Az apró napi kiadások könyvében a bejegyzések 1789. jul.

végéig Szt. Annán történtek; aug. 1-től fogva pedig Temesvár felirás alatt vannak bejegyezve.

A templomi jövedelem, a plebánosi stola csak 1789. jul. végéig vannak Szt. Annán bevezetve. Julius hó után vége szakad; mert Temesvárt már nem volt parochiájok.

Ezen adatokból ugy vélem, teljes bizonyossággal állithatom, hogy a piáristák 1789. aug. havában költözködtek Szt. Annáról Temesvárra. (Iványi István.)

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat" Alapszabályai.

I. A társulat czime és székhelye, czélja és munkaköre.

1. §. A társulat czime: „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat"; székhelye szab. kir. Temesvár városa.

2. §. A társulat czélja Temes-, Torontál-, Krassó-Szörény és Arad délmagyarországi megyékben, nem különben a polgárositott bánsági határőrvidék egész területén, a történelmi multat és jelent (és a statistikát) lehetőleg földeriteni s az ezzel foglalkozó szakmunkákat figyelemmel kisérni; továbbá az e vidéken elszórva létező ősi, ó- és középkori műrégiségeket ásatások, adományozás, esetleg vétel utján egy megalapitandó műrégiségi egyleti muzeum számára összegyüjteni, a történelmi értékű romokat kellő felügyelet által a végpusztulástól megóvni, és alkalmas helyeken ásatásokat eszközölni; végre a hazai történettudomány és archaeologia müvelése és megkedveltetése iránt minél szélesebb körü érdekeltséget ébreszteni.

3. §. E czél elérésére nemcsak a szakképességek és szakkedvelők egyesitése, történelmi, régiségtudományi és statistikai dolgozatok irása, kiadása, vagy nyilvános felolvasása, hanem nyilvános gyülések tartása és kirándulások eszközlése, levél és könyvtár berendezés, nemkülönben a müemlékek, meg régiségek tanulmányozása és ismertetése által törekszik.

II. A társulat tagjai és tisztviselői.

4, §. A társulatot képezik:

a) az alapitó,

b) az évdijas,

c) a tiszteletbeli tagok.

5. §. Alapitó tagokul tekintetnek azon honfiak, vagy honleányok, kik a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat" czéljainak előmozditásá-

hoz legalább 100 o. é. forintnyi alapitványnyal járulnak — és pedig akár készpénzben, akár a választmány által megitélendő biztositékkal biró kötelezvényekben, vagy 5 százalékot jövedelmező értékpapirokban.

6. §. Taggá választathatik minden hazai történet- és régiségkedvelő, ki a társulat pénztárába évenként 5 o. é. forintnyi tagdijat befizet s a nevezett összeg befizetésére három évre kötelezi magát. Az aláirási 3 év eltelte után, mely mindig az aláirást követő legközelebbi közgyüléstő számittatik, azon esetre, ha az aláirt tag kilépését a harmadik évi közgyülést előzőleg, irásilag ki nem jelenti, az eredeti aláirás további 3 évi kötelezettséget von maga után.

7. §. Tiszteletbeli tagokká a választmány ajánlatára a közgyülés által felkiáltás, vagy titkos szavazat utján oly egyének választatnak, kik az egylet területén kivül laknak, a történelem, archaeologia és statistika, vagy pedig a társulat körül elismerésre méltó érdemeket szereztek. A megválasztottak az elnök és titkár által aláirt diszokmányt nyernek s a társulati tagok minden jogaiban részesülnek.

8. §. A társulati elnökség áll az elnökből és két alelnökből, kik a társulatot a választmánynyal egyetértve vezetik és igazgatják.

9. §. Elnökké csak oly férfiu választathatik a tagok kebeléből, ki a hazai történelmi, vagy a régiségtudomány előmozditása által magának érdemeket szerzett. A társulatot a hatóságok és mások irányában ő képviseli, a gyüléseken és üléseken ő elnököl, s jogában áll — ha a társulat érdekei sürgetőleg kivánják — rendkivüli üléseket is hirdetni. A tagok egyenlő szavazatai esetében az elnöklő döntő szavazattal bir. Jogában áll a pénztár állapotát bármikor megvizsgálni, a tagsági okmányokat a titkár ellenjegyzése mellett aláirni.

10. §. A z alelnökök az elnök helyettesei minden társulati ügyben.

11. §. Az elnökök egyike székhelyét mindig Temesvár városában birja.

12. §. A társulat titkára — ki a társulat anyagi állapotához képest dijaztatik — az évi és havi üléseken előterjesztői hivatalt visel, a határozatok végrehajtásáról gondoskodik, a jegyzőkönyvet, melyet a elnöklővel együtt aláir, vezeti, a levelezéseket folytatja, a könyv- és irattárra felügyel.

13. §. A pénztárnok a társulat vagyonát kezeli; a pénztár állapotáról a havi üléseken általános jelentéssel, az évi közgyülésen pedig részletes számadással tartozik. Pénzt csupán a választmány határozata alapján az elnök által aláirt utalványokra — a melyekkel azután beszámol — szolgáltathat ki, kivéve a rendkivüli eseteket, a midőn az elnök saját határozatából is utalványozhat 50 frtig való összegeket, a legközelebbi

választmányi ülés utólagos jóváhagyása reményében. A számadások megvizsgálásáról a választmány intézkedik s azokat felülvizsgálat végett az évi közgyülés elé terjeszti.

14. §. Az ügyész a társulat jogait védi.

III. A választmány.

15. §. A választmány, mely 24 tagból áll, — havonként a hó legutolsó szerdáján, vagy ha ez ünnep nap volna a reá következő napon, Temesvárott, vagy a czélbavett vidékek valamely városában nyilvánosan tartja üléseit. Julius és augusztus hónapokban rendszerint nem tartatnak választmányi ülések.

16. §. A választmány, az elnökök egyikének vezérlete alatt, ezen havi üléseken igazgatja a társulat ügyeit, meghatározza a kiadványokat s az azokra forditandó összegeket, az évi költségvetést elkésziti; a közgyülés tárgyait és napját, ugy a vidéki kirándulás idejét és helyét megállapitja; a társulat gazdasági ügyeinek vitelére, irodalmi kiadványai felügyeletére, benyujtott s felolvasásra szánt munkák megbirálására, beküldött régiségek, műtárgyak meghatározására, s a társulati számadások megvizsgálására bizottságokat nevez ki, melyek a havi üléseken tesznek jelentést.

17. §. Választmányi taggá a társulat bármely tagja megválasztható, különös tekintettel mégis a szakférfiakra.

18. §. A választmányi tagoknak jogukban áll a havi üléseken a társulat szakába vágó felolvasásokat tartani, okmányokról, műtárgyakról akár irásban, akár élőszóval értekezni, ily tárgyakat bemutatni, mások által irt s már megbirált értekezéseket felolvasni, a társulat ügyeit illető inditványokat tenni, azokra határozó szavazattal be is folyni. Kötelességök pedig, kivált a Temesvárott lakóknak, a havi ülésekre rendesen eljárni, s az ügyek vitelében — megbizatás szerint — az üléseken kivül is munkás részt venni.

IV. Társulati választások.

19. §. Az elnököt, alelnököket, titkárt, pénztárnokot és ügyészt a közgyülés titkos szavazás, vagy felkiáltás utján szótöbbséggel három évre választja.

20. §. Társulati tagok, valamely tag indokolt ajánlatára, a választmány által szavazattöbbséggel választatnak s az elnök és titkár által aláirt fölvételi oklevelet nyernek. Melyet a társulatból kilépésök esetére visszaszolgáltatni tartoznak.

V. Társulati ülések, gyülések és kirándulások.

21. §. A társulat havonként egyszer a hónap legutolsó szerdáján, s ha ez ünnep nap volna a reá következő napon, kivévén julius és augusztus hónapokat — nyilvános ülést tart Temesvárott, vagy a társulat területéhez tartozó valamely vidéki városban. Ezen üléseken szavazattal csak a választmányi tagok birnak. Határozathozatalra legalább hat választmányi tag jelenléte szükségeltetik.

22. §. A választmányi ülések tárgyait képezik: tudományos felolvasások, értekezések, bejelentések, előterjesztések a társulat ügyeiről s körébe vágó tárgyakról; okiratok, műemlékek bemutatása, ismertetése, inditványok, társulati kiadványok feletti határozás, pénztári kimutatás, stb.

23. §. A választmányi üléseken kivül a társulat minden év május havában közgyülést tart Temesvárott, a melyen minden tag egyforma szólás- és szavazatjoggal bir.

24. §. Ezen kivül évenként egy társulati tudományos czélu kirándulás is rendeztethetik julius vagy augusztus hónapokban, a czélbavett megyék és vidékek történelmi és régészeti szempontból nevezetesebb helyeire, fölváltva.

25. §. A közgyülés tárgyait képezik: az elnökségi, tisztviselői és választmányi választások, az előleges költségvetés megállapitása, az alapszabályok netáni módositása, a mi azonban a közgyülés egybehivásakor előre is különösen tudtul adandó leszen, — nyilt számadás a társulat anyagi állapotáról; továbbá tudományos közlések, melyeknek tárgyát, valamint a közgyülés egész programmját a választmány állapitja meg. A társulat továbbá a törvényhatóságoknál és helységeknél oly inditványokat tesz, melyek a történelem, archaeologia s az ezekkel együtt járó statistika iránti érdekeltség felébresztésére és ápolására czéloznak.

26. §. A vidéki kirándulás tárgyai: egy nyilvános ülés tartása szakértekezletekkel, a történettudomány, archaeologia és statistika érdekében buzditó beszédekkel; továbbá e vidéki kirándulások tőczéljának valósitása — a mire különös suly fektettetik — t. i. levél, könyvtári és népéleti buvárlatok, mürégiségi kutatások, a talált tárgyak ismertetése, s általában mindaz, mi a társulat szakmája iránt részvétet gerjeszthet, vagy ily részvétre emelő hatást gyakorolhat.

27. §. A vidéki kirándulás helyét és napját a társulat a választmányi üléseken évről évre határozza meg, legalább három hónappal előre, s a titkár időközben közzé teszi.

28. §. A társulat hivatalos nyelve a magyar; tanácskozási, értekezési és közlekedési nyelve a magyar mellett a német is lehet.

29. §. A társulati kiadványok iránt a társulat, vagyonához s a körülményekhez képest, választmánya által intézkedik.

VI. A társulat anyagi forrásai és vagyona.

30. §. A társulat bevételét képezik a fenn meghatározott alapitványi összegek és 5 forintos tagdijak, a kiadványok jövedelmei, továbbá a lelkes ügybarátok részéről a társulat számára várható felülfizetések, adományok és hagyományok.

31. §. A tagdijak a társulat kiadásainak födözésére fordittattnak, valamint az alapitványok kamatai is; de maguk az alapitványi összegek alaptőkéül biztos helyre letétetvén, gyümölcsöztetnek, — elkölteni ezeket nem szabad.

32. §. A felülfizetésekből s adományokból — mennyiben ez utóbbiak alapitványi természettel nem birnak, — a választmány, ha a körülményekhez képest jónak látja, külön tőkét alakithat; azonban az ily tőke az alapitványok természetével nem bir, s ha a czélszerüség ugy kivánja, folyóvá tehető.

33. §. A társulat vagyonát képezik még a részére gyüjtött és ajándékozott okmányok, könyvek, műtárgyak, régiségek stb., mindmegannyi alkatrészei egy a társulat által Temesvárott alapitandó történelmi és archaeologiai muzeumnak. Vagy, ha a társulat e szándéka nem sikerülne, az ily gyüjtemények, a választmány határozata szerint, valamely hazai hasonirányu közintézetnek fognak ajándékoztatni.

VII. A társulat czimere és pecsétje.

34. §. A társulat nagy pecsétje, mely a titkár őrizete alatt áll, „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat Temesvárott 1872.“ köriratot visel. A pecsét czimerrészének meghatározása az első választmányra bizatik.

35. §. A társulat minden rendü tagjai és tisztviselői fel vannak jogositva az őket megillető társulati czimek használhatására.

VIII. A társulat történhető feloszlása.

36. §. A társulat feloszlását csak oly közgyülés határozhatja el, mely előleges kihirdetés folytán e czélból hivatott össze s a társulat összes tagjainak kétharmada a feloszlatás mellet van. Ha a tagok e szükségelt mennyisége nem jelennék meg, akkor az e czélból egy havi határidőre egybehivott közgyülés többsége határoz.

37. §. A társulat feloszlása esetében annak alaptőkéje s minden

egyéb vagyona, a közgyülés határozata szerint, valamely hazai közintézet rendelkezése alá bocsáttatik.

Kelt Temesvárott, az 1872. évi juliushó 25-én tartott értekezleti ülésből.

Szentkláray Jenő, s. k.
főgymn. tanár,
mint értekezleti jegyző.

Ormós Zsigmond, s. k.
Temes vármegye főispánja
mint ideigl. elnök.

Rácz Athanáz, s. k.
kir. tanácsos, mint értekezleti tag.

Marx Antal, s. k.
kir. tanácsos, mint értekezleti tag.

Dr. **Parlagi Márton**, s. k.
cs. k. törzsorvos.

24.886. szám.

Látta a magyar királyi belügyminister oly megjegyzéssel: miszerint az alapszabályok módositását, valamint az egylet feloszlását, s ez esetben a társulati vagyon hováfordítását kimondó közgyülési határozatok foganatositás előtt a királyi belügyminister előzetes jóváhagyása alá lesznek terjesztendők.

Budán 1872. évi augusztushó 2-án.

A minister megbizásából:

(P. H.)

Grois Gusztáv, s. k.
ministeri tanácsos.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

II. füzet. 1876. aprilis hó.

Vázlatos rajz a müvészetről.

ORMÓS ZSIGMOND

elnöktől.

Felolvastatott az 1874. évi apr. havi vál. ülésén.

A költészetet a művészet anyjának, majd bölcsőjének, idősb testvérének szokták nevezni.

Mind ez a költészetnek a művészettel való szoros egybeköttetését bizonyitja, miből következtetni lehetne: hogy egyik a másik nélkül fenn nem állhat, és hol az egyik virágzásnak indult: ott a másiknak is dusan kellene tenyésznie.. A tapasztalás azonban, mely az elméletet gyakran megczáfolja ellenkezőt bizonyit.

A kelet népei a költészet iránti hajlamaikról ismeretesek. A költői, virágos nyelv e népek sajátságaihoz tartozik. A bájos Sheherazade költői meséi, az „Ezer egy éj“ nevezete alatt ismert költői becsesel biró mesék, kelet népei körében keletkeztek. Sheherazade fellengős meséivel mulattatá férjét a kegyetlen Schahriar szultánt, kinek szokása volt nejeit megöletni mihelyt őket megunta. Az eszélyes nő estenként regélt férje előtt, és meséit a feszült várakozás perczében mindig félbeszakitotta; mi által férjét annyira lekötelezte, hogy ez kivégeztetését egyik napról a másikra halasztgatván, végre neki egészen megkegyelmezett.

Mohamed tanitásait költői alakba öntötte. A korán több költészetet foglal magában, mint az előtte megjelent valamenyi költői mű. Csak a Mohamed mondakör mennyi költészetet nyujt? — Amina álmodja: hogy öléből világosság sugarai özönlenek és hajnalpirként a

világ felületén szétterjedeznek. Amina ezen álma, fia: Mohamednek születését előzte meg.

Mohamed ötven éves korában mint özvegy, Abubeker nevű tanitványának nyolcz éves leányába, Aischebe szerelmessé lőn, se hölgyről elragadtatással irják az arabs költészek: hogy „nedves ragyogású szemei vizforrások felett ragyogó csillaghoz hasonlók," hogy Mohamed e hölgyben mindent feltalált, mit atya leányában, férj nőjében, lelkesült tanitó tanitványában kereshet, és mi egy nőt képesit arra: hogy kora legnagyobb férfia által szerettessék.

A prófeta Mekkából megszökve, a thuri barlangba menekült; melynek bejáratánál egy galamb fészkét és egy pók hálószövedékét sértetlenül meghagyta. Élete ellen törekvő üldözőit csak igy kerülheté ki; mert ezek a barlang nyilásánál a galamb fészek és pókhálószövedék látására meggyőződtek árról, hogy oda emberi lény régóta nem lépett be.

Az arabsok a Libanon czédrusaitól, melyeknek nemcsak folytonos erőnövekedést s igy örökéletet, hanem az állatok ösztönéhez s az emberek okosságához hasonló bölcseséget s előrelátást, következőleg lelket is tulajdonitanak, továbbá az általok annyira szeretett lótól kezdve, midőn Abu-el-Masch lova, megsebesült állapotban a törökök fogságába jutott gazdájának életmentőjévé avattatik, — minden tárgyat, melylyel érintkeznek, és a melyek képzeményeik körébe esnek, a költészetbe vonnak.

A vakon született Abul Hasan Rudegi X. századbeli perzsa költész költeményei 100 kötetre terjednek. Mahmud XI. századbeli perzsa szultán 400 költészt tartott udvarában, s közülök Ansarit általa a költők fejedelmévé lön felavatva.

A világalkotás csodás mondája, a hitregék s a kereszténység örök igazságú tanai egyiránt a keleti népek rajongásainak szüleményei. A költészet tehát a keleti népeknek minden időben sajátja volt, s ennek daczára a művészetben még is kezdők maradtak, s ezt azon tökélyre, melyre a görögöknél s ezek után a romaiaknál felvergődött, föl nem vitték.

Mi magyarok szintén keleti nép vagyunk. Költészetünk régóta van. Az ázsiai kivándorlás s a honfoglalás tényei, s az Attila-mondakör, melyet ujabb időben a franczia Thiery feldolgozott, mily bő anyagot nyujtanak ma is a költészetre, s mily bő anyagot nyujthattak hajdan, midőn a hagyomány és monda, nem pedig észlelés és okirat voltak alapjai a történetnek? Vegyük csak régi kronikáinkat kezeinkbe s a történet költői oldalait könnyen kibetüzzük.

Priscus Rhetor a hun-magyar király Attila udvarában szemtanuként szerzett éleményeit, Béla névtelen jegyzője Árpádnak szerencsés bemenetelét Etele váráha, és Ekkhard német krónikás a helvecziai szentgáli kolostornak magyarok általi elfoglaltatását leirva, egyenlően arról tanuskodnak, hogy őseink a költészetet kezdettől fogva nagyrabecsülték, s azt magán valamint köz-ünnepélyeik alkalmával mulatságaikból ki nem feledték. És mindezek daczára a művészetben mégis hátra maradtunk. A költészetben kezdettől fogva gazdag, a művészetben ellenben szegény keleti népek példái eléggé mutatják tehát, hogy a kettő nem volt válhatlan kapcsolatban egymással.

Némelyek ugyan állitják: hogy a hun-magyar nép már Attila korában versenyzett más nemzetekkel a művészet terén; s ennek bizonyitásául a lerontott Sicambria helyén Attila öcscse által épitett Buda városára hivatkoznak. Tudjuk azonban, hogy Olaszhonnak, Attila pusztitásai elől a lagunák vizére menekült őslakosai is, kik azután Velencze megalapitóivá lettek, egyházaikat és lakásaikat a Rialtón fából épitették. A mai szent Márk bazilika helyén a VI. században épitett szent Tódor egyháza, a velenczei épitészet és szobrászat történelmét leiró Mathes Oszkár tanusága szerint alkotó részeiben valószinüleg fából volt épitve, s a velenczeiek még azután is Göröghonból rendelt művészekre szorultak. S ezzel összhangzásban honi viszonyainkra nézve ugyancsak Priskus Rhetor, Theodosius császár követe, kinek a hun-magyar korszakból sokat érő följegyzései maradtak az utókorra, egy régi krónikás iró tanusága szerint Attila lakását látván és lerajzolván, ezt tornyosnak ugyan, de csak gyalult fából és deszkából épitettnek állitja. A világrenditő hun király ezen széklakása után következtetni lehet az ő korában tett többi épitkezések értékére nézve.

Ez időszak azonban azon korhoz tartozik, melyben a középkori művészet a görög és romai hanyatlás után uj életre nem ébredt föl és midőn az még más nemzeteknél sem volt szokásban, térjünk azért át nemzetünk keresztény korszakába.

Tekintélyes irók mondják, hogy a képzőművészetek, a kedélyművelteség e hathatós eszközei, a keresztény vallás karján mindjárt szt. István százada kezdetén, szállottak be hazánkba.

Hogy e korszakban nem csak szilárd anyagból épült templomok s ezekben szobrászati s festészeti ékesitések, hanem magán és középületek is keletkeztek, ezt még azon esetben sem lehetne kétségbe vonni, ha a csekély számmal ránk maradt műemlékek, mint például a pécsi s örsi egyházak, a pannonhalmi, tihanyi altemplomok, Péter király sirjának domborművei, s a szepesváraljai székes egyháznak XIV. századbeli falfestményei ezt még mai napig is tettleg nem

bizonyitanák, és ha az egykorú iróknak és például a bécsi képes kronika féle XIV. századi kézirat codexben néhány már elenyészett egyház hü képe fentartva nem is volna; mert az állam consolidálásának és a keresztény vallás meghonosulásának ténye, a műalkotások terén való tevékenységet szükségkép eredményezé.

Az előkor műalkotásainak nagy része elpusztult, és csak csekély, különösen ha a székesfehérvári nagyszerü templomnak az Anjouk, Zsigmond és Mátyás király budai s visegrádi palotáinak elenyészetét figyelembe vesszük, -- alkalmasint jelentéktelenebb része származott át reánk. De jelenben nem azon kérdést akarom megfejteni, hogy mennyi s minő alkotásaink voltak a multban a képzőművészetek terén? hogy mennyi maradt fenn ezekből és mennyi enyészett el végkép?, hanem inkább azt akarom vizsgálni: hogy volt-e önálló virágzó művészetünk? A mi saját művészeink vagy idegenek alkották-e a műveket körünkben?

Ezen kérdésekre már határozottan válaszolni lehet, hogy bár mennyi legyen is az emlékezetben, romban vagy épségben fenmaradt egyházak száma, bár mennyire ki legyen is mutatva, hogy III. Béla alatt Jób érsek épitész volt és hogy az esztergomi székes-egyházat nagyobbitotta, továbbá hogy a Turnicsén felfedezett falfestmények, szintugy mint a lőcseiek honi történelmünkre vonatkoznak, és bár mennyire emelkedjék is nemzeti öntudatunk, midőn az árpádkori épitészeti maradványok némelyikén eredeti formákra s eredeti nemzeti idomra való törekvés örvendetes jelenségeire akadunk, még is kénytelenek vagyunk bevallani: hogy önálló művészetünk nem volt, és ha voltak is egyes művészeink, műalkotásaink nagy részét még is többnyire idegen művészeknek köszönhetjük.

De ezt kimondani egyuttal annyi, mint műveltségi hátramaradásunkat constatálni. Ezért azonban nincs okunk pirulni, ha körülményeinket jobban szemügyre vesszük.

A tehetséget nemzetünktől a művészetek egy ágában sem lehet megtagadni; s ha mégis léteznék ember, ki a német irók bizonyos osztályához tartozva nemzetünknek elfogult ellensége volna, s ettől a jóra való fogékonyságot konokul megtagadni merészelné, ezt ha a köztünk létező tehetségek megismerése végett körünkbe jönni nem akarna, Európa más müvelt országaiban teendő körutra utasitjuk; és a művészetek különböző ágaiban magyar származású kitünő művészeket mindenütt fog találni; kik daczára annak: hogy államéletünk mostoha körülményei közt a megélhetésre eszközöket és illő foglalkozási tért közöttünk nem találhatnak föl, magyar származásukat még is örömmel be vallják.

Maga Dürer, német szomszédaink büszkesége, magyar atyá-

tól származott; ki aranyműves mesterségének tanulmányozása végett mint legény, vándorlása közben Nürnbergbe szakadt, és itt a maga idejében nagyhirű aranyműves Haller Jeromos leányát nőül vevén, ezzel 18 gyermeket nemzett, s ezek közt a harmadik volt a hirneves Albert.

A magyarok művelődési képessége mellett Neoburgus Ferdinand nevezetű régi német iró, következő szavaival szépen tanuskodik: „Diversi Hungari re ipsa demonstrarunt se vi ingenii sui non solum ad summam purpurae cardinalitiae dignitatem evectos, sed ad omnes etiam sic dictarum facultatum scientias addiscendas capaces esse ac idoneos."

De napjainkban, midőn a majomfajnak és különösen a Gorilláknak bizonyos művelődési képességét sem vonja többé senki kétségbe, a magyar nemzet művelődési képessége felett ellenségeinkkel, kiket 1780-ban a Grossinger, 1811-ben a Gustermann, 1864. évben pedig a Lustkandl névvel lehet jellemezni, — a Dümmlerek, Büdingerek és társaik emberfajával hoszszasan vitázni fölösleges, s mindazokat kik egy nemzetben arra: hogy a tudományok, müvészetek, vagy az ipar bár mely ágában magát tökéletesitse, a képességet megtagadják, az állatoknak a majomnál még alacsonyabb fajához lehet méltán sorolni.

Oly műtörténelem megirása, melyben honfiaink tevékenysége a művészet terén benfoglaltassék, nálunk igen bajos. A mult időkből fenlevő csekély számú műemlékeink mestereit vagy nem tudjuk megnevezni, mint például a turnicsei, veleméri, lőcsei s más falfestményeknél, vagy az alkotó mestereket nem is ismerjük, mint: a pécsi, örsi, jáki s a többi egyházaknál; sőt még a neveikről ismert művészek alkotásaira sem akadhatunk többé rá. Igy például tudjuk: hogy a XIV. században Kolosvári Márton és György fivérek, foglalkozásra nézve rézöntők Nagyváradon nagy-számu szobor müveket alkottak; de királyaink s a többi szentek szobrai iránt kegyelettel nem viseltető elleneink: a törökök, e szobrok érczeit a XVII. században ágyuöntésre használták fel, s a műalkotásoknak csak emlékezetét hagyták hátra.

Nálunk a név vagy a mű, rendesen hiányzik, azért a hajdankor műtörekvését illetőleg méltányolni, s ezt összefüggésben megirni igen nehéz feladat.

Olvassuk, hogy I. Mátyás király idejében Traguri Jakab dalmát honfitársunk és szobrász, az ő segédjeivel, valamint a buda szent-lőrinczi pálos főmonostor szerzetesei a XV. század végén és a következő század elején, egész műiskolát képeztek. A hagyomány ez iskola néhány művészének nevét is fentartotta. Dénes szerzetes 1484., Vincze pedig 1512. táján működő szobrászok, Pozsonyi Gáspár és Lőrincz

vagy Lajos a XV. században, mindannyian a pálos főmonostor szerzetesei festészek voltak. De fájdalom szemeinkkel sóvárogva tekintünk szét a honban, hogy ez iskolák műveit feltaláljuk és végre is kielégittetlenek maradunk. Mennyivel szerencsésebb e részben Németország, hol a XIV. század második felében Prágában, Kölnben és Svábországban fenállott festésziskolák műveivel mai nap is találkozni lehet.

Tudjuk, hogy a cambrayi nagyszerű dom építésze Villard de Honnecourt a XIV. század elején a kassai székesegyházat építette, Averalino Antal firenzei építész Mátyás király alatt a budai s visegrádi várpalotákat nagyobbitotta, a firenzei carmelita szerzetes Lippi Fülöp s Attovanti, e nagy királyunk festészei voltak, Lombardiai Albert és Péter szobrászok szent Margit siremlékének alkotói valának, hogy II. Ulászló idejében Martinus de Prussia mint szobrász, Barta s Miklós mesterek pedig mint festészek működtek, azonban ők mind idegen származásuak valának, s a műtörténelemmel foglalkozó látván, hogy Villard de Honnecourt remekműve kivételével a többinek emlékezete valamely műalkotásban köztünk nincs megörökitve, először is kételkedni fog, ha valjon csakugyan el voltak-e nálunk a nevezett művészek foglalva? S ha hiteles adatok nyomán ez állitás valóságáról meg is győződik, további kételyként méltán felébred a kérdés: nem voltak-e hasonlók a mulékony fényű s időszakonként figyelmet okozó üstökösökhöz, kik hatás és művészetünkre befolyás nélkül feltüntek és el is enyésztek?

Aztán még némely rejtélyes művészekre fordul figyelmünk. Toldy Ferencz a magyar nemzeti irodalom története czimű munkájában állitja, hogy III. Béla korában Jób nevű érsek, az esztergomi székesegyházat építészeti műveivel nagyobbitotta. Hogy Jób sorszerint a 16-dik primás s erélyes főpap volt, ki 1185—1204. ült az esztergomi érseki széken, ezt Török Jánosnak „Magyarország primása“ czimű könyvéből s a nevezett Jób érsek által az esztergomi érseki szék jogainak védelmére III. Kelemen és III. Incze pápáktól nyert kiváltság levelekből tudjuk. Azon továbbá, hogy az érsek építész gyanánt van feltüntetve, csodálkozni nincs okunk, miután főkép a firenzei, ezen korbeli művészek története után meggyőződhetünk, hogy a tudományt és művészetet leginkább csak papok művelték; igy a hires kölni egyháznak terve szintén egy főpapnak a regensburgi püspök Bolstädt Albertnek, máskép Albertus Magnusnak tulajdonittatik. Lehet, hogy Jób érsek egyuttal építész is volt egy személyben; a történet-buvár azonban a lehetőséggel meg nem elégszik, bizonyosságot ohajt, s erre törekedve feltünik előtte, hogy mig Toldy szavaival: „nevezetesek III. Béla alatt Jób érsek művei, ki az esztergomi székesegyházat nagyobbitotta, és számos faragványokkal s egy nagy mozaik

művel diszesitette", a nevezett érsek gyakorló művészként és pedig nem csak mint épitész, hanem egyuttal mint szobrász, és a mozaikban mint festész is feltüntetve van: addig Török János csak azt emliti róla: „hogy szent Albert bazilikáját az esztergomi várban, mely leégett volt, 1188—1198 években helyre állitotta." Volt-e tehát Jób érsek gyakorló művész? és ha igen, volt-e egyuttal szobrász és festész? vagy csak mecaenas volt, ki az egyházat önköltségein helyreállittatá? E kérdések magukat önként feltolják. Ezeket megoldani igen nehéz. A romok, melyek Jób érsek nevét és egyéb felirásokat tüntettek fel, Mathes primatialis épitésznek az esztergomi várró s ennek nevezetességeiről 1827-ik évben kiadott munkája szerint 1762-ik évben még láthatók voltak; de mi volt-e felirások tartalma? Jób érsek neve mint művészé vagy mint pártfogóé állott-e a romokon?

A pécsi egyház gótidomu ablak és boltozat részleteinek átalakitása, a XIV. század elején határozottan Demeter mester által történt; ezt a szentély gótablaka alatt következő egykoru fölirat: „Labore magistri Demetrii lapicidae 1303," kétségtelenül bizonyitja. Demeter mester neve az első s egyetlen, mely a régi korszakból munkájával együtt határozottan ránk maradt.

Demeter mesteren kivül kevés régi művészt találunk honunkban kinek neve s emlékezete bizonyos műtárgy alkotásával egybe lenne kötve. A szent-lőrinczi pálos főmonostor egyik művésze, a biblia hires forditójának, a dicsőültek sorába avatott Bátori Lászlónak arczképét festette le 1456 év előtt. Crom István XV. századbeli szobrászról, a Müller tanár által kiadott lexikonban olvassuk: hogy a kassai szent Erzsébet egyházban látható pompás szentségházat 1472. évben készitette. A héthársi egyház épitője gyanánt 1513. évben bizonyos Raguzai Vincze emlittetik. A lőcsei egyháznak 1520-ik évben ecsetelt falfestményei a művész névbetűi gyanánt **H. T.** vagy **I.** betűket mutatnak. A kassai templom egy festményén 1579. évről Bleselius Jakab neve van felirva. Végre Majthényi nevű XVII. századbeli festésztől Bethlen Gábor fejedelem arczképe Tordán, Mányoki Ádám szintén XVII. századbeli festésztől, ki először Rákóczy Ferencznek, később pedig a drezdai udvarnak volt festésze, két nem nagy műértékű darab, a nemzeti muzeumban látható. — Ennyiből áll mind az, mit bizonyos művész-személyektől a XVII. századig honunkban felmutathatunk.

Ezenkivül a XII. századból Dénes és Tekus szobrászok állitólag szent László siremlékét készitették. Továbbá a Kolozsvári nevű nagyváradi szobrászok atyja gyanánt Kolozsvári Miklós festész emlittetik. Nagy Lajosnak **H.** jegy alatt udvarfestésze ismeretes. Mabuse vagy Gossaert János festész II. Ulászló idejében, Ticozzi olasz

műiró szerint magyar volt. — A pécsi főegyházban a XV. században dolgozott egy festész és benczés barát, Jakab nevű; valamint szintén ezen korból valók még Pozsonyi Gáspár és Lajos festészek is. II. Lajos dalmát származásu udvarfestésze, Clovio Gyula névvel emlittetik. János Zsigmond erdélyi fejedelemnek végre a XVI. század közepén Schulze János nevű volt udvarfestésze. Kővary László a magyar viseletek és szokásokról kiadott könyvében gr. Kemény János után állitja: hogy Schulze-nak J. Zsigmond 1569. dec. 20-án kiváltságot ad, miszerint képeit, rajzait utánnyomatva behozni s árulni ne lehessen.

Mindezek csak neveik után maradtak fenn a nélkül hogy köztünk műalkotásokban megörökitve volnának. Nyomozódásainkban végre is csak azon eredményre jutunk, hogy azon művészek, kik neveik emlékezetét valamely mű által köztünk fentartották, igen csekély számuak. E kevesek irányában is méltán azon kérdés keletkezik, miként van az, hogy e névszerint ismert művészek emlékezete, csak egyes darabokban van fentartva? Tevékenységük volt-e csekély, vagy hogy többi műalkotásaik mind elvesztek?

Mabuse máskép Gossaert Jánost Toldy Ferencz azok sorába helyezi, kik II. Ulászló idejében honunkban jeleskedtek. Német szomszédaink e jeles művészt, ki Berlinben és Münchenben látható művei szerint a XVI. század elején működött, tőlünk elvitazzák. Részemről Toldy állitásán kivül Mabuse magyarsága mellett, csak Ticozzira hivatkozhatom. E kitünő művészt Olaszországban Michaël Angelo művei különösen, annyira elragadták, hogy a Rafael tanulmányozásával foglalkozó Orleyvel együtt, az olasz eszményiségre hajló uj idomnak megalkotójává lön Németországban. Mint olasz példányképe s mestere: ugy Mabuse is, az embertest mozdulatainak művészi tökéletes felszabaditására törekedett, és szabadabb mozgásu sőt mezitelen alakokat festett. Művészeti hirnevünk a multban sokat nyerne az által, ha Mabuse magyarságát a német műirók nagy táborával szemben diadalmasan kimutathatnók. A dolgok jelen helyzetében, midőn magyar származását, felhozható bizonyitékok nélkül vitatjuk, midőn a genialis művésztől körünkben egyetlen festményt nem találunk, mig német szomszédaink közt, és mindjárt Bécsben is műveire rá akadunk, állitásunknak nem nagy nyomatéka van.

A XVIII. század hozzánk közelebb esik, de ebben sem látunk sok vigasztalót. Charräszky Henrik gömöri származású szobrász, Heidelbergában települt le. Kupeczky János, a maga idejében nagyhirű festész, ki annyi uralkodónak meghivását, csak hogy független maradhasson, magától elutasitá Norinbergában, Oeser Ádám Frigyes, kit Winkelmann is magasztalva fölemlit, ki a német festészet egén feltünt virradás előkészitői közé tartozik, Lipcsében végezte pályáját. Alkotásait

a festészet és szobrászat terén e városban keressük. Orient József, mint a képzőművészeti akademia aligazgatója, Schallhas Károly Fülöp és báró Wittinghof Károly Pozsonyból tájfestészek, valamint Böhm János Dániel szobrász, mint a metsző-akademia igazgatója Bécsben találtak foglalkozást s ott meg is haltak.

Mind ezek a honi művészet terén igen kevés tevékenységet fejtettek ki.

Köpp Farkas kismartoni származásu festésztől, kinek oltárképeivel a bécsi szent István dómban találkozunk, Budához közel a solmári csodatevő szent szűz templomában, az 1836. évben dühöngött cholera ideje óta egy mellékoltáron, — szt. János képe szemlélhető. Stock János Márton erdélyhoni szebeni származásu XVIII. századbeli festészről pedig föl van jegyezve, hogy Pozsonyban működött és hogy az erdélyi szász templomokban tőle több oltárképet találunk. Nehány festménye a b. Bruckenthalféle szebeni galleriában is látható.

De hát a jelenkor művészeivel hogyan vagyunk? Nálunk kevesen szánják el magukat a dicsőséget s anyagi hasznot nem igen nyujtó pályára, s a kevesek közül is aránylag sokan végkép elszakadnak tőlünk. Művész elődeik példáit követik, kik a hon határain kivül szintén gyakran menhelyet kerestek.

Mind ezekből röviden azon okulást merithetjük, hogy művészeti tevékenységünk a multban s a jelenben egyiránt szegényes.

Ezen öntudat ne vigyen bennünket oda, hogy kislelkűleg s életképességünkről lemondva nézzük azon művelt nemzeteket szomszédságunkban, melyek a művészet sokoldalu ágaiban annyira dicséretes haladást tesznek, hanem miután a nemzetek létezésének jogosultsága korunkban attól függ, hogy a művelődés eszközeit felfogni s elsajátitani mennyire hajlandók; törekedjünk inkább arra, hogy a vezénylő művelt nemzeteknek a művészet iránti meleg rokonszenves érzületét magunknak szintén elsajátitsuk. Szóval: pártoljuk s ápoljuk a művészetet.

Archaeologiai ismertetés a régi pogány temetőkről, tekintettel Délmagyarországra.

Miletz Jánostól.

Felolvastatott az 1874. évi október havi vál. ülésén.

Rendeltetésünknek a természet megváltozhatlan törvényein alapuló sajátos körülményeinél fogva, az élet és a halál, a lét és nemlét, az

enyészet és mulandóság, a viruló élet pompa és fényelgés majd vonzó, majd visszataszitó, megdöbbentő képeivel, ellentéteivel találkozunk. Az ellentétek ezen harcza, e küzdelem az élet és halál között folyton tart, szakadatlanul ezredévek óta, az őshajdan kifürkészhetlen keletkezésétől kezdve. Naponként megszülemlenek a teremtmények milliárdjai, mások pedig megszámlálhatlan menynyiségben letünnek és helyet csinálnak, tért engednek az ujonnan előjötteknek. Az ellentétek ezen sajátságos viszonyainak alá van vetve minden teremtmény a földön, tehát a teremtmények remeke az ember is.

Visszamenve az ugynevezett történelem előtti korszakra és átkutatván az őshajdan különféle regiségeit, maradványait, azt tapasztaljuk, hogy mig a teremtmények legtöbbjei a lét és nemlét ellentétes küzdelmeiben nyomtalanul elenyésztek, addig az ember saját fajtája hulláját mindig vallásos kegyelettel ápolta, szentelte, „s amennyire csak hatalmában állott, a méltatlanság és sértés ellen néha óriási erővel felhalmozott gátszerkezetekkel védte, vagy a rothadó részeket égés által megsemmisitve, a maradványokat együttesen a föld gyomrába rejté[1]).“

Fajunk ilyetén kegyeletes eljárása elhunytai iránt egyedül azon isteni szikra sugallatának következménye, mely a teremtmények összegében kizárólagosan a mi sajátunk, melynek véde alatt egyedül az emberiség képes ellenállani a természet azon romboló hatalmának, mely az enyészet bekövetkeztével megszüntet minden kapcsot, összeköttetést az élet és halálban; mert a teremtmények között egyedül az ember képes átérteni, felfogni a kegyeletből fakadó azon magasztos érzelmeket, melyekkel az élő nemzedék az elhunytak iránt viseltetni tartozik.

Az emberiséget ugyanis nemcsak az élő nemzedékek alkotják, részei annak egyiránt az elhunytak is, mivel a halottak nagy befolyást gyakorolnak az élőkre. „Mert vajjon nem az elhunytak törekvéseinek eredménye-e a mi összes állapotunk a jelenben? Nyelvünkön kezdve, szokásainkon, erkölcseinken keresztül fel egészen összes társadalmi és politikai intézményeinkig, mindenünket nem-e az elődök, őseink szent hagyományaként birjuk-e? S van-e bármi is jelenünkben, minek gyökérszálai nem a letünt nemzedékek rétegeiben fogamzottak és nőttek nagygyá, hogy örökségünkké váljanak? Bizonyára csak egyik nemzedék a másik vállaira, egyik kor a másik vivmányainak alapjára hágva, emelkedhetett magasabbra, mig azon fokot elérte, melyen mai napság áll az emberiség. Azon aránylag diszes rangfok előhozásán, melyet az emberiség mai napság elfoglal, tudtok és akaratjok nélkül is minden korok, minden nemzedékek közremunkáltak.

---

[1]) A magyar orvosok és természetvizsgálók fiumei nagygyülésének tört. 406 l.

Mieink a kincsek, melyeket a munka és szellem, az ész és tapasztalás az emberiség évezredekre nyuló léte alatt felhalmozott[1]).“

Az imént mondottak alapján az elhunytak iránt ősi időktől kezdve az emberi szivvel mintegy vele született kegyelet következményei, emlékei azon őskori necropolisok, saját alakuk által feltünő földemelvények, dombok és halmok, melyek az őshajdanból földünk különböző részeiben, az éjszak hideg, ködös, dermesztő éghajlatától kezdve, délszak enyhe, vonzó illatos virágokkal himzett és tarkázott, kellemdus talajáig előfordulnak.

Ily halotti halmok, pogány temetők az őshajdanból hazánk többféle vidékein is részint sürübb, részint ritkább csoportokban, egyenként vagy szórványosan találtatnak és közönségesen, de nem mindig helyesen, nálunk hun vagy kun halmoknak szokták nevezni; jóllehet ugyanazon alakban és hasonló mennyiségben földünk azon részeiben is előjönnek, hol — legalább tudomás szerint — hunok vagy kunok soha meg nem fordultak.

Ezen halmok és dombokról az archaeologia biztosabb fejlődéseig többféle vélemény uralgott a müszeretö régiségbuvároknál és a letünt hajdankor néma emlékei iránt előszeretettel viseltető tudománybarátok csoportjaiban. Némelyek azt vélték, hogy ezek egy harczias népnek őrszemekül és mintegy távirdákul szolgáltak; mások azt hitték, hogy közöttük táborhelyek voltak és fölöttük a fővezérek sátrai állottak; mig mások ismét azt hirdették, hogy ezen halmok vallásos épitmények, melyeken a pogány papok áldoztak, s hogy e halmok, ami sehol be nem bizonyult, alagutak által össze vannak kötve; végre emelkedettebb fekvésöknél fogva, mivel messze, sőt egymásról is elláthatók, némelyek azt következtették, hogy egyes nagyobb birtokosok vagy tartományoknak határjelei valának[2]).

Azonban mind ezen vélemények, hogy mennyire nélkülözték az alapot és csakis hiu, ábrándos, alaptalan feltevések valának, az ujabb archaeologiai vizsgálatok fényesen igazolták, miután a rajtok eszközlött tudományos ásatások és bennök talált régiségek leletei nyomán siremlékekül, pogánykori temető halmokul bizonyultak be. — Jelen értekezésemben ezen pogánykori temető halmok és siremlékek rövid ismertetésére szoritkozom, különösen vidékünk, Délmagyarország régészeti viszonyainak, lelhelyeinek figyelembe vételével, miután a külföldiek, vagy hazánk más vidékein előforduló pogánykori necropolisok egymással, csekély kivétellel, sok tekintetben megegyeznek és közelebbről minket annyira nem érdekelnek, mint szorosan a mi tájékunk talaján előfordulók.

Mielőtt az őskori, különösen a negyedik század végén bekövetkezett

---

[1]) Századok 1867. 5. l.

[2]) A magyar orvosok és természetvizsgálók fiumei nagygyülésének tört. 405. l.

népvándorlások zavarában felmerült népek halotti maradványait tárgyalnók az ugynevezett pogánytemetőkben, szükséges, hogy magunkat a naponkint országszerte s vidékünkön is kisebb-nagyobb számmal kiásott, vagy a föld szinén elszórva talált tárgyak között könnyebben tájékozhassuk, az emberiség legrégibb történelmében egyelőre azon korszakokat felvennünk, melyek bár az eddig tett tudományos észleletek elégtelensége, és főleg a legrégibb korbóli gyüjtemények hiányos volta miatt is számtani határozottsággal egymástól el nem választhatók, mindazonáltal a későbbi szerves fejlesztésig a szakférfiak által elfogadtattak s mindenesetre némi természetes következetességen nyugodni látszanak[1]).

Ezen korszakok a palaeolith- vagy őskőkor, a neolith- vagy ujabb kőkor, a bronzkorszak és a vaskorszak.

Ismeretes ugyanis, hogy régiségleleteink korát és jellegét rendesen a leletek anyaga és alakja szerint szokták a mai kifejlettebb régiségtani észleletek nyomán az archaeologok meghatározni.

Az első, amit ismerünk, az ugynevezett palaeolith- vagy ős kőkor, melynek maradványai és leletei a puszta törés és ütés által alakitott kőtárgyak, vagy nagyobbára a vastag bőrü ős állatok csontjából csak nagyjából élesre és hegyesre képezett eszközök; midőn az ős ember a barlangokban az ős állatokkal együtt, u. m. a. mammuth, barlangmedve, szarvorru vagy bozontos rhinoceros és más kiveszett állatokkal együtt lakhatott s Európát közösen birtokolta.

A második az ujabb kőkor, az ugynevezett neolith korszak. Ez már a faragott, csiszolt, simitott, átfurt és köszörült kő- és állatcsont eszközök, fegyverek, kalapácsok, vésők, balták, lándzsák, kések, tűk és árakkal foglalkozik. S mindezek eredetileg nagyobbára azon korszakból valók lehetnek, midőn még a fém-eszközök használatban általánosan nem, vagy csak igen ritkák voltak.

A harmadik a bronz korszak, melyben ezen emlitett tárgyak nagyobbára fémből, előbb különösen rézből, vagy ennek ón és czinnel való vegyitékéből, azaz bronzból készitettek.

Végre a negyedik az ezt követő vaskorszak, midőn már az ujabban feltalált vasból gyártatnak nagyobbára az eszközök és fegyverek, s a vas a bronz érezet kiszoritván, ez utóbbit fegyverre, bárdra, fejszére vagy nyélre többé nem használták, hanem csak ékszerekre vagy kardfogókra fordították. S csakis mindezen előzmények után jön a történelmi korszak[2]).

---

[1]) Mürégész. kalauz 4. l.

[2]) Századok. 1870. 437. l. A délmagyarországi tört. és régész. társulat emlékkönyve. 1874. 14. l.

Ezen korszakok mindegyike képviselve van a pogány temetők, vagy tudományosan kifejezve necropolisok, halotti halmok, emlékedések s dombok emlékeiben, melyekre vonatkozólag megjegyzendő, hogy ezen ős korszakok leletei osztályozásánál, az egy és más népnél és földrészen korábban vagy később bekövetkezett müvelődési fejlődésnél fogva nem lehet szorosan elválasztó vonalat huznunk[1]).

Történeti adatokból tudjuk, hogy a trójai háboru 1190—1180 között Kr. e. a bronz korszakba esik, bár az aegyptomiak már 3000 esztendővel számitásunk előtt a vasat használták, mert a gulákban a kövek közt vas ollókat találtak. — Sőt tudjuk, hogy Angolországban a XI. században is még kőfegyvereket használtak, mint az európaiakkali közlekedés előtt az amerikai barbárok, vagy Oceánia lakóinak egy része még jelenkorig használja. — De vannak oly népek is, melyek a bronz kort nem ismervén, a kőkorból közvetlenül a vaskorba léptek át. Mi igen természetes, ha meggondoljuk, hogy a polgárosodás felkapása és kiterjedése igen sok belső és külső körülményektől függ és hogy igen sok nép, éghajlati vagy földrajzi viszonyainál fogva, századokkal hátrább maradt szomszédjainál, mig ellenben azok kiket a müveltség árja előbbre ragadt, gyakran annyira előre sodortatnak, hogy őket az utánok iparkodók soha többé el nem érhetik[2]).

Ezek után áttérhetünk felolvasásunk tulajdonképeni tárgya: a pogánykori temetők ismertetésére.

Hazánkban a kihalt népeknek számos maradványai találtatnak az ugynevezett pogánytemetőkben.

Az első temetkezési helyek bizonyára az emberiség müveltségi fokához képest egyszerüek lehettek, majd óriási mérveket elérvén tömegük által nemcsak feltüntek, hanem az alattuk rejlő maradványokat is megóvák a pusztitás és rombolástól.

Azon őskortól kezdve, mióta az ember társaságba összeállt, természetesen találtatott közte szegény és vagyonos, jobbágy és ur, közlegény és vezér is. Valamint tehát életükben, ugy halálukban, vagy inkább holtuk után is fennmaradt ezen megkülönböztetés. A szegény hulláját csak az egyszerü hant födi, vagy marékkal felszedhető égett csontjait egyszerü viz- vagy főzőedénye foglalja el; itt-ott egy-egy csat, egy-egy csupasz kés vagy kard, gyöngyszem vagy fésü az, mit az egyszerü földüregben, melyet még a kő vagy tégladarabok sem jelzenek, találunk; vagy a hamu tetején az edényekben leljük a megőrzött tűket, az összehajlott kardot, a nyakék egyes csengő pléheit. Igy tették el a szegényeket.

---

[1]) Századok 1870. 438. l.

[2]) Mürégész. kalauz 4. l.

A gazdagabbak, hatalmasabbak nagyterjedelmü halmok alatt nyugszanak, fegyvereikkel, diszitményeikkel, kedves állataikkal. Birtak ezek tetejökön is bizonyos jelvényekkel, melyek elhordattak, vagy az idők százados viharaiban enyésztek el; mert mit nem rombol el az idő vasfoga és az emberi vandalismus évezredes következetessége?![1])

Mellőzve itt annak fejtegetését s történelmi bizonyitgatását, hogy a hazánkban sőt, vidékünkön is helylyel-helylyel előforduló pogánykori temetők, halotti halmok s dombok mily faju, nemzetiségü s mily korbeli kihalt népéi lehettek, csupán az előforduló leletekből azon következtetést teszszük, hogy ezen ősnépeknek, voltak legyen ezek akár celt, scytha, akár szláv vagy germán fajuak, hunok, avarok vagy kunok, akár quádok vagy szarmaták vagy más ismeretlen ősnépek fel egész a legrégibb korig, — temetkezési szokásaikra nézve általános törvényt fel nem állithatunk; mert ugy látszik, hogy a hullának eltakaritása és annak elégetése is egyszerre volt divatban. Épen igy változnak a mellékletek is, melyekkel a halottakat megtisztelték, vagy a földöntuli utra ellátták

A megégetésnél rendesen a máglya használtatott, a hamvak durva cserép urnába rejtettek, a halott felett pedig tor tartatott s az ezen alkalommal megevett kosnak, őznek csontjai, szarvai s a tornál használt edények a sirba szórattak. Az égetett csontok felett majd mindig a halottnak legbecsesebb holmija találtatik, u. m: tük, gombok, kis kések kő- vagy bronzból, apró füles bögrék, kancsók némi czifrázattal, — a családtagok meg annyi kegyeletes emlékei, — tálak, likacsos szürők mind cserépből, sőt a régiekben kőfokosok, balták és fejszék is előfordulnak.

Ismeretes ugyanis a régiségtanban, s számos tapasztalat által constatált tény az, hogy rendesen régibb, őskoribb népek lakhelyén telepedtek meg, mint természetes is, a későbbkori, ujabb népségek. Igy gyakori még a sirhalmokban is, hogy egymás fölé temetkeztek. Legalól találunk sokszor kőkori maradványokat, azonfelül bronzkoriakat, mig legfelül a vaskori tárgyak jönnek elő. Igy laktak és temetkeztek népek népek felett, valamint a különböző kori földrétegek egymásra borulnak[2]).

Hazánkban leggyakrabban előfordulnak a hamvvedrek, vagy a lapályban eltemetve, vagy halmok által kitüntetve. Az elégetett, vagy épen eltemetett hulláknak halmok általi elboritása, azoknak minél további fenntartásukra volt czélozva; azért mindig száraz helyen történt. Természetszerüen legszárazabbak a dombok tetejei, és valóban éppen a dombok

---

[1]) A magyar orvosok és természetviszgálók fiumei nagygyülésének tört. 406. l.
[2]) Századok 1870. 441. l.

tetejein vagy a hegyek lejtős lábainál találjuk gyakran a halmok csoportozatait. De vannak számos ily dombok az alföld lapályain is.

Igy vidékünkön Torontálmegyében Majdan. Ó-Oroszlámos mellett számos halom találtatik, melyekben széles alapfalakra, számos sirüregekre, hol kisebb, hol nagyobb koponyákra találtak; miből talán azt sejthetni, hogy a majdani domb-csoportozat szintén pogánykori temető lehetett s itt nyugosznak a pogány csatákban elesett harczosok tetemei. Podlokányban, a mai Oroszlámostól délre sirboltokat is fedeztek fel, melyekben valószinüleg tatár tetemek, majdnem 7 lábnyi hosszuak és ép, egészséges fogakkal, nyugodtak, fejök körül ezüstpántok, füleik mellett jókora tengeri csigák voltak függők gyanánt. Egy másik helyen ismét Majdan mellett, egy elsülyedt hajóra akadtak, melyet azonban, minthogy mélyen lesülyedve volt, s fája már tökéletesen odvas, kiásni nem sikerült.[1])

Nagy-Becskerek határában, nevezetesen Bántelek, Csatágos, Écska és Ellemér felé szintén akadhatni régészeti tekintetben érdekes halmokra, melyekben cserépedények, halotti urnák — hamvvedrek, — téglák, nagy kiterjedésü alapfalak nyomaira akadtak.[2]) Ily pogánykori halmok nagy számmal mutatkoznak még Nagy-Kikinda, Bocsár és Szaján körül is.

Továbbá ugyancsak Torontálmegyében, Kis-Zombor helységtől délre, mindegy 400 ölnyi távolságra, 1872-ik év május havában akadtak a téglaverő munkások pogánykori sirra, melyben egy csontváz feküdt arczával kelet felé forditva. A csontvázon szinezett agyag-kagyló- és madárkarom-gyöngyök, két gyürü, egy karperecz s egy fejék voltak, mely utóbbi nyilásában az állat összetartá[3]). Ezen leletek társulatunk köztiszteletben álló nagyérdemü elnökének s vidékünkön a régiségtan igen lelkes buvára s fejlesztőjének becses gyüjteményében őriztetnek.

De saját megyénk, Temesnek területe sem szükölködik ily pogánykori emlékekben. Igy azon földhányások, melyek Temesmegyében éjszakról, vagyis a Marostól délfelé három vonalban lehuzódnak s helytelenül romai sánczoknak neveztetnek, az ó történelmi és régészeti nyomozásoknak méltó tárgyai lehetnek. A germáni földbirtokosok egyike 1860-ik évben a germán-nagyzsámi utat átmetsző s a közlekedést akadályozó ezen régi földtöltést napszámosokkal lehordatván, a munkások $2^1/_2$ láb mélységben egymás mellett két csontvázra bukkantak, melyeken különböző bronz ékszerek voltak, u. m.: bronz-

[1]) Adattár I. 1871. 261. l.

[2]) U. o. 395. 419. l.

[3]) A délmagyarországi tört. és régész. társulat emlékkönyve. 1874. 16. l.

sodrony nyakszoritó, két bronz-karperecz, egy bronz-gyürü s egy bronzkarika; ezeken kivül a vázak mellett pénz is találtatott, de a pénz kellő felügyelet hiánya miatt eltünt. A többiek pedig, miként a kiszombori lelet, Ormós Zsigmond főispán ő méltóságának régészeti gyüjteményébe jutottak.

1867-ben a g i l á d i határban is fedeztek fel pogánykori sirt csontvázzal, cserépedénynyel és karékesitésül szolgáló bronzarmillával[1]). Szinte Temesmegye területén Szépfalu (Schöndorf) és Kisfalud (Engelsbrunn) községek érintkező határmezején hosszu idők óta valószinüleg ős necropolist mosnak a Maros hullámai a folyó balpartján. A csontok, mintegy félölnyi mélységben a földréteg alól, a part folytonos leomlásai következtében igen jól kivehetők; nehány év előtt egy vas nyilhegyet is emeltek ott ki a földmivelők[2]).

Vidékünkön különösen A r a d m e g y e gazdag pogánykori emlékek, dombok és temetőkben. Igy az u j - s z e n t - a n n a i határban az aradi ut mellett a folytonos szántás daczára is, magas földhányás látható árokmélyedéssel, melyben földből égetett, hihetőleg parittyába használt veres golyók találtattak égetett földréteggel. Ugyanonnan szántásközben kidobott régi törökkorszaki nagy vasgolyó jutott birtokomba.

Ugyancsak Uj-Szent-Anna határában a K u r t i c s felé vezető ut mellett van egy terjedelmes halom, mély és széles árokkal, mely, mióta a halom és környéke a Szent-Annán alapitott s József császár által Temesvárra áttett piaristáknak adatott, azóta „p a p o k h a l m á n a k„ neveztetik. P é c s k á t ó l nem messze S z e m l a k felé szinte mutatkozik magas halom alaku földhányás.

Különösen feltünő a régi O r o d, most G l o g o v á t z falu közelében elterülő öt halom, melyekről ezen vidéken a népmonda azt tartja, hogy a tatárjáráskor elesett harczosok sirja volna. E halmok egyébbiránt bizonyosan emberi kezektől nyerték eredetüket, mit egy egyenes vonalban fekvésük, egyenlő magasságuk és alakjuk is mutat. Ezeken kivül mutatkoznak még halmok, Aradmegye területén V i l á g o s o n kettő, továbbá L ö k ö s h á z á n, Ö t v e n e s s z é l e n, a k é t h a l m i pusztán, D é z n á n, L á z o n, B o h á n y b a n és B é l - Z e r i n d e n egy-egy halomemelkedés.

Régi sirokra és pogánykori temetőkre a k u r t i c s i határban akadtak, melyekben ásatás alkalmával gyürük s ékszerdarabok találtattak. K i s z i n d i á n is vannak a régi temetkezéseknek kövekkel köralakban

---

[1]) U. o. 16—17. l.
[2]) Adattár II. 332. l.

jelzett nyomai, melyek a hullának ülő helyzetben történt eltemetésére mutatnak.

Mindezen hajdankori néma emlékek eléggé feltüntetik azt, hogy Aradmegye mily nevezetes telephelye lehetett a régi kor népeinek s a régiségbuvárlatnak mily tág mező nyilik itt a működésre. Erről magam is személyesen meggyőződtem, midőn f. évi junius-hó 26-án Ménesre kirándultam s innen 27-én délután Buczurka Ferencz ménesi jegyző s társulati tag, továbbá Varga Ferencz gyoroki lelkész s választmányi tagnak kiséretében a paulisi pogánykori temetődombot, mely jelenleg is temető helyül használtatik, meglátogattuk. A temető-domb, vagy helyesebben földhát mintegy 20—30 láb magasságu homok-halom lehet s közelében az ugynevezett száraz ér veszi kezdetét, mely régente a Marosnak szintén egy kiágazása volt, vizzel bővelkedve, de ma már teljesen kiszáradt. A domb felszinén igen nagy számmal lehet találni régi cserepeket, de egészet soha, felet is nagyon ritkán. A cserepek kivül vörösös barnák, feketék vagy szürkésfekete szinüek, legtöbbnyire igen durva anyaguak s vastagságuk különböző, mi csakis több korszakbeli készittetésükre mutat. Midőn ásattunk, az ásó minduntalan cserépdarabokba ütközött, s néhol égés-fekvetek nyomai is látszottak. A kiásott cserepekkel, különös alaku égetett vörös tégladarabok is jöttek napfényre, melyek közül némelyek, kivált a mélyebb fekvésü helyeken, a nedvességtől egészen szétmállottak.

Érdekes még ezen felül, hogy a kiásott cserepek oldalai kagylók, csigaházak, s tekenyő-hulladékokkal voltak tele. Egyik edény alján ős halcsigolya és csontmaradványokat is leltünk. A régi időkben legnagyobbrészt természetesen eledelül szolgálván, az egykoron itt lakozó ős emberek konyhahulladékait képezhetik. Különösen gazdag cserepekben, csontok s kagylókban a domb teteje, melyet különben a paulisiak temetője foglal el egészen s e miatt ásatása igen bajos. Itt találtam én a sirok között turkálva egy agyagból égetett egészen ép kupalaku sulykot, melynek felső része át van lyukasztva; továbbá egy ős állatcsigolyát, s egy lapos gutát, istennyilát, vagy lánczos menykőt, melynek azonban felső része letörött volt. Kétségtelen ugyan, hogy ezen kő, csont, kagyló tárgyaknál fogva az egész paulisi temetőhely némi ódonabb jelleggel bir, mint akár a vaskori leletek, akár pedig azon késő kornak tárgyai, melyben őseink hazánkba jöttek. „Mind a mellett kétségtelen az is, hogy ily kő s csonteszközök egyrészt még a vaskorban is divtak; és hogy más részt őseink vándorlása korában a barangoló népeknél még a vaskor uralkodott. E szerint tehát a megtelepülő népnek alsó rétegeinél különösen, még ily kő és csonteszközök is folytonos használatban voltak a primitiv culturai

fejlődés első fokának korában“ [1]). Lehet hogy a paulisi temető is ily korbeli s jó lenne erre nézve alaposabb kutatásokat tenni. Különben az itt talált cserépdarabok némelyike, mint már említém, felette durva és vastag s ezeken a primitiv diszitésnek semmi nyoma sem látható. Vannak azonban vékonyabbak s némi izléssel készültek is s a töredékekből itélve az edények alakja igen változatos lehetett. Czifráik szabálytalanok, összevissza kuszált karczolásokból állanak, melyek ujjal, hegyes fával, vagy csontocskákkal lettek benyomva s egyes huzásokból, hullámzó vonalokból, czirádákból, átmetszetekkel vagy pontokból állanak; némely edények a romokból itélve oldaldudorokkal birtak.

Mindezen általam Paulison talált tárgyakat van szerencsém a tekintetes választmánynak ezennel bemutatni, melyek már magukban, mint néma tanujelei egy letünt őskornak, eléggé leköthetik figyelmét a régészet barátjainak s eléggé tanuskodnak szükségességéről annak, hogy a paulisi temetőhalmot bővebb és alaposabb vizsgálódás tárgyává kellene tenni archaeologiai tekintetben s az itt található cserépmaradványokat több másokkal összehasonlitva lehetne csak talán sikeresebben ezen hely őskori állapotát meghatározni,[2]) s ez különösen társulatunk feladata, melynek magasztos körébe vág különösen az: hogy a történelmi nyomozások mellett a régészeti tudományt is népszerüvé tegye vidékünkön a nép nagy zöme előtt, „s fölrázza maradandóbb hatással egyidőre legalább a közszellemet s érdekeltséget, mely fájdalom még ma nálunk a régészet s általában a tudományos téren nagyobbmérvü életjelt alig ad magáról, pedig épen a messzebb kiható érdekeltség az, mely a tudománynak a társadalom minden rétegébe való áthatását eszközli, ez pedig a müvelődés nem muló meghonosulásának életfeltétele.“

Lugos és Karánsebes története 1526—1658

Jványi Jstvántól.

II. közlés.

1571—1604.

Felolvastatott az 1873. évi márczius havi vál. ülésén.

A török Porta nagy örömmel ragadta meg az erdélyi fejedelmek által nyujtott alkalmat Magyarország ügyeibe beleavatkozni, midőn ezek hozzá segitségért folyamodtak részint a német császár ellen, részint a

[1]) Század. 1870. 440. l.

[2]) A mult év október havában Varga ujabb, s nagyon sikerült kutatást eszközölt itt L. az „Ösemberkori leletek“ czimü czikket a 91. lapon. A szerkesztő.

belzavarok miatt. És mig e protektori szerep a török hatalomvágyának és határtalan terjeszkedésének uj meg uj tápot nyujtott, addig az erdélyi fejedelmek a török főhatóságtól függvén, a Portának igazi vazalljaivá sülyedtek; onnan kapták megerősittetésöket és némelykor még kinevezetésöket is a fejedelemségre. De ezen barátság igen sok áldozatba került, sok megaláztatásnak valának kitéve nemcsak a török császár, de még a vezérek részéről is.

Ezen szomoru korszak Magyarország felezésével kezdődött a mohácsi vész után, a mikor is Erdélyország és a mellette fekvő magyarországi részek Zápolya Jánost ismerték el királyuknak Ferdinánd német császár ellenében. Utóda lett fia: János Zsigmond ki 1571. évi márczius hó 14-én halt meg mint utolsó sarjadék a Magyarországra nézve oly végzetes családból. Erre az erdélyi és magyarországi rendek összegyülvén, 1571. évi május hó 25-én a János Zsigmond által Erdélynek szerzett szabad fejedelem választási jognál fogva egyhangulag somlyói Báthory Istvánt választák fejedelmöknek.

Temesvár e gyülésen nem volt képviselve, mert 1552 óta a török kezébe került; de hogy Lugos és Karánsebes vidéke mely akkor bánsággá volt alakitva, részt vett benne, kétséget sem szenved.

Egyéb gyülésekről határozott adataink vannak aziránt, hogy azokon a Lugos és Karánsebes tartomány beliek nem hiányzottak. Igy mindjárt 1571. évi nov. hó 9-én Kolozsvártt, 1573. évi junius hó 24-én Tordán[1]), 1574. évi január hó 11-én Kolozsvártt a partiális gyülésen[2]), hasonlóan 1574. évi junius hó 18-án Székely-Vásárhelytt, hol a Békés-féle mozgalmak leveretésére szükséges költségekhez a magyar részek is, mint eddig, portánkint 20—20 pénzzel hozzájárulni igérték.

Báthorynak ezen, bár egyhangu megválasztása azonban még korántsem biztositá őt fejedelemségében, hanem a német császár és a Porta kegyét is meg kellett nyernie. S mindkét részről meg is kapta megerősittetését. A török császár Szelim, 1572. évi márczius hó végén irt levelében ismerte el mindazon jogok és feltételek mellett, mint elődét, s meghagyta egyszersmind végbeli bégjeinek, hogy az Erdélyhez tartozó falvakat ne merjék bántani[3]). Miksa pedig a töröktől félvén, kényszeritve szintén elismerte. Igy a lugosi és karánsebesi vidék, mely mind-

[1]) Szalay L: Erdély és a Porta, 23. l.
[2]) Mikó Imre: Erd. tört. adat. I. 300. l.
[3]) Szalay: Erd. és a Porta. 34.

járt a mohácsi csata után Erdélyhez kapcsoltatván, kevésbé háborittatott, most ujra biztositva lőn.

Báthory azonban, ennek daczára, mégsem élvezhetett nyugalmat. Békés Gáspár t. i., János Zsigmondnak kanczellárja, ura halála után biztos kilátással birt a fejedelemségre; távollétében pedig attól elüttetvén, Báthory ellen kitüzte a lázadás zászlaját. Hogy a Portát maga részére nyerje, 400 ezer aranyat és kettős adót, több nevezetes helyet és az egész lugosi s karánsebesi vidéket igérte oda, ha a fejedelmi székbe segiti[1]). De hasztalan; Báthory őt a töröknél már megelőzte és Miksát is megnyerte a maga részére, ugy: hogy Békés sehol segitséget nem kapván, 1573. évi okt. hó 3-án Fogaras várából kizaklattatott. — 1575-ben másodszor jött vissza az időközben megváltozott Miksa császár segitségével, de julius 10-én ujra legyőzetett és az országból kitakarodott. Ez alkalommal a lugosi és karánsebesi vidékből jól felfegyverezett 300 lovas és 200 gyalog katona segitette Báthoryt[2]). Báthory ezen győzelem után Békés párthiveit büntette meg 1575. évi aug. hó 8-án, s ezek között volt Barcsay Gáspár Lippa várának kapitánya és karánsebesi bán is[3]), kit még azon évben kivégeztetett[4]).

Még a Békés féle mozgalmak elején történt, hogy a lugosiak és karánsebesiek közül többen megunván a nyugalmas életet, felkerekedtek és a békés törököket Csatádon megtámadták; de mint előre látható volt, e vakmerő expeditio véres kudarczczal végződött.

Erről tanuskodik Kendi Sándornak 1572-ben a Portára küldött erdélyi követnek instructiója, melyben a többi között ez is állott: „Ha a passát panasz érte tömösvári passától, Satádra sebesiek és lukasiak közzől valók és voltak, kiket az törökök levágtak; először kell mentenem magam; lehetetlen dolog, erdélyi avagy lugasi fi latorrá ne legyen és gonoszságot ne cselekedjék; sőt város és falu sines oly, kibe az lator ne mehessen (v. ö. Borsos Tamás erdélyi követ üzenetét Konstantinápolyból 1618-ból); de az én uram birodalmába kit mert ért és kézbe akad azféle latrokba, sem feje sem jószága, oly böntetése lészen; másodszor: most cirkáltatja az én uram mind nemes és paraszt rendet, és érdemek szerént megböntetik; harmadszor: az én uram ez dolgot

---

[1]) Szalay: u. ott, 237. és 245.

[2]) Szalay u. ott, 221. — Horváth M. Magy. tört. legujabb kiad. IV. 356. — Istvánfy. — W. Bethlen II. 302.

[3]) Pesty Fr. A temes. Bánság elnev. jogtal. 13. — Nagy Iván, Magyar csal. I. 187.

[4]) Horváth M. IV. 257.

meghallván, mostani sebesi bánnak vigyázatlan voltjáért mindjárt elveszi tőle az bánságot és mást vet oda[1])".

A török sem sokáig tagadhatta meg természetét. Mert midőn Báthory István 1575-ben 15 ezer aranyból álló évi adóját a Portára elküldené sok ajándék kiséretében, a nagyvezér lealázólag fogadta a követeket, sőt még Lugos és Karánsebes határvárak átadását is sürgette[2]) és követelte, hogy csupa becsületből 5 vagy 10 ezer frttal több adót küldjön.[3]) De a fejedelem e kérésre nem hajolt, nem merte a reábizott ország határait szükebbre vonni és két nem épen csekély végvárat oly könnyü szerrel az ellenséges szomszéd kezébe jutattni. S igy becsülettel válhatott meg Erdélytől az 1576. évi január hó 28-án Medgyesen tartott gyülésen, midőn a lengyel királyi trónra meghivatván, bátyja Kristóf javára lemondott, megtartván mégis a czimet és a véduraságot.

Somlyói Báthori Kristóf vajda alatt az ország nyugalmat élvezett, a mennyire az ily mozgalmas időkben egyáltalában lehetséges volt. Hogy apróbb kihágások, zsarolások és rabló portyázások ne történtek volna, képzelni is nehéz a nyugalomra kényszeritett harczedzett és elvadult népeknél. Igy nevezetesen e vidéken is többféle zavar történt. A temesvári pasa, ki még csak 40 napja, hogy e vidékbe jött, de a végbeli falvakból számtalan panaszt hallott már a tisztviselők zsarnoksága ellen, 1577. novemberben a fejedelemhez irt levelében kéri, utasitsa rendre s büntesse meg azokat, mint ő maga is saját zsaroló embereit. Annál is inkább tegye azt, mert „a török császár parancsolatjában is hagyva vagyon, hogy se nagyságodra, se én reám az szegénységtől panasz ne legyen[4])."

Sőt még egy speciális esetet is emlit fel azon levelében, mely a karánsebesi bánt (neve még nem ismeretes) utonállónak tünteti fel. A levélnek ide tartozó része következő: „ . . Ezt adom tudtára, hogy most a portáról parancsolatot hoztak nekem. Ezt parancsolta a hatalmas császár: hogy ennek előtte Janye nevü embernek az atyját Andrást Nsgod földében Terök Bálint emberei, Möszin és Bálint, azok egynehány latorral az uton meglesték és megölték, és az Sebesi bán kétezer forint ára marháját vötte el. Ez felett több gonoszságot is cselekedtek. Azt parancsolta az hatalmas császár, hogy ezt törvény szörint meglássuk és eligazitsuk. Én is az okáért az én emberemet Piri vajdát, az levelekkel Ngodhoz küldtem. Mikoron Ngoddal szembe leszen, Ngod

---

[1]) Szalay: Erd. és a Porta, 48.
[2]) Böhm Lén: Délmagy. tört. I. 402.
[3]) Szalay: id. m. 245.
[4]) E levelet lásd: Tört. Adattár IV. évf. 90 — Szalay: id. m. 335.

a gyilkosokat kerestesse meg, és az marhát, melyet az Sebesi bán elvött, az hatalmas császár parancsolatja szerint mindent megadass, és azokat a gonosztevőket megbüntesd, hogy a hatalmas császár eleibe többé panaszt ne vigyenek. Ezeket, a pereseket megelégitesd. Az hatalmas császár egészségében senkinek bántása ne legyen. Isten tartsa meg Ngdat. Költ Tömösvárott. Fewwh(?) passa[1])".

De nemsokára 1578. elején maga Murád szultán is ir hasonló utonálló rablás ügyében, melyben a lugosi bán, a fenemlitett Ecsedi Báthory István emberei a tettesek. Az érdekes levél itt következik.

„Az Jézus vallásán való Magyari uraknak urának, Erdélyi vajdának, Báthory Kristófnak.

Ez az én nagy parancsoló levelem odajutván, úgy tudjad meg. Mostan az Temesvárhoz való eming, az ki kincset beszolgáltatja, Kurth nevü, az én portámra emberit küldötte, hogy ennekelőtte az ő felesége egy rabbal, egy rableánynyal s egy szolgával egy kocsival az őmaga jószágába migyen volt: Ordi nevő hid mellett közel Erdélyhez való Lugasi bán emberei: Nyakazó Tamás, István, Péter, Mayczoss Péter és Gruychia, Meriez János, Romanichia János, Gyurka és az Lugashoz való Vizák nevő faluból Reteza nevő ember az több társaival tizenketted magokkal az nevezett asszonyoknak utokat megállották, az Kurth eming feleségét szolgájával megölték, az rabját és az rablányt elvötték, rabbá tették és az neköl (?) 100 ezer ozpora irő aranyat és gyöngyöt és anélkül más egyébféle drága marhát, mindenbe zsákmányt töttek, őneki ebből felette igen nagy kárt tettek, kit énnekem értésemre és tudtomra adott. Mely dologból énnekem könyörgött, hogy az ő marháját megadatnám és parancsolatot küldének ez dolog felől. Azokáért azt parancsolom neked, hogy az én parancsoló levelemmel mikor az ő embere oda hozzád mégyen, lugosi bánt elöhivasd és a dologért megfirtasd, igazán s igazság szerint tudakozzál, menj végire; meglássad, ha ugy vagyon, az miképen panaszoltak; azok az latrok, az kauarak, kik utjára jöttek, felesigit megölték, és az marhájába zsákmányt töttek, és az ő szolgáját, kit megöltek, és rableányát, kit elvittek, ha most nálok lészen, az én császárságomnak való igazságoddal, hivsigeddel mutasd meg; ezeknek az nevezett embereknek marháját, mindenöket mind egy pinzig adasd meg, és az ő gonosz cselekedetekért őket megbüntesd, ne halasztasd. Ugy tudjad meg: és az én parancsoló levelemnek kétség nélkül higyj meg. Isten tartson meg[2])."

A betegeskedő Báthory Kristóf 1582. évi május hó 27-én meg-

---

[1]) Szalay: id m. 336.
[2]) Szalay: id. m. 343.

halálozván, öcsese István, a lengyel király, mind védur, Kristófnak egyedüli kiskoru fiát, Zsigmondot (szül. 1572. ápr.) és az ország kormányát gyámokra bizta[1]). Zsigmond 16 éves korában a medgyesi gyülésen 1588. évi dec. hó 8-án tényleg fejedelemnek ismertetett el[2]).

Báthory Zsigmond gyermekes észszel lépett-e magas polczra és gyermekiesen is viselte magát; állhatatlan volt az undorodásig, s kapkodó szeszélyei az eddiginél sokkal vészesebb korszakot hoztak az országra.

Az évi adót rendesen küldötte ugyan Konstantinápolyba, követei mégis gyalázattal illettettek a durva, harczias Sinan nagyvezér által, ki Zsigmondot sem kimélte. E méltatlanságok megérlelték Zsigmond régi tervét, a török igát lerázni[3]). S erre nem csekély befolyással voltak a jezsuiták, kik folyton körülötte voltak. Minthogy azonban terve az uraknál nem talált viszhangra, előbb az oláh és moldovai vajdákkal szövetkezett és végvárait jó karba hozatta, hogy a hihetőleg kivivandó előnyök láttára azokat tervére hajlandóbbakká tegye.

Zsigmond tehát felhatalmazta Palatich Györgyöt, lugosi bánt;[4]) e derék és vállalkozó férfiut (ki hihetőleg a Karánsebesi bánságot is birta), hogy az egész temesi vidéken lakó oláh, rácz és más nemzeteket a török ellen izgassa. Ez sikerült is leginkább a ráczoknál. Ezek, t. i. Palatich és ennek alvezérei, a rettegett szerb lugosi János (Jankul Lugosian), más János nevezetü, ki azután többször is hősiesen kitünt, s Majsocz Péter által vezénylett oláhokkal szaporodva, neki bátorodtak, a töröket többször legyőzték és több erődöt is bevettek. Megöltek egy csauszt is, kit a temesvári pasa Zsigmondhoz küldött volt, miért is az panaszt emelt[5]). Palatich erre szinleg néhány gyanust el is fogatott és őket a törököknek átadá, de nemsokára ismét kiszabaditá és a ráczokat ujra szitani kezdé. Ezek most Becskereket veszik be és két izben legyőzik s elszalasztják a temesvári pasát[6]). Erre Zsigmondhoz folyamodtak vezérért, ez Székely Mózest küldötte ugyan, de azon meghagyással, hogy csak Erdély szélén maradjon, mintha azt akarná védeni; nehogy ideje előtt a törököknél gyanut keltsen. S hogy a ráczokat továbbra is hüségében tartsa, megparancsolta Palatichnak, hogy igére-

---

[1]) 1583. márcz. 6-kán kelt rendelete szerint mindent egy három tagu kormányra bizott. A többi között kikötötte magának: „in maioribus Praefecturis et Officiis ut est Várad, Karánsebes et Szamos-Ujvár et his similibus Nobis insciis Praefecti loco non moveantur. (W. Bethlen II. 469.) —

[2]) Benkő: Transilv. I. 230.

[3]) Griselini: Gesch. d. temeser Banats. I. 85. — Böhm I. 250.

[4]) W. Bethlen II. 442. Ez 1580-ban jött át Magyarországból Erdélybe.

[5]) W. Bethlen: Hist. Trans. III. 224.

[6]) Bethlen: id. m. III. 227.

tekkel kecsegtesse; különben titokban segitse is őket mindenképen mig nyiltan léphetne fel a török ellen[1]). — A ráczok 1594. évi junius hó 13-án levélben kérték Székelyt, siessen hozzájok, de ez nem mozdult[2]). Hogy Zsigmond őket fel akarta volna ültetni, mint Kővary L.[3]) mondja, alig hihető.

A ráczok most Székely segitsége nélkül is Verseczet kezdik ostromolni, mig egy részök a temesvári pasát tartóztatja, nehogy az ostromoltaknak segitségére jöhessen. A verseczi aga ekkor párbajra szólitja a rácz Jankul Halaburt; de ez a törököt legyőzvén, annak fejét diadalmasan viszi övéihez[4]).

A törökök a ráczoknak ezen győzelmei után annyira elrémültek, hogy a faeseti török őrség is titkon az erősebb s biztosabb Temesvárra szökött. Facsetet azután Palatich minden baj nélkül egyszerüen csak elfoglalta és várkapitányt tett oda[5]).

Ez időben Hassan, a Kicsiny, küldetett a temesvári pasa helyébe. Midőn a ráczok jövetelének hirét hallották, Versecz ostromával felhagytak és elszéledtek. De a Hassan által lelkesitett török had előbb Facsetet fenyegette[6]) s aztán a ráczok ellen fordulva, csufosan megverte őket s Becskereket visszavette[7]).

E közben Zsigmond az urak folytonos ellenzése daczára 1594. jun. 11-én nyiltan kimondá az elszakadást a töröktől. De az erre keletkezett mozgalmak miatt elrémülten megszökött; Bocskay István nagyváradi főkapitány által azonban visszahozatva aug. 18-án Kolozsvártt megnyitá a gyülést. Ez alkalommal több ellenzéki előkelő urat öletett meg, leginkább Bocskay István, Geszti Ferencz és Kornis Gáspár tanácsára[8]).

Zsigmond hihetőleg tartván Hassán 30 ezernyi seregétől, és mert Rudolf német császárral még nem sikerült szövetkeznie, szinleg engedett és békésnek mutatkozott. S hogy a töröket is ujra kibékitsék, Szalánczy Lászlót a gyülés azon határozatával Palatichhoz küldötték: hogy ez Facsetből és a többi e vidéken elfoglalt török várakból katonáit kivigye és adja vissza a töröknek; azonkivül iparkodjék jóvátenni minden eddig elkövetet sérelmet[9]).

---

[1]) Bethlen: id. m. III. 279. (Hibás lapozás.)
[2]) Bethlen: id. m. III. 234. — Tört. Adattár. I. 514.
[3]) Kővary: Erd. tört. IV. 61.
[4]) Bethlen: id. m. — Böhm: I. 253.
[5]) Bethlen: III. 236.
[6]) Böhm: I. 254 l.
[7]) Bethlen: id. m. III. 287. — Fessler. VII. 314.
[8]) Benkő, Trans. I. 233. — Horváth M. IV. 429.
[9]) Bethlen, id. m. III. 416, 429.

Ez azonban alig történt Zsigmond őszinte beleegyezésével; mert Szalánczy, ezen követsége miatt később saját palotájában Branyicskán meggyilkoltatott; minek hire szept. 3-án jutott el Kolozsvárra[1]).

Zsigmond azalatt folyvást alkudozott Rudolf, német császárral; de mialatt még követei utközben vannak, elterjedt azon álhir, hogy a temesváriak segitségére jött tatárok haza mentek és csak a khán maradt még Temesvárott körülbelül 2 ezer emberrel. Ezek elfogására és ha lehetne még, Lippa és Temesvár feldulására Zsigmond most Geszti Ferenczet küldi egész seregével Lugos felé. De ez a lugosi utról eltérvén Székely Mózest válogatott lovassággal Facsádhoz (Facset) küldi előre, hogy azt a töröktől ismét elvegye.

Facset vagy Facsád várának épitője és eredete eddig még nem puhatoltathatott ki; most romjait is alig találhatni. Bethlen „non ignobile castellum"-nak mondja. Hidvégi Mikó Ferenc pedig, Székely kortársa, igen rosz és hitvány palánknak nevezi. — Bél Mátyás. (Georgr. 1777. kiadásban) ezt irja róla: „Facsád arx olim valida, castrum nobile; edito monti impositum est, qui amoena circum planitie suffusus conspicitur."

Székely tehát lovasságával előre sietvén, nagy hévvel támadta meg az erődöt, s ha a gyalogság is nyomban követi, bizonyosan be is veszi. De ez sokáig késett, s igy hasztalan volt minden erőlködése; sőt Székely ez alkalommal lábán megsértetvén, amiatt egész életében sántitott. A gyalogosok megérkezvén, a kastélyt aláaknázni kezdették, mi az erődöt okvetetlenül kezeikbe szolgáltatja; de uj akadály gördült tervök elé. Este t. i. hire járt, hogy sok török és tatár közeledik Temesvárról és Lippáról a határok pusztitására; mert, amint látszott, már neszét hallották a békefelbontási szándéknak. Geszti erre haditanácsot tartott, melyben elhatározták, hogy Lugosra sietnek és azt biztositják inkább; nehogy mását hajhászván, a magukét veszitsék el. Tehát nagy sebességgel Lugosra jöttek. Ez késő hideg őszszel történt 1594-ben.

Nehogy a mostoha időjárás és élelemhiány miatt seregét megnyomoritsa, Geszti ellenséggel nem találkozván, seregét visszavezette Erdélybe; de a határok őrzésére mégis a közeli erdőkben mintegy 2 ezer válogatott lovas és gyalog katonát hagyott hátra Kopeczky Mihály vezérlete alatt. Ezek váratlanul egy tatár táborra ütöttek és azt megszalasztották, de nagyobb prédát nem tehettek[2]).

Végre 1595. évi január hó 28-án létrejött Zsigmond és Rudolf

---

[1]) Bethlen: i. m. III. 478.

[2]) Décsi János: Comm. de reb. Ung. VII. cap. 3. — W. Bethlen III. 508.

között a kölcsönös véd- és daczszövetség a török ellen, melyet az erdélyi rendek is április 16-án a fehérvári gyülésen elfogadtak. Zsigmond most már bátran léphetett fel a török ellen.

A karánsebesi bánságot ezen év május 27-én a hadedzett és kipróbált vitéz, Borbély Györgyre bizta, ki seregével azonnal Karánsebesre sietett[1]).

1595-ben a hadiszerencse igen kedvezett Borbélynak. Julius 8-án Karánsebesről elindulván, véletlenül támadta meg Bogsán (Istvánfynál: Bochciam) és Versecz török várakat (Jacobinusnál: Bokcia et Varsocz) és az egész őrséget kardra hányatta. A törökök emiatt boszut akartak állani, s igy a lippai, jenői, csanádi és gyulai bégek Erdélybe törtek és csak kegyetlen pusztitás után huzódtak vissza[2]).

Borbély ezalatt a bevett várakat helyőrséggel látván el Erdélyhez csatolta. Erre visszatért Karánsebesre, honnan seregével Gyulafehérvárra hivatott. Aug. 1-én t. i. ide érkezett Károly styriai főherczegnek leánya Mária Krisztina, kit Zsigmond a Rudolffal kötött szerződés megerősitésére nőül nyert[3]).

Midőn Borbély György „lugosi parancsnok“ ez ünnepélyre megjelenni készült, üzenetet kap Achmet temesvári pasától, hogy mint szomszéd ő is jelen akar lenni a lakodalmon; gyüjtött is valami 8 ezer embert, hogy Erdélyre törjön. Ez üzenetre Borbély elmésen azt felelte: „jól van, eljöhetsz; de hogy csinosabban jelenhess meg, majd én mint borbély előbb megberetválom fejedet[4]).“ A nászünnep fejedelmi volt ugyan, de a közeli török veszély miatt igen rövid. Aug. 6-án vége volt, mire Zsigmond azonnal az Al-Dunához sietett a török ellen, Borbélyt pedig a temesi vidékbe küldé vissza, hol ez ritka szerencsével működött.

Először is Tótvárad, népes török város ellen indult, melyet bevett s őrségét mind lekaszabolta. Ezen jó alkalmat felhasználván seregeit néhány lovas csapattal szaporitja és váratlanul Facset előtt terem[5]). Az őrség megijedvén azonnal kész volt a várat feladni, ha teljes fegyverzetben engedik a kivonulást. Borbély beleegyezett. Hajdu katonái azonban nem akarták a törököket oly egyszerü módon ereszteni; lesből

— A Monum. Hist., Irók 17. köt. 141. sat. — Kovachich, Script. II. 374. sat. — Lásd. W. Bethlen id. m. III. 508. sat.

[1]) W. Bethlen i. m. III. 572.

[2]) Bethlen, III. 576. — Istvánfy, 411. — Jacobinus, Schwandtner script. rer. Hung. III.

[3]) Benkő: Trans. I. 235.

[4]) Decsi, Comm. de reb. Ung.

[5]) W. Bethlen, III. 584 etc.

szándékoztak őket megtámadni s legalább fegyvereiket elszedni. Borbély ezt megtudván egyenesen megtiltá, gyalázatosnak tartván, adott szavát megszegni. S hogy az őrséget netáni bántalmazásoktól megóvja, a külső várszánczokba helyezé el katonáit s másnap reggel fedezettel szándékozott az őrséget a határon tul elkisértetni. Erre Lugassy Jánost válogatott lovasokkal küldi kémlelésre, ki csakhamar egy nagy török segélyhad közeledését jelenté be. Másnapra hajnalodván, aug. 13-án, csakugyan meg is érkezett a lakodalomról elkésett temesvári pasa 8 ezer emberével a lippai, gyulai, jenői és csanádi bégek társaságában[1]). A várban levő mintegy 300 török a közeli segélyről értesülvén és a győzelmet is már biztosan remélvén egy lőpor-tornyot légbe röpitének és a zavarban a Barabás Péter vezérlete alatt őrizetül bennlevő 100 magyarra rohantak; de hitszegésökért életökkel lakoltak; a magyarok mindnyájokat felkonczolták. Azalatt kivül is megvivtak. Borbély ugyan gyengébb volt, de mégis ütközetbe bocsátkozott, mely bátor elszántságát nagy szerencse jutalmazta. A sokkal nagyobb török had megveretvén futásnak eredt, a magyarok még három mértföldnyire üldözik és sokat közülök megölnek. A lippai és jenői bég fogságba került, a gyulai és csanádi elesett, a temesvári pasa nehéz sebet kapott s nagy ügygyel-bajjal menekült Temesvárra; hátramaradt az egész zsákmány, melyet a katonák maguk között felosztottak. A magyarok közül összesen 200 esett el, sokkal nagyobb volt a törökök vesztesége. Ily nagy szerencsétlenség hire annyira elcsügesztette a törököket, hogy Borbély most egymásután ütközet nélkül elfoglalhatta (szept. 1-én) Lippát, mely 44 év óta a török igája alatt nyögött volt, azután Solymos, Világos, Csanád, Nagylak, Fellak, Pankota (okt. végén), Siri (?). Eperjes (Lippa és Facset közt) és Arad várakat, melyeket nagyobbrészt a török őrség elhagyott[2]).

A lugosi és karansebesi bánság ekképen egészen felszabadult a portának 1552 óta fizetni szokott külön kétezer arany évi adótól, mignem 1658-ban az egész vidék török kézre került[3]).

Örömmel értesült e nagy horderejü dolgokról Zsigmond fejedelem, ki azalatt az Al-Duna vidékén nem kevesebb szerencsével hadakozott s most novemberben annyi győzelem után Erdélybe tért vissza.

Hihetőleg most ajándékozta meg a vitéz és becsületes Bekes Istvánt, Borbély György vejét, Facsettal[4]).

---

[1]) Mikó, Erd. tört. ad. III. 28.

[2]) Jacobinus, Decsi, Istvánfy, Bethlen; Fessler VII. 356.

[3]) Bethlen, id. m. III. 590. — Fessler VII. 357.

[4]) Mint Bethlen V. 185 l. említi: „Castrum Facset illi, omnique ejus Posteritati attribuerat".

1602. dec. közepe táján Bektás temesvári pasa felgyujtatta e várat, mig Bekes a Básta által összehivott gyulafehérvári gyülésen távol volt[1]).

Zsigmond eddigi pályája még dicskoszoruzott volt, de ő nem volt érdemes annyi feláldozásra az ország részéről. Rajongó, állhatatlan lelke nemsokára megunta a csak hiuság és rajongásból kezdett nagy munkát. — 1596. elején Prágába sietett Rudolffal a következő hadjárat tervét elkészitendő; de egyszersmind a fejedelemségről is le akart mondani s nejétől elválni. Rudolf korholására szinleg nyugodtan távozott Erdélybe, hol jelenlétére szükség is volt.

A fejedelem távolléte alatt a Lugos és Karánsebes vidékiek a mult évi fényes eredmény miatt elbizakodván, más szomszéd keresztényekkel egyesültek s egész Temesvár alá nyomultak. Itt a temesvári pasa 800 katonáját, kik Budára voltak menendők, szélylyelverték és zsákmánynyal terhelten tértek vissza[2]). Ily erőpróbálkozások nem voltak épen ritkák azon időben.

Tavaszszal a törökök minden ügyekezetöket a mult évben elveszitett várak visszavételére forditák. Zsigmond tehát Bocskay Istvánt, nagyváradi főkapitányt (már 1592. évi junius 20-dika óta), Nagyvárad védelmével bizta meg, ő maga pedig serege élére állván, Lippa alá sietett, melynek parancsnoka, Borbély György[3]) már két hét óta a törökök által be volt zárva. Ezek ugyan elvonultak, midőn Zsigmond közeledésének hirét vették, hanem most Zsigmond kezdé Temesvárat ostromolni. Junius 10-én bekeritette, de a 40 napi ostrom eredménytelen volt, mire Erdélybe ment vissza. Épen oly sikertelenül működött Temesvár alatt Jósika István kancellár is, ki azt a következő 1597. évben okt. 17-től nov. 17-ig ostromolta[4]).

1597 elején Zsigmond ismét elment Prágába, s Rudolf, miután semmiképen nem sikerült őt mult évben előadott és most ujra sürgetett tervéről lebeszélnie, végre hajlandó lőn őt az erdélyi fejedelemség gondjai alól felmenteni. Igy tehát Zsigmond 1598. évi april hó 8-án ünnepélyesen csakugyan lemond (először) Rudolf javára[5]). — De alig négy hónap mulva, már augusztus 20-án, Bocskay István által visszahozatva, a tordai gyülésen augusztus 29-én ujra leteszi a fejedelmi esküt.

Zsigmond távolléte alatt a török a mi vidékünkön uj veszteséget

---

[1]) Bethlen. i. m. u. o.
[2]) Timon, imago nov. Hung. c. 16. — Griselini I. 87.
[3]) Horváth. IV. 449 l.
[4]) Bethlen. IV. 43 l.
[5]) Horváth. IV. 450 l.

szenvedett, még pedig a lugosi bán. Barcsay András magánvállalatából.

A temesvári beglerbég, Szolimán, 1598. évi junius hóban Csanádot ostromolta, de a gyakran odaérkező erdélyi segédcsapatok sokáig meghiusiták fáradságát. Boszankodása közben megjelennek nála a lugosi bánnak kémei mint álszökevények és rábeszélik a Lugos elleni utra. Ezen várnak falai, ugy mondják, rongált állapotban vannak, s a bán ujabban nagy kinceseket halmozott ottan össze. Ezenkivül szinlelt boszuból még vezetőknek is ajánlkoznak. Szolimán nagy örömmel ragadta meg e kedvező alkalmat; az eredménytelen ostromot beszüntetvén, Temesvárra sietett a kellő intézkedések végett. Julius 6-án este felé 1000 lovassal és ugyanannyi gyaloggal elindulván, másnap reggel szürkületkor Lugos előtt termett.

Barcsay a török jöveteléről jókor értesülvén, a várat, amely a város tőszomszédságában volt, bátor őrséggel, a falakat pedig mozsarakkal rakta meg. Ezután vállfegyveres katonákat helyezett el a városban, az utczákban és keresztutakon; ő maga pedig erős lovassággal és gyalog katonasággal kétezer lépésnyire a várostól lesben állott. Gyuráczа György élésmesterre bizta a városban levő népséget és meghagyta neki, hogy a legmagasabb toronyból ágyudörgéssel adja tudtára, ha a török még csak egy mértföldnyire lesz a várostól. De ez, nem tudni mi okból, csak akkor adott jelt, mikor a török majdnem közvetlenül a város előtt (suburbium) állott. Ezen körülmény, valamint az is, hogy a török más oldalról intézte a támadást és nem azon, melyen jelentve volt, a mely részen emiatt a katonák fel is voltak állitva, megzavarta ugyan a városbelieket, de mégis el lévén készülve a támadásra, csakhamar rendbe jöttek és az ellenséget, miután az, ijesztésül két házat felgyujtott, kiverték az elővárosból. Barcsay pedig jóllehet később értesült a török jelenlétéről, megkerüli az ellenséget és Szolimánt, ki a városon kivül könnyü fegyveresektől körülvéve, nagy bizalommal várá a biztos győzelmet, hátban támadja meg, ugy: hogy ez mitsem sejtvén, két tüz közé lőn szoritva.

Mi lett e kemény, gyilkoló harcz eredménye, könnyü belátni. A török e váratlan megtámadás miatt megzavarodván csak rövid ideig tudott harczolva ellentállani. Szerencsésnek mondhatta magát, kit a városiak biztos csapásai le nem teritettek s ki gyors futásban legalább életét menthette meg. — Elesett Bethlen Farkas szerint közel 700 török; Istvánffy szerint pedig 411 török vesztе itt életét, kiknek fejei hosszu rudakon a vár falára tüzettek ki. 250-en fogságba kerültek s ezek között volt több magasrangu egyén is; köztük Ibrahim aga, ki magát 3 nap mulva 8 ezer aranynyal váltá ki. Maga Szoliman is futásban keresett menedéket: de minthogy a magyarok ezalatt a Temes balpartjára (a

mostani német részre) vezető hidat már elrontották, lovával a Temesen általuszva eliramodott s ezentul Lugosnak békét hagyott. — A zsákmány közt volt két aranyozott hadijelvény, maga Szolimáné is, melyek a foglyokkal és egyéb ajándékokkal Gyulafehérvárra küldettek. — A lugosiak alig vesztettek valakit; legjobban gyászolták Josepovics János halálát[1]).

Ez történt 1598. jul. 7-én reggel.

Rudolf császár értesülvén Zsigmondnak augusztusban történt alkuellenes visszajöveteléről, tüstént sereget küldött Nagy-Várad felé, mialatt az alvidékről Saturdsi Mohamed nagyvezér 7 ezer tatárral ugyanesak oda sietett. Ez már jun. 18-án átkelvén a Dunán, a pancsovai síkságon és Becskereken megvárta a tatár khánt, ki aug. végén érkezett oda. A haditanácsban most azt fontolgaták, vajjon a lippai, lugosi, karánsebesi vagy a nagyváradi ut volna-e legelőnyösebb? Végre az utóbbira határozták el magukat s nyomban el is indultak[2]).

Zsigmond attól tartván, nehogy e hatalmas török sereg Váradról Erdélybe is áttörjön, miután a törökkel nem sikerült megbarátkoznia, 1599 év elején Rudolfhoz küldé követeit és ujra neki ajánlá fel a fejedelemséget. De mialatt azok az elfogadó válaszszal és az okmánynyal hazatérőben vannak, azon megdöbbentő hirt hallják, hogy Zsigmond márczius 29-én már unokabátyja, Báthory Endre bibornok javára lemondott (másodszor). Most Erdélyre egy ujabb szenvedésekkel és ami még keservesebb, megaláztatásokkal telt korszak kezdődött.

A Szeged táján áttelelt tatárok az 1599. év tavaszán ujra munkához láttak; ölték, pusztitották a vidékbelieket. Jenő őrsége nagy veszteséget szenvedett, Lugos vidékére is elhatoltak és kiméletlenül garázdálkodtak („plebem vicatim oppidatimque agentem vastarunt.“) Endre bibornok 300 fegyveres lengyelt küldött Lugos és Jenő várakba pótlásul a megöltekért[3]). De ez csak kezdete volt a nagyobb nyomoroknak. Rudolf más ügyekkel levén elfoglalva, szivesen ráállott Mihály oláh vajdának tervére, midőn ez megkérte: engedné meg, hogy Endrét megbuktassa és Erdélyt a német császár véduralma alatt elfoglalhassa. Mihály e szerint bojárjaival csakugyan felkerekedvén, Endre seregével 1599. okt. 28-án Szebentől nem messze a schellenbergi téren megütközött és győzött. Ez alkalommal Barcsay András lugosi bán erős lovashaddal segitette Endrét[4]).

---

[1]) Istvánfy, lib. 31: pag. 445. — Bethlen, IV: 123—127.

[2]) Böhm L: I. 260. Hogy utközben Lugost ostromolták vagy elfoglalták volna, mint Kővary L. (IV. 82.) és Decsy (Osmanogr. III. 576.) mondja, légből kapott állitás; hacsak a váradi expeditió utáni időre nem vonatkoztatjuk.

[3]) W. Bethlen IV. 261.

[4]) Bethlen, IV. 567.

Ez természetesen máskor is megtörtént, hogy a lugosi és karánsebesi bán Erdélybe vitte a bánságában gyüjtött embereit; de hogy ezek között facsetiek is voltak volna, még nem találtam megemlitve. Ugy látszik ezek jobban szerették a kényelmet és ha nem bántotta őket senki, ők sem bántottak mást; de ezen látszólagos békeszeretet mellett egyéb szoros kötelezettségökről is megfeledkeztek. Azért az 1599. márt. 21-tartott medgyesi országgyülésen határoztatott: minthogy Facset és Mardsina nehány évben a hadi teher és szolgálat alól még szükség esetében is kivonták magukat; ezek tehát a hadakozást illetőleg „az régi szokás szerint a törvényekben is a lugosi bánhoz hallgassanak.“[1])

Mihály vajda november 1-én vonult Fehérvárra, hol e hó 20-án gyülést tartott, s mint Rudolf császár helytartója, az erdélyi rendekkel a hűségi esküt letétette. Barcsay András is esküdött akkor Rudolfhoz, és később a többi erdélyi rendek ellenére is hűségesen Mihályt segiti. A vajda t. i. nemsokára bitorló lett és saját magának szerette volna Erdélyt biztositani. Minthogy Rudolf erre épenséggel nem mutatott kedvet, a törökkel kezdett szerződni; és ez késznek is nyilatkozott őt fejedelemnek elismerni, mihelyt Lippát, Jenőt, Lugost és Karánsebest neki általadja.[2]) De az oláh seregeknek országszerte kegyetlen pusztitásai miatt a rendek Mihálytól elpártoltak és Básta Györgyöt, német császári tábornokot, hivták ellene segitségül. Ez eljött, és miután a rendek Rudolfnak ujra hűséget esküdtek, 1600. évi szept. hó 18-án a vajdát Enyed és Miriszló között meg is verte, még mielőtt Barcsay András vezérlete alatt a jenői, lippai, lugosi és karánsebesi segédcsapatok a vajda segitségére megérkeztek volna[3]) A vajda Havasalföldre menekült seregeinek romjaival és Básta vette át az országot 1600. évi okt. 6-tól egészen 1601. évi február hó 3-ig.

De Erdély nem cserélt kormányt, hanem csak egyént; Básta semmivel sem volt jobb a vajdánál. Az ország szerencsétlen helyzetéről tanuskodik, hogy a rendek értesülvén Zsigmond közeli tartózkodásáról, minden eskü daczára őt ujra vissza akarták hozni. 1601. évi jánuár hó 21-én tartott kolozsvári gyülésen Básta természetesen ellene volt e tervnek, s igy a németpártiak mind, kik közé tartozott Huszár Péter is (ki akkor talán már lugosi bán volt.) De az ellenpárt győz és Zsigmond gr. Csáky István és Székely Mózes segitségével visszahivatván, február 3-án ujra megválasztatott, mig Básta fenyegetve vonult ki Erdélyből.[4])

[1]) Kemény Józs. Erd. tört. tára I. 223.
[2]) Horváth. IV. 469.
[3]) Hidv. Mikó Fer. hist. — Bethlen IV. 567.
[4]) Századok: 1869. 541 l.

Erre néhány áruló és roszakaró fogatott el és részesült megérdemlett büntetésében. A többi között Baba Noak, ki Mihály vajda alatt hajdu kapitány volt, és Saski nevü rácz pópa, ki Mihály alatt számtalan sok gaztettet vitt véghez, sok helységet felgyujtott, a lakosokat a töröknek eladta, az erdélyi nemesség kiirtását tanácsolta és legujabban Lugost s Karánsebest[1]) a török kezére akarta játszani. Mindkettőt felnyársalták és Kolozsvártt a nagy piaczon február 5-én megégették[2]). S miután az ország még több ilyentől megtisztult, bevezették Zsigmondot Moldvából, és ez márczius 27-én 1601-ben tényleg harmadszor foglalta el fejedelmi székét.

Rudolf ennek hirére nagy haragra lobbant és ismét Mihály vajdát Bástával együtt küldi a hitszegő Zsigmond büntetésére, Erdélyország visszafoglalására. Emiatt Zsigmond is 1601. évi junius hó 3-án a kolozsvári gyülésen a felkelést elrendelte és a töröktől is kért és kapott segélyt. Zsigmond az ellenség sokkal nagyobb számáról értesülvén, vonakodott az ütközettől és még ujabb török segélyt várt; de hasztalan. Mihály vajda t. i. állevelet küldött Zsigmond nevében a temesvári pasához, üzenvén, hogy több segélyre nincsen szüksége; ugyis elég erősnek érzi magát az egyesült Básta és Mihály megveretésére. — Végre aug. 3-án Goroszlónál elkerülhetetlen volt a csata, és Zsigmond, mint előre lehetett látni, teljesen megveretett. Az erdélyiek erre Deés felé futottak, Barcsay András Lugosra, Zsigmond és Csáky István Moldvába[3])

Básta és Mihály között nem sokáig tartott a barátság; mert miután az oláh vajda ismét jogbitorlást követett el, Básta őt Torda mellett aug. 19-én megölette.[4]) Básta erre Mező-Vásárhelynek vette utját; de hirét hallván, hogy a török Lugos és Karánsebes felől három pasát küld Zsigmond segitségére, Deésre vonult vissza.

Zsigmond a török és tatár segitségével még 1601. novemberben vissza jött Erdélybe, de eredménytelenül harczolt; végre az őt folyvást környező jezsuitáktól ellenszenvvel töltetvén meg a török ellen, undok állhatatlanságában, sokkal jobb fejedelemre méltó hiveinek tudta nélkül, gr. Csáky István és Barcsay András által 1602. marc. elején Bástával fegyverszünetet, Rudolffal pedig szerződést kötött. Átadta neki Erdélyt, és csak nagy bajjal kerülhette el a börtönt, melybe elkeseredett párthivei őt vetni szándékoztak. Tehát jul. 26-án örökre bucsút vett Erdélytől

[1]) Ezen városokat. Bethlen V. 126. „opimi proventus oppida, latifundisque celebria" néven nevezi.

[2]) Kemény. Erd. tört. tár II. 27. — Bethlen. V. 7.

[3]) Századok. 1869. 543 l.

[4]) Horváth. IV. 475.

és Csehországba ment, hol 12 év mulva bevégezte nyavalyás életét, mely szerencsétlen hazájára annyi szenvedést és nyomort hozott.[1])

Zsigmond lemondása után Básta a kolozsvári gyülésen ujra Rudolf hűségére esküdteté az erdélyi rendeket és Huszár Pétert lugosi bánná nevezte ki. Székely Mózes azonban e szerződést nem akarta elismerni és Gyulafehérvár mellett táborba szállott, hol Básta által jul. 2-án megveretvén, családjával és párthiveivel, kik között Bethlen Gábor is volt, Sólymoson át a temesvári pasához menekült 1602. aug. 23-án.[2]) Ez időben törökök is gyültek Temesvár körül és Lugost aug. 7-én megrohanták és pusztitották. Vajjon Székely intézkedésére történt-e ez, vagy talán egyike volt ama sok alkalmi portyázásoknak, nem tudhatni. Lugos valamint előbb Baresay alatt Mihály vajdához, ugy mostan hiven ragaszkodott Bástához, kit a tanács az emlitett szerencsétlen napon egy magyarul irt levélben ama bajról értesitett is és hozzá segitségért fordult.

Ezen levél egész terjedelmében következőleg hangzik: „Illustris ac Magnifice Dne Dne nobis clemen. perennium servitiorum nostrorum perpetuam oblationem in gratiam Illmae Magnificentiae Vestrae, cum fidelitatis obsequio etc.

Az hatalmas Isten Ngodnak egy napját ezerré tegye, sok kivánta jó szerencsékkel áldja meg Ngodat. Kegyelmes Urunk, ez elmult napokban két atyánkfiát bocsátunk vala Ngodhoz, hogy Ngodnak adják értésére, hogy Temesváratt igen gyülekeznek az törökök, az kémek is, kiket oda bocsátottunk, nyilván mondják, hogy reánk akarnak ütni; de azok (atyánkfiai) az utból tértek meg, és nem akarták Ngodat megtalálni veszedelmünk felől; ez alatt ez mai nap Kegyelmes Urunk ugyan reánk ütének, voltak kétezer lovas török, és nyolczszáz gyalog pandur; oly szertelen reánk ütének, hogy az vár kapujáig vágtak bennünket, városunknak felét mind megégeték, marhánkat mind elhajták, az minemü gabonánk vala, azokat is mind megégeték, rabot számtalant vünek el; ellenek hogy állhassunk, nem lön erönk hozzá, mert az mely hajduságot Ngod mi közünkbe rendelt vala, az bé nem érkezett vala, a szolgáló nép peniglen, az kiknek Zsigmond fejedelem ő felsége sok jószágokat osztott vala, annak jobb része mind elszökék mellőlünk, maga azoké a fő örökség városunkban. Városunk mezőváros, és árokkal megerősitettük vala, de azt is mind elégeték mostan a pogányok.

---

[1]) Horváth. IV. 479.

[2]) Századok. 1869. 650 l.

Könyörgünk azért Ngodnak, mint kegyelmes Urunknak, Ngod rendeljen annyi segitséget minekünk, kik megszabadithassák hazánkat a pogányoktól, s hogy kegy. Urunk pénzén éljen, mert az mi gabonánkat az tűz emészte meg, és mi magunk is élhetetlenek maradtunk. Azoknak penig jószágokat, kik ilyen végső nyomorúságban minket elárulának és az veszedelemben hagyának, Ngodnak könyörgünk, Ngod jószágokat deputálja városunk' épületére és megmaradására; mert kegy. Urunk, mi életünket nem szántuk elveszteni ezért az helyért, és az várat is megtartottuk az hatalmas Császárnak és Ngodnak; most is k. Urunk, eléggé voltak azon a pogányok, hogy az várat megadnók nekik, de megmutattuk vérünk hullásával, testünk szakadásával és sok kárunkkal, rabságunkkal, hogy az római Császár és Ngod hivei vagyunk, ezután is kegy. Urunk az míg élünk, fejünk fenállásáig vérünk hullásával akarunk mind az felséges római Császárnak, mind Ngodnak szolgálni nagy hivséggel. Ngod az segitséget ne késleltesse, mert itt megromlottunk annyira, hogy ha ezután segitségünk nem leszen, veszedelemnek fiai vagyunk és leszünk. Ngod kegyelmességét várjuk. Tartsa Isten meg Ngodat hosszu boldog esztendőkig jó egészségben. Ex Lugas, septima die Augusti anni 1602. Ejusdem Illmae Magnificentiae Vestrae servitores ac fideles perpetui Petrus Gorog judex supremus, ac universi senatores oppidi Lugos.[1])

Vajjon lett-e ezen levélnek eredménye, alig merném elhinni. Feltünő, hogy a lugosi bánról egy szóval sem történik emlités.

Erdélyben a pártviszályok Székely távozása után egy időre megszüntek; de a béke Básta kormánya alatt még talán a háborunál is nagyobb nyomort hozott a sokat zaklatott országra. Iszonyat okává lett nevét több nemzedék átokkal szokta volt emliteni.[2]) De kegyetlensége és zsarolása csakhamar megbuktatták. Az elégedetlen erdélyiek egyedüli reménye az emigratióban volt, s igy Székely pártja növekedett otthon, mialatt a porta is megkinálta a fejedelemséggel. Ő tehát csak alkalomra várt hogy hazáját zsarnokától megmentse, s ez nem sokáig késett.

Básta 1603. év elején fizetetlen, de martalékkal megrakott hadainak egy részét Szatmárba, Debreczenbe és Tokajba vezette át. Ezen alkalmat felhasználta Székely és Básta távollétében márcz. végén „mikoron még a fü ki sem jött volna", ő is kiindult Temesvárról Bektas temesvári pasával törökök, tatárok és székelyekből álló nagy seregével, mely utóbbiak lassankint átjöttek volt nozzá Temesvárra, mint az ő népökből valóhoz. Először nem a közelébbi Lugosnak, hanem

[1]) E levél: Kemény és Kovács, Erd. tört. tárából II. 72.
[2]) Horváth. IV. 479 l.

Karánsebesnek tartott. Ez akkor kis város volt köralakban épitve, falai már régiek s igy erőtlenek valának.[1]) Bánja ez időben nem volt, de hihetőleg Huszár Péter lugosi bán joghatóságához tartozott.

Mielőtt azonban Székely egész hadtestét oda vinné, előre küldötte Nagy-Megyeri Keresztesi Pált, egyik hü és gyors vezérét, 500 tatárral és kevés magyarral, hogy a karánsebesieket részint igéretekkel, részint fenyegetéssel a mint lehetne, vérontás nélkül megadásra birja. Básta t. i. semmi más fegyveres őrizetet nem hagyott a várban, mint a lakosságot és kevés német katonát, kiket Erdélyből a nagy éhség miatt küldött volt ide. Keresztesi mielőtt a várost megszállotta volna, némely főbbeket a városiak közül titkos küldöttei által már előre rábirt az önmegadásra. S csakugyan a mint közeledett seregével: Vajda György, Fodor Ferencz (Fr. Crispus), Laczkó Simon és Tóth Miklós hallgatag megegyezéssel a többi nemességet is igyekeztek pártjokra vonni. E tervet ellenezték: Vajda István, Gerlistye Miklós, Kun Dániel, Theodorik, Jósika Miklós és Ferencz s még többen a városi népből. E versenygés annyira ment, hogy nagyobb veszélylyel fenyegette a várost, mint maga az ellenség. De Keresztesi fenyegetései, ha ellenszegülnek, s kegyelem igérete, ha megadják magukat, valamint azon félelem, nehogy ostromlás esetére a zsindelyes házfedelek meggyuladván, a várost még nagyobb veszélybe hozzák; rábirta őket a megadásra.

Székely bizván a lakosság hűségében, semmiféle őrizetet nem hagyott itten és egész seregével most április 11-én Lugos felé ment vissza; mert a két helység, mint Erdély végvárai, nagy fontossággal birt Erdélyország meghóditására.

A lugosi bán többször figyelmezteté Bástát levélben Székely készülődéséről, és a lugosi vár erősitésére többször kért segélyt, de nem kapott. A várnak állapota pedig igen siralmas volt; csak nyolcz hónappal azelőtt (1602. aug. 7-én) rongáltatott meg a töröktől s most csak rögtönzött karó- és sövény-keritése volt, mely az ellenségnek nem igen nagy akadályt gördithetett eléje.[2]) Huszár bán mégis akarta védelmezni, de árulás meghiusitá tervét.

Valamint Karánsebesnél, ugy járt el Székely Lugosnál is. Előre küldött néhány embert, hogy az őrséget a vár átadására birják; s ezek csakugyan több rácz és oláh városi és katonai hivatalnokot pártjoknak megnyertek.[3]) Bethlen Gyuráczát és Semegi Istvánt, karán-

[1]) Bethlen. V. 208.
[2]) Bethlen. V. 211.
[3]) Bethlen W. V. 210.

sebesi nemes polgárokat, mondja Székely követeinek; ugyanazon Gyuráczát, kit az 1598. jul. 7-iki lugosi affaireben maga mondott élésmesternek. Bővebben beszéli ezt Enyedy Pál:[1]) „Huszár Péter lugosi bán, kilencz vagy tized magával lévén az Lugos belső várában, mikor Mózes Bektes bassával oda két mélyföldre[2]) táborba szállott; az bán soha az város népit, sem a kevés fizetett népit mellé nem hitta as külső palánkból, hanem a fizetett nép a várossal megegyezett. Mihent az elöljáró Nagy Alberttel és Ali csauszszal elérkezék, egymással megegyezvén, egymást nagy szeretettel látták, kezeket fogdosták mind, hogy megegyeztenek. Gyuráka Györgyöt és Somogyi Istvánt a város azelőtt való éjjel expediálta volt titkon Móseshez, kit az bán nem tudott. Végre kérni kezdék a bántól az belső kastélyt. Az városbeliek és szolgáló népek rut szitkokkal illeték. Az bán nem akarta megadni. Azonközben Nagy Albert boros lévén, ugyanazon városbeliekkel együtt neki rohana a belső kastélynak; az ajtaját bevágák, másfelől meghágják. Az főporkolábot Szentmiklósi Györgyöt az béhágás közben levágák; egynéhányan sebet is kaptanak. A bánt megfogták és megfoszták s nagyon megverték.“ Ez történt 1603. apr. 11-én.

Huszárt erre fogva vitték Székely táborába Gavosdia mellett, „in campo Gausdia;“ ez ismét Bektáshoz küldé, kérvén az öreg és sokat szenvedett bátor férfiu megkegyelmezését. A pasa hajlandó is volt méltányosságra; de a vad tatárok nagy dühösen fellázadnak, visszamenetellel fenyegetnek, ha Huszár, ki első hadiszerencséjök, ki nem adatnék nekik. Kiragadták a sátorból és Murza nevű vezérök felgyürközve azonnal maga végezte a bakó szerepét. Levágta a szerencsétlennek fejét és a kiszökellő vért markával felfogván, bőséges hadiszerencsekivánat mellett társai előtt megitta. A fejet szalmával tömték ki és Mehemed serasche-jöknek küldötték, ki a hozónak 100 aranyat adott jutalmul.[3]) A tatárok igen haragudtak reá, mert tőle már sok izben vereséget szenvedtek.[4])

Székely igy magát hátban biztositván, Bethlen Gábort előre küldötte Erdélybe, ő maga pedig nejét és kis fiát Karánsebesen hagyván, a vaskapun át április 5-én ment által Erdélybe; azonnal Fehérvárra sietett Bethlen Gábor segitségére és csatlakozásra hivta fel az erdélyieket, kik is nagy számmal gyültek táborába. — Básta ezeknek

---

[1]) Mikó, Erd. tört, ad. l. 212.

[2]) E szó mélyföld tört. jogosultságáról L. Tudománytár 1840. szept. 188 l.

[3]) Bethlen. V. 212.

[4]) Istvánfy. 488 l.

hirét hallotta ugyan, de nem hitte igazán, hogy Székely ilyen időben, midőn a hegyek azon vidékekben még mind vastag hóval voltak boritva, és az utak járatlansága miatt veszedelmes volt az utazás, hadjáratot kezdjen. Hasonló véleményben volt a császár is, és igy nemis küldött Bástának segélyt.

De azért Lugos és Karánsebes mégsem volt elég biztonságban, s a vidéknek még sokat kellett szenvednie. Mert mialatt Székely Fehérvárat ostromolta, azalatt összeállottak a lippai, jenői és nagyváradi őrségek, s Temesvárra törvén, felégették külvárosait és pusztitották földeit, hogy a Székelylyel távozott Bektáson megboszulják magukat. Duval Henrik pedig, Lippa praefectusa, hasonlót tett Lugossal: felgyujtotta és teljesen elpusztitotta a város környékét (suburbana). A lakosokat pedig, kik Huszár szerencsétlenségének okozói voltak, nagy részt kivégeztette. Igy vették jutalmukat rút árulásukért.[1])

Székely utja ezalatt valódi diadalut volt; Fehérvár, Kolozsvár Beszterecze s több főváros és a székelyföld nagy része kezében volt már; több csatát nyert, vereséget egyet sem szenvedett. Erdélyben kivált a székelyek között nagy lelkesedéssel fogadtatott. Már Rudolf is, hajlandó volt őt Erdély fejedelmének elismerni: birja Erdélyt az előbbi fejedelmek jogaival; Lippa, Jenő, Lugos és Karánsebes várai a hozzájok tartozó vidékekkel szakadjanak Erdélyhez; de ne kivánja Nagyváradot, Kővárt, Husztot azok vidékeivel együtt, ugy a Szilágyságot és Marmarost sem. Székely azonban az egész Erdélyország teljes függetlenségét tűzte volt zászlajára, s igy nemis egyezhetett bele a császár feltételeibe. Tovább folytatja csatautját, mig végre Brassónál 1603. évi julius hó 17-én a hitszegő Raduly, oláh vajda által éjjel váratlanul megtámadtatván, a zavarban maga is életét veszíti.[2]) Bethlen Gábor csak kis csapattal menekült Dévára.[3]) Bektás pasa is és még számos fő- és alrendü erdélyi hazafi ezer áluton, sok veszedelem közt menekült Karánsebesre és innen Temesvárra.[4])

Nehány hét mulva Básta ismét megjelent Erdélyben. A temesvári pasát megverte és nem nyugodott, mig mindent ujra meg nem hóditott Rudolfnak. Déváról Facsetre vitte seregét, melyet a török mult évben (1602 dec.) pusztitott volt; innen Lippára ment. Ezt és Lugost

---

[1]) Bethlen. V. 241.

[2]) Századok 1869. pag. 710. sat. — Bethlen V. 208—241 — Istvánfy 488.

[3]) Horváth. IV. 486.

[4]) A Karánsebesre menekült nemesek nevei és egyéb viszontagságai, mig ismét Erdélybe visszatértek, olvashatók W. Bethlen Hist. Trans. V. 461. és köv. lapjain 513-ig.

elfoglalta, miután a magyar őrség azt önként átadta. A karánsebesi kerület is meghódolt miután az erdélyi nemesség innen Erdélybe visszament.[1])

Básta erre (1603. okt. v. novemberben) Lódi Simont tette karánsebesi, Andrian Pált pedig lugosi bánná.[2])

Rudolf most tiz tagból, nagyrészt németekből álló bizottmányt nevezett ki, mely Básta elnöklete alatt a kapott utasitás szerint igazgatná az országot. A kegyetlen ember zsarnok kényét ezentul még keservesebben megsinlette Erdély.[3])

Az erdélyi menekültek is, minthogy a török most magukra hagyta, kénytelenek voltak Bástával alkudozni. Ez megengedte ugyan visszatérésüket, de majdnem mindenki más-más büntetésben részesült. A Temesvárra menekültek közt vala a többi közt Hidvégi Mikó Ferenc is, ki magát Bethlen Gábor inasának mondja s hihetőleg elkisérte urát, midőn ez az Esztergom megszállására sietö nagyvezirhez ment segélyért folyamodni. Mikó bolyongását igy adja elö: „Atyámfiai biztatására, hogy gyermek létemre bátran jöhetek Karánsebes felül haza, senki sem bánt; Tömösvárra s onnan Bókánba visszajövék, kiben egy káránsebesi embertelen föember, Fodor Ferencz lakik vala*); Innen egyenesen akartam Karánsebesre jöni; de megértvén, hogy egy hitetlen arnótból**) lett bánt, Lódi Simont helyheztettek oda bánságra, ki az elfutott nemes embereket, ha kézre keritheti, fosztogatja s megis öli; azért nem mertem szabadon oda menni. Nehány napig ott (Bokánon) mulattam, lovamat 12 aranyon eladtam s kalauzzal mentem Karánsebesre. Egy este, mikor a város népe szokott ómlani a folyóvizre, azokkal mentem egy ösmerösöm házához, Borczon Györgyhöz, kinek fiával egy urat, Barcsai Andrást szolgáltam azelőtt, azon reményben, hogy ő engem eliktat Erdélybe; de az áruló a bán kezébe adott, ki karóba akart veretni, ha régi ösmeröseim nem törekedtek volna mellettem, megparancsolván, hogy kimenjek

[1]) Pray. Histor. — Istvánfy. 493.

[2]) Bethlen V. 525. Lódiról még olv. Bethlen VI. 9; 42—52; 65—71. lap.

[3]) Horváth. IV. 486.

*) Bokán alatt csakis Boksánt szabad érteni, melyről W. Bethlen (Hist Trans. VI. 65.) ezeket irja: „Castellum in edito clivo situm." 1595. juliusban Borbély György vette el a töröktől; ezután Fodor Ferencz, igen tekintélyes karánsebesi nemes ember vette meg e várat 3000 frtért; de 1604-ben Karánsebesen a a ráczoktól megöletett. Özvegye nem viselhette kellően gondját s igy könnyen árulás utján ujra a török kezébe került. — A romokat maig lehet szemlélni; az oláhok gura turkului-nak nevezik.

**) Arnótok vagy Arnauták. Albániának kegyetlen, mohamedán vallásu félvad hegyi népe.

a városból. De hová tudtam volna menni, mikoron Karánsebestől fogva Szászvárosig ember nem lakott; tehát egy szegény szabónak háza padlásán laktam két hétig, mig meghallottam, hogy Lugosi János oda érkezett, kit Básta küldött vala a rácz hadak megmustrálására. Ezt noha nem ismertem, nagy bizalommal eleibe mentem és ő hozott haza Erdélybe.[1]).

Ugy látszott már, hogy mi sem akadályozza a császárt Erdély birtokában; de csakhamar kitörtek uj mozgalmak 1604-ben, melyek következtében Bocskay István, az egykori nagyváradi főkapitány, nyerte el az erdélyi fejedelemséget.

Ősemberkori leletek Uj-Paulison.

Varga Ferencztől.

Felolvastatott az 1875. évi november havi vál. ülésén.

A történelem és régészet ikertestvérek; ott, hol az irott adatok hiányzanak, segélyül jön a régészet. A hegyek odvaiból, folyók és patakok medréből s a föld folyton éhes gyomrából véletlenül felszinre került, vagy egyesek kutatása következtében kivájt tárgyak és eszközök az előbbiek által homályban hagyott korszakokat ép ugy megvilágitják, mint a még mindig féltékenyen őrzött levéltárak penészes irományai a multnak eseményeit. A föld tömérdek kincset rejt méhében, de csak a lusták iránt fukar, a kutatni szeretők előtt önként feltárja kebelét. Még élénken emlékezhetik a tisztelt választmány azon időpontra, amidőn csekélységem a világos-ujpanáthi ut közelében felfedezett romai ezüstpénz-leletről s az ujpaulisi s ó-szentannai temetőkben sirásás közben talált őskori agyagcserép darabokról értekezett; ugyanakkor egy az előbbiben felszinre került s már-már agyaggá vált szarvasaganes darabot is bátor valék bemutatni, melyről, valamint a cserépdarabokról is akkoriban egész általánosságban csak annyi volt mondva, hogy a különféle czifrázatokkal ellátott cserepek nem koronggal voltak készitve, tehát a romai korszakot megelőzőleg az ugynevezett barbár korszakból eredtek.

Nemsokára azután Miletz János tagtársunk társaságában a nevezett telepet meglátogatván, ott kutatásunk közben nem csekély mennyiségü hamvat, állat s ember csontdarabokat, az édesvizi uszók osztályához tartozó tömérdek békateknyőket s egy piramis idomu, lapos s felül átfurt

---

[1]) Budapesti szemle 1865. X. füz. 427. lap.

s égetett agyagból készült pondust találtunk, mely leletekről, mint emlékszem, említett titkár ur egyik választmányi ülésen értekezést is tartott.

Az idő óta minden sirásást gondosan megfigyeltem s az eredményt a buvárlatairól ismert Lóczy Lajos, muzeumi ásványosztályi segédőr urral közöltem, ki is egy izben Budapestről leránduláu, vele együtt ásatni kezdettünk; ez ásatás első nagyobb értékü eredménye egy emberkoponya volt, mely mintegy ölnyi mélységben feküdt. A koponya mind nagyságra, mind alakra nézve hasonlit a mostaniakhoz, azon különbséggel, hogy a néhány fog, mely felső állkapcsában megmaradt, nem mint a mieink függőleges irányban, hanem kissé kifelé hajolva voltak; miből azt következtettük, hogy annak tulajdonosa alig tartozhatott a jelenleg Európában élő népfajok közé. Ugyancsak akkor találtunk egy az előbb emlitettnél vastagabb, de hason nagyságu és szélességü égetett agyagpondust, valamint egy körülbelül negyed négyszegölnyi területü és magasságu tüzelő helyet, melynek alul már-már megkövesedett hamvai között farkas, róka, ökör, kecske, hörcsög s egyéb állatcsontok s kisebb nagyobb cserépdarabok hevertek egész rendetlenségben; ez utóbbiak között volt egy körülbelül lábnyi átmérőjü, durva tányéralak is, közepén átlyukasztva. Itt volt hihetőleg a vidékünkbeli ősemberek pásztortelepe s étkezőhelye. — Legsikeresebb volt mindannyi között mult október havi kutatásunk, melyet ugyancsak Lóczy ur társaságában, a muzeumi igazgató, Pulszky Ferencz ő méltósága és Römer Flóris ő nagysága felszólitására országos költségen teljesitettünk; de most már nem az ujpaulisi temetőben, hanem azon kivül, tőle csekély távolságra és az Ó-Paulisról Szabadhely felé vonuló országut közepe táján egy domb körül, mely az északról délre vonuló romai sánczok irányában fekszik. Itt Lóczy ur több régi tégla- és vasdarabot talált, melyek mindjárt az első tekintetre elárulják régiségüket. Az alatt, mig ő a domb és romai sánczolatok között áskált, addig én és Buczurka Ferencz tagtársunk a temető melletti kutatást intéztük, minek eredménye csakhamar két darab serpentin kőbalta lőn. Elképzelheti a tisztelt választmány a meglepetés örömét, melyet e nagyfontosságu s hazánkban majdnem páratlan lelet bennünk gerjesztett. Másnap Lóczy ur folytatta az ásatást és pedig az előbbihez hasonló szerencsével. Ezuttal egy kőbalta s annak gránitból készült csiszoló köve került felszinre, mely csiszoló kövön a talált kőbalta élszélességének megfelelő mélyedés észlelhető; talált még kis obsidián darabocskát is, melyet az emberek keménysége miatt vágásra és faragásra használtak; e vulkanikus kövecskék Tokaj vidékén találhatók leginkább, mig a mi hegyeink között ismeretlenek; miből azt kell következtetni, hogy az vagy a nevezett vidékről, vagy máshonnan importáltatott. E tárgyak, minthogy az ásatás országos költségen eszközöl-

tetett, a budapesti orsz. muzeumnak küldettek fel, hol azok a jövő évi europai ősemberkori congressus alkalmával közszemlélet végett kitéve leendnek. A legutolsó ásatás alkalmával még egy bronz balta is megvásároltatott az orsz. muzeum számára. E bronz baltát egy ujpaulisi földmives találta ugyancsak az ujpaulisi temetőben sirásás alkalmával körülbelül egy ölnyi mélységben; hihetőleg valami holttal temettetett az el, mint annak kedvencz fegyverzete. Én az egyik kövésőt s a bronz baltát lerajzolám s a rajzokat adandó alkalommal a tisztelt választmánynak bemutatni kedves kötelmemnek tartandom,[1]) valamint el nem mulasztandom beküldeni azon csiszoló gránit kődarabot és félig-meddig csiszolt 2 kőbaltát vagy kövésőt és egy tojásdad alaku kőtárgyat sem, melyet a sirások alig pár hete egyik ujpaulisi sirból emeltek ki.

Ez alkalommal el nem mulaszthatom még azt is kijelenteni, miszerint az ó-paulisi hegyeken, bizonyos Décsy János szőllőjében már sokkal előbb tetemes számu és az általam felfedezetteknél hasonlithatlanul finomabb müvü részint egész, részint összetöredezett agyagcserép edények, egy darálókő alsó és felső része, egy hosszukás négyszegü, felül egyenesre faragott laposkő és egy vaslándzsa darab találtatott, melyeket nevezett birtokos a budapesti országos muzeum számára küldött fel.

S most, mielőtt jelentésemet bezárnám, engedje meg a t. választmány, hogy a régészeti kincsekben gazdag uj-paulisi telepről még egyet-mást elmondhassak. A nevezett telep mintegy 200—250 □ ölnyire terjed, előtte a Maros felől egy jókora hosszuságu mélyedés nyulik be, mely a községet a majdnem nyeregidomu teleptől elválasztja. A cserépdarabok s kőtárgyak a földszin alatt alig egy lábnyi mélységben hevernek, s pedig terméketlen sárga agyagföld felett, miből azt vagyok bátor következtetni, hogy az e vidékbeli első emberek mindjárt a vizek első levonulása után, azaz a második öntvényi korszakban települtek e helyre; maguk az itt talált tárgyak pedig óda látszanak mutatni, hogy e telep három, illetőleg két korszakot élt át, t. i. a félig és egészen csiszolt kő és bronzkorszakot; legalább e helyen mindeddig egyetlen vas darabocska sem találtatott. Ami pedig végül a nevezett telepen felszinre került csontokat és kagylókat illeti, kétségtelen, hogy a vidékünkbeli első emberek a táplálkozásban nem igen voltak válogatósak.

---

[1]) L. a füzet végén ide vonatkozó rajzokat.

Az utóbb elmondottak csakis az én, egyéni nézeteim, melyeket érvekkel megdönteni bárkinek is jogában áll; én csak a t. választmány figyelmét kivántam jelen alkalommal felkölteni egy oly ősrégi telep iránt, mely a behatóbb kutatást, a Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat utánnézését méltán megérdemli.

TÁRCZA.

Rendes havi vál. ülés január 26-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; Barách József, kir. tanácsos; Péch József, Rötth László, s a társulati tagok közül: Korbonics János, Löwinger János, Molnár Vid. Sasváry László; a karzaton pedig a helybeli tanintézetek történelem és régészet kedvelő nemes törekvésü növendékei szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat és a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a mult évi deczember havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Van szerencsém a tisztelt választmányt a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat körében mult évi deczember hó 30-án megtartott rendes havi választmányi ülésünk óta mai napig felmerült hivatalos mozzanatokról a következőkben értesiteni:

I. A mult havi választmányi ülésünkön felolvasott értekezést a többi hivatalos iratcsomagokkal együtt társulatunk irattárába elhelyeztem és az értekezést a választmányi meghagyás következtében az „Értesitő“ tárczájában közzétettem. A mult ülésen bejelentett uj tagok társulatunkba történt beválasztásukról hivatalosan és hirlapilag is értesitve lőnek, s mindegyiküknek megküldettek a társulat alapszabályai és eddigi nyomtatott kiadványai. Végül a beküldött és bemutatott régi pénzeket, régi tárgyakat, kőkorszaki eszközöket és az ajándékozott könyveket illető helyökre eltettem.

II. A társulati okleveleket illetőleg megbizattam egyik mult választmányi gyülésen, hogy azok minden ujonnan beválasztott tagnak megküldessenek az alapszabályok 20. §-a értelmében; melyre vonatkozólag jelenthetem, hogy az oklevelek legközelebb az illetőknek szét fognak küldetni.

III. Mult deczember havi választmányi ülésünkön utasitva lettem az „Alapszabályok“ ujbóli kinyomatására, miután az előbbeni készlet végképen elfogyott: mire nézve van szerencsém jelenteni, hogy az utasitás értelmében eljártam és az alapszabályokat az eddig eszközlött módositásokkal az „Értesitő“-ben közöltem és külön 300 példány nyomatását is elrendeltem. „Értesitő“-nk II. évi folyamának I. füzete a napokban megjelent és legközelebb szét fog küldetni a társulati tagok részére.

IV. Utolsó választmányi gyülésünk óta a következő adományozások történtek a társulati muzeum részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Péch József választmányi tagtársunk ajándékozott egy tört römaiurna darabot, egy kisebb römaicsészét, egy közepén átfurt, égetett agyagból készitett karikát, s egy régi rozsdaette, közepén el törött római korbeli sarlót; melyek a temesmegyei Paulison, Versecz közelében az 1864-ik évben találtattak az ottani urasági épület délnyugati sarkánál jégverem ásatás alkalmával egy emberi hulla maradvány s edénytöredékek között; megjegyezendő, hogy az urnában egy obulus is volt, de ez időközben elveszett.

2) Érem- gyüjteményünket gyarapiták Durman Imre társulati tag ur egy III. Zsigmond-féle ezüst lengyel garassal; továbbá dr. Niámessny Gyula társulati ügyész ur egy II. Ferdinand-féle ezüst s 4 ujabbkori rézpénzzel.

3) A társulat könyvtára részére megküldé Lehóczky Tivadar ismert szorgalmas történetbuvárunk „Beregvármegye leirása“ czimü müvének I. részét.

Ezekben összpontosul tisztelt választmány titkári jelentésem az utolsó havi választmányi gyülésünk óta a társulatot érdeklő s belkörében felmerült mozzanatokról.

A választmány helyeslőleg fogadta a jelentést s a társulat muzeuma s könyvtára részére beérkezett adományokat a titkár gondozására bizta s illető helyükre eltétetni rendelte, az ajándékozóknak pedig jegyzőkönyvileg szavazott köszönetet.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy 764 frt. 75 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőke alapon kivül a folyó kiadások fedezésére.

Következett Miletz János titkár értekezése ezen czimen: „Arad vármegye történelmi és régészeti emlékei.“ Melyben szerző a nevezett vármegye emlékmaradványait két részre csoportositja, t. i. régibb és ujabb korszakiakra; s az elsőt behatóan ismerteti, megkezdvén az Arad vármegyét három vonalban átkigyódzó avar sánczok tüzetes leirásával; felsorolja továbbá azon halmokat, földhányásokat, régi temetőket s pogánysirokat, az időnkint felmerült leletekkel együtt, melyek ezen terrenumon előfordulnak s az itt élt régi népek történelmére, szereplésére és eseményeire vonatkozólag érdekes felvilágositásul szolgálnak a régmult felderitésénél.

Az ujabbkori emlékek közül, melyek már mireánk magyarokra nézve birnak kiváló becs- és érdekkel, s ezen vármegye területén tekintélyes számmal hirdetik a rég lezajlott századok viharos dulását s jeleneteit s bemohosult romjaikkal tanuskodnak az átélt szenvedésekről; a vármegyét délen határoló Maros folyó mentén fekvő orodi prépostság rommaradványainak leirásával kezdi meg, előre bocsátván, hogy a nagyobb folyók mente minden népnél s országban, tekintettel azon körülményre, hogy a halászatnak, olcsó és biztos közlekedésnek, kereskedelemnek kedvezett, kiválólag letelepülési helyül választatott s a telepek csakhamar nagy s virágzó városokká lettek, s ezeknek, valamint a folya-

mok biztosabbá tételére várakat, s a talaj minemüsége szerint hegyi kastellumokat épitettek, hogy épen ily irányu fejlődést tapasztalhatunk Arad vármegye délszaki, marosmenti részén is, hol számos, a régi kor emlékei által kegyeletessé tett helyet, várakat, s még romjaikban is nagyszerü várkastélyokat, templom-, zárda maradványokat találunk.

Az orodi prépostságról felemliti, hogy már igen régen jelentékeny hely volt, mit bizonyit a II vagy vak Béla alatt itt tartott véres országgyülés 1131-ben, s romjai után itélve egyike lehetett a legnagyobbszerüeknek; a szent Márton tiszteletére emelt prépostsági templom apostoli kereszt formára volt épitve két toronynyal és századokra szóló erős falai kivül-belől faragott négyszögü termésökövekből voltak rakva. Végül szerző felhozza a romokat ért pusztulásokat s a nevezetes romokból egy meglehetős ép oszloprészletet, továbbá egy török korszaki golyót, mely a romok között több lábnyi mélységben találtatott s valószinüleg a nevezetes prépostságot 1552-ben végenyészetre juttatott catastropha idejéből való lehet, mutatott be a választmánynak s ajándékozott a társulati muzeumnak; ezzel az érdekes értekezés véget ért s Aradmegye többi emlékeinek leirását szerző máskorra igérte, mely ajánlat a választmány által közönettel fogadtatott az adományozott régiségekkel együtt. Az értekezés egész terjedelemben az „Értesitő"-ben fog közöltetni s a választmány meghagyásából titkár utasittatott, hogy ezen alkalommal a muzeum részére általa ajándékozott orodi emlékek rajzait is mellékelje.

Ezután elnök ő mltga azon, régészeti szempontból nagy érdekü igéretet teszi, hogy adandó alkalommal egyik választmányi gyülésen felolvasást fog tartani Pompeji nevezetességeiről, olaszországi tudományos czélu utazása alkalmával a történelmi és régészeti szempontból nevezetes helyszinen tett észleletei alapján; mely becses igéretét elnök ő mltgának a választmány nagy köszönet s örömmel vette tudomásul.

Uj tagokul ajánltattak s egyhangulag megválasztattak: Lőrinczy Sándor nyug. áll. honvéd-főhadnagy Temesvárott, Novák Péter megyeárvaszéki ülnök s földbirtokos Temesvárott; miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesittettek.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi vál. ülés február 23. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György; Barách József, kir. tanácsos; Rötth László, Wimmer József, Zeh Ferencz, s a társulati tagok közül: Clement György, Bergmann Agost, Korbonics János; a karzaton pedig a helybeli középtanodák történelem és régészet kedvelő nemes törekvésü növendékei szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt és a jelenlevő társulati tagokat, s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután elnök ő mltga rövid, de megható szavakkal ecseteli azon kipótolhatlan és országos veszteséget, mely feledhetlen nagy hazánkfia **Deák Ferencz** elhunyta folytán hazánkat és nemzetünket sujtotta, s beszéde folyamában kiemeli, hogy a társulat bár testületileg részt

vett azon gyászisteni tiszteleten, melyet a nagy hazafi iránti tisztelet, kegyelet rendezett városunkban, mindazonáltal inditványozza: hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat külön jegyzőkönyvileg is adjon kifejezést azon mély fájdalmának, mely ezen lesujtó veszteség és csapás folytán a gyászbaborult hazával együtt a társulatot is sujtotta. A jelenlevőket általánosan meghatott inditvány jegyzőkönyvileg megörökitetni egyhangulag elhatároztatott.

Elnök ő mltgának mindenkit mélyen meghatott inditványa után a mult januárhavi jegyzőkönyv olvastatik fel és hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését.

Tisztelt választmány!

Minden oly buzgalom és nemes törekvés, mely a közmivelődés és a tudományos fejlődés terjesztését tette feladatává s vállvetett igyekezettel törekszik ezen legnemesebb intentiók valósitására, megérdemli az elismerés s hála babérkoszoruját. Társulatunk, mely ezelőtt négy évvel megalakult, leküzdve lankadatlan erélylyel a kezdet nehézségeit működési terrenumán, fáradhatlan buzgalmu s nagyérdemü elnökének bölcs vezetése alatt, szinte a fenn hangoztatott szent eszméket irta a tudomány s culturális fejlődés érdekében kibontott zászlójára. S örömmel jelenthetem tisztelt választmány, hogy szerény működésével már is kivivta több szaks országos tekintély elismerését. Társulatunk ha nem is rohamosan, de fokozatosan napról napra gyarapszik; muzeuma részére ujabb és ujabb adományok érkeznek be, mi eclatans bizonyitéka annak, hogy működése nem maradt hatás nélkül a vidékre, s már is felébreszté a történelem és régészet érdekében az eddig nem igen érdeklődő figyelmet. A társulat tagjai közé ujabb erők sorakoznak s nincs választmányi ülés, melyen egy vagy más érdekesebb értekezés ne olvastatnék fel.

Örvendetes tudomásul emlitem még fel azon ujabban megindult szellemi tevékenységet is, mely társulatunk belkörében mutatkozni kezd; csak a legutóbbi választmányi ülésünkön vettük nagy érdemü elnökünk ő méltóságának azon igen becses igéretét, hogy egyik választmányi ülésünkön értekezni fog Pompeji nevezetességeiről, olaszországi tudományos czélu utazása alkalmával a történelmi és régészeti szempontból nevezetes helyszinén tett észleletei alapján. Varga Ferencz választmányi tagtársunk és Szeged város koszorus monographusa, kinek fáradhatlan buzgalma és tevékenysége társulatunk érdekében mindnyájunk előtt ismeretes, ujabban ismét a szellemi téren kifejtett fáradhatlanságának egy termékével ajándékozott meg, mely a mai választmányi ülésünkön „Egymásfélezer éves ut“ czim alatt fog felolvastatni. Igéretét birom továbbá Bergmann Agost érdemes tagtársunk s helybeli kir. főreáltanodai tanár urnak arra, hogy májusi nagy gyülésünk alkalmával egy értekezést fog tartani. Iványi István ur legujabban beküldé „Temes és Torontál vármegyék helység-pecsétei“ czim alatt 76 község pecsétének terjedelmes leirását, mely szintén egyik választmányi ülésünk felolvasását fogja képezni. Végre titkár is több temes- és bácsmegyei község pecsétjének s leirásának birtokába jutott, melyet adandó alkalommal ismertetni fog.

II. Mult január hó 26-án megtartott választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerült mozzanatokról még a következőkben értesithetem a tisztelt választmányt:

A mult havi választmányi ülésünkön felolvasott értekezést a többi hivatalos iratokkal együtt társulatunk irattárába elhelyeztem és a mult ülésen bejelentett s társulatunkba beválasztott uj tagokat hivatalosan s hirlapilag is értesitettem.

III. Utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek a társulat muzeuma részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Reviczky Bay Ilon urnő, kiben a legelső lelkes nőtagot tiszteli kebelében társulatunk, ki különben azon igen rövid idő alatt is, hogy a társulat tagjai közé sorakozott, már többszörösen feltünteté nagy érdekeltségét a társulat ügyei iránt: — éremgyüjteményünket 10 darab ujabbkori érdekes és értékes ezüst pénzzel gyarapitá, melyek XVI. Lajos franczia király, Mária Terézia, Károly Tivadar herczeg-érsek, Jeromos (Hieronymus) primás, Frigyes Ágost szász király, X. Károly franczia király, II. Frigyes porosz király, II. József császár, I. Napoleon és I. Lajos bajor király korabeliek.

2) Clement György magy. kir. távirdai igazgató s társulati tag ur közvetitése folytán özv. Nagy Józsefné urnő 4 drb. régi török ezüst és 7 drb. különféle ujabbkori rézpénzt ajándékozott a muzeum részére.

3) Wimmer József pénzügyi titkár s választmányi tag ur egy I. Lipót korabeli rézpénzt ajánlott fel a társulat muzeumának.

4) Worlitsch Theobald bécsi festő, beküldé elnök Ormós Zsigmond ő mltsgához Traján császár aldunai nevezetes táblájának legujabb rajzát, melyet fenti beküldő a helyszinén a mult 1875. évi julius hó 21-én sajátkezüleg rajzolt le. Összehasonlitva ezen táblát a még Griselini Ferencz által, a mult század vége felé lemásolttal, melyen még a következő felirás; „Imp.(erator) Caesar. Divi. Nervae. F.(ilius Nerva Trajanus. Aug.(ustus) Ger.(manicus Pon.(tifex) Max.(imus) T.(ribunitia) P.(otestate) M.“ teljesen olvasható, mig ezen legujabbin a czifrázat, alakok s a felirásnak csak töredékes romjai találhatók, önkényt azon fájdalmas érzés támad bennünk, hogy azon alig 70—80 év alatt, mely a Griselini-féle rajz s ezen legujabbi között a végtelenség örvényébe elmerült, a barbár s vandal kezek a történelem s a mult dicsőségének ezen nevezetes emlékét mily szégyenletes módon igyekeztek megsemmisiteni; midőn még az időnek emésztő vasfoga is átallotta feldulni annyi századokon át s a mult század végéig meglehetős épségben tartá fenn az utókor bámulására.

Végre még egy nevezetes temesvári emlékre hivom fel a tisztelt választmány figyelmét, melyet különben naponként látunk, naponként elhaladunk mellette s a Jenő herczeg-téren sétálgatók, fel s alá járók csoportja kevés figyelemre méltatva vonul el előtte; ezen emlék azon török felratos kőtábla, mely a városháza homlokzatának falába a nagy kapu mellett van beillesztve; mely még napjainkban is szomoru hirdetője a keleti félhold 164 éves szenvedésekkel telt uralmának hazánkban, különösen pedig vidékünk- és városunkon.

Ezen török korszaki emlék-kőtábla arabstörök feliratának magyará-

zatát s megfejtését, Molnár Vid mantuai kanonok s társulati tag ur ő nagyságának szives közvetitésével, Gerstner cs. kir. tüzérkapitány ur, ki a török-arabs nyelvben igen nagy jártassággal bir s a keleti nyelvek buzgó mivelője, legközelebb beküldé s a felirat arabs-törökül következőleg hangzik: „Tarich binâ kulle der ziman Sultan Ibrahim Chan 1053.“ Magyarul; „A megerősitett tornyot épiteni kezdették szultán Ibrahim Chan idejében 1053-ban“, vagyis a keresztény számitás szerint 1641-ben.

Ezekben összpontosul tisztelt választmány titkári jelentésem az utolsó havi választmányi ülésünk óta a társulatot érdeklő s belkörében felmerült mozzanatokról.

A titkári jelentés a választmány nagy helyeslésével találkozott, s Iványi István beküldött értekezése „Temes-Torontál vármegyék község-pecsétei“-ről, valamint a titkár azon ajánlata, hogy a hozzá beérkezett, temes- és bács-vármegyei pecséteket ismertetni fogja, örvendetes tudomásul vétetett; Reviczky-Bay Ilon urnőnek pedig a társulat iránt tanusitott megemlékezésére s a muzeum éremgyüjteményének gyarapitására beküldött értékes ajándékozásáért a választmány hálás köszönetet szavazott, miről a nevezett urnő jegyzőkönyvileg értesitendő; végre a többi ajándékozóknak, kik küldeményeikkel a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel voltak, névszerint; Clement Gy. társulati tag ur közvetitése folytán özvegy Nagy Józsefné urnőnek, Wimmer József választmányi tag urnak, Molnár Vid társulati tag s Gerstner cs. kir. tüzér-kapitány uraknak szintén jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s nagy köszönetét.

Ezután elnök ő mltga Iványi István s a társulati titkár által a társulat részére felajánlott s különösen vármegyénket s vidékünket érdeklő pecsétgyüjtemény előterjesztése alkalmából azon inditványt teszi, hogy czélszerü lenne a történelmi és régészeti muzeum részére különösen Temes vármegye területéről az összes községek hiteles pecsét-lenyomatát megszerezni; mely inditványa elnök ő mltgának a választmány általános helyeslésével találkozván, Odor Samu társulati pénztárnak ur megbizatik, hogy a nevezett vármegye egész területéről a pecsétlenyomatokat, azok leirásával együtt szerezze be, s adandó alkalommal a választmányi ülésen terjeszsze elő.

Ugyancsak elnök ő mltga a következő előterjesztést teszi: „Hivatalos kötelességemnek ismerem a különösen vidékünkön s társulatunk terrenumán időnkint felmerült régészeti mozzanatokról a társulatot értesiteni. Igy a vidéki s utánuk a fővárosi hirlapok legujabban két régészeti szempontból nagyon nevezetes és érdekes éremleletről tettek említést; melyszerint nem régen Zimonyban igen értékes, szám szerint 130 darab romai arany pénzre akadtak; továbbá Buziás vidékén egy csősz az erdőségben nagy mennyiségü arany s ezüst pénzre talált. A leletek iránt érdeklődvén, hiteles értesülés alapján állithatom, hogy a zimonyi gazdag aranyleletről közlött hir valódi és hiteles; hol az emlitett 130 darab romai arany egy pinczében, vagy inkább egy jégveremben, bizonyos Popa Nikolae szerb pap testvérének udvarán találtatott s biztos őrizet végett egy ideig az otthelyi takarékpénztárban volt letéve; az arany pénzek legközelebb meghatározás végett Zágrábba

kerültek s ugy hallatszik, hogy Bécsbe fognak felküldetni.“ Elnök ő méltóságának ezen előterjesztése örvendetes tudomásul vétetett.

Az értékes és gazdag leletből 100 darab — mint értesülünk — Domitianus császár-féle arany. El nem mulasztjuk jelen alkalommal figyelmeztetni **Pulszky Ferencz** nemzeti muzeumi igazgató urat, hogy a gazdag lelet megtekintése, s a nemzeti muzeumban netán hiányzó darabok megszerzése iránt sürgősen intézkedjék, annál is inkább: miután a magyar korona területén talált lelet kizárólagosan csak is hazánkhoz tartozik, s nem Bécshez. A buziási leletet illetőleg a hirlapi közlemény a hiteles értesülés alapján valótlannak bizonyult be.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról; mely jelentés alapján kitünt, hogy 605 frt. 28 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőke alapon kivül e folyó kiadások fedezésére.

Következett Varga Ferencz vál. tag ur értekezése ezen czimen: „Egymásfél ezer éves ut“, melyet titkár olvasott fel. Szerző ezen értekezésének tárgyát azon fényes görög követség utja képezi, mely Prişzkosz Rhetor vezetése alatt Konstantinápolyból Attila székhelyére indittatott; ezen ut irányának meghatározása számtalan jelesebbnél jelesebb történetbuvár tollát hozta már mozgásba, a nélkül azonban, hogy az iránt mindeddig tisztába jöhettünk volna. Szerző mély s alapos készültséggel sorolja elő az ellentétes nézeteket s az állitásokat a kritika megdönthetlen érveivel bonczolgatja. Az értekezésnek igen érdekes passusát képezi Dugonics azon állitása, hogy Attila székhelye Szegeden lett volna, mely állitását Priszkosz azon kifejezésére fekteti, hogy „nem sokára azután némely kis patakzatokon által mentünk és egy nagy helységre értünk. Itt volt Attilának háza, mely a többit akárhol legyenek is azok, felül mulja. A királyi ház mellett volt Onegesisnek háza. Az is fa folyosókból álla, de nem ugy mint Attilláé tornyokkkal ékeskedő és kitetsző. Elég távolban a háznak kertelésétől egy fürdő vala, mely kövekből épittetett, melyeket Pannoniából hoztanak, mert ezeknél, kik Scythiának e részét lakják, se kő, se fa nincsen.“

„No már most — irja Dugonics — keressük a Tisza mellett azt az emlitett nagy helységet. Azt pedig nem másutt, hanem a Tisza partján kell keresnünk, mivel Thuróczy János, aki Mátyás király idejében élvén, nem ujjából szopta, hanem aminț maga mondja, a régi krónikákban olvasta; egyszersmind azt bizonyosnak tartja. De van-e pedig a Tisza mentében nagyobb helység Szegednél? Én arra azt felelem: nincsen, de nem is volt. Azután se kövük, se fájuk! Ime ezt a valóságot! Érzik is, tudják is mostanában ezt a szegediek. De ha Jászberényben lett volna Attilának királyi háza (mint Ottrokócsi álmodozik), minek kellett volna a kő és fa után Pannoniába fáradozni?! Nem volt-e ott orruk előtt mind a Mátra hegye, mind a Mátra erdeje? De

bezzeg, ha Szegeden, ama régi helységben volt annak királyi lakhelye és az azelőbb emlitett fürdő, nincs ám ott körül belül se kő, se fa, se erdő, se hegy, hanem ha Pannóniába mentek stb.“ Végül szerző felemliti, hogy nem lehetséges-e, miután a sokak által kutatott nagy helység még máig titok, s titok marad mindaddig, mig a földgyomor biztosabb adatot nem szolgáltat mint az eddig felhozottak, Pusztaszer lett volna azon hely, melynek tőszomszédságában, Sövényházán maga a nagy hun király gyülésezett, hol a nagy hun király, Attilának lakhelye állott? — A választmány nagy érdekeltséggel hallgatta a kellemes és vonzó nyelven irt értekezést és szerzőjét többszörösen megéljenezte. Az értekezést egész terjedelmében az „Értesitő fogja hozni.

Ezután Baráth József kir. tanácsos s választmányi tag ur fejtegeti egy mielőbb létesitendő társulati muzeum szükségességét, a napról-napra szaporodó régiségek berendezése s elhelyezése tekintetéből; mire vonatkozólag elnök ő méltósága azon örvendetes kijelentést teszi, hogy e tekintetben már meg vannak téve a szükséges intézkedések s legközelebb kedvezőleg fognak eldőlni; mely kijelentése elnök ő méltóságának, örvendetes tudomásul szolgált.

Uj tagokul ajánltattak és egyhangulag megválasztattak: Kartner Gyula kir. főreáltanár Temesvárott, Vasadi Gyula tanárnevelő Imecsfalván (Erdély); miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg érte sittettek.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi vál. ülés márczius 29-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; Ardeleán György, Baráth József, kir. tanácsos, Rötth László, Péch József, s a társulati tagok közül: Bergmann Agost, Kartner Gyula, Korbonics János, dr. Reiner József; a karzaton pedig történelem és régészet kedvelő hallgatóság és a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékei szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt és a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a mult február havi jegyzőkönyv olvastatik fel s hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését;

Tisztelt választmány!

Mult február hó 23-án megtartott választmányi ülésünk óta a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat belkörében felmerült mozzanatokról a következőkben van szerencsém értesithetni a tisztelt választmányt:

I. A mult havi választmányi ülésünk alkalmával felolvasott értekezést a többi hivatalos iratcsomagokkal együtt társulatunk irattárába elhelyeztem. A mult választmányi ülésünkön bejelentett uj tagok társulatunkba történt beválasztatásukról hivatalosan s hirlapok utján is értesitve lőnek s mindegyiköknek megküldettek a társulat alapszabályai s eddigi nyomtatott kiadványai. Végül a beküldött s bemutatott régi pénzeket, régi tárgyakat s egyéb emlékeket illető helyökre eltettem.

II. Mult évi deczember hó 30-án tartott választmányi ülésünk alkalmával megbizattam, hogy több bronz baltának és serpentin

kövésőnek rajzát, melyek Varga vál. tagtársunk által küldettek be, s a tárgyak Uj-Paulison Aradvármegyében sirásás alkalmával a temetőben találtattak s az országos muzeum tulajdonai. „Értesitő"-nk egyik füzetében közzé tegyem; erre vonatkozólag van szerencsém jelenthetni, hogy a megbizatásnak eleget tevén, az emlitett tárgyak igen sikerült, természethü fametszvényeit tisztelettel bemutathatom, melyek a legközelebb megjelenendő „Értesitő" II. füzetében közöltetni fognak.

III. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nméltósága egy átiratában értesiti a társulatot, hogy a magyar nemzeti muzeum Széchenyi országos könyvtára rendezése alkalmával az abban található fölös többes példányok közül vagy mérsékelt, a szinte beküldött könyvtárjegyzékben kijelölt árakon, vagy pedig a nemzeti muzeum könyvtárában hiányzó megfelelő értékü cserepéldányok átengedésével, a társulat könyvtárának növelésére, gyarapitására, vagy a mutatkozó hézagok pótlására, megrendeléseket tehet. Miniszter ő nméltóságának ezen nagybecsü ajánlatára annál is inkább bátorkodom felhivni a tisztelt választmány figyelmét, hogy a beküldött könyvjegyzékben több oly nevezetes mü foglaltatik, melyek vidékünket specialiter érdeklik s ma már mint ritka példányok csak nehezen, vagy épen nem is szerezhetők meg.

IV. Péch József választmányi tagtársunk, ki köztudomás szerint társulatunk ügyeiben élénk részt vesz, s a társulat érdekeit kitelhetőleg előmozditani igyekszik, a mult évi november hó 26-án tartott választmányi ülésünkön tett becses ajánlata folytán, a titteli régiségek közül azon 3 drb kőoszlopot, melyek szállitás alkalmával a viz csekélysége miatt a nagy-toráki határon a partra kitétettek, legközelebb saját költségén a muzeum részére a Józsefvárosig beszállittatta, s biztos elhelyeztetésökről azonnal gondoskodtam. Péch vál. tag urnak ezen, a társulat iránt tanusitott áldozatkészsége megérdemli tisztelt választmány, hogy a társulat köszönetének s legnagyobb elismerésének jegyzőkönyvileg adjon kifejezést.

V. Folyó hó 10-én a helybeli kir. főreáltanoda által rendezett Deák-gyászünnepély alkalmával, midőn az ifjuság, a haza leendő oszlopai s a jövő kor reményei rótták le a kegyelet, tisztelet s részvét adóját hazánk elhunyt jelese s feledhetlen nagy fia iránt, társulatunkat Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnökünk képviselte.

VI. A társulati muzeum részére Brtoun Ignácz főreáltanodai 6-ik osztály tanuló 2 régi csésze aljat ajándékozott, melyek a Gyárváros felé megkezdett temesvár-orsovai vasuti munkálatok alkalmával a földből emeltettek ki. A kézirat s régiség gyüjteményt Karnay Alajos helybeli kir. főreáltanodai tanár ur több régi térkép, kézirat s régi nyomtatványnyal gyarapitá; könyvtárunk részére pedig megküldettek az „Archaeologiai értesitő" s a „Századok" eddig megjelent számai.

* * *

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést s a titkár által bemutatott bronz baltának és serpentin kövésőnek igen sikerült fametszvényeit helyeslőleg tudomásul vette, egyszersmind utasitotta a titkárt, hogy azok közléséről a legközelebb megjelenendő „Értesitő"-ben gondoskodjék; továbbá köszönetet szavazott Trefort Ágoston vallás és közokt. miniszter ur ő nmltgának a társulat iránt tanusitott azon becses figyelmeért, hogy a Széchenyi országos könyvtár fölös példányainak

jegyzékét megküldeni kegyeskedett, s a jegyzékből a társulat könyvtára részére megszerzendő könyvek kijelölését, különös tekintettel azokra, melyek vidékünket specialiter érdeklik, Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök s Miletz János titkárra bizta. Péch József vál. tag-urnak pedig a titteli régiségek beszállitásáért a nagy-toráki határról, jegyzőkönyvileg fejezte ki legnagyobb köszönetét s elismerését, valamint Szabó Mátyás ó-teleki lakosnak is, ki fáradságot nem kimélve szorgoskodott az emlékkövek elszállitása körül s felkérte Korbonics János társulati tag s Miletz János titkárt, hogy ezen római emlékek feliratait másolják le s egyik választmányi ülésen terjeszszék elő. Végre köszönetet szavazott Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök urnak, hogy a társulatot a helybeli állami főreáltanoda által rendezett Deák-gyászünnepélyen képviselni szives volt, valamint hálás köszönetet szavazott mindazoknak, kik küldeményeikkel a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel voltak, névszerint Karnay Alajos főreál tanár urnak s Brtoun Ignácz VI. oszt. főreál tanulónak.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy 683 frt 73 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkealapon kivül a folyó kiadások fedezésére.

Következett Miletz János titkár folytatólagos értekezése ezen czimen: „Arad vármegye történelmi és régészeti emlékei.“ Melyben szerző mindazon emlékmaradványokat ismerteti, melyek a nevezett vármegye területén még napjainkig fellelhetők s az előző felolvasás alkalmával feltüntetve nem voltak; a marosmenti romok ismertetése után tüzetesen felsorolja a vármegye sik jellegü nyugati részétől egészen elütő hegy s erdős bérczekkel boritott keleti oldal rommaradványait, melyek között felemliti, hogy Paulison, mely hely ujabb időben Varga Ferencz kutatásai folytán archaeologiai nevezetesség lett, római bolthajtások s felül beboltozott téglafolyosócskák találtatnak, melyek mintegy három és fél lábnyi szélesek s 4 lábnyi magasak s a föld alatt 3 láb mélységben délnyugatról észak-kelet felé látszanak huzódni, s most tele vannak sötét hamuszinü, zsiros, morzsás, földdel; hasonló omlott föld látszik a boltozatok felett is két lábnyira, de ez már sárgásabb s porhanyóbb, mig legfelül ismét sürü fekete réteg terül el. Találtatnak még továbbá itt tisztán olvasható számokkal jelzett római téglák is, melyek kétségen kivül a maros part hosszában elhelyezett római legiók maradványai.

A paulisi emlékek után az értekezés a világosi várromokra hivja fel leginkább a figyelmet; mely omladék egy magas kupdad hegyen, a keletről benyuló erdélyi kárpátok végső hegyfokán fekszik s Sólymos várával a vármegye legfestőiebb s legérdekesebb kinézésü emlékmaradványa; a vár régi bemohosult falai meszsze eltekintenek a hegy lába alatt kezdődő s végtelennek látszó rónaságba; ég felé felmeredő oszlopforma falazata Aradról felé közeledve már messziről látszik; a rommaradványok tüzetes leirása után felemliti, hogy a vár épségben levő szobáit 1784-ben, a Hóra-féle lázadás alkalmával hányták szét s rombolák le, hogy a szomszéd megyékben fellázadt oláh pórok ott meg ne vonhassák magukat. Világos egyike a legrégibb honi váraknak; a régi

oklevelekben „Castrum lucidum“ név alatt emlittetik, és a várról elnevezett világosi völgy torkában egy apátság is létezett „Abbatia Beatae Mariae Virginis de Lucentia“ és „de valle lucida“ név alatt.

Az értekezés a világosi vidék s a vármegye éjszaki részén a Fehér és Fekete Körös-köz emlékmaradványainak tüzetes leirása, ismertetése után a vármegye déli határvonalán, a Maros jobb part közvetlen közelében fekvő Sólymosvár regényes, festői omladékainak leirásával végződik. Ezen reánk meglehetős állapotban vissza maradt vár belső udvara hatszögletet képezett; a nyugati oldalon létező zömök erős, tetemes magasságu zöm torony kőlépcsőzete ma is meglehetős épségben meg maradt és kényelmesen fel lehet menni a torony felső emeletébe. Nevezetes még ugyancsak a nyugati oldalon egy sokszegletes torony; melynek terjedelmes nagyságu szobája egészen ép boltozattal bir, ez volt hajdan a vár őrség konyhája, az ugynevezett Kantin; a korom, és füst lerakodás a boltozaton s falakon még ma is tisztán látható. A várszobák a keleti, déli és éjszaki oldalon voltak, némely helyt a vakolás, meszelés egész épségben fen van s több helyt a törökök által tett festések a nap, hold és a csillagok egészen tisztán megmaradtak. Végül szerző felhozza, hogy a vár multját tekintve, a nagy hasonlatosságnál fogva a világosi várhoz, Sólymos is az Árpádok alatt épülhetett s előnyös fekvésénél fogva teljesen uralkodott a Maros völgyön, és a harczi viszonyok változandósága szerint cserélt urat; legtöbbnyire az általellenben fekvő szomszédos Lippai vár sorsában osztozott. Az érdekes értekezést nagy köszönettel fogadta a választmány s közlését egész terjedelemben az „Értesitő“-ben elrendelte.

Ezután elnök ő mltsága felemliti, hogy a napokban, a Temesvár közelében fekvő „vadász erdő“-ben Staniszláv Simon főerdész ur házi kertjében a munkások több régiségre, bronz, lándzsa, balta s ékszer maradványokra és egy római éremre találtak Mark Aurél császár korából; — továbbá Kapriorán, Krassó vármegye határán fekvő községben, mely a Wodjáner család birtoka, Kiss Ferencz uradalmi tiszttartó 85 darab ezüst érmet talált, ezekből 4 darabot s egy régi urnatöredéket a társulati muzeum részére beküldött. Az érmek Dyrrachium Illyricum város pénzei (most Durazzo Albániában) a IV. századból; a pénzeken revers: Alcinous kertje látszik, a vers pedig tehén, szopó borjuval; elnök ő méltósága felkérte a találó tulajdonost, hogy a többieket is legalább megtekintés s meghatározás végett, ha még meg vannak, a társulatnak beküldeni sziveskednék. Végre bemutatja ő méltósága a hozzá beérkezett adományokat. Turcsányi Rezső klopodiai jegyző ur több ujabbkori bankjegyet s okiratot, Kasztel Ede klopodiai birtokos ur pedig szinte ujabbkori bankjegyeket s 2 darab pénzt 1848-ból, küldött a muzeum részére. Az adományozóknak jegyzőkönyvileg szavaztatott köszönet.

Sorrendre kerülvén az inditványok tárgyalása, Miletz János titkár azon indiványt teszi, hogy a közelgő májusi nagygyülés alkalmával czélszerü lenne egy bizottság kiküldetése, mely feladatává tenné a nagygyülés mikénti megtartásának előleges megállapitását; a választmány helyeslőleg

fogadván az inditványt, a nagygyülés programmjának elöleges megállapitására inditványozó titkár, Ardeleán György és Dobó László választmányi tagok küldetnek ki oly kijelentéssel, hogy a megállapodás eredményéről a legközelebbi április havi választmányi ülésen véleményes előterjesztést tegyenek.

Uj tagul ajánltatott és egyhangulag megválasztatott: Tácz József lapszerkesztő Temesvárott, miről a megválasztott jegyzőkönyvileg értesittetett.

Ezzel az ülés véget ért.

Egyveleg.

— Felhivás a régészeti leletek ügyében. Mint társulatunk választmányi ülésének folyamai fényesen igazolják, a mult év őszétől vidékünkön többszörösen felmerültek régészeti szempontból érdekes pénz s egyéb régiség-leletek; igy Zimonyban nagy számu értékes római arany pénzek, a Rójga patak medrében, nem messze Dettától szinte számos érdekes római arany érmek, Temesvár közelében az ugynevezett „vadàsz erdő-ben, római fibulák, csattok, pénzek s bronz és vas töredékek kerültek felszinre; mely lelet körülmények fényesen igazolják vidékünk, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat müködési terrenumának archaeologiailag fontos becsét. ezekből folyólag bátorkodom felhivni társulatunk igen tisztelt tagjainak figyelmét lakhelyeiken vagy azok környékén netán felmerülő leletekre; sziveskedjenek azokat megfigyelni, még a legcsekélyebbnek látszókat sem hagyni figyelmen kivül; továbbá a helylyel-helylyel található régi pénzeket, régi könyveket, iratokat ha lehetséges összegyüjteni megszerezni, s adandó alkalommal a társulati muzeum emlékeinek gyarapitására hozzám beküldeni. Nekünk, a társulat tagjainak kell első sorban jó példával elől mennünk s a társulat magasztos érdekeit jól felfogva buzgólkodnunk, mert csak is igy lesz elérve azon szent czél, melynek érdekében a történelmi és régészeti társulat megalakult s annak tagjai sorakoztak.

— A „Századok“ f. é. III. füzetében olvassuk, hogy a budavári főegyház restauratiója alkalmával egyik támoszlop hasadékában nehány apró török levélre akadtak. A levelet egy török férj irta nejének, kit ugy látszik családja ellenzésére vett el. Érdekesebb az, hogy a levél, daczára annak, hogy évek hosszu során át befalazva volt, még is meglehetős épen megmaradt.

— A kassai czéhek okmányaikat, billikomaikat, ládáikat, serlegeiket a Kassán levő felső magyarországi muzeumban helyezték el a tulajdonjog fentartása mellett, s azokkal a muzeumnak egy kis termét egészen megtölték s ekkép e művelődéstörténelmi tekintetben nagy becsü gyüjteményt a tudományos kutatásokra nézve hozzá férhetővé tették. Kassa város czéheinek ezen nemes példája vajha utánzásra s követésre találna Temesvár s vidékének czéheinél is, melyekhez különben is e tekintetben még a mult évben, az „Értesitő“ IV. füzetében egy felhivást is intéztem, de fájdalom eddig elé minden eredmény nélkül; pedig a czéhrendszer megszüntével a czéh ládák-, czéhirományok-, felszerelvények, okmányoknak históriai becsük van s csak is a történelmi s régészeti muzeumokban van érdemleges helyök, mig amugy legtöbbször a gondatlanságnak esnek áldozatul.

— A nemzeti muzeum közelebb több ereklye birtokába jut Tarányi Ferencz szivességéből; ki ez intézetnek átenged nehány darab faragványt, melyeket Deák Ferencz a forradalom után Szent László müesztergályosi csinnal faragott; lemásol-

tatja Deák őseinek, atyjának, anyjának és két nagyanyjának arczképeit, melyeket Kehida eladása után Szent Lászlóra vittek; továbbá szintén másolatban átadja Deáknak szeretett sógorához, az öreg Oszterhuber (Tarányi) Józsefhez 1818-tól 1866-ig irt ötven levelét. E levelekben becses történelmi s jellemrajzi adatok is vannak.

— Római telep nyomai. Pereg községtől egy kilometernyire keleti irányban fekvő s nevezett községhez tartozó Szent Iványi pusztán egy nagy területű szántóföldből százakra menő hamvvedreket mosott ki az árviz. Késöy Lőrincz községi jegyzőnek ezen eset tudomására jutván, a helybeli lelkész s tanitó társaságában ásó- és kapával ellátva a helyszinére sietett. A kutatás fölöslegessé vált, miután minden lépten nyomon láthatók voltak az annyi századokon át a föld gyomrában rejtett hamvvedrek (urnák). Minden egyes hamvveder egy kis agyag edényt vagy bögrét s égetett ember-csontokat tartalmazott magában. Ezen lelet felmerültéből azon következtetést lehet tennünk, hogy Puszta Szent Iványs környéke egykoron római telep lehetett s a colónia lakói ezen helyre temetkeztek. Az urnák közül egy egészen ép példány az emlitett községi jegyző birtokában van. Érdekes lenne bővebb utánnyomozást eszközölni.

— Érdekes éremgyüjtemény. A „Miskolcz" szerint az edelényi czukorgyár igazgatójának Rohde Tivadarnak igen érdekes régi éremgyüjteménye van, mely mintegy 5000 darabból áll. E gyüjtemény különösen gazdag római pénzekben. Aurelián us római császár idejéig nem kevesebb mint 1500 darab képviseli a császárok korát. A magyar királyok pénzei is csaknem teljesen meg vannak s mondhatni, hogy e gyüjtemény valóban a legteljesebb a maga nemében. Borsodban Rohde gyüjteményén kivül még báró Vay Bélának van jelentékeny éremgyüjteménye.

— II. Rákóczy Ferencz ágyui. Az „Archaeologiai Értesitő" II. száma Tárczájában Thaly közli, hogy a felkelők ágyuik nagy részét az eleintén csellel vagy hosszas kiheztetéssel elfoglalt várakból nyerték vagy nyilt ütközetekben a németektől vették el. A szabadságharcz későbbi folyama alatt Rákóczynak két teljes fölszerelésü ágyuöntödéje és hadszergyára volt u. m. Beszterczebányán és Kassán. Az első Sréter János, a második Bácsmegyey Ádám, két magyar ember igazgatása alatt. Ezen saját öntvényü ágyuk közepét Magyarország czimere diszité, körülötte „PRO LIBERTATE" jelszóval, alul pedig Rákóczy fejedelem és Erdély egyesitett czimerpajzsa volt látható a csőtövénél. Mindegyik arsenalban öntettek tömör golyók is, sőt bombák, gránátok és kartácslövegek is készittettek.

A mi továbbá a kézi fegyvereket illeti, sok puska hozatott be Lengyelországból Danczkából, de itthon is elég készült, kivált Rozsnyóbányán; a kardgyártásban a csetneki ek tüntek ki, hol a hires fringia kardokat gyártották. A szurony gyártást a franczíák honositották meg 1705 végén. Megjegyzendő, hogy a kuruczok a bajonétot „Szent Péter késének" nevezték, mely sajátságos elnevezés egész Mária Terézia koráig fennmaradt a magyar gyalogságnál.

— Érdekes külföldi érem a X. századból. Szilády Áron a nemzeti muzeumnak igen érdekes ezüst érmet ajándékozott, mely nem igen régen több arany tárgyakkal a szent imrei pusztán Pest vármegyében találtatott. Az ezüst érem éjszakolaszországi denaro a X. századból Az előlapon körzetben (H) LOIHARIVREI + az az Hlotharius rex. A hátlaton körzetben + DIITYAIIADEX, a közepen PAIDIA. Az érem Lothár király és fia Hugó korából való (931—945) s Paviában veretett.

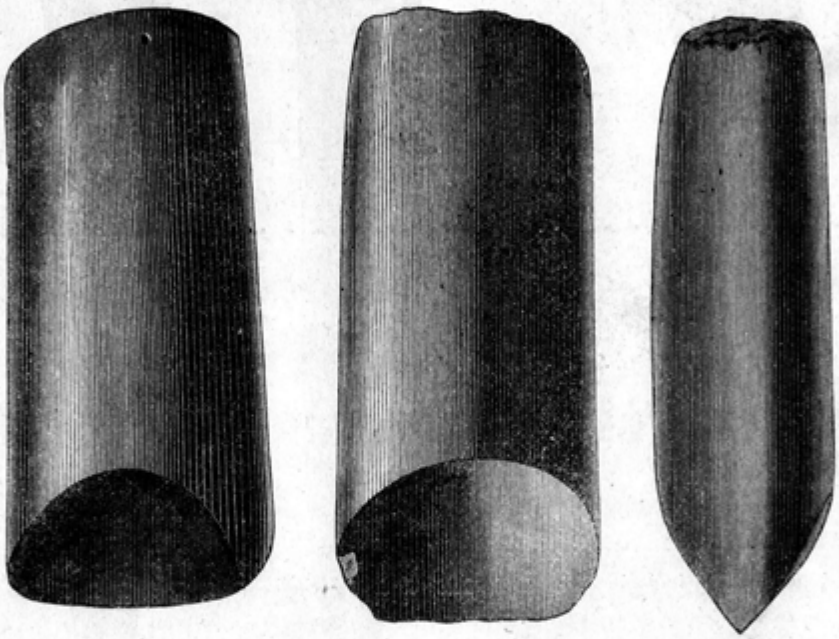
— Magyar műemlékek. Arányi Lajos már évekkel ez előtt Budán mintegy 18 régi házra bukkant a vegyesházbeli magyar királyok korszakából s azokra 20 emléktáblát tüzött ki; legujabban ismét figyelés alá vette Budavárát s 73 ódon házat fedezett fel a XIV. és XV. századból, melyeknek kapunaljai mind eredetiek. A házak az uri utczában, vagyis a hajdani olasz utczában és az országházi, hajdan Szent Pál utczában vannak.

I. Tábla.

Bronz balta találtatott Új-Paulison 1873-ban 1 ölnyi mélyben.

II. Tábla.

Serpentin kővéső találtatott Uj-Paulison 1875. október 22-én.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

III. füzet. 1876. julius hó.

Kupeczky János festész élete és közgyülési megnyitó beszéd.

ORMÓS ZSIGMOND

elnöktől.

Tartatott az 1876. évi május havi közgyülésen.

Tisztelt közgyülés!

Epiktetos állitása szerint az ember kicsiny része az egésznek, mint órák részei a napnak és évnek. Igen kicsinyek vagyunk, azért sokat nem művelhettünk, s ennek daczára még is az öntudat a honpolgári kötelesség teljesitésének kielégitő érzülete fogja el e perczben keblemet, midőn a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak immár V. közgyülését megnyitni szerencsém van.

Működésünkre, fáradozásunk gyümölcseire visszatekintve öndicsekvés nélkül elmondhatjuk: hogy habár kicsinyek és kevesek vagyunk, kitüzött czélunkhoz egy lépést még is tettünk.

A történelem és régészet terén egy évig tehetségeink szerint ujra fáradoztunk, és e mai közgyülésünkben megjelentünk, hogy a teljesitett munkáról beszámoljunk

A beszámolást megtenni, a teljesitett munkát elősorolni társulati derék titkárunk feladatai közé tartozik, s ez okból engedjék meg: hogy a tisztelt közgyüléshez intézett bevezető rövid üdvözletem után, a műtörténelemnek honunkban még mindig mostohán ápolt mezőjére, s ennek körében Kupeczky Jánosra figyelmüket fölkérjem.

Hallgatóim közül tán vannak többen, kik ezen nevet hallva kérdezik: „Kicsoda s mily nemzet gyermeke ez ember?“

A kiváncsiak számára tehát válaszolom: hogy Kupeczky János születésre nézve magyar és korában, a XVII. században a legünnepeltebb és kitünőbb festészek egyike volt.

A művészek nevezetes tényezői a műveltségnek. Mi egyéb ugyanis maga a költészet, mely iránt nemzetünk is oly régóta lelkesül, mint a művészetnek egyik legnemesb s a festészettel egyenlő becsü ága? Az irók néma költészetnek nevezik a festészetet, és megforditva a költészet beszélő festészetnek nevezhető. Igaza van Lévaynak, midőn állitja: hogy a művészet a bensőnkre rajzolódott szépnek visszasugárzása, s a művészeti alkotások azért születnek, hogy a szép eszméjét előtükrözzék.

E szerint a szép iránti fogékonyság a művészet iránti hajlandósággal azonos.

A festészetnek a költészettel szoros kapcsolatát Cornelius Péter szavai, miket Grimm Hermannhoz intézett, szintén jellemzik. A hanyatlás az olasz művészetben ott kezdődik, a hol a festészek megszüntek Dantet magukban hordani.

Mind ez csak azt tünteti fel: hogy a festészet testvére a költészetnek, hogy közös anyjuk a művészet, és hogy azon nemzet, mely költészeit a megillető kitüntetésben részesiti, következetesen művészeitől sem vonhatja meg a megismerés babérját.

Itt azon ponthoz jutottam, mely a festész Kupeczkyt az őt megillető helyre kiemeli és számára nemzetünk körében is a kitünőség azon fokát biztositja, mely őt méltóképp megilleti.

Ezen általános szemponton kivül a Kupeczky egyéniségére vonatkozó alanyi szempontok, melyek művészetének jelentőségét világosan és részletesen kiemelendik, később következendenek.

További fejtegetésemben most már állithatom, hogy Kupeczky nem csak művész és magyar, de kitünő festész is volt.

Az ő kitünőségének méltánylására szükséges, hogy figyelembe vegyük a kort, melyben élt, s a viszonyokat, melyek életében rá befolytak; mert ha való is az: hogy az ember nagysága csiráját önkebelében hordja, más részről még is igaz marad: hogy a kor és viszonyok szintugy befolynak az egyéni jelentőségre, mint a nap és világosság a növényzetre.

Ráfael más korban és kevésbé szerencsés viszonyok közt alkalmasint nem érte volna el azon művész-fejedelmi dicsfényt, melyben neve az utókor előtt ragyog. Ha egy századdal később, nem Rómában, hanem a műveltség alacsonyabb fokán álló népek közt él vala, s korában a művészet-pártfogó pápák, II. Gyula s X. Leo nem foglalják el szt. Péter székét; ha atyja Giovanni Santi s tanitója Perugino gyermek- s ifjukorban nem ébresztik s ápolják benne a képességet, és később da Vinci és Buonarotti dicsősége őt versenyre nem serkenti, Rafael

a szépérzület azon magas fokát, mely őt művésztársai fölibe emeli, ki nem fejthette volna.

Kupeczky a XVII. század második felében 1667-ik évben Bazinban született s igy művészete azon korba esik, mely a fenmaradt alkotások, s a műirók öszhangzó véleménye szerint a bevégzett hanyatlás korszaka volt.

Az élő nevezetes művészek példaadása az ifjabb művész-nemzedékre mindig befolyást gyakorolt. És valamint a természet három országában a fokozatos átmeneteket a természet-buvárok kijelölik, szintugy a művészetben is korszakok szerint a lépcsőnkénti haladás és sülyedés jelei észlelhetők. Michelangelo s Ghirlandojo, Rafael és Perugino ugyanazon lépcső különböző fokait képezik, és Rafael ifjukori művei különösen mestere műveihez annyira hasonlók, hogy műértők is alig különböztetik meg azokat egymástól.

Ha igaz a közmondás: hogy a természetben ugrás nem létezik, ugy ez a művészetben is áll. Nagyobb vagy kisebb foku haladás vagy hanyatlás van, de átugrás, a körvonalozás száraz kezdetétől, az alak kikerekitésére, a távlat és világitás, a fogamzat és szinezés tökéletes fokaira s a tagmozdulatok fesztelenségére átlépés szintugy nem létezik, mint a nemes formáknak mesterkélt kicsapongásba, a zsiros kezelésnek diszitményszerű könnyű gyári munkává elsatnyulása ugyanazon művésznél fel nem található. Cimabue tanitványa Giotto, óriási haladást tüntet fel, a legnagyobbat, melyet tanitó s tanonez művei közt a művészet terén észleltem, s azért még sem kétkedem kijelenteni, hogy Giottot az alkotó erő nagyságában egy művész sem éri utól. A mi Giotto után Rafaelig két évszázad alatt történt, az nem volt annyi, mint az, a mit ő mestere után fél század alatt létesitett.

De azért a haladás még is mindig csak léptenkint tört előre. Egy lépés a következő művész genialitása szerint nagyobb vagy kisebb, de mindig fokozatos maradt.

A művészet hanyatlásánál, mely a remek-kort követé, ugyanezt tapasztaljuk.

A virágzás korszakai — Guhl szerint — a művészeti életben szintugy mint a népek politikai s vallásos életében, bizonyos szellemi feszülésen alapulnak, melyben az egyesek s az öszvesség tartósan meg nem állhatnak. A hanyatlás jelei a XVI. században a legnagyobb mesterek tanitványainál már feltüntek. A művészet virágzásának rövid évtizedeit a világ- és művészet-remekek szemléletének a keresztényi nézlettel csodálatos egysége s öszhangzása jellemzi. Ezen korszakban az ethikai szép formákra törekvés a keresztény vagy pogány különleges tartalomra tekintet nélkül általános volt.

De a XVI. században az emberek kedélyében bizonyos mohóság és szenvedélyesség uralkodóvá lőn, s a művészek, kik a kor irányának a többi emberekkel együtt engednek, ezen uralgó hangulatot a művészetre átvitték, melyből azután a mesterkélt irány vagy is manierismus keletkezett. Ennek főjellege a tartalom és jelentőség nélküli konvenczionális formák tuláradásából áll.

Ezen iránynál az alak s az előállitás eszközei a remek korból fenmaradtak, de a szellem, a kedélymélység és naivság, a remek kor ezen tényoldalai már hiányzottak, és helyüket a mohóság és szenvedélyesség elfoglalta. Giorgio Vasari 1512—1574. Michelangelo kedvelt tanitványa, a hires müiró s egyuttal festész és szobrász, a mesterkélt modor kezdőjeként emlittetik. Federico Zuccaro 1560—1609, ki vezérelveit: „Idea dei Pittori, Scultori e Architetti“ czimü munkájában napfényre bocsátá, egy lépéssel még alább szállt, mert nála az egyéni élet elfogulatlansága végkép elenyészett.

Az emberi szellem munkásságának majd előre-, majd pedig hátramenő iránya azonban az alászállásból előretör, s igy a XVI. század végével az eklektikusok és naturalisták iskoláiban az emelkedés jelei ujra feltünnek.

Ezen különvált két iskola törekvése az áleszményiség ellen közös volt; de e közös czél elérésére az eklektikusok néhány kiszemelt jobb mestere, a naturalisták pedig a természet utánzásával eltérő utakon működtek.

V. Sixtus pápa idejében a festészet három különböző iránya közti harcz a vezérművészek személyes együttléte miatt Romában folyt le. A manieristák képviselője volt Giuseppe d'Arpino, máskép Cesari 1560—1640, ki 13 éves korában egy ház homlokzatán festményeket ecsetelt, melyek az embereket ifju kora tekintetéből álmélkodással eltöltötték, mig a conservatorok nagy termének freskóin 40 évig dolgozott. Cesari egymás után tiz pápa kegyét élvezte.

Michel Angelo Amerighi da Caravaggio 1569—1609, a naturalisták fejét del Monte bibornok kegyébe fogadta. Caravaggio magaviseletében durva s müveletlen jellemében szenvedélyes és komoly volt. Müvein, a mennyire ezekben nem szoritkozott a természet egyszerü előállitására, fentebbi kedélyhangulata tükrözi magát. A jelenet aljas és rút oldalát mindig előszeretettel felkarolta. Egyébként az ábrándos s üres eszményités ellen a legszerencsésb korszakban lépett volt fel, mert Cesari hatalmas állása s nagy tekintélye daczára, az emberek izlése ettől jóformán elfordult volt. A sötétes festés határozott elfogadása előtt főérdeme a szinezés igazságából állott, melyet Giogione utáni tanulmányainak köszönhette. Később kori müvein a háttér rendesen sötét volt, melyről

az alakok kiemelkedtek. Lanzi azon észrevételt tevé az ő alakjairól: hogy börtönben mozgó alakokhoz hasonlók.

Annibale Caracci 1560—1609. a bolognai eklektikusoknak Rómában tartózkodó feje, az ő durva modorában azon észrevételt tette Caravaggio műveire: hogy a husrészek festésére hust dörzsöl fel festék helyett. Caracci nevezetes monumentalis művek alkotása végett hivatott meg Rómába, mi által a három különböző iskola kölcsönös hatása teljes lőn.

Caravaggio természetességében tulzottá lőn, és miután emberölés miatt Rómából menekülni kényszerült, a naturalistikus irány tanyáját Nápolyba áttette.

Ranke szerint a vallásos érzelgősség és elragadtatás, mely ezen korszakot jellemzé, az eklektikusok műveiben feltünő, Guhl szerint pedig a vallásos érzület, mely a virágzó korszak mestereinél öntudatlan és minden alakban feltünt most öntudatosan és szándékosan mutatja magát. V. Pál és XV. Gergely pápák a reformatio által fenyegetett katholicismus elveinek győzelmes visszaállitói, az eklektikus iránynak és a Caracciáknak hatalmas pártfogói voltak.

Az elődei spanyolos vonzalmaival felhagyó s a franczia politika felé hajló VIII. Urbán pápa alatt, ki magát inkább világi fejedelemnek, mint az egyház fejének tekintette, a különböző műirányok küzdelmeiből végre Pietro Berettini da Cortona 1596—1669. vezénylete alatt a cortonai iskola által képviselt manierismus mint győztes fenmaradt, és Rómában szintugy mint Firenzében hosszú időre uralkodóvá lőn.

Murillo 1613—1685, és Poussin 1594—1665, a Kupeczky korát megelőző korszak művészei voltak; de Murillo halálakor Kupeczky csak 18 éves, még Klaus felügyelése alatt Bécsben volt, Poussin Miklós pedig Kupeczky születése előtt meghalt. Igy sem a spanyol Rafael, kinek ábrándosan fölmagasitott — exaltált — majd pedig durván természetesszerü modorában az eklektikus és naturalistikus irány csodálatosan egyesült, sem pedig az antik tanulmányai után hires franczia művész életeleven példaadással be nem folyhattak az ifju művész kezdő pályájára, ki az ezeknél kevésbé nemes irányu élő művészek befolyása alatt állott.

A manierismus nem csak Olaszhonban, mely irányt adott, és Franczia országban, mely azt kifejtette, hanem Németországban, melynek Dürer letünése óta önálló művészete nem is volt és Németalföldön, hol a belgiumi Rubensnek a festészet minden ágát átkaroló tevékenysége az egyház irányában az olasz eklektikusokról eltérő állást foglala el, és Hollandiában, hol Rembrandt protestans

és realistikus irányban működött — elterjedve volt. A XVII. században végre az olasz művészet jelentőségét elveszitve, helyébe a franczia művészet lépett.

És mindezek után Kupeczky korához eljutottunk; pályája kezdetén a manierismust virágzásban, a Carlo Maratta Pietro da Cortona, meg Giordano Luca által előkészitett művészet-hanyatlást lépcsőnkénti előrehaladásában bevégezve s a franczia művészet uralmát általánosan elterjedve találta.

Waagen G. F. az 1700. és 1810-ik évek közti korszakot határozottan a hanyatlás korszakának czimezi a német és német-alföldi festész-iskolákról kiadott kézikönyvében.

Ezen korszakban az önálló művészet első kelléke a feltaláló képesség s a szinérzület a művészek közt elenyészett. A kezelés hanyatlását a műalkotások sötétsége, szintelensége s hidegsége eléggé kitünteti. Az igen csekély körben gyakorolt történelmi festészet terén Lairesse akademiai szabályai és mintái minden eredetiséget megsemmisitettek, s a festészet többi térein is a letünt jobb mesterek műveit feltalálás és szellem nélkül utánozni divattá vált.

Az arcz-, virág- és gyümölcs-festészet ezen korszakban nem csak a leghálásb, de a legvirágzóbb tért is képezé. Az arczfestészet különösen azért volt hálás és virágzó, mivel a művészt ezen téren szabályok nem kötelezik s a természetet szabadon követheti.

Ez volt jellege azon korszaknak, melybe Kupeczky tevékenysége esik. Tagadni ugyan nem lehet, hogy azok befolytak rá; de egyéni sajátságai őt társai körében még is kitüntetik, s a korában élt művészek legjelesbjei közé emelik.

Helyesen állitja Guhl: hogy a művészek az idő befolyásának engednek. Maga a tudomány a kor irányai alatt különbözőkép módosul. És mi viszonyosb a szépnél, mely az izlés korszaki változásainak annyira ki van téve és melynek határozott értelmezését az emberek mindeddig nem birták megállapitani? A szépnek előállitása pedig a művészet czélját képezi.

A viszonyok, melyek a művész tevékenységére befolynak, Kupeczkyt illetőleg szintén kedvezőtlenek voltak. Nem mintha a fejedelmek és a főurak hatalmas pártfogása hiányzott volna: mert maga Rubens, kinek művész-pályája a legfényesb volt, ki tevékenységét honán kivül Német-, Olasz-, Spanyol- és Franciaországokra kiterjesztette, Kupeczkynél több pártfogással nem dicsekedhetett. Az orosz czár Alexius Péter, a német császár VI. Károly, Nagybrittania királya II. György és a dán király VI. Keresztély udvaraikhoz meghivták az ünnepelt művészt, és Szobieszky Sándor, Mecklenburg Károly Lipót és Keresztély

Lajos, Lichtenstein Ádám és gothai III. Frigyes herczegek, a mainczi választófejedelem Neuburgi Lajos, a würzburgi püspök és az ansbachi gróf pártfogásaikat vetélkedve felajánlották neki. Kupeczky tehát a hatalmasak pártfogásának és művészete méltánylásának hiányáról nem panaszkodhatott, sőt ezzel ellenkezőleg állitani lehet: hogy a műtörténelemben alig találkozik művész, ki anyagi jólétének biztositása iránt annyi fényes ajánlatokat nyert volna mint ő; az egyéni szabadság és függetlenség fentartására törekvés azonban nála oly hatalmas volt, hogy mindezen ajánlatokat magától elutasitá.

Lichtenstein Ádám herczeg meghivására 1709. évben Velenczéből Bécsbe megérkezett ugyan, de a herczeg által tulajdon palotájában neki felajánlott lakást el nem fogadta. A hatalmas orosz czárnak a karlsbadi fürdőből 1716. évben bécsi ministere által hozzáintézett felszólitását az authokrata hatalmától való félelemből, és mivel munkával elhalmozva volt, szintén visszautasitá. A hatalmas kényur megszokta volt, hogy akaratának vas pálczája előtt terjedelmes birodalmában mindenki meghajolt, ez esetben a német császárhoz fordulni kényszerült, hogy a székvárosában lakozó festészt hozzá elküldje, s Kupeczky ekkor is vonakodva engedett csak, Karlsbadba elutazott ugyan, de dolgainak bevégzése után a czár további kegyét magától elutasitá. VI. Károly német császár küldöttét gróf Althann épitészeti igazgatót, csak nehezen bocsátá maga elibe, s midőn a császár fényes ajánlatát megértette, kegyét legalázatosabban megköszönve, bocsánatot kért: hogy ezt el nem fogadhatja. Az angol király követét, kit Hannoverából hozzá Norinbergába küldött, tagadó válaszszal bocsátá el magától, és a dán királynő Magdolna Zsófia Kulmbach-baireuthi herczegnő nevében 1733-ik évben tett ajánlatokat előrehaladott kora s meggyengült egészségi állapotának ürügye alatt mellőzte. A kisebb német fejedelmek udvarain végre csak addig időzött, mig ezek arczképeit elkészité, s norinbergai lakhelyére megint visszavonult.

Mindezeknél fogva Kupeczky ellen felhozható: hisz igy a hajthatlan akaratu, makacs művész egyéni függetlensége iránti buzgalmában és féltékenységében a fényes pályát önmaga elzárta maga előtt. Ha művészetével nem hatott országokra, mint Rubens, ha monumentalis műveket mint Michel Angelo s Rafael nem alkota, ennek önmaga volt az oka, mert működési terét önmaga megszükitette.

Ezen ellenvetés azonban a kor irányával, mely a művészetben is döntő, ellenkezik. Németország azon korban sem volt hona a monumentalis festészetnek, midőn az, Olaszhonban a legnagyobb virágzásban volt. Dürer a német császárok pártfogásában nagy mérvben részesült, monumentalis művek alkotására a képességet tőle senki el nem vitázza, s még

is a császár imakönyve számára segélyrajzokat készittete, kardgombját ékesitteté általa, s eltürte: hogy a jeles művész őt fametszésekben dicsőitse. Maulbertsch Antal Ferencz, kinek freskóival honunkban is több helyen találkozunk, Németországnak a monumentalis festészet terén legtevékenyebb művészei közé tartozik. A fogamzás merészsége s a technikai ügyesség meg nem tagadható tőle. Maulbertsch azonban a XVIII. század végével, s igy Kupeczky kimulta után élt, és működése azon korszakba esik, midőn a monumentalis festészet franczia ösztönzés után korszerűvé lőn.

Kupeczky idejében ez még nem volt korszerű; s azért bármelyikét fogadta volna el a neki tett fényes ajánlatoknak, vagy ha ezeket egymás után mind elfogadta, és lakását felváltva a bécsi, a pétervári londoni vagy koppenhágai udvarnál tartotta volna is, azért munkásságának köre nem igen tágult volna; mert korában a festészet monumentalis és történelmi ága el volt hanyagolva és kora izlésében alapra nem találtak. A művészek tevékenysége kiválólag csak az arczképezésre szoritkozott volt. Szeretett énjét mindenki az utókornak átadni akarta. Az önszeretet, mely az arczképezés alapja, ekkor az emberek közt nagy mértékben uralgott.

Ha a művész irányt szabhatna a kornak melyben él, ha anyagi szükségei beszerzésével terhelve nem volna, s a munkarendelő pártfogók és mecaenások a mű keretét, faját sőt gyakran alakját ki nem szabnák, ugy Kupeczkyt, kinél nagy művek alkotására a képesség el nem vitázható, tán lehetne kárhoztatni, hogy miért volt inkább arcz, mint történelmi festész, de miután szegény sorsból származva, a nyomorúságból önfáradsága s érdemei után felvergődött, neve tisztelttté lőn, művésztársai közt a legfényesb állást kivívta, s helyét egészen betöltötte, nincs okunk őt azért kárhoztatni: hogy a kor irányát mint Józsue a napét meg nem állitotta, s ezt máskép ki nem szabta.

Kupeczky munkás élete alatt több történelmi darabot festett, azonban főkép arczfestész volt, mi nagyságából mit sem von le; mert az arczfestészet terén valóban jeles volt. Németországban szokássá vált, a XVIII. század első felében festett azon jobb arczképeket, melyeknek mestereik ismeretlenek, mind Kupeczky nevére keresztelni, mi azt bizonyitja, hogy neve korának arczfestészetével az utókor előtt egybe van kötve. Ezen jelenetnek az a természetes következése, hogy igen sok apokriph mű található neve alatt. Azután például Van Dyck Antal arczképei történelmi alkotásaihoz hasonló arányban állanak, és neve azért mégis fényes, művei nagybecsűek. Velasquez arczképei műértékben történelmi alkotásaival versenyeznek; s ezeken kivül Tizián, Paolo Veronese, Tintoretto, Fra Sebastiano del Piombo, a Van

Eyck testvérek, ifjabb Holbein János, Rubens és Rembrandt, mind jeles arczfestészek voltak. Rembrandt különösen az arczfestészeknek egész iskoláját megalkotá.

És ne gondoljuk: hogy az arczfestészet a művészet oly ágát képezi, melyen a kezdő, vagy kontár művész is kitünhet. Ez téves vélemény, mely ha állana, ugy a művészet kezdő korszakában az arczképfestészettel már találkoznánk, de ezen korszakban arczképek hiányoznak, s a Giotto által festett Dante arczkép Firenzeben a ritka s azért nagy jelentőségü kivételek közé tartozik.

Való a mit Eitelberg tanár az arczképről mond: hogy arcz- s eszmény-kép a művészet két sarkpontja. Az egyik a művészetet a tiszta képzemény terére utalja, a másik az adottra s a jelenetre. Az egyik a családhoz, a másik az istenséghez és valláshoz köti a művészetet; de azért az arcz- s eszménykép egy gondolatprocessusból származnak. A jó arczképfestész az adott arcz vonalainak sokaságát képzelgése által egygyé s egészszé alakitja.

Felfogás és fantazia a jó arczképnél szükséges, mert a természetet nem csak utánozni, hanem felfogni is kell a müvésznek. A mely arczképnél a felfogás — mi a fantazia szülöttje — hiányzik, az hideg és élettelen. A képzelgő tehetség működése azonban az arczképnél természetesen szükebb körre van szoritva, mint az eszményképnél. A felfogási képesség végre a kezelés nagyobb ügyességét föltételezi; mert a részletekbe behatást szükségessé teszi.

Ezt kiemelni szükséges volt azért, hogy Kupeczky művészete az őt megillető méltánylásban részesüljön.

Németország a harmincz éves háboru által okozott sulyos sebeiből a XVIII. század elején felüdült, s a szorgalmas munkát jutalmazó anyagi jólét azon fokára ujra felvergődött, mely a művészeti érdekek előmozditására mulhatlanul szükséges. A nemzet kebeléből sok művész keletkezett, de a korviszonyok nem engedték meg, hogy ezek kirekesztőleges német jellegü művészetet gyakoroljanak, s azért majd holland, majd pedig olasz vagy franczia példányok után indultak, majd az akademiák eklektikus szabályait, majd végre a német jeleggel leginkább összhangzó természetet közvetlenül utánozták.

Kupeczky életirásánál Kugler, Waagen s Müller adatain kivül, Füessli János Gáspár következő munkája: „Leben Georg Philipp Rugendas und Johannes Kupeczky. Zürich, beim Verfasser. 1758.“ szolgálhat irányadóul.

Ezen munka Kupeczky halála után 18 évvel jelenvén meg, az iró személyes ismeretsége s Kupeczkyvel szoros viszonya folytán a legnagyobb hitelességü bizonyitványát képezi a művész életének, tanulmányainak,

családi viszonyainak és gondolkozásmódjának, melyet a későbbi irók munkáiknál felhasználtak.

Mint Passavant neve Rafaellel, Grimm Hermann Michel Angelóval, szintugy Füessli neve Kupeczkyvel mindvégig egybekötve meg fog maradni ; a nélkül azonban, hogy ezen egybehasonlitás által Füesslinek inkább csak elbeszélő, mint észlelő rövid életleirását, az emlitett irók terjedelmes és jeles munkáival egy szinvonalra tenni akarnám.

A szabad Schweicz, Zürich kantonjában letelepült Füessli család a XVII. századtól kezdve egész a jelen századig több műszerető s művész-tagot számitott kebelében. Kupeczky életirója Füessli János Gáspár 1707—1781. ezen család tagja, habár mint festész és rézmetsző is nevet szerzett magának kortársai közt, műiró minőségében még is több érdemmel bir.

Hona legjobb művészeinek története négy kötetben, a legkitünőbb rézmetszők és műveikről kiadott értekező lajstrom, Winkelmann levelei Schweiczban élő barátaihoz, Mengs gondolatai a festészetben felmerülő szépről s izlésről, és végre a szóban forgó életirás azon műveket képezik, mikkel Füessli Gáspár a műirodalom terén magát érdemesitette.

Egykoruság és személyes ismeretség az életirónál oly előnyök, melyeket későbbi szorgalmas kutatás, s az átszármazás utján fenmaradt hagyományok felhasználása nem mindig pótolnak. Füessli az elősorolt két előnynyel bir, és ha bár Kupeczkynél sokkal ifjabb, még is kortársa volt és vele gyakran érintkezett, mint erről az életirásban felhozott adatai tanuskodnak.

Az emlitett előnyök azonban nem mindig hasznosak az életirásokra nézve ; mert az egyéni felfogás hibás volta, személyes hajlamok vagy ellenszenvek és sokféle más indulatok befolyásai a valóságtól eltérő alakban tüntetik fel gyakran a látott vagy hallott dolgokat, s igy azután egykoru irók is az igazságos mérték ellen hibáznak.

Ezért mondják azután a történelmi irók, hogy az események leirása előtt ezeknek az idő rostáján átszűrődniök kell. És való : hogy a személyes egybeköttetés hiánya a részrehajlatlanság hatalmas biztositékát képezi.

A felhozható sok példa közül Giorgio Vasarit 1512—1574. emlitem csak, ki 1550-ik évben a kitünő festészek, szobrászok és épitészek életirásait három kötetben kiadta. Ezen munka nem annyira a művészek életének, mint az iró jellemének hü tükrét képezi, s arról nevezetes, hogy az egykoru iró mennyire képes elferditeni az előtte felmerülő adatokat. Vasari műiró, festész, épitész s a műtárgyakban agens volt. Egy művész sem irt annyit össze mint Vasari, ki nem csak „kifáradtan, de félig meghalva“ irt. Az ő természete mindenben tulzó

volt. A személyes benyomások különben helyesek és igazak, rögtön szélsőségekbe fajultak.

Borghini Vincze egy alkalommal öszvéreit Vasari rendelkezése alá adta, hogy velök Arezzóba utazhassék. Ezen városba, mely szülőhelye volt, szerencsésen megérkezett, s erre szóhatályos és elragadtatás-teljes levelet intéz barátjához, mintha életét neki köszönhetné, s az isteni öszvérek irányában lelkesülve biztositja őt, hogy ha Firenzében volna, az öszvérek számára koszorukból és gabonából diszkaput állittatna.

A szerénység nem tartozott Vasari erényeihez. Erre csak egy példát említek. A Sala regia művei festése közben, Pius pápa meghalván, ezt irta Francesco Medicinek: „Fáradozásaim jutalma iránti reményem ő szentségével együtt elenyészett, de dicsőségem azért századokon át meg fog maradni.“

Grimm Hermann találólag ezt irja Vasariról: „Azokat, kik vele ellenkeznek, vagy kiknek személyei neki nem tetszenek, különbség nélkül rosz bánásmódban részesiti, körülbelől ugy bánik velök, mint szindarab kritikusa a színészszel, kinek meg akarja mutatni, hogy hatalmat képez, mely magából tréfát űzni nem enged;“ s tovább: „Adatai hitelességében nem lehet bizni. Az évszámokat hamisan idézi, s a festményeket ugy irja le olykor, hogy szavai az ábrázolással nem egyeznek. Állitásai, ha létező biztos okiratokkal egybehasonlittatnak, sok tévedést tüntetnek fel, s azon esetekben, a melyekben az általa használt források utánolvashatók, észlelni lehet, hogy önkénye szerint hozzájuk adá vagy kihagyá belőlük azt, a mi neki tetszett.“

Ily egyéniség s ily jellem nem történelmi irónak való.

Füessli ettől egészen eltérő jellemmel birt. Adatai hitelesek, egyéniségét soha fel nem tolja, személyes érintkezéseit annyira ritkán emliti, hogy az életirás érdekében ezek bővebb fejtegetése óhajtandó lett volna, s végre a szerénység határait nem csak túl nem hanem ellenkezőleg a 37. lapon, midőn a Kupeczky halála után hátrahagyott festmények felbecsülésével s eladásával végintézetileg történt megbizatását fölemliti, ezt megtiszteltetésnek nevezi. — Kupeczky negyven évvel idősb volt mint Füessli, s ez utóbbi már ezen oknál fogva sem lehetett a művész minden életviszonyainak szemtanuja. Ugy látszik, hogy Kupeczky életének végső szakában, midőn Norinbergában lakott, került vele össze, habár a Füessli név Zürichből származó, egy Füesslinek vele Rómában ismeretlenül éreztetett emberbaráti tette következtében nyert ifjukori benyomások után a művész hálás visszaemlékezésében fentartva volt, mi a nálánál sokkal ifjabb Gáspárral folytatott meghitt viszony megkötésére kétségtelenül a főindok lehete.

Füessli személyes viszonya Kupeczkyhez három esetben van feltüntetve az életirásban.

Kupeczky egyetlen fia, kit a rajongás azon magas fokával szeretett volt, melyre az érzületmélységben kitünő művészek képesek, ifju élete fejlődő szakában 1733. évben meghalt. A hatvanhárom éves művészre ezen esemény annyira hatott, hogy mint egy őrült öntudatát veszitve, a hulla eltakaritását megengedni nem akarta. Füessli az eltakaritást az atya tudta nélkül és saját költségén kieszközölte. Ez Füesslinek nem csak részvétteljes emberiségét, hanem a mélyen sujtott családfő iránti szoros viszonyát is kétségtelenül feltünteti.

Azután néhány évre rá, Kupeczky, mint már előbb említém, hátrahagyott képgyüjteményének összeirásával, megbecsülésével s eladásával, a befolyt pénzeknek pedig a végintézkedési végrehajtók kezeibe átadásával Füesslit végrendeletében megbizta, mely megbizás ennek szakavatottságán kivül szoros viszonyt, és Kupeczkynek az ő becsületességében megnyugvását bizonyitja.

A harmadik esetben Kupeczky indulatosan fellobbant barátja ellen. A művész Cimont a fogságban lerajzolá, s ezt a mű sikerültének öntudatával barátjának megmutatá. Füessli azonban a rajzot Rubens hasonló festménye utánzásának tekinté; mire Kupeczky az utánzást megengedni nem akarva s a két mű közti lehető hasonlatosságot a rokonszenvezés rejtélyes eredményének tulajdonitva, az előmutatott rajzot sebes indulatfellobbanással Füessli szeme láttára széttépte. Ezután fölemliti Füessli: hogy Kupeczky a fölfeszitett megváltót is festette, mely műve Guido Reninek Bolognában létező festményéhez hasonló volt.

A fiu halála s a végintézkedés Kupeczky utolsó életszakában Norinbergában történtek, azért nem alap nélkül állitám: hogy Füesslivel utolsó életszakában lépett szorosb viszonyba.

Hogy azon egyének nevei, kik Kupeczky életében nevezetes tényezőkként szerepeltek, az életirásban többnyire hiányoznak, kellemetlenül hat az olvasóra. Ezen hiányt fölemliteni annyival inkább szükséges, mivel ez a Füessli adataira épitő későbbi műirók által nincs kipótolva.

Olvassuk az életirásban, hogy az éhező ifju Kupeczkyt Rómában bizonyos Füessli zürichi származásu egyén egy festészhez vezette, ki őt örömmel felfogadta, s habár a tanitómesterek, a művészek életirásaiban szorgalmasan megneveztetni szoktak, itt a mester nevét mellőzve találjuk. A császári követség azon orvosát Rómában, ki Kupeczkyt betegségében gyógyitotta, s kinek a művész azután a koldust s a gyermeket ábrázoló festményeit ajándékozta, névszerint be nem mutatja, ezt pedig tudni annál érdekesb volna, mivel Szobieszky her-

czeg a császári követ képtárában látott ezen két festmény által lön figyelmeztetve a művészre, kit azután kegyébe fogadott.

Midőn azután herczeg Lichtenstein Ádám meghivására Kupeczky Bécsbe visszatért, itt Klaus nevü gyermekkori mestere után tudakozódott, s ennek leányát háladatosságból nőül vette.

Füessli eléggé érdekes és tanulságos adatokat hoz fel azután ezen nőnek ravaszságára s erkölcstelenségére nézve, s az egészből kitünik, hogy mint Dürer neje, a rosz indulatu Frey Ágnes, ugy ez is fortélyosan uralgott férje felett. A felhozott adatok a kiváncsiságot a nő iránt növelik, az életiró még is valamint a nőnek, ugy az ügynök- és saját fia nevelője minőségében feltünt udvarlóinak nevét hallgatással mellőzi, s még a fiut, kit az atya oly hőn szerete, s ki a sok jeles tulajdont annyira korán vitte magával a sirba, sem mutatja be névszerint az olvasónak.

A névtelen egyéniségekkel szemben az olvasó körülbelül oly érzületben van, mint a sötétségben bizonytalanul tapogatódzó; pedig mindezen hiányokat Füessli igen könnyen kipótolhatta volna, miután életirását Kupeczky halála után 18 évvel sajtó alá bocsájtotta.

Sok fő névnek, mint Pesing, Jurga, Pompelli, Anopach, Correge, Carravage, németes leirása Bösing, magyarul Bazin, Kupeczky szülővárosa, Gyurka egyik fivére, Bombelli, Ansbach, Correggio és Caravaggio helyett a magyar kiejtéshez szokott olvasóra nézve kellemetlen hangzásu, azonban megbocsátható tévedés; de hogy a 23-ik lapon ezt irja: „Kupeczky Firenzet és Mantovát is meglátogatta, a hol Correggiot és Guidot utánozta s felőlük való fogalmát tökéletesitette;“ ezt nem lehet helyreigazitás nélkül hagyni, mert Firenze a Correggio s Guido után teendő tanulmányra nézve nem kedvező város; Mantovában pedig nevezett két művész műveivel épen nem, hanem Mantegna András és Guilio Romano műveivel találkozhatott, s ezeket az utóbbi helyen tetszése szerint utánozhatta.

Ezek után fölemlitem: miszerint szerény műgyüjteményemben azon kivül, hogy Kupeczky János eredeti művei után Vogel, Preisler, Sturm, Westermayer, Haid és Rosbach művészek által feketés modorban és rézmetszésben készitett 80 darab másolatnak birtokában vagyok, melyeket 1869-ik évben Norinbergában, Kupeczky működésének szinhelyén gyüjtöttem, külföldi utazásaimban két eredeti olajfestményt is szereztem, melyek kis ded képtáram kitünőbb darabjai közé tartoznak.

Az egyik festmény, melynek részletesb leirása a „Hazánk és Külföld“ czimü képes lap 1865-ik évi 18-ik számában megjelent a

Goliáth fejét tartó Dávidot ábrázolja. Kupeczky ezen festményén Dávid személyében korán elhunyt saját fiát ecsetelte.

A másik festmény Huth Farkas Tóbiás norinbergai patricius és kereskedő arczképe, kit Kupeczky mint meghitt barátját ismételve ecsetelt.

Ezen vázlatos előadásom után engedjék, hogy Kupeczkyre, ezen nagy honi művészünkre vonatkozó többi adataimmal más alkalomkor szolgálhassak és hogy közgyűlési teendőink sorában titkár urat társulatunk szellemi mozzanatairól szóló jelentésének felolvasására fölkérjem.

Uj-paulisi kőkori emlékek.

Varga Ferencztől.

Felolvastatott az 1876. évi május havi közgyülésen.

Sokan állitják, hogy hazánk délvidéke s Erdély nagy része egykoron tengerfenék volt. Én több oknál fogva magam is e vélemény felé hajlom, de pálczát mellette nem török, ezt tenni a geologusok vannak hivatva, kik hihetőleg fel is fogják egykor deriteni ezen ma még homályos tételt. Mindazonáltal tekintetbe véve az általam fölfedezett paulis-gyoroki ősemberkori telepek kiváló magasságát s egyéb körülményeket, bátor vagyok állitani, hogy akkor, a midőn e vidék első emberei itt letelepültek, ennek jó része még viz alatt állott. Kik voltak azonban e vidék első lakosai? Arról még a legrégibb (Krisztus sz. előtt 500 évvel élő) történetirók is alig sejtettek valamit. Némelyek közülök a Duna fölötti (erdély-, moldva- és oláh-országi) vidékeket pusztáknak, lakatlanoknak tartották; mások ellenben egy olyatén népről értesitenek, a mely magát Médiából származottnak vallja s médus öltönyt is visel.[1]) Melyiknek van igaza? Nem tudjuk; annyi mégis bizonyos, hogy e vidék első ismert népe a rómaiak által dáknak nevezett géta nemzet volt,[2]) mely kezdetben a Duna folyó és Balkán hegység közötti földterületen lakott, honnét azonban valószinüleg II. Fülöp maczedoniai király által kiszorittatván, a Duna innenső partjára költözött; de itt sem volt tartós maradása, mert Fülöp halála után több tráczi nép tár-

[1]) Herodotus L. V. Cap. IX. X.

[2]) Getae Daci Romanis dicti. Plinius: Histor. Mundi. edit. Frankf. ad Moen. 1599. pag. 83. — Dio Cassius: Histor. Rom. edit. Hamburg. 1752. T. II. pag. 1105.

saságában felzendülvén, 334. évben Krisztus szül. előtt a világhóditó Nagy Sándor által leveretett s birtokuk nagy részt elpusztult. Igen valószinű hogy ekkor húzódtak Erdélybe, majd onnét följebb a mi vidékünkre is.

Ezektől, vagy talán más — már előbb itt lakott — népektől származnak-e a csak nehány év óta ismert uj-paulisi s a legujabban felfedezett gyoroki őstelepek? Vitatni nem akarom; egyedüli feladatomul jelen alkalommal csakis azon kőkorszakbeli tárgyak és eszközök ismertetését tekintem, miket közel két éven át részint sirásás, részint ásatás alkalmával az uj-paulisi telepen találni szerencsés valék; szerencsés mondom, mert az onnét kikerült s általam társulatunk részére beküldött tárgyak, azok egynémelyikének látszólagos jelentéktelensége daczára is, az ősembernek — ugy szólván — egész életmódját átölelik.

Igy mindenekelőtt ama veres tégladarabocskák, melyekből már régebben nehány példányt beküldöttem, mindjárt első tekintetre elárulják, hogy annak idejében tapaszul használtattak; még pedig, mint a rajtok észlelhető hajlások, keresztül-kasul húzódó vékonyabb-vastagabb vonalak s lukacsok mutatják oly házak tapaszául, melyeknek falai a madárfészek mintájára fák ágaiból font sövényzetből állottak.[1]) Ezen házak, ha a paulisi telep talajában minden lépten-nyomon található temérdek egyenes és görbe, részint égetett, részint pedig csak megszáradt agyag-tapasz darabocskákból következtetnünk szabad, majd kerek, majd négyszög alakuak voltak. Ilyeneknek festik régészeink a svájczi és más tavak czölöpépitményü házait is, melyek, mint a jelek mutatják, többnyire elégtek.[2]) Épen nem lehetetlen, hogy a paulisi telepet is hasonló sors érte, mert másként alig volna megfejthető; miként éghetett ki a tapasz-darabok nagy része akkor, a midőn azoknak hasonlithatlanul kisebb része továbbra is nyersen maradt.

A kőkorbeli emberek életmódjára nézve legbiztosabb utmutatóink az ugynevezett konyhahulladékok, melyek különösen a czölöpépitmények romjaiban gyakran 3, sőt 5 lábnyi réteget képeznek.[3]) Főalkatrészeit leginkább a kagylók és teknősbékák teknői s az elejtett vadak csontjai stb. teszik. Ilyenek a paulisi telepen

[1]) Műrégészeti Kalauz. Kiadta a M. Tudom. Akademia archaeologiai bizottsága. Pest, 1866. 18. l. és A történelem előtti idők. Irta Sir John Lubbock, az ered. III. kiad. után forditotta Öreg János, átvizsgálta Pulszky Ferencz. Budapest, 1876. I. k. 181. l.

[2]) U. ezeknél u. a. h.

[3]) Műrégészeti Kalauz 19. l.

is előfordulnak; különösen a mi az uniók (gyöngyikék) osztályához tartozó, s ma már vidékünkön nem is ismert eféle kagylókat és összezúzott sipos csontokat illeti, ugy szólván minden lépten-nyomon, leginkább mégis a telep szélein közönkint föltünedező tüzelőhelyek s hamurétegekben.

Ugy látszik, mind a nevezett kagylók bensejében élő állatocskák, mind pedig a kőfejszével szétzúzott, vagy hasitott sipos csontokból kiszitt friss velő, mely az éjszaki népeknél ma is keresett csemegének tartatik, — ép oly kedvencz nyalánksága volt az ősembernek, mint a korunkbeli inyenczeknek az osztriga, csiga stb.

A paulisi telepben fölszinre került csontok között feltünően sok a ló-, szarvasmarha-, juh- és kecske-csont, vannak azonban, még pedig nem csekély számmal róka, hörcsög, farkas s más egyéb ragadozó állatok, sőt olyan nagyobb vadak csontjai is, melyek mostanság legalább a mi világrészünkön nem élnek; példa erre egy itt talált óriási csukló, mely valószinüleg egy fiatal mammuth, vagy épen bozontos medve térd-csontját képezte. Egy másik csont meg, mely az előbbitől alig pár lábnyi távolságra ásatott föl, iramszarvas szarvrészének látszik; mi ha csakugyan bevalósulna, ugy e hideg éghajlati lakos csontjának idekerülése még sok fejtörést okozand. Nem kevésbé nevezetes továbbá azon szarvasagancs darab is, mely f évi május 2-án került napfényre. Ezen ásatás közben ketté tört, de általam ismét összeragasztott, másként gyönyörü példánynak alsó részén durvább eszközzel ejtett vágások észlelhetők, miért is annak egykori használata kétségtelen, hihetőleg valamely hegyes csont, vagy kőeszköznek nyeléül, vagy talán maga is bizonyos eszközül szolgált. Ezt annál biztosabban állithatjuk, miután ahoz hasonlókat már több helyt találtak. Egynek alakját a Műrégészeti Kalauz is közli,[1]) s az a mienkhez ugy hasonlit, mint tojás tojáshoz. Az állkapcsokból mindekkoráig csak is két darabot sikerült megmentenem, s azokat is igen megrongálva; a mennyire alakjokból kivehető, egyik a kérődzők, másik az agyarasok osztályához tartozik. A kisebb-nagyobb sark-csontok s lábujjizek már sokkal nagyobb számmal fordulnak elő; mig a patákat csak is egy vadkan-, vagy szarvas-körön képviseli, mely miként sulya sejteti, belől már kövesedésnek indult, még szembeszökőbben nyilvánul ez egy másik csontdarabnál, mely ugyanazon helyről ásatott föl.

---

[1]) Műrégészeti Kalauz 15. l. c.) 22.

A mi végül a fogakat illeti, ezekből egy kis gyűjteményt lehetne összehozni. Valamennyi között legszebb példány egy jókora nagyságu zápfog, mely a már fönnebb megismertetett óriási csuklóval egy időben találtatott; a többiek részint a füevő, részint a ragadozó állatok állkapcsából kerültek ki. Csak az a különös, hogy mindezen csontok a tapasz, cserép, kavics s hamu-törmelékekből álló rétegben egymástól egészen szétszórva s oly annyira hiányosan találtatnak, hogy belőlök egy egész, vagy csak fél csontvázat is összeállitani teljesen lehetetlen. Vannak, a kik e hiányt a házi kutyák falánkságának róják föl s valóban Steenstrup tanárnak sikerült is bebizonyitania, hogy a konyhahulladékhalmokból egyenesen azon csontok hiányzanak, a melyeket a kutyák meg szoktak enni.[1]) S ez a legegyszerűbb s leghelyesebb megfejtése a mi telepünkön hiányzó csontrészek eltüntének is.

A kőkori konyhahulladékokról szólván, okvetlenül szólanom kell azon egykoru edénydarabokról is, melyek a paulisi telepben amazokkal vegyest, néhol másfél, másutt két lábnyira a televény föld alatt temérdek mennyiségben találtatnak. Ezen kőkori bögre, fazék és veder darabok mind alak, mind czifrázat, sőt anyag tekintetében is rendkivülileg változatosak; egyik edénynek körte, másiknak kanna, harmadiknak veder alakja volt; de vannak olyanok is, melyek csak kevéssé meghajtott, — ugy szólván egyenes — oldaluak voltak. Egynémelyik roppant durva és vastag; mig ellenben a másik már némi izléssel készült. Czifrázataik részint a felső körzet alatt kidudorodott kisebb-nagyobb bütykökből s összevissza kuszált — néha egészen szabálytalan — karczolásokból állottak, miket részint ujjal és körömmel, részint pedig hegyes fácskák- és csontokkal csináltak. Korong segitsége nélkül készülvén, némelyik darabon még a tapasztó ujjak nyomai is látszanak. Szinök majd barna, majd veres, néha olyan, mintha ki sem volnának égetve. Anyaguk nagyobbára szürkés agyag, melyen a mázat összetört, s kivül-belül rájok hintett és beléjök olvasztott kova-szemcsék és gránit-porondok képezik. Az izlésesebbek valószinüleg későbbi, de mégis kőkori művek; a rajtok észlelhető haladás magyarázata abban rejlik, hogy a vidékünkbeli ősemberek a sok fáradságot igénylő kő-, csont- és szaru-csiszoláson kivül (a fémeket még ekkor nem ismerték) más egyéb munkával nem igen foglalkozhatván, minden figyelmöket és ipari büszkeségöket az agyag művekre forditották, melyek aztán a velök született kisérleti és haladási ösztönnél fogva, kezeik között különféle alakot nyertek. Hogy azonban a paulisi őstelep lakói a fazekasságon kivül még a szövészettel is foglalkoztak, ezt a mult évben Miletz János tagtár-

[1]) A Történelem előtti idők stb. 235. l.

sunk s Lóczy Lajos muzeumi ásvány-osztályi segédőr társaságában ugyanott talált két gulaalaku, felül átlukasztott agyagsulyból következtetem, melyek a szakértők véleménye szerint, a szövőszékekhez elkerülhetlenül szükségesek. Az első laposabb, a mi Miletz tagtársam gyüjteményében van, a második azonban, melyhez hasonlót egynémely régészeti müvekben is láthatunk,[1]) Budapestre az országos muzeumba vitetett föl.

Ezek után még csak a paulisi kőeszközök- és kődarabokról kell egyetmást elmondanom. Ez a legsikamlósabb tárgy valamennyi között; mert igen tág tért nyit a képzelődésnek; azért nagyon vigyáznia kell a régésznek, nehogy minden egyes kődarabot, melynek valami eszköz alakja van, mindjárt első tekintetre kő-baltának, szekerczének, vagy más kőeszköznek augurálion s ezen elővigyázatra talán sehol sincs oly nagy szükség, mint az uj-paulisi telepen, a hol ugyszólván minden egyes kődarabnak meg van a maga sajátos alakja. Ezzel azonban korántsem akarom állitani, mintha — kivált kezdetben — ilyesféle természetadta eszközök nem használtattak volna, annál kevésbé mondom, miután a tapasztalat mutatja, hogy a czölöpépitmények karóinak legnagyobb része nem annyira vágás, mint inkább csiszolatlan, természetadta durva eszközökkel ejtett ütések által vannak meghegyesitve. Ha tehát ásatás közben ilyenféle kő-, vagy kavics-darab akad kezünkbe, mielőtt azt eldobnók, jól meg kell vizsgálnunk, vajjon nincs-e rajtok, különösen élükön olyasféle kopás, vagy törés, melyet természetes uton, vagy véletlenül épen nem, hanem csak használat közben kaphattak.

Egyébiránt a kőkorszaknak valódi és legősiebb képviselői azon durva eszközök, melyek tűzkőből (kovából és kvarczból) széleik ügyes lepattantása által keletkeztek. Ezen többnyire monorú (ovál) alaku s vékonyabb végükön metsző éllel biró, vagy nyelüczés (hegyesen éles) kova-eszközök leginkább Europa és Amerika éjszakibb tartományaiban találtatnak s onnét kerülnek á mi gyüjteményeinkbe. Nálunk még az ugynevezett magkövek (nucleusok) is nagyon ritkák. Annál nevezetesebb, hogy a paulisi telepen ilyeket is sikerült találnunk, és pedig két igen szép példányt, az egyik sárga kova, a másik aphanit kőzet, mindakettő jóformán le van már pattogtatva, különösen az utóbbiról igen szép szilánkok hasadtak. Az ilyen szilánkokat az ősemberek részint késekül, részint pedig fürész-, reszelő-, lándzsa- és nyilhegyekül használták; kár hogy az utóbbi (aphanit) fajból egyet sem találhattunk. A kova-szilánkok

[1]) Műregészeti Kalauz 20. l. 30-, 31-ik ábra.

tekintetében már sokkal szerencsésebb valék; ezekből 4 darabot találtam különböző helyeken, a legérdekesebb példány közöttük az, melynek eperfa-levél alakja van; ez hihetőleg már használtatott is, mert hegye letörött.

A szintén régi, de a felsoroltaknál mégis nagyobb műveltségi fokozatra mutató csiszolt köeszközök közül leggyakrabban a kő-ék alaku kisebb-nagyobb kőbalták, szekerczék és vésők fordulnak elő. Ezek hajdanában fahasogatásra, vésésre és földmivelésre, sőt fadorongokba illesztve, félelmes fegyverül is használtattak; mig mai nap egyes kuruzsoló asszonyok a torokbajosok nyakát s tejbeteg tehenek tölgyeit simogatják s dörzsölgetik velök, azt hivén, hogy ez által a bajt tökéletesen elháritják.

Már a mult évi november havi vál. ülésen tartott értekezésemben felemlitém, hogy a paulisi telepen ugyanazon év október havában két igen csinos kövésőt, egy kőbaltát s csiszoló követ találtunk. Most ismét egy inkább vésőnek, mint baltának látszó kő-eszköz vetődött föl. Ezen ásás közben ketté törött, de általam ismét összeragasztott eszköz diorit kőzetből van s tekintve annak csiszolását, egyike a szebb és ritkább példányoknak; egykori használtatását a fokán s élén levő csorbulások nyiltan elárulják.

Még érdekesebb azon lelet, melyet e hó 2-án sirásás alkalmával találtam. Ez egy aphanit köből készült sarlóalaku eszköz, mely hogy egykor hosszabb lehetett, azt a rajta észlelhető csonkulásokból láthatjuk; miféle eszköz lehetett egykoron? meghatározni nem tudom, miután még eddig hozzája hasonlót sem természetben, sem rajzban nem láttam. Alakja különben a régi bronz sarlókéhoz hasonlit; lehetett azonban kés, vagy lándzsahegy is. A mi pedig csiszolását illeti, oly finom, hogy az még a mai kornak sem válnék szégyenére.

A puhább kőnemüekből 4 darab eszköz-töredék jutott birtokomba; kettő közülök agyagpala, kettő zöldkő; ez utóbbiak csiszolt részei ugyszólván tükörsimák; roppant megrongáltatásuk daczára is elárulják egykori rendeltetésüket, mely aligha volt más, mint a börök vakarása és metszése, egyébre puhaságok miatt alig is használtathattak. Ezen többnyire kisebb véső alaku eszközök használtatásuk előtt fa-, vagy csont-foga tyúba, leginkább pedig szarvas-agancs koronába foglaltattak és alkalmaztattak; mely utóbbiakból nálunk is nem egy darab találtatott, de csak összetöredezve és igen roncsolt állapotban. Az előbb emlitettem eszközökkel, néha maguk a köszörükövek is előfordulnak, melyek finom, kemény veres és fakó homok, vagy

más egyenlő szemcséjü keményebb kőnemekből állanak s vagy marhacsont alakuak, vagy laposak. Ez utóbbiakból a paulisi telepen eddig vagy hét darab találtatott, és pedig két granit, két fél-, vagy is durva márvány, egy keményebb- s két puhább veres és fakó homokkő. Ez utóbbi arról nevezetes, hogy egyik oldalára két görög λ lambda és γ gamma alaku betü van vésve; jóllehet pedig e betük igen durvák, mégis meglátszik rajtuk, hogy nem véletlen ütés következtében támadtak. Én rún irásnak tartom őket, a mely szerint az első betü *N*, vagy *J*-nek, a második pedig *K*-nak felel meg.

Mikor kaphatták fel a rún betüket, maig sem tudjuk. A Thorsbjergnél és Nydamnál talált példányokból legalább annyi kiderül, hogy a második vagy harmadik században már divatban voltak; de feltaláltatásuk sokkal régibb kor szüleménye lehet. Skandinávia félreeső vidékein, helylyel-közzel egész a mult század végeig használatban voltak. Rún betüs emlékekre eddig csak is Svéd-, Norvég-, Dán- és Angolországban s itt-ott Irlandban akadtak.[1]) Már ez is elegendő ok arra nézve, hogy az emlitett köszörükő tüzetesebben megvizsgáltassék; mert ha sejtelmem csakugyan beválósulna, ugy a paulisi ősemberkori telep nem csak az ország, hanem az egész tudományos világ figyelmét kiérdemelné.

És most, mielőtt jelen értekezésemet bezárnám, bátor vagyok a t. közgyülés figyelmét az uj-paulisi telepből általam beszolgáltatott kőkori tárgyakra felhivni; igen kevés ugyan még eddig azok száma; de ha isten élnem enged, ujakkal szaporitandom azokat. És ezen igéretem beváltásához annál több reményem van, miután legujabb időben meggyőződtem az iránt, hogy Gyorok mezőváros egyik fensikján szintén egy, az előbbihez hasonló telep létezik, a melynek kikutatása csak uj ösztönt adand nekem az eddig is elért, — bár igen csekély — eredmény megkétszerezésére.

Temes- és Arad-vármegyék történelmi és régészeti emlékei

Miletz Jánostól.

Felolvastatott a délmagyarországi tört. és régész. társulat 1875. nov. 16-án, 1876. évi január 26-án és márcz. 29-én tartott vál. ülésein.

I. KÖZLÉS.

Kevés ország van Európában, mely viszontagságteljes multját tekintve, a fölötte elzajlott zivatarok daczára, a történelem és régészet mezején, annyi érdekest s oly változatos anyagot képes lenne felmu-

[1]) Sir John Lubbock: A történelem előtti idők. I. k. 344. l.

tatni, mint hazánk Magyarország. Tekintsünk bármerre szét, a messze éjszak erdőkoszoruzta bérczeitől kezdve le, a délibábbal játszadozó déli vidéki rónaságig: alig lelünk szép hazánkban oly helyet, hol letünt multunk s a folytonos harcz veszélyeivel küzdő ősök néma emlékeivel vagy a kegyelet s vallásos érzület által emelt müemlékmaradványokkal ne találkoznánk; melyek nagyobbrészt, megviselve bár az idő emésztő vasfogának hatása alatt, még napjainkban is, több nemzedék eltünte után, a felettük elviharzott századoktól bemohositva, néma emlékjelekben magasztalják a jelenkor szülötteinek, a drága honért élt-halt, hösi vitéz tettekkel dicsekvő ösök dicsőségét.

Ezen szent ereklyeként reánk visszamaradt ősi emlékek, romok és sirhalmok, mint letünt multunk nagysága és dicsőségének hirdetői, eltekintve egyebektől, szükebb hazánk „Délmagyarország"-ban, vagy másképen szólva a Duna, Tisza, a Maros és Erdély bérczei által határolt területen is, oly tekintélyes számmal fellelhetők, hogy ezen terület méltán, klassikus talajnak s a régészet valóságos kincsbányájának neyezhető, s társulatunk feladata s nemes hivatása köré tartozik bebatóbb vizsgálat s huzamosb buvárlat alá venni, hazánk hajdani dicsőségének ezen drága temetöhelyét, hol mint emlitém, daczára a 164 éves török uralomnak, melynek minden emlékén „öseink annyi generatiójának könye és vére szárad", még ma is számos müemlék s épület maradvány maradt fenn, melyek között nemcsak a rómaiak itteni hatalmát és dicsőségét hirdető castrumok, hidoszlopok, bámulatos erövel készitett katonai utak, boltozott csatornák, mértföldjelzők, szobrok s egyéb emlékmaradványok találhatók, hanem a hegyek tetejéről, még megbarnult romjaikban is büszkén letekintő váromladékok, a vallásos kegyelet által emelt monostorok, templomok, tornyok, földvárak maradványai, továbbá árkok, földhányások, egyéb emlékdombok is, mint megannyi biztos utmutatói a történettudománynak s néma emlékjelei az életszinpadán müködésöket befejezett ősök hatalma, szorgalma s müveltségi viszonyának.

Jelen értekezésemben folytatólagosan mindazon müemlékek, régi épület-maradványok rövid ismertetését s jegyzékét szándékozom bemutatni, melyek társulatunk, a „délmagyarországi történelmi és régészeti társulat"-nak munkaköréhez tartozó terrenumon, nevezetesen Temes és Arad vármegyék területén még napjainkig fellelhetők. Az emlitett vármegyék közül lássuk legelőször sajt vármegyénk területét Temest.

I.

Temes vármegye.

Temesvármegye, daczára azon szomoruan kiváltságolt helyzetének, hogy hazánk déli részében ezen vármegye gócza, központja

Temesvár szolgáltatta a fővédelmi positiót a török 164 évig tartó sanyaru uralmának, több érdekes történelmi és régészeti müemlékeket képes felmutatni; melyek ha nem oly nagyszerüek s érdekesek is, mint a szomszédos megyék területén találhatók, megfejthető azon egyszerü okból, hogy èpen ezen megye, mint központi terület volt szinhelye a legtöbb harczi küzdelmeknek, midőn ezen megye lelke s éltető ütere Temesvár, hazánk déli részének ezen fővédelmi pontja, szolgált legtöbbször a megmegujoló hadi müködések czélzatául, s innen fejthető meg azon körülmény is, hogy hazánk ezen nagy történelmi missióval biró délkeleti városa, melyet annyi dicső történelmi esemény tesz emlékezetessé, hol annyi nagy, nemesen érző honfiui sziv dobogott a hön szeretett honért, s annyi nemesen érző honfiui sziv szünt meg dobogni az édes haza védelmezésében, hol annyi kiontott vér, mint az önzetlen hazafiság s ősi vitézség jelzáloga, felszentelt minden göröngyöt s tett kegyeletessé minden talpalatnyi földet s felavatá ezen helyet a nemzeti védelem temploma s palladiumául, — a gazdag történelmi multból csak igen kevés emléket mutathat fel, ezek is jobbára a mai napság már, csak egyes helyek s területekre vonatkoznak, miután az ázsiai hóditók százados itt tartózkodása minden régibb kegyeletes emléket átalakitott, a még megmaradottak pedig a vár restaurálása alkalmával ujabbkori kezek által dulattak fel s pusztitattak el kiméletlenül, s az ősi Temesvárra nem emlékeztet egyéb: mint a III. Károly király alatt 1719-ben épittetni kezdett s 1729-ben befejezett erdélyi kaszárnya, melynek 252 öl hosszan, rendetlen szögekben futó falai a régi vár délkeleti bástyáinak irányát tüntetik fel s az épület szegletes alakja a régi vár ez oldali falainak alaprajzát tartja fenn. Másik kegyeletes emlékünk volna a kastély erőd helye, hol jelenleg a cs. kir. fegyvertár és tüzérlaktanya czifra épülete áll, mely a legujabb időben emeltetett a történelem geniusza s a diesőség nimbusza által körüllebegett ős Hunyady kastély alapján, miután ennek tisztes falai a magyar szabadságharcz alatt, Temesvárnak 1849-iki bombáztatása alkalmával összezuzattak. Végre felemlitek még városunk területén egy régi épületet, mely a török hosszas uralom korszakából maradt egész eredetiségében vissza „Basaház“ nevezet alatt alatt az Oláh-Majorok külváros szélben, nem messze a Begától; ezen török épület rajzát Lang Ferencz, föreáltanodai VII. osztálybeli tanuló növendékem által igen sikerülten levétettem.

Hogy városunk gazdag történelmi multja mellett a régi kegyeletes emlékekben ily szegény s hogy megyénk területe sem mutathat fel oly nagyszerü gazdaságot és változatosságot a történelmi emlékmaradványokban más vidékek s vármegyékkel szemközt, a felhozott okok

alapján nem csodálkozhatunk s ha meggondoljuk még azt is, hogy a török adótörvények s számtalan visszaélések fojták el az emberi szorgalmat, tették parlaggá a földet és kietlen pusztákká zordonitották el az egykoron népes helységeket. Innen a még ma is fenlevő közmondás: „Soha sem nő többé a fű oly földön, melyre egyszer törökló teszi le a lábát.“

Mindezen elszomoritó körülmények daczára, megyénk területén még napjainkban is mutathatunk fel oly történelmi és régészeti emlékmaradványokat, melyek — a nemzetet ezen területen ért „annyi balszerencse s oly sok viszály után“ — mint néma hirdetői az eseményekben gazdag multnak, habár roncsoltan is fenmaradtak, hogy a jelen század nemzedékének keblét az önfeláldozó hazaszeretet, s az önzetlen honfiui érzelmekre buzditsák.

Igy megyénk területén huzódnak keresztül azon avar sáneczok, melyek ezen, a történelem szinpadáról véglegesen letünt nemzetnek, mint legbámulatosabb védmüvei emlittetnek a régi emlékiratokban s helytelenül „római sáneczok“ nevezet alatt fordulnak elő. Ezen avar gyürüeröditmények három párhuzamos vonalban kigyózták át vidékünket, a Maros balpartjától kezdve az Al-Dunáig; s Lippa, Szépfalu, és Hidegkuttól le, a megye déli határán fekvő Deliblát s Kubinig számtalan helységet érintve, igen érdekes maradványokat tüntetnek fel, melyekben nem ritkán archaeologiailag nevezetes leletekre bukkantak; a leletek nagyobbrészt társulati elnökünk Ormós Zsigmond ő méltóságának gazdag mügyüjteményét diszitik, más számós, különösen vidékünket érdeklő becses régi müemlékekkel együtt.

Eltekintve az avar sánczoktól, melyeknek átkigyózását mind a három irányban nyomról nyomra, faluról falura kimutattam megyénk területén egy másik értekezésemben, mely a társulati „Értesitő“ I. füzetében jelent meg, Temes vármegyében fordulnak még elő más történelmi emlékek is a letünt multból. Igy Csákvárott, mely igen régi hely s emlékeink szerint Zsigmond király által Csák Miklós temesi főispánnak s fi-rokonainak, a mostani Csáky grófok csalhatatlan elődeinek adományoztatott 1401-ben, hajdan erős várkastély létezett. Épittetésének idejéről a korábbi irók mitsem szólnak, legvalószinübb, hogy az emlitett Csák Miklós temesi főispán által épittetett a helység tövében. Régi várából ma már csak egy magas csonkatorony látható a Temes vize partján. Szereplését tekintve, ezen vár hajdanta Temesvárnak hadászatilag mintegy előretolt bástyáját képezte s 1551-ben Szokoli Mohammed beglerbég, mivel sem kellőleg felszerelve, sem elegendő helyőrséggel ellátva nem volt, minden vérontás nélkül

vette be a pusztán hagyott erődöt s 164 évig a török zordon járma alatt nyögött, s 1716-ban a vár pusztán s romokba dölve hagyatott el a törököktől; ezen hely a török számitás szerint 25 napi járásra fekszik Sztambultól.

Csákváron kivül a Temes folyó mentén, a főerősség Temesvártól délre lefelé, egész lánczolatát találjuk a kisebb erődök, földvárak s őrhelyeknek; mely strategiailag fontos erődítési müveletek utolsó maradványai az Al-Duna körül is előfordulnak még. Igy Temesvártól délfelé, a Gyirok melletti erdőben mutatkoznak nyomai egy régi földvárnak; ettől keletre egyenes irányban, nem igen nagy távolságra, a Temes folyó balpartján Dragsina román falu közelében a buziási országuti csárdától alig egy negyed órányira még érdekesebb földvármaradvány található. Ezen földvár szabályos ötszögben épült, szögtornyokkal ellátva; s a vár belrészét két, a legbensö falakkal párhuzamosan haladó védmü földböl, melyek között a Temes folyó kiöntése képezett áthatlan gátat, tette nehezen megközelithetővé; hogy itt szilárd, rendszeres épületek léteztek a vár legbensőbb védmüvei között, következtetni lehet a vastag televény, iszap s a cserjék rengetege által borított talajból kivájt tégladarabok s mészrétegek után. A dragsinai román nép ezen elhagyatott, szomoru s a tüskék, csipkebokrok sürüsége miatt járhatlan helyet ma „cseta czujkának", azaz kis városnak nevezi s környékét babonás félelemmel kerüli.

Dragsinától nem messze, éjszakkeleti irányban, a Temes folyó s a Béga között, Temesvár védmüveitől keletre, Iktár falunál, ismét mutatkoznak földből készült erődítési müveletek, melyek a dragsinaival nagyon azonos épitkezési rendszert tüntetnek fel, s mindeddig körülményesebben megfigyelve nincsenek; továbbá a remetei határban a bégaparti szőllők között valamely kisebb erőd vagy őrtorony lehetett. Régi leletek tekintetéből Temes vármegye területén Liget igen nevezetes lelhely s határában, különösen Radisics ur birtokán, földalatti boltozatokra akadtak s több ezerre megy az itt talált dénárok száma. Azután Janova mellett is ezelőtt 4—5 évvel több száz darabra menő magyar korszaki pénzre akadtak, melyek Ormós Zsigmond ö méltóságának nevezetes éremgyüjteményében őriztetnek. Végre Denta s a közelében fekvő Rojga pátak környéke igen nevezetes hely lehetett a rómaiak korában, mit a legujabban felfedezett leletek is igazolnak. — Csákvártól éjszaki irányban a Temes közelében szintén található még földvármaradvány Obád mellett, melynek hadászati rendeltetése fekvéséből következtetve ugy látszik az volt, hogy veszély idején a szomszédos csákvári helyőrség erősbitésére s támogatására szolgáljon.

Nemcsak a Temes, de a Berzava folyó mentén is találunk

elszórt védhelyeket. Így Csákvártól délkeletre s Dettától alig ¼ óra távolságra fekszik egy román falu Opaticza; egy dombozat lejtőjén, a Birda patak és a Bogsánba vezető kikavicsozott országut mentében. A helység közelében Birda falucska felé egy domb tetején romhelyek látszanak, melyek véleményem szerint a Berzava folyam vidékének védelmére épittettek, s ezen várnak azon hadászati rendeltetése volt, hogy az ellenséges csapatok átkelését a folyón megakadályozza. Némelyek azt tartják, hogy itt valaha apátsági épületek léteztek, még jóval a török hóditás előtt, és hogy a hely elnevezését is ezen magyar szóból vette volna „apát-utcza“ (Opaticza). Ezen helyet körülményesebben megvizsgálni nem lenne érdektelen.

Ugyancsak a Birda folyamvidék védelmére lett épitve Opaticzától keletre, Nagy-Semlak szomszédságában egy magános halmon Mező-Somlyó vára is, melynek csekély rommaradványai még ma is látszanak. Somlyó vára, bár falait majdnem a földdel egyenlővé tarolták a felette elvonult századok viharai, nem csekély szerepet játszott megyénk területén. Történelmi emlékeink már az Anjouk korában emlitik nevét. Igy 1366-ban november hó 9-én Nagy Lajos királyunk idözött falai között[1]) s ezen alkalommal az önkénykedései miatt a fenyitő törvényszék által elitélt Panyla Lászlónak megkegyelmezett.[2]) — Ezen várdát a török 1552-ben Temesvár, Karánsebes, Lugos és Lippa eleste után, miután sem elegendő helyörséggel nem birt s kellőleg felszerelve nem volt, szinte birtokába keritette vidékünk számos más eröditett helyeivel együtt; még 1602-ben mint eröditett őrhely szerepel az Orsellius által Nürnbergben kiadott térképen. Hogy mikor pusztult el s hagyatott pusztán végképen, ki nem nyomozhattam.

Mező-Somlyótól délfelé haladva, ismét tekintélyes rommal találkozunk, a Kárpátok kelet-délszaki határhegylánczolatának Versecz ig elnyuló végső hegyormán, hol mai napig egy tekintélyes, lörések- s ablakokkal épen fenmaradt négyszegletes csonka zömtorony, s a körüle levő várerödnek tojásdad alakban futó nehány falrommaradványa látható, s véleményem szerint a vármegyénk területén elsorolt többi földvárak- s várkastélyokkal együtt Temesvárnak képezte elővédjét, mit a már emlitett erődökkel öszhangzatos fekvéséből is következtethetnünk lehet.

Versecz különben igen régi hely; már a romaiak alatt Arcidava néven volt ismeretes. Itt ház épitések alkalmával sokszor akad-

[1]) Cod. dipl, IX. 3.

[2]) Bárány. Temes várm. eml. I. 16. l.

nak arany s ezüst, réz vagy bronzból vert romai pénzekre; azután a kápolnahegy tövében a kőbánya irányában, még egy cserép csöves vizvezeték nyomai is látszanak, melyet a népmonda „Flóra-vezeték"-nek nevez; s az ugynevezett „városkert" kiszélesitése alkalmával két meglehetősen ép votivtáblát ástak ki, melyek eléggé igazolják feltevésünket a romaiak itt tartózkodásáról. Nemzeti történelmünk szakában Zsigmond király 1399-ben Veers nevezet alatt bizonyos Pogány Domokosnak adományozta; később mint erős hely történetiróinknál Varsócz név alatt többször emlittetik. A vidékünkre nézve gyászos 1552-iki év a verseczi várat is török kézre juttatá.

1594. nyarán a temesi ejalet falvai s mezővárosaiban vegyesen lakó szerbek és románok, a török igát nyakukról lerázni óhajtván, számszerint 1500-an felkeltek s Verseczet ostromolni kezdették s a palánkokkal megerősitett várost hatalmukba keritvén, a hegyi várat kemény ostrom alatt tartják. Ezen alkalommal a hegyi erőd várnagya, egy erős s nagy termetű török aga, bizva saját erejében, a szerbek egyik vezérét, a harczias tetteiről hires Jankul Halaburt párbajra szólitotta fel, ki is azt elfogadván, az agát csakhamar legyőzte s fejét levágván, diadallal vitte övéihez. A várat azonban nem foglalhatták el, mivel a temesvári pasa, a kicsiny Hassán közeledtének hirére felkerekedtek s hirtelen elszéledtek.

1595. julius havában Borbély György, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem kipróbált vitézségü vezére, Versecz várát ostrommal vette be, s az egész török helyőrséget kardra hányatván, saját katonáit helyezte el benne s a várat Erdélyhez csatolta, több más elfoglalt helyekkel. A várat ért további viszontagságok ismeretlenek; valószinü, hogy a török végleges kiüzetésekor dulatott fel s tétetett rommá.

Eltekintve a vármegye legdélibb pontjain fekvő s az Al-Duna védelmére épült Keve s Uj-Palánka váraktól, továbbá a Karas mentén Grebenácz körül épült s Gidó vár néven visszamaradt kisebbszerü erődtől, mely egy régi mult századi térképen, melynek czime: „Toppographische Charten der Gegend zwischen Alibunar, Uersecz, Uj-Palanka und Cuvin," mely az 1716-iki hadjárat alkalmával készülhetett, hiven feltüntetve van és a melyek a török háboruk alatt többször szerepelhettek s a belgrádi békekötés alapján hagyattak el végképen, hogy ma romjaikra is alig akadhatunk, — megyénk éjszaki részén is egész lánczolatát találjuk a Maros folyam védelmére épült várak, földerődök és várkastélyoknak. Igy Temesvár közelében éjszaknak, Szent-András on régi földerőd maradványok mutatkoznak, melyek a délszaknak szintén közel fekvő gyirokihoz nagy hasonlatosságot tüntetnek fel, s mindkettő valószinü-

leg a Temesvár közelében elhelyezett török figyelö csapatoknak volt őrhelye.

Szent-Andrástól éjszak-nyugatnak, majdnem egyenes vonalban a Marosig, ismét több várromra találunk, u. m.: Hodonyon, Knézen, és közel a Maroshoz, Munáron, melyek szintén örhelyek lehettek egykoron a vidék biztositása czéljából, de emlékeink mélyen hallgatnak szerepléseikről. A Maros közvetlen szomszédságában Fenlak vagy Féllak tünik fel régi várromjaival s régi épületmaradványokkal. Ezen várat több más erös helyekkel 1551-ben Szokoli Mohammed beglei bég foglalta el, miután a helyörség a török közeledtének hirére gyáván elfutott; azonban Losonczy István temesi gróf még ugyanazon év november végével visszafoglalta. Ezen nagyszerü hös, midön egy izben csapatai élén Temesvárra vissza akart térni, a féllaki vár kaiteszére vagy várnagyára bukkant. Azon perczben, midön ez a várba akart menekülni, Losonczy utólérte öt, és miután a vár felvonó hidját nem elég jókor hurzták fel, Losonczy a törökökkel egyszerre nyomult a várba, s a kaiteszt elfogván, a várat felgyujtotta. Temesvár eleste után a törökök ujra felépiték a féllaki várat s benne helyörséget helyeztek el; 1596-ban Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem birtokába jutott a törököktől üresen hagyott erösség, ki azt örséggel megrakta; s ez időtöl a hadiszerencse változékonysága szerint egyik kézből a másikba került. Ma már csak néhány rom s omladék jelöli egykori létét s gyászolja a felette elvonult idök zivataros eseményeit.

Fenlak és Zádorlak között a Maros közelében ismét történelmileg nevezetes Bodrog helység, hol egy régi zárdarom találtatik. Ezen zárda az I. Mátyás király alatt bevándorolt Jaksich család által alapittatott, s igen érdekes részét képezi egy torony, mely az olaszországi campanillák szerint van épitve s ma is a Jaksich család épen megmaradt czimere disziti; továbbá a zárdatemplom éjszaki falazata majdnem egészen épen fenmaradt.

Fenlak és Bodrog után, ez utóbbitól nem messze, egyenes irányban kelet-felé, a Maros mentén a már emlitett Zádorlakot találjuk, hol szintén mutatkoznak egy régi várnak alapromjai. Multja-, szerepe- s elpusztulásáról keveset mondhatunk, de annál többet a Lippai várról, mely már Róbert Károly alatt mint nevezetes erösség emlittetik a Maros vidékén. Lippa vára nagyon fontos szerepet játszott vidékünk történetében s a török világ minden pusztitó hadjáratát s szomoru epizódjait keresztül élte; mi miatt épen nem csodálkozhatunk, hogy ezen, a régi királyok által annyira kitüntetett s kegyelt város és vár, erödítvényeiből ma már csak némi omladékokat képes felmutatni s nehány török épületet. A lippai vár-maradványok a városon keresztül,

a Maros parti hidfőtől körülbelöl a sóház tulsó végeig huzódnak el, s a mult iránti kegyelet hiányából ezek is lassanként elpusztulván, ma már a földdel majdnem egyenlővé tétettek, miután fentartásukra semmi gond sem fordittatott; jóllehet egyedül csak ezek emlékeztetnek már napjainkban Lippa azon nevezetes várára, mely a régi iratok szerint hajdanában izmos kőfalai, bástyái és sánczaival egyike volt a legjelentékenyebb helyeknek a Maros mentén.

Lippától nem nagy távolságra, Sólymos gyönyörü romjaival szemközt a Maros balpartján, a „Boszborda“ nevü meredek hegy csucsán állott a lippai fellegvár, melyből már csak egy faldarab látható s a monda szerint ezen fellegvár a Maros alatt ásott földalatti ut által összeköttetésben állott volna Sólymossal.

Végül felemlitem még, hogy Kélmágon Lippától nem messze keletnek, Konoppal szemben egy régi, hajdanta megerösitett zárda romjai láthatók, multja kutatásra vár; továbbá Buziáson, mely mezőváros s nevezetes gyógyfürdő, Temesvártól délkeletnek, nem egészen 6 mértföldre, gyönyörü vidéken, szerényen emelkedő dombok közelében fekszik, a romaiak korából nevezetes vizvezetéki rommaradványok fedeztettek fel.

Ezek azon történelmi s régészeti emlékek, melyek Temes vármegye területén elszórva, itt-ott fellelhetők s a régészetnek ugy lehet igen érdekes buvárlati helyeket szolgáltatnának; mert vajmi sokszor megtörtént már, hogy a megvizsgált helyeken is találtak ujabb szorgos kutatás mellett történelmi és régészeti tekintetben nagybecsü nevezetességekre.

Lugos és Karánsebes története 1526—1658.

Jványi Jstvántól.

III. közlés.

1604—1658-ig.

Felolvastatott az 1875. évi január havi választmányi gyülésen.

Az 1603. év végén a lugosi és karánsebesi vidék, Székely Mózes kezéből Básta hatalmába került, ki azonban nem sokáig maradt ura. — Bethlen Gábor, ki Székely halála után is még Temesvárt tartózkodott Bektas pasánál, ez által több izben szólittatott fel, fogadná el az erdélyi fejedelemséget; de ö erre hajlammal nem birván, kismarjai Bocskay Istvánt ajánlgatá és ennek javára működött is. S

minthogy Básta ekkor Erdélyből távol volt, fel is használta e kedvezö alkalmat. A lugosi és karánsebesi vidékben sereget gyüjtött Bocskay részére, s a temesvári pasa is tekintélyes csapat élén a Temes felé sietett, hogy Lugosnál Bethlennel egyesülvén, Facseton át Erdélybe menjenek Bocskay ügye támogatására. Tervök azonban nem maradhatott titokban Dampierre Duval Henrik és Rákóczy Lajos lippai császári parancsnokok elött. Gyorsan összeszedett sereggel az egyesülteket éjjel (Bálincz táján?) váratlanul megtámadták és oly zavarba hozták, hogy Bethlen és a pasa ingben menekültek és a Temesen átuszván, Temesvárra visszasiettek; katonáik pedig a közel erdökben rejtöztek el. Az egész tábor a győzteseké lett, s Bethlen podgyásza közt leveleket is találtak, melyek Bocskay terveit elárulták. Ez már most egyebet nem tehetett, mint nyiltan fellépni és a Portának pártfogását kikérni[1]), mire 1604. évi október hó 19-én meg is kapta az athnamet. A következő év április 20-án a szerencsi gyülésen Magyar- és Erdélyország királyává választatott, mire ö a vallási villongásokat megszüntetendö, a katholikus és a két protestáns vallásfelekezetnek, teljes egyenjoguságot adott[2]). Még ez évben 1605-ben, mindenünnen kiüzték a német katonaságot, s igy junius végén Jenő, Lippa, Lugos és Karánsebes is megadták magukat Bocskaynak[3]), ki azután Keresztesy Pált tette lugosi és karánsebesi bánná[4]).

November 11-én a török nagyvezir a Rákoson koronával is diszitette Bocskayt, melyet ez azonban el nem fogadott. A porta nagy kedvezéssel tüntette ki Bocskayt és 10 évi adóelengedést is biztositott neki; ö viszont megigérte, hogy Jenöt, Lippát és azok vidékén Borbély által 1595-ben elfoglalt várakat fogja a temesvári pasának átszolgáltatni[5]). De ezen igéretét nem teljesitette soha; 1606. évi deczember hó 28-án hihetöleg mérgezés folytán meghalt.

Lugos és Karánsebes Erdélyhez tartozott ujra és viselte avval közös sorsát.

Bocskayt a fejedelemségben követték az öreg és beteg Rákóczy Zsigmond, ki már 1608. évi márczius hó 3-án visszalépett, és utána az erös, de erkölcstelen és zsarnok Báthory Gábor[6]).

Szeszélyeit a lugosiak is érezték. 1609. évi április hó 3-án t. l. megerösiti és örök érvényre emeli Lugosnak Izabellától 1551-ben ka-

---

[1]) Istvánfy, pag. 479. — Griselini I. 94. — Böhm I. 264.
[2]) Horváth M. Magy. tört. legujabb kiad. V. 11.
[3]) Horváth M. M. O. tört. legujabb kiad. V. k. 18. l.
[4]) Wolfg. Bethlen, Hist. Trans. VI. 227.
[5]) Horváth M. i. m. V. 25.
[6]) I. m. 8. l.

pott privilegiumát és a nyolcz oláh kerületnek (Lugos, Karánsebes, Mehádia, Almás, Krassó, Borzava, Komját, Ilyéd) már 1457-ben is megujitott régi szabadalmait; mely okmányokat csak is ezen iratából ismerjük, mert betüszerinti hüséggel és egész terjedelmökben vannak ezen ujba beszőve. De Báthory erről megfeledkezvén, csakhamar és talán még e hónapban épen e kiváltságok ellenére egész Lugost és kerületét Németh Gergely nevü tanácsnokának ajándékozza. E hirre a jogaiban megsértett város és kerület oláh nemessége ünnepélyesen óvást tesz ezen törvénytelen adományozás ellen a gyulafehérvári káptalan előtt 1609-ben Stanislaus püspök és martyr ünnepén (május 7.) Ezen ajándékozásnak nem is lett foganata; legalább semmi adat nem szól mellette[1]).

Erdély is megeléglette Báthory kormányát; a porta pedig miután arról értesült, hogy tőle elpártolt és a német császárral alkudozik, sereget küldött ellene és 1613. máj. 1. Bethlen Gábort tette erdélyi fejedelemmé. A török sereg Iszkender pasa alatt aug. közepe óta a vaskapunál késedelmezve táborozott, mi Báthorynak még kibékülésre adott reményt; de hasztalan. A török szept. 24. Erdélybe is általment és a rendek a pasa felszólitására okt. 23. Bethlent választották meg fejedelmöknek. Báthory N.-Váradra menekült, hol eddigi párthive, a köpenyforgató s haszonleső Géczy András által okt. 27. megöletett. Géczy most azonnal Jenő, Lippa, Karánsebes és Lugos várakba irt: „hogy imide amoda ne hajladozzanak, ... hanem az uj fejedelemnek hódoljanak.“[2]) Gyilkossága azonban nem termette számára a kivánt sikert; halállal lakolt érte. Most a török segédhadak is nagy pusztitás között távoztak el az országból[3]).

Bécsben ezalatt Homonnay Györgyöt léptették fel Betlen ellen, ki a Portának pártolását azon igérettel iparkodott (1614-ben) megnyerni, hogy nemcsak a Bethlen által is oda igért Lippát, de még Jenőt, Lugost és Karánsebest is kész volna a töröknek átengedni[4]). De Bethlen is sietett ez ármánynak élét elvenni és 1616. jun. 12. Lippát a megvesztegetett őrségtől elvevén, két nap mulva a temesvári pasának át is adja a hozzá tartozó öt várdával együtt.[5]) Fessler után mondja Fényes, hogy még Arad, Sólymos, Tótvárad, Vepres, Facset,

---

[1]) Ezen okmányok (az 1609-ről szóló magában foglalja az 1457. és az 1551-ről valót is) hitelesitett leirásban 1800-ban a gyulafehérvári káptalani levéltárból Lugosra hozattak és most ottan a gör. kel. templom iratai között őriztetnek.

[2]) Budapesti szemle 1866. év, 16. füz. 425. lap.

[3]) Horváth i. m. V. k. 120. l.

[4]) Mikó. Erdély tört. adat. I. 224.

[5]) Horváth. i. m. V. k. 151. l. és Epistolae Proc. III. 317.

Margyina, Lippa-Monostor is átadatott ez alkalommal. Jenő még nem került török kézre[1])

De a Porta, jóllehet Bethlennel egészen megelégedett, mégis jámbor kívánsággal emlékezvén Homonnay és más izgató igéretére, a többi várakra is áhitozott; azonban csak barátságos uton merte megemliteni. Ez lesz oka annak, hogy az erdélyi követ 1618. okt. 30-ról Konstantinápolyból, hol Iszkender is kezdett Bethlen ellen ármánykodni, azt tanácsolja: adják oda Jenőt a töröknek, de Karánsebest és Lugost is, „mert azelőtt is onnan támadott volt a sok lator, ki az egész alföldet s Tömösvár környékét elrontotta. Legyen csak az erdő ott egyenesen Erdélynek határa.“[2]) Ez bár nem kedvező dicséret vidékünkre, de az odaengedésből ezuttal mégis nem lett semmi.

Azonban Lippa várának átadása nagy nyereség volt a törökre nézve; mert megnyitotta az utat Erdélybe és a lugos karánsebesi vidékben is szabadabban mozoghatott. Az erdélyi fejedelemmel kötött barátságos viszony t. i. nem akadályozta, hogy a kedvező alkalmat területe szaporitására fel ne használja, Erdély rovására is. — Hanem e vidéknek szerencséjére, igen erélyes bánja volt Nagy Pál, ki mindig résen állott és e tájat még egy ideig a török erőszakoskodások ellen megvédte. Sőt e vidéknek aránylag még jó sorsa volt, és lakossága nem kis mértékben szaporodott is a török hódoltság alul ide menekülő számos jobbágy által.

Ezért is Ibrahim temesvári pasa 1620-ban Nagy Pálhoz irt két levélben panaszt emel: „A mi határunkból futott jobbágyot bé ne fogadjátok; mert ha béfogadjátok, semmi jó nem következik belőle.“ Biztositja, hogy ő maga háboruságra nem ad okot, s hogy minap néhány száz lovas katona Erdélyből Lugosra jött, azt nem akarja roszra magyarázni. Az „áros renden levőket“ (kereskedőket) sem akadályozza; mehet ki merre akar, csak tőle vegyenek uti leveleket. — Épen e tárgyban ir Bethlen István erdélyi helytartónak is 1620. évi decz. 3-ról: „A jó szomszédsághoz és szent békességhez tartjuk magunkat. A temesvári iszpahik több szökött jobbágyot az uton utolértek és visszahoztak. — Ngod parancsolja meg a sebesi és lugosi nemeseknek, hogy a mi határunkból futott jobbágyot bé ne fogadják és ne csalogassák.“ — Ugyanahoz 1621. évi okt. hó 1-én Juszup pasa ir ugyancsak ez ügyben: Elhiszi s tudja, hogy Bethlen a szökött jobbágyak befogadását tisztviselőinek megtiltotta, de ezek a maguk érdekében és hasznára nem igen

---

[1]) Fessler. Gesch. Ungarns, VII. 716. — Fényes El. a török birod. leir. 30. — Böhm I. 269.

[2]) Mikó, Erd. tört. adat. II. 67.

tartják e rendeletet. „A Karánsebes és Lugos jó fű vidékén levő falvak rakva az ő (török) Hatalmassága jobbágyaival ..... Ebből semmi jó nem következik“ .... Temesvár és Versecz vidékén több ezer jobbágy-ház áll üresen, s igy a Portának minden évben 20 ezer forint kára vagyon... „Gondolkodhatik Ngod felőle, mire megyen a vége. Ez ideig nem voltam én Erdélynek kárára[1].“

E tömeges szökésekre alighanem a vallási viszonyok is hatottak. Mig t. i. a török türelmetlenségében más vallásu alattvalóit zaklatta, addig Bethlen Gábor ellenkezőleg vallásszabadságot hirdetett; söt 1625-ben Karánsebesre jezsuitákat küldött, hol házat és iskolát épittetett számukra. Innen folyvást két páter látogatta a vidékben lakó katholikusokat és magyar foglyokat is váltottak ki. Először jöttek Erdélyből Bujtul György és Makó István, kik világi ruhába burkolva, öt évig oktatták a törökök között lakó környékbeli és már vadulásnak indult népet[2].

Bethlen Gábor. Erdélynek e kitünő fejedelme, 1629. évi nov. hó 15-én meghalt. Utána azonnal uj viszályok keletkeztek a fejedelemség miatt Bethlen István és Rákóczy György között, mely utóbbi 1630. évi decz. hóban vetélytársán győzedelmeskedett is. — Egész uralkodását a Németországban kezdett vallásháborukban való részvéte tölti be, mire öt neje, Lorántfy Zsuzsanna, az uj protestans tanok ezen valódi apostola, folyvást buzditotta.

Türelmetlensége miatt nem egyszer keserü panaszokat kellett a kath. urak részéről hallania, kik hitfeleiket a bár megengedett vallásszabadság daczára, söt az oláhoknak még el nem ismert vallása ellenére is, jogaikban gyakran megsértve tapasztalák.

Igy 1640-ben egy kath. székely követség panaszolkodik, hogy papjaik nincsenek, s a hol vannak is, üldözéseknek vannak kitéve. Söt az 1610. és 1630. évi törvények ellenére még onnan is kitiltatnak, hol a nemkatholikus lakosság nem tulnyomó. Különös eset gyanánt emlitik Nagy Pál lugosi bán törvénytelen eljárását, ki egy katholikus embert megbüntetett, mert Lugosra jövő keregető papokat házába befogadott. A karánsebesi jezsuitáknak szigoru büntetés alatt tiltja ezentul a lugosiakat, kiknek katholikus papjaik nem valának, meglátogatni; társát pedig Karánsebesről elmozditotta. És csakugyan 1643-ban csak egy jezsuita volt Karánsebesen, Gyorgyán Gáspár, ki hivei lelki vezetésével foglalkozott. — Erre Rákóczy, Nagynak pártját fogja; azt mondja, hogy a bán nem ön-

[1] Ezen négy levél megvan Mikó id. m. III. 335., 337., 340. és 347. lapjain.

[2] Oltványi a csanádi püsp. megye birtokv. 132. — Horváth V. 348. — Böhm I. 270.

kényüleg járt el, hanem az ő tudtával és akaratával történt és a törvény értelmében. Továbbá nem is ártatlanokat büntetett; ama papok t. i. az őröket meg akarták csalni és katonai álruhában jöttek Lugosra, s itten nemcsak katholikusokhoz, de még protestansok házaiba is bementek kéregetni. — A követek: Kornis Zsigmond és Haller István, a fejedelem e mentegetődzése daczára megmaradtak panaszuk mellett; végre május közepe táján megigéré, hogy a katholikus ügyet Lugosra vonatkozólag is orvosolni fogja[1]).

1644. jun. 10-röl keltezett levélben ifj. Rákóczy György erdélyi helytartó tudósitja atyját Nagy Pál kimultáról, pedig „még nagy szükség volna reá Lugoson[2])."

Az öreg Rákóczy is nemsokára 1648. okt. 11. meghalt s követte a fejedelemségben hasonnevű fia II. György, kit a sok hadakozást már régen megunt erdélyi rendek esküvel kötelezték, hogy a Portával jó viszonyban maradjon, a német császár ellen pedig megegyezésök nélkül nem fog háborut viselni.[3])

De a nagyravágyó fejedelem nem sokáig tarthatta esküjét, s már 1652-ben a moldvai és havasalföldi vajdák ellen hadakozott. Előre érezvén a töröknek e miatti neheztelését, 1654. szept. 29-én szabadság levelet adott ki Lugos városa számára. Ebben katonasága szaporitása czéljából kivált a gyengébb és a törökkel határos lugosi vidékben, Barcsay Ákos, Lugos és Karánsebes bánjának kérelmére megengedte, hogy azon lugosi lakosok is, kik eddig földmiveléssel foglalkoztak, valamint a még ide települő idegenek s jövevények is, e nemü terhek s közmunkák alul teljesen felszabaditva, maguk és utódaik ezentul fegyverrel szolgálják a hazát, sat. Ezen privilegium 1655. február 27. a kolozsvári gyülésen hitelesittetett s elfogadtatott; de csak a lugosiakra vonatkozólag, kizárva a netalán később ide szökött jobbágyakat[4]).

II. György a lengyel korona elnyerése végett, a Porta tilalma daczára 1656-ban veszedelmes háboruba bonyolódott, mely végre meg is buktatta. — 1657. októberben kényszeritve a körülmények által, lemondott s helyébe Rhédey Ferencz választatott meg, ki azonban már 1658. februárban a nyugtalan Rákóczy előtt visszalépett.

De erről a porta már hallani sem akart. A budai pasa ellene vonult seregével, de Rákóczy Lippa táján jul. 5. megverte, mire Nagyváradra s innen később a Nyirségre szállott táborával. Ezalatt Jenő szept. 2-án megadta magát a nagyvezirnek; más török, tatár és

[1]) Kazy, Hist. Reg. Hung. II. 30—32.
[2]) Ötvös Ág. Rejtelmes levelek. 53.
[3]) Horváth. i. m. V. 463.
[4]) Gyulafehérvári okm., lásd 4.

oláh seregek Erdély keleti részén csak jelre vártak, hogy berontsanak.

Ily aggasztó helyzetben, e nagy veszedelem elháritása végett a magára hagyott ország rendei a királyi helytartó Barcsay Ákos vezetése alatt követséget küldöttek (aug. 18. a nagysinki gyülésből) a nagyvezir jenői táborába, hogy kegyelemért esedezzenek a szerencsétlen ország iránt.

Barcsay és társai tehát, mialatt a tatárok már a bodzai szorosoll Erdélybe törtek s pusztitva vonultak át rajta, 1658. szept. 4 Jenőre megérkezvén, 7-én a nagyvezirnél tisztelegtek, ki engedetlenségöket mondja minden szenvedéseik forrásának. Következő napon ujra behivatnak s ekkor a nagyvezir a szultán megkegyelmezését e következő feltételek alatt hirdeti: Erdély évi adója 15 ezer aranyról emeltessék **40** ezerre; a hadjárat költségei fejében 500 ezer (talán 50 ezer?) tallért adjanak; Lugost és Karánsebest pedig, melyeknek bánja maga Barcsay volt, török kézre bocsássák; Rákóczyt kézre keritvén szolgáltassák ki; s mindezek után Barcsaynak biztosittatik a fejedelemség. — A követek több napi habozás után végre szept. 14. e feltételeket elfogadják. Az erdélyi történetirók Barcsaynak e tényét, mely az ország alkotmányát lényegben sértette, nagy bünnek róvják fel. Két nap mulva pedig Mustafa pasa fedezete alatt székfoglalása végett Erdélybe távozott, hol csak nagy nehezen s kényszeritve ismerték el[1]).

Lugos és Karánsebes tehát a töröknek jutott birtokába, s ezek átvételére a nagyvezir mindjárt sereget akart küldeni. Barcsay kérelmére azonban megengedte, hogy ez előbb levélben szólitsa fel e várakat békés átadásra, nehogy véres kézzel vegyék be.

Barcsay 1659. évi január hó 16-án gróf Csáky Istvánhoz intézett hosszas levelében a többi között védi magát, mintha Jenő, Karánsebes és Lugos váraknak ő volt volna „elvesztője, avagy inkább odaadója.“ — Ő, ugymond, a török kezében és hatalmában kénytelen volt a török parancsára levelet irni Karánsebesre és Lugosra. De a levelet vivő karánsebesi nemes és társa által nagy titokban azt üzente, hogy ha biznak erejökbe, ne adják fel e helyeket. „De megkeseredvén nyavalyások, édes hazájoknak oltalmazására elégtelenségöket látván, biztatásunknak helyt nem adtak; holott az ott lakos szegény embereken kivül csak 10 emberből álló praesidium sem volt a véghelybe. Nem mi adtuk azért meg Karánsebest és Lugost, hanem az, ki felbiztatván az török ellen való fegyverkezésre, elégséges eszközöket nem adott nékiek hozzája.[2])“ Vajjon e titkos biztatást megtette-e vagy nem?

[1]) Szalay, Magy. tört. V. 29. — Fessler IX. 64. — Kővary, Erd. tört. V. 75. — Horváth V. 488. — Delejtű 1858. 22. szám.

[2]) Századok. 1873. VII. 411.

az reánk nézve egyre mehet. Hisz tudta, hogy a helyek őrség nélkül lévén, csak nem védhetik magukat egész török sereg ellen; s ugy e felszólitást az eredménytelenség elöleges tudatában, ha nem gúnynak, legjobb esetben szinlelésnek kell mondanunk. E mentegetödzés maga is csak még jobban vádolja.

Barcsaynak ezen levele[1]) pedig, melyet Lugos- és Karánsebes lakosságához intézett, 1658. évi szept. hó 12-én a jenői táborban kelt, tehát még mielött a feltételeket végleg elfogadta volna. Eredeti magyar szövege szószerint ez:

„Mint jóakaró Urainknak, Atyánkfiainak ajánljuk Kegyelmeteknek szeretettel való szolgálatunkat, és hogy Isten Kegyelmeteket mostani szomoruságiban, busulásiban vigasztalja, szivből kivánjuk. Minémű romlásra s utolsó pusztulásra juttatta Isten az mi büneinkért szegény hazánkat, bö szóval nem illik Kegyelmeteknek declarálnunk: Édes hazánkban elpusztult s szélyel elfujtatott városok, faluk bizonyságot tesznek; mely romlástól Isten Kegyelmeteket is üressé nem tette, mivel ide a Fövezérhez ő Ngához érkezvén, midőn kivánságit kezdette volna proponálni, többi között Lugost és Karánsebest kivánván ő Nga, hogy vér nélkül kézhez bocsássuk, s az Athname megadatik. Hogy azért, akárcsak hátramaradott részecskéjét édes hazánknak utolsó pusztulástól megmenthessük, s Kegyteket is az rabságtul s fegyverre való hányástul megoltalmazhassuk, esedeztünk azon az Vezérnek ő Ngának, adjon Assecuratoriát Kegyteknek semmi bántódása nem lészen, s vér nélkül kezekben bocsáttatik. A mellett édes hazánkból is az ellenséget kihozatja s elöbbi állapotjában édes Hazánk megmaradásáról Athname adatik. Melynek is pariáját elküldöttük, in specie pedig magunkkal Kegytekhez viszszük. Látván pedig, hogy azonkivül is megvenni igyekszik, s Kegytek is fegyverre hányatik, s szerelmesi s gyermeki rabságra vitetnek, Kegyteket azért intjük, megtekintvén a veszedelmet, minden javakkal költözködjék ki, ne hányattassanak fegyverre s szerelmesi rabságra ne vitessenek. Hogy mikor oda érkezünk, kezekhez is bocsáthassa Kegytek. Mi arról Kegyteket hittel assecuráljuk; Isten bévivén az országgal együtt, Kegytek jószága helyett, ha szintén nem egyenlőt is, de hasonlót adni el nem mulatjuk. Ha pedig Kegytek vakmerőségre veti magát, magok lesznek veszedelmöknek okai: mert hogy most is Kegytek nem kevés okot szolgáltatott erre, kevesen lévén Kegytek, mindenkor versengett ellenek s ez mostani állapotban ujat vont, az mint maga is a Fövezér ő Nga panaszolkodik. Kegyteket mégis örökkétartó lelkére kényszeritjük, azt a két helyet kibocsátani ne difficultálja, akár csak több része hazánk-

[1]) Gyulafehérvári okm., lásd 4.

nak maradhasson meg. Ezeket bünéinken kivül Rákóczy György vakmerőségének, megátalkodásának tulajdonithatjuk mindnyájan. Ezek után Isten Kegyteket velünk együtt vigasztalja. Költa Jenei mezőn lévő táborban, 12. napján Septembernek. Anno 1658."

E levélben felszólitja a nemeseket, költözzenek át Erdélybe és „hittel assecurálja" öket, hogy majd ott kárpótolni fogja veszteségöket, ha „nem is egyenlő, de hasonló" jószágokkal. S többen csakugyan iparkodtak is kiköltözéssel a közeledő veszély elől menekülni. De midőn a következő esztendőben ezen okmány alapján kéréssel járultak eléje, teljesitse igéretét, az erdélyi rendek a fejedelem tudtával viszszautasitották öket.[1]) S igy azok annyira elszegényedtek, hogy az 1660. évi julius hó 5-én tartott segesvári gyülésen alkotott 25. törvényczikkely szerint tölök csak kisebb adó követeltethetett e szavakkal: „Az lugosi és karánsebesi nemesség, az kik a hazában vannak, és az házas katonák, adjanak annyit, mint egy házhelyi nemesek.[2])"

Barcsay fejedelemsége nem folyt le szerencsésen. Előbb még Rákóczyval kellett megvivnia, ki végre 1660. jun. 6. Nagyváradon sebeiben elhalt, azután Kemény Jánossal gyült meg a baja, mig végre 1660. év végén a trónról, melyhez amugy is nem a rendes uton jutott lelépett. Követte öt a fejedelemségben Kemény János, de már 1661. szept. 14-én Apaffy Mihályt választotta meg a török, ki aztán seregét a vaskapun és Lugoson át Temesvárra vitte ki a szomoruan elpusztitott Erdélyből.

Apaffy kérelme a Portánál az elszakasztott lugosi és karánsebesi kerületnek Erdélyhez való visszacsatolása ügyében eredménytelen maradt. A szt. gotthardi ütközetre következett vasvári béke is (1664. aug. 10.) még továbbra török kézben hagyta területünket.

A karloviczi béke (1699. jan. 26.) sem szabaditotta fel vidékünket egészen, csak a karánsebesi és lugosi várak lerombolását tette a német császár kötelességévé, ki azután a még török Temesvár köré csoportositotta össze seregeit, mignem végre Temesvár is október 13-án 1716-ban, a töröktől elvétetett véglegesen.

„E szerint az 1552. óta, tehát összesen 106 évig fenállott lugosi és karánsebesi bánság az emlitett 1658. évben Erdélytől végképen elszakasztatván, csak néhány közbeeső év kivételével egész a 17. század végéig közvetlen török uralom alá került. S igy — a mint Szalárdi siralmas magyar krónikájában mondja — „azon két helyeket csak papiros pattantyúra adván meg azoknak lakosai, Szörin vármegye már azokkal együtt épen tölök (törökök által) benyeleték."

[1]) Kazy i. m. II. 229.

[2]) Magy. tört. tár 7. köt. 142.

A lugosi és karánsebesi vidékre most teljesen uj korszak állott be. Megszünt saját közigazgatási területet képezni, s helyébe behozatott a szomszédságában, Temesvárott már régebben divott török állam-rendszer. — De épen ezen korszak az, melyre még eddig adatokat nem találhattam. Sem irott jegyzékek, sem épületek, helyi események a lakosok közt élő traditio .... semmi sincs, a mi e korra világot vetne. — Csak azt emlitem még meg, hogy ezen egész vidék most Piri defterét képezte[1])

TÁRCZA.

Rendes havi vál. ülés április 26-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János titkár; Odor Samu, pénztárnok; Barách József, Billszky Ferencz, Dobó László, Péch József, Rötth László, Szandics István, Vimmer József, s a társulati tagok közül: Bergmann Ágost, Hess Fridolin, Korbonics János, Novák Péter; a karzaton pedig a helybeli középtanodák történelem s régészet kedvelő növendékei szép számmal.

Elnök ő mltga megnyitójában üdvözli a választmányt és a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a mult márczius havi jegyzőkönyv olvastatik fel és hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Mult márczius hó 29-én megtartott választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerült mozzanatokról a következőkben értesithetem a tisztelt választmányt:

I. A mult havi választmányi ülés hivatalos iratait a felolvasott értekezés s egyéb iratesomagokkal együtt a társulat irattárába elhelyeztem s a legutóbbi választmányi ülés alkalmával megválasztott uj tagot beválasztatásáról társulatunkba hivatalosan is értesitettem s részére a társulat kiadványait megküldöttem. Végre a társulati muzeumnak felajánlott régi pénzeket, iratokat s egyéb emlékeket illető helyökre eltettem.

II. Utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek a társulat muzeuma részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Molitoris Balázs rittbergi jegyző ur Odor Samu társulati pénztárnok ur közvetitése folytán a következő 5 db. ezüst pénzzel gyarapitá muzeumunkat: a) III. Zsigmond lengyel király ezüst garasával a XVI. század végéről. b) I. Lipót császár és király egy osztrák ezüst pénzével. c) I. Ferencz király és neje Mária Terézia magyar

[1]) Szilágyi Sándor: Vértanuk 184, 292. l.

koronázási ezüst érmével 1792-ből. d) Végre egy ujabbkori török s egy würtembergi ezüst pénzecskékkel.

2) Dr. Petruss József ügyvéd s társulati tag ur egy mult századi németországi ezüst pénzt s egy Mária Terézia korabeli réz „Polturá"-t ajándékozott a muzeumnak.

3) Titkár bemutat a tisztelt választmánynak egy ős mammuth fog-darabot, mely egészen megkövesült állapotban Moholnál Bácsvármegyében találtatott a Tisza medrében s Kleiner János moholi tanitó ur szivességéből jutott a titkár birtokába, idei husvéti kirándulása alkalmával; továbbá felajánl a régiségtár gyarapitására 5 db romai mozaik követ, melyek az ős Sarmizegethusa romjaiból kerültek tulajdonába, Diakonovits Aurél IV. osztálybeli főreáltanuló ajándékozása folytán.

4) Rötth László a helybeli főgymnásium IV. osztálybeli növendéke egy régi korsót ajándékozott a muzeumnak, mely a mult 1875. év őszén Füskuton találtatott ajándékozó édes atyja kertjében melegház épités alkalmával; az edény meglehetős épen maradt, csak szájánál van megcsorbitva s két füle közül az egyik letörött.

III. Legutolsó választmányi ülésünk alkalmával kiküldött albizottságok, nevezetesen Rácz Athanáz alelnök ur s titkár, a Széchenyi országos könyvtár fölös példányainak jegyzékéből azon könyvek kijelölésére, melyek vidékünket specialiter érdeklik, hogy a társulati könyvtár számára megszereztessenek, továbbá egy másik albizottság a jövő május hóban tartandó nagy gyülés programmjának megállapitása tekintetéből, — megbizatásaiknak eleget tettek s jelen ülés folyama alatt a tekintetes választmány elé fogják terjeszteni.

IV. Végül felemlitem még, hogy a könyvtár gyarapitására megkaptam a „Századok" s az „Archaeologia Értesitő" legujabb számait, s hogy a társulati „Értesitő" II. füzete is kikerülvén a sajtó alól, minden tagnak szétküldetett, ugy a mutatványszámok is a helybeli s országos lapokkal közöltettek.

Ezek jelzik rövid körvonalozásban tisztelt választmány azon eseményeket s mozzanatokat, melyek a mult havi választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerültek

---

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést s mindazoknak, kik a társ. muzeum gyarapitására adományaikkal befolytak, s a társulat iránt megemlékezés- és elismeréssel viseltettek, névszerint: Molitoris Balázs rittbergi jegyző urnak, dr. Petruss József köz- és váltóügyvéd s társ. tag urnak, Miletz János titkárnak s ifj. Rötth László főgymnásiumi IV. oszt. tanulónak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését és köszönetét.

Ezután az albizottsági jelentések tárgyaltattak a jövő május havi nagy gyülés programmjának megállapitásáról s az országos Széchenyi-könyvtár fölös példányai közül a társ. könyvtár számára megrendelendő müvekre vonatkozó jelentés; az elsőre nézve azon megállapodás történt, hogy a közgyülés május hó 31-én, szerdán fog megtartatni, miről a közönség hirlapilag, a társ. tagok pedig külön meghivók által előzetesen értesittetni fognak; a diszebéd s egyéb ünnepélyességek módozatainak

megállapitása oly kijelentéssel, hogy azok létesitése által a társulat pénztára terhelőleg igénybe ne vétessék, Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur elnöklete alatt egy ujabb albizottságra bizatott, melynek tagjaiul: Ardeleán György, Dobó László, Kyrják György és Miletz János titkár kérettek fel s a végleges megállapodás ererdményéről elnök ő mltga május 15-ig értesitendő; — végre számvizsgálókul Rácz Athanáz kir. tanácsos és alelnök, Bergmann Ágost és Korbonits János urak küldettek ki; az orsz. Széchenyi könyvtár fölös példányai közül a társulat könyvtára részére megrendelendő müvek felöli intézkedés pedig a titkárra bizatott azon határozattal, hogy az albizottság által kijelölt könyveket mielőbb rendelje meg, s eljárásának eredményéről egyik választmányi ülésen terjeszszen elő jelentést; egyuttal Odor Samu társ. pénztárnok ur utasittatott, hogy a szükséges összeget titkár rendelkezésére bocsássa. Ezen alkalommal elnök ő mltgának felhivására Bergmann Ágost társ. tag ur megigérni szives volt, hogy a májusi közgyülés alkalmával egy magyar irodalom történeti tanulmányt fog felolvasni; mely igérete a társ. tag urnak nagy köszönettel fogadtatott.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy 626 frt 81 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett töke-alapon kivül a folyó kiadások fedezésére.

Következett Böhm Lénárt társ. tag urnak ily czimü értekezése: „Régészeti adatok Délmagyarországról," melyet Bergmann Ágost társ. tag ur olvasott fel. Ezen munkálatában szerző azon romai utakat és közlekedési vonalakat ismerteti, melyeket ezen világállam fejlett hadászati viszonyai és kereskedelme vidékünk, Délmagyarország területén azon korban igényeltek. A választmány köszönettel fogadta az értekezést s közlését, mivel különösen vidéki érdekü, a helybeli magyar és német lapokban elrendelte, hogy minél terjedelmesebb rétegben ismert legyen; szerző azon kivánalmára pedig, hogy a társulat ezen romai utvonalakat behatóbb vizsgálódása tárgyává tegye, a választmány azon határozatot hozta, hogy a társulat egész készséggel s örömmel járulna ugyan szerző kivánalmainak teljesitéséhez, ha a társulat pénzviszonyai azt lehetővé tennék, de a jelen körülmények között, tekintettel a terrenum hosszaságára s a megejtendő munkálat költséges voltára, a kivitelt a pénzbeli viszonyok gátolják; mindazonáltal hajlandó a társulat anyagi támogatásban részesiteni azon társulati tagokat, kik netán a bövebb kutatásra e tárgyban vállalkoznának, s egyszersmind felkéri azon társulati tagokat, kik ezen régi romai emlékek, utmaradványok közelében laknak, hogy azokról adatokat gyüjtsenek és a körülményeket észleljék s tapasztalataik eredményéről a társulatot értesitsék.

Uj tagokul ajánltattak és egyhangulag megválasztattak: Cossel Valdemár, könyvkereskedő Temesvárott, Leopold Márton, technikus Bécsben, Morvay Ákos, kir. postaigazgatósági felügyelő Temesvárott, Sümeghi József, segédlelkész Moholon (Bácsmegye), miről a megválasztattak jegyzőkönyvileg értesittettek.

Ezzel az ülés véget ért.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat ötödik évi közgyülése május 31-én 1876. — F. é. május hó 31-én a délmagyar-

országi történelmi és régészeti társulat egy oly örömünnepélyt ült, mely a résztvevők szivében igen sokáig bevésve fog maradni; midőn a nevezett társulat, mely a kultura s közmüveltség jelszavait irva zászlajára, V. évi közgyülését ünnepié a vármegyeház dísztermében az emberiség közös czélja, a józan kulturális fejlödésre s vidékünk „Délmagyarország" fényes multjának s dicsö történelmi epizódjainak minél lehetöbb megvilágitására törekvö, buzgó s igen nagy számmal összesereglett tagjainak, az ünnepélyre megjelent történelem s régészet kedvelöknek, a karzaton diszes hölgykoszoru s a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékeinek jelenlétében.

Midön a társulat elnöke Ormós Zsigmond ő mltga a terembe lépett s elnöki székét elfoglalta, a jelenlevők hangos éljenekkel üdvözölték. A teljes számmal megjelent tisztviselői karon kivül, melyet elnök Ormós Zsigmond ő mltga. Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök, Miletz János titkár, Odor Samu pénztárnok, dr. Niámessny Gyula társulati ügyész képviseltek, a jelenlevők között láttuk: Ardeleán György, Barách József kir. tanácsos, Berker Nándor, Boleszny Antal, Buziási Eisenstädter Ignácz, Dobó László, Horváth Pius, Jakabfy Pál, Kartner Gyula, Kassics Károly, Keresztes Antal, Korbonics János, Kovachich Gyula, Kramár Béla, dr. Kuktay Sándor, Lörinczy Sándor, Löwinger János, Marx Antal kir. tanácsos, Mühlbach Károly, Novák Péter, ifj. Ormós Zsigmond, Osztoics Iván, Pech József, Popovits N., dr. Reiner József, Rötth László, Scharmann Sámuel, Strasser Albert, Szepsy Lajos, dr. Szmolay Vilmos, Uwira Ambrus, Varga Ferencz, dr. Vargics Imre, Véber Ágoston, Vogel István, Wimmer József választmányi s rendes társulati tag urakat.

A közgyülést ő méltósága a fönnebb közlött nagy érdekü, s a hallgatók által zajos éljenekkel kisért beszéddel nyitotta meg. (l. 109. l.)

Ezután elnök ő mltga elöterjeszté Preyer János kir. törvényszéki biró urnak, s 5 éven keresztül a társulat nagy érdemü s buzgó alelnökének irásbeli lemondó levelét az alelnökségről; miután agg kora s folytonos betegeskedése öt a társulati ügyekben tevékenyen részt vehetni gátolják. A közgyülés általános részvét s fájdalom kifejezése mellett, mit jegyzökönyvileg is megörökitni elhatározott, elfogadta bár nagy sajnálkozással a lemondást s a megüresedett 2-ik alelnöki széket, miután Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök urban a társulat még egy buzgó s tevékeny alelnököt birni szerencsés, — egyelöre betöltetlenül hagyta.

Elöterjesztettek még továbbá elnök ő mltgához a közgyülés alkalmából beérkezett következő levelek, u. m.: 1) Reviczki-Bay Ilona urhölgy s honunk egyik igen lelkes honleányáé, ki eltekintve attól, hogy társulatunk fejlödése iránt a legnagyobb érdeklödéssel van s már eddig is igen érdekes és becses ajándékokkal növelé régiség-gyüjteményünket, — 100 frtot küldött be azon kijelentéssel, hogy a társulat alapitó tagjai közé óhajt lépni. 2) Abafi (Aigner) Lajos könyvkereskedő s kiadó ur irásilag kijelenté, hogy a társulat tagjai közé óhajt lépni s időnként történelmi és régészeti értekezések beküldése által is tevékenyen közreműködni. 3) Billszky Ferencz és Csorba Ákos vál. tag

urak külön-külön levélileg fejezték ki nagy sajnálkozásukat azon, hogy az első, sulyos szembetegség, az utóbbi pedig hivatalos elfoglaltság miatt a közgyülésen meg nem jelenhetett. 4) Pesty Frigyes városunk derék szülöttje s kitünő történet-buvárunk szintén sajnálkozásának adott kifejezést, hogy betegsége által gátolva van a személyes megjelenésben s ez okozta, hogy a közgyülésre értekezést sem küldhetett. 5) dr. Römer Flóris Ferencz ő nagysága egy felhivást intézett elnök ő mltságához, melyben a f. évi september hó 4-én Budapesten tartandó ős-embertani congressuson a társulatot résztvevésre hivja fel, s egy uttal a „Képes Kalauz"-ból a beosztás s eljárás mikénti megállapitása végett két példányt küld be. A közgyülés tudomásul vette a beküldött jelentéseket s iratokat és Reviczky-Bay Ilon urhölgynek azon elhatározását, hogy a társulat alapitó tagjai közé lépett, nagy éljenzéssel fogadta s köszönet-nyilvánitását levélileg tudtul adatni elhatározta; Abafi (Aigner) Lajos urnak, ki egyhangulag taggá választatott, az általa felajánlott történelmi és régészeti értekezések beküldéseért, s dr. Römer Flóris Ferencz ő nagyságának nagy becsü megemlékezéseért, jegyzőkönyvileg mondott köszönetet; a többi tisztelt tag uraknak pedig, kik betegség s egyéb gátló akadályok miatt a közgyülésen meg nem jelenhettek, szintén jegyzőkönyvileg fejezte ki mély sajnálkozását s egy uttal arról is intézkedett, hogy a társulat az ős-embertani congressuson magát méltólag képviseltesse; megbizván ezen körülményből folyólag Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök, Korbonics János vál. tag urakat s Miletz János titkárt, hogy a már eddig begyült régiségek közül szemeljék ki azon őskori tárgyakat, melyek az emlitett congressusra a társulat részéről felküldhetők.

A tárgysorozat szerint ezután Miletz János titkár terjesztette elő jelentését a társulat szellemi mozzanatairól a lefolyt évben. A jelentés következő:

Méltóságos elnök ur! — **Tisztelt társaság!** — Minden nemzet, mely lételének legcsekélyebb öntudatával is bir, letünt multjából igyekszik meritení jelenére tanulságot, s történelmét tekinti jövőjének irányadó fáklyájául. De nem is találunk nemzetet, népfajt, kivált korunkban, mely ősi sajátságainak, különösen letünt multjának felderitésében, megismertetésében szorgos munkásságot ne fejtene ki azon öntudat folytán, hogy az élő nemzedéknek bölcsebb tanulságot tetteinek irányára nézve mi sem nyujthat, mint a történelem, s ebből folyólag az ősök magasztos példái.

S hogy ez igy van s igy volt több ezer évekkel előzőleg, ecclatans tanubizonyságot nyujt a hatalmas Róma ünnepelt szónokának azon mondata, hogy: „a történelem az élet mestere, a mult tanubizonysága és az igazság szövétneke," miért is megfeledkezni a multról, az élet szinpadáról letünt nemzedékekről a legrutabb hálátlanság lenne. De örömmel jelenthetem tisztelt társaság, hogy ez nemzetünkre nem alkalmazható s tanuságai azon számos alakuló félben levő, vagy a már megalakult s virágzó multú történelmi és régészeti társulatok, melyek hazánk s nemzetünk multja-, történelmének buvárlatában, a mult emlékeinek kutatásában, a meglevők ismertetése- és megőrzésében, megfeszitett munkássággal közreműködni igyekeznek, s ez utóbbi irányuak-

hoz sorolható tisztelt társaság a mi társulatunk is, „a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat.“

Hogy ez igy van, hogy ily eszmék s ily törekvések adtak létet társulatunknak ez előtt öt évvel, fölöslegesnek s czélomhoz nem tartozónak vélem tisztelt társaság itt, ezen eszmének bövebb fejtegetését, miután már több alkalommal közgyüléseinken, nagyérdemü elnökünk megnyitó beszédei, s elődeim titkári jelentései e tekintetben a legkimeritőbb felvilágositást nyujtották; az én feladatom jelen alkalommal csupán olyan, mint a krónikásé, általános pillantást vetni társulati életünk imént lefolyt évének szellemi mozgalmaira s azt minden nagyitás s hímes szavak nélkül, csupán az egyszerü tények felsorolásával előterjeszteni a tisztelt társaságnak,

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat munkálkodási ideje, a mult évi május havi közgyülés s az augusztus és szeptember hónapok kizárásával, melyeket alapszabályaink nyári szünetekül jelöltek ki, a lefolyt évben 9 hónapra terjed, mely időt nem töltök el munkálatlanul, s örvendetesen jelenthetem tisztelt társaság, hogy működő tagjaink elég szép munkásságot fejtettek ki, s törekvéseink, ha nem mutathatnak is fel nagy horderejü eredményeket, de mindazonáltal kétségbevonhatlan befolyással voltak vidékünk — Délmagyarország — történelmi és régészeti fejlődésére s felkeltették társulatunk iránt a hazai történészek s régiség-buvárok körében a figyelmet s érdekeltséget s a társulatnak több rokonszenves barátokat szerzettek azon férfiakban, „kik e téren méltán zászlóvivőkül tekinthetők.“

Egy választmányi gyülésünk sem mult el a nélkül, hogy a felolvasott értekezések mellett, különösen vidékünket érdeklő régészeti tárgyakat, több e terrenumon talált régiségeket, több izben azok tüzetes leirásával együtt ne mutattunk volna be; mérnökileg felvétettük a Temes folyó egyik kanyarulatában fekvő dragsinai földvár maradványainak területi fekvését; nem kerülték el figyelmünket a vidékünkön időnként fel-felmerülő leletek s fáradhatlan elnökünk ő mltsága minden jelentkező alkalommal azonnal megtett minden intézkedést, hogy azok a társulati muzeumnak megszereztessenek, vagy legalább meghatároztassanak, hogy igy azok, mint a mult idők emlékei a történelmi tudomány s régészet érdekében veszendőbe ne menjenek. Nem mulasztottuk el továbbá az alkalmat a régi emlékek, pénzek, okmányok és iratok megőrzése s figyelembe vétele iránt a nagy közönségre buzditólag hatni, mint ezt „Értesitő“-nk lapjai fényesen igazolják.

Feliratos római emlékköveink ismét három nevezetes darabbal gyarapodtak, melyeknek ismertetését alkalmilag az „Értesitő“-ben el nem fogom mulasztani. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő excellentiája I. Mátyás király és neje Beatrix királyné arczképeinek, az ambrazi gyüjteményben őrzött eredeti domborművek után készült gypsz-másolatait küldé meg társulatunknak.

Régiségtárunk a lefolyt évben a következő tárgyakkal bövült; ugyanis 82 darab régibb s ujabbkori, részint római, részint különböző nemzetiségü ezüst és réz érmekkel; 19 darab különféle értéket képviselt magyar bankjegygyel; több római tégla s egy római ólom-koporsó darabbal Szörénytoronyból Boleszny Antal vál. tagtársunk szivessé-

géből, ki távol tőlünk, lankadni nem tudó buzgalommal küzd a haza déli határszélén a magyar kulturális eszmék és hazafias érdekekért; továbbá egy régi bögrével; a visegrádi romok között talált vaslappal, egy római lándzsa-, török nyíl-, egy másik antik ezüst s egy régi réz gyűrűvel, több apró borostyán- s festett üvegcsékkel, egy régi fegyver, vagy karabély töltő vesszővel, egy római urna-, régi korsó, egy kisebb római csésze-, egy égetett agyag-karika-, két régi csésze-aljjal, végre több darab mozaik kövekkel az ős Sarmizegethusa romjai közül.

Könyvtárunk részint ajándékozás, részint vétel utján 25 kötettel gyarapodott; irattárunk pedig több érdekes példánynyal bővittetett. Igy Radiszlovits János ur egy érdekes okmány csomagot juttatott társulatunk birtokába, mely jellemző adatokat szolgáltat a len- és kender-termelés meghonositásának és müvelésének történetéhez vidékünkön, Mária Terézia uralkodása alatt. Varga Ferenz vál. tagtársunk beküldé rajzát egy bronzbaltának s egy kővésőnek, melyek Uj-Paulison Arad-vármegyében találtattak sirásás alkalmával a temetőben; ezen rajzot a f. évi „Értesitő“ II. füzetében, fametszetekkel közöltem is. Végre Worlitsch Theobald bécsi festő beküldé elnökünk ő mltgához Trajan császár aldunai nevezetes táblájának legujabb rajzát, melyet fenti beküldő, a helyszinén a mult 1875. évi julius hó 21-én sajátkezüleg rajzolt le.

„Értesitő“-nk, mely a társulat folytonos müködését tükrözi hiven vissza s az érdekeltséget a társulati tagok között folytonosan fentartja, negyedévenként pontosan megjelenik s benne oly szaktudományos folyóiratot birunk, melyről az országos szakférfiak, elismert történész tekintélyek, szaklapok s közlönyök a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak. Vannak cserepéldányaink is mint: a magyar történelmi társulat közlönye a „Századok,“ az „Archaeologiai Értesitő,“ a biharmegyei régészeti egylet közlönye. A napról-napra szaporodó régészeti tárgyak, könyvek, iratok mennyiségét tekintve, már régóta hangsulyozva volt egy muzeumi helyiség előállitásának szükségessége, de sajátos viszonyainknál fogva állandóul biztos hely mindeddig nem találtatott; pedig társulatunk mindaddig nem felelhet meg magasztos feladatának, mig egy alkalmas muzeumi helyiségre szert nem tesz, hol az eddig nagy számmal, részint vétel, de legnagyobb részt a nagy közönség áldozatkészségéből nyert régi emlékeit, melyek helyiség nem létében jelenleg szétszórva, eldugva tartatnak, szak szerint be nem rendezheti; azonban örömmel tolmácsolhatom tisztelt társaság, hogy ma már ezen égető kérdés is megoldva van, s nagy érdemü elnökünk ő mltságának lankadatlan buzgalma következtében nyertünk két helyiséget muzeumul a megye tulajdonát képező házban, hol legalább egy ideig magunkat berendezhetjük, s a mely jelenleg magvát fogja képezni egy, idővel nagy jelentőségü délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumnak.

Tisztelt társaság! Eddig elé, nem soroltam fel neveit azon jótevőknek, tagtársaknak, kik gyüjteményeinket becses adományaikkal gyarapiták; most azonban, midőn azon szellemi termékeknek felsorolását kezdem meg, melyek választmányi üléseinken bemutatva s felolvasva valának, el nem mulaszthatom névleg is felemliteni azon fáradhatlan s

munkás közreműködőket, kik szellemi termékeikkel igyekeztek tekintélyt, elismerést szerezni társulatunknak széles e hazában, s tudományos produktumaikkal társulati beléletünknek is elevenséget, üdeséget kölcsönöztek. Értekezés mult évi közgyülésünk óta 10 tartatott, s időrendben a következő társ. tag urak által:

1) Iványi István értekezett folytatólagosan Lugos és Karánsebes történetéről a két Zápolya alatt. 2) Zéh Ferencz vál. tag „A magyarhoni régi szobrászati műemlékekről.“ 3) Az október havi választmányi gyülésen ismét Zéh Ferencz folytatólagosan a már emlitett czimen. 4) Varga Ferencz vál. tagtársunk az uj-paulisi ősemberkori leletekről. 5) Miletz János titkár „Temes-vármegye történelmi és régészeti emlékei“-ről. 6) Iványi István ily czimü czikke olvastatott fel: „Mióta laknak a piaristák Temesvárott?“ 7) Titkár értekezett „Arad-vármegye történelmi és régészeti emlékei“-ről. 8) Varga Ferencz vál. tagtársunk „Egy másfél ezer éves ut“ czim alatt. 9) Titkár olvasta fel folytatólagosan értekezését „Arad-vármegye történelmi és régészeti emlékeiről; végre 10) Böhm Lénárt: „Régészeti adatok Délmagyarországról“ czim alatt.

Igy végtére is tisztelt társaság eljutottam ezen mai ünnepélyes naphoz, midőn összejöttünk, hogy multunk szellemi munkálkodására visszapillantva, a jövőre nézve tevékenységet, kitartást és lelkesedést meritsünk, s örömmel jelenthetem, hogy a jelen ünnepélyes alkalommal is három nagybecsü értekezés szolgál társulati sikeres törekvéseinknek bizonyságául. Elnökünk ő mltsga, Kupeczky János XVII. századbeli magyar művész működésével összefüggésben levő festészet-történelmi adatokat közöl. Varga Ferencz vál. tagtársunk s Szeged város monographiájának pályakoszorus irója, az „Uj-paulisi kőkori emlékek“-ről, melyek szerző által alig két hónapja, a jelzett helyen találtattak, fog értekezni, s felolvasása alkalmával a kőtárgyakat be is mutatandja s gyakorlatilag fogja megismertetni; végre Boleszny Antal tevékeny s nagy buzgalmu vál. tagtársunk ily czimen fog felolvasni: „A belgrádi békekötés, tekintettel Orsova és a mehádiai herkules-fürdők vidékére.“

Hivatalos kötelességemnek ismerem továbbá tisztelt társaság, hogy társulati életünkben minden előforduló jelenségekre hiven reflektáljak, s el nem mulaszthatom felemliteni azon sajnos változást és veszteséget, mely társulatunk szorgalmas s derék titkára, Ft. Janky Károly ur végleges eltávozása folytán körünkből, bekövetkezett. Eltávozása annál fájdalmasabban esett, minél inkább kénytelenek lettünk őt, mint derék, szorgalmas, és társulatunk szellemi érdekeit mindenkor szivén viselő, s előmozditani törekvő buzgó tisztviselőt a központban nélkülözni. Janky Károly elmenetele folytán a titkári teendőket jelen sorok közlője vette át.

Végre emlékezzünk meg azokról is, kik többé körünkben nem létezhetnek; a kikről csak kegyelettel lehet megemlékeznünk s nem láthatjuk őket többé ünneplő köreinkben; s tegyük fájdalmunk s bus megemlékezésünk gyászkoszoruját azon elhunytaink sirhalmára, kiket az enyészet, a halál törvényt nem ismerő hatalma a lefolyt év alatt körünkből kiragadott. Társulatunk halottjai a következők: 1) dr. Löw Lipót szegedi

főrabbi s társulatunk vál. tagja, ki a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ alakuló gyűlésén a szervezés egyik legkitűnőbb bajnoka s előmozditója volt s agg kora daczára többszörösen lerándult közénk, s a kezdetben fel-felmerülő nehézségeket eloszlatni segédkezett. 2) Wittos Dániel Versecz városi főkapitány. 3) Dr. Coda Sándor temesmegyei főorvos, társulatunk alapitó s választmányi tagja; kiben veszteségünk annál nagyobb, minél jobban ismertük nemes eszméit s a társulat iránti áldozatkész buzgalmát és szeretetét. Legyen maradandó emlékezetük közöttünk.

Elésoroltam tisztelt társaság, lefolyt évi működésünk főbb mozzanatait, melyek habár szerények is, mindazonáltal tanubizonyságai előretörő igyekvéseinknek s ismét egy ujabb előhaladás kitűzött nemes czélunk Mekkája felé s titkári jelentésemet azon hő óhajjal zárom be, hogy a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ legnemesebb hivatásában hazánk ezen déli részén, a tudományos és közmüvelődési érdekek előmozditására, tagjainak növekedése és munkásainak nemes buzgalma által minél inkább felvirágozzék.

Ezután Odor Samu társulati pénztárnok ur számolt be következőleg a társulati vagyon állapotáról:

Tekintetes történelmi és régészeti társulat! — Az alapszabályok 13-ik §-hoz alkalmazkodólag 1875. évi május hó 1-től bezárólag 1876. évi május hó 20-ig terjedt IV. évfolyamban kezelésem alá a társulat pénztárába befolyt jövedelmekről és kiadásokról vezetett naplómmal megegyező számadásként tiszteletteljesen kimutatni szerencsém van: hogy a mult évi május hó 26-án tartott közgyülésben tárgyalt felmentetésemmel tudomásul vett III-ad évi számadásom szerint a társulatot alapitó 11, évdijas 211, — összesen 222 tag képezte, kiknek azóta alapitó 1, évdijas 32, — összesen 33 taggal felszaporodott, 255. létszáma — az időközben elhalt: Dr. Coda Sándor temesmegyei főorvos ur „kötelezettségének megfelelése után“ alapitó (a létszámban továbbra is fenmarad) . . . . . —

Dr. Löw Lipót szeged városi főrabbi ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Rezničck Alajos temesvári könyomdász ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Wittos Dániel verseczi városi főkapitány ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Okadatolt kérelme folytán: Bessenyei Ferencz földhitel-intézeti ügyvéd ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Blau Manó bank igazgató ur „1 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Dr. Fekete Alajos krassó-megyei főorvos ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Iványi István főgymnásiumi tanár ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Liviu András lugosi g. k. kanonok ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Átvitel . 8

Átvétel 8

Magyari Alajos pankotai plébános-esperes ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Nágel Károly józsef-városi községi tanitó ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Rumler Ignácz verseczi tanár ur „2 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Szepesy Lajos biztositási ügynök ur „1 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Tiszti Lajos ur, az „Alföld“ szerkesztője „1 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Dr. Zsidák Ágoston lugos városi főorvos ur „3 évi kötelezettségének megfelelése után“ mint évdijas 1

Választmányilag felmentettekkel összesen . . . . . 14 tag.

Leszámitásával — a társulat ma 241 tagból áll, — kik közül nyilvántartásommal megegyező naplóm szerint:

2 alapitó tag által földtehermentési kötvényben . . à 100 frt = 200 frt.
1 „ „ „ szőlő-váltsági kötvényben . . . . . 100 frt.
7 „ „ „ készpénzben egyenkint . . . . à 100 frt = 700 frt.
1 „ „ „ készpénzben évi kamattal együtt . . . . . 105 frt.

Összesen 11 alapitó tag által lefizetett . . 1105 frt.

alaptőkéből — a temesi takarékpénztárba gyümölcsözőleg elhelyezett 805 frtot tevő készpénz tőke után járuló fel nem vett kamatok még egyelőre számitásba nem hozatván, — csak is a szükségletek fedezésére felhasználtatott.

Bevétel:

1) A III-ad évi számadásom szerint átvett pénztár 806.86
fenmaradványhoz alólirt napig —

2) $187^{2}/_{3}$. évről 1,
$187^{3}/_{4}$. „ 8,
$187^{4}/_{5}$. „ 43,
$187^{5}/_{6}$. „ 51,
$187^{6}/_{7}$. „ 1.

Összesen 104 évdijas tag által 5 frt illeték szerint fizetett 520.—

3) 13 tag által diploma-dij fejében 2 frttal . . . . . 26.—

4) A kültagok által megtéritett posta-dijak fejében . . . . . —.70

5) A mult 1875. évi május hó 26-án tartott közgyülés alkalmával a gyárkülvárosi „gyárudvar vendéglő“-ben rendezett diszebédre jelentkezett 43 tag urtól 3 frt. szerint befolyt . . . 129.—
illetékből a vendéglősnek 37 tag teritékeért à 3 frt. = 111.—
Az ebédet vidámitó katonai zenéért . . . . . 15.—
Összesen kifizetett . . . . . 126.—
letudása után, a pénztár javára fenmaradványként bevételezett 3.—

6) 2351. sz. földtehermentési kötvény tőke alap után 1875. évi decz. hó végével lejárt 1 évi kamat fejében adó lerovás szerint 4.88
6055. számu földtehermentési kötvény tőke alap után 1875. évi deczember hó végével lejárt 1 évi kamat fejében adó lerovás szerint 4.88

Átvitel . 1356.56

	Átvétel .	1356.56
15,614. számú szölö-váltsági kötvény töke alap után 1875. évi deczember hó végével lejárt 1 évi kamat fejében adólerovás szerint	4.65	
	Összesen felvett . .	14.41
	Mindössze befolyt:	1370.97

jövedelemből —

Kiadás:

1) Janky Károly volt társulati titkár urnak, napló 30. száma szerint 1875. évi márczius 1-től augusztus 31-ig terjedt félévi tisztelet-dija fejében nyugtára	100.—	
Miletz János társulati titkár urnak, naplö 69. száma szerint 1875. évi szeptember 1-től 1876. évi február 29-ig terjedt félévi tisztelet-dija fejében nyugta mellett	100.—	
	Összesen . .	200.—
2) Janky Károly volt titkárnak, napló 24. száma szerint irószerek- s posta-bélyegekért kiutalv. nyugta mellett	22.63	
Ugyanannak, naplö 29. száma szerint irodai költségek fejében kiutalványozott nyugta mellett	7.90	
Miletz János titkárnak napló 70. száma szerint irodai szerek és posta-bélyegekért kiutalv. nyugta mellett	16.72	
Miletz János titkárnak a Polatsek-féle könyv- és papir-kereskedés által kiszolgált papir, tinta s egyéb szükséges tárgyakért, napló 68. száma szerint	7.25	
A társulati pénztár számára 1876. évre meghozott sorsolási tudósitóért, a választmány előtt már elszámolt	3.05	
Pénztári szükségletként levelekre posta-bélyek, utánvételi lap, és spanyol-viaszra, napló 25, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 91. és 138. száma szerint, a választmány előtt már elszámolt	2,59	
	Összesen . .	60.14
3) Az alapszabály értelmében előirt diplomák kiállitásáért Förk Gusztáv könyvnyomdásznak, napló 19. sz. szerint	8.—	
Ugyanannak azon czimen, napló 116. száma szerint .	30.—	
Összesen kiutalványozott nyugták mellett . .		38.—
4) A társulat nevében kiadott „Értesitö"-k kiállitásáért a csanádegyházmegyei nyomdának, jelesül:		
Napló 26. sz. szerint 875. III-ad évnegyedi „Értes."	81.67	
„ 51. „ „ 875. IV-ed „ „	70.—	
„ 66. „ „ 876. I-sö „ „	80.50	
„ 123. „ „ 876. II-od „ „	86.50	
Összesen kiutalványozott nyugták mellett . .		318.67
5) A csanádegyházmegyei nyomdának az 1875. évi május 26-án tartott közgyülésre kiállitott 300 példány meghivóért	6.—	
Ugyanannak 300 példány alapszabály kiállitásáért . .	10.—	
Összsen kiutalványozott nyugták mellett . .		16.—
Átvitel .		632.81

Átvétel . 632.81

6) A pesti nemzeti muzeum által ajándékozott fösz-öntvényekkel terhelt ládáért vaspálya-díj fejében, napló 40. száma szerint 1.62

Péch József választmányi tag ur szivességéből a nagytoráki Bega-partról a József-városig hajón szállitott kőemlék-maradványnak befuvarozására alkalmazott 5 ember és 2 szekér díj fejében napló 95. száma szerint . 11.50

Csanádegyházmegyei nyomdának Budapestről szállitott régiségi fametszvényekért és azok lenyomásáért napló 105. száma szerint 12.28

Összesen kiutalványozott nyugták mellett . . 25.40

7) Elnöki intézkedés folytán alkalmazott Forgács Márton szolgának megszabott évi 30 frt. illetékének $^2/_3$-ad része fejében napló 71. és 113. száma szerint kiutalványozott nyugták mellett . . . . . 20.—

Összesen kimenesztett . 678.21

A tullapon jövedelemként elszámolt 1370.97

bevétellel összehasonlitása szerint — a pénztárban találtató . 692.76

Schák Fülöp alapitó tag urnál „kötelezettségének meg nem felelése miatt gyümölcsözetlen kint heverő 100 frt. tőke alapon kivül“

3 évdijas tag urnál $187^2/_3$-ki I-sö évre egyenként 5 forinttal kint heverő . . . . . 15.—

26 évdijas tag urnál $187^3/_4$-iki II-od évre egyenkint 5 forinttal kint heverő . . . . . 130.—

114. évdijas tag urnál $187^4/_5$-iki III-ad évre egyenkint 5 forinttal kint heverő . . . . . 570.—

179 évdijas tag urnál folyó $187^5/_6$-iki IV-ed évre egyenkint 5 frttal még le nem fizetett . . . . . 895.—

behajtandó követelés hozzászámitásával összesen . . . . . 1610.—

Mindössze . . 2302.76

fog a pénztár folyó évi kiadásai fedezéséül a tekintetes társulatnak rendelkezésére alapként szolgálni.

Temesvárott, 1876. évi május hó 20-án.

Odor Samu,
társulati pénztárnok.

A fenti számadást tételről tételre megvizsgálván, mindenben megegyezőnek találtuk, és Odor Samu társulati pénztárnok urnak a felmentvényt kiadatni véleményezzük.

Kelt Temesvárott, 1876. május hó 27-én.

Korbonics János,
számvizsg. bizottsági tag.

Rácz Atanáz,
mint a kiküld. számvizsg. biz. elnöke.

A számadásokra a helyeslő előterjesztés megtétetvén, a pénztárnok urnak, ki önzetlenül, a legnagyobb buzgalommal, minden anyagi érdek nélkül kezeli a társulat vagyonát, a közgyülés elismerését s mély köszö-

netét fejezte ki s az előterjesztés éljenzések között örvendetes tudomásul vétetett s részére a felmentvényt kiadatni rendelte s egy uttal megbizta a választmányt, hogy a tetemes kinn levő hátrálékok beszedéséről sürgősen intézkedjék.

Ezután az értekezésekre került a sor és pedig először Varga Ferencz vál. tag ur olvasott fel ily czimen: „Uj-paulisi kőkori emlékek;“ mely értekezésében szerző mindazon nevezetes őskori kőemlékeket elősorolja s eredetiben is bemutatja, melyek leginkább értekező buvárlatai s fáradozásai folytán a nevezett őskori telepen legujabban felfedeztettek s napfényre kerültek. A nagyon érdekes kő-emlékeket értekező a társulat muzeumának ajánlá fel; mely nagylelkü adomány az érdekes értekezéssel együtt a közgyülés által nagy köszönet- s éljenzéssel fogadtatott.

Második értekezés gyanánt Boleszny Antal vál. tag urnak, „A belgrádi békekötés, tekintettel Orsova és a mehádiai Hercules-fürdők vidékére“ czimü felolvasása szolgált; melyet szerző minden rendelkezésére álló adat szorgalmas egybegyüjtésével s összeállításával, igen érdekesen szerkesztett, s munkálatát a jelen voltak nagy éljenzéssel jutalmazták. Mindkét értekezés az „Ertesitő“-ben is fog közöltetni.

Következett a három taggal megfogyott választmány kiegészitése 24-re, és pedig az elhunyt dr. Coda Sándor s dr. Löw Lipót helyett, valamint a társulattól véglegesen megvált Iványi István helyébe. A közgyülés elnök ő mltgának azon előlegesen tett megjegyzésére, hogy választmányi tagokul leginkább olyanok választandók, kik a társulat ügyei iránt érdeklődnek s a választmányi üléseken minél gyakrabban részt vesznek, elnök ő mltgának ajánlatára, Bergmann Ágost, Korbonics János és Molnár Vid társulati tag urakat egyhangulag nagy éljenzések között vál. tagokul választotta.

Sorrendre kerülvén az inditványok tárgyalása, Boleszny Antal vál. tag ur két inditványt tesz. Az elsőben kéri a társulatot, hogy intézkednék, miszerint a báró Lopreszty család egyik elődjének, Lopreszty hadnagynak, ki Rámа közelében 1788. junius 28-án 4000 török ellenében kis csapatocskával hősiesen küzdve elvérzett, — Palánka (Krassómegye) közelében nyugvó porhüvelyét fedő egyszerü sirhantját, melyen csak egy kőlap van, egy más — a hőshöz érdemesb — siremlékkel cserélné fel. Második inditványában felhivja a közgyülés figyelmét arra, hogy miután az Alduna jobb partján Szerbia felől, a Trajan császár által készittetett azon nevezetes ut, melyen katonáit Dácia s a dákok ellen vezette, emléktábla által örökittetett meg, miért ne örökittethetnék meg hasonló emléklappal, annak épen átellenében, Magyarország felől az Alduna balpartján, azon nevezetes ut is, melyet hazánk legnagyobb magyarja, gr. Széchenyi István, az 1832—1835 közti években nem ugyan hadászati czélokra mint Trajan, hanem annál üdvösebb czélból, a békés fejlődés, az ipar és kereskedelem üdvös fejlesztése czéljából 3000 munkás segitségével épitett s mely veszélyes munkának több emberélet is áldozatul esett; ha tehát Szerbiában emlékkő hirdeti Trajánt, miért ne hirdethetné annak átellenében a magyar parton Ogradina mellett egy másik emlékkő Széchenyink nagyságát; miért is hogy ez létesülhessen, hazafiui szivből eredő inditványához még azon ajánl-

latot is csatolja, hogy ő maga kész baráti és ismerős körökben ezen szent czélra 100 frtot gyüjteni. Mindkét inditvány a lelkes ajánlattal együtt zajos éljenzések és helyeslések között elfogadtatván, határoztatott, hogy a választmány inditványozó Boleszny Antal vál. tag ur hozzájárulásával tegyen meg ezen ügyben minden szükséges lépéseket.

Uj tagokul megválasztattak: A már emlitett Abafi (Aigner) könyvkereskedő s kiadó Budapesten; Mikler Gusztáv ügyvéd Temesvárott; Novák István kir. birósági végrehajtó Rékáson (Temes-megye;) Quilla Antal körjegyző Forai Nagy-Iratoson (Aradmegye) u. p. Kurtics; Polák Adolf földbirtokos, Uj-Aradon; Ternajgó Caesar gyógyszerész, Uj-Aradon; Uwira Ambrus irgalmas rendi gyógyszerész, Temesvárott.

Végre a közgyülés jegyzőkönyvének hitelesitésére Rácz Athanáz kir. tanácsos alelnök, Korbonics János, Wimmer József s Miletz János titkár kérettek fel, s elnök ő mltga, miután több tárgy nem lévén, a közgyülést lelkes éljenek között zárta be.

A közgyülés alkalmából délután 2 órakor a vigarda nagytermében tartott banketten mintegy 40 tag vett részt. A társulat elnöke, főispán ur ő mltga a jelenlevők által megjelenésekor ünnepélyesen fogadtatott s harsányéljenzés üdvözölte a kedves érkezőt. — Az asztal diszesen volt teritve, a menu 8 fogásból állott, mely izletesen s jó magyarosan volt elkészitve. Kedélyes társalgás után a felköszöntések hosszu sorát Ormós Zsigmond főispán ur ő mltga nyitotta meg, egy remek beszédben éltetve a társulatba ujonnan belépett alapitó tagot, Reviczky-Bay Ilona ő nagyságát és az egybesereglett diszes vendégkoszorut, valamint Temesvár város tanácsát, mely a muzeum áthelyezése és felállitása művében készségét és pártolását fényesen tanusitja. A második felköszöntésben Rötth László alispán ur rendkivüli lelkesedés közt kiemelte, miszerint a társulat fejlődése körül csak is Ormós Zsigmond főispán urnak vannak kizárólagosan főérdemei, ő inditotta meg azt, ő élesztője, buzditója annak. A harmadik felköszöntést főispán ur a szellemileg és anyagilag közreműködőkre mondván, kiemelvén Miletz János titkár, Varga és Boleszny plébános urakat, mint azon buzgó tagokat, kik szellemileg már is a társulat hálás köszönetét kiérdemelték. A negyedik felköszöntést Veigl városi tanácsnok ur mondván főispán ő méltóságára. Utána főispán ur Dobó László főjegyző urat köszöntötte fel, hogy a mai ünnepélyes alkalomra szindarabot irt; továbbá Boleszny orsovai plébános ur főispán urat, kiemelvén nagy érdemeit. Kramár esperes ur az elnök- és alelnökökre és pénztárnokra emelte poharát. Jakabfy uj-aradi járásbiró Rötth László urat, megyénk érdemdus alispánját éltette. Varga gyoroki plébános ur Miletz János titkárra mondott felköszöntőt. Marx királyi tanfelügyelő ur a főispánt és a közreműködő tanárokat éltette. Rácz Athanáz királyi tanácsos ur igen szép, deák közmondásokkal fűszerezett felköszöntésben éltette Barách József kir. tanácsos és p. ü. igazgatót. A toasztok utolsóját Strasser ur a „N. T. Z.“ szerkesztője mondta, kiemelvén a tudomány és művészet nemzeti szellembeni fejlődésének szükségességét s hogy vidékünkön a történelem és régészet mivelésére nélkülözhetlen szükséges ily egylet; végre éltette Temesvár város nevében főispán ur ő méltóságát; mely szavait harsány éljenek és lelkesülés kö-

vette. — A kedélyes társaság körülbelül 5 óra tájban oszlott szét lelkesült és emelkedett hangulatban.

A bankett után szinházi előadás következett. Az este fél 8 órára hirdetett mükedvelői előadás igen diszes közönséget vonzott a szinházba, mely a nézőtért több mint felényire megtöltötte, s különösen a szép hölgykoszoru festöi látványt nyujtott. A szini előadást hangverseny előzte meg, melynek valamennyi száma kitünő szabatossággal adatott elő. A müsorozat első számát a katonai zenekar által előadott „Tell Vilmos“ dalmü nyitánya képezte Melusin karmester vezetése alatt, melynek előadása a hallgatókat zajos tapsokra ragadta; utána a „Magyar dalkör“ énekelte Erkel Hymnusát; ezután Tárczay Sarolta urhölgy adta elő Liszt Ferencz XII. rhapsodiáját zongorán, nehéz feladatának a kisasszony kitünöleg felelt meg, technikai képzettségével a legnehezebb futamokat oly könynyedséggel győzte le, mely a közönséget valóban nagy elismerésre ragadta s számos kihivásban részesitette; a harmadik szám „Am Meer“ és „Ständchen“ Schuberttöl alkalmat adott Novaček, Déschán Achill és Osztoits Iván uraknak finom müvészi játékukat kifejthetni, mindkét darab nagy tetszésben részesült, valamint a „Magyar dalkör“ által énekelt dal Zimaytól: „Nem hallottam soha ily bus harangszót.“ — Az előadás első része ezzel be volt fejezve.

Ezután következett a Dobó László megyei főjegyző ur által ez alkalomra irt „Bukásból győzelem“ czimü vigjáték; (a közönség feszült kiváncsisággal várta annak előadását s mondhatjuk, hogy mind a vigjáték, mind annak előadása nagyban kielégitette annak igényeit. A darab eszméje nem uj, mint azt szerző maga sem tagadja, szinpadi átdolgozása azonban az ö érdeme) mely nagyban sikerült s képes volt kezdettől mindvégig derült hangulatban tartani a hallgatókat. — A szereplők közül különösen ki kell emelnünk Tulipán kritikust (Deschán Achill); Somogyi Aranka urhölgyet „Jolán“ szerepében (szép szinpadi alakja, biztos, otthonos fellépése, valamint értelmes és jól átérzett játéka által kitünöleg megfelelt feladatának s a közönség nem is fukarkodott tetszésnyilvánitásaival); Kapdebo Gergely urat „Fellegvári“ és Capdebo Feri urat „Cserényi“ szerepében. A közönség ugy a darab, valamint annak előadása feletti megelégedését számtalanszor kifejezte s végén szerző urat is kihivta s élénken megtapsolta.

Az egész ünnepély rendezése felett pedig csak egy hang uralkodott s ez az: hogy sikerült volt.

Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletztől. Minden oly emlék, még a legcsekélyebbnek látszó is, mely az elödöktől az utódokra visszamarad, kell hogy tiszteletben tartassék; mert vajmi sokszor eloszlatott már egy csekély, és semmi becscsel birni nem látszó emlék egy átláthatlan homályt s megfejtett egy kifürkészhetlen talányt a multból. Ezen előrebocsátottakból folyólag ösmertetni fogok néhány régi iratot a XVII. századból, melyek erdélyi ügyekre vonatkoznak s az akkori állapotok, s nyers termények árának érdekes illustratiójául szolgálnak s mint nyelvemlékek is figyelemre méltók. Az iratok Vasady Gyula tanár ur s társulatunk tagja szivességéből jutottak hozzám Imecs-

falváról, (Háromszék) szám szerint 13 darab, s mindannyi erdélyi dolgokkal foglalkozik. Beküldő társulati tag urnak a szives megemlékezésért itt mondunk forró köszönetet. Jelenleg a beküldött iratokból kettőt ismertetek.

I. Apafi Mihály fejedelem levele Illyefalvai Geréb Jánoshoz, melyben őt 1683. april 24-re Fogarasba közönséges gyülésre meghivja. A levél tartalma következő:

„Michael Apafi Dei gra(gratia) Princeps Tranniae (Transylvaniae) part(ium) Regni Hungae (Hungariae) Dominus et Siculo(rum) Comes etc.“ „Gener(osus) Fidelis nobis dilect(us) salut(em) et gratia(m) nostra(m)! Az Nemes Orszag Tetszéséből az élés (adó?) leengedése végett, Portára expedialt követünk megérkezvén, és bizonyos Summa nélkül (mellyet igen rövid időben administrálni kelletik) az dologk(nak) nem promoveáltathatása (Betsületes megh hit Tanáts Ur hiveinkk(nek) ö keglmekk(nek) tetszése is járulván) hogy közönséges Gyülést indicálnánk az Nemes Ország Statusinak, Paronisalván kglmednek is kglsen (kegyelmesen), és serio ad diem 24 Psent (praesentis) Mensis Apr. okvetetlen Fogarasi Városunkban Compareálni el ne mulassa. secus non factur(is) sub Poena in generali Decreto et Articulis Expressa. Dat(um) in Arce nra (nostra) Fogaras die 8 Mensis Apr. Anno 1683. M. Apafi m. p.“ Külczim: „Generoso Johanni Geréb de Illyefalva Fideli nobis dilecto“.

II. Egy dézsmáról szóló levél, mely keltezve van Nagy-Ekemezön Küküllő vármegyében 1662. november 4-én. A dézsmalevél tartalma következő:

Mij Küküllö uarmegieben (Meggies Székben kitörülve van) Nagij Eke Mezőn Lakok Kadar Janos Czoka Janos Uiegh (Vigh) András Adgiuk tudtara mindenekk az kikk illik hogij az elmult esztendöben 1661 $^{6}/_{2}$ Az meli (mely) Dezmakat el Uitetett Fejeruari Uduarhelij Janos ur maga szamara, Szebenben uitette, akkor praefectus Leuen eo kigme (kegyelme) az maga Szalasara, egij h(ordo) bort megh furatva(n) ugija(n) akkor jol is tarta eö kigme, az buzat elsöben vitete ugyan az Mij Kgls (kegyelmes) Urk (urunk) buzaj közzü(l), de az utan ismet uelünk eö kigme onnet az maga Szalasara uitete mikor borokat be uittük valla, bor Volt 1000 || 72 Veder Buza volt Cub. 100 : 6 hatt Veka. Szab Cub 19 Köles Cub. 11. Kender mag Cub. 3. es haro(m) Kosar meh (méh) Niari kender 28 kalongia, eozi (öszi) 25 kalongia meli (mely) dolgokról Mij töllünk Nemzetes Czeghyi Tamas ur kivana, hogij eo kigmek adnak Polgarokul hitunk szerint arról Levelet, hogij ki Szamara Szolgaltattuk az Dezmat az elmult 1661 esztendőbelit, az ki itt az Nagij eke mezzej hataro(n) termet Mij Azert ugij tudgiuk hogij Fen megh emlitett Uduarhelij Janos ur akkori Praefectus Szamara Szalitottuk Szeben Varosaban Meli dologhrol adgiuk ez Mij Pecsetes Leuelunket falu Pecsetei allat Fide Nra mediante Datu(m) Nagij Eke mezző die 4 9bris A(nno) 1662.“

Correcta per Nos (P. H.) Nos Iidem qui Supra m. p.

Ezen dézsma-levélre más kéztől, a következő felirat van vezetve: „Az fen megh irt esztendöb(en) Pedigh, Enyedi (?) negyvenes hordo bor ert flo 15; az buzaak köbli flo 2. az kö-

lesnek köbli flo 1. az Zabak(nak) köbli d(énár) 40. az kenderk(nek) kalongiaja d. 25. az kender magk(nak) vekaia d. 35. harom kosar (kaptár) meh: flo 3. Secundaria etiam Correctio Per eosd(em) qui supra".

Imecsfalvi muzeum Háromszéken Erdélyben Miletztől. Özvegy Csereyné ő nagysága, ki a történelem s régészet nagy kedvelője, azon nemes intentióból, hogy a mult emlékei iránti kegyelet a népnél minél inkább fejlődjék, s a történelmi öntudat, a nemzeti becsérzet a mult bővebb ismeretéből folyólag ezen rétegben is emelkedjék, — saját udvarházánál igen érdekes muzeumot rendezett be, hogy — mint említém — növelője legyen a müizlésnek, ismertető közege a multnak azon vidéken. A muzeum 1875. junius elején alakult s magvát alkotják azon nagybecsü s érdekes tárgyak, melyek a Cserey-család ősi emlékeit s tulajdonát képezik, melyhez ajándékozások is járultak s ma már ezen muzeum gyüjteménye, alig egy év lefolyása alatt 2110 darabból áll s egész Háromszék büszkesége s méltán „Háromszéki muzeum" nevezettel illethetnők, miután legnagyobb részben ide való gyüjtésből áll. A muzeum szakavatott berendezése Vasady Gyula tanár ur érdeme, ki is mint a régészet szakavatott mivelője semmi fáradságot sem kimél, hogy az a vidéken minél nagyobb érdeket gerjeszszen. Minden tárgyat czédulával látott el s szakok szerint berendezve állványokon helyezett el.

A muzeum birtokába jutott 1875. junius 1-től 1876. május végeig: 48 darab porczellán és üveg tárgy; 42 darab szövetnemü tárgy; 21 darab börféle tárgy; 8 darab csont, 43 darab fa, 62 darab réz, ólom, bronz és vas tárgy. Kép s különböző alaku tárgy van 31 darab; természetrajzi és orvosi tárgy 361 darab; ezüst és arany 40 darab; különféle tárgy 48 darab. Érem s régi pénz van 377 darab. Könyv van 466 kötet; kézirat 563 darab; összesen 2110 darab.

A muzeum nevezetesebb példányait képezik: kőkalapácsok, hamvvedrek, urnák, római téglák és épület-kövek, különböző erdélyi coloniákból. Egy tatár vezér zabolája 1661-ből. Kiss Ernő magyar tábornok disznyerge és nyeregtakarója 1848-ból. Barcsay Ákos erdélyi fejedelem órája 1650-ből. Bocskay István fejedelem órája 1606-ból. Apaffy Mihály nagy billikoma 1690-ből. Macskási tábornok selyem abrosza 1702-ből. Basa Tamás elnöki támlásszéke és könyvállványa 1642-ből. Vass Cancellár kereszt párnája 1799-ből. Tillier örnagyné legyezője, báli czipője és tekeresnek való hajfésüje 1723-ból, Gróf Ferráthy családi pecsétnyomója 1668-ból. Szent-Katolnán lelt 6 arany gyürü s ezüst öv 1660-ból. A kézdi-vásárhelyi református templom régi perselye 1630-ból s régi kelyhe 1754-ből. Szilágyi Ráchel pénzládája 21 reteszszel 1702-ből. Abdul Medzsin házi asztala 10,000 darabból összerakva, török betükkel. Nehány celták. Barabás Mari menyasszonyi arany főkötője 1660-ból.

Ezeken kivül itt őriztetik: Cserey Mihálynak sajátkezüleg irt historiája; Barabásnak „Erdély története" czimü munkája eredeti kéziratban. Bethlen Farkas historiája magyar, latin kéziratban. Huszti: „Ó és Uj Dácia", kéziratban. Expositiones diversae 1704-ből, kézirat.

Historia regni Hungariae X. Y. 1526, kézirat. Physica generalis, kézirat. Statuta Jurium municipalium Saxonum in Transylvania 1779, kézirat. Ezen irott régi könyvemlékeken kivül nagyon érdekesek még az itt található oklevelek, kéziratok is, melyeknek legnagyobb része fejedelmi aláirással van ellátva. Találtatik egy kézirat Basta aláirásával is.

Ezen jeles muzeum hirnevének az is nagy érdekességet kölcsönzött a vidéken, hogy itt volt kiállitva egy 400 éves, natronizált hulla, mely Petőfalván találtatott s a mult év november havában az erdélyi muzeumnak lett beküldve Kolozsvárra. Az imecsfalvi muzeum, hogy mily érdekeltséget keltett rövid fenállása óta is már maga iránt, mutatja azon körülmény, hogy 8 hónap lefolyása alatt több mint 1115 egyén szemlélte meg, kiknek legnagyobb része megjelenését névaláirásával is megörökité. Ismertetésünket azon hő óhajjal zárjuk be, hogy adjon Isten sok ily derék urnöt s lelkes honleányt az édes hazának mint özv. Csereyné ő nagysága.

Egyveleg.

— Az őstörténelmi és embertani nemzetközi congressusra az előkészületek igen szépen haladnak Römer Flóris ő nagyságának fáradhatlan s lankadni nem tudó tevékenysége s folytonos éber közremüködése folytán. A magyarországi tárgyaknak megyék szerinti felállitására a muzeumi könyvtárhoz vezető folyosón 24 osztály van rendezve; b. Nyáry Jenő pilisi és magyarádi leletei részére az osztályfőnöki helyiségben külön álló szekrények tartatnak fenn, a többi leletek pedig és a nem magyar gyüjtemények mintegy 30—40 kisebb tartókban lesznek kiállitva. A mennyire a hely megengedi a megyei gyüjteményekkel szemközt a megyék vagy azok részleteinek régészeti térképei, az egyes árkok, pogányvárak, halmok, ásatások stb. rajzai fogják az ősrégészeti tudománynak eddigi haladását hazánkban illustrálni.

Azok között, kik eddig ősrégi tárgyakat beküldöttek, a következők emelendők ki: b. Nyáry Jenő 800 darabbal, gróf Széchenyi Béla 2000 darabbal, Ebenhöch Ferenez 400 gyönyörüen csiszolt kőtárgygyal, ez utóbbiak már részben felállitvák s ha ezekhez vesszük a számos vidéki társulatok gyüjteményeit s egyes magánosokéit, melyek még kétségen kivül beküldetni fognak, ugy remélhetni, hogy a magyarországi őstárgyak megközelitik a 20,000 darabot. A zágrábi muzeum nagyon jeles darabokkal fog részt venni s a külföldiek között Lengyelország igen gazdagon lesz képviselve, a mi annál érdekesebb, mivel az ottani leletek a magyarországiakhoz nagyon hasonlitanak.

— A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat a f. é szeptember 4—11-ig tartandó őstörténelmi és embertani nemzetközi congressusra a következő őstárgyakat küldi fel: *a*) egy 16 c. 5 m. hosszu gyönyörüen csiszolt kővésőt. *b*) egy 11 c. hoszu kőkést, melynek gyönyörü müvü csiszolása a mai kornak sem válnék szégyenére. *c*) egy 4 c. 5 m. hoszu, felül tört kis kőbaltát. *d*) egy nagyobb s hihetőleg használatban eltört kőbaltát. *e*) két darab csiszolt agyag eszközt. *f*) egy tört tüzkő nyilhegyet. *g*) egy égetett agyagsulykot. *h*) sok őskorszaki edénytöredéket, leginkább a fazekasság s agyagnivesség, czifrázatok bővebb meghatározásának tekintetéből. *i*) egy mammuth fogat s egy ős bölény szarvat, továbbá több régi állatfogat, melyek kővé váltak és számos szinte kővé vált állatcsontot. *j*) több

tüzkövet, egy érdekes kőmagot (nucleus) s négy darab csiszoló vagy őrlőkövet. *k*) egy nagy bronz csákányt. *l*) egy kisebb bronz baltát, egy bronz nyil hegyet. *m*) bronz sodronykákat s más 3 darab bronz tárgyat. *n*) agyag- s üvegből készült nyakéket, végre *o*) egy vas csákányt, mely őshajdanta a sziklák repesztésére használtathatott s egy vas horgonyt.

— Nevezetes római lelet Krassó-vármegyében. Legközelebb Krassóvármegye Zsenna nevű községében Markovits Gyula egy római bronz-kezet talált, melyet állitólagosan a magyar nemzeti muzeumnak küldött fel. A bronz-kéz egy római manipulus-zászló diszitménye volt és egyike a legritkább leleteknek. A m. nemzeti muzeumban ez az első példány e nemből s igen érdekessé teszi az is, hogy ezen régi hadi jelvényt a honvédelmi miniszter vitte a muzeumnak.

— Régészeti ásatások Sziszeken. A „Siscia“ nevű régészeti társulat, mely jelenleg 60 tagból áll, működését azzal kezdette meg, hogy ásatásokat eszközölt f. évi junius hó 19—24-ig a „Fenster“-féle vendéglő kertjében Sziszeken, melynek kitünő eredménye lett, mert alig $2^1/_2$ láb mélyben mintegy 4 öl széles, ritka szép római kövezetre akadtak, mely a föld alatt még messze tovahuzódni látszik; a föld hányása alkalmával napfényre került 48 réz s 1 ezüst pénz, melyek Vespasianus, Gratianus, Valerius, Konstantius stb. császárkorabeliek s igen jó állapotban vannak; találtak még továbbá 2 darab mozaikot, 5 darab freskót, melyek oly szépek, mintha a legujabb kor készitményei volnának; egy pecsét-nyomó gyürűt, melyen Minerva isten-asszony arczképe van kimetszve; egy üveg daraboeskát, két ember-fogat, egy megkövesült szarvas-agancsot, egy igen szép megkövesült kagylót, azután egy vas, tőralaku, fél láb hosszu kést fa-nyéllel, egy kis ezüst-, nagy művészettel kidolgozott kanalat, végre nehány szobrászati munkát márványból, melyek valamely palota homlokzatának diszitményeiül szolgálhattak.

— A kassai felső-magyarországi muzeum megnyitása f. évi junius hó 25-én történt. A megnyitást ünnepélyes gyülés előzte meg a vármegyeház nagy termében. A gyülést Bárczay Ödön az egyesület elnöke lelkes beszéddel megnyitván, a város nevében Szerényi főjegyző válaszolt. Végül dr. Stöhr a muzeumi egylet történetét ismerteté. — Az ülés után a közönség a muzeum helyiségeit tekinté meg.

— Wie viel Ungrisch hat garas? A folyó század harmadik tizedében még s talán később is szokásban volt Eger vidékén s talán egyebütt is tanuló gyermekekhez tréfából az irt kérdést intézni, melyre a kellő „dreissig“ felelet, nem igen volt azok számtani és németnyelvi ismeretkészletéből felidézhető, miután latinul denarius, magyarul kis pénz vagy csak pénz, németül Ungrisch vagy Hungrisch nevet viselt érmek, melyek közül öt számittatott volt egy garasba és száz, egy forintba, a XVIII. századdal a forgalomból eltüntek, s a folyó században már csak kivételképen néhutt a számadásokban mint eszményi tört szerepeltek. Német nevezetök fémre veretten csak egyetlen egyszer fordul elő, a monarchiát politikailag egységesitő, de az érmelésben a dualismusnak eléggé hódoló II. József alatt, de csak próba-veretül, melylyel a hazai denárérmelés bezáródik. Ezen szép és szertelenül ritka éremnek egy példányát Ernst Károly a bécsi cs. k. bányatermékek eladási igazgatóságának igazgatója megküldé Dobóczky Ignácz urnak, ki is az érmet következőleg ismerteti: Az előlap gyöngykeretben Magyarországnak alul csúcsos, oldalain bekanyarodott s fönn a magyar koronával födött czimervértét szinraffirozással ábrázolja s köriratul IOS. II. D. G. R. I. S. A. — G. H. B. R. A. A. D. B. & L. visel. Hátlapon szintén gyöngykeretben a négysoros felirat: EIN HVNGRISCH 1788. B.; tehát az érem Körmöcz-Bányán készült, nagysága 16 millimétre, anyaga vörösréz. (Arch. Ért. 1876. 5. sz.)

— Történelmi emlékü golyó. A „Selmecz“ lap szerint azon gyilkos golyó, mely a forradalom jeles vértanujának, gróf Batthyáni Lajosnak életét kioltá, állitólag egy selmeczi hajdu birtokában van, ki mult héten Batthyáni Ferencz gróf itt időzése alkalmával tudatá a városi főjegyző urral, mint a gróf iskolatársával, hogy e golyót a nagy vértanu fiának óhajtaná adni. Ezen hajdu, kinek nevét a nevezett lap nem emliti, azt állitja, hogy a golyót ama szomoru s végzetteljes napon az „uj épület“ faraktárában lelte, hová az, a nagy hazafi s vértanu testén keresztül hatolva esett le. Szomoruan érdekes és nevezetes emlék lenne, ha a hir való.

— Hatvan város régészeti jelentősége. Hatvan város határa és környéke ős-régészeti leletekben legujabban nagyon felkölté a régiség-buvárok figyelmét; mi annál jelentékenyebb, miután legközelebb Budapesten fog megtartatni az ősembertani congressus s Hatvan pedig a főváros közelében, vagy is a régi közmondás szerint „Budapesttől Hatvan hat mértföldre“ fekszik. A tudósító szerint Hatvan már jóval a rómaiak kora előtt benépesitett, sőt a kőkorszakban már lakott hely volt; miről ama, nem épen ritka leletek tanuskodnak, melyek a város területén és körülötte a föld szinétől némelykor 50—60 centiméter mélységben találtatnak. Kitünő archaeologusunk Römer Flóris Ferencz itt egy régészet-kedvelőnél már látogatást is tett s a gyüjteményében létező hatvani leleteket nagy érdeklődéssel szemlélte s azokról sajátkezüleg rajzokat is készitett és a tulajdonost a kiszemelt tárgyaknak a szeptember hó 4-én megnyitandó régészeti kiállitásra leendő beküldésére felkérte. Különösen sok cserép-urnát lehet a határban találni s el lehet mondani, hogy alig van a határban düllőföld, hol cserép-urnákra ne bukkantak volna.

A várostól délkeletre fekvő kálvária-hegyben, alig 50 centiméternyi mélységben ép urnákat lehet találni; a város éjszaki oldalán $1^1/_2$ méter mélységben lelhetők cserép-urnák; a keletre fekvő, ugynevezett „strázsa-hegy“ szőllők tele vannak összetöredezett urna-cserepekkel. Ugyanitt találtatott egy bronz buzogány, nyél nélkül. Nagy kár, hogy a földmives nép, ha ily cserépurnákat talál, benne pénzt gyanitva összetöri. Tudósító dicsérettel emliti föl Sperlágh József hatvani gyógyszerészt, ki sok urnát megmentett az által, hogy a hozzá vitt példányokat a találóktól megvásárolta; ki is igen szép példányokat fog beküldeni Budapestre, a szeptemberhavi ősembertani congressus kiállitására. E hó (julius) 8-án délután ismét kutatás történt a kálvária hegyen s az ásatás eredménye alig pár óra alatt három telep és két magánosan álló cserép-urna feltalálása lőn. Minthogy pedig a szeptemberben Budapesten tartandó európai ős régészeti congressus kutatások eszközlése végett kirándulásokat szándékozik tenni s tudósító értesülése szerint Hatvan is kirándulási helyül szemeltetett ki, — mind a három urna-telepitvény érintetlenül hagyatva ujra befödetett földdel.

Érdekes még az is, hogy itt a budapest-hatvani vasut épitése alkalmával egy a várostól nem messze eső bevágásnál több hamvveder találtatott $1^1/_2$—2 méter mélységben, melyekben az itt-ott csonttöredékekkel vegyes hamu 3—10 centiméter vastagon fekszik. Alkalmasint valamely nagyobb csata után temetőhely volt itt. Régészeink a központban minden esetre helyesen tennék, ha kutatások eszközlése végett Hatvanba kirándulnának, mert hihetőleg csekély fáradság- és költséggel a legérdekesebb ősrégészeti leletekre bukkanhatnak itt s igen megkönnyitenék, ha csakugyan Hatvan is kiszemelve van, az ősrégészeti congressus kirándulási helyéül, — az itteni kutatásokat.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

IV. füzet. 1876. október hó.

Temes- és Arad-vármegyék történelmi és régészeti emlékei

MILETZ JÁNOSTÓL.

Felolvastatott a délmagyarországi tört. és régész. társulat 1875. nov. 16-án, 1876. évi január 26-án és márcz. 29-én tartott vál. ülésein.

II. KÖZLÉS.

Arad vármegye.

A letünt századok történelmi és régészeti emlékeiből a részint sik, részint gyönyörü, erdőkoszoruzta hegylánczokkal boritott talaju Arad vármegye számosabb s érdekesebb emlékmaradványokat tüntet fel mint a szomszédos, többnyire sikjellegü Temesmegye, melyek mindannyian néma hirdetői a területén lezajlott gazdag, eseménydús multnak, hirdetői az ősök dicső fegyvertényeinek, strategiai intézkedéseinek, a mult vallásos buzgalmának s a nemzetet itt ért veszedelmeknek, catastropháknak; melyeknek gyászos jelentőségét, siralmas voltát, a hiteles okmányok tanubizonysága szerint több mint 264, egykoron virágzó, de ma már végképen elpusztult, csak neveikről ismert helység hirdeti szomoruan.

Arad vármegye történelmi és régészeti emlékei, melyek területén igen tekintélyes számmal napjainkig fellelhetők, régibb és ujabb korszakiakra oszthatók s fényes tanubizonyságai az ezen terület felett letünt, épizódteljes multnak. Mindakét korszak emlékmaradványait egyenként fogom ösmertetni.

A régibb korszak emlékei Aradmegyében mindazon árkok, földhányások, halmok és régi sánczmüvek, melyek a vármegye sikterületén, az ugy nevezett „Arad-hegyaljától“, a Világos, Gyorok, Ménes, Paulis községek felett emelkedő regényes, országosan hires

bort termö hegyláncolattól nyugatra elöfordulnak s a régi kor legérdekesebb maradványait képviselik.

A régi árkok, illetőleg avar sánczmüvek, épen ugy mint Temes vármegyét, három majdnem párhuzamos vonalban kigyózták keresztül Arad vármegye területét, s irányukat tekintve, a temesmegyeikkel ugyanazon egy strategiai czél szüleményei valának. Az első árok Békés vármegye felöl jött Simándnak s helylyel-helylyel különösen a tövisegyházi és nyéki puszták között, a csinált ut alapjául használtatik; vége szakad Mikalaka határán; a folytatása a Maroson tul Temesmegyében Kisfaludnál következik s alaposan gyanitani lehet, hogy ezen avar sánez vonal volt összeköttetésben azon árokerödítménynyel, melynek csekély maradványai Temes vármegyében Vinga, Baraczháza, Knéz és Káránynál még ma is mutatkoznak, s Billét, Hodony között egész Bobdáig nyulnak s valószinüleg egész a Dunáig terjedhetett.

A második avargyürüvonal Bihar vármegyéből veszi irányát a Fekete és Fehér Körös közötti területen át Arad vármegyébe s Világos felé huzódik; maradványai leginkább Gyorok és Szabadhely között tünnek fel, különösen ott, hol az országut átmetszi s a Maroson tul folytatását képezi azon paralella, mely Temes vármegyében Szépfalu és Hidegkut között veszi kezdetét s Temesvár alatt elhuzódva Moraviczának irányul s Vatinánál az allibunári mocsár keleti oldalánál éri végét; ezen párhuzamos vonal volt a hóditó avar nép foglalásait biztositó gyürüzetek fövédvonala s gyürüerödítvényeik központja, melyből minden sánez felé ügyesen s könnyedén irányozhatták védelmüket.

A harmadik sánczvonal Bihar s Arad megyék között az Iszoly nevü meredek hegytől kezdödik s Ignesti határán huzódik keresztül Boros-Sebes felé; sokszor oly meredek helyeken is elöfordul, melyek embertől alig járhatók, csupán a madár repülhet. Ezen emberi erőt felülmuló, hegyen-völgyön át vezetett árok folytatása lehet tul a Maroson, Temesmegye területén azon másik árokerödítmény, mely az avar sánczozatok legkeletiebb védvonala vidékünkön s Lippától nem messze kezdödik s megyénkben is a dombosabb részeken huzódván keresztül, déli irányban halad Medves és Dragsina felé s Verseczen alul Podporánynak veszi futását s Grebenácztól nem messze a nagy futóhomokban vész el.

Az avar sánczokon kivül a régibb korszak Aradmegyében más emlékeket is mutat fel, a még ma is sok helyt elöforduló földhányásokés halmokban. Igy Uj-Szent-Anna körül a folytonos szántás daczára is magas földhányás látható, melyben alkalmasint paritytyába használt, földből égetett, veres golyók találtattak s tőle nem messze

keletnek, évtizedekkel ezelőtt, ásatások alkalmával, több ütő és vágó vas fegyverek kerültek napfényre. Ezen hely a földhányásokról, a környék lakosaitól ma is „földvár"-nak neveztetik.

Ugyancsak Uj-Szent-Anna határában a Kurtics felé vezető ut mellett fekszik egy terjedelmes halom, mely a dévai Bibics Jakab és neje, született Tomején Margit által 1750. november 23-án Szent-Annán letelepitett piaristák birtokába jutván, ezen rendtagokról „Papok halma" nevet nyert; hogy az előtt miképen nevezték, kinyomozni nem lehet.

Aradtól nyugatnak, a pécskai határban ismét sánczozatok nyomára akadunk a Nagy-Lakra vezető országuton a szőllők között s Pécskától nem messze a Maros mellett, Semlak felé magas halom alaku földhányásra, melyek alatt hajdan a Maros folyhatott s ugy látszik hadászati czélokra készülhettek, miután árkokkal voltak körülvéve.

Arad vármegyében különösen emlitésre méltó a regi orodi, most pedig a Glogovácz helységről nevezett 5 halom, melyek állitólagosan a tatárjáráskor elesett harczosok sirjai volnának, mely feltevést igazolja némileg azon körülmény, hogy már ásatások alkalmával különféle régi fegyvereket találtak ezen halmokban.

Az elszámláltakon kivül régi halmok léteznek még Világoson, Lökösházán, a kéthalmi pusztán, Déznán, Lázon, Bohányban s Bél-Zerinden; végre a legujabban megejtett ásatások alkalmával az ujpaulisi temető domb lett nevezetessé, hol két darab serpentin kővésőt, egy kőbaltát s egy gránitból készült csiszoló követ, két kis obsidián darabocskát s egy tojásdad alaku parity-takövet fedeztek fel; mely leletekből következtetve a domb kétségen kivül kőkorszakbelinek tünik fel. A leletek részben a nemzeti muzeumba, részben pedig a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumába kerültek. — Itt felemlitem még, hogy a kéthalmi puszta Ottlaka és Sikló helységekből az elkülönités alkalmával hasittatott ki s nevét a bele esett két halomtól vette, melyeknek egyike azonban a mélyedések kiegyengetésére elhordatott s most csak egy halommal bir; évtizedekkel ezelőtt itt, árkolások alkalmával mintegy 120 darab „Heraklitos" feliratu, két tallér nagyságu ezüst érem s egy félhold alaku arany darab találtatott, melyek az időben a hely birtokosa, boldogult József nádornak küldettek fel.

Hogy különben mindezen elősorolt halmok valósággal emberi kezektől nyerték származásukat, igazolja egyenes irányban fekvésük, egyenlő magasságuk és alakjuk s a nép nyelvén kun, tatár, török vagy Attila halmoknak neveztetnek.

A régi árkokon, földhányások és halmokon kivül vannak még Aradmegye területén régi sirok, különösen a kurticsi határban és Kiszin-

dián, Déznán régi temetőknek, pogánykori siroknak kövekkel köralakban jelzett nyomai is, melyekbe a hulla ülő helyzetben bocsáttatott le. Ezen sirok közül némelyek a pogány, mások a mai korbeliek, s ásatások alkalmával ezüst gyürük, ékszerdarabok, fibulák, armillák, drága arany edények találtattak bennök. Különösen Déznaváron, Szilingyián, Berzán s a kutasi pusztán ezüst fibulák, romai érmek: Afrania, hátul Safra Roma, Coponia és Sicïnia, Sentia, Terentia, Lucanus, Ca. Julius Caesar felirattal találtattak; a lökösházi pusztán pedig görög ezüst érmek: „Molossi Epiri" feliratuak.

Nevezetes leletre akadtak egy időben Berza falu határában a Fehér Körös mellett, hol egy pásztor oly nagyszámu s különféle nyomatu romai ezüst érmeket talált, hogy kalappal és tarisznyákban hordották széjjel, melyek azonban fájdalom, nagy részt lelketlen üzérek kezei közé kerültek s alig lehetett néhányat belőlük megmenteni.

Legujabban pedig, ezelőtt 3 évvel, Kovaszincz és Uj-Panát között került napfényre egy nevezetes romai pénzlelet; midőn 1872. november közepe táján egy napszámos bizonyos uj-panáti birtokos földjét müvelé, s az eke szántás közben egy elásott fazék fölsejét metszé le s a fazékból nagy mennyiségü romai ezüst pénz hullott ki, mit a szántóvető ember azonnal tarisznyára rakott. A földbirtokos fia ennek tudomására jutvány, csákánynyal szinte kiment a helyszinére s a földben maradt fazékaljat felemelte s még vagy 260 darab romai ezüst pénzt talált benne erősen egymáshoz tapadva. A fazék alja az uj-panáti tanitó birtokába jutott, a régi pénzeken pedig két fiu osztozott s a gazdag, körülbelül 500 darabból álló lelet nagy része egy ötvösnek adatott el Aradon; 9 darabot 20 krajczárjával Varga Ferencz gyoroki lelkész ur vásárolt meg, s később 202 darab szinte vétel utján Bonnáz Sándor csanádi püspök ő nagyméltósága birtokába jutott, és ezen 211 darabból álló romai pénzgyüjteményt a tulajdonosok nagylelküen a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumának ajándékozták. Ezen romai ezüst pénzek Vespasianus, Domitianus és Trajanus császár korabeliek. — Végre megemlitem még, hogy Arad mellett, a kiapadt Maros medrében egy zománcza miatt igen érdekes byzanti Krisztust fedeztek fel[1]).

Ezek azon régibb korbeli emlékmaradványok, melyek Arad vármegye területén napjainkig fennmaradtak s érdekes felvilágositásul szolgálnak az e területén élt régi népek történelmére, szerepére s eseményeire vonatkozólag a régmult felderitésénél.

[1]) Parecz I.: Aradmegye és Arad város ism. 8. 6. l. — Janky-Miletz: Tört. és rég. Értesitő. I. 12. 18. l. — Mürégészeti Kalauz. 119. 123. 129. l. — Arch. Közlemények. III. 173. l. és IV. 162. l.

Arad vármegye ujabbkori emlékei, melyek már mi reánk magyarokra nézve birnak kiváló becs- és érdekkel, szintén tekintélyes számmal hirdetik a rég lezajlott századok viharos dulását s jeleneteit, s bemohosult romjaikkal tanuskodnak az átélt szenvedésekről. Ily emlékmaradványok közé soroltatnak a vármegye területén feltalálható várak, kastélyok, apátságok, egyházak templomok s egyéb épületek érdekes romjai, melyeknek leirását a vármegyét délen határoló Maros folyó mentén kezdem meg.

A nagyobb folyók mente minden népnél s országban, tekintettel azon körülményre, hogy a halászatnak, olcsó s biztos közlekedésnek, kereskedelemnek kedvezett, kiválólag letelepülési helyül választatott s a telepek csakhamar nagy s virágzó városokká lettek s ezeknek, valamint a folyamoknak biztosabbá tételére várakat, s a talaj minősége szerint hegyi kastélyokat épitettek. Ily irányu fejlődést tapasztalunk Arad vármegye délszaki, marosmenti részén is, hol számos, a régi kor emlékei által kegyeletessé tett helyet, várakat s még romjaikban is nagyszerü várkastélyokat, templom, zárda maradványokat találunk, melyek közül legelőször lássuk a hajdan nevezetes orodi prépostság rommaradványait Glogováczon.

Az orodi prépostság alapitása elvész a mult idők homályában; neve, eredete, származása bizonytalan, de hogy már régente igen jelentékeny hely volt, bizonyitja a II. vagy vak Béla alatt itt tartott véres országgyülés; mint prépostságról legelőször 1197-ben történik emlités s javadalmakkal nagyszerüen volt dotálva. Végesapást ugy látszik az 1552-diki év mért reá, mely évben még itt tartatott a préposti lak nagy termeiben azon tanácskozmány, melynek czélja lett volna Tóth Mihály egykori szegedi biró vezérlete alatt Szeged visszafoglalása a töröktől. Ezen évben hagyatott el végképen a prépostság annyival inkább, miután a külföldi zsoldos hadnagyok gyávasága folytán Lippa és a Maros jobb partján Sólymos elestével mindenfelől az ozmán lett félelmes szomszédja s 1553-ban közel hozzá a Maros posványai között az aradi várnak is építéséhez fogott, honnan akadálytalanul üzhette portyázásait Orod ellen.

A prépostság fekvése és romjai után itélve egyike lehetett a legnagyobbszerüeknek s a letünt jobb kor hitbuzgó áldozatkészsége létesitette intézményeknek. A szent Márton tiszteletére emelt nagyszerü prépostsági templomról csak annyit tudunk, hogy Jolánta királyné, II. Endre neje 1224-ben felszenteltette. Egészen uj templom emeltetett-e, vagy csak a régi javittatott, nagyittatott meg ekkor? megfejthetlen kérdések. A káptalani templom-romok a Maros árvizét meghaladó magaslaton fekszenek; e magaslat alatt mélyedés kanyarog az aradi államut felé, mely hajdan a Maros medre lehetett s ma egészen el van iszapolva. A romok-

ból következtetve, e társas káptalani templom apostoli kereszt formára, két toronynyal volt épitve, századokra szóló erős falai kivül-belől faragott négyszögü termés kövekből voltak felrakva egész a boltivekig, közepén durvább kőfalazat béllet volt, mész és apró kavicsragaszszal.

A templom középhajójában oszlopok lehettek s a básis alapkövei hihetőleg elhordattak, mit onnét is lehet következtetni, mivel itt a talaj mélyebb és csak a legszárazabb időjárással szokott róla a tócsavize elpárologni. A nyugati és keleti oldal talaja magasabb. A szentélyt övező külső falból csak kis rom látható, a többi falak mind el vannak hordva, s csak imitt amott a talapzatnak némely négyszögü kövei láthatók még.

A templomban a két torony belső sarok falának némely romjai még megvannak. Habár a templom nyugati oldalán a falak még most is két—három öl magasak, de mivel a faragott kövek kivül-belől mind le vannak szedve, a külső ékesitések, vagy a belsőnek stylre vonatkozó nyoma két faragott kődarabon kivül nincs. A félkörü apsis, kereszthajó, hosszában három hajó, nyugaton két torony és diszes portálé által imposáns alaku templom lehetett, s pedig román stylben. A hossz- és kereszthajó alakitása, a pillérek száma kipuhatolható lenne-e, azt csak a további ásatás és bővebb kutatás derithetné fel.

Az ősök alkotó keze által emelt ezen diszes épület a rémületes pusztulás után is egész a boltivekig szomoruan égnek meredezve fennállott két századon át, nemzedékről nemzedékre; még a mai glogováczi német lakosok őseinek megtelepitésekor is; miglen 1777-ben a cs. kir. udvari kamara rendeletére a templom falazata, illetőleg annak épitési anyaga lebontatván, gyönyörü négyszögalaku faragott kövei az ujonnan emelt községi uj egyház épitésére használtattak; a négyszög faragott kövek a plébánia templomon és iskolaépületen ma is láthatók; a prépostsági egyház és épület megmaradt részeit pedig a Mária Terézia idejében ide szállitott német telep lakosai lassan-lassan házaik épitésére hordogatták el, miután senki sem tartotta érdemesnek a további rombolást beszüntetni s a romok további dulását erélyesen meggátolni.

Glogovácz községe a bécsi nemzeti bank kezeibe kerülvén, az uj uraság, mi culturális szempontból véve igen jellemzetes, a romok fentartásából hasznot nem remélvén, 1858-ban a községnek adta el 26 frton, mely a romok helyén iskolát szándékozott épiteni; azonban Bonnáz Sándor csanádi püspök ő nagyméltósága, ki a mult tisztes maradványai iránt nagy kegyelettel viseltetik, még jó korán közbelépett és a nevezetes romok utolsó maradványait 1863-ban megvásárolván a községtől, a teljes végpusztulástól megmentette s a helyet 180 frtnyi költséggel, farácsozattal körülkerittette, hogy az erőszakos

rombolástól megóvassanak. A templom nyugati és északi oldalának egy része egy, a templom melletti telken épült ház udvarába esik és az egyik torony faloldalához közel valami szinféle van épitve[1]).

Az orodi prépostság nevezetes romjaiból egy oszlop töredék birtokomba jutott, valamint egy török korszaki golyó is, mely a romok között több lábnyi mélységben találtatott s valószinüleg a prépostságot végenyészetre juttatott catastropha idejéből való lehet[2]),

Arad vármegye délszaki része — mint már emlitém — az ugynevezett „Maros mellék“, a hirneves orodi prépostság nevezetes rommaradványain kivül még több régi emléket is képes felmutatni. Igy Orodtól nyugati irányban Pécskán, a már emlitett sáncmaradványok mellett régi templom és mecset omladékokra is akadunk; Ó-Bodrogon, Arad és Pécska között egy góth stylü lestorony létezik a XV. század végéről. Orodról keleti irányban Szabadhely, a régi iratok szerint Szombathelytől nem messze, mely hajdanta az orodi prépostság és a kalodvai paulinusok birtokát képezte és egészen a Maros mellett feküdt, de a Maros sebes vizmosása miatt a lakosok kényszeritve lőnek beljebb vonulni, számtalan régi épület alapjait láthatni, melyek ezen helység, továbbá Csicsér és Mondorlak határain keresztül huzódó Maros egyik ág, az ugynevezett Csolt által képezett és Csicsér-helység határához tartozó szigeten léteznek. A többi között van itt egy nagy négyszögü torony, minden oldal bejárás nélkül. A torony közepén egy faragott kőből készitett, mintegy két láb átmérőjü kerek kutnak vagy fogda lejárásnak látszó épitmény, melynek nem régen felszinre került alapja, tégladarabokra oltott mészszel készült, s e felett három sor rézsutosan, ellenkező fektetéssel alkalmazott téglaburkolat feküdt. Sokan ezen romokat a történelmi emlékekből ismert „csolti apátság“ maradványainak tartják, a Maros Csoltágának nevéről következtetve[3]).

A vármegye sikjellegü nyugati részétől egészen elütő, hegy és erdőkoszoruzta bérczekkel boritott keleti oldalon, hol az ugynevezett „Hegyes hegység“ nemes faj szőllővel beültetett lejtői kezdődnek, „melynek magasabb részei erdőség és cserjéssel vannak benőve s völgynyilásaiban tiszta vizü patakocskák csergedeznek, és számtalan nyárilak, borsajtóház, vagy mint itt nevezni szokás, „kolnák“ barátságosan, mintegy hivogatva néznek le az utazókra“[4]) — a rég mult idők még számosabb s érdekesnél

---

[1]) Adattár I. 151. 152. — U. o. IV. 30., 31. l. — Parecz I. i. m. u. o.

[2]) Ezen emléket a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumának ajándékoztam. Miletz.

[3]) Hunfalvi János. Magyarorsz. képekben II. k. 302. l. — Parecz István i. m 18., 19. l.

[4]) Parecz István i. m. 76., 77. l.

érdekesebb emlékmaradványaira bukkanunk, melyek minden lépten nyomon lekötik a régiségbuvár figyelmét s kétségbevonhatlanul jelzik a vármegye ezen területén lezajlott eseménydus mult mozgalmait és jelentőségeit. Igy Gyorokon, Paulison, mely utóbbi hely Varga Ferencz vál. tagtársunk fáradhatlan kutatásai folytán napjainkban archaeologiai tekintetben nevezetessé lett, az itt élt régi emberek emlékeinek számtalan maradványaira találunk. Különösen nevezetes az ujpaulisi temető domb környéke, hol már a sirok domborulatain mindenfelé heverő cserépdarabok s a vakandturásokból kivöröslő tégladarabocskák eléggé feltüntetik a hely archaeologiai becsét, melyet még inkább nevelnek az itt található romai bolthajtások s felül beboltozott téglafolyosócskák, melyek mintegy három lábnyira a föld alatt dél nyugatról észak-kelet felé látszanak huzódni. E folyosócskák falai körülbelül $3^1/_2$—4 lábnyi magasak, s felül gyengén hajtott vékony boltozat által vannak összekötve. Belső üregeik mintegy $3^1/_2$ lábnyi szélesek lehetnek s most telve vannak sötét hamuszinü zsiros, morzsás földdel; hasonló omlott föld látszik a boltozatok felett is két lábnyira, de ez már sárgásabb és porhanyóbb; mig végül legfölül ismét sürü fekete réteg terül el. Találtatnak még továbbá itt tisztán olvasható számokkal jelzett romai téglák is, melyek kétségen kivül a Marospart hosszában elhelyezett romai legiók maradványai.

Gyoroktól keletre a hegyek között Kalodva, vagy mai nevén Kladova emlitendő, hol a Maros régi folyása mellett emelkedő hegycsucson várromok, a völgyben pedig zárdaromok találhatók. A kladovai vár egyikét képezte azon erődítvénylánczolatnak Arad vármegye területén, mely a Marosvidék védelmére keletkezett hajdanta, s központi fekvésénél fogva Világos és Sólymos között szinte egyik figyelő pontul szolgált a Maros mentén. A romok ma már jelentéktelenek. A völgyben fekvő és a boldogságos szüzről nevezett kladovai zárda pedig régente Remete sz. Pál szerzeteseinek képezte tulajdonát s a vidéken több jövedelmes birtokkal rendelkezett. Igy tudós Kéry Balázs sólymosi várnagy és neje Vorty Anasztázia, szombathelyi (szabadhelyi) birtokuk egy részét ezen zárdának hagyományozták, mely adományozást II. Ulászló egy 1501-ben Budán kiállitott királyi oklevéllel Nagylaki Jaksich István és Márk követelései ellenében a zárdának ujolag is biztositott[1]).

Gyoroktól nem messze éjszaknak, egy magas kupdad hegyen, a keletről benyuló erdélyi kárpátok végső hegyfokán fekszik a vár-

[1]) Ortvay, Szentkláray: Adattár I. 125. és 426. l. — Oltványi Pál: A csanádi püspökmegyei birtokviszony. 47. l.

megye egyik legfestőiebb és legérdekesebb kinézésü régi emlékmaradványa, a világosi várrom, melynek régi bemohosult falai messze eltekintenek a hegy lába alatt kezdődő s végtelennek látszó rónaságba. Világos hajdan a vármegye legfontosabb s legerősebb várainak egyike volt, égfelé tölmeredő oszlopforma falazata, Aradról felé közeledve már messziről látszik; az egy oszlopnak látszó fal azonban, Világoshoz érve több külön faldarabra oszlik. A romok a kelet felől eddig benyuló hegylánczolatok három kuphegye közül a középsőn fekszenek, mely a legmagasabb. A vár már — mint említém — helyzeténél fogva igen erős lehetett, három oldalról a hegy nagy meredeksége, keletről pedig rengeteg erdőség, mély sánczok és hatalmas bástyatornyok szolgáltak oltalmul. Különösen nyugatra és északra meredek sziklafal emelkedik. Nyugat felé a vár fal már egészen leomlott s nagy nyilás van, északnak azonban a falak meglehetősen épek és még néhány ablak is fenmaradt. A keleti oldalon a várfalnak már csak északkeleti része látszik, délszaknak pedig csak egyes faldarabok állanak.

A vár legmagasabb része északkeletnek esik, s a keritő falak maradványai ezen oldalon ivszerüleg vonulnak lefelé a menedékes hegyháton. A keritő falakon belül mindenütt már csak kőhalmazok találhatók. Egészben véve a világosi várrom maradványai három részből állanak: a helység felé fordult nyugati rész egy torony s a keritő fal, szabálytalan háromszöget fog be; a keleti részen csak a keritésnek látszik némi maradványa; végre a középső részen a keritő falon kivül még a belső épületeknek is megvannak némi maradványai. Hajdan a vár belsejéből a kősziklák között nagy fáradsággal ásott földalatti járat a hegy aljáig vezetett le; ezen utat a mult században bezárták, ne hogy a zsiványok és csavargók rejtekül használhassák; különben is a várnak még több föld alatti ürege vizsgálatlan; évekkel ezelőtt nagy, hihetőleg kuthoz használt téglák találtattak a vár földalatti romjai között. A vár épségben levő szobáit 1784-ben, a Hóra-féle lázadás alkalmával hányták szét s rombolták le, hogy a szomszéd megyékben fellázadt pórok ott meg ne vonhassák magukat.

Multját tekintve Világosvár egyike a legrégibb hegyi váraknak hazánkban; 1190-ben fenállott, mi kitünik a romai pápák leveleiből, melyek szerint a várról elnevezett világosi völgy sarkában egy apátság: „Abbatia Beatae Mariae Virginis de Lucentia“ és „de valle lucida“ név alatt, magyarul „a világosvári szüz Mária apátsága“ az emlitett évben alapittaték. Ezen apátság a cisterciek tulajdona volt, mi kitünik a Fejér Codex Diplomaticus egy okmányából, hol „Abbatia Cisterciensium Beatae Mariae Virginis de Lucentia, alias Világosvár“ név alatt fordul elő. A zárda a török

dulás alatt pusztult el, csekély romjai még ma is kivehetők. A világosi várnak, mely a régi oklevelekben „castrum lucidum“ név alatt említtetik, további sorsát tekintve 1425-ben Zsigmond király Brankovics György szerb fejedelemnek adta 110 helységgel; 1444-ben Hunyady János lett ura; 1458-ban Mátyás király nagybátyját Szilágyi Mihályt itt záratta el Lábatlan Gergely s Drach György várnagyok felügyelete alatt. 1529-ben Czibak Imre foglalta el Zápolya János részére csellel egy benn levő pap segélyével, hol ekkor Czerni Ján, máskép Iván czár garázdálkodásai miatt sok nemes hölgy tartózkodott. Később a töröké lett 1693-ig, amidőn Heiszter Sziegbert által tőlük véglegesen elvétetett. Világoson a váron és apátságon kivül még több rom is találtatik, melyek között legnevezetesebb egy négyszög alaku torony a Kovaszincz felé vezető ut mellett[1]).

Világos környékén régi emlékmaradványok tekintetéből több nevezetes hely létezik. Igy Kovaszinczon egy régi templom- és magas négyszögü toronyrom van a XIV. századból. Ó-Szt.-Annán más néven Komlóson, a közlegelőn régi épitmények alapjai tünnek elő; Muszka faluban egy régi zárda körsánczozatai látszanak; ezen zárdának magas ivü pinczéje borház épités alkalmával fedeztetett fel s jelenleg is ezen czélra használtatik. Világostól nem nagy távolságra, keletfelé a hegyek között fekvő Egres (Ágris) határában egy magas hegyesueson zárda alaku romok láthatók; mi volt itt hajdan, kinyomozni nem lehet. Pankotán, mely hajdan virágzó s népes mezőváros volt s a Losonczy család birtokát képezte, a már 1217 óta fenállott benczésrendi pankotai apátság maradványai vonják magukra a figyelmet.

Ezen zárda várszerüleg sánczokkal és bástyatornyokkal volt megerőditve, de fájdalom mint annyi más régi emlékeink, ez is a romboló kezek által a végenyészetnek dobatott martalékul. A régi templom s még meglevő romok leromboltattak „s az anyagok később a kincstár által magtárak, a lakosság által pedig részint házak s pinczék épitésére, részint utak javitására fordittattak“. Nevezetesen 1806-ban az ó templom fenálló romjai a jelenlegi egyház épitési anyagául használtattak fel; ezen alkalommal a templom régi kriptájából egész csontvázak emeltettek ki. Az erőd egyik szeglettornya alatt pedig egy koporsóban két szemközt fektetett csontvázt s egy nagy széles kardot fedeztek fel.

1863-ban ásatás alkalmával a nagy kiterjedésü templom alap romjai között egy 16 ép foggal ellátott, szokatlan nagy emberi álcsont mellett arany himzetü selyem csipkét s számtalan, különféle domboruan kiálló,

[1]) Hunfalvi J. Magy. orsz. és Erdély képekben II. k. 305., 306 l. — Parecz István Arad m. és város ism. 19. l. — Oltványi P. i. m. 82 l. — Fejér. Cod. dipl VII. 281. — Horváth M. M. O. tört. 1861. III. 49. l.

állat- s növényalakokkal czifrázott téglákat, melyek a rajtok látható kopásból következtetve, padlózatul használtattak, fedeztek fel. A csipke- s a téglából egy ép példány még ugyanazon évben a magyar nemzeti muzeumnak küldetett el. A templomromok az erőd s apátság romjaitól kissé távolabb délfelé a szőllőhegyek szeliden lejtő emelkedésén fekszenek.

Hogy mennyi romlást szenvedett a hajdan nevezetes Pankota, Bél Mátyás a következőleg emliti: „a multban nagyszerű s fényes apátság, vár és város hajdani fényéből olyannyira ki van vetkőztetve, hogy a királyi fiscus által az egyszerű s közönséges falvak közé soroztatott". — Végre világos környékén Tautz, hajdan Feltót nevezetes még a helység szélén fekvő, csekély dombozaton látható régi apátság vagy zárda nagy kiterjedésü romjai- s árkairól s az itt található kőalapokról. A templom alatti kripta itt annyira tömve volt csontokkal, hogy tekintetbe véve a sirüregek számát s azok szokásban levő 30 éves kiürittetését, legalább is 200 évig kellett használatban lennie. Egy más hegyoldalon, mely „rózsa hegy"-nek neveztetik, a hagyomány szerint apácza zárda állott; csekély nyomai még ma is látszanak[1]).

Világostól északnak tartva, ugyancsak a „Drocsa-Hegyes" hegység aljában, a Fehér Körös regényes partjai közelében, továbbá a vármegye éjszaki részén határt képező Fekete Körös és mellékága a Tőz folyó erdő boritotta gyönyörü sik vidékén, — ismét nevezetes és történelmi s régészeti emlékekben dus talajra találunk, melyeknek legnagyobb része a multunkban jelentős szerepet játszott Boros Jenő körül látszik csoportosulva lenni.

Boros-Jenő hajdanában Arad vármegye legerősebb várainak egyike volt s a vidék többi várainak kulcsa, miután ezek legnagyobb része a boros-jenői várral strategiai viszonyban volt épitve, mely körülmény Boros-Jenőt annál erősebbé tette. Igy például: Kornis Ferencznek bizonyos Pankotai András nevü tisztje 1651. február 2-án Dézna várából irja: „Desznit Jenőnek egyik bástyájának tartom[2])." Innen van az, hogy a török „vajmi szivóssággal és makacssággal követelte azt évek során át, ehez kötötte az erdélyi fejedelmekkel szemben minden concessióját és kegyességét, ez volt igényeinek, politikájának, magyarországi hóditásainak egyik sarkpontja,[3])" A hely fontosságát és erőditett helyzetét eléggé bizonyitja kedvező fekvése a Körös vize mocsáros lapályában; négyszegletü bástyái nagy vastagságu kőfalakból állottak s azokat, miután a Fehér Körös által volt körülvéve, igen előnyösen lehetett

[1]) Parecz J. i. m. 16. 19. l. — Oltványi. i. m. 95. l. — Math. Bél: Compend. Geogr. 279.

[2]) Fábián: Arad várm. leirás. I. 23. § 127. l.

[3]) Ortvay, Szentkláray: Adattár II. 123. és 127. l.

védelmezni. Emiatt vált Jenő a török szemében igen fontos strategiai ponttá s miután végvár levén, az erdélyi fejedelmek is érezték, hogy függetlenségök nagy részben ennek birásától van feltételezve; innen a hosszu huza vona, melylyel a vár tényleges átadását a töröknek, lehetőleg késleltetni igyekeztek.

Midőn Jenő a törökök hatalmába került, nemcsak mint fontos katonai positio képezte biztositékát az itteni hódoltságnak, hanem kedves vidéke és gyógyerejü vize miatt is felette kedveltté lett előttük. Fenn van azon korból máig is még egy kut, mely „török kut"-nak neveztetik; vize kellemetlen izü, de az orvosok állitása szerint bizonyos nyavalyákban igen hasznos. Ily előnyök igen fontossá tették Jenőt a törökök előtt s a magyarországi hivatalos négy ejalet közül Jenő a második, vagyis temesvári ejaletnek képezte egyik szandzsákját, s főhelye lett a szandzsákbégnek, Muftinak, Kádinak és Kesedarnak; felhasználták itt továbbá, a nemzeti szokás és előszeretetnek hódolva, a gyógyerejü vizeket, s fürdőket épitettek, nyilvános kutakat és vizmedenczéket állitottak fel s mecsetet rendeztek be.

Visszafoglaltatván a töröktől, az 1702-ben megalakult „Maros határvégvidék" egyik kitünő sarkpontját Boros-Jenő képezte; ezen határőrvonal polgárositása után Mária Terézia alatt Boros-Jenő megszünt mint vár strategiai jelentőséggel birni s lőszerei, ágyui a mult századi negyvenes évek végén Aradra szállittattak. A régi vár, ezen historikus disz a félholdak és lófarkak idejéből még áll maradványaiban; egy része befödve magtárul, más része pedig Atzél Péter birtokos áldozatkészségéből mostani rendeltetéséhez idomitva, honvédlaktanyául, a régi török mecset pedig honvédiskolának használtatik. A vár bástyái alatt folydogáló Körösben sokféle régiséget találnak. Igy néhány év előtt a Körösben fürdő gyermekek egy csinos és finom müvészetü rézágyut találtak. A rajta levő liliomok és feliratból következtetve, XIV. Lajos franczia király ajándéka lehetett valamelyik Rákóczy fejedelem részére. Ezen érdekes tárgy a hazai archaeologia nagy kárára harangok számára olvasztatott fel. Ugyancsak a Körösben a régi vár közelében találták fel Hunyadi Jánosnak egy ismeretlen ezüst pénzét is, mely a nemzeti muzeumnak küldetett fel. Az érem felirata következő: „IOhAnnES · DE hVnIADES ·)(† M. WLADISLAI · REGIS · D · G ·" Az érem igen ritka; a czimer rajt vizszintesen osztott paizs, melynek felső mezőnyében a korona, alsójában a nyolcz pólya látható[1]).

Végül megemlitendő, hogy Boros-Jenőn régente egy kolostor is létezett, melynek régi alapfalait Jenő határában, közel a Körös vizéhez,

[1]) Ortvay, Szentkláray, i. m. 212., 270. l. — Parecz i. m. 12. l.

az ugynevezett balukányi malomnál még mindig láthatni; a hagyomány a vörös barátokat mondja lakóinak s a Körös partján a romokhoz közel fekvő rétséget az oláh nép ma is „barát rét"-nek, ritu kaluger, nevezi; ezen romok multja ismeretlen, még földeritésre vár.

Boros-Jenő strategiai fontossága s hadászati szerepe nem maradt szomoru következmények nélkül a vidékre nézve; mert a birhatásaért körüle és környékén elkeseredve folytatott csatározások, hadviselkedések alkalmával a vele strategiai viszonyban épitett többi kisebb várak, földerődök, palánkok legnagyobbrészt feldulattak, a földdel majdnem egyenlővé tétettek. Igy Jenő közelében a sikulai határban, négy véglegesen elpusztult falu Társ, Gáb, Pipási és Viznek templomromjai hirdetik az itt lezajlott harczi veszélyeket; Zarándvárnak pedig már helyét sem ismerjük, jóllehet egyike volt legrégibb várainknak. Zarándtól észak-nyugatnak a nadabi vár omladékai tünnek fel. Ezen vár maradványai a Fehér Körös szabályozásakor átvágatván, a romok között több régiség találtatott. Ezek között egy bronz verekedő gyürü öt gombbal, s egy bronz szobrocska, milyent a romaiak házi istenekül tartottak; ugyancsak itt a negyvenes években kutásás alkalmával egy nyakban hordott, régente szokatlan nagy pecsétnyomót találtak s a nemzeti muzeumnak küldötték be. Ezen pecsétnyomó körirata a következő: „Sm. Jacobi E. D. vice comitis Sabolch", s a körirat betüiről következtetve a XIV. századból való lehet. Ezen Jakab szabolcsmegyei alispán Róbert és Nagy Lajos királyok alatt élt, 1339—1351 között[1]). A pecsétnyomó közepén egy háromszögü paizs, ebben két ezüst és két fekete vonal, a paizs felett pedig kereszt látható.

Nadabtól nem messze a Fehér Körös meletti Erdőhegy emlitendő, hol hajdan erődített kastély létezett, de ma már nyomait sem lehet találni, s ugyancsak a Fehér Körös mentén a vármegye éjszak-nyugati határán Gyulavarsánd, hol a törökök 1566-ban sánczokat csináltak s erődöt épitettek, melyeknek azonban nyomai sincsenek. Erdőhegytől keletnek Kerülős határában a Tőz vize régi folyása mellett Ölvegy nevü, zárda alaku romok láthatók, multja ismeretlen; ezen romoktól nem messze esik Ponsthomä (Tamáshida) Tamásda, hol négyszögü erős toronyrom találtatik, melyet s az emlitett ölvegyi zárdát, Rogerius nagyváradi kanonok állitása szerint, a tatárjárás alkalmával a mongolok pusztitották el.

Biharmegye határszélén éjszak felé, az ugynevezett Lunka központján, erdős és mocsáros lapályon találjuk Csermő mezővároskát, hol Boros-Jenő, Lippa, Világos romlásáig egy váracska állott, mely Boros-Jenő

[1]) Századok. 1869. 600 l. — Pareez i. m. 19. l.

és Szent-Miklós váraival volt összeköttetésben. Ezen épületet is, mint sok más becses honi emléket, az utókor érzéketlensége s részben vásottsága elpusztulni engedé. Helyét még maig is láttatják a téglapor és az alapkövek maradványai. Megérdemelné ezen terrenum a figyelmesebb archaeologiai szemlét s constatálni kellene az egykori váracs korát és alakját[1]). Csermőtől éjszaknak terebélyes tölgyerdők közepén a Leveles nevü patak mellett fekszik Apáti falu, hol a közel fekvő Oroszkezy nevü erdő közti területen hajdanta zárda állott, melyről a néphagyomány még ma is beszél, s melynek még látható romomladványai kétségkivülivé teszik egykori létezését, habár diplomáink arról nem tanuskodnak is. Feltünő e helység határában a kimagasló tizenegy domb, melyek még tudományosan átkutatva nincsenek, de a traditio szerint egykoron temetkezési helyül használtattak[2]). Éjszak felé a várdák, palánkok sorát Talpas fejezi be, mely Bihar határszélén a Fekete Körös mellett fekszik s Arad vármegyének legéjszakibb pontját képezi. Régi vára, mely hajdan a Toldy nemzetség tulajdona volt, nyomtalanul eltünt; ezen vár a Fekete Körös mellett feküdt, a „romai"-nak nevezett domb, árok és értől övedzve s a várban létező kastély a vártulajdonos Toldy Miklósról, „Toldy kastély-nak neveztetett, melynek kiásott nagy négyszögletü kövei a görög-keleti templom épitésére használtattak fel. Ezen vár 1554-ben dulatott fel a Ferdinand párti Tahy Ferencz és Zaberdin Mátyás váradi püspök által, miután a vár ura Toldy Miklós Izabella-pártjához tartozott; a vár elfoglaltatása alkalmával Toldy Miklós foglyul esett s Váradra hurczoltatván, Zaberdin püspök parancsolatára lenyakaztatott. Zaberdin püspök ezen kegyetlenségének rosz következményei lettek Ferdinandra nézve, mert e miatt az ország nagyjai közül azonnal sokan elpártoltak tőle. Talpas szomszédságában a Fekete Körös mellett, Fekete Bátor biharmegyei falu határában egy régi templom romjai alatt boltozatos sirboltra is akadtak[3]).

Boros Jenőtől keleti irányban nem nagy távolságra, a Moma Kodru hegység gyönyörüen regényes erdődus csoportja közt találjuk Dézna várát, mely mint már emlitve volt, egykoron Jenőnek kelet felé egyik előre tolt bástyáját képezte. A meredek sziklán épült várrom még ma is érdekes maradványa a multnak; épittetését adatok hiánya miatt meghatározni nem lehet. A XVI. század közepén a Bebek család tulajdonát képezte „1576-ban Bebek György szegény özvegy felesége táplálja árváival magát belőle[4]). A várhegyen, az egykori diszes

[1]) Ortvay, Szentkláray. Adattár IV. 42 l.
[2]) I. m. 48. l.
[3]) Adattár. IV. 51. l. — Fábián J. Arad m. leir. 80 l. — Parecz I. m. 19. l.
[4]) Erd. és Porta 288. l.

várkertben még ma is nagy mennyiségben találtatnak orgona-fa bokrok s ugyancsak a vár kertjéből terjedett el a tulajdonkép „déznai alma“ nevet viselő muskatályfaj. A várhegy déli oldalán fekvő kert ma is „palotá“-nak, a várhegyen levő kis fensik pedig „tábor“-nak, nevezteték. A várba vezető két kocsi ut még most is kivehető. Az érdekes régi vármaradványokon kivül találtatnak még Desznőn a vár felé eső szőllőben két, és a templom piacza mellett fekvő domb alatt egy, köből és téglából készült épület alapjainak romjai, de multjok felderithetlen, miután minden történelmi adatot nélkülöznek. A régi leletek tekintetéből is érdekes hely Desznő; találtak már itt régi öntetü veres rézcsákányokat, ezüst ékszereket, számtalan romai és más régi ezüst és réz érmeket, ezek között romai legiók pénzeit, romai aranyokat Mark Aurél császár korából, melyek ezen tájék talajának ősi historikus értékét kétségtelenné teszik. A leletek részben a nemzeti muzeumba adattak[1]). Déznától le egészen délen, a Maros regényes völgyében, Soborsintól nem messze a tótváradi sziklavár némi omladékai láthatók.

Végre Arad vármegye emlékmaradványainak ismertetését a vármegye déli határvonalán, a Maros jobb partjának közvetlen közelében fekvő Solymosvár regényes festői omladékainak leirásával fejezem be. A sólymosvári várromok a Maros jobb oldalán magasló hegysorok egyik előre tolt magas kuphegyét koszoruzzák, mely kivált kelet és dél felől igen meredek; déli oldalán a Maros sebes hullámjai rohannak Arad felé, nyugati oldalán mély völgynyilás huzódik el, melyben hegyi patak csörgedez, e völgyön tul a változatos hegység Radnáig nyugatnak, azután észak-nyugatnak Világos felé tart. Felmenet a festői romokhoz a várhegy északi oldalán egy felfelé kigyódzó gyalog ösvényen történik. A várat három oldalon, nyugat, észak és észak-kelet felől, a hegyen körülfutó árok keriti be, azután a hegynek magasabb emelkedésén a tornyos keritő fal következik, melynek kisebbnagyobb maradványa még köröskörül huzódik el. Ezen keritésen belül a hegynek legmagasabb kupján a belső vár romjai vannak. A külső vár bejárata a Maros felé feküdt, izmos oszlopokkal erődített kapuja ma is meglehetős épen megmaradt, felette hajdan a szokásos őrszoba létezett; innen köralakban lassu emelkedéssel vezet az ut felfelé a belső várba, hová kelet felől két kerek bolthajtásu kapu vezet; a belső kapu keskeny, hosszu sötét, erősen boltozott; ezen át juthatni a várudvarra. A belső várudvar hatszögletet képez; a nyugati oldalon egy zömök, erős, tetemes magasságu zömtorony emelkedik, melynek erős kőlépcsőzete ma is épségben meg van, s kényelmesen fel lehet menni a torony legfelső emeletébe. A nyugat-északi

[1]) Parecz I. i. m. 13. l.

szögleten ismét egy alul gulaszerü s felül sokszegletet képező torony nyulik magasra; ezen torony szobája nagy s egészen ép boltozattal bir, ez volt hajdan a várőrség konyhája, az ugynevezett kantin; a korom füst lerakodás ma is tisztán látható a boltozaton s falakon; a zömtorony mellett feküdt a várőr szobája, melynek nagy, egészen ép bolthajtásos ablaka nyugat felé néz, s uralkodik a külső vár bejárata felett, az őrszoba alatt egy négyszögletes, egészen ép bolthajtásos börtön van.

A várszobák az udvar déli, keleti és éjszaki oldalain voltak, mint ezt a megmaradt körfalak tanusitják; némely szobák falain, különösen az ablakok oldal falazatán a vakolás és meszelés egész épen megmaradt s több helyt a török őrség által tett festések, nap, hold, csillagok egészen tisztán láthatók. A vár éjszaki oldalán egy nagy terem s a várnagy lakása létezett; ezen szobák ablakai nagyobbak, diszesebbek s kőfoglalványai czifrább és szebb faragványokkal ékeskednek mint a többi várszobák ablakai. A nagy terem várudvarra néző erkélyének öt faragott vállköve is kinyulik még a falból. Az udvar közepén faragott kövekkel kirakott vizmedencze létezik, mely most majdnem szinig kövekkel van tele hányva; hajdan igen mély lehetett, a hagyomány szerint a Maros folyóval volt összeköttetésben és a beleeresztett kacsák a Maros vizére jöttek ki. Hogy mikor? s ki által épittetett a sólymosi vár, nem tudjuk; de épitési modorának nagy hasonlatossága a világosi váréhoz azt engedi következtetni, hogy még az Árpádok alatt épülhetett; előnyös fekvésénél fogva teljesen uralkodott a Maros völgyön; történelmünk mult szakában a harczi viszonyok változandósága szerint cserélt urat; legtöbbnyire az általellenben fekvő szomszédos lippai vár sorsában osztozott[1]).

Ezek azon rom-, templom-, zárda-, vár- s egyéb emlékmaradványok, melyek napjainkig Arad vármegye területén történelmi s régészeti szempontból egyaránt lekötik a régiség buvár figyelmét s történelmünk epochális és esemény dus multjának reánk visszamaradt igen érdes monumentumait képviselik.

Egy másfél ezer éves ut.

Varga Ferencztől.*

Felolvastatott az 1876. évi február 23-án tartott vál. ülésén.

Jelen értekezésem tárgyát a Konstantinápolyból Priskus Rhetor vezetése alatt Attila székhelyére indított fényes görög követség utja képezi. Ez ut irányának meghatározása számtalan jelesebbnél-jelesebb tör-

[1]) Saját jegyzeteim Sólymos váráról. — Hunfalvy János: Magy. orsz. és Erd. képek. II. k. 312. 313. l. — Parecz I. i. m. 18. l.

ténet-buvár tollát hozta már mozgásba, anélkül, hogy ez iránt mindekkorig tisztába jöhettünk volna. Révész Imre derék tudósunk a nagy hun-király birodalmi székhelye s igy az ahoz vezető ut iránt elágazó véleményeket négy osztályba sorozza.

Az első osztályba jönnek azok, akik Attila vicus magnusát Havasalföld (Moldvaország) sikjain keresik s e szerint a görög követséget is arra utaztatják.[1])

A másodikba azok, a kik Priscust és társait Jászberény felé vezetik.[2])

A harmadikba a Gyulamezö felé hajlók.[3])

A negyedikbe végül azok, akik Attila rettegett királyi lakhelyét minden eddigi vélemények felforgatásával a Debreczen s Balmaz-Ujváros között fekvő Etellaka nevü pusztára helyezik.[4])

Ez utóbbiakhoz csatlakozik Révész is, aki nagy tárgyismerettel irt „Történelmi vizsgálatában“[5]) minden ide vonatkozó forrást

---

[1]) Ide tartoznak Jornandes, vagy Jordanes VI. századbeli iró; aki: „De Getarum, seu Gothorum rebus gestis“ czimü munkájához Priscus utleirását is használta. — Továbbá Bél Mátyás: „Attila missis acceptisque legationibus illustris.“ Apparatus ad histor. Dec. II. Monum. I. Posonii 1745. — Cantoclar, ki Priscus töredékét latin forditásban Hoeschelius straszburgi tanár (1603) görög szövege után előbb 1606-ban, utóbb 1609-ben ujra kiadta. — Timon Sámuel: „Imago antiquae Hung. etc. Viennae Austriae 1754. 102, 103. ll. — Benkő József: „Imago Inclytae in Transylvania nationis siculicae historico politica. Cibinii et Claudiopoli 1791. 17—19. l. Etele székhelyét kezdetben Moldvába, majd később Székely-Udvarhely tájára s innét Duna-Tisza közére helyezte. — Georgii Lajos: Alte Geographie beleuchtet durch Geschichte u. s. w. Stuttgart 1840. II. Abth. 327.

[2]) Ottrokocsi Flóris Ferenez: Origines Hung. Francquere. 1693. P. I. 107. és 108. ll. Szabó Károly „Uj magy. muzeum“ 1855. XI. 553, 554, 560, 563, 564. szintén Jászberényt vette és pedig Kerekudvart. u. o. a 74, 75. ll. — Huszti András Ó- és Uj-Dácia. Bécs. 1791. 89. l. — A külföldi tudósok közül (Révész „Etellaka sat.“ szerint 18. l.) Kruse és Müller János a nevezett székhelyet a Duna-Tisza közére teszik.

[3]) Desericius J. J. „De initiis ac Majoribus Hungaror. Attila videlicet, eiusque Decessoribus proximis. L. W. T. III. p. 228. — Mogyoróssy János: „Gyula hajdan és most, tört. és statiszt. vázlatokban. Gyula 1858. 148. s köv. ll. — Ifj. Palugyai-Imre: Békés-, Csanád- és Hont-vármegyék leirása. Pest. 1855. 151. l

[4]) Pray György: Annales veteres Hunnor. Avaror. et Hungarorum. Vindobonae 1761. — Sinai Miklós: 438 lapra terjedő 8-ad rétü kéziratában Attila székhelyét szintén Etellakára teszi. — Budai Ézsaiás: Magyarország históriája 3-ik kiadás. Pest 1833. I. köt. 8, 9. ll. Ugyanesak Prayt és Sinait követi, de a helyet meg nem határozza. — Pázmándi Sámuel: Schediasmata praeludialia cogitationum conjecturalium, circa originem, sedesque antiquas et lingvam. Vhro magarum populorum. P. I. Pest. 1786. 106—107. ll. a szaboles-megyei Ettellakát vitatja. — A külföldi tudósok közül (Révész 30. l. szerint,) Klapprott és Schaffarik Tokajtól délnek.

[5]) „Etellaka,“ vagyis Attila hun király birodalmi székhelye. Történelmi vizsgálat. Debreczen. 1859.

kikutatván, végre abban állapodott meg, hogy az említett görög követség Konstantinápolyból „Serdikán (Sophia) s Nissán (Naissus) keresztül a Morava folyó mentén Uj-Palánka felé vette utját s Gradiskánál (Gradistye); vagy ami szerinte hihetőbb, Szendrő táján átlépve a Dunát, a mai Balvanistie, Kakopei, vagy Cserepeja és Tomasovác irányában előbb Becskerekre, azután vagy egyenesen Török-Becsére, vagy pedig az előbbinél a Tiszán átkelve, Ó-Becsére utazott; honnét utját a Tisza mentén tovább folytatván, Martonyosnál a nevezett folyót ujra átevezvén, Keresztúr irányában Szeged és Makó között a Maros túlpartjára kelt s nemsokára a H.-M.-Vásárhely melletti Hód tavánál sátort ütött. Rövid pihenés után a görög követség innét is fölkerekedvén, előbb Csaba, Békés és Füzes-Gyarmat, majd Derecske és Debreczen, vagy pedig Szarvas, Török-Szent-Miklós, Karczag, Püspök-Ladány, Nádudvar és Szoboszló határán át a mai Balmaz-Ujváros tőszomszédságában fekvő Etellaka nevű pusztában Attila királyi székhelyére jutottak.“ [1])

Ezen uti vázlathoz, különösen pedig annak Martonyosnál kezdődő részéhez, daczára az igen ügyesen keresztülvitt okadatolásnak, némi kétségek férkőznek; mielőtt azonban ezekről szólanék, szükségesnek tartom még az ötödik véleményt is, melyről ugy látszik mind Révész, mind pedig az általa idézett irók megfeledkeztek, szintén felemliteni.

Ezen véleménynek, — mely szerint Attila királyi székhelye a mai Szeged város területén volna keresendő, — első megpenditője a magyar irodalom egyik nevezetes uttörője, Dugonics András hirneves szegedi fi volt, aki „Etelka“ czimű munkájában Priscus utleirását hat lapon keresztül nyomról-nyomra boncolgatván, végre oda nyilatkozik, hogy „Attila idejében nem találja Szeged városának más nevét, hanem (amint Priscus irja) Nagyhejség.“ Dugonics ezen nézetét következőleg iparkodik elfogadhatóvá tenni:

„Hogy Attilának királyi lakhelyét és legfőbbik udvarát és házát nem Moldvában, (mint Timon vélekedik,) se Jászberényben, (amint Ottrokocsi álmodozik,) hanem Szeged városában keressük, kényszerit bennünket Priscus Rhetor, aki ép ennek az Attilának idejében élt és Konstantinápolyból hozzá utazott. Halljuk pedig: miként irja le ezt az utazást Konstantinápolytól egész Szegedig.“

I. „Sardicába jöttünk, mely 13 napi járó föld Konstantinápolytól teher nélküli embernek.“ „Ezt a Szardikát — mondja Dugonics, — mostanában Sofiának nevezik. Bolgárország szélén fekszik Konstantinápoly felé.“

[1]) Révész Imre: „Etellaka sat.“

II. „Innét Nissára értünk. — Ez a Nissa mostanában is Nissza (de az előtt Najsza) Szerviában van Mura vize mellett.[1]) Murát Morvának is nevezik.

III. „Eltelvén az éjszaka, Nissának hegyeitől a Duna felé vevén utunkat, sok kanyargások után egy kisded faluba érkeztünk. Itten azon gondolattal levén, hogy napnyugat felé tartunk, hát pedig mihelyt a nap fölkele, arczulatunkra esék. Tehát (a helynek fekvését észre nem vévén) fölkiáltánk: mintha a nap, mely az ellenkező részen látszatott, más járást követne és a rendnek szokásán kivül valami irtóztató dolgokkal fenyegetne. De a helynek egyenetlensége miatt, az ut (a tájon) napkeletnek huzódott. Jól észre kell itt vennünk — figyelmeztet bennünket Dugonics, — Priscusnak eme szavait: „azon gondolattal lévén, hogy napnyugat felé tartunk.“ Ezekből világosan kitetszik, hogy Konstantinápolyból mindig, — vagy legalább többnyire — napnyugat felé kelletett a követeknek tartaniok, hogy Attilának királyi házához jussanak. Nem mehettek tehát Moldva felé, (Timon jezsuitának vélekedése szerint,) mert ez Nissától (éjszakon alól) inkább napkeletre fekszik. De tarthattak bezzeg Szeged városa felé; mert az Nissától (éjszakon alól) napnyugotra esik. Azután kitetszik még az is, hogy a görög követek mind e korig a Morava vizén sehol sem mentek keresztül.

IV. „Altalköltözvén a Dunán 15 stádiumot (közel hét mértföldet) menvén a szittyaiakkal, egy mezőn maradni kénytelenittettünk. Innét azon táj felé volt czélunk menni, mely éjszaknak esik.“ Mivel tehát a Dunán is által mentek, a Moraván (nála hibásan ismét Murán) pedig még mindig nem hajtottak keresztül; világosan kitetszik, hogy a Dunán ott költöztek által, a hol mostanában Uj-Palánkának fekvése látszatik és igy bizonyosan a Bánátnak hibásan nevezett területre jöttenek. És mivel által költözvén a Dunán hét mértföldet mentek és éjszak felé tartottak, Uj-Palánkától Temesvárnak kelletett tartaniok, mert ez a táj fekszik éjszak felé.

V. „Az után nem igen hosszu utat mentünk és másfelé vettük utunkat a szittyaiakkal.“ Tehát — okoskodik Dugonics — Uj-Palánkától Temesvár felé menvén, nem hosszu utat tettek éjszak felé, hanem csakhamar más felé vették utjokat. Vajjon merre? nem lehetett semmiképen másfelé, hanem napnyugotnak; mert maga Priscus mondá ez előtt, hogy mindenkoron napnyugot vala fő czéljok. Mi esik

[1]) A Morava folyót (Szerbországban) hibásan nevezi Dugonics Murának és Morvának.

pedig napnyugot felé? — ezt tudjuk, hogy a mostani Becskerek és a Tisza, melyet Priscus igy nevez Tifizás. Tehát Uj-Palánkának táját elhagyván a görög követek, Becskereknek és a Tiszának tartottak.

VI. „Innét könnyü és egyenlő uton, kiterjedett térségen utaztunk és több folyókba (melyeknek némelyikén hajók is járhattak) ütköztünk. Ezek közül a Duna után ezek a főbbek: Drékon, Tigas, Tifizás.“ Priscusnak ezen szavaiból Dugonics azt veszi ki, hogy az első viz, melyen általköltöztek, a Drekon volt, a második a Tigas, a harmadik és utolsó a Tifizás avagy a Tisza. Hogy pedig a Tiszán is általmentenek, Priscuson kivül Jornandes is irja,[1]) aki ezen időktől nem igen messze élt, meghalván 552-ben.

VII. „A nagyobb vizeken (aminő a Tisza vize) csolnakokon eveztünk által, melyek csak egy fából vannak vésve és velek minden nap élnek, akik a folyó mellett laknak.“ Ezeket a csolnakokat — mondja Dugonics — jól ismerik a Tisza-mellékiek. Vizi paripáknak nevezik; mivel gyakorta hányják, le is vetik az embert.

„A többi folyókat, (aminők a Drékon és Tigas, mely kis vizek hol folynak Becskerek táján? tudhatják az oda valók, noha azoknak nevök megváltozott;) teknyő formájuakkal usztatták által, melyeket a szomszédból hoztak és szekereken magukkal hordoztak, hogy a vizöntötte helyeken hasznokat vehessék.“

VIII. „Általköltözvén tehát a Tifizáson (Dugonics szerint a Tiszán) pihenés vala. Hatod napra mondák a scythák, hogy egy faluban maradjunk. Nem sokára aztán némely kis patakzatokon általmentünk és egy nagy helységre értünk. Itt volt Attilának háza, mely a többit akárhol legyenek is azok fölülmulja.“ No már most! — kiált föl Dugonics — keressük a Tisza mellett azt az emlitett Nagy-Helységet. Azt pedig nem másutt, hanem a Tisza partján kell keresnünk, mivel Thuróczy János (aki Mátyás király idejében élvén, nem ujjából szopta, hanem amint maga mondja, a régi krónikákban olvasta) egyszersmind azt bizonyosnak tartja e szavaival: hogy Attila a maga táborát a Tisza partjára helyeztette s innét kezeit a népek elrablására terjesztette. Van-e pedig a Tisza mentében (annak innensö partján) nagyobb helység Szegednél, hova általköltözvén a Tiszán (Priscus szavai szerint) nemsokára azután

[1]) Ebben Dugonics téved; mert Jornandes Attila székhelyét Havasalföldre helyezi.

a követek eljuthattak volna? Én erre azt felelem: nincsen! de nem is volt, főképen miután való az, amit Szegeden (a régi hagyományokból) mindenki beszél. Itt még a gyermekek is tudják, kik őseiktől hallották, hogy régente ez a Szeged oly szélesen és hosszan elterjedett, hogy Győt, Tápét, Dorozsmát egész ama hires Maty-hidig magában foglalta. Ez pedig oly közös hagyomány a szegedieknél, hogy azt sem csodálhatták ők soha, hogy Szoliman idejében negyvenezer halász volt ebben a nagy városban. De halljuk tovább — irja Dugonics — Priscus szavait:

IX. „A királyi ház mellett volt Onegesinek háza. (Ezt az Onegesit nem tudom mi okból Énekesinek mondja Ottrokocsi.) Az is fa-folyosókból álla, de nem ugy mint Attiláé tornyokkal ékeskedő és kitetsző. Elég távolban a háznak kertelésétől egy fürdő vala, melyet Onegesi (ki Attila után méltóságára és vagyonára nézve legfőbb volt a scythák között) kövekből épittetett, melyeket Pannoniából hoztanak; mert ezeknél, kik Scythiának e részét lakják, se kő, se fa nincsen, hanem máshunnan hordott épületre valókkal élnek." Ime ezt a valóságot, — mint Dugonics mondja, — hogy se kövök, se fájok, tudják is érzik is mostanában a szegediek. De ha Jászberényben lett volna Attilának királyi háza (amint Ottrokocsi valamint itt, ugy másutt is álmodozik,) minek kellett volna a kő és fa után Pannoniába fáradozni?! nem volt-e ott Onegesinek orra előtt mind a Mátra hegye, mind a Mátra erdeje? — De bezzeg, ha Szegeden ama régi nagy helységben volt annak királyi lakhelye és az az előbb emlitett fürdő, nincs ám ott körül-belől se kő, se fa, se erdő, se hegy, hanem ha Pannoniába mentek. Nincs is Pannoniánál alkalmatosabb hely, a honnan (a nagy hajóknak szüke miatt) mind a fák, mind a kövek Szegedre hozattattak volna szekereken, melyekkel a scythák bővelkedének.

Tehát — igy zárja be jó Dugonicsunk kissé hosszadalmas okadatolását — Attilának legfőbb királyi háza Szeged városában vala inkább, mintsem Jászberényben. Ezt bizonyitja az is, hogy maiglan azt a térséget, mely Bánátban ott fekszik, ahol a Maros vize a Tiszába szakad, királyi térnek mondják a mostani magyarok. A rácok pedig Králiczának nevezik. Itt valaha Attilának lovai és más barmai jóizüen legelhettek. Ezt bizonyitja még az is, hogy Szeged városának czimere között a sas keselyü találtatik, mely éppenséggel Attilának czimere vala sat."[9])

[9]) Dugonics András: „Etelka" harmadik kiad. I, könyv III. szak. 38. jegyz. 201—206. lapig. Az idézett fejtegetésekben jónak láttam Dugonics régi irmodorát némileg a mostanihoz idomitani.

Ezek Dugoniesnak jó részben komoly, de vége felé már-már komikussá váló fejtegetései, melyekből kitünik, hogy az Attila székhelyére törekvő görög követeket ő is, mint Révész előbb Becskereknek, majd Becsének és Martonyosnak vezeti, azon különbséggel mindazonáltal, hogy mig ő ez utat velök a Tisza jobb partján tovább, egész Szegedig folytattatja, addig a másik őket Martonyosnál a Tiszán ismét át annak balfelére, majd onnét a mai Torontál vármegye alsó részén keresztül Makó és Szeged között a Maros tulpartjára költözteti.

Én, — megvallom, — Révész ezen ut-eltérését egy kissé erőltetettnek tartom; mert ha Attila vicus magnusa csakugyan a mai Etellaka pusztában feküdt volna is, alig hihetjük, hogy a kétség kivül vidék ismerő kalauzokkal ellátott görög követség szántszándékosan mellőzve az Uj-Palánkától egyenesen Temesvárnak, Aradnak s Csabának, vagy Martonyostól Szegednek s H.-M.-Vásárhelynek vezető rövidebb utat, per Becskerek, Becse, Martonyos, Makó, H.-M.-Vásárhely, Csaba, vagy Orosháza sat. vegye utját. Ez azok előtt, a kik a régi Torontál-vármegye alsó részét — hogy többet ne mondjak — csak Griselini térképe után is ismerik, — mindjárt az első tekintetre hihetetlennek látszik.

Különösen feltünő még az is, tisztelt tudósunk Révész Imre, emlitett ut-eltérését egyedül a Drecon folyam kedvéért tette; holott még ma sincs bebizonyitva, hogy a nevezett folyam neve alatt csakugyan a Maros értendő-e? — legalább én kétkedem, hogy e folyó, mely a legrégibb iróknál majd Marin és Marum,[1]) majd pedig Mores[2]) és Moreses[3]) nevek alatt fordulnak elő, valaha Drecon-nak, Drencon-nak, vagy Driccának hivatott volna.

Aztán ha már a görög követeket a Temesen keresztül Becskereknek utaztatjuk, vajjon nem adhatnók-e e nevet helyesebben a szintén utjokba eső Begének? Az mitsem tesz, hogy Priscusnál a Drecon először emlittetik föl, hisz maga Révész ur állitja, hogy a nevezett követ csak hazatértekor jegyzé föl az általa keresztül evezett folyók neveit és pedig nem azon sorrendben, amint azokat Attila székhelyére utaztában, hanem amint visszajövet találta. Ezt megengedve, sőt azt is föltéve, hogy Priscus utleirását ex memoria irta meg: azt is könnyen megengedhetjük, hogy az utjában talált s általa felemlitett nagyobb folyamok neveinek elősorolásánál épen semmi sorrendet nem tartott.

Bármint álljon is azonban a dolog, mind Révész, mind pedig Du-

---

[1]) Herodotus Timonnál: Imago Antiquae Hung. C. XV. 126.
[2]) Konstantinus: De admir. Imper. 38, 40.
[3]) Constant. Porphyrogeneta Révésznél.

gonics előadásából kitünik, hogy az Attila-kori görög követség utja Magyarország déli részén, vagy is a hajdani ugy nevezett román- és német-bánáti határőrvidéken át, ugy Torontál- és Bács-vármegyék szélein a Tisza jobb partján vezetett fölfelé.

Ezen utvonal ugy látszik egyike volt a legrégiebbeknek. Már Béla király névtelen jegyzője emlékszik, hogy a Maros s Tisza közti térség meghóditására kiküldött három magyar vezér Szoard, Kadocsa és Vojta, seregeiket előbb Kanizsán,[1]) majd Sztureg, Beguey és Temes folyókon keresztül vezették Pancsovához[2]) mig a Zsigmond király végéveiben szent-földi utjából visszatért s Szeged vidékén átutazott Bertrandon de la Broquierè franczia főnemes utját szintén a mai Pancsovának s a Temesen keresztül Becskereknek; majd ismét Becsének s a Tiszán át Szegednek vette.[3]) Ez utóbbi utvonal eltér ugyan kissé az előbbitől, de mind Révészével, mind pedig Dugonicséval tökéletesen megegyezik. Jóllehet pedig mindezeket megfontolva, ha inkább elfogadom is Dugonics azon nézetét, hogy a görög császár követei a Tisza jobb partjára kelve egyenesen Szegednek vették utjokat; mintsem Révészét, a ki őket a nevezett folyamon Martonyos irányában ujra átvezeti; mindazonáltal mégsem merném állitani, hogy Attila királyi székhelye valóban a mai Szeged területén feküdt légyen, csak egyedül azért, mert e város szintén napnyugotra, kő- és fa-szük vidéken, Pannonia tőszomszédságában feküdt s a Tisza mentén nagyságra nézve hozzája fogható város nem találtatott. A mi pedig Dugonicsnak azon állitását illeti, hogy Szeged városa hajdanában Győt is (ma Algyő) magában foglalta légyen s Szolimán császár idejében 40 ezer halász lákott benne, szint oly összezavart adat, mint a králiczai mese, melyet a tősgyökeres szegedi fi valóság gyanánt beszél el. Hol és merre feküdt tehát a sokak által kutatott vicus magnus? még ma is titok s titok marad mindaddig, mig a föld gyomra biztosabb adatot nem szolgáltat, mint az eddig fölhozottak. Addig is emlitésre méltónak találom, hogy alig néhány mértföldnyire fekszik Szegedtől az emlékeinkben nevezetes Pusztaszer, (egykor Zeer) melynek tőszomszédságában (Sövényházán) előbb maga a nagy hun király gyülésezett,[4]) s a hol később annak egyik diecső unokája a honszerző Árpád első szervező gyű-

[1]) Szabó Károly: Béla kir. névtelen jegyzőjének könyve XLIV. fej. 61. l.

[2]) U. ott. u. a. l. A folyók nevei Csesztörég, Bege és Temes.

[3]) Engel: „Geschichte des ungarisch. Reiches II. k. 374—380. lapig.

[4]) Kézai Simon krónikája III. fej. I. §. 23. l. — Budai krónika. Buda 1838. 20 l. — Jerney Janos: Figyelmező. 1839. XI. sz. 179. szelet.

lését tartotta.[1]) Nem lehetséges-e, hogy ez a Puszta-Szer, — melynek szent emlékét minden hű magyar oly nagy kegyelettel őrzi, — volt azon hely, hol a hóditó hun király hatalmas szava harsogott s honnét világ-ostorzó hadai dúlásra indultak kelet-, nyugot-, éjszak- és délfelé?! — E fölött jó lesz egy kissé gondolkoznunk s lehetőleg után kutatnunk.

A belgrádi békekötés tekintettel Orsova és a mehádiai Herculesfürdők vidékére.

Boleszny Antaltól.

Felolvastatott a délmagyarországi tört. és régész. társulat 1876. évi május havi közgyülésén.

Azon fényes hadjárat, melyet Ausztria-Magyarország a dicső emlékezetü Jenő szavojai herczeg fővezérlete alatt a törökök ellen viselt, az 1718. évi julius 21-én Pozsárevácon kötött békefeltételeket vonta maga után, melyek Ausztria-Magyarországra nézve olyannyira előnyösek voltak, hogy Temesvár és Délmagyarország, Kis-Oláhország, Belgrád és Szerbia a Timokig, Novi és Boszniának az Unna s Száva között fekvő része Károly császár és király birtokában maradtak.[2])

Noha ezen békeszerződés 24 évre köttetett meg, a béke 19 évnél még sem tartott tovább. Oroszország a portával háboruba keveredett azért, mert a törökök s tatárok folytonos tulkapásai az orosz birodalom déli határszéleit háborgatták, melynek folytán Oroszország támadólag lépett fel. E közben Ausztria-Magyarország részéről gróf Königsegg az udvari főhadi tanács elnöke mint közvetitő Konstantinápolyba küldetett.

A békealkudozások közepette, Anna czárnő és Károly császár és király 1737. évi január 9-én birodalmaikat kölcsönösen biztositó szövetségre léptek s azon esetre, ha a két állam egyikét a porta megtámadná, a veszélynek megfelelő haderővel egymást segitni kölcsönösen kötelezték.[3])

Ezen egyezmény folytán, mely 14 czikkelyből állott, gróf Königsegg a nagyvezirhez harmadszor intézett iratában a békés egyetértés elérésére mint utolsó határnapot május 1-jét tüzte ki.

Május hó elmulván, Talmann a portánál császári és királyi inter-

---

[1]) Szabó Károly: Béla-király névt. jegyzőjének könyve. 54. l.

[2]) Schmith, Imperatores Ottomanici. II. 447.

[3]) Hammer Purgstall IV. 328.

nuntius junius 6-án ujabb parancsokat vett, melyekben oda utasittatott, hogy Viddin leromboltatását, a hadi készületek kártéritési költségeit s egyébb határokat követeljen. Königsegg grófnak az utasitásokhoz kapcsolt levele már más hangon szerkesztve ezeket tartalmazá: „Miután a porta május havát a béke helyreállitására felhasználni elmulasztá, a császári s királyi udvarnak hatalmában többé nem áll, a szövetségesétől kért segitséget megtagadni, jóllehet a császár és a czárnő készek a harcz közepette is a békéről méltányos feltételek mellett alkudozni.“

Königsegg grófnak ezen irata, valamint azon irat is, melyet gróf Osztermann orosz követ a nagyvezirnek átnyujtott, hadüzenet volt. Oroszország és Ausztria-Magyarország az emlitett egyezmény alapján a porta elleni háborut elhatározták.[1])

Ausztria-Magyarország seregei gr. Seckendorf Frigyes tábornagy fővezérlete alatt Belgrád körül összegyülekeztek. József szászhildburgshauseni herczeg és gróf Wallis Olivier külön hadtesteket vezettek, előbbi Bosznia, utóbbi Oláhország ellen.[2])

A békealkudozások nem szakittattak félbe, hanem párhuzamos menetet tartottak a hadi eseményekkel. Augusztus 16-án ültek össze először a hatalmak követei a niemirovi congressusban, két nap mulva a második ülést tartották, de a congressus mind két ülésében semmire sem mehettek. Szeid Mohamed nagyvezir és utóda Muhszinszade Abdullah még a congressus kezdete előtt, Fleury bibornokhoz fordultak, Franczia-ország közbenjárását kikérni. Fleury bibornok a közvetitői tisztet elfogadva a nagyvezirnek felelt, a franczia államtitkár Amelot pedig a konstantinápolyi követnek azon okból irt, hogy ezt azon esetre, ha a szultán a franczia közbenjárását elfogadná, utasitásokkal elláthassa.[3])

Augusztus 19-én a niemirovi congressus 3-ik ülésében a törökök nagy meglepetéssel s bámulva hallgatták végig azon 5 pontot, melyekben az oroszok követeléseiket előterjesztették. Nem csekélyebb megütközéssel fogadták a törökök Ausztria-Magyarország előterjesztéseit, hogy határai Oláhországban az Olt vizétől Dumboviczáig és Bolgárországban Viddint lefoglalva, Lom-Palánkáig kiterjedjenek. A porta ezen követelések ellenében, körlevelet intézett az európai keresztény hatalmakhoz, melyben ezeket a niemirovi congressus meghiusultáról értesitette.[4])

A háboru folyt; a hadjárat sikere Ausztria-Magyarországra nézve Nis bevétele után biztosnak látszott. De azon időtől fogva, midőn azt

---

[1]) Bekker 10. k. 96. l.
[2]) Böhm. Délmagyarország II. 37. l.
[3]) Langier I. 75.
[4]) Szubhi 119.

hitték, hogy az emlitett előterjesztéseknek fegyverrel nyomatékot és sulyt fognak kölcsönözhetni, egyik szerencsétlenség a másikat érte. Seckendorf tábornagy Uzsiczánál elfoglalva a Nis felé vezető utat fedezetlenül hagyta, melynek folytán Nis elesett. Doxat tábornok, ki Nist azonnal átadta, fejével lakolt, tisztjei pedig becsületvesztésre itéltettek[1]) A törökök Oláhországban Krájovát elfoglalták és Szerbországban Brza-Palánkánál állást foglalt hadseregünket hátrálni kényszeritve, november havában Orsováig nyomultak és két hadihajót elfoglaltak, melynek hire Délmagyarországban roppant rémülést okozott.[2])

Ily kedvezőtlenül végződött Ausztria-Magyarországra nézve az 1737. évi hadjárat. Seckendorf hadi törvényszék elébe idéztetett és várfogságra itéltetve, Grácz ba vitetett.[3])

A következő évben ápril hó végén az ellenségeskedések ismét megkezdettek, de gróf Königsegg tábornagy fővezérlete alatt sem kedvezett a hadi szerencse fegyvereinknek, mert a törökök egyrészt Viddinből kiindulva Orsovát és Mehádiát ismételten elfoglalták Szlatináig, másrészt pedig Nistől kiindulva Szendrőn és Pancsován át Belgrádig nyomultak.[4])

Az 1739. év tavaszán Elhadzs Aivasz Mohamed pasa lett a törökök nagyvezire, a bécsi udvar pedig seregeinek fővezérletét gróf Wallis tábornagyra bizta. A törökök százezer emberrel Sofiából Szendrő felé közeledtek, egy másik török hadtest pedig Orsovából kiindulva a nagyvezir tábora felé Pancsova vidékén letelepedett. A döntő csata Belgrád és Szendrő között Kroczkánál történt, mely Ausztria-Magyarországra nézve szerencsétlen kimenetelü volt és a végzetszerü belgrádi békekötéshez vezetett.[5])

Gróf Wallis főhadvezér a kroczkai csata után a nagyvezirrel alkudozni kezdett, ki az előzmények alapján Belgrádot követelte, melyre a főhadvezérnek utasitásai nem voltak.[6]) Gr. Neipperg tábornagy, Wallis főhadvezérnek némiképen mellőzésével uj utasitásokkal és felhatalmazással lőn ellátva, melyeknek alapján Momaro az udvari főhadi tanács titkára és tábori tolmács utján két császári iratnak kezéhez történt vétele után, Villeneufve franczia követ közbenjárásával a nagyvezirrel alkudozásokba bocsátkozott. Neipperg, a franczia követhez intézett iratában, késznek nyilatkozott a békeelőzmények alapján, azon feltételeket elfogadni, —

---

[1]) Griselini I. 75.
[2]) Schmettau 135.
[3]) Bekker 4 r. 10. k. 96. l.
[4]) Griselini 171.
[5]) Schmettau I. 204—206.
[6]) Neippergs Geschichte 9. és 157.

hogy Belgrád és Sabacz az előbbinek uj erődítményei lerontásával Szerbia és Kis-Oláhország, az orsovai szigetvár és az Erzsébeterőd a porta birtokában maradjanak.[1])

A kiküldött alkuldozók három ülésben sem tudtak megegyezni, mert a vita a belgrádi várnak átadása körül forgott s utóvégre a törökök Mehádiát, Orsovát és Jeni-Palánkát is követelték. Neipperg ezek helyett a Cserna balpartját kinálta a törököknek, kik ezen földterülethez Ó-Orsovát is bevonni követelték azon igérettel, hogy a Csernát lecsapolva, Orsova háta mögött a nyugati oldalon a Jeschelnitza felé vezető országutat átmetszve, a Dunába fogják vezetni.[2])

Az utolsó értekezlet 1739. évi augusztus 31-én tartatott, melyben az alapelvekre nézve megegyeztek. A következő napon gróf Neipperg és Villeneufve egymás mellett nyargalva, Tsaus pasától és egy kamarástól kisérve, a tábori sátorában tartózkodó nagyvezirhez mentek, ki Memis pasa ruméliai, és Ali pasa bosznyák helytartó között pamlagon ült, kiknek oldalain vánkosokon Aarif deftendar, Haszan janitsár aga és a négy meghatalmazott, ugymint: Mohamed aga és belügyér, Reisz Effendi tábori bíró és Rághib államtitkár foglaltak helyet. Ezeknek ellenében szemközt gróf Neipperg és Villeneufve ültek, kik a három török főméltóság jelenlétében az emlitett négy meghatalmazottal, a fentjelzett feltételek alapján a békeelőzményeket tárgyalták, melyek a nagyvezir Elhadzs Aivasz Mohamed és gróf Neipperg tábornagy által aláirattak. Villeneufve franczia követ az előzményekhez csatolt külön okmányt mint közvetitő irta alá.[3])

A belgrádi békeokmány, mely 23 czikkelyből áll, 1739. évi szept. 18-án reggeli 6 órakor, a nagyvezir tábori sátorában aláiratott és kicseréltetett, és Károly császár és király által október hó 2-án Bécsben helyben hagyatott.

Károly császár és király a külhatalmak udvarainál levő képviselőihez intézett köriratában, Neipperg és Wallis tábornagyok irányában elégületlenségét fejezte ki, mint a kik a legnagyobb mértékben Ausztria-Magyarországra nézve kedvezőtlen belgrádi békekötés előzményeinek feltételeit elfogadták. — Neipperg és Wallis tetteikért várfogságra itéltettek, előbbi Glatz, utóbbi Brünnbe vitetett. Károly halála után ismét szabad lábra helyéztettek, sőt ismét magas hivatalokra jutottak. Az elvesztett tartományok, melyek török kézre kerültek, soha többé vissza nem foglaltattak.[4])

---

[1]) Neipperg 57. — Hammer — Purgstall IV 363.
[2]) Neipperg 257.
[3]) Hammer — Purgstall IV. 365.
[4]) Bekker 10 k. 98. l.

A belgrádi békekötés és pótegyezményének czikkelyei hitelesitett másolatokról leirva kezeinkben vannak, melyeknek Orsova és a mehádiai Hercules fürdőhely közötti területnek szerződésszerü birtoklására vonatkozó két czikkelyét véltük történeti értekezésünk keretébe valónak tekinthetni s ezek alapján értekezésünk czimének megfelelőleg szándékunk azon történeti adatokat részletesen előadni, melyek e két czikkelynek következésképen folyományai és ezekkel szoros összefüggésben voltak.

Ezen békeokmány 5. czikkelye alapján Ada Kaleh török szigetvár, az orsovai vár és Erzsébeterőd (mely utóbbi Szerbia által 1868. évben leromboltatott) a portához tartozandóknak nyilvánittattak; az akkoron ugynevezett temesi bánság az oláh határokig Károlynak hagyatott azon terület kivételével, mely Ada-Kaleh ellenében van és egyrészről a Bachmapatak (mely most Magyarországot Romániától elválasztja) és a bánsági hegyek, másrészről a Cserna balpartja és a Duna között fekszik. Ezen terület az orsovai erősséggel a szultán birtokában maradt, azon feltétel alatt, ha a törökök a Csernát rendes medréből olyformán kivezetni képesek, hogy azt Orsova háta mögött, azaz nyugati oldala és a hegyek között a Jeselnicz felé vezető országuton keresztül a Dunába tereljék. A portának egy évi határidő engedtetik a Cserna lecsapolására. Ha pedig a munkát egy év alatt be nem végezi akkor igényeit az orsovai várra s az emlitett területre elvesztendette.

Továbbá Mehádia erőssége, mely 1713. évben épittetett, a törökök által leromboltassék és a bécsi udvarnak azt többé soha sem szabad felépittetni, mely az 1740. évben egy török hadosztálynak felhasználásával le is romboltatott.

November elején Momars, az udvari főhadi tanács titkára Sztambulba érkezett, hogy a Károly által helybenhagyott belgrádi békekötés okmányát kicserélje, de uj akadályok merültek fel ismét, amennyiben a 3-ik czikkely a török és latin szövegben egymástól eltérő értelemben volt szerkesztve, melyek akép hárittattak el, hogy a meghatalmazottak Villeneufve közbenjárására a sztambuli fegyvertárban ünnepélyesen összeülve elfogadták és aláirták a 4, czikkelyből álló pótegyezményt is, mely a belgrádi békekötéshez csatoltatott; ezek után a belgrádi békeokmányok kicseréltettek.[1])

A pótegyezmények 3. pontja azt tartalmazza, hogy kétség támadván a belgrádi békekötés 5. czikkelye gyakorlati kivitelében, melynek folytán közös megegyezéssel egy térképet készitettek, és abban az Orsova melletti határszabályozás ügyében, azon vonalok nyertek határozott kifejezést, melyek a Herculesfürdő helytől a Cserna medrének oly irányát

[1]) Hammer-Purgstall IV. 366.

jelölték ki, hogy ennek alapján a Cserna uj medrének ásatása azonnal foganatba vétethessék s Orsován tul Jeselnitza felé a Dunába való vezetése által, a törököknek szerződésszerü igényei Orsovára és a többi falvakra nézve kétségen kivül helyeztethessenek. Ezen térképen kijelöltettek egyuttal országunk határai az uj-orsovai szigetvár ellenében fekvő hegyeken is.

Az Orsova melletti határszabályozás ügyében török részről Mohamed Effendi mefkufatdsi és Ausztria-Magyarország részéről Quadagni altábornagy;[1]) később báró Engelshofen temesvári várparancsnok és helyettes kormányzó-hadparancsnok mint biztosok küldettek ki.[2]) A mérnöki tanácsosoknak egyike volt egy Muderrisz is, ezelőtt tábori biró Kaffában Krimben, ki Mohamed Effendi oldala mellé adatott. Azon gondolat, hogy a Cserna lecsapoltassék, Elhadzs Mohamed nagyvezirtől származott, ki attól elválni egyáltalán vonakodott, melyet Reisz Effendi Musztafa külügyér körömszakadtig védelmezett azon okból, hogy a nagyvezirnek hizelegjen, vagy hogy az ezen czélra utalványozott pénzösszegből hasznot huzzon.

Midőn a Cserna lecsapolásának hire Sztambulba érkezett, ez a portával mint felette fontos esemény lön közölve. Nisandsi Achmet pasa mint uj nagyvezir, az elődétől Elhadzs Mohamedtől származott, Cserna folyó féle lecsapolási terv haszontalanságáról meggyőződve volt ugyan, de kivitelét csakis azért nem akadályozta, hogy ürügyet találhasson Reisz Effendi Musztafa külügyérnek megbuktatására, mi később sikerült is, — amennyiben hivatalától megfosztva Kiutahiába számkivettetett. A török mérnökök, kik leginkább francziák voltak, magok bevallották, hogy a Csernát nem volnának képesek lecsapolni, s a körül fekvő falvaknak a csatornázás által okozható károkért jót nem állhatnának.

A Cserna Romániának éjszaknyugati határán, az erdélyi havasok lábánál ered; nagyszámu csurgó által erősbödve, a határvonal Pojana Skitt nevü, volt katonai őrhelytől, hol országunkat a Furka-Cserni nevü hegyhasadékon át elhagyja, Szörény megyének éjszakkeleti határán lévő Csezna nevü őrhelyig, országunk keleti része és nyugati Románia között, a természetes határt képezi, honnan a Herculesfürdőhely felé veszi utját s Pecseneska, Börza, Topletz, Koramnik, Tuffier, Suppanek falvakat balpartján elhagyva, Orsovánál a Dunába ömlik, s mérföldenként 11 méternyi esése van.

A törökök, a Cserna lecsapolásféle terv által a Herculesfürdőhelynek és az imént emlitett helységeknek, Orsovát befoglalva, birtokába jutottak.

---

[1]) Hammer-Purgstall IV. 367.
[2]) Griselini 175.

A mehádiai Herculesfürdők és Orsova voltak azon fontos helyek, melyeket a törökök hatalmukba ejteni, s szerződészerüleg maguk számára biztositani iparkodtak. A törökök azonban a béke művének befejezése előtt Belgrád, Orsova és Mehádia vidékein több rendbeli kihágásokat követtek el, melyeknek alapján a belgrádi vár uj erődítményeinek szerződésszerü leromboltatása félbenszakittatott mindaddig, mig a porta részéről a megfelelő kárpótlás nem biztosittatik.

Schmettau Samu táborszernagy és belgrádi várparancsnok Villeneufve franczia nagykövethez irt s előterjeszté azon panaszát is, hogy a törökök a Cserna uj medrét a Bela-Rika torkolatánál elrontották és az Orsova háta mögötti hegymagaslatokat elfoglalva tartják, noha szerződésszerüleg a határok a hegytövének mentében vannak kijelölve. A nagyvezir Villeneufve közbenjárására az elégtételt megadta, a mennyiben a kihágókat megbüntettetni és az orsovai pasát letétetni parancsolta és azonkivül a viddini helytartót Orsovára küldé, hogy felügyelete alatt a szerződésszerü határkijelölésnek és a Cserna lecsapolásának müve befejeztessék.

Gróf Ullefeld 1740. évi julius havában Ausztria-Magyarország részéről konstantinápolyi nagykövetté kineveztetvén, a határszabályozás művének befejeztetését szorgalmazva oda nyilatkozott, hogy a törökök kihágásaiért követelt kárpótlástól kész elállani, ha a porta a Herculesfürdőhely és Orsova között fekvő területet az emlitett helységekkel átengedné. Ezen előterjesztésekre a franczia nagykövet közbenjárására a nagyvezirnek utolsó szava az volt, hogy Bosznia és Viddin helytartói mint határszabályozó biztosok utasittatni fognák, miszerint müködésüket a Száva és Duna partjain minél gyorsabban befejezzék, s ha Orsováig érkezendnek, és a Cserna lecsapolásának müve szeptember havában szerződésszerüleg nem lenne befejezhető, akkor a kérdéses terület a rajta fekvő helységekkel együtt ismét Károly császár és királynak fog átengedtetni. A kiküldött határszabályozó biztosok október elején Orsovára érkeztek s azt találták, hogy a Cserna megkisérlett lecsapolása oly uj meder által, mely magasabb vizállásnál a viznek tizenötödrészét is alig képes magába foglalni, czéltévesztett munka volt, kik erről mint szemtanuk meggyőződve, a kimesgyézést nem sikerültnek tekintették, kiknek előadása a pénzszomjuhozó Reisz Effendi Musztafa külügyérnek bukását idézte elő, mint az imént emlitettük, mert ez a határszabályozást csupán hosszura nyujtani és abból hasznot huzni igyekezett.[1])

Igy a kitüzött egy évi határidő lefolyván, a belgrádi békekötésnek 5-ik és a pótegyezménynek 3-ik czikkelye értelmében a kérdéses terület,

[1]) Hammer-Purgstall IV. 380.

a rajta fekvő orsovai erősséggel, a Herculesfürdőhelylyel és a többi helységekkel a törököktől átvétetett, és Magyarországhoz csatoltatott.[1])

A Cserna e megkisérlett lecsapolási medrének nyomai a Börza hegység előtti utőr háztól és a mellette létező kőhidtól Topletzig és helyenkint Orsováig, most is láthatók. A topletzi fahiddal szemközt a hegyekorma alatt ezen czélra falazott boltivek most is hirdetik eme vállalat meghiusulását.

Régészeti tanulmányok a délmagyarországi római utakról.

Böhm Lénárdtól.

Felolvastatott a délmagyarorsz. tört. és régész. társulat april havi vál. ülésén.

Mommsen Tódor tanárnak, a jelenkor első régészének 3 kötetes monumentális művében, mely „Corpus Inscriptionum Latinorum“ czim alatt 1873-ban Reiner G.-nél Berlinben jélent meg, Délmagyarországnak“, mint az egykori Dácia egy részének régiségeiről is történik említés. A mellékelt átnézeti térképén Dáciának, valószinü római utak (viae incertae) fordulnak elő; igy azon ut, mely a Maros mentében Német-Csanádtól Lippán és Bulcson keresztül Dobráig, Erdélyfelé, huzódik és az, mely Uj-Palánkát Tibiscummal köti össze. Emlittetnek továbbá: bizonyos, de még meg nem vizsgált utak (viae certae, sed non exploratae); igy az, mely Orsovánál vevén kezdetét, Mehádiát, Terregovát, stb. érintve Karánsebesen keresztül szintén Tibiscumig tart, hol az emlitett uttal egyesül s az ugynevezett Vaskapu-szoroson át a hátszegi völgybe lépve Várhelyig (Sarmizegethusa) s azon tul veszi folytatását.

Nem az emlitett mü birálata képezi czélját jelen soraimnak, hanem csak véleményemnek kifejtése azon egyik romai ut felett, mely egykor — a Kr. utáni III. század első feléből eredő, ismeretes „Tabula Peutingeriana“ szerint[1]) — Uj-Palánkától lapályon, hegyeken, folyókon és völgyeken átvonulva, Tibiscumig huzódott,[2]) s melyek kifürkészésében már évek óta fáradok.

---

[1] Eredetije Bécsben az udvari könyvtárban. — Ezen térkép már többször kiadatott, a többek között Mannert által is Lipcsében 1824.

[2]) L. ide vonatkozólag gr. Marsiglit: Danub. Tab. 15 sect. XIII. — D'Anville: Memoires de l'Acad. des Inscr. T. XXVIII. p. 434. Böcking anno. ad Not. II. p. 474. 479.

Franke-nak,[1]) dr. Aschbach-nak[2]) s másoknak sem autopsián, sem hiteles térképeken alapvó véleményeit mellőzve, itt csak régi barátomnak, Ilics Lukácsnak[3]) dr. Aschbach nézetét kiegészitő, azon ujabb állitása ellen akarok fellépni, mely szerint Trajan 101-ben Kr. u. főseregével Lederatától (véleménye szerint Uj-Palánka Délmagyarországban), Grebenácznál (Aponte) a Karast átlépve, Verseczen (Arcidava), Germanon (Centum putea), Bersovian (a Berzava mellett), Buziáson (Ahibis) és Lugoson (Caput-Bubali) keresztül nyomult volna előre Tibiscumig, Dácia felé. Ezen állitás oly apodikticus bizonyossággal lép fel — bár nemcsak helytelen, sőt mint alább be bizonyitandom, még csak nem is valószinü — hogy, mint látszik, Mommsentől is elfogadtatott, a mennyiben ezen vonal az általa kiadott dáciai térképen mint „valószinü romai ut“ van feljegyezve.

Bármennyit irtak is már ezen kérdésről, mégis mindeddig csak egyetlen egy eredményre birtunk jutni, t. i. két pontnak czáfolhatlan megállapitására, melyek: Lederata (Kanitz szerint a mai Ráma Szerbiában)[4]) és Tibiscum (a Peutinger-féle térképen két tornyocskával szabad romai városnak jelölve) Karánsebes közelében, a Bisztra és Temes összefolyásánál (Katanchich által megállapitva).[5])

A kérdéses romai utkezdő- és végpontjának megállapitását tekintve, ezen vonalat a következő irányban képzelem haladónak; Ó-Palánkától a Duna bal partján kiindulva, Uj Palánkától jobbra és Szakalovácztól, Vracsevgájtól és Vöröstemplomtól balra, majdnem egyenes irányban északnak tart, azután, egy kis magaslaton átlépve és a mai Jassenovát meglehetős távolságban balra hagyva, kissé rézsutos irányban Lagerdorf felé halad, hol — Szuboticza közelében — az Apót (Mommsen szerint a Karaszt) átlépi, s ismét egy dombon áthaladva és Vojvodinczot jobbra hagyva, majd egészen egyenes vonalban Verseczet éri el. Innen, a nagy és kis mocsár között haladva, Kis-Zsámot és Germánt érinti, az ezután következő dombos vidéken pedig Buttyint, Kis- és Nagy-Szemlakot és Moricztöldet balra hagyva, északkeleti irányban Zsidovint, s a további keleti folytatásban, a Berzava-völgyben, Bogsánt éri el. Ezután a Muntje Szeminik hatalmas hegygerinczeit megkerülve, s az Igaseu-völgyben fekvő Prebul

---

[1]) Franke: Zur Gesch. Kaiser Trajans. Güstrou 1837. S. 127.

[2]) Dr. Aschbach: Über Trajans steinerne Donaubrücke. Bécs 1858. S. 10—11.

[3]) L. Ilics: Archäologische Funde in Banat. L. az épitészeti emlékeket vizsgáló s fentartó cs. kir központi bizottság közleményeiben. X. évfolyam. Márcz. — ápril. havi füzet Bécs. 1865.

[4]) Fr. Kanitz: Serbien. Lipese 1868. 418. l.

[5]) Katanchich: Istri Adcol. Geog. V. P. II. pag. 291.

nevü falvakat érintve, még egy harmadik hegygerinczet lép át, mire végül Valjabult jobbra hagyva, a Karánsebes közelében, a Bisztra és Temes összefolyásánál feküdt Tibiscumnál végét éri.

Ha kezünkbe veszszük a mértéket, ugy egész pontossággal Rámától a Karas melletti Lagerdorfig 12, innen Verseczig ismét 12, s igy tovább Germánig ugyancsak 12, Zsidovinig ujolag 12, Német-Bogsánig hasonlóképen 12, Prebulig még egyszer 12, innen Tibiscumig pedig 10 ó-romai mértföldet[1]) (mille) találunk, — tehát ugyanazon távolságokat, melyeket a Peutinger-féle térképen feljegyezve látunk. Ezen eredménynyel szemközt alig fogok tévedni, ha Lagerdorfnál Apo, Versecznél Arcidava, Germánnál Centum putea, Zsidovinnál Bersovia, Német-Bogsánnál Ahibis, s végre Prebulnál Caput-Bubali mansiókat vélem lelhetni, — miután ezen vonal, két hely kivételével,[2]) a Mappa Peutingeriana mértékével majdnem egész pontossággal megegyezik.

Ezen nézetem némelyek előtt talán önkényesnek tünhetnék fel; mindazáltal tisztán régészeti tapasztalatokon nyugszik; mert ugy Lagerdorfnál,[3]) mint Versecznél.[4]) Germánnál,[5]) Zsidovinnál,[6]) Bogsánnál[7]) és Tibiscumnál[8]) ismételve történtek romai korbeli leletek, melyek nézetemhez a legbiztosabb forrásokul és támpontokul szolgálnak.

---

[1]) Egy régi romai mille azaz ezer, mivel a romaiak a mértföldet 1000 lépésre osztották, valamivel kisebb volt a mai angol mértföldnél. (= 1523.972 m.) mely utóbbiból bőségesen 5 esik egy földrajzi vagy német mértföldre. (= 7419,86 m.) A romai mille $1472^1/_2$ métert tesz ki és 8 olympiai stádiummal egyenlő. L. bővebben Meyers „Conversations-Lexicon" II. kiadás. ezen czim alatt: „Mértföld".

[2]) Ezen két helyt t. i. Germántól Zsidovinig, hol a távolság körül-belől 14 mille és Zsidovintól Német-Bogsánig, hol a távolság 12 mille helyett csupán 10, mi által Lederátától (Ráma) Tibiscumig a jelzett 82 mille, mely $16^1/_2$ német mértfölddel egyenlő, tökéletesen kiegészíti egymást. Mit azon körülmény is igazol, hogy a nevezett mansió és Bersovis vagy Bersovia város között a távolsági különbözet alig 2 mille, egy kis fél óra.

[3]) L. az emlitett cs. k. emlékközponti bizottság közleményeit. Bécs 1865. márczius április havi füzet XXXIV.

[4]) U. o. és Böhm. Délmagyaror. I. 368. 369. l.

[5]) Böhm. Gesch. d. temes. Banats. II. 323. és „Werschetzer Gebirgsbote" 1860-ik évfolyam.

[6]) Erről terjedelmesen értekezett ezen czimen: „Régészeti közlemények", az „Archaeologiai Értesitő" III. évfolyama 4-ik számában a 101-ik lapon Ormós Zsigmond társulati elnökünk ő méltósága, továbbá Pesty Frigyes a „Temesvárer Zeitung" 1857-ik 15. és 24. számaiban ily czim alatt: „Ortsnamen im temeser Banate".

[7]) Lásd G. G. Seidls: „Beiträge zu einer Chronik der archäolog. Funde in der österr. Monarchie". és Böhm: „Gesch. des temes. Banats". II. 312.

[8]) Böhm: Délmagy. I. 369. 370.

Az ezen tárgy ismertetéséhez szükséges, meglevő legjobb és legpontosabb délmagyarországi térkép-müvek birtokában,[1]) s mind bennszülött, a kérdéses terület legnagyobb részét behatóan ismervén, bátorkodtam ezen tisztán helyi topographiai kérdésben néhány szót koczkáztatni, azon hizelgő reményben, hogy annak tisztázásához én is nyujthatok némi adatokat. Mindenek előtt tisztelt egyletünket, mely ilyen kérdések megoldását tüzte ki különös feladatául, bátorkodom felhivni, vizsgálná meg pontosan a Lederata — Tibiscum-féle utvonul felett kifejtett nézetemet, és — ha ezen vizsgálat kedvező eredményre vezetne — küldene ki, az anyagi eszközök erejéig, egy szakférfiakból álló bizottságot, melynek feladata volna, a kérdéses ügyet a helyszinén pontosan megállapitani, hogy igy végre az ezen kérdést elfedő köd, homály és bizonytalanság, a tudomány által tisztázva lenne. Fiatal, de derekasan müködő egyletünknek dicséretes és igen háládatos vállalata volna ez, mely a szerencsétől kegyeltetve, még a monarchiának legtávolabbi köreiben is a tudós világtól bizonyosan örömmel üdvözöltetnék.[2])

Ez nézetem, ez óhajom.

TÁRCZA.

Rendes havi választm. ülés junius 28-án. — Elnök: Ormós Zsigmond ő mltsága. — Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János titkár; Odor Samu pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, Bergmann Ágost, Dobó László, Korbonics János, Molnár Vid, Péch József, Rőtth László, s a társulati tagok közül: Hess

---

[1]) E tekintetben rendelkezésemre állottak a következő térképek: „Specialkarten der Komitate Torontál, Temes und Krassó", melyet a legjobb források után rajzolt Trumauer Fridolin mérnök 1862-ben; továbbá a hires Scheda-féle általános térkép az osztrák-magyar birodalomról; Friedberg Emmánuel általános térképe a temesi Bánátról 1853, végre a 14-ik számu szerbbánáti határőrezred térképe, melyet 1860-ban Goika Miklós főhadnagy adott ki.

[2]) „Ezen inditványhoz a délmagy. tört. s régész. társulat egész készséggel s örömmel járulna, ha a társulat pénzviszonyai azt lehetővé tennék; de a jelen körülmények között, tekintettel a terrenum hosszaságára, s a megejtendő munkálat költséges voltára, a kivitelt a pénzbeli viszonyok gátolják; mindazonáltal hajlandó a társulat anyagi támogatásban részesiteni azon társulati tagokat, kik netán a bővebb kutatásra e tárgyban vállalkoznának s egyszersmind felkéri azon társulati tagokat, kik ezen régi római utmaradványok közelében laknak, hogy azokról adatokat gyüjtsenek és a körülményeket észleljék s tapasztalataik eredményéről a társulatot értesitsék". Miletz János titkár.

Fridolin, Novák Péter, a karzaton pedig a helybeli középtanodák növendékei.

Elnök ő méltósága üdvözli a választmányt és a jelenlevő társulati tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután az april havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesittetik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Mult május hó 31-én megtartott közgyülésünk óta a következő társulati mozzanatokról értesithetem a tisztelt választmányt:

I. April havi választmányi ülésünk s a május havi közgyülés hivatalos iratait és az azokon felolvasott értekezéseket egyéb iratcsomagokkal együtt a társulat irattárába elhelyeztem s a megválasztott uj tagokat hivatalosan értesitettem és részökre a társulat kiadványait megküldöttem. Végre a muzeumnak felajánlott régi pénzeket, iratokat és egyéb emlékeket illető helyökre eltettem.

II. A társulati muzeum részére a következő adományozások történtek, — melyeket van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni.

1) Méltóságos Pauer János székesfehérvári czimzetes püspök ur, egy igen becses s érdekes honi pénzgyüjteménynyel kedveskedett társulatunknak s fényes tanusága püspök ő méltóságának társulatunk iránt tanusitott ritka kegye- és figyelmének. Ezen gyüjtemény magában foglalja I. Ferdinánd, I. Miksa s I. Rudolf királyaink magyarországi ezüst dénárjait, 1528—1591-ig bezárólag veretteket, s minden év egyes vagy kettős szép tiszta példánynyal képviselve van s az egész magában véve már egy nevezetes honi éremgyüjteményt képvisel a XVI. századból. I. Ferdinánd-féle van 56 darab. I. Miksa-féle 26 darab és I. Rudolftól 18 darab, az egész gyüjtemény összesen 100 példányból áll.

2) Dr. Szentkláray Jenő érdemes tagtársunk s törökbecsei lelkész ur szintén 2 darab igen érdekes öntvény érempéldánynyal növelte muzeumunk éremgyüjteményét; az egyik példánynak avers felén Attila hatalmas hun király eltorzitott metszésü képe van ezen felirással: „Attila Rex," revers felén pedig Aquileia város erődítményei látszanak számos tornyokkal s felirata „Aquileia." — A második példány avers felén Buda vezér jobbra néző mellképe látható turbános fővel s körirata „Buda Dux Hunnorum," revers részén pedig egy város elmosódott képe és felirata, számtalan sugár, minaretalaku tornyokkal.

3) Schwerer János ur Orsováról a következő érmekkel járult éremgyüjteményünk gyarapitásához: a) 11 darab római réz-éremmel, melyeknek legnagyobb része azonban olvashatlan a kopás és rozsda miatt; b) XIV. Lajos franczia király ezüst érmével 1661-ből; c) I. Zsigmond lengyel király s brandenburgi Albert porosz herczeg egy-egy darab ezüst érmével a XVI. századból: ezen érmeket Szlavoniában egy erdődi születésü Endrédy Gábor nevü béres találta egy fazékkal, melyben több ezer darab érem volt, 1871. október 15-én; d) I. Lipót császár és király osztrák ezüst pénzével; végre e) egy török kis ezüst párával.

III. Társulati könyvtárunk „Articuli dietales Principatus Transylvaniae 1741.“ czimű művel gyarapodott, melyet igen érdekessé tesz az, hogy Mária Terézia sajátkezű aláirásával s az akkori erdélyi főkormányszék két tagjának, nevezetesen: „Comes Ladislaus Gyulafi de Rátót,“ és „Josephus Kozma de Kézdi-Szent-Lélek“ ellenjegyzésével van megerősitve; továbbá Dugonics András: „Magyar példabeszédek és jeles közmondások“ czimű igen érdekes két kötetes munkával; mindkét nevezetes mű Novák Péter társulati tag ur szivességéből jutott társulatunk birtokába. Végre tisztelt választmány, irattárunk számára lerajzoltattam Szathmáry Gyula VI. osztálybeli főreáltanodai tanuló által egy őskori bögrefedőt s két kőkorszaki bögrét, azon régi cserépdarabok után, melyek Uj-Paulison Aradvármegyében, Varga Ferencz vál. tagtársunk által legujabban napfényre hozattak s az ős korszak edénykészitési módja s fazekasságának igen érdekes illustratiójául szolgálnak. Felemlitem még azt is, hogy az „Értesitő“ III. füzete már nyomdai munkában van s a jövő hó elején érdekes tartalommal meg fog jelenni s idejekorán szétküldetni.

Ezek jelzik tisztelt választmány azon eseményeket és mozzanatokat, melyek társulatunk belkörében felmerültek.

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést s Pauer János székes-fehérvári cz. püspök ő mltságának nagybecsű adományáért levélileg elhatározta mély köszönetnyilvánitását, azoknak pedig, kik a társ. muzeum gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, névszerint: dr. Szentkláray Jenő plébános urnak, Schwerer János és Novák Péter uraknak s végre Szathmáry Gyula VI. osztálybeli főreáltanodai tanulónak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését és köszönetét.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy 879 frt 60 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkealapon kivül a folyó kiadások fedezésére.

A pénztárnoki jelentés tudomásul vétetett s ezzel kapcsolatban Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök ur a közgyülési ünnepély pénzbeli körülményeiről tesz kimerítő jelentést, melynek alapján Grünzweig pénztárnok urnak nagy köszönet-kijelentés mellett a felmentvény megadatott; azoknak pedig, kik a közgyülési ünnepélyesség emelésére részint szellemi, részint anyagi gyámolitással segédkeztek, jegyzőkönyvileg fejezte ki a választmány elismerését s legmélyebb köszönetét; végül Németh József püspök ő mltságának levélileg határoztatott el a köszönetnyilvánitás a társulati muzeum javára általa nagylelküleg felajánlott pénzbeli küldeményért.

Ezután elnök ő mltsága felemliti, hogy a délmagyarországi muzeum rendezése legközelebb meg fog kezdetni és szükséges a nélkülözhetlen butorzatok beszerzésére egy bizottság kiküldetése, mely czélra Rácz Athanáz alelnök ur s Miletz János titkár kérettek fel s a szükséges muzeumi butorzat beszerzése, a takarékosság szemmeltartása mellett reájuk bizatott.

Következett Iványi István ily czimű értekezése: „Temes- és Torontál-vármegyék helységpecsétjei,“ melyet Bergmann

Ágost vál. tag ur olvasott fel, mely értekezésben szerző számos helységpecsétet az említett vármegyék területéről behatóan ismertet. A választmány köszönettel fogadta az értekezést s addig is, mig az Odor Samu pénztárnok ur által folyamatban levő pecsétgyűjtés kimeritő munkálata megjelenik, szintén az érintett vármegyék területéről, az irattárba elhelyezendőnek véleményezte.

Sorrendre kerülvén az inditványok tárgyalása, Péch József vál. tag ur inditványozza egy „Délmagyarországi történelmi és régészeti térkép“ létesitésének szükségességét s a kivitelhez felajánlja közreműködését és segédkezését; a választmány nagy köszönetnyilvánitással fogadta az igen becses ajánlatot s az inditványozó vál. tag urat becses ajánlata kivitelére melegen felkérte.

Uj tagokul ajánltattak s megválasztattak: Fromberg Róbert vizszabályozási mérnök Temesvárott, Lévay Sándor biztositó társulati ügynök Temesvárott, Stetina Imre cs. k. hadi curatus Temesvárott, miről a megválasztottak jegyzőkönyvileg értesittettek.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés szeptember 27-én. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga. Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos, alelnök; Miletz János titkár; Odor Samu pénztárnok; Ardeleán György, Barách József kir. tanácsos, Bilszky Ferencz, Horváth Pius, Korbonits János, Molnár Vid, s a társulati tagok közül Kartner Gyula; továbbá szép számu hallgatóság s a karzaton a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékei számosan.

Elnök ő méltósága üdvözli a választmányt s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja; elnöki megnyitójában felemlité, hogy azon két hó alatt, mig az alapszabályok értelmében a szünidő tartott, oly nevezetes események merültek fel a történelem és régészetet illetőleg a haza fővárosában, Budapesten, melyeket ezen, a kéthavi szünetelés után általa megnyitott első választmányi ülés alkalmával hallgatással nem mellőzhet annál is inkább, miután ezen események által a társulat is érdekelve van közelebbről, t. i. az „őstörténelmi és embertani congressus“ által, melyen elnöklő is mint a congressus vidéki rendes tagja tevékeny részt vett, nemcsak személyesen, de őskori tárgyak kiállitása által is; melyek közül néhány közfigyelmet ébresztett s a congressus alkalmából franczia nyelven, mint a congressus hivatalos nyelvén szerkesztett catalogusban lefényképezve megjelentek. — Végre örömmel emlité fel a társulat részvétét a congressuson s hogy a délmagyarországi muzeum kiállitott tárgyait a társulat egyik tevékeny s buzgó budapesti tagja, dr. Despinits Péter ur is a kiállitáson saját gyüjteménye igen érdekes példányaival emelé, s elnöki megnyitóját ezen szavakkal fejezé be: „Tettünk, amennyit helyzetünk s körülményeinknél fogva tehettünk, s ha mi nem tettünk volna, hazánk ezen nevezetes és nagy terjedelmü vidéke nem is lett volna a congressuson képviselve, s hogy ez nem történt, csakis ezen társulat kiváló érdeme.“

Elnök ő méltósága megnyitója után a junius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel és hitelesittetik; Miletz János titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Tisztelt választmány!

Körül-belől egy negyedév röppent el felettünk s merült le a mulandóság s enyészet mindent magába ölelő örvényébe azon idő óta, midőn ezen terem falai között megtartók utolsó választmányi ülésünket. Azonban nem minden megelégedés nélkül, sőt ha magunk között egészen őszintén ugy szabad nyilatkozhatnom, az imént lefolyt szünidőnk, tekintettel az eredményekre s folytonos, de zajtalan működéseinkre, még az alapszabályaink által is pihenésre szánt időközben, — nem mult az el eredménytelenül s nem tünt le felettünk minden nyom nélkül.

De igenis, ezen időköz alatt is erőnk s tehetségünk szerint igyekeztünk járulni azon basis minél nagyobb megszilárditásához, melyen évekkel ezelőtt a tudomány s culturális fejlődés érdekében kibontott zászló előlobogtatása mellett, s egyesitve kebelében vidékünk: Délmagyarország ismert tudományos egyéneit, iróit, nagylelkűség s tettekben kiváló maecenásait, szakkedvelőit és tudvágyóit, — megindult társulatunk: „A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat."

S ha figyelembe veszszük tisztelt választmány, eltekintve a szinte feladatunk körébe vágó történelmi s régészeti emlékek, tárgyak gyüjtése s megőrzésétől, — eddigi szellemi működéseink eredményét, bizvást s minden nagyitás nélkül elmondhatjuk tisztelt választmány, hogy társusulatunk, ténykedési terrénumán, az ugy nevezett Délmagyarországon, mind a történelmi, mind az archaeologiai téren nem épen jelentéktelen mozgalmat inditott meg, s szakmája mindkét irányában oly tudományos irodalmi szorgalmat fejlesztett ki a tagok között, mely nemcsak önmagában becses, hanem a kezeinknél levő s a társulati kiadványokban is megjelent müvekben maradandó becscsel biró letétemény s már eddigelé is vidékünk történelmi s régészeti ismeretét is jóval előbbre segité, sőt a szaktudomány országos forumai előtt is mindenütt elismerés és méltánylattal fogadtattak.

De nemcsak az imént felsoroltak teszik örvendetessé juliusaugusztusi szünidőnket, hanem azon körülmény is, hogy társulatunk több tagjai, részint állásuk, részint alkalmi s egyéb összeköttetéseiknél fogva is kisebb-nagyobb kirándulásokat, utazásokat tettek a szünidő tartama alatt, melyekről bővült ismeretekkel s tapasztalatdusan tértek vissza közénk, hogy azokat itt közöttünk társulati életünk s viszonyaink emelése s élénkitésére értékesithessék. Már magában véve csupán azon körülmény is, hogy közszeretet és tiszteletben álló, s társulatunk érdekeiért fáradhatlan buzgalmu s tevékenységü elnökünk ő méltósága, a csak imént Budapesten befejezett „őstörténelmi s embertani congressus"-on személyesen képviselte társulatunkat, nemcsak egyike szünidőnk legörvendetesebb eseményeinek, de egyszersmind maradandó becs s értékkel biró is, a mennyiben az ott szerzett tapasztalatok mi reánk nézve is jó iskolául szolgálandnak.

Egyleti működésünk egyéb jelenségeit tekintve, különösen a történelmi irányt s buvárlatot, szives tudomásvételül jelenthetem a tisztelt választmánynak, hogy mint az előleges hirlapi jelentésekből is méltóztatnak tudni, a mai választmányi ülésünkön ngos és fdő Molnár Vid

vál. tag ur fog értekezni ezen czimen: „Az illyr magyar Collégium Bolognában 1537—1781“; továbbá több tagtársunk szives igéretét birom a jövőre nézve, kik becses irodalmi müködéseikkel üléseinket élénkiteni fogják.

Végül ide vonatkozólag felemlitem még, hogy saját szünidei kirándulásom alkalmával a kis bérczes testvér haza, Erdélybe, én sem feledkezém meg társulatunkról; amennyiben Imecsfalván özvegy Cserey Jánosné urnő ritka vendégszerető családi körében, a tájszépségek- s nagyszerüségekben elragadó Háromszéken, több időt töltvén, számos eddig kiadatlan oklevelet másoltam le társulatunk számára; melyeket az emlitett minden nagy, szép és magasztosért lelkesülni tudó, fenkölt keblü urnő s honleány, ki mellékesen mondva a történelem s régészet nagy kedvelője és vendégszerető udvarházánál egy igen érdekesen rendezett· s gyönyörü muzeummal bir, — a legnagyobb előzékenységgel rendelkezésemre bocsátott a család archivumából.

Társulati körülményeinket tekintve, örvendetes tudomásvételül jelenthetem továbbá tisztelt választmány, hogy legégetőbb kérdéseink egyike, mely müködésünk s fennállásunk óta vágyaink netovábbja volt, s nem mult el választmányi ülés vagy összejövetel közöttünk, melyen ennek teljesültét ne óhajtottuk volna, — megoldva van; értem: a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum helyiségét.

Nagyérdemü elnökünk ő mltgának ritka buzgalma s fáradhatlan utánnézése szerzett végre számunkra a vármegyeház Lonovics-utczára néző keleti szárnyának földszinti helyiségében két oly termet, hol eddig begyült s szerzett tárgyainkat, melyek idáig csak is a legkivánesiabb szakkedvelők által kerestettek s tekintettek meg, berendezhetjük s kellőleg osztályozva a közönség számára is nyilvánosan kiállithatjuk, mint a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumában.

Nagy horderejü előhaladás leend ez a jövőt tekintve, tisztelt választmány, társulatunkra nézve; mert tárgyaink közszemlére kitéve, rendbe szedve, reájuk függesztett leirásokkal ellátva magukhoz fogják vonzani a tudvágyókat s azon szerencsés eshetőségekre számithatunk, hogy a közönség hasonlók, vagy rokonnemüek felfedezése alkalmával tudni fogja, hogy azokat elhelyezés végett hová juttassa.

A muzeum-helyiség kulcsait már átvettem s a tárgyak legnagyobb részét már oda szállittattam s azok rendezését is megkezdém s jelenthetem, hogy rövid idő alatt a muzeum a nyilvánosságnak átadható leend; csupán arra kérem még a tisztelt választmányt, hogy minél előbb oly alkalmas üveges szekrények készittetése s vételéről gondoskodjék, melyekben nagyszámu érmeinket is kellőleg berendezhetvén, azokat is a nyilvánosságnak átadhassuk.

Junius havi választmányi ülésünk óta a társulat belkörében felmerült mozzanatokról még a következőket van szerencsém jelenthetni:

I. Junius havi választmányi ülésünk hivatalos iratait, az értekezés és egyéb iratcsomagokkal együtt a társulat irattárában elhelyeztem s a megválasztott uj tagokat hivatalosan is értesitettem s részökre a társulat

kiadványait megküldöttem; végre a muzeumnak felajánlott régi pénzeket, iratokat s egyéb emlékeket illető helyeiken elhelyeztem. — „Értesitő“nk III. füzete csinos kiállitásban s tartalomdusan a rendes időben megjelenvén, minden tagnak, valamint a helybeli, ugy az országos napi lapoknak s egyéb szakközlönyök szerkesztőségeinek is pontosan szétküldettek. Örömmel jelenthetem azt is tisztelt választmány, hogy társulatunk a Budapesten tartott „őstörténelmi s embertani congressus“-on igen érdekes őstárgyak felküldésével vett tevékeny részt, melyről Römer Flóris Ferencz ő nagyságának elismerő nyilatkozatát, valamint a felküldött őstárgyak jegyzékét, van szerencsém itt előterjeszthetni szives tudomásvétel végett.

II. Muzeumunk részére a következő adományozások érkeztek be hozzám utolsó választmányi ülésünk óta, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Csorba Ákos Szörénymegye főügyésze s vál. tagtársunk, 2 darab romai s 2 drb. jelenkori szerbiai pénzzel szaporitá muzeumunkat, Boleszny Antal vál. tag ur közvetitésével.

2) Kovacsics Gyula társulati tag s szolgabiró ur egy romai ezüst éremmel.

3) Ngos és ftdő Molnár Vid vál. tag ur egy jelenkori németországi pénzzel.

4) Ftdő Stetina Imre társulati tag ur 15 drb romai éremmel s egy japáni pénzzel járult muzeumunk éremgyüjteményének gyarapitásához.

5) Ftdő Uwira Ambrus irgalmas rendi gyógyszerész s társulati tag ur többféle kőzetet küldött be, melyeket a szünidő tartama alatt történt utazása alkalmával honunk felvidékén, a regényes Kárpátok történelmi jelentőségü helyein személyesen gyüjtött régészeti muzeumunk gyarapitására; nevezetesen:

1) A branyiszkói honvédemlék talapzatából egy mészkő darabot.

2) A brányiszkói csatahelyről, az ugynevezett „Chda Bohu“ magaslatról egy calcit példányt.

3) Pirit és calcit rétegzetes kőzetet a Zemplénvármegyében fekvő 3000 láb magas „Szinnai hegy“-tetőről.

4) Kvarc jegeczekkel benőtt Pirit darabot, a szepesváraljai várrom kápolnájának homlokfalazatából.

5) Calcittal vegyült Pirit példányt a Thurzó család szobájából a szepesváraljai várban.

6) Calcit darabot a szepesváraljai vár cisternájából.

7) Rétegzetes mészkövet a szepesváraljai vár 1533-ik évi restaurálását feltüntető táblából.

8) Végre egy calcit példányt ugyanonnan.

III. Társulati könyvtárunk is szépen gyarapodott: 1. Preyer János volt nagybuzgalmu alelnökünk beküldé Délmagyarország egy mult századi nevezetes térképet, mely régisége s ritkaságánál fogva több tekintetben érdekes. A nevezetes térkép czime következő: „Temesvarer Bannat Abgetheilet in seine District

und Process. Zu findé bey Go. Christoph Winkler in Wien Kupferstöchern.“

2) Cserey Jánosné urnő ő nagysága, ki társulatunk fejlődése s ügyei iránt a legmelegebb rokonszenvvel viseltetik, Imecsfalváról a következő könyveket küldé a társulat könyvtára számára: 1) „Halotti emlékbeszéd gyerőmonostori gróf Kemény Farkas felett“ 1805-ből. 2) „Liber confessionum S. Augustini.“ 3) Egy mult századi német evangeliumos könyvet. 4) Huber Ferencz: „Politia civitatis“ czimü müvét.

Végezetre felemlitem még, hogy a muzeumi helyiség részére előzetesen már több oly butor darab vásároltatott, melyeknek megvétele legnélkülözhetlenebbnek tünt fel; nevezetesen: 2 fényezett asztal, egy fényezett könyvállvány, egy sarokállvány, egy álló ruhafogas s 3 darab szék; továbbá az „Értesitő“ IV. füzete is már sajtó alá adatott s a jövő hóban pontosan meg fog jelenni s szétküldetni. Ezen mozzanatok képezik tisztelt választmány titkári jelentésemet, melyek utolsó választmányi ülésünk óta társulatunkat érdeklőleg felmerültek s az előterjesztés szives figyelembevételét a tisztelt választmány által kérem.

* * *

A választmány helyeslőleg s éljenzéssel fogadta a kimeritő titkári jelentést és az előterjesztésből folyólag felkérte titkárt, hogy az idei szünidő tartama alatt a történelem és régészet megfigyelése czéljából Erdélybe történt utazásának eredményéről s ott szerzett tapasztalatairól időnként terjeszszen elő jelentéseket; továbbá mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására adományaikkal befolytak s a társulat iránt megemlékezés és elismeréssel viseltettek, nevezetesen: özvegy Cserey Jánosné urnő ő nagyságának, Preyer János volt alelnök urnak, Csorba Ákos és Molnár Vid választmányi tag uraknak, s Kovácsics Gyula, Stetina Imre és Uwira Ambrus társulati tag uraknak jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését s hálás köszönetét; végül a titkári jelentésben foglalt legszükségesebb muzeumi butorzat, nevezetesen a pénzszekrények beszerzése, Rácz Athanáz kir. tanácsos alelnök és Miletz János titkárra bizatott, hogy e tekintetben a szükséges intézkedéseket megtegyék és eljárásukról a legközelebbi választmányi gyülésen jelentést tegyenek.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 706 frt. 50 kr. készpénz szolgál a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkealapon kivül a folyó kiadások fedezésére. A pénztárnoki jelentés örvendetesen tudomásul vétetett.

Következett Molnár Vid választmányi tag ur ily czimü értekezése: „Az illyr-magyar Collégium Bolognában, 1537—1781,“ mely értekezésében szerző ezen, a multban nagy szerepet játszott város vidékének kellemes és vonzó nyelvezeten irt ismertetése után körülményesen leirja az ugynevezett „Venturoli collegium“ magyar korszaki emlékeit és reliquiáit, melyek között számos,

különösen reánk magyarokra nézve nevezetes és emlékezetes falfestmények (frescók) találhatók, melyek régi nevezetes királyainkat és főpapjainkat tüntetik fel. Végül ezen intézet keletkezése és alapitásának történetét tárgyalá alapos készültséggel. A választmány nagy köszönettel fogadta az értekezést és szerzőjét a munkálatért többszörösen megéljenezte. Egész terjedelemben a szakközlöny, az „Értesitő"-ben fog megjelenni.

A gyülés tárgysorozata szerint ezután az uj tagok ajánlása s választása következett. Horváth Pius választmányi tag ur ajánlatba hozá ft. Iványi Ede temesvári főgymnásiumi kegyesrendi tanár urnak, Miletz János titkár pedig Radics György zombori állami főgymnásiumi igazgató urnak, a „zombori állami főgymnásiumnak" s Kakujay Károly temesvári főelemi tanitó urnak megválasztását a társulati tagok sorába. A választmány egyhangulag s éljenzések között az ajánlatba hozottakat a társulat rendes tagjai sorába igtatja, s utasitá titkárt, hogy a beválasztottakat jegyzőkönyvileg értesitse s részükre a társulat kiadványait küldje meg.

Ezzel az ülés véget ért.

Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól. — Az „Értesitő" III. füzetének „Tárcza" rovatában a 159-ik lapon a fennti czim alatt megkezdém ismertetését néhány régi kéziratnak a XVII. századból. Miután pedig oly szerencsés helyzetbe jutottam, hogy az idei szünidő tartama alatt erdélyi utazásom alkalmával Imecsfalván, a tájszépségek- s nagyszerűségekben kies és elragadó Háromszéken, özv. Cserey Jánosné urnő ritka szivélyességéből számos eddig még kiadatlan levelet s kéziratot lemásolhattam ezen erdélyi ős család archivumából, — szándékozom ezen rovatot állandósitani s időnként több nevezetes levelet, iratot s régi okmányt ismertetni, annál is inkább: miután nem kevésbé érdekes illustratiójául szolgálnak az akkori idők s viszonyoknak s mint ismeretlen emlékek pedig, nem épen érdek nélküli adatokat tartalmaznak az akkori zavarteljes állapotok s körülmények bővebb ismertetéséhez.

1. *Székely Mózes levele édes anyjához, melyben könyörög, hogy nehéz török rabságából mihamarább váltsa ki.*

„Rabi állapotom szerint valo meltatlan szolgalatom ajanlasa utan, Istenteöl megis bösiges aldasokat kivanok kglmetre terjedni hozzá tartozanto szerelmeseivel edgyüt, es ó Felsége minden veletlen szerencsetlensegtöl szent fiával oltalmazza fejenkint kglmeteket.

Keserves fohazkodással, szomoru jai szoval, egymast erő sohajtasimmal, es szemeimböl sürüen ki csepegeő keönyveimmel egy nehany szokkal meg irt levelemmel, meghis akarom kgltet szerelmes Anyam latogatni; Irtam mas levelembenis szerencsetlen sorsban leveő allapotomat, melyben menny rettenetes kinokat kel szenvednem csak a jo Isten tudgia, de mégis mind anny nyomorusagombanis eő Felsege buzgó imadsagomat megh halgatvan, Zugolodasnelkül kereszte szenvedesre eröt szolgaltatvan csentes elmet atot, kiért aldassék dicsirtessek örökke szent neve; Méghis azért rimankodom Istenért szerelmes Anyam keglmetekk most hamarjaba igyekezze az Sarczomat ugy mint két száz eötven tallerokat megh szerzeni, mert ha mindenfelöl erkeznek az Rabok levelei oda be, Sokkal

nehezebben szerezhetni meg, az ladaban amaz kehely forma kés ollo tarto huvelyb(en) a mi kölczeg vagio(n), s — talleris egy nehany vegie ki, azonkivül a mi Penz vagio(n) valcson tallert Velle Brassoban az Görögök közzöt, ha lehet szeges Teörök tallert, az kardomat keönteösömet es minden marhamat a mim testig lelkig leszen, s — reszem szerint való jószagocskamatis adgio(n) el. s — a hol mi adossagom leszen aztis mint fel szedegesse mind addigh mig ki teölheti Kgltek, Szerelmes öcsem Szekely Boltisar tegetetis Istenert kerlek mutasd meg most igaz Attyafisagodat, az mi Penzed leszen at ite Kölcsö(n), Valcs tallért velle ; tudom Bassa ur szena fü vagy szantó feöltre ad vagy száztallert, van Istenemb(en) anny bizodalma(m), hogy csak innen Szabadulhassak rövid uton kivaltsak(nak) Kalnoki Istvanné Aszszonyomat Nemes Tamasne Aszszonyomat es teöbbeket az kiket gondolhat kgltek talallya megh, mind addigh faratozvan mig az Summat ki teöltheti ; Szerelmes kis hugom Kata atgia In (Isten) mégh csak egyszer lathassalak, edes Neneneimmel es hugaimmal együt ebben az eletb(en), Teged . . . . . Kegtkk menteöl hamareb igyekezzenkk, most ne hadgio(nak) ite vesznem, mert az utan sem nekem az kgltekk(nek) valo irasb(an) nem leszen modunk, In (Isten) kgltekkel es atgia ha ebben nem is a boltogh . . . . . öcsem bar csak kettöt, ha Penig nem lehet, az Istenert kerem kglteket edes Anyam es szerelmes öcseim minden marhatoktul vallyatok meg inkab, s — még se hatgyatok, mert csak ez levelemre varnak valaszt, menten ala visznek az Fekete tengerre, az Régi mester Janos Deák, es az mostaniis az Uj Praedicator urral ő kglmevel egiüt ha mit faradnak es mi segitseggel lesznek, mivel tudo(m) hogy igen szeginülü allapattal Kglmetek, In (Isten) fizesse megh — s. Enis In (Istenben) megh szabatitva megh szolgalo(m) eö kglk. uti levelet végy édes öcsém ha csak Bassa urtolis, ha Penig Havaselföltibe(n) jucz Mikes Kelemen ur szerez az Vajdatul uti levelet, ha ugia(n) szerit nem tehetné kgltek addigh migh ez az ember oda be mulat, Istenert kerem kglmeteket annelkül ne bocsassa, vagy tartoztassa attig mig megh szerezheti, mert oly erős fogsagb(an) vagiok, hogy az vas csak nem rontia el az labaimat, azo(n) külis tudgia kgltek mely gyengek az szaraim otta(n) otta(n) ki sebessednek, csak ugy vagiok hogj job volna holto(m) sem mint éltem te meg sem hallhatok, noha bizony valoba(n) betegeskete(m), Losonczi Batyam ur(am) s — Horvat Janos öcsem kivaltasokra is igyekezzenek tallert szerzeni, mert mind addig s attig tudakozo(m) mig ő kglmök felölis rövid nap bizonyost irok, mert ha hamarsag meg szerezhetné kgltek sarczomat, s Szabadulhatnek, maga(m) fel keresnem Szegeny Attyamfiait. Ezek utan Taresa meg In (Isten) kglteket, es engetgie mégh valaha latno(m) ebben az eletb(en) is kglteket jo egessegb(en). Irtam az Duna mellet Havasalföld es Moltva szelieb(en) Szmil nevü Teörök varosb(an), Penteken 1657

inkab szerelmes Anya(m) Ezüst marhaitis vesse Zaloghba valamint valahogj teheti szereze csak legien hova hamareb.

esztendöb(en) kglt edes fia Szekely Moses Karamanne Memhet es Szmail Alai Bassak Rabia. m. p.

2. *I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem kinevezi Székely Mózest szent ágotai fő dézsmatisztnek. 1663. május 17-én.*

„Michael Apafi Dei graa Princeps Transniae, partium Regni Hungar. Dns et Siculor. Comes ect. Fidelib9 nris Pruden. et Circumspectis Regio et Sedis Iudicibus, Oppidi nn ac Sedis Saxonicalis Nagy Sink, Circumspectis item et Providis Iudicibus, Villicis ac Juratis Civib. oppidi et Possession. Saxonicalium in Processu Szent Agotaiens existent. modernis et futur. quoque pro quovis Impero (?) Constituent. Praesen. nras visur. lectur., vel legi auditur. nobis dilectis, salutem et gram nram. Nemes es Vitezleö Szekely Moses hivünknek, Udvarunkbeli edgyk Iro Deakunkk, Fejedelemsegünknek kezdetiteöl fogva valo hüséges szolgalattjáert, A Szent-Agotai Processusbeli feö Dezmassag Tisztit vita sua durante, cum omnibus accidentijs et Salario antiquitus solito neki conferaltuk es adtuk. Hüsegteknek annakokáert Keglsen es Serio Parancsollyuk, nem mast hanem meghirt hivünkeöt ismerje es tutgia lenni teöllünk rendeltetet feö Dezmasnak, es az elöbbi mod szerint valo Salariumat accidentiakat igazan adgia, es administraltassa ki neki, es szallicsa elis az hová kivantatik, az szokás szerint Penigh az mennij lovat az feö Dezmasok az előtt abba az Processusb(an) tartattak, ezen hivunk oda küldven iteiben lovait azokat tarcsa, masok lovait ne recipiallya, es kivülötte mast akar kiteöl rendeltessékis feö Dezmasnak ne agnoscallia ha kárát nem akarja Vallani, Hüsegedis Penigh Vice Dezmas hivunk, alkalmaztassa ehez magát Serio Parancsollyuk. Secus no. factur. Praesen. Perlectis Exhib. restitutis. Datum in Castello nro Ebesfalva die Decima septima Mensis Maii. Anno Dni Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo Tertio.

M. Apafi m. p.“ LS

Külirat. „Az Sz. Agotai Processusbeli feö Dezmassagrol valo Kgls Urk eo Naga Donatiojanak Pariaja az mint in Ao. 1663. Conferalt volt eö Naga.

(Imecsfalvi Cserey-muzeum oklevéltár 301. sz. b. betü alatt.)

3. *Bornemisza Anna erdélyi fejedelemnő levele, melyben Székely Mózest a szent ágotai fő dézsmasági tisztben ujból megerösiti Gyulafehérvárott 1667 május 15-én.*

„Anna Bornemisza Dei gratia Principissa Transniae, partium Regni Hungar. Dna et Siculor. Comitissa ect. Fidelibus uris Gener. Gregorio Gillanyi de Vajda SzentIván Universar. Decimar. Fiscalium in Trannia Arendatori Supremo, et Francisco Belényessi de Varad, Universor. bonor. nror. in Transnia Praefecto, ac. Decimar. Vice Arendatori, necno. Egr. et nlibus Vice Decimatorib, quarumqu Sediu. Saxonicalium, signanter Processus Szent Agotaien ; Item Pruden. ac Circumspectis Regio et Sedis Judicibus, caeter.qu. Juratis Civibus oppidi nri Nagy Sink, cunctis etiam alijs officialibus quor. interest seu intererit, modernis scilicet et futur. quoqu. pro quovis tempore constituen, nobis gratis salutem et gram Nostram. Nemes es Vitezlő Sepsi Szeki Rhettyi Szekely Moyses hivünknek megh tekintven Uram eö keglme hüséges szolgalattyat, adta volt ennekelőtte vita sua durante az Szent Agotai Processusbeli fő Dezmasságh Tisztit, annak eleitöl fogvan valo szokott jövedelmeivel, es egyeb accidentiaival eggyüt; melynek bi-

rasaban hogy annyvalis erösseb lehessen, müis Assecuralliuk es bizonyossá teszszük arrol megh irt hivünkeöt, hogy azon feö Dezmassagh Tisztit eleiteöl foghvan valo fö Dezmasok szamara jarni szokot egész jeövedelmével, Szalma Pénznek maga szamara valo Percipialásával, az regi usus szerint valo lovai ott tartásával, es egyeb fö Dezmast illetö Proventusokkal, accidentiákkal birhassa ; el nem vészszük sem vetettyük, jövedelmet sem kisebbittyük, hanem azon jussal Authoritassal valo birasában valamint ennekelötte valo boldogh emlekezetü Keglmes Fejedelmek idejekben biratott az feö Dezmásságh tiszti, az szerint abban megh hadgijuk, megh tartyuk, oltalmazzuk, és megh tartattiuk migh éll : Melyre magunkat Posteritasinkat, es succesorinkatis Keötelezzük, es masokat is mindeneket az kiket illik keötelezünk ez levelünk altal. Minekokaert Kegllteknek fellyel megh nevezet hiveink keglsen Parancsollyuk, megh irt hivünkheöz igy ertvén ebbéli kivalkeppen valo keglsegünkeöt lenni, tarcsa ehez magat kegltek, es azo(n) fö Dezmassagh Tisztiben s — az utan jarando jeövedelmenek az fellyeb megh irt mod szerint valo Percipialásaban megh ne haboricsa, sőt mindenek ellen abban Keötelessége szerint oltalmazza megh Kegltek. Secus non factur. Praesen. Perlectis Exhib restitut. Datum in Civitte nra Alba Julia die decima quinta Mensis Maii, Anno Dni Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo Septimo.

A. Bornemisza m. p.“

LS

Külirat: „Ao 1667 die 28 May Albae Juliae Literae Praesentes Illrmae ac Celsissimae Principissae Dnae Clementissimae Exhibitae Praesentatae in Vigoreque Relictae Coram me Gregorium Gillanyi Universorum bonor. Fiscalium Arendator. Supr. ect.

Idem qui supra m. p.

(Imecsfalvi Cserey-muzeum oklevéltár 301. sz. a. betü alatt.)

4. *Székely Mózes tudósitja I. Apafi Mihály fejedelmet Drinápolyból különféle ügyekről 1684-ben.*

„Keglmes Uram. Nagod(nak) meltoságos levelét Balogh Istvan Urtol die 3 Praesen. Veöttem, mellyben mit Paranczolt légyen Ngod alázatosan megh értettem, es az szerint az Adonak megh szerzését, es hogy minden orán annak megh inditását, es beküldeset fő Keövet es Kapitiha Ur által Ngod nem kesedelmezteti, es ha Valami kesedelmezése talalnais lenni, az hidegh teli üdö es az utnak nehez Voltának tulajdonithatni, megh jelentettem Tihajanak, es ö Nga által feö Vezernek eö Ngak is ertesire adtam, melyre lön ollyan Valaszom : jó lészen csak ne késsenek vélle, el bocsathatom Nga emberét. Amint Penigh Nga azt Parancsollia, hogy ha mit ertettem it Ngodat tudosicsam. Az hir keglmes Ur it sok, Ki igaz, ki nem, mivel ez hatals(mas) nemzet maga ellen Valo hireket titokban tartya, („az ollyant Penigh“ kitörülve) az eő reszekről valo jo hireket Penigh magok hirdetik örömel es szerencseltetessel mondgiak egymasnak; Az hadak jönek es expedialtatnak, tegnap Buda fele feles Jancsarsagh indula, 14 forgo taraczkot latta(m) „kiket négy, négy lo vitt“ mondgiak Landor Fejervar feleis 30 Agiut vittenek mivel az oda valo Agjuk Becs alatt maradtak. It Kglmes Ur hadi apparatus nagy; Sokkepen velekednek Vezer ö Naga(nak) Taborba Valo

menetele felöl. Az el mult napokban Magiarországi Fejedelem eö Naga irt fö Vezernek ö Nagk, hogy az eö Naga Parancsolattia szerint Ersek Ujvarba maga be vitette az Elest, Szakmarbol ki ment Nemeteket fel verte, Eperjest 21 nap az obsidio alol felszabaditotta eö Naga, es feles rabiai Volnanak, ker segitseget es irta az mint Szeffer Ur jelenté hogy ha nagiob erö talal menni nem resistalhatna. Az Csaszar ide valo jövetele mikor lesz, S mikor jön meg Vadaszobul senki nem tudhattia. Datum Adrianopoli 1684 elein.

Nga legkisebb méltatlan
alazatos szolgaia
Szekely Moses m. p,

Külirat: „Keglmes Uruukk Apafi Mihály ö Ngak irt levelem Pariaja, melljet Balogh Istvan vitt el.

(Imecsfalvi Cserey-muzeum oklevéltár 313. sz. a. betü alatt. Egykoru másolata Székely Mózesnek.)

5. *Székely Mózes tudósitó levele Drinápolyból, melyben Apafi Mihály fejedelemnek megirja az ott felmerülö ügyeket 1684. junius 2-án.*

„Meltosagos Fejedelem Keglmes Uram. Viszsza meneö uttyából Havasalföldeböl, Dallyarol 24 Maii nekem irt fö Keövet Ur eö Keglme levelet, eö Keglnek Szollo Ngod meltosagos levelivel edgjüt Veöttem alázatossan, kiböl Nagod Keglmes Parancsolattyat, es az ö Keglme(nek) az arant Valo instructiojat megh értyén, mindgiarast fel mentem Kapura, legh elsöbenis az Rez (?) Effendinek, az utan az Tihajanak megh mondottam hogy az Teökölyi Ur eö Naga Vitezi aperte hostilitast kezdettek Naga(nak) birodalma ellen, és az irruptiot el keövettek, feles marhakat hajtottanak el, es most gyülekeznek hogj derekassabban Nganak birodalma karára s Pusztitasara be üssenek, Kitis magok irtanak megh Nga Tisztviselöinek, mellyet Ngod megh nem engedhet, hanem birodalma oltalmazasat Ngnak el kel követni, kit eö Naganak s mind Penigh feö Vezernek ö Naganakis Ngod jo idein akart megh jelenteni. Azt monda Keglmes Ur a Tihaja, Tökölyi Ur ö Naga hatalmas Csaszár hive levén, nem merte volna azt cselekedni, talam az rebellis katonak, kik Teököly Urtol rebellaltak négy Zaszloval, azok ha valamit cselekednének. Kérdé ha küldötte Nga levelet fö Vezérnek eö Nagának, arra Keglmes Ur fö Követ Ur eö Keglmenek irstructioja szerint feleltem, hogy Ngod fö Követ Uramk irt minden dolgokrol, Nga levelet ö keglnek atta megh az Posta, gondolvan hogj Nga Postaja mégh it fogná érni ö Keglmet, de mivel haza menö uttyaban levén, az Postat hozzam külte fö követ Ur, hogj az dolgot jelencsem megh Ngak es fö Vezer Urunkkis. Azonban fel menven fö Vezerhez, hagia hogy legyek Várakozasban ot az maga hazában, kitis megh varvan mondá, hogy fö Vezernek ö Ngk megh jelentette mind az dolgot s mivel Nga semmit sem irt fö Vezernek, nem szükseges hogy eö magais irjon, hanem irjam megh Ngodk, hová hamareb Ngd feö Vezernek irjon minden dolgokrol. Ezek utan Tarcsa megh Istn Ngdat sokaigh jo egessegben. Datum Adrianopoli die 2 Junij 1684.

Ngod leghkisseb meltatlan
alazatos szolgaia
Szekely Moses m. p.

P. S. Keglmes Uram. Tegnap estve fele minden leveleimmel P a l a d i Pal Urt expedialtam volna, hogy ma jo reggel indulhasson megh, Azonban az Tihaja fö Vezér ö Naga Kapujara hivata Koson Ikindi utan, Paladi Pal Urtis hogy fel vigyem magammal izenvén, az hova mindgiart fel menvén, az Magiar Orszagi Kapitihatis fel hivatta, az Riz Effendijs erkezvén be mene az Tihaja hazaba, az utan engem, az Magyarorszagi Kapitihaval, es Paladi Palval edgjüt be hivatvan, legelsöbben is kérdé a Tihaja, az Nagod embere mellyk az ki most jött, mutatam Paladi Urt, kérdé miert jött, melyre azt feleltem, eö Naganak immar megh mondottam, miert jöt, s ö Naga jol tutgia, mindgiarast szep rendessen kezdé maga mondani az Magyarorszagi Kapitihanak ezen szókkal: Latode az Erdely Fejedelem ö Naga ezt az embert küldötte az fö Követhez levelekkel gondolvan hogj it talallya, de utban talalván, az utbol az fö követ küldette ide, az Kapitihahoz, hogj fö Vezérnek eö Nagk jelenese megh, hogy az te Urad Vitezi az Erdelyhez tartozo birodalomban beütvén feles marhakat hajtottak el, seöt gjülekeznek hogj ujabbanis az Erdelyi Fejedelem birodalmaban kárt tegjenek, miert kellet annak lenni. Az Kapikiha Excusatiója az lön: Az eletit köti bele, hogj az a dologh az ö Uranak hirivel ninczen, kérven azon Tihajat adgio(n) egj embert, ki altal küldhessen levelet Tököly Urk, hogy ö Naga menthesse magát, kiis mennyen Vegere hogy ha ugj Vagionis az a dologh, az ö Uranak hirevel nincz, hanem ha az Szakmari Katonák cselekedték volna, mondá az Tihaja ad Embert, s irja megh az ollian malefactorokat büntesse megh Tökölyi Ur ö Naga, kérde az Tihaja: hol micsoda hellyről vagj tartomanybol hajtottak el az Marhakat, mondam hogy H u s z t i Tisztviselöi irtak megh Ngnak s remenlemis oda Valo tartomanyban lehetet, mondá az Magiarországi Kapikiha, nem kellet volna ennek igy lenni, maskepenis megh orvosoltathatot volna az dologh ha ugj löt volnais, csak Ngod irt volna Tökölyi Urk, Erre monda az Réz, Igenis igy kell lenni, es it megh mondani mert it annak az hellye, jol cselekedtek hogj megh mondottak. Tihaja az Rezvel edgjüt fö Vezérhez menenek, onnet kijövén mondá az Tihaja, mind Erdelyiek s mind Magiarorszagiak ha bekevel lesznek egymassal, hatals Csaszar hivei ugy lehetnek.

K ü l i r a t: Az Erdely Meltosagos Fejedelemnek ö Nagak es nekem Keglmes Urmk.

(Imecsfalvi Cserey-muzeum oklevéltár 313. sz. a. b. betü.)

— **Régiség-leletek a temesvári várságnczok közelében. Miletztől.** A gyár-külváros felől a várságnczok közvetlen közelében ott, hol a t e m e s v á r - o r s o v a i vasutat a közuti vaspálya keresztül metszi, legközelebb a munkások, midön a vár legszélsö földeröditményeit, részint a tér egyengetése s kiszélesbitése, részint az utolsó várárok betöltése tekintetéből elhordották, — ásás közben s a föld elhordása alkalmával többféle régi tárgyakra bukkantak, melyeknek megfigyelése s alkalmilag megszerezhetése czéljából, midön tudomásomra jutott, személyesen a helyszinére mentem s többet sikerült a leletekből birtokomba keritenem. A leletek legnagyobbrészt az alak s anyagot tekintve, a t ö r ö k v i l á g maradványai s föleg helyi szempontból azért érdekesek, mert véleményem szerint, kü-

lönösen a fazekas munkák, temesvári iparosok készitményei lehetnek. A birtokomba került tárgyak következők:

1) Egy nagy réz csésze, egészen ép, csak szélén van kissé megcsorbulva; találtatott egy kisebb réz csészével, de ez a kiásáskor széttört, s csak darabjait szerezhettem meg.

2) Egy csengetyü alsó része, mely valószinüleg templomi csengetyü maradványa lehet.

3) Egy kalcedon karika s kis diszpoháralj; az utóbbi igen csinos kiállitásu lehetett az aljáról itélve.

4) Egy sárgamázos kancsó, primitiv czifrázattal, meglehetősen ép állapotban került elő, csak is szájdájánál csorbult meg kissé a kiásás alkalmával.

5) Egy nagyobb s egy kisebb bögre, az előbbi máz nélküli, az utóbbi pedig, mely alig 3 centimeter magas, barnás mázu lehetett, de a máz róla nagyobb részben a föld nedvessége miatt leinlett; mindkettő egészen ép, csak a kisebbnek hiányzik a füle.

6) Két különös alaku csésze, mindkettőnek felső széle nagyon kihajlitott s körrovátkás, kivülről máznélküliek s belül zöld mázzal vannak bevonva; véleményem szerint virágtartó edények lehettek; mindkettő egészen épen került elő.

7) Több csésze-, edényalj, ép kis tányér, kanna- s korsó-szájdák s két különös alaku égetett agyagtárgy, kisebb és nagyobb s mindkettő ujj alakulag 3 ellenkező irányban nyulik ki s alsó részein vékonyitott karmokban végződik.

8) Egy négyszög alaku kő tábla, melynek lapja vályu alakulag vájt, szélei körül diszesen czifrázott, s mélyedésén egy rák van kimetszve. Véleményem szerint valamely épület diszitménye lehetett.

9) Egy nagy vas szekercze, mely több lábnyi mélységből emeltetett ki.

10) Egy vas gyertyatartó felső része, alját nem találták.

11) Több lópatkó darab, melyek azonban a rozsda miatt széthullottak.

12) Négy darab sarkantyú, két vas golyó s egy golyó darab, mely utóbbiak a régiség miatt egészen törékenyek lettek, mi eléggé igazolja, hogy igen régiek.

Ezen felsoroltakon kivül a munkások találtak még itt egy hosszu puskacsövet s régi pénzeket is, de ezeket miután nem voltak kéznél, nem szerezhettem meg, igérték azonban, hogy bemutatás s megvétel végett lakásomra elhozandják. Az imént felsorolt leletek alkalmából is eléggé meggyőződhetünk arról, hogy a régi multnak mennyi emléke s maradványa van elrejtve s porladoz még ma is városunk körül a föld gyomrában, mint hirdetői az itt lezajlott zivataros időknek s viszontagságteljes eseményeknek; miért is mindazon helybeli polgártársainknak, kik körülményeiknél fogva épitès, ásatás, s földmunkálatok eszközlésére vannak utalva, ajánljuk becses figyelmébe a kellő vigyázatot s felügyeletet a netán felmerülhető régiségleletek megőrzése tekintetéből.

— **Római sir-emlékkő Szőrenytoronyban.** Tácz József társulati tag ur egy leutazása alkalmával Turnu-Szeverinbe, az itteni nép-

rtben tn enen több római emlékkövek között, melyek nem épen nagy kegyeben tai tn \ tartattak, talált egy 6′ magas, 2′ széles s ugyanily vastagságu részen enzenen ép római sir-emlékkövet is, melyen a következő tisztán olvastó felirat volt látható:

IVL * HERCVLANVS
DEC * SCOL * FAB * IMAG *
VIX * ANN * LXXX * IVL * VIV
EMIA * CONIVXIV * L
MARCIANVS * FILIM
MAG * SCOL * FAB * VIX
ANN * XXV * L * AVRIVLI
VS * MIL * CHORIS * AC * IM
MAG * VIX * ANN * XXXIV * L
MARCELLINVS * FIL
VEXIL * SCOL * FAB * VIX
ANN * XXV * IVL * MA
RCIA * FIL * VIX
ANN * VIIII * IVL * ER
ACLIA * FIL * VIX
ANN * VIIII * IVL
MARCELINA * NEP *
VIX * ANN * IIII * VIV
EMIA * MATER * SEVM * F
M

Egyveleg.

— A délmagyarországi muzeum rendezése a vármegyeház Lonovics utzára nra ra a nézö keleti szárnyának földszinti helyiségében megkezdetett s remélhetőleg rövid lő alai ab aalatt a nyilvánosságnak is átadható leend; legközelebb az igen érdekes s nagy zámu umumu római emlékkövek, sarcophagok fognak ide szállittatni; a régi pénzek s érmek ellő lllő llő berendezhetése tekintetéből pedig csinos üveges szekrények rendeltettek meg a ársulatsulsuhlat által.

— Az ösrégészeti congressusról Römer Flóris utóhangul egy zámadámámadó s köszönő iratot közöl, mely szerint ezen culturalis szempontból nagy horderejü nevezevezvezetes gyülés, tekintve más előzőkhöz, igen kevésbe került. Az ország 5000 forintot zavazavaavsazott meg rá, s ebből a rendezésre, utazásokra, nyomtatványokra sat, mindössze 3500 5005000 forintot költöttek el. A többi mind a lelkes magyar közönség részvétének érdeme. lly key ly lkevésbe került az a haszon, hogy hazánk régészeti gazdagságait magunk is megismertülertertük s a külföld szaktudósaival is megismertettük.

— Megjelent az „Archaeologiai Értesitő“ f. é. 8. száma, melyben Hensellemszlmann Imre tüzetesen leirja az östörténelmi congressus üléseit és kirándulásait.

— Az aggteleki barlangban b. Nyáry Jenő és Péchy Jenő szepemberemlber 26-án és 27-én eredménydus ásatásokat eszközöltek. Két nap alatt a barlang ugynegygygynevezett „Csontház“ részében huszonöt őskori embersirt ásattak ki a csepegő kőszikőszőszziklaréteg alól, körülbelől két méter mélységből. A csontvázak mellett edényeket, kő- kő-kő- és csonteszközöket és minden koponya mellett szenesedett magvakat találtak. A

„denevér barlang"-ban megkövesült csontokra és a barlangi medve megkövült csontmaradványaira is akadtak.

— Deák Ferencz ősbölénycsont botja. A „Temesi Lapok" tárczájában Belánszky-Demko Géza az őstörténelmi congressusról irva, közli, hogy neki évekkel ezelőtt, Kobelt János szervitatéri öreg esztergályos Budapesten a következőket beszélte el: „Kobelt nem kis összegen megszerzett egy ősbölény csontszárat; ez sokáig hevert boltjában; szakértőknek mutogatta, kik nagy összeget igértek a ritkaságért, de a tulajdonos nem adta oda, mivel azzal a belvárosi képviselőnek kedveskedni óhajtott. Csinos botnak dolgozta fel az ősbölénycsontot s egy napon beköszöntött a remekművel az „angol királynő"-nél a „haza bölcséhez". Deák Ferencz választójának ritka ajándékát szivesen elfogadá, mellékszobájába lépett s kihozott egy nagy könyvet, melyben lapozgatott s felolvasott az ősbölényről Kobelt Jánosnak. Ezután magyarázatokba bocsátkozott az ősbölény felől s megjegyzé, hogy ősbölény a régi időkben hazánkban is találtatott. A müvészi botot, mely ébenfa szinü, azután egy szekrénybe helyezte volt el. Ha a nagy halott hagyatékában netán ezen bot meg van, ugy ezután tudni fogjuk ezen bot történetét is.

— Finn koponya Magyarországban. Schaafhausen koppenhágai tanár, ki az őstörténelmi congressuson általános feltünést keltett éles vitatkozó tehetségével, azt a baráthegyi koponyát, melyet legközelebb Lóczy Lajos ásatott ki az ottani barlangban, magával vitte tanyulmányozás végett. A koponyának csupán alsó állkapcsa hiányzik. A hires tudós finn koponyának tartja.

— Barlangi medve. Péchy Jenő képviselő legujabban a nemzeti muzeum részére egy barlangi medve vázát ajándékozta, mely a biharmegyei pestyerei barlangban ásatott ki. A koponya meglehetősen ép, azonban a váz többi részei nagyon hiányosak. Figyelmet érdemel egy orsócsont, másfél lábnyi átmérővel, mely ritka nagyság a maga nemében. A medve koponya hossza 59 c. m., átmérője pedig 82 c. meternyi, az állatváz oly nagy volt, hogy a barlangások állitása szerint még ily nagyságban sohasem találtak. Több vázat is fedeztek fel ezen alkalommal, de a csontok porlósága s a kihozatal nehézsége miatt ott kellett hagyni, minthogy a talaj a kőszikla csepegéstől nedves, a csont benne oly puha mint a vaj s csakis ha egy órán át a levegőn áll, szilárdulhat meg.

— Kövesült mammuth agyvelő. Társulatunk legközelebb egy a mily ritka, épen oly különös ajándékban részesült s ez egy kövesültmammuth agyvelő, melyet Kleiner János moholyi tanitó ur f. hó 14-én Tácz József lapszerkesztő s társulati tag ur közvetitésével küldött be hozzám a délmagyarországi muzeum részére. A beküldött példány majdnem az unicumok közé sorolható s kevés muzeum lehet ily ritkaságnak birtokában. Beküldő állitása szerint ezen darab, a kalocsa-tolnai Dunaág átmetszése alkalmával eszközlött ásatáskor találtatott egy mammuthfej csontvázában és hosszabb ideig az akkori pestmegyei alispán néhai Földvári Mihály birtokában volt, mig végre harmadik kézből beküldő birtokába jutott. A kövesült agyvelőn az agytekervények (gyri cerebrales), ugy az edények benyomatának helyei igen szépen láthatók. A lelet szine hasonló a sárgulni kezdő tajtpipa szinéhez, alakja majdnem olyan, mint egy kőkori baltáé, vagy még inkább, mint egy kis bárány fej-csontváza; hossza 11 c. m., legnagyobb szélessége 4 c. m., magassága $5^1/_2$ centimeter. A ritka küldemény- és szives megemlékezésért, Kleiner János urnak a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat legnagyobb köszönetét s elismerését fejezem ki.

Miletz János,
titkár.

LUGOSI FŐGIMN. TANINTÉZETI KÖNYVTÁR

A második kötet általános tartalma.

Lap.

Előszó. Miletz Jánostól 3

I. Értekezések.

I. Visszaemlékezés Kölesey Ferenczre. Ormós Zsigmond elnöktől 5
II. A nem rég eltörült honi czéhrendszer rövid ismertetése. Varga Ferencztől . 15
III. Lugos és Karánsebes története 1526—1658. Iványi Istvántól I—III. közlés 24. 70. 136
IV. Vázlatos rajz a művészetről. Ormós Zsigmond elnöktől 53
V. Archaeologiai ismertetés a régi pogány temetőkről, tekintettel Délmagyarországra. Miletz Jánostól 61
VI. Osemberkori leletek Uj-Paulison. (6 fametszvénynyel a 107. 108. lapon.) Varga Ferencztől 91
VII. Kupeczky János festész élete és közgyűlési megnyitó beszéd. Ormós Zsigmond elnöktől 109
VIII. Uj-Paulisi kőkori emlékek. Varga Ferencztől 122
IX. Temes- és Arad-vármegyék történelmi és régészeti emlékei. Miletz Jánostól. I—II. közlés 128. 165
X. Egy másfél ezer éves ut. Varga Ferencztől 180
XI. A belgrádi békekötés tekintettel Orsova és a mehádiai Hercules-fürdők vidékére. Boleszny Antaltól 188
XII. Régészeti tanulmányok a délmagyarországi római utakról. Böhm Lénárdtól 195

II. Tárcza.

1. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1875. október 22-én 35
2. Rendes havi választmányi ülés november 26-án 40
3. „ „ „ „ deczember 30-án 44
4. Rendes havi választmányi ülés 1876. január 26-án 94
5. „ „ „ „ február 23-án 96
6. „ „ „ „ martius 29-én 101
7. „ „ „ „ aprilis 26-án 145
8. Ötödik évi közgyűlés májushó 31-én 147
9. Rendes havi választmányi ülés junius 28-án 198
10. „ „ „ „ szeptember 27-én 201

Mikor jöttek a piaristák Temesvárra? Iványi Istvántól 46
A „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ alapszabályai 47
Régi iratok ismertetése a XVII. századból. Miletz Jánostól . 159. 206
Imecsfalvi muzeum Háromszéken Erdélyben. Miletz Jánostól . 161
Régiség-leletek a temesvári várásáncok közelében. Miletz Jánostól. 211
Egy római sir-emlékkő Szörénytoronyban 212

III. Egyveleg.

Lap.

1. Felhivás a régészeti leletek ügyében. — Török levelek a budavári főegyház egyik oszlopában. — A kassai czéhek. — Tarányi Ferencz adománya a nemzeti muzeumnak 105
2. Római telepek Pereg közelében. — Rohde Tivadar érem-gyüjteménye. — II. Rákóczy Ferencz ágyui. — Érdekes külföldi érem a X. századból. — Magyar müemlékek a budai várban 106
3. Előkészületek az őstörténelmi és embertani kongressusra. — A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat kiállitása az őstörténelmi és embertani kongressuson 162
4. Római lelet Krassó-vármegyében. — Régészeti ásatások Sziszeken. — A kassai felső-magyarországi muzeum megnyitása. — Wie viel Ungrisch hat garas. 163
5. Történelmi emlékü golyó. — Hatvan város régészeti jelentősége 164
6. A délmagyarországi muzeum. — Az ősrégészeti kongressus költsége. — Ásatások az aggteleki barlangban 213
7. Deák Ferencz ős-bölényesont botja. — Finn koponya Magyarországban. — Barlangi medve-váz a pestyerei barlangból. — Kövesült mammuth agyvelő . . 214

BIBLIOTECA CENTRALĂ
A REGIUNII BANAT

